

DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLA AİLE AİLE KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI

DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLA AİLE AİLE KONGRESİ BİLDİRİLER KİTABI

14-16 Ağustos 2020
ANKARA

Memur-Sen Adına Sahibi
Ali YALÇIN

Genel Yayın Yönetmeni
Mehmet Emin ESEN

Editör
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Grafik Tasarım
Mustafa Fehmi ÖZDEMİR

ISBN: 978-605-80687-6-6
Ocak, 2021

Baskı
Semih Ofset
Zübeyde Hanım Mah. 628 Sk. No:26,
06070 Altındağ/Ankara
0312 341 40 75

Zübeyde Hanım Mah. Sebze Bahçeleri Cad. No:86, Altındağ/Ankara
Tel: 0 312 230 48 98 - Fax: 0 312 230 39 89
www.memursen.org.tr

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Çevik
Mehmet Emin Esen
Sıdıka Aydın
Tarkan Zengin
Doç. Dr. M. Fatih Öztekin
Semra Türkmen Yılmaz

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Adnan Demircan
Prof. Dr. Ali Güneş
Prof. Dr. Ali Osman Kurt
Prof. Dr. Celal Türer
Prof. Dr. Ejder Okumuş
Prof. Dr. Erdiñ Yazıcı
Prof. Dr. M. Akif Kireççi
Prof. Dr. M.Hakan Türkçapar
Prof. Dr. Mustafa Çevik
Prof. Dr. Nevzat Tarhan
Prof. Dr. Rahmi Karakuş
Prof. Dr. Şamil Öcal
Prof. Dr. Şevket Ökten
Prof. Dr. Yasin Aktay
Prof. Dr. Zekeriya Akman
Doç. Dr. Emir Kaya
Doç. Dr. Gülsen Kaya Osmanbaşıoğlu
Doç. Dr. Mehmet Kaya
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala
Dr. M. Fatih Öztekin

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Aile Kongresi Açılış Konuşması Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK.....	9
Aile Kongresi Açılış Konuşması Sıdika AYDIN.....	14
AİLE FELSEFESİ VE AHLAKI Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN.....	17
Aile Kongresi Açılış Konuşması Ali YALÇIN.....	22
Aile Kongresi Açılış Konuşması Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ.....	26

AÇILIŞ OTURUMU

AİLE KALPSİZ BİR DÜNYADA SON SİĞİNAKTIR Prof. Dr. Kemal SAYAR.....	36
AİLENİN RUH SAĞLIĞI Prof. Dr. Hakan TÜRKÇAPAR.....	43

BİRİNCİ OTURUM: DEĞER OLARAK AİLE İ

İNSAN ANLAYIŞLARININ AİLE HAYATINA ETKİSİ: AİLENİN SONU MU? Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ.....	54
GELENEKTEN MODERNİZME AİLEDE YENİ DOĞRULAR Prof. Dr. Nevzat TARHAN.....	72
AİLE KURUMUNDA SABİTELER VE DEĞİŞKENLER Prof. Dr. Zekiye DEMİR.....	80

İKİNCİ OTURUM: DEĞER OLARAK AİLE II

AİLE REİSİ OLARAK HZ. PEYGAMBERİN ÖRNEKLİĞİ Prof. Dr. Zekeriya AKMAN.....	96
AİLENİN FIKHINDAN AİLENİN HİKMETİNE Prof. Dr. Şamil ÖÇAL.....	107
ÇEKİRDEN AİLE ÇEREZLEŞİYOR MU? AİLENİN GELECEĞİNE DAİR SOSYOLOJİK MÜLAHAZALAR Doç. Dr. İslam CAN.....	122
FERDİN BÂNİSİ, TOPLUMUN VİTRİNİ VE ÂLEMİN AYNASI OLARAK AİLE Doç. Dr. Muhammed Enes KALA.....	143

ÜÇÜNCÜ OTURUM: AİLE VE KÜLTÜR I

MODERN DÜNYADA AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ VE MUHTEMEL GELECEĞİ ÜZERİNE MÜLAHAZALAR Prof. Dr. Yasin AKTAY.....	167
DEVLET GÖLGESİNDE AİLE Doç. Dr. Emir KAYA.....	175
TARİHSEL PERSPEKTİFTE AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ: ALTERNATİF BİR OKUMA Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN.....	181

DÖRDÜNCÜ OTURUM: AİLE VE KÜLTÜR II

EBEBEYNLİKTE SON DÖNEM DÖNÜŞÜMLER: AİLE SİSTEMİNDE ORTAK EBEBEYNLİĞİN BAĞLANMA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ Dr. Yasemin KAHYA.....	198
AİLE DAYANIKLILIĞI Doç. Dr. Mehmet KAYA.....	212

BEŞİNCİ OTURUM: AİLE VE KÜLTÜR III

AİLEYE İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK.....233

GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA AİLE

Prof. Dr. Alev ERKİLET.....249

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMELERİNDE VE İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NDE AİLE KURUMUNA BAKIŞ

Prof. Dr. M. Refik KORKUSUZ.....255

ALTINCI OTURUM: AİLE VE HUKUK

ULUSLARARASI KURULUŞLARIN SÖZLEŞMELERİNDE “AİLE”YE BAKIŞ

Dr. Neşe YILDIZ.....267

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (İTT) VE AİLE POLİTİKALARI

Dr. Cem TİNTİN.....280

TOPLUMSAL DEĞERLERİN TÜRK AİLE HUKUKUNDAKİ YANSIMALARI

Dr. Ümmühan KAYA.....290

ÇALIŞMA YAŞAMINDA ŞİDDET VE TACİZİN ORTADAN KALDIRILMASINA İLİŞKİN ILO SÖZLEŞME'Sİ BİR YAŞINDA

Dr. Ayşe Emel AKALIN.....301

YEDİNCİ OTURUM: İKTİSAT POLİTİKALARI VE AİLE

İŞ-YAŞAM DENGESİ VE İSTİHDAM

Doç. Dr. Mevlüt TATLIYER.....314

İKTİSAT VE AİLE

Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ*.....341

SOSYAL POLİTİKALARDA AİLE: BİR CHB OKUMASI Doç. Dr. Faruk TAŞÇI.....	351
VERGİ POLİTİKALARI VE AİLE Dr. Mehmet Fatih ÖZTEK*.....	359
 SEKİZİNCİ OTURUM: ÇALIŞMA HAYATI VE AİLE	
BÜTÜNDEN PARÇAYA BAKMAK: TOPLUM'DAN AİLE'YE Prof. Dr. Celal TÜRER.....	369
MOBBING (İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ) Ceylan Güliz BOZDEMİR.....	383
AİLEYİ TEHDİT EDEN İSTİHDAM SÖZLEŞMELİLİK Hacı Bayram TONBUL.....	402
POZİTİF AYRIMCILIĞIN AİLE HAYATINA ETKİLERİ Dr. Refia KAYA.....	406
AİLENİN DÖNÜŞ/TÜRÜL/MESİNDE MEDYANIN ETKİSİ Doç. Dr. Yusuf ÖZKIR.....	414

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Aile Kongresi Açılış Konuşması

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK*

Sayın Genel başkanım!

Sayın Rektörüm!

Sayın Memur-Sen Kadınlar Komisyonu başkanı!

Sayın Memur-Sen ailesi, bizi canlı yayında izlemekte olan kıymetli izleyiciler ve değerli hazirun!

Hepinizi saygıyla hürmetle selamlıyor Aile Kongresi açılış oturumuna hoş geldiniz diyorum.

Neden “aile” ve neden “Aile Kongresi”?

İzniniz olursa ailenin insanlık tarihi ve insanlık geleceği için önemine dair bir hatırlatma ile başlamak istiyorum.

Biz aileye şöyle bakıyoruz:

Aile insanın insanlaşması için gerekli bir süreç ve zorunlu bir kurumdur.

Bildiğiniz gibi insan yavrusu ebeveynine en uzun süre bağlı olun bir canlıdır. Diğer canlılar bir kaç ay bağlı iken insan yaklaşık 20 yıl bağlı yaşamak zorundadır.

Bu verili bir durumdur.

Bu insan için bir seçenek değil doğasıya birlikte var olun verili bir durumdur

Bu nedenle hiçbir toplumun aile konusunu ciddiye almaması, unutmaması, kurumu önemsememesi, gündemine almaması ve bu alan için politika geliştirmemesi gibi bir lüksü olamaz.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

Çünkü insanlaşma aile ortamında gerçekleşmektedir. Bu yaklaşık yirmi yıllık ebeveyne bağlılık süreci hem zihinsel hem de biyolojik sürecin tamamlanması için gerekli bir süreçtir. Yani her kes beşer olarak doğar ve insanlaşır. İnsanlaşma ise aile ortamında olmaktadır. Yeryüzünde iyi insanların olmasını istiyorsak, yeryüzünde fesadın ve fitnenin yayılmasını istemiyorsak, insanın yetişmesini ve insanlaşma sürecini önemsemeliyiz. Bunun için de aile ortamını doğru aile ve eğitim politikalarıyla imar etmeliyiz.

Hepimiz bir beşer olarak doğabiliriz. Ama insanlaşmak, bir eğitim, program ve bir süreç meselesidir. Bu durumun hiçbir zaman gözden uzak tutulmaması gerekir. İnsan sağlıklı bir aile ortamında hak öğrenir, hukuk öğrenir ahlâk öğrenir, merhameti öğrenir.

İlk olarak annesiyle kardeşiyle, babasıyla, dedesiyle karşılaşır ve böylece ötekînin varlığını, hakkını, acıma duygusunu ve merhamet etmeyi öğrenir. Bu insanın hukuk ve ahlâk bilincinin yeşerdiği ortamdır. O nedenle aile insan için zorunlu bir durum ve zorunlu bir kurumdur. Aile toplumsal veya siyasal bir takım işlevleri yerine getirdiği için önemli olan bir kurum olmadığı gibi, üretilmiş insan ürünü bir enstrüman hiç değildir. Aile önemini ve anlamını kendinde taşıyan insana yüklenmiş ve insanla birlikte varlığını sürdüren doğal bir sabite olduğu unutulmamalıdır.

Aile insan için bir “mekân”dır. Mekân kelime anlamı itibarıyla “olunan yer” demektir. Eğer aile bir “olma” yeri ise bir “mekân” ise o zaman insan için bu mekân en iyi şekilde tanzim edilmesi gerekir.

Bu mekân anne rahminden başlar, ev, sokak, mahalle, kent, yurt ve bütün gezegendir. Bütün bu alanı insanın olma mekânı olarak düşündüğümüzde insana kendinden sonra gelen nesiller için iyi, güzel ve işlevsel bir “mekân” düzenlemesi yapmak düşer. Mekânı nasıl düzenlersek öyle insanlar “ol”acaktır. Mekânı tanzim ederken ve tasarlarlarken etik, estetik, ahlâki ve hukuku ilkeleri göz ardı edersek ortaya çıkacak olan insan nesli ahlâki ve hukuki ilkelerden yoksun bir nesil olacaktır.

Eğer bu gün insan “fesada” uğramış ise bu mekânın “fesad” edilmesinden kaynaklanmıştır. Bundan hiç kuşkumuz olmasın. Onun için “insanın ıslahı” ancak

“mekânın ıslahı” ile mümkündür. Mekânın ıslahı sağlıklı anneler, sağlıklı yuvalar ve sağlıklı mahalleler ve kentlerin inşası ile başlanmalıdır elbette.

Aile, sanıldığı gibi bir anne, bir baba ve bir-iki çocuktan ibaret değildir. Aile aynı zamanda dededir, ninedir. Aile bütün gelenegimizdir, soyumuzdur, boyumuzdur, aşiretimizdir. Aileyi kavramının kapsamını daralttıkça önemi de buharlaşır. O nedenle devlet kuran aileleri, küresel sermayelere hükmeden aile şirketlerini ve gelenekleri hatırlamak gerekir. Osmanlı devletinin, Birleşik Krallığın bir aile geleneğinde doğduğunu hatırlatmak isterim.

O nedenle aileyi kadim evrensel örften arındırarak iki kişinin nikâhlanıp ailelerinden ayrı bir eve taşınmasından ibaret bir dar çerçeve ile sınırlandırmak aile kurumu ve geleneği için en büyük temel algısıdır.

Onun için bu gün bir insanlığın bu gün bir aile felsefesine ihtiyacı vardır. Eğer bir aile felsefemiz yok ise gayet tabiidir ki aile konusunda söyleyecek sözümüz, yürütecek tutarlı bir politikamız da olmayacaktır.

Küresel reklam piyasası neyi sunarsa iyi ailenin, iyi çocuk yetiştirmenin ve ideal toplumun da o olduğunu sanmaktan başka bir şey düşünemez oluruz. Gelecekte kopmanın kaçınılmaz sonucu budur.

Aile konusunun ve kurumunun kökeni, geleneği, sabiteleri, doğası ve anlamı itibarıyla felsefenin ve felsefe camiasının gündeminde olmamış olmasını açıkçası felsefecilerin bir görev ihmali olarak görmekteyim.

Bugün aile karşıtı bu kadar ideolojik saldırı varken aile kurumunun ifsad edilmesine karşı ne Batı’da ne de Doğu’da bir felsefi savunma yapılmadığına tanık olmaktadır.

Şurası bilinmelidir ki aile ne Marxizmin ileri sürdüğü gibi sömürü düzeninin meşrulaştırılması için uydurulmuş bir üst yapı kurumudur, ne kimi feminist çevrelerin ileri sürdüğü gibi kadının köleleştirilmesi sürecidir ve ne de kimi antropologların ve sosyologların ileri sürdüğü gibi sosyal yapıyı ayakta tutması için üretilmiş bir enstrümandır.

Aile ilk insanla birlikte vardı ve o günden beri de genel hatlarıyla değişmeden varlığını ve yapısını sürdüren bir kurumdur. Çünkü aile çocuk ile ebeveyn arasında zorunlu biyolojik yapı nedeniyle insanın mecbur olduğu bir durumdur. Aile insan doğasına bağlı bir “özel” yapıdır. İnsan türü ailesiz ve ebeveynsiz doğmayacağı gibi yetiştirme döneminde ebeveynsiz hayatta kalması da zordur.

Biyolojik gelişime ilaveten insanın ruhsal gelişimini tamamlaması da ebeveynle bağımlı bir süreçtir. Hiçbir insan bir aile ortamı olmadan “insanlaşma” veya “insan olma” dediğimiz sağlıklı bedensel ve ruhsal gelişim sürecini tek başına tamamlama yeteneğine sahip değildir.

Neden “Aile Kongresi”?

Bilindiği gibi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi olarak ilk defa Türkiye’de aile temalı teorik çalışmaları amaçlayan Kadın ve Aile Çalışmaları adı altında bir Yüksek Lisans ve Doktora programı açtık. Bu programın genel çerçeve itibarıyla amacı kendi zihniyet dünyamıza, kültürel dokumuza ve sosyal sorunlarımıza dair derslerin, tez çalışmalarının ve seminerlerin verilmesi ile aile, kadın, erkek, çocuk ve benzeri alanlarda insan doğasına, evrensel hukuk ve ahlâki geleneklere uygun literatürün oluşmasına katkı sunmaktır. Memur-Sen konfederasyonu yönetimi de benzer düşünce ve duyarlılığı paylaştığı için birlikte bir Aile Kongresi yapmayı teklif ettiler. Biz bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul ettik. Bu süreçteki desteklerinden dolayı Memur-Sen genel başkanı Sayın Ali Yalçın beye ve üniversitemiz değerli rektörü sayın Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan beye şahsım adına teşekkür ediyorum.

Dedik ki eğer sizin bir aile felsefeniz yoksa siz de bu gün birçok gelişmiş ülkenin karşı karşıya kaldığı gibi suni gündemlerin gölgesinde, üretilmiş kasıtlı sorunlar üzerinde çalışmayı onlara dair çalışma ve politika yapmayı sahici aile politikaları zannedebilirsiniz. Unutmamak gerekir ki muhafazakârlığın ilk muhafaza etmesi gereken kurum aile kurumudur.

O nedenle çok geç olmadan hem akademik, hem eğitim ve hem de sosyal politikalar bağlamında çok acil önlemler almak zorundayız. Bununla ilgili olarak geçmiş yıllarda çeşitli bakanlıklar nezdinde bireysel bir akademisyen sorumluluğu

ile bir takım girişimlerim olmuştu. Bizim sosyal dokumuza ve zihin dünyamıza uygun bir aile politika belgesinin oluşması için yukarıda anlatmaya çalıştığım anlayışa uygun çalışma planlarını takdim etmiştim.

Ne yazık ki bu girişimler sırasında ailenin karşı karşıya kaldığı riskler ve tehditler ve alınabilecek tedbirler konusunda neredeyse sıfıra yakın bir duyarlılığın varlığını üzülerək gözlemlemiştim. Ümit ediyoruz ki bu konuda gerekli olan duyarlılık en kısa zamanda gösterilecektir. Aksi durumda bu gün olduğu gibi aile konusunu ancak LGBT gündeminin bir parçası olarak tartışabiliriz. Eğer gecikir isek aile konusu toplumun, akademinin, eğitimin ve politikanın gündeminde müstakil bir konu olmaya bile değer görülmeyebilir, bir detay ve bir teferruat olarak görülebilir.

Bu hataya düşen Batılı ülkelerin nasıl bir kuşakla karşılaştıklarını görmekteyiz. Sağlıklı geleneksel aile yapısının yeniden tesisi için yüksek miktarda fon ve emek harcamalarına rağmen bu konuda bir dönüşüm mümkün görülmemektedir. İnsanlar artık ne evleniyorlar ne de çocuk yapıyorlar. Gençliği uyuşturucu bataklığın düşmüş bir yoz toplum olmamak için aile kurumunun sağlık yapısının ihya edilmesi ve korunması gerekir.

Biz de Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Memur-Sen olarak her yıl farklı temalarda aile konusunu bir kongrede tartışmanın gerekli olduğunu düşündük ve onun için de adına “Aile Kongresi-1” dedik.

Muhterem hazirun, sözü daha fazla uzatmadan buradan kongrenin düzenlenmesinde baştan beri emeği geçen icra heyetine, teknik ekibe ve bildiri göndermek suretiyle destek veren akademisyen dostlarımıza içtenlikle teşekkür ediyorum.

Aile Kongresinin memleketimiz için ve insanlık için hayırlara vesile olmasını diliyor, hepimizi saygıyla hürmetle selamlıyorum.

Aile Kongresi Açılış Konuşması

Sıdika AYDIN*

Sayın bakanım,

Kıymetli Genel Başkanım,

Çok değerli rektör hocam,

Sendikalarımızın çok değerli yöneticileri,

Ve Kıymetli katılımcılar.

Memur-Sen olarak, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ile birlikte düzenlediğimiz “Disiplinlerarası Yaklaşımla Aile Kongresi”ne hepiniz hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Değerli misafirler...

Modern insanlık tarihinin belki de, en kritik süreçlerinden birinin içinden geçiyoruz.

Kimi alanlarda sınırlı kalan krizler, yavaş yavaş hayatın bütününe doğru yayılma eğiliminde.

Kimileri buna değişim diyor, kimileri yaşlı dünyanın bu krizleri atlatacak gücünün olmadığını dile getiriyor, kimi düşünürler de içinden geçmekte olduğumuz bu süreci çözülme kavramıyla açıklıyor.

İşte böyle bir anaforda bizler, bize göre fert fert herkesin kurtuluş adası derecesinde gördüğü aileyi konuşuyoruz. Hatta sadece konuşmakla kalmıyor, bizi biz yapan, nesil ve ruh emniyetini sağlayan ailenin, tahkimatını güçlendirmenin yollarını da arıyoruz.

* Memur-Sen Kadınlar Komisyonu Başkanı

Çünkü biliyoruz ki, aile, nesil ve medeniyet değerlerimizin temel dayanağıdır.

Aile, dünü muhafaza eden, geleceği emin bir şekilde inşa eden fikrin ve eylemin oluş merkezidir.

Bugün, kimi mesnetsiz söylemlerin saldırısına maruz kalan ailenin, insanın ve insanlığın geleceği adına, savunulması gerekiyor.

Maalesef, medyatik genellemeler ve bu genellemeler neticesiyle şekillenen linç kampanyaları, bazı fikirlerin savunulmasını da güçleştiriyor. Bizler bunun da farkındayız.

Ama biz, fitratı ve umudu savunuyoruz.

Elbette yapay zeminde gelişen söylemlerin, uzun vadede bu hakikat karşısında yıkılıp gideceklerini de biliyoruz.

Zira aile kadim bir değer, tarih kadar eski bir kurumdur.

Biliyoruz ki toplumsal çözümler tarihin değişik dönemlerinde de yaşanmış, nesilleri ifsad eden düşüncelerin sesleri muhtelif zamanlarda daha güçlü çıkmıştır. İşte bu sebeple yaşanan bu sarsıntıları anlamak, anlamlandırmak, analiz etmek ve tanık olduğumuz bu zamanın, gerek ve sorumluluğunu yerine getirmek zorundayız.

İğva ve ifsad girişimlerine karşı, güçlü bir ses ve söz yükseltmeliyiz.

Saygıdeğer katılımcılar...

Hiçbir kolaycılığa kaçmadan, gerçeklerle yüzleşmek zorunda olduğumuzun bilincindeyiz.

Şiddet olgusundan, istismara kadar, birçok alanda gerçekle yüzleşmeliyiz. Fakat bunu yaparken birçok menfi olayı, genelleyerek istismar edenlerin stratejilerini de bilip, taktik aparatlarını da ifşa etmeliyiz.

Biz, fikrimize de zikrimize de güveniyoruz.

Dolayısıyla, yaşadığımız sorunlarla yüzleşme, sorunlara neden olan gerçeklerle de hesaplaşma olgunluğuna sahibiz.

Ancak kirli bir propaganda çarkının, toplumun beynini karıştırıp bozmaya çalıştığının da bilincindeyiz.

İşte bütün bunlardan hareketle bu kongrede;

Yargılardan öte analizlerle,

Büyük bir hassasiyet ve disiplinlerarası bir yaklaşımla süreci anlamaya, yapılabilecekleri konuşmaya, sorulması gereken soruları sormaya odaklanıyoruz.

Bu duygu ve düşüncelerle sözlerime son verirken; Rektör hocamızın ve dekanımızın şahsında bu önemli ortaklığı için Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesine, bu pandemi sürecinde kongremize kaktı sunan ve sunacak olan değerli hocalarımıza, kongrenin hazırlanmasında emeği geçen icra ve bilim kurulu üyelerine ve yine programın hazırlanmasında başta teknikte görevli arkadaşlar olmak üzere emek veren herkese teşekkür ediyor, bu önemli kongrenin hayırlara vesile olması dileği ile Memur-Sen Kadınlar Komisyonu adına hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

AİLE FELSEFESİ VE AHLAKI

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN*

Sayın Bakanım, Memur-Sen Genel Başkanım, Memur-Sen'in çok değerli başkanları, kadın komisyonu başkanı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektör Yardımcım, Dekanım, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin güzide mensupları, Memur-Sen ailesi üyeleri, bizi sanal ortamda izleyen çok kıymetli izleyiciler, değerli basın mensupları, hanımefendiler ve beyefendiler hepimizi hürmete muhabbetle selamlıyorum.

Açılış konuşmalarında değerli hocamız, kadın komisyonu başkanımız Sıdika Aydın güzel hususları dile getirdiler; neden böyle bir bilgi şöleni yapıyoruz bunun gereği yeterince açıklandı.

Çok genel anlamıyla ve farklılıklarıyla tüm insanlık bir ailedir. Evrendeki tüm insanlar bir erkek ve bir kadından meydana gelmiştir.

Hepimiz Âdem ve Havva'nın çocuklarıyız.

Aile konusu felsefi, ahlaki, hukuki ve teolojik bir meseledir.

Ailenin bir felsefesi ve ahlakı vardır. İnsanlık tarihi boyunca aile toplumun dolayısıyla insanlığın en temel yapı taşı olarak görülmüştür. İnsanlık tarihinde de ailesiz bir toplum hiçbir zaman olmamıştır ve olmayacaktır. Aksi takdirde insanlık biter. Kadim inançlar yanında kadim filozoflar da aileyi hem toplumun hem devletin temeli olarak değerlendirmiştir. Felsefi geleneğin en önemli isimlerinden olan Aristoteles'e göre aile birliğin sembolüdür. Aristoteles'e göre aile sevgisi, devlet sevgisinin temelini oluşturmaktadır. Bu yönüyle aile devletin temeli olarak kabul edilmektedir. Aristoteles'e göre aileyi iki temel içgüdü oluşturmaktadır. Erkek ve kadını bir araya getiren üreme içgüdüğü ve karşılıklı yardımlaşma için efendi ile köleyi bir araya getiren varlığını koruma içgüdüğü. Böylece üç kişiden

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

(erkek, kadın, çalışan/hizmetli, çocuk) asgari bir topluluk yeni aile meydana gelmektedir. Dolayısıyla Aristoteles'e göre aile insanın sosyal bir varlık (zoon politikon) olmasının sonucu olarak meydana gelen tabii bir yapıdır. Bu nedenle aile insanın oluşturabileceği en küçük sosyal yapıdır.

Aristoteles felsefesinde aile incelemesini, aile ekonomisi, ev yönetimi (oikonomia) üzerinden başlatmaktadır. Bu boylamda o aileyi oluşturan dört unsurdan bahseder: 1. Efendi ile hizmetli. 2. Koca ile karı. 3. Baba ile çocuklar. 4. Kavrama sanatı (para işleri).

Aristoteles'e göre mülk ailenin, mülk edinmede aile ekonomisinin bir parçasıdır. Zira belli düzeyde servet olmadan ne yaşamın kendisi ne de iyi yaşam mümkün olabilmektedir.

Aristoteles'e göre ev yönetimi (oikonomia) ile para kazanma (krematistik/kazançbilim) aynı şey değildir. Birinin görevi malzeme sağlamak, diğerininki ise hazırlamaktır. Ev/aile yönetimi karı-koca ve baba-çocuklar arası ilişkilerdir.

Esasen insanın varlığını korumasındaki en önemli yol ve yöntem, aile merkeze alınarak ifade edilir.

Ahlak olgusu esasen insana özgüdür. Tüm olay ve olguları insan merkezli tanımlıyoruz. İnsan düzgün/iyi olursa, her şey, tüm evren iyi ve düzenli olacaktır. Bu nedenle İslam ahlak felsefesinde insan, ahlak ile tanımlanır, ahlak da üç aşama ile ifade edilir:

- 1-Ted'birü'n- Nefs (insanın kendini yönetmesi)
- 2-Tedbüru'l-Menzil (aile/ev yönetimi)
- 3-Tedbüru'l-Medine/müdun (devlet yönetimi)

Dolayısıyla ahlak önce insanın kendini yönetme sanatı ardından aile yönetimi ve daha sonrada devlet yönetimi olarak görülür.

İslam düşünce geleneğinde de aile konusu ahlak düşüncesi içerisinde ele alınır. En dikkat çeken düşünürlerden Kınalı zâde Ali Efendi, aile ahlakını (tedbi'ul menzil) başlı başına bir mesele olarak ele alır. Risale-i Ahlak-ı Ala-i de bir anlamda

ilmi tedbirul menzildir yani aile ahlakıdır. Dolayısıyla aile ahlakı (tedbi’rul menzil) ilmi ahlak olarak ele alınmaktadır.

Aile ahlak ilmi, aile bireyleri arasında düzen ve tertibin nasıl kurulacağını ve aile geçiminin en iyi şekilde nasıl uygulayacağını bilmeye yarayan ilimdir.

Aile toplum için vazgeçilmezdir. Ayrıca yaratılışı itibariyle medeni olan (medeniyyün bi’tab) insan için de önemlidir.

Kınalı zâde’ye göre aileden bahsediyorsak, kadın ve erkekten ve bunların evliliğinden söz ediyoruzdur.

Aile ahlakı, İslam ahlak felsefesine özgü bir tanımlamadır. Birçok ahlak felsefesinde aile ahlakı konusuna özel olarak yer verilmiştir. İslam ahlak felsefelerinde huzur ve mutluluğun ilk yolu olarak aile kurulması öngörüldür.

Farabi’nin Tahsilu’s Saade’si de bu bağlamda ele alınabilir. Farabi’ye göre aile, yetkin olmayan insani topluluk türlerinin en küçüğüdür.

Aile ile ev arasındaki sıkı ilişki dikkate alınırsa aileyi aynı çatı altında birleştiren bir unsur olarak evde sokağın bir parçasını teşkil eder. Evi sokak, onu mahalle, onu da şehir izler. Böylece yetkin olan insani topluluğun en küçük birimine yani şehre ulaşılmış olur. Farabi’ye göre en üstün iyilik ve en yüksek yatkınlık ilkin şehirde konumlanır.

Farabi aile anlamına gelmek üzere ev (el-menzil) terimi kullanılır. Farabi ev terimine mesken anlamını ve buradan insanın yetişmesi anlamlarını yükler.

Konuya ilişkin birçok felsefi mülâhaza yapılabilir. Önde gelen birçok mütefekkirin ailenin önemine ilişkin görüşlerine müracaat edilebilir. Ancak buna burada bir açılış konuşasında yer vermem mümkün olmayacaktır. Sempozyum bildirilerinde bunları dinleyeceğiz.

Türk İslam geleneğinde de devlet idaresi, aile yönetiminden başlamaktadır. Devlet, Türk-İslam düşünce geleneğinde iki temel yapı üzerinde inşa edilir: Aile ve asker (ordu).

Aile içyapıyı, toplumsal birliği kurar. Ülkeyi/devleti iç tehditlerden koruyan unsur ailedir. Asker de dış savunmayı ve ülkeyi/devleti harici tehlikelerden korur. Dolayısıyla aile iç tehlikelerden, sosyal tehditlerden koruyan yapıdır. Asker de dış tehditlerden ve harici tehditlere karşı en güçlü savunmadır.

Görüldüğü üzere insan varlığını aile ve devlet içerisinde yürütür ve korur. Aile de bu denklemde en kritik noktada yer alır. Bireyi/ferdi/kişiyi ve devleti koruyan yapıdır. Kişi aile ile sosyalleşir. Devlet de aile ile güç kazanır.

Düşünce ve inanç geleneğimiz yeni bir aile felsefesi ve ahlakı oluşturmak için çok zengin birikimlere sahiptir.

Geleceğin dünyasında, güçlü bir şekilde varlığını sürdürebilecek ülkeler, devletler ve milletler, kişiyi ve aileyi en güçlü bir şekilde ihya eden toplumlar olacaktır.

Daha yaşanabilir bir dünya için tüm insanlığın, Türk İslam medeniyet kökleri-mize dayanan aile felsefesine muhtaçtır. Geleceğin dünyasına ve insanlığın ihtiyaç duyduğu bir birikime en doğru kavram ve kuramlar yanında en doğru yöntemlerle sunmamız gerekmektedir.

Kadim medeniyet birikimimiz yeni bir aile modeli sunmak için yeterlidir. Yeter ki bir niyet ve iradeyi ortaya koyalım.

Sonuç olarak, aile insanlığın en temel ve kadim değeridir. Ancak tarihi, kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik ve teolojik değişim ve gelişmelerden en fazla etkilenen kurumdur. Tüm süreçlere rağmen aile varlığını koruyor ve korumaya devam edecektir. Zira insanın en güvenli limanı ailedir. Aile ortadan kalktığında da insanlık yok olmuş olacaktır.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi olarak bizler de güncel sorunlarımızı bugünün araçlarıyla, yöntemleriyle tartışıp kendi değerlerimizle yeni felsefeler üretme amacını taşıyoruz ve üniversitemizin kuruluş felsefesi ile uyumlu olarak yeni politikalar üretmek, sahanın ihtiyaç duyduğu raporları ve politikaları üretmektir.

Bu anlamda Memur-Sen konfederasyonu ile sayın genel başkanımızın ziyaretiyle bir protokol icra ettik ve üniversitemizde de yürütülen -dekanımız da

bahsettiler- üniversitemizdeki lisansüstü aile çalışmaları dolayısıyla böylesi bir iş birliğini yapmayı ve bunu daimî kılmayı, bunu bir politika üretme ve yeni modelleri teklif etme vesilesi olarak görüyoruz.

Bu vesile ile bu programın gerçekleşmesine irade ortaya koyan Memur-Sen genel başkanı Ali Yalçın beye, kadın komisyonu başkanı Sıdika Aydın hanımefendiye, yine bu programın tertip edilmesinden görevli üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanımız Prof. Dr. Mustafa Çevik hocamıza, etkinliğin mutfağında çalışan tüm arkadaşlara, program icrası için birikimlerini bizimle paylaşmaktan çekinmeyen bilim insanlarımıza, uzmanlarımıza şükranlarımı sunuyorum, bilgi şölenimizin bereketli geçmesini temenni ediyor; hepinizi saygı, hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Aile Kongresi Açılış Konuşması

Ali YALÇIN*

Sayın Bakanım,

Sayın Milletvekilim,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitemizin Kıymetli Rektörü,

Kongremize İlmi Çalışmaları İle Katkı Sunan Değerli Akademisyenler,

Sendikalarımızın Kıymetli Başkanları,

Bizleri Salonda ve Sanalda Takip Eden Değerli İzleyicilerimiz,

Bu yıl ilkini düzenlediğimiz ve önümüzdeki yıllarda bir gelenek oluşturacak şekilde gerçekleştirmeyi hedeflediğimiz kongremize hoş geldiniz şeref verdiniz.

Kıymetli Katılımcılar, Son yıllarda birçok kavramın, birçok kurumun içinin boşaltılarak, anlamsızlaştırıldığına, toza dönüştürüldüğüne şahit oluyoruz.

Hemen konuşmamın başında belki şok etkisi oluşturacak ama söylemek durumundayım, bu süreç, insanoğlunun kuşatılarak yalıtılması ve nihayet köksüzleşmesini hedeflemektedir.

Ben bu süreci, küresel ölçekte şedit bir şekilde yürütülen sosyal mühendislik projesi olarak görüyorum.

Maalesef işte bu sinsi sürecin mağdurlarından biri de Aile kurumudur. İnsana, ferdiyet bilinci kazandıran, ufuk belirleyen ve nihayet sağlıklı bir şekilde toplum-sallaştıran Ailenin, renksiz ve kokusuz söylemlerle gerçekleştirilen mühendisliğe karşı korunması için, hem fikri ölçekte hem de sosyal zeminde güçlü bir hat oluşturulması gerekiyor.

Biz bugün burada Akademi ve Emek merkezli sivil toplum işbirliği ile hem dalga kıracağız, hem de yeni bir dalga oluşturmanın yolunu arayarak hatlarımızı tahkim edeceğiz.

* Memur-Sen Genel Başkanı

Bu hakikatten hareketle, bugün başlangıcını yapacağımız kongremizin bu seneki temasının “Disiplinlerarası yaklaşımla aile” olarak belirlenmesinin oldukça isabetli olduğunu ifade etmek isterim.

3 gün sürecek olan kongremizde günümüz dünyasının gerçeklerinin aileyi nasıl etkilediği, bugüne ait durum tespitleri ve yarına daha güçlü aile hedefine nasıl ulaşılacağına dair çok kıymetli tespit ve önerilerin ortaya konacağına eminim.

Kıymetli katılımcılar, İçinde yaşadığımız dünya, baş döndürücü bir hızla değişiyor. Elbette her türlü değişimi yozlaşma ya da mutlak surette ilerleme, gelişme olarak görmemek gerekiyor. Her şeyden önce değişimi bir vakıa, bir durum olarak okumak icap ediyor. Evet, aile bugün değişen dünyanın içerisinde her türlü değişimden nasibini alıyor. Fakat, ailede meydana gelen değişimler çoğu zaman oldukça yavaş gerçekleştiği için süreci gözden kaçırıyoruz. Ve maalesef konuyu, maruz kaldığımız sonuçlar üzerinden ele alıyoruz.

Ben bu noktada bir konunun altını çizmek istiyorum: Değişim sürecinin aileyle ilişkisini doğru yorumlayabilmek için öncelikle aile kurumunda değişkenler ile sabitelerini iyi konumlandırmak gerekiyor.

Her şeyden önce Ailenin fitri bir olgu olduğunun altını kalınca çizelim. Dolayısıyla sağlıklı toplum, sağlıklı bir dünya için; fitratı, yani aileyi, onun meşruiyetini ve birliğini güçlü bir şekilde savunmak zorundayız.

Kıymetli Dostlar, Dünya sistemine egemen mantığın tanımladığı yeni insan için “bağ” artık bir yük olarak görülür.

Örneğin; Ailenin temel unsuru nikah akdi değersizleştiriliyor. Sapkın birlik-telikler ve nikahsız ilişkilerle oluşturulan gayr-ı meşru yapılar geleneksel ailenin yerine “yeni aile formları” olarak ikame ediliyor.

Yanı sıra, başta İstanbul Sözleşmesi ve 6284 sayılı kanunun dilinde Aile; kadının ezildiği, şiddetin merkezi “kriminal bir mekan”, bir “olay yeri” olarak negatif çağrışımların yıkıcılığı ile ele alınıyor.

Medeniyet müktesebatımız bize büyük bir miras bıraktığı halde, aileyi toplumsal, dini, kültürel yapımıza yabancılaşmış fikirleri taşıyan düzenlemelerle

koruyamayacağımız artık görülmelidir. Bu noktada bütüncül bir perspektifle olaylara ve olgulara yaklaşmak zorundayız.

Biz, gerek ulusal ölçekte gerekse yerküre ölçeğinde yürüttüğümüz faaliyetlerde hep bir konunun altını çiziyoruz: Hayatımız baştan çıkarıcı teorilerle daraltılıyor, parçalanıyor.

Konuşmamın başında belirttiğim gibi bu teoriler insanı kuşatıp, yalıtıyor, tabiri caizse toza dönüştürerek atomize ediyor. Bu stratejinin taktik aparatı da çalışma hayatı...

İnsan, emeği ile tehdit ediliyor, bu yetmiyor, emeğinin içi boşaltılıyor, büyük büyük teorilerle, ürettiği emek anlam kaymasına sebep oluyor.

Eğer, Aileyi merkeze alarak toplumu, toplumsal sağlığımızı da koruyacaksa çalışma hayatına ilişkin adil çözümlerin paydaşı olmak zorundayız hep birlikte.

Zira, çalışma hayatının dinamikleri, aile hayatını etkilemenin ötesinde adeta onu yeniden şekillendirmektedir. Bu meyanda, Emek mücadelesinin içinde yer alan biri olarak bizzat müşahade ettiğim şu gerçeğin altını çizmek isterim: Çalışma hayatı ailenin yaşadığı dönüşümlerin merkez üssüdür.

Çalışma hayatının sağlamlığı ailenin de sağlamlığının teminatı olduğu gibi Fay hatları da aile hayatındaki depremlerin önemli bir sebebidir. İster bir tespit isterse de bir uyarı olarak alınsın; açık ve net bir gerçeği ifade etmek istiyorum: Çalışma hayatında aileyi örseleyen her düzenleme aile hayatında yıkıma neden olmaktadır.

İstihdam türünden emekliliğe, Mesai düzeninden ücretlendirmeye değin çalışma hayatının geniş yelpazesindeki dinamiklerin her biri aile hayatını doğrudan etkilemekte, şekillendirmekte ve hatta belirlemektedir.

Mevcut çalışma koşulları ve piyasa dinamikleri Aileyi, piyasa imkânları içinde değerlendirmektedir. Aileyi korumak istiyorsak bize bakan yönüyle, öncelikle,

- Yoksullukla ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerle mücadele etmek,
- İnsan onuruna yaraşır işleri artırmak,
- İş-aile uyumunu,

örneğin aile bütünlüğünü bozan, eşlerin ve çocukların ayrı kalmasına neden olan sözleşmeli istihdam gibi sorunları daortadan kaldıracak nitelikte bir sistem oluşturmak zorundayız.

Biz, Türkiye'nin en büyük emek örgütü, yaklaşık 20 milyonluk bir toplumsal kesimi temsil eden bir konfederasyon olarak, bütün bu sebeplerden hareketle ailenin korunması ve güçlendirilmesi için ortak aklın üretilmesi sorumluluğunu omuzlarımızda taşıyor, inisiyatif alıyoruz.

Bu minvalde, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ile ortak düzenlediğimiz bu kongremiz ile büyük bir adım atıyor ve etkili bir çalışma başlatıyoruz.

Başta,

- Konunun ehemmiyetini gören Memur-Sen yönetimine ve
- Ortak çalışma iradesini ortaya koyan Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi değerli kadrosuna, ASBÜ Kadın ve Aile Çalışmaları koordinatörlüğüne,
- Kongrenin vücuda gelmesinde emeklerini ortaya koyan İcra ve bilim kurullarına,
- Bizi kırmayıp kongremize iştirak eden Kıymetli katılımcılarımıza tek tek huzurlarınızda teşekkür ediyor, çalışmamızın hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Aile Kongresi Açılış Konuşması

Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ*

Memur-Sen Konfederasyonumuzun Değerli Genel Başkanı,

Değerli başkanlarım,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'mizin Değerli Rektörü,

Değerli Hocaları ve

Bu toplantıya salonda ya da sanal ortamda iştirak eden saygıdeğer misafirler,

Hepinize en içten en kalbi selamlarımı sunuyorum.

Bugün burada başlayan ve inşallah iki değerli rektörümüzden ve başkanımızdan öğrendiğim kadarıyla gelenekselleştirme niyetiyle yola çıkan Aile Kongresi'nin Türkiye için hayırlı uğurlu olmasını milletimizin aile değerlerinin korunması ve geliştirilmesi konusunda önemli kazanımlar sağlanmasına vesile olmasını temenni ediyorum. Bu vesile ile de hem Memur-Sen'i hem Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ni değerli yöneticilerinin nezdinde tebrik ediyorum, teşekkür ediyorum. Hepimizin üzerinde uzun uzun konuşmaya bile gerek yok, dünyanın en önemli varlıklarından birisi olan toplumların nüvesi olan ailenin korunması, geliştirilmesi ve ileriye doğru götürülmesi bakımından fikirlerin değerli bir şekilde müzakere edilmesine ne kadar çok ihtiyacımız olduğunu hele hele modern ve postmodern dönemlerde çok daha yakından biliyoruz. Ben bu toplantının değerli hocalarımızın fikirleri ile de büyük bir zenginlik kazanacağını ve inşallah bir çıkış açacağına inanıyorum. Allah razı olsun emeğiniz var olsun diyerek hem Memur-sen'i hem Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ni yürekten tebrik ediyorum. Ayrıca burada Memur-Sen'in bu güzel binasında bu salonda bu toplantıda bulunmaktan dolayı da bir memnuniyeti ifade etmek isterim. Memur-Sen'in hangi zorluklarla bugünlere gelmiş olduğunu yakinen; Memur-Sen'in tarihçesini bilen birisi olarak izlemiş birisiyim. O dönemdeki yokluklar, yoksulluklar ve kimsesizlik içerisinde bugün burada Türkiye'nin sayılı ve bir numaralı memur sendikası olma noktasına gelen

* Ak Parti Genel Başkan Vekili | İstanbul Milletvekili.

Memur-Sen’i böylesine güzel bir binada yürüttüğü hayırlı faaliyetleri çok daha ileriye götüreceğinden hiç şüphem yoktur. Bu vesileyle başta Mehmet Akif İnan beyefendi olmak üzere Memur-Sen’in kuruluşundan bu yana emeği geçen herkesi rahmete kavuşan herkesi hayırla, minnet ve şükranla yad ediyoruz. Emeği geçen bütün arkadaşlarımızdan da Allah razı olsun.

Değerli kardeşlerim,

Önemli ve hassas bir konu üzerinde konuşuyoruz. “Aile” bütün toplumların ortak, en önemli özelliklerinden birisi. Musa Kasım hocam ailenin hukuk, bilim felsefesi, ahlak, toplumsal kısmı. Ali Yalçın başkanımız da özellikle çalışma hayatı ile ilgili kısımlarını ana başlıklarla söylediler. Ben de müsaade ederseniz, aile konusuna; ailenin yaradılışla, fıtratla ilgili kısmından başlayarak gireyim. Cenab-ı Allah kainatı yoktan var etti. Kendi varlığı ile kainattaki bütün mahlukatı yarattı. Bu yaradılışın içerisinde, temelinde ise üç temel nokta vardır. Bunlardan birisi; yaradılışın her bir noktasında var olan kusursuz ahenk, bir diğeri mükemmel bir denge ve bir başkası ise muhteşem, benzersiz bir harmonidir. Bu ahenk, denge ve harmoni, üçü birlikte olduğu için kainat Cenab-ı Allah’ın yarattığı kurallar içerisinde kusursuz ve denge içerisinde işlemektedir. Bütün mevcudatın işleyişini, bu üç temel unsur üzerinden yaratan Cenab-ı Allah aynı zamanda sünnetullah dediğimiz yaratılışın ilkeleri içerisinde de her bir yarattığı mahlukatın hareket edeceği alanı belirlemiştir. Bütün gezegenlerin yörüngeleri, “Dünya’daki suyun, havanın kendi sünnetullahı yani yaradılış kuralları içerisinde varlığını sürdürmesi, yaradılışın hikmetlerinden birisidir.” bunu hepimiz biliyoruz. Aynı şekilde kainata gelirken kainatın özü, özeti olarak yaratılan, eşref-i mahlukat olarak kainata gönderilen, zübde-i alem olarak görülen yani kainatın bütününe özü, özeti olarak görülen “insan” ise fıtrat denilen temel kural üzerinde yaratılmıştır.

Cenab-ı Allah nasıl evreni başıboş bırakmadıysa yarattığı ve alemin özü olarak kainata gönderdiği insanoğlunu ise fıtrat üzerinde yaratmış ve fıtrata uygun hareket etmesini ona tavsiye etmiştir.

Bu fıtratın en temelinde ise Adem ve Havva (a.s.) dan gelen yani ilk anamız ve ilk babamız olan Adem ve Havva’dan gelen fıtratın temel özellikleri vardır. Yani bütün insanlık bir anne ve babadan yaratılmış ve ondan sonra kavimlere,

kabilelere ayrılarak daha iyi bilişsinler, anlaşsınlar diyerek yeryüzünün farklı yerlerine dağıtılmışlardır. Sadece Adem ve Havva değil kıyamete kadar gelecek olan bütün insanların bu kainatta iyi bir şekilde yaşamalarının anahtar kavramı fitrata uygun bir şekilde yaşamaları ve kendi çevrelerini insan fitratına uygun şekilde inşa etmelerinden geçer. Dolayısıyla bu kilit kavramın aile çalışmalarının içerisinde yer alması gerektiğini acizane ifade etmek isterim. Çünkü yaratılıştan kaynaklanan bir konu üzerinde konuşuyorsak bunun temeli de fitrattır.

Dolayısıyla insanoğlu ilk insandan bu yana bu fitrat üzere yaşamayı kendisi için bir rehber edinmiş ama ne yazık ki ilk insanın hemen sonrasından başlayarak insanın fitratını değiştirecek ya da insanın fitratına aykırı başka yollar bulabilmek üzere de birtakım ifsat ve fesat gelişmeleri de olmuştur. Dolayısıyla temel vazifemiz; fitrata uygun bir insanlık oluşmasının temin etmek ve bunu bir şekilde ortadan kaldıracak olan sapmaları yerli yerine oturtturmak ve bunlardan insanlık korumaktır. İşte ailenin korunması geliştirilmesi meselesinde de temel yaklaşımımızın bu olması gerektiğini ifade etmek isterim. Fıtrat tabiri caizse yaratımın ana eksenidir. O ana eksenden saptığımız zaman yaradılışın bir şekilde dışına çıkmış ve o kuralların ötesine geçmiş oluruz.

Bu bakımdan baktığımızda; az evvel de ifade edildi, toplumu inşa eden ilk birim ailedir. Hangi toplum olursa olsun, hangi dinden olursa olsun, hangi kültürden olursa olsun, hangi çağda olursa olsun 19. yılın ailesi başka, 25. yüzyılın ailesi başka, 25. yüzyılın ailesi başka değildir. Birinci yüzyılın ailesi neyse son yüzyılın ailesi de aynı mantık içerisinde ele alınmalıdır. Tabi ki zamanın şartları değişecek, tabi ki zamanın değişen şartları içerisinde insanların ihtiyaçları da değişecek. Ama insanların ihtiyaçlarını sınırsız heva ve hevesler çerçevesinde değil fitratın bize vermiş olduğu anahtar çerçevesinde onların göreceğiz ve bu çerçevede halletmeye çalışacağız. Dolayısıyla, insanoğlunun yaradılıştan bu yana Adem aleyhisselam'dan bu yana gelen bu yapısı bir kadın ve bir erkekten oluşan aile yuvası aslında toplumların kök hücresidir. Bunun da altını çizmek isterim.

Hani nasıl tıpta kök hücreden bozulmuş olan hücreleri yeniden yenilemek mümkündür. Eğer biz de aileyi sağlam tutabilirsek, kök hücre olan aileyi sağlam bir şekilde koruyabilir, geliştirebilirsek diğer toplumsal hastalıkları da

onarabilecek şifayı, toplumun içerisinde canlı tutmuş oluruz. Dolayısıyla bu kök hücre meselesine gerçekten önemli bir değer atfetmemiz lazım ve bunun bir şekilde gelişmesi ailenin gelişmesinde bu fikri de hiç unutmamamız gerekir. Aile, aynı zamanda bütün insanların ilk insandan günümüze kadar ilk mektebidir. Her birimiz için öyledir. Hayata ilişkin, dünyaya ilişkin hangi temel meseleleri öğrendiysek her birimiz bunları ağırlıklı olarak aile çevremizden öğrendik. Sevgiyi, saygıyı, dayanışmayı yardımlaşmayı, merhameti, yoksulu gözetmeyi ve bir arada yaşayabilme kültürünü ilk mektebimiz olan aileden öğrendik. Dolayısıyla bu ilk mektebin çatısını çok sağlam bir şekilde kurmak ve devam ettirmek mecburiyetindeyiz. Aile aynı zamanda geleceğimizin de aynasıdır, teminatıdır. Ailenin bir şekilde yıpranması, yıpratılması aile üzerinde bazı spekülasyonların ortaya çıkarılması ya da aileye alternatif bazı yeni arayışların ortaya konulması tam manası ile milletlerin geleceğini ortadan kaldıracak en sinsi en kahredici toplumsal virüslerden birisidir.

Değerli dostlar,

Sevgili kardeşlerim,

Bütün bunları genel olarak ifade ettikten sonra aile içerisinde kadın ve erkeğin yani ailenin başlangıcını oluşturan Adem (a.s) ve Havva (a.s) gibi her bir ailenin başlangıcı oluşturan kadın ve erkeğin birbirlerine rakip, birbirlerinin hasmı, düşmanı olmadığı bir geleneği taşıyan bir milletiz. Kadın ve erkek birbirlerine düşman olarak değil cinsiyet rolleri üzerindeki farklılıkları tartışan bireyler olarak değil, birbirini tamamlayan, birlikte muhabbeti, sevgiyi ve meveddeti oluştursun diye bir araya gelmiş olan Allah'ın iki değerli yaratığıdır. Kadının erkeğe erkeğin de kadına zerre miktar üstünlüğü yoktur. Kadının ve erkeğin haklarının eşit olduğunu bize öğreten çok sağlam bir gelenekten geliyoruz. Birileri eğer kadın ve erkeğin yaradılıştan, insan olmak özellikleri bakımından üstünlük ve ayrıcalık üzerinden konuşuyorlarsa, bunun yanlış olduğunu ifade etmek isterim.

Hiz. Ali efendimiz Mâlik bin Eşter'i vali olarak gönderirken şu tavsiyede bulunuyor: Ey Mâlik! Bil ki, insanlar iki sınıftır, ya yaratılıştan eşittir, ya da din-den kardeşindir. Bu anlamda fırsat eşitlikleri anlamında kainatın nimetlerinden

istifade etmek anlamında yaradılıştâ eş olan kadın ve erkeği birbirine düşman ve rakip hale getiren zihniyet, hastalıklı bir zihniyettir. Dolayısıyla bunlara karşı uyarık olmak ve ailemizi korumak durumundayız.

Bütün bunlarla birlikte hepimizin bildiği ve özellikle 19. yüzyılda başlayan sanayileşme ile birlikte Batı dünyasında çok hızlı gelişen bugünün postmodern anlayışları çerçevesinde çok daha hızını artırmış olan baş döndürücü bir değişim sürecinden hiç şüphesiz aile etkileniyor, olumlu etkilediği tarafları olduğu gibi olumsuz etkilendiği taraflarını da hepimiz biliyoruz. Her şeyden evvel eskiden beri var olan ve hâlâ çok şükür dünyadaki diğer ülkelerle kıyasladığımızda çok çok iyi vaziyetteyiz. Allah’a binlerce şükür o geniş ailenin artık iyice küçüldüğü, ufaldığı, atomize olduğu bir süreçten geçtik ve geçiyoruz. Ayrıca sanayileşme ile birlikte şehirlerde milyonlarca, bazı şehirlerde de on milyonlarca insanla birlikte kalabalıklarda yaşayanlar, bu geniş ailenin arkalarındaki desteğini kaybetmekle birlikte tamamı ile kitleler içerisinde yalnızlaşmış bireyler haline dönüşüyor. Bu anlamda aşırı bireycilerin getirmiş olduğu ve bununla eşzamanlı olarak gelişen ve özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuvvetli bir takım felsefe, akım ve ideolojiler haline dönen ve aşırı hazcılık şeklinde özetleyebileceğimiz akımların aileye tabir-i caizse köküne dinamit koyan bir yaklaşımla ele aldıklarını biliyoruz.

Zaten yalnızlaşmış olan birey ayrıca evlenme yaşının giderek yükselmesi hele hele evliliklerin bu çağın gerekleri içerisinde bazı çevreler tarafından lüzumsuz ve gereksiz akdedilmesi, insanların tek başına yaşamaları insanların az evvel de ifade edildiği gibi aileye alternatif bir takım kurumlarla hayatta kalabileceklermiş gibi bir anlayışın geliştirilmesinin gerçekten bugün yaşadığımız aile ile ilgili sıkıntıların önemli kaynaklarından birisini olduğunu ifade etmek lazım. Bu çerçevede bütün bu gelişmeleri yakînen takip etmek işte bu tür toplantılarımızın, kongrelerimizin, bilimsel çabalarımızın ve siyasi görüşlerimizi oluşturmak bakımından destek olacak perspektiflerimizin en önemli görevlerinden birisi olmalıdır. Bunlara karşı bu gelişmeleri yok sayarak değil, bu gelişmelere karşı biz geleneksel Türk aile yapısını nasıl koruruz, nasıl geliştiririz, bunu sonraki nesillerimize nasıl çok güçlü toplumsal varlığımız olarak, çok sağlam bir kök hücremiz olarak nasıl miras olarak iletebiliriz? bunun üzerinde çalışmamız lazım. Ben bu kongreyi bu açıdan da fevkalade önemli, fevkalade anlamlı bir kongre olarak görüyorum. Bu çerçevede

tekraren ifade etmek gerekirse aileyi koruyup kollarken aynı zamanda aile ve aile değerlerini berhava edecek marjinal, sıradışı, ve bir anlamda bize ait olan her şeye karşı ve karşıt olan bazı fikirlere bazı sinsi ideolojilere bazı yaklaşımlara karşı da sonuna kadar dikkatli olacağız. Milletimizi, çocuklarımızı, gençlerimizi korumak için seferber olacağız. Çünkü biliyoruz ki bu tür yaklaşımlarda bulunanlar tekraren söylüyorum, bugünün insanları değildir. Bu zihin yapısı bize ifade edilen şekli ile ekinleri ve nesli mahveden bu anlayış neredeyse Adem'den hemen sonra Kabil ile Habil'in tartışması ile birlikte başlamış olan bir anlayıştır. Dolayısıyla buna karşı uyanık olacağız, ekinlerin ve nesillerin mahvedilmesine müsaade etmeyecek, uyanıklık içerisinde hareket edeceğiz.

Değerli arkadaşlarım,

Bu anlamda özellikle kadın ve erkeğin rekabetini, rekabet anlayışını bir şekilde kenara koymak, kadın ve erkeğin birbirinin tamamlayıcısı, birbirinin yardımcısı, tabiri caizse birbirini sevgi ile saygı ile sarmalayan ailenin temel direkleri olduğunu hiç unutmayacağız. Bu çerçevede aileyi geniş aile olarak mümkün olduğu kadar genişletecek olan çalışmaları da değerli bulacağız. Bu anlamda özellikle şu salgın sırasında bir kez daha gördük ki dünyanın birçok yerinde 60 - 65 yaş üstündeki insanlar; anneler, babalar, dayılar, teyzeler, büyük nineler büyük dedeler ölüme mahkum edilirken Allah'a çok şükür bu millet, hâlâ aile değerlerinin çok sağlam olması dolayısıyla bütün büyüklerine sahip çıktı ve kendisinden çok ailesinin büyüklerini korudu. Allah'a binlerce kere şükrederiz. Bu milletin bu irfanını aileyi esas alan ve aileyi tabir-i caizse kutsal bir kurum gibi gören bu özelliğini hiç kaybettirmemek için var olan müspet geleneklerimizin tamamını çok daha canlı bir şekilde tutmak da sosyal sorumluluklarımızdan biridir. Örneğin; yaşlıları ziyaret edilmesi, bayramlaşmalar ve önemli günlerde büyük aileyi, geniş aileyi ele alarak onlarla içli dışlı olmak, onlarla hasbihal etmek herhalde sürdürmemiz gereken geleneklerden birisidir. Bu çerçevede zaten bizim milletimiz, aileyi kendisini bir emniyet sübabı olarak da görmüş aileyi bu anlamda da geliştirip korurken geniş anlamda da bir ekonomik değer olarak da görmüştür. Bugün demin sayılan hususların yanında belki Memur-Sen'in üzerinde durması gereken hususlardan birisi. Aile aslında aynı zamanda büyük bir ekonomik kurumdur. Bu ekonomik durum olarak ailenin canlandırılması, aile gelirinin artırılması da bildiğiniz gibi

özellikle aile ödenekleri ve aile yardımları üzerinden uzun zamandır sosyal politika tedbirlerinin önemli bir aracı olarak görülmektedir. Şimdi bunu daha da ileriye getireyim. Aileyi bir ekonomik birim olarak hesaplama ve bu ekonomik birimin ekonomik gücünü arttırmak özellikle gelişen dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların önemli bir sorumluluk alanıdır. Bu çerçevede biz geniş aileyi bir yük olarak değil bir değer olarak görmek durumundayız ailenin de önümüzdeki süreçte Türkiye'de yeniden canlanacağı yeniden daha güçlü bir hale geleceğini ümit ve temenni ediyorum. Ayrıca bu konuda şunu da ifade etmek isterim. Türkiye'de ya da dünyanın herhangi bir yerinde aileyi ele alıyorsak aileyi kadın ve çocuktan ayrı ve bağımsız olarak ele alamayız. Kadın haklarını sonuna kadar savunmak, kadına karşı şiddete sonuna kadar karşı çıkmak, kadına karşı şiddet gösteren birisinin değil bir adam bir insan bile olmadığı bilinciyle kadına karşı şiddetin bütün yollarını kapatmak mecburiyetindeyiz. Zaten kadına karşı şiddet toplumumuzun geniş kesimlerinin nefret yaklaştığı ama maalesef bazı kendini bilmezlerin ise bir şekilde bunun içerisinde yer aldığı bir hastalık. Kadına karşı şiddetin Türk toplumunun bir özelliğiymiş gibi gösterilmesini de şiddetle kınadığımı ifade etmek isterim. Kadına karşı şiddet bir insanlık suçudur, hiç şüphe yok. Kim kadına karşı şiddeti herhangi bir formuyla savunuyor ise, tecavüzden istismara kadar, dayığa öldürmeye kadar bırakın adam olmayı insan bile değildir. Buna sonuna kadar karşıyız. İnsanlık suçu olduğunu söylüyoruz ama sanki sözleri genelleyerek kadına karşı şiddetin Türk milletinin genel bir özelliğiymiş gibi gösterilmesi de asla doğru bulmadığını ifade etmek isterim. Aile değerlerini korurken hiç şüphesiz kadın haklarını da sonuna kadar savunacağız. Kadın haklarının geliştirilmesi, kadının hem ekonomik hem sosyal olarak daha ileri bir statüye gitmesi kadınların çalışma ve eğitim hayatına daha güçlü bir şekilde katılması, kadınların siyasal temsil bakımından çok daha güçlü noktalara gelmesi için zaten biz AK Parti olarak var gücümüzle bugüne kadar çalıştık, bundan sonra da çalışmaya devam edeceğiz. Bu başka bir şeydir ama Türk milletinin kadına karşı kategorik olarak şiddet uyguladığını ifade etmek ise bambaşka bir şeydir. Bunu kabul etmediğimiz altını çizerek ifade etmek isterim. Ayrıca şiddet konusu açıldığında aile içi şiddet de şiddetin dünyadaki en karanlık, en pis, en ahlaksızca tarzıdır. Bunda hiç şüphe yoktur. Ama aile içi şiddetten bahsederken ara başlıklarla konuşup bunu genelleştirerek aile içi şiddetin de sanki Türk milletinin günlük hayatta yaşadığı ahval-i adiyeden

bir şeymiş gibi gösterilmesini de doğru bulmadığımızı ifade etmek istiyorum. Aile içi şiddeti ya da kadına karşı şiddeti savunan her kim varsa insanlık suçu işliyor demektir. Böyle davranan her kim varsa insan bile değildir, bunu bu kadar açık bir şekilde ifade etmek isterim.

Değerli kardeşlerim,

Ayrıca son zamanlarda gelişen bir alanı da çalışma alanımız olarak görmekte büyük fayda var. O da çocuk hakları meselesidir. Nasıl aile içerisinde kadının haklarından, aile fertlerinin hak ve sorumluluklarından bahsediyorsak ayrı bir başlık olarak da önümüzdeki dönemde önemi giderek artacak bir konu olarak da çocuk hakları üzerinde çalışılmasının çok önemli olduğunu ifade etmek isterim. Böylece hakları geliştirilmiş güçlü bir çocuk, hakları geliştirilmiş güçlü, kuvvetli, ekonomik-sosyal hayata yoğun katılmış eğitim düzeyi yüksek bir kadın ve birbirine karşı aile içerisinde anne baba çocuk ve geniş aile içinde herkesin sorumluluklarını bildiği, herkesin haklarını sonuna kadar kullandığı ama bunu bir mütareke bir anlaşma şeklinde değil bunu bir ev içerisindeki uyum, ahenk ve harmoni içerisinde kullanan kusursuz bir aileyi inşa etmek de hepimizin boynunun borcudur. Bu alanda ortaya çıkan hastalıkları, yanlışlıkları görecektir bunları tedavi edeceğiz. Yanlışlıklar var diye o yanlışlıklar üzerinden genelleyerek birtakım tespitlerin yapılmasının tekraren söylüyorum doğru olmadığını ifade etmek isterim. Bütün ollumsuz bazı fikirlere rağmen Türkiye’de aile yapısını bozmaya yönelik bazı sinsi ideoloji ve sapkın davranışlara rağmen hatta sistematik olarak çalışan bazı çevrelerin küresel eylemliliğine rağmen Allah’a çok şükür şunu çok rahat söyleyebiliriz ki Türk toplumunun en sağlam yapısı aile yapısıdır. Kök hücremiz sağlamdır. Kök hücremiz Allah’ın izniyle kıyamete kadar sağlam kalmaya devam edecektir. Hep beraber bunun için çalışacağız bu vesileyle bir kez daha bu toplantının hayırlı, uğurlu, bereketli olmasını Türkiye’de aile yapımızı korumak bakımından güzel ve yapıcı yaratıcı fikirlere sahiplik etmesini temenni ediyorum. Konuşmanın sonunda müsaade ederseniz bu konudan ayrı bir konuyu daha gündeme getirmek isterim. Hep şunu söylerim: bizler ne konuşuyor olursak olalım, hangi konunun etrafında konuşuyor olursak olalım, gönlümüzün bir yerinde zihnimizin bir yerinde hep Filistin davası var olmak zorundadır. Bu büyük bir imparatorluk varisi olan milletimizin üzerinde bir sorumluluktur. Bütün çevremizde var olan

halklara karşı bir sorumluluğumuzdur, milletimize karşı İslam ümmetine karşı bir sorumluluğumuzdur. Ortadoğu barışının, dünya barışının sağlanması için büyük bir sorumluluktur. Bu vesileyle son günlerde kamuoyuna da bir şekilde Amerikan başkanı tarafından ilan edilen Birleşik Arap Emirlikleri'nin İsrail'le yapmış olduğu, yapmakta olduğu yeni anlaşmayı yani Birleşik Arap Emirlikleri'nin açıktan Filistin davasını satması işlemini tel'in ettiğimizi beğenmediğimizi, bunu protesto ettiğimizi en açık bir şekilde ifade ediyorum. Ortadoğu'nun tarihine şöyle bir geriye baktığımız zaman, bu "Ortadoğu" da, bu tabir de kötü bir tabir ya, bir oryantalist ama maalesef belirlemek için söylüyoruz. Bu İslam coğrafyasında İsrail Devleti oluşturulmadan evvel nice zarif ihanetlerin oynandığı da çok iyi biliyoruz. Dün nasıl zarif ihanetlerle İsrail'e burada bir yurt edinme imkanı verildiyse bugün maalesef daha nobran daha açık ve daha net bir takım ihanetlerle İsrail'in Filistin toprakları içerisinde hem işgali meşrulaştırılmak hem de bundan sonraki ilhak hareketlerinin önü açılmak isteniyor. Her ne kadar geçici olarak İsrail'in ilhak planının rafa kaldırıldığı söylene de aklı başında olan herkes bilir ki Ortadoğu'da siyaset yapan herkes bilir ki İsrail'in gündeminden hiçbir zaman ilhak ve ilhakın gerisinde-ilerisinde olan daha geniş toprak kazanma arzusu hiçbir zaman rafa kalkmayacaktır. Dolayısıyla bu açık ihanetin Araplar'a, Filistin halkına müslümanlara karşı yapılmış olan açık bir ihanet olduğunu ifade etmek herhalde boynumuzun borcudur. Bunu tanımadığımızı yanlış bir yaklaşım olduğunu öncelikle bu anlaşmayı imzalayanların kendi halklarının dahi buna tamamı ile karşı olduğunu ifade etmek isterim. Sonunda ne yaparlarsa yapsınlar, eninde sonunda Hak galip gelecek, eninde sonunda Filistin davası, Filistinli kardeşlerimizin istediği şekilde zaferle sonuçlanacak, bu vesileyle hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Allah'a emanet olun. Kongremizin hayırlı uğurlu olmasını temenni ediyorum.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

AÇILIŞ OTURUMU

AİLE KALPSİZ BİR DÜNYADA SON SİĞİNAKTIR

Prof. Dr. Kemal SAYAR*

ÖZET

Ev bizi hayatın fırtınalarından korur. Güvenlik sağlar bize, sıcaklık verir, aşinalığıyla sarıp sarmalar. Ayaklarımızı sağlam basabileceğimiz bir zemin, yalpalayan ruhlarımıza bir çapa, akışkan hayatın hızından dinleneceğimiz bir yastık sunar. Dış dünyada ne kadar omuzlarımız düşse de evin hakimiyizdir. Yorgunluğumuzu ve düş kırıklıklarımızı orada onarır, geçmişle bugün arasında orada bir bağ kurarız. Evin ruhu biraz da bu güven ve aidiyet hissindedir. Ben şahsen en çok kitap kokan evleri sever, kitapsız evleri çok can sıkıcı ve tekdüze bulurum. Düş kurmanın, hayallere dalıp gitmenin, bir kitabın koynunda uyuyakalmanın imkanlarını bize vaat etmeyen bir ev boştur. Ev geri çekilmenin, inzivanın, ses ve imgelerden ricat ederek ruha dikkat kesilmenin de yeridir. Dünyaya kapıları kapattığınız anda ruhun kapılarını açma ihtimali her an eşiktir.

Anahtar Kelimeler: Aile, toplum, birey, modern yaşam, modern aile, ebeveyn, çocuk.

Akışkan modern zamanın eritme tenceresine atılacak ilk katılar ve kutsallıktan çıkarılacak ilk şeyler, geleneksel sadakatlerimiz oluyor, elimizi ve ayağımızı bağlayan görenek ve zorunluluklar. Sosyolog Ulrich Beck, günümüz modern toplumunda “ölü ve hala yaşıyor” diye tanımladığı zombi kurumlara aile ve komşuluğu örnek verir. Hayat ‘elimizden kaçıp giden dünya’da çok hızlı değişiyor ve bu değişimden aile de payına düşeni alıyor. Hızlı kapitalizm, küreselleşme, dijital devrim, bireycilik, zayıflayan sosyal bağlar ve medya/kültür endüstrisi akışkan modernliğin veçheleri olarak hayatlarımıza nüfuz ediyor ve insana dair kavrayışlarımızı dönüştürüyor. Sözelimi, çok da eski olmayan bir tarihe dek evlilik uzun süreli

* Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi.

kutsal bir birliktelik olarak görülüyordu. Bugün ise birçok insan için bir çeşit dönemsel anlaşılmaya, vazgeçilebilir bir şeye dönüştü. Aşka ruhsal esenliğin yegane biçimi olarak bakılıyor, aşktan o kadar çok şey bekleniyor ki bir tür seküler kurtuluş addediliyor. Modern Batı toplumlarında hayatın neşeli anlarının sorumluluğu artık evlilik bağının omuzlarında. ‘Evliliğinde mutlu musun?’ sorusu, mutluluğun karşı konulamaz bir mecburiyet olarak telakki edildiği günümüz toplumunda giderek kolay bir vazgeçişe kapı aralıyor. Tahammül kayıplara karışıyor. Metafizik bir gücün bizi izlediğini düşünmüyorsak eğer, hayatın haz ve zevklerine balıklama dalmamıza kim mani olabilir?

Modern toplumda iş ve aile temel tatmin kaynakları olarak öne çıktığında, birindeki mutsuzluk kolaylıkla diğerine de tercüme edilebilir hale geldi. Boşanma ve bekâr yaşama oranları arttıkça ‘başarılı bir evlilik’ insanlar için gurur kaynağı olmaya başladı. Günümüzde evlilik, ilahi bir buyruk doğrultusunda hayatı tanzim etmeyi değil, modern toplumları kemiren güvensizlik ve yalnızlığı iyileştirmeyi vaat etmektedir. Kapitalizm, duygusal bağları da elden geçirmiş durumdadır. Duygusal kapitalizm, modern toplumda duygusal bağları akılcılaştırıp metalaştırmıştır. İlişkiler maliyet-fayda analizi üzerinden değerlendiriliyor artık. Sen bana ne veriyorsun ve verdiğin şey, sana katlanmam için değer mi? Değişen cinsiyet rolleriyle birlikte kafa karışıklığı da artıyor. İlişkilere bir de çelişkiler zinciri ekleniyor. Kadınlar iş ve ev yaşamı arasında mütemediyen yer değiştiriyor. İş yaşamının katı çalışma koşulları kadınların işini zorlaştırıyor. Erkekler cephesinde de çok şey değişti: Duygusallıktan uzak, sert erkek imajı artık makbul değil.

Ev içinde çocuğun eğitimi babanın otoritesinden alınarak annenin sevgisine devredildi. Çocukluğun ayrı bir dönem olarak tanımlanmasıyla birlikte kırılğan bir çocuk imgesi öne çıktı: Çocuğun uzun vadeli duygusal ihtiyaçları olan, incinebilir, ihtimama gereksinen bir varlık olduğu kabul edildi. Bir kaşını kaldırarak çocuğunu terbiye edebilen babanın yerini, onu sevgisiyle sarıp sarmalayan, her türlü beladan koruyan aşırı dikkatli anne aldı. Orta sınıf ailelerde, çocuklara istedikleri her şeyi elde etmeye hakları olan prens veya prenses gibi davranılması yaygın bir tutum. Toplum gibi aile de küçüldü ve atomlaştı, en küçük parçalarına ayrıldı. Evlerimizde aile büyüklerinin yerini alan yatılı bakıcılarla yaşıyoruz, çocuklarımızla o kadar yoğun zaman geçiriyorlar ki en kuvvetli bağlanma deneyimlerini onlarla

kuruyorlar. Bir tür ‘taşeron ebeveynlik’. Küçülen aile, dede ve ninelerin eşsiz hikâyelerinden çocuklarımızı mahrum bırakıyor. Nesiller arasındaki devamlılık fikri aşıldığı gibi, ahlaki ve dini değerlerin aktarılmasında da boşluklar oluşuyor.

Bize yutturulduğunun aksine, bireyselleşme özgürleşme değildir, daha çok tüketim bilinci ile kendilik bilincinin bir karışımıdır. Bireyselleşme ile standartlaşma eş zamanlı olarak gerçekleşir. İnsan evladı tüketim alışkanlıkları birbirine türdeş, reklamcılığın manipülasyonuna açık, kolay güdülebilir bir sürüye dönüştürülüyor ve daha çok mal edinebilme becerisi özgürleşme olarak takdim ediliyor. Sevdiği insanlardan bağlarını koparma ve aile bireylerine karşı mesuliyetsizlik, özgürlük olarak telakki edilemez. Bir yanılsamanın kurbanları haline getiriliyoruz.

Christopher Lasch’ın Family Besieged (Kuşatılmış Aile) adlı kitabında tartıştığı gibi, aile yapısı modern kapitalist toplumun dinamiklerinden çok etkilendi: Gerek ebeveyn- çocuk ilişkileri gerekse de eşler arasındaki ilişkiler bu etkiden nasibini aldı. Endüstri devrimiyle birlikte evindeki üreticiden dev çarkta bir dişliye dönüşen baba, yeteneklerini çocuğuna aktarmaktan geri kaldı. Üstelik babanın yokluğu, annenin gücünü de artırmadı! Aksine, annenin kendi atalarından tevarüs ettiği geleneksel bilgi tahfif edilerek, otoritesi ona çocuğunu nasıl yetiştirmesi gerektiğini söyleyen uzmanlar tarafından paylaşıldı. Aile büyükleri ve ebeveynlerin eksikliği, “kültürel kodların” aktarımını ve çocuğa “rol modeli” olma pratiğini sekteye uğrattı. Artık ebeveynlerin birçok sorumluluğu kurumlar ya da üçüncü şahıslar tarafından yerine getiriliyor. Çocuk bakımından eğitime dek birçok husus, üçüncü şahısların ve kurumların kontrolüne bırakılıyor. Rol modeli olarak alınacak ebeveynler ortalıkta yok, ya işte ya da sanal âlemdel! Çocuğunuza dört saatte bisiklet binmeyi öğreten kurslar bile var. Oysa ne muhteşem bir deneyimdir bir babanın çocuğuna bisiklete binmeyi öğretmesi, çocuğun hayal ve hatıra dünyasına bir oya gibi işlenir. Anne ve baba, ruhlarının mührünü çocuklarına vuramıyor, onların seciyesini kadim bilgelikle nakış nakış işleyemiyor. Ocakta muhabbet tütüyor. Modern aile fertlerinin yüzünde dolaşan dalgın sükûnet, büyüyen boşluk ve vurdumduymazlığı gizliyor.

Kısa bir zaman öncesine kadar insanlar doğdukları şehirde yaşar ve ölürlerdil. Modern zaman insanı evini kolay terk edebiliyor. Bellek uçucu ve uçarıdır. Kök

salıyor, derinlere inmiyor. Bireylerdeki “mekânsal” ev algısı, “geçici” ev algısına dönüşüyor. Mekânın değersizleşmesi, meskûn olmanın toplumsal ilişkilerinden bizi mahrum bıraktığı için, dikkatimizi harekete, yer değiştirmeye ve küresel hız kültürüne tevdi ediyor. Oysa ev, Bachelard’ın dediği gibi, insanın düşünceleri, anıları ve düşleri için en büyük bütünleştirici güçlerden biridir. Evin öğüdü, yaşamlarımızda sürekli bir yankıdır.

Bugün mahremiyet adası ve tahayyül mekânı olmaktan çıkararak sığınaklara dönüştürdüğümüz modern ev, artık adeta evdeki tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak eğlence merkezleri gibi tasarlanıyor. Bireycilik, ev içindeki yaşama da olanca hızıyla etki etmiş ve evin her odası ayrı bir interaktif yaşam alanı gibi tasarlanmıştır. Birbirimizden ayrı, yan yana yaşayabildiğimiz bir eğlence merkezi olarak ev. Bir tefekkür, dayanışma, manevi bir çekim merkezi olmak yerine bir oyalanma adacığı. İşte bu evin anlamdan boşalmasıdır. Çocuğun kendisini daha geniş bir bütünün parçası, karı kocanın birbirlerini daha yüksek bir mefkûrenin taşıyıcısı olarak algılamadığı bir ev, anlamdan boşalmıştır.

Aileyi bir arada tutan şey yakınlıktır. Menfaatsiz, teklifsiz, hesapsız, maskesiz, sadece kendi olmanın tatlı huzuru. Ev yuva olmaktan çıkarılıp bir eğlence merkezine veya bir pansiyona dönüştüğünde, herkesin başının çaresine bakması gerekecektir. Soğuyan insan ilişkileri aileyi de muhasara altına almış bulunuyor ama yapmamız gereken, geçmişin yasını tutmak yerine, insan olmanın özüne sadık kalmak. Bu da evi yeniden sıcak bir yuva olarak tesis edebilmekle olur. Yani elektronik aletleri, bizi dış dünyanın keşmekeşine açan ve ruhlarımızı her türlü istilaya hazır hale getiren ekranları kapatarak, birbirimizin gözlerinin içine bakabilmekle. Dış dünyanın kaosunu, kendi içimizde, evin sıcaklığı ve samimiyetiyle bir nebze söndürebiliriz.

Aile bireyleri evde kendilerini muhafaza altında ve güvenli hissedebilmek için ruhun çağrısına kulak vermeli ve birbirlerine olan o mesafeyi, sevgi sözcükleriyle yürümeye gayret etmelidir. Karı koca ve ebeveyn çocuk arasındaki mesafeyi kalplerimizi birbirine yakın kılarak kısaltmak zorundayız. Ama sadece gözlerimizin içine bakmak yetmez. Bir ufuk gözlerimizi kamaştırabilmeli, insan olmanın anlamına dair bir soru bir ruhtan diğerine misafir gidebilmeli. Malayani olanın değil

ruhu daha yukarılara kanatlandıracak bir bilincin kanatlarına tutunarak, hayatlarımızın ve ölümlerimizin boşuna olmadığını bilgisiyle birbirimize uğramalıyız. Bu dünyada misafiriz, evlerimizde ve bedenlerimizde misafiriz.

Saint-Exupery çok sevdiğim bir bilge yazar, şöyle söyler: ‘Hayat bize aşkın birbirimizin gözlerinin içine bakmak değil, birlikte dışarı aynı yöne bakmak olduğunu öğretir’. Evlilik terapisti Gottman çiftleri yıllarca izledikten sonra boşanmayla sonuçlanan evlilik etkileşimlerini dört ana başlık altında özetlemiştir. Çatışma zamanlarında eşlerin birbirine karşı gösterdiği dört temel olumsuz tutum, yani ‘dört atlı’ şunlar: Aşağılama, eleştiri, savunmacılık veya duvar örme. Bu dört atlı, bir bakıma narsistik kişiliğin tezahürleri olarak karşımıza çıkıyor. Bir zamanlar sevdikleri kişiye şimdi saldıran veya onlardan uzaklaşan eşler, genellikle kendi ihtiyaçlarının artık karşılanmamasından mustarıptır. Biz her zaman değişiyoruz ve aşk da aynı kalmıyor. Gerçekte evlilikler, her kişi kendi kimlik ve gayesini geliştirebildiğinde daha uzun ömürlü olabiliyor. Sıcak yuva, her bireyin kendisini rahatlıkla ifade edebildiği ve yaşama hünerini serbestçe keşfedebildiği bir yerdir. Bir ağaç gibi derinlere kök salarken, dallarıyla gökyüzünü kucaklayan bireyler.

Haddi zatında âşık olmak kolay ama bir başka insanla yaşamak zor. Romantik aşk, diğer kişinin bir ruh ikizi veya mükemmel uyumlu kişi olarak ülküleştirildiği bir süreci içerir. Âşıklar adeta, ‘birbirleri için yaratıldıkları’nı hisseder. Aşkın çılgınlığında ötekinin imgesi benim ihtiyaçlarıma göre yeniden kurulur. Sevilen kişiyi kendi benliğimin bir imgesi olarak görür ve farklılıkları görmezden gelirim. Oysa ideal sevgiliyi bulma inancı bir yanılsamadır ve uzun ömürlü bir yakınlığa temel teşkil edemez. İlişkinin bir yerinde büyü bozumu mukadderdir. Romantik aşk pek sahip olmadığımız, yeterince sahip olmadığımız veya ona bel bağlayacak kadar sahip olmadığımız bir şeye işaret ederek adeta mutsuzluğu çağırır. Sonunda ya aşk ölür ya da aşıklar. Tolstoy’un Anna Karenina’da söylediği gibi, ‘mutlu aileler hep birbirine benzer, her mutsuz ailenin ise kendine özgü bir mutsuzluğu vardır’.

Geçmişte de pek çok mutsuz evlilik olduğu halde boşanmak çok daha zordu. Ancak insanlar yakınlık ihtiyaçlarını sadece evlilik bağından devşirmiyordu. Evlilik bağının bu kadar kolay çözünmesinin bir sebebi de tek bir ilişkiden artık çok şeyin bekleniyor olması. Toplumsal olarak parçalanmış bir dünyada sevgililer her

şeyi yakın ilişkilerinden bekliyor. Çünkü şu kalpsiz dünyada bir sığınak kalmamıştır ve görünen son sığınak da aşk ve ailedir. Yüksek gerilim aileyi infilak ettiriyor. Olgun bir sevgi ilişkisi için sevgililerin birbiri içine geçtiği, eriyip tek kişi olduğu bir halden benliklerinin birbirinden ayrıştığı bir hale geçebilmek gerek. Öteki insanın farklı ihtiyaçları olabileceğini kabullenmekle olgun bir yakınlığın yolunda ilk adımı atarız.

Büyülenmenin sona ermesi için birkaç yıl yeter. Evliliğin sonsuza dek bir aşk esrimesine gömülü olacağını sanan, aldanır. Evlilik sürecekse eğer, ortak hedefler için birlikte gayret göstermenin, karşılıklı saygı ve dostluğun ön plana çıkması gerekir. Bir insanla yaşamak belki tüm duygusal ihtiyaçlarımızı karşılamaz, belki eşimiz ruh ikizimiz falan da değildir. İlişkide mevcut olan, canlılığını devam ettiren her neyse ondan istifade etmemiz lazım. Dış dünyadaki ve iç alemimizdeki huzur kaynaklarımızı çoğaltmamız da evlilik bağı üzerindeki gerilimi düşürecektir.

On yıllar boyunca terapistler çocukların sorunları için anne babaları suçlamıştır. Sanki çocuk yetiştirmenin tek bir doğru yolu varmış gibi. Mutsuzluk ve kötü davranışın bütün biçimleri kötü anne babalığa izafe edilmiştir. Çocukların anne babaların elinde bir hamur gibi yoğrulduğu ve hayatlarının daha sonraki dönemlerinde karşılaştıkları ruhsal sorunların kötü anne babalığın neticesinde ortaya çıktığına dair bir efsane oluşturulmuştur. Bu, hakikatin ancak dörtte biri olabilir. Sadece çocukları değil, onların anne babalarını da incitmiş olan bir inançtır bu. Artık biliyoruz ki çocuk boş bir kâğıt değil: Davranış genetiği üzerine yakın zamanlı çalışmalar, gelişim üzerinde kalıtsal etkenlerin ebeveynlikten çok daha fazla rol oynadığını bize gösteriyor.

Eşler ve sevgililer, ötekinden kendilerini mutlu etmesini beklediğinde hayal kırıklığına uğrar. Ebeveynler çocuklarından kendilerini mutlu etmelerini beklediğinde hayal kırıklığına uğrar. Ailelerimizin tadını daha fazla çıkarmak için daha geniş sosyal ortamlara çıkmalıyız. Manevi bir ortak iklimi teneffüs etmek, aile bireylerini bir ruhsal akrabalıkla birbirine bağlar. Akrabalarımızla, iş arkadaşlarımızla ve aynı toplumu paylaştığımız insanlarla daha sık birlikte olmalıyız. Yakınlık ve toplumsallık değişik bağlanma ihtiyaçlarını giderir ve pek çok insan her iki türlü ilişkiye de ihtiyaç duyar. Bu sebeple yakın aile çevresinin dışında da bir dizi

bağlanma geliştirmeye de ihtiyacımız var. Hayat bizim etrafımızda deveran etmiyor ve mutlak bir mutluluk yok. Başka insanlarla birlikte yaşamak bize uzlaşmayı ve ihtimamı öğretir.

Bir evi yuva yapan, ocağında tüten muhabbettir. Güzellik, sıradan gerçekliği aşan yaşantılarda bize göz kırpar. Ruhun ebediyete kapı araladığı anlar, sevginin bizi güzelleştirmesine izin verdiğimiz anlardır. Bir evi yuva yapan, orada bulduğumuz güzelliştir. Demem o ki göz ve ruhlarımız birbirine değsin. Sonra omuzlarımız birbirine değsin de birlikte ufku seyredelim.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

AİLENİN RUH SAĞLIĞI

Prof. Dr. Hakan TÜRKCAPAR*

ÖZET

Bu bildiride ailenin ruhsal yapısı ve bu yapıyla doğrudan bağlantılı olabileceği düşünülen belli başlı ruhsal sorun alanları ele alınmıştır. Aile, bir kişinin ruhsal yapısının oluşmasında en büyük etkiye sahip etkenlerdendir. Bu etkinin oluşmasında aile üyelerinin birbirleriyle ilişkisi, özellikle çocuk-ebeveyn ilişkisi bağlamında, önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde modern ruhsağılığı kuramların çoğı ruhsal rahatsızlıkların önemli bir kısmının ailede şekillendiğini savunmaktadır. Bu noktada farklı aile tedavisi yaklaşımları ortaya konulmuştur. Bu çalışmada öncelikle günümüzün etkili aile kuramlarından”yapısal aile terapisi” yaklaşımı temel kavramlarıyla açıklanmış ve ruhsal açıdan sağlıklı sayılabilecek ailelerin özellikleri noktasında değerlendirilmiştir. Sonrasında alkol bağımlılığı ve intihar sorun alanları tanımlanarak bu sorun alanlarını arttırıcı ve azaltıcı faktörler ilgili alanyazın doğrultusunda ortaya konulmuştur. Her iki sorun alanında da ailenin önleyici veya aksine risk oluşturuıcı özellik gösterebileceğı görölmüştür. Sonuç olarak ailenin ruhsal yapısının ve bireyin ruh sağığının karşılıklı etkileşim halinde olduğu söylenebilir. Türkiye her ne kadar bazı ruhsal rahatsızlıklarda sosyokültürel geçmişı nedeniyle oldukça şanslı bir konumda olsa da günümüzde alkol bağımlılığı, intihar gibi sorunlar artarak devam etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de aile tedavisi alanında daha çok nitelikli kuramsal çalışmaya ve uzmanlaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ailenin Ruh Sağığı, Aile Tedavisi, Yapısal Aile Kuramı, Alkol bağımlılığı, İntihar

Kişinin ruhsal yapısının oluşumunda içinde yetiştiğı ailenin büyük bir etkisi vardır. Aile üyelerinin birbiriyle etkileşimi ruhsal açıdan her biri üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu etkileşimler arasında hepsi önem taşımakla beraber en fazla

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

öneme sahip olanı çocuk üzerine ebeveynlerin etkisidir. Ailedeki ilişkiler sistemindeki bir bozukluk, aile üyelerinin bir ya da birkaçının ruhsal rahatsızlığıyla kendini gösterebilir. Bu günkü modern psikiyatrinin anaokullarından birisi, birçok ruhsal rahatsızlığın aile içinde şekillendiği ve ondaki bir bozukluğa bağlı olarak rahatsızlığı geçiren bireyde ortaya çıktığını savunur. Tedavi yaklaşımını da bu kuram üzerine temellendirerek, ona “Aile Tedavisi” adını verir.

Aile dinamikleri üzerinde dikkatleri çeken ilk kişilerden birisi Freud’dur. Ancak bununla beraber Freud aile sistemi üzerinde çalışmaktansa tedavi yaklaşımını bireyde yoğunlaştırmıştır. Buna rağmen bireyde ortaya çıkan rahatsızlıkların nedeni olarak aile çatışmalarının, çocukların ebeveynleri ile olan erken çocukluk yaşantılarının üzerinde bir hayli durmuştur.

Aile tedavisi alanındaki bir diğer önemli isim Salvador Minuchin, “yapısal aile tedavisi” dediği bir yaklaşım geliştirdi. Amerikalı ruhbilimci Minuchin, aileyi aile dışı çevreyle etkileşimde ve işbirliğinde bulunan açık bir sosyal sistem olarak tanımlar. Gelişme ve ayrılaşma kapasitesine sahip bu sistem, ebeveynler ve çocuklar olmak üzere iki alt sistemden oluşur. Bu iki alt sistem, kuşak sınırlarıyla birbirlerinden ayrılır. Aile bağlamı içinde her bir kişi içinde bulunduğu alt sisteme göre birtakım görevleri başarmak zorundadır. Ailenin işlevi üyelerinin gelişmesi ve bireyselleşmesini desteklemektir, aynı zamanda ek olarak birlikteliğin ve bağlılığın sürdürülmesi buna eşlik eder. Daima aile üyelerinin birliğini ve otonomisini destekleyen kişiler arası ilişkileri düzenleyen üstü kapalı bir aile kuralları dizgesi mevcuttur. Bu kurallar, sınırlar ve alt sistemler ailenin yapısını oluşturur. Aile yapısı kendisini kabul edilmiş roller ve davranışlarla ortaya koyar. Farklı değerler sistemine sahip aileler, çocuk sahibi olma pratikleri ve etnik kültürel arka plan, gelişme ve büyüme için değişik çevreler oluştururlar.

Herhangi bir sorunu olmayan, yani ruhsal açıdan dengeli sayılabilecek bir ailede belli bazı özellikler vardır. Aile içinde neşeli bir ortam ve kontrollü kırgınlıklara karşı hoşgörü, aile üyelerinin birbirine karşı açık olabilmesi, aynı zamanda her bireyin diğerinin özel hayatına saygısı, aileye bağlılık hissi ve toplum içindeki sosyal gruplara katılım, zorluklarla baş edebilme gücü ve kapasitesi, duygu yüklü deneyimler de aile üyelerinin uygun şekilde buna cevap verebilmesi gibi.

Aile içi alt sistemler kavramı basit olarak ailenin yaşa ve cinse göre ayrımlaşan küçük ünitelerden oluştuğu anlamına gelir. Bunlar arasında üç alt sistem önem taşır. Bunlardan birincisi eşlerden (karı-koca) oluşan alt sistemdir. Bu sistem, çocuk alt sistemine, yakın ilişkilerin sürdürülebilmesi ve kurulması ile akranlar arası çatışmaların çözümü açısından bir model sunar. Üçüncü alt sistem ise, ebeveyn alt sistemidir. Bu sistem büyükbaba ve büyükanneyi, bazen de büyük kardeşi, karı-koca ile birlikte içerebilir. Ebeveynlerin işlevi çocuğun fiziksel olarak iyi olması için gerekli imkânları hazırlamak, gerektiğinde sınırlamalar koyarak çocuğun engellenmeye karşı hoşgörüsünün gelişmesini sağlamak, çocuğa olumlu bir benlik algısı yükleyerek ve sosyal becerilerinin gelişmesine yardım ederek kendine güvenin oluşmasına yardım etmektir. Ayrıca çocuğun ebeveynlerle olan ilişki modeli ona ilerde otoriteyle kuracağı ilişkiler açısından kaynaklık eder. Çocuk büyüdükçe ve geliştikçe ebeveynlerin işlevi de değişerek çocuğa karar almada verilen sorumluluk artar ve bunun sonu cunda çocuk olgunlaşır.

Çocuk alt sistemi ise, akranlar arası ilişkinin nasıl sürdürüleceği, nasıl yardımlaşılacağı, tartışılacağı, yarışılacağı ve çatışmaların çözümleneceğini gösterme açısından bir model teşkil eder. Burada edinilen deneyimler okul ve toplum içindeki akran ilişkilerine aktararak kullanılırlar.

Çocuğun gelişimi açısından alt sistemlerin iyi işlemesi ve sınırları oldukça önem taşır. Alt sistemler arasındaki sınırlar en iyi kimin ve nasıl katılacağını söyleyen kurallarla tanımlanabilir. Sınırlar aile sisteminin sağlıklı işlemesi için gereklidir. Sınırların uygun olup olmadığını gösteren en iyi ölçüt onların açıklığıdır. İlişkilere kimin ne şekilde ve ne derece katılacağını, ona olan ihtiyacın ya da iznin ne kadar olduğunun ve sonuçtan kimin ne kadar sorumlu olacağını açıkça tanımlanmış olması sınırların işlevsel olabilmesi için esastır.

Aile yapısı açısından iletişim şekillerinin oldukça büyük bir önemi vardır. Aile içindeki dayanışma ve birlikler çatışmaların çözümü için yararlı bir temel oluştururlar. Ebeveynlerin birinde ya da ebeveynlerin alt sistemindeki ciddi bir çatışma çocuk alt sisteminin üyelerinde belirgin bir işlev bozukluğuna yol açabilir.

Bozuk aile yapısı ve işlevi bir ya da daha fazla üyesinin yaşı ve rolüyle uygun işler görmesini engelleyen belirtilere sahip olduğu ailelere karşılık gelir. Bu

ailenin, aile dışı ve aile içi olaylara uygun cevaplar verememesi ile cevaplanır. Ailenin potansiyel olarak dengesizliğe ve bozulmaya en çok açık olduğu dönemler, aile üyelerinin geçiş dönemi yaşadıkları dönemler ve uyum kapasitesini aşan sıkıntı yaratıcı olaylarla karşılaşılmasıdır.

Aile sistemini bir bütün olarak gören bu yaklaşım dışında, bireyi odak noktası olarak gören yaklaşımlarda da aile, bireyin ortaya çıkmasını, oluşumunu sağlayan en önde gelen ortamlardan biri olarak büyük önem taşır.

Günümüz ruh sağlığı disiplinleri arasın da en önde gelen okullardan birini aile psikiyatrisi ekolünün oluşturması aile ve onun ruh sağlığına verilen önemi gösterme açısından güzel bir örnektir. Ruhbilimcilerin aileyi hem psikopatolojinin; hem de olası olumlu ruhsal yapının temellerinin atıldığı bir ortam, sistem olarak görmeleri, bazı durumlarda ise, bireyde ortaya çıkan tablonun ailedeki bozukluğun yansıması olduğundan hareketle doğrudan tüm aileyi ve ondaki bozukluğu tedavi hedefi olarak öne almalarına yol açar. Aile tedavisi adı verilen bu yaklaşım günümüzde en popüler dönemlerinden birini yaşamakta Batı dünyasında. Evlilik geçimsizlikleri, ergenlik dönemi problemleri, şizofreni başta olmak üzere birçok ruhsal sorunu aile düzeyinde ele alarak çözüm bulmaya çalışan aile tedavisi kuramı ve uygulayıcıları yaygın bir kabul görmüş durumdadır.

Aile ve aile tedavisi, değerlerden bağımsız bir tedavi şekli değildir. Aile hayatı geniş ölçekte düşünülürse kültürel ve ekonomik faktörlerce belirlenir. Araya giren bu değerler sorunu ister istemez Türk toplumundaki aile kavramını, ailenin bir bütün olarak işleyişini, aile bireylerine tek tek düşen ödevlerin niteliğini gündeme getiriyor. Evrensel ölçekte olan kesişmelerin dışında kalan alanlar için özgül araştırmalar ve çalışmalar yapılması gerçeği burada karşımıza çıkıyor. Ailenin ruh sağlığı, her tip çatışma ve rahatsızlık için değişen oranlarda olsa bile kültürel ve özgül bir bileşeni de içeriyor.

Madde ve alkol kullanım bozukluğu ve aile

Alkol ve uyuşturucu madde kullanımı geçmişleri oldukça eskiye dayanan sağlık sorunlarıdır. Alkol bağımlılığı antik devirlerden beri bilinen bir rahatsızlıktır. Alkol bağımlılığı hem bir hastalık, hem de sosyal bir problemdir. Alkol

bağımlılığını etkileyen ve oluşumunda rol alan etkenler çok çeşitlidir. Kültürel değişkenlik, genetik (kalıtsal) ve ailevi risk faktörleri, biyolojik olarak uygunluk, kişilik özellikleri, eşlik eden ruhsal ve bedensel rahatsızlıklar bunlar arasında en önde gelenleridir.

Alkol bağımlılığının günümüzde ulaştığı boyutlar oldukça önemli bir düzeye ulaşmıştır. Alkol bağımlılığı kişideki ölüm riskini alkol almayan kişiye göre 2,5 kat arttırır. Alkol bağımlılığı olan bireylerde yüzde 100'ü ile yüzde 50'sinde beyinle ilgili fonksiyon bozulmaları görülür. ABD'de sirozdan ölüm 6. sıradaki ölüm nedenidir ve bu sirozun yüzde 95' oranında nedeni alkol kullanımıdır. Ayrıca birçok tip kanserin oluşumu ve kalp rahatsızlıklarında alkol kullanımının önemli bir etkisi mevcuttur.

Psikoaktif maddelerin tıp dışı amaçlarla duygulanımı, algıyı veya davranışı değiştirmek amacıyla kullanımı olan ilaç bağımlılığı ya da yaygın kullanımıyla uyuşturucu bağımlılığı artan ilaç tipleri ve kültürel değişim nedeniyle giderek önemi artan bir sorun haline gelmektedir. Bu maddelerin kullanımıyla merkezi sinir sistemine geçici ve kalıcı etkiler nedeniyle istenmeyen davranışsal ve düşünsel belirtiler çıkar, giderek tüm organizma bu etkiler dolayısıyla değişikliğe uğrar ve bağımlılık hali ile onun istenmeyen sonuçları doğar. Alkol bağımlılığı gibi ilaç kullanımı da bireyi ve onun organizmasını aşarak sosyal bir problem oluşturur. İlaç bağımlılığının ortaya çıkışı, salt bireysel bir sorun olmanın ötesinde sosyal bir boyut da taşır. Ailevi ve çevresel belirleyenlerin dışında sosyal güçlerde bu sorunun biçimlenmesinde etkilidir. İlaçların kullanımı alkolden farklı olarak yasal düzenlemelerle sıkı bir şekilde kontrol edilebilir.

.Alkol ve uyuşturucu kullanımı orta adölesans dönemde, yani 15 ve 17 yaşlar arasında başlarlar. Tüm bu alışkanlıklar için çökkünlük ve üzüntü yaratıcı durumlar başlatıcı bir etken olabilirler. Yine bu dönemlerde bu tür madde kullanımı olan grupların içine dahil olmak da riskli bir faktördür. Alkol bağımlılığı açısından önemli bir risk faktörü de ailede alkol bağımlılığı olmasıdır. Alkolik bireylerin aile öyküleri incelendiğinde, çocuklukta aşırı aktivite öyküsüne rastlanılmaktadır. Ayrıca alkolik bireylerin çocuklukta uygun olmayan ev ortamlarında yetiştikleri ve bunun da sıklıkla ebeveynlerin alkol kullanımına bağlı olduğu bulunmuştur.

Alkol bağımlılığına yol açan kolaylaştırıcı toplumsal etkenlerin başlıcalarını şöylece sıralayabiliriz: Alkole kolay ulaşabilme, ucuz fiyat, sosyo-kültürel olarak aşırı alkol ve maddeyi özendirici davranışlar, dost ve arkadaş çevresinin aşırı alkol kullanımı, sarhoş olmak için içki kullanımı, alkollü olmanın toplumca ve kültürece kabul gören, teşvik edilen bir davranış olması, ailede alkol kullanımının sık olması ve kabul görmesi, ailede alkolizm öyküsü, sıkıntının alkol kullanımıyla azaltılması, alkollü iyilik hali ve uyarı doğurucu olarak kullanma eğilimi. Bu artırıcı faktörlere karşılık tersi yönde etki gösteren, alkol bağımlılığını azaltıcı toplumsal faktörleri ise şöyle sıralayabiliriz: Alkole ulaşmanın zor olması, fiyatının yüksek olması, aşırı içki kullanımını engelleyici tavırlar, sarhoşluğun ve alkollü olmanın o kültür içinde teşvik edilen bir davranış olmaması.

Görüldüğü gibi alkol bağımlılığının nedenlerini anlamakta ancak çok yönlü bir yaklaşım yeterli olabilir. Kısmen düzeltilmesi zor olan biyolojik ve kalıtsal etkenler dışında kalanlar, yani olayın sosyal yanı toplumca düzeltilebilir bir nitelik taşımaktadır. Alkolizmin hemen her sosyal grupta görüldüğü bilinmektedir. Genellikle erkeklerde soruna daha sık rastlanmaktadır. 30 yaş altındaki kişilerde aşırı alkol kullanımı ve buna bağlı problemler 50 yaş üzerinelere göre daha sık görülmektedir. Genellikle hiç evlenmemiş kişilerde evlilikleri bozulmuş kişilerde evlilere göre alkol bağımlılığı daha sık görülmektedir. Bu da sorunun düzenli ve sağlıklı ilişki sisteminde daha az ortaya çıktığını gösteriyor. Gençlerde alkol kullanımını öncesi sıkıntı ve ruhsal çöküntülük yaratan olaylara rastlanması aileler için uyarıcı bir konu olmaktadır.

Alkol bağımlılığının tedavisinde alkolik hastaların ailelerinin ele alınması oldukça önem taşır. Özellikle de aile tedavisi Alkol bağımlılığı olan bireylerin çocuklarında çıkabilecek problemleri önleme açısından yapılmalıdır. Hastanın içme davranışına uygun olarak çoğu kere aile sistemi de buna adapte olmuştur, hatta alkolik kişiyi tedaviye yöneltten aile krizi olduğundan sorun hem çözüm aşamasında, hem de tedavinin sürekliliği açısından, bunun sonrasında da aile düzeyinde ele alınmalıdır. Bu tür yaklaşımlardan birisinin alkolik kişinin ailesini “alkolik sistem” adı altında ele alarak tedavinin odak noktasını aile içindeki bozuk kişilerarası davranış şekillerinin düzeltilmesinde toplar ve tedavideki başarıyı sadece alkolün kesilmesiyle değil, aile biriminin sağlıklı bir işleyişe kavuşmasıyla ölçer.

Yasadışı ilaçlar ve diğer uyuşturucu maddelerin kullanımında aile sisteminin birey üzerine olan etkileri kadara sosyal güçler ve kişinin kendi arzusu rol oynar. Alkol bağımlılığında kalıtsal bir etken olduğunu düşündüren bulgular en azından kimi vakalar için ortaya konmuştur, ancak uyuşturucu kullanımı için böylesi bir ilişki gösterilebilmiş değildir. Uyuşturucu kullanımını etkileyen risk faktörleri arasında sosyal faktörler ilk sırayı alır. Sosyal güçlerin bu tür maddelerin bulunabilirliği ve kabul edilebilirliği üzerine olan güçlü etkileri nedeniyle bu tür maddelerin kullanımı da oldukça büyük bir değişkenlik göstermektedir, zamana ve yere göre. Alkolün her zaman bulunabilir, ucuz, çoğu kere sosyal olarak kabul edilebilir olması, buna karşın uyuşturucu kullanımının çok daha dar bir kesimle sınırlı olması bu iki bağımlılık türü arasında bir ayrıma yol açmaktadır. Batıda uyuşturucu kullanımının en sık görüldüğü yaş grubu olan 18-24 yaş arası grup, aile ortamı açısından desteksiz kalınan bir döneme denk gelmektedir. Uyuşturucu kullanan grupta hemen değişmeyen bir şekilde bu kullanıma başka bir psikopatoloji de eşlik etmektedir. Uyuşturucu kullanımı çoğu kere tek maddeyle sınırlı kalmamakta ve genellikle alkol kullanımı da bunlara katılmaktadır. Uyuşturucu kullanımının daha çok metropolitan kentsel yörelerde ve gençler arasında sık ol şu bu grubu hedefleyen eğitici ve sosyal programların gerekliliğini düşündürüyor.

Türkiye hem alkol kullanımı, hem de uyuşturucu madde kullanımı açısından sosyokültürel geçmişi nedeniyle oldukça avantajlı bir konumda yer alan bir ülkedir. Aile yapısının bu sosyokültürel etkileri koruyabildiği ölçüde bu türden bağımlılıkların oluşumunda önleyici etkisini sürdürebileceği bir gerçektir. Ancak son yıllarda gözlenen bir diğer olgu Alkol bağımlılığı vakalarının eskiye kıyasla oldukça hızlı bir şekilde çoğalmaya başladığıdır.

İntiharlar

Ölümü amaçlayan şekilde kişinin kendisine zarar verici bir eylemi uygulaması intihar kelimesinin en uygun anlamıdır. İntiharın bir ölüm nedeni olarak yerini anlayabilmek için istatistiklere baktığımızda ABD’de ölüm nedenleri arasında 9. sırada yer aldığını söylemek sorunun boyutlarını ortaya koymak açısından anlamlı. 100 bin kişi başına yılda intihar sayılarına baktığımızda 1978 verilerine göre Avusturya’da 24.8 ile en yüksek orana rastlıyoruz. Bunu İsviçre 24.1, Danimarka

23.3, İsveç 19.0, Japonya 17.6, Belçika 16.6, Fransa 15.8, Kanada 14.2, ABD 12.5, Norveç 11.7, Avustralya 11.1, Hollanda 9.7, İngiltere 8.5, İsrail 5.6, İtalya 5.6, İrlanda 4.5, İspanya 4.1 ile izliyor. Aynı yıl Türkiye'deki oran 1.48 olarak bildirilmiştir. Tüm bu oranlar Batılı ve sanayileşmiş toplumlara ait. Doğulu, sanayileşmemiş toplumlara ait istatistiki veriler daha az sağlıklı olduğundan bunlarla bir karşılaştırma yapabilmek güçtür. Dünya Sağlık Örgütü'nce 1982'de 24 Avrupa ülkesinde yapılan bir araştırmada ise, Macaristan intiharlarında 45.2 ile birinci sırada yer alırken, Yunanistan 4.1 ile en alt sıradadır. 100 bin kişi başına yılda intihar sayılarına baktığımızda 2016 verilerine göre Rusya 26.5, Litvanya 25.7, Ekvator Ginesi 22, Kazakistan 22.8, Belarus 21.4, Güney Kore 20.2, Kamerun 19.5, Belçika 15.7, Japonya 14.3, ABD 13.7, Fransa 12.1, Avusturya'da 11.7, Danimarka 9.5, Türkiye 4.03, Kanada 10.4, İtalya 5.5, İspanya 6.1 bir oran saptanmıştır. Bu oranlar ülkemizdeki intihar oranlarının son yıllarda çok hızlı olmamakla beraber arttığını göstermektedir.

Değişik ülkeler arasında görülen bu oldukça farklı intihar oranları ülkeler arası kültürel farklılıkların ve tarihsel yapının intihar girişimlerini etkileyebildiğini düşündürüyor. İntihar eden kişilerin geçmiş yaşantılarına geriye dönerek bakıldığında, hemen tüm intihar kurbanlarının intiharı önceleyen zaman dilimi içinde ruhsal olarak hasta oldukları ortaya konmuştur. İntihara en sık eşlik eden iki önemli ruhsal rahatsızlık vardır. Yaklaşık intiharların yüzde 40-80'inde Depresif bozukluk (Çökkünlük), yüzde 20-30 kadarında ise, alkolizm neden olarak görülmektedir. Tüm bu bilgilerin bize gösterdiği, intiharın her şeyden önce ruhsal bir rahatsızlığın belirtisi olduğudur. Depresif rahatsızlık geçiren hastaların izlenmesi sonucunda, intihar sonucu oluşan ölümlerin yüksek oranda olduğu bildirilmiştir. Bu tür duygusal bozukluklarda ömür boyu intihar riski yaklaşık yüzde 15 dolaylarındadır. Alkolizm intihara yol açan ikinci önemli etkidir. Alkol bağımlılığı durumunda ise, ömür boyu intihar riski yüzde 11-20 arasındadır. Alkol bağımlılığı ve depresif hastalık beraberce tüm intiharların 2/3'ünün nedenidirler.

Kişilerin bu rahatsızlıklarda niçin intiharı seçtikleri ise, her rahatsızlık grubuna göre değişir. Depresyonda (çökkünlük) kişi günlük hayata ilgisini yitirmiştir, yaşamak anlamsız gelmektedir, en yaygın görünüm umutsuzluktur. En sık intihara götüren de bu umutsuzluk duygusudur. Alkol bağımlılığı depresif bozukluğun

tersine, iç olaylara bir cevaptan çok, dış olaylar intiharlarda rol oynar. Özellikle önemli ve yakın bir insanla ilişkinin bozulması, sosyal ilişkilerde genel bozulmanın bir parçası olarak önemli bir belirleyici faktördür. Boşanma, eş ayrılığı, yakın bir aile büyüğünün ölümü gibi olaylar bu tip nedenlere örnek gösterilebilir. Gerçeği değerlendirmenin bozulduğu şizofrenide ise, intiharlar hastalığın tüm döneminde görülebilir. Ani ve beklenmeyen intiharlar şeklinde ortaya çıkarlar. Tedavi edilemeyen hastalıkların son dönemlerinde gerçekleştirilen intiharlar, bu olaya eşlik eden ikincil bir çökkünlük nedeniyle ve bazen de rasyonel (akılcı) nedenlerle olur.

İntihar girişimi açısından bakıldığında kadınların erkeklere oranla 5 kez daha fazla girişimde bulundukları görülür. Ancak intihara bağlı ölümler erkeklerde çok daha sıktır. Bunun anlamı, erkeklerin az girişimde bulunmalarına rağmen, ciddi ve ölüme giden intiharlar gerçekleştirdikleridir. İntihar girişimi, tamamlanmış intihara göre çok daha sık görülen bir durumdur. İntihar oranı 50 yaş üzerinde en yüksek iken, intihar girişimleri gençlerde sıktır. En yüksek oran 20-24 yaşlar arasındadır. Hem intihar girişimi, hem de tamamlanmış intihar işsizlerde ve bekârlarda sık görülmektedir. Bu da olayın toplumsal yönüne işaret eden bir bulgudur. Toplumsal destek sistemlerinin güçlü olması intiharları azaltıcı yönde bir etkiye sahiptir. Bu yargıyı destekleyecek bir diğer bulgu da kişinin istenmeyen hayat olayları, kendisi için önem taşıyan bir kişinin ölümü, ya da ondan ayrılması, aşağılanması gibi durumlarda intihar riskinin artmasıdır. İntiharla ilişkili bir diğer durum da kişinin dini inancıdır. Kişinin dini inancı intiharı yasaklıyorsa, bu intiharı önleyici bir rol oynamaktadır.

Evli ve çocuklu kişilerde intihar nispeten az görülmektedir. Ailenin büyüklüğünün artması genelde koruyucu bir etkiye yol açmaktadır. Eşinin ölümü sonrası sağ kalan eşte iki yıl içinde intihar riski yüksektir.

İntihar riskini artıran bir diğer faktör de göçmenlik olgusudur. Bir ülkeye göçmen olarak gelenlerde, o ülkenin yerlilerine göre intihar riski daha fazladır. Bu etken Türkiye gibi birçok göçmen alan bir ülke için önemle üzerinde durulmayı gerektiriyor.

Son yılların intihar açısından önemli bir değişikliği de genç nüfustaki intiharlarda görülen artıştır. Amerika’da yapılan bir araştırmada son 40 yılda 15-19 yaş

arası intiharlarda yaklaşık üç katı bulan bir artış olduğu gösterilmiştir. 20- 35 yaş arasındaki intiharlarda da bu kadar çarpıcı olmasa da belli bir artış vardır. Bu artış kadınlara oranla erkekler arasında daha belirgindir. Bu durum Batı ülkelerinde önemli bir halk sağlığı sorununu teşkil etmektedir. Genelde genç gruptaki tepkisel daha tepkisel bir nitelik taşıdığı, sıkıntı doğuran durumlara (aşk ilişkisinin bozulması, ebeveynlerle kavga, sosyal olarak sıkıntıda kalma) cevap olarak geliştiği ve planlı olmadığı şeklinde bir görüş vardır.

Aileler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda kalıtsal olarak intihara yatkınlık olabileceğini düşündüren bulgular elde edilmiştir. Bu ilişkinin alkolizm ya da ruhsal hastalıklar dolayısıyla, yani onların kalıtımı nedeniyle olabileceğini söyleyen bilim adamları da vardır. Belli bir zamanda bir kişide intihar olayının ortaya çıkması ruhsal bir rahatsızlığın, bunun şiddetinin, önceki yaşantısının, kişiliğinin, aile öyküsünün, çevresel faktörlerin, kişisel ve sosyal faktörlerin bir araya gelmesinin bir sonucudur.

İntiharların önlenbilmesinde tabii ki en öncelikli yeri onu hazırlayan şartların ortadan kaldırılması almaktadır. İntiharı hazırlayıcı sebepler arasında aile desteğinin yetersizliği, toplumsal dayanışmanın yetersiz olması, işsizlik, boşanmış olma gibi toplumsal etkenler bir ölçüde önlem alınabilir nitelikte konulardır. Diğer önemli bir konu da ruhsal rahatsızlıklarla intiharın yakın ilişkisi nedeniyle bu tür belirtileri olanların erken dönemde doktora götürülerek gerekli ruhsal tedavilere zamanında başlanabilmesidir. Böyle hastalardan intihar riski yüksek olanların gerekirse hastaneye yatırılarak devamlı doktor gözetiminde kalmaları alınabilecek önlemlerdendir. Eğer altta yatan ruhsal rahatsızlık uygun şekilde tedavi edilirse birçok intihar vakası da önlenbilir.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

BİRİNCİ OTURUM: DEĞER OLARAK AİLE I

İNSAN ANLAYIŞLARININ AİLE HAYATINA ETKİSİ: AİLENİN SONU MU?

Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ*

ÖZET

Aile, geleneksel hayatın ve siyasal yapıların halâ en değer verdiği bir kurumdur. Ancak hümanizm esaslı yeni yaşama biçimimiz birçok şeyi olduğu gibi aile hayatımızı da etkilemiş ve yeni aile biçimleri ve yeni aile ilişkileri meydana getirmiştir. Hümanizmin farklı şekillerde anlaşılmış örnekleri bulunsa da bu anlayışların ortak karakterinin doğal insanı ve onun yetkinleşmesini, bireyselliği, özne olmayı önemseyen fakat-çoğu hümanizmin de- bunu herhangi bir otoriteye ve özellikle Tanrısal/aşkın otoriteyi reddederek yapmayı değerli bulan bir hayat anlayışı olduğu açıktır. Böyle bir insan kavrayışını temele yerleştiren modernizmin bilim, teknoloji, sanayileşme, şehirleşme vb. değişkenlerle birleşerek hem aile kurmayı zorlaştıran hem de bireyselliği özendiren bir hayat biçimine evrildiği görülmektedir. Siyasal yapıların çocuk ve aile hayatına dair özenli yasalar çıkartmalarının bir gerekçesi de fark ettikleri tehlike sebebiyle-tıpkı nesli tükenen canlı veya örneği kalmamış eser benzeri- ‘aile hayatını koruma’dır. Çağımız, insancılığı esas alan modernizmin kendisini post modernizmle ifna ettiği gibi bilim ve teknolojik imkânlarının geliştirilmesi ile yeni bir insancılık -ya da savunucularının deyişi- ile ‘insan olmayan insan’ anlayışına geçmek üzeredir. Bu aile hayatının diğer bir deyişle anne ve baba olmanın, insan olmanın bambaşka bir hale evrilmesi olarak görülmektedir. Anne ve baba genetik hammadde ve hatta eğitsel ve ahlaki statüleri ile anne ve babalık ortadan kalkacak gibi durmaktadır. Tehditle değil tercihle, rastgele değil seçilmişlik ve seçkinlikle tasarım ürünü insanlar hayal eden akımlar her geçen gün güçlenmekte ve onları cesaretlendiren bilim-teknoloji gelişmeleri yaşanmaktadır. İnsanlığın sahip olduğu ahlaki birikimi aile ile geliştirdiğini ve aile ilişkilerinin bozulduğunda ortaya çıkanların nelere yol açtığını düşündüğümüzde sorunun önemi takdir edilecektir. İnsan metafizik bir varlık olup bu özelliğini en

* Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi.

iyi fark edeceği kurumun aile olduğunu fark ederek felsefece de aile ve aile ilişkileri bağlamında insan ve ahlaka yönelmek gerektiği ortadadır.

Anahtar Kavramlar: Hümanizm, transhümanizm, posthümanizm, aile, ahlak, insancılık

Ailenin nasıl ve neden önemli olduğuna dair bir dizi düşünce paylaşmanın gereği olmadığını, onun evident/bedihi/apaçık değerli bir kurum olduğunu başka bir deyişle ailenin aksiyomatik bir kurum olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü nerdeyse her insan ferdinin hayata gelip ona paydaş olduğu ortam ailedir. Hatta birincil ve ikincil ailesinden ayrı büyümek zorunda kalanlar dahi hakikatte aile ile büyürler. Çünkü onları kucaklayan ve kuşatan kültürel ortam aile merkezli bir hayat organizasyonudur ve bireyin yetişmesi ve yetiştirilmesi buna göre olur. Bu nedenle insanlığın bu güne kadar gelen varoluş tecrübesi bakımından ona sosyal varlık/canlıdan önce ailevi canlı demek gerekir. Aile de sosyal bir varlık türüdür diyerek itiraz edilebilir belki ancak, sosyalliğin inşaa ve değeri de bireylerin yanyanalığı ile değil en küçük topluluğun oluşabilmesi ile anlamlıdır. Diğer türlü kitle gibi bir kavrama ihtiyaç duyulmazdı sanırım. Ayrıca toplum olabilmek için geleneklerden başka aile yaşantısı temelli değerlere ne kadar ihtiyacı duyulduğuna, en hafif derecede ‘biz bir aileyiz’ yakıştırmaları yeterlidir sanırım.

Günümüzde muhtelif bilimlerin konu alanına giren aile aynı zamanda hukukun özel koruması altında varoluşunu devam ettiriyor. Farklı saiklerle aile korunmaya, aile hayatı desteklenmeye, aileler arasındaki ilişkiler önemsenerek uygun yaşama alanlarının tesisine çalışılıyor. Bir tarafta bireycilik diğer tarafta aile modern çağın ikilemi tarzında bir manzara oluşturuyor. Zira evrensel hukuk dogması ile alabildiğine bireyselci haklar gelişirken diğer tarafta bilhassa “çocuklu aile” özenle korunmaya ve teşvike konu olmaktadır.

Sosyolojik, psikolojik, antropolojik, etnografik ve benzeri açılarından ailenin tarihi ve varoluşumuzdaki değeri adına pek çok fikir mesnetleri ile ortaya konmuştur. Aynı şekilde ailenin varlığını ve sağlıklı bir şekilde işleyişine olumlu ve olumsuz etkileri olduğu düşünülen hususlar da sıkça dile getirilmektedir. Onun

sanayi devrimi ile gelişen süreçte bir takım etkilerle yüzleşmesi de bilimlerin konusu oldu. Geniş aileden çekirdek aileye oradan eşlerin eşit statüde söz sahibi olduğu aileye kadar bir dizi değişiklik ve bir anlamda evrilme vukuu buldu. Bugün dünyanın dört bir yanında birbirinden farklı aile hayatı sürüp gitse de modernizm ve onun sunduğu hayat tarzı çekiciliğini artarak devam ettirdiğinden ailenin akıbetini modern dünyanın hayat çevresinde dikkate almak gerekir. Modernlik ortak paydasında bugünün insanlığının geçmişe göre farklılıklarının giderek azalması, diğer bir deyişle benzerliğin¹ yayınlaşması ve güçlenmesi daha önce tecrübe edilmemiş bir süreç ve insanlık manzarası doğurmaktadır. Modernliğin² direnmenin adeta mümkün olmadığı şimdilerde aile de bu akışın içinde evrilmektedir. Bunu yaygın surette seküler hayat adı ile karşılayanlar çoğunluktadır. Seküler ya da modern hayatın birçok kuruma olduğu gibi aileye etkileri başlangıçta sadece kuruluş ve işleyişi ile sınırlı kalmıştır. Nitekim son aile araştırmalarında “İnsanların yaşam sürelerinin uzaması ile birlikte ailelerin giderek çeşitliliği arzeder duruma gelmeleri nedeniyle ...aile kavramına yönelik tanımımız, daha geniş bir bakış açısının yanı sıra ilişkisel kalıpların ve hane halkı düzenlerinin akışkan bir biçimde yeniden şekillendirilmesini kapsayacak biçimde genişletilmiştir”³ diyerek meselenin boyutlarına dair işaretler sunulmaktadır. Bilindiği üzere ailenin şehir hayatında inşası ve devamı önce aile bireylerinin ekonomik durumunu sonra anne ve babanın rollerini, hukuksal ve eğitsel durumlarını etkileyip dönüştürmüştür. Ancak bugün gelinen nokta bu sınırı aşmış onun varoluşuna dayanmış görünmektedir. Bu durum modern veya seküler hayatı kuran düşüncelerin kendi içinde güçlenmesi, yaygınlaşması ve evrilmesinden ileri gelmektedir. Modernliğin post modernliğe evrildiği düşünülmektedir ki bu onu inşa eden her şeyin de post’undan bahsetmemize gerekçe sayılabilir.⁴ Bu süreçte artık trajik bir durum olarak tarihin sonuna

1 Modern hayatın trajik özelliklerinden biri, birey ve özgün olmayı özendiren bir söyleme sahip olmakla birlikte çok fazla ‘aynı’ sunmasıdır: Aynı marka ve tarzda yiyecek, giyecek, barınma, eğlenme vb. imkânları ile ‘ilk önce’ ve ‘hızlı tüketme’. Böylece zahirde birbirinden ayrılmayan insan tekleri ile özsüz özgünlükler karşımıza çıkmaktadır.

2 Bu yazıda modern terimi ile kastedilen ‘beşeri akılcılık, bilim ve teknoloji egemenliği ve bunların etkisi ile oluşan üretim biçimi, toplum, hukuk ve yönetim anlayışları’ ile oluşan hayat ve düşünce tarzıdır.

3 Froma Walsh, “Yeni Normal 21. Yüzyıl Ailelerinin Çeşitliliği ve Karmaşıklığı”, çev. M. Kaya, Normal Aile Süreçleri, ed. F. Walsh, çev. ed. M. Kaya, Pegem Akademi yayınları, Ankara 2017, s.3

4 Günümüz aile araştırmacıları normal aile değişiminin içeriğinin yeniden belirlenmesi gerektiğini, çünkü normal kavramının kullanıldığı yere göre farklılaştığının dile getirmektedirler. Bireysel normallik hakkındaki tespitlerden yola çıkan bir araştırma aileler söz konusu olduğunda katego-

geldiğimiz ilan ederek son insandan bahseden düşünürlerle karşılaşıyoruz. Aynı şekilde modernizmin metafiziğine esas olan hümanizm yerine posthümanizmden bahsedilir olmuş ‘transhuman’ ile yeni bir dünya kurulacağından, bu dünyayı kabul etmeyen ‘humanish’lerden, dolayısıyla yeni kurulacak dünyada insan hayvanlardan, insan olmayan insanlardan bahsedilmeye başlanmıştır.

Şayet vücut bulurlarsa rahmete vesile olan düşünceler olduğu gibi en tehlikeli şeyler de hakikatte düşüncelerdir. Herşeyin düşünce ile başladığını söylemeye bile gerek yoktur sanırım. Bugünün atom enerjisi dünün atom fikrinin sonucudur. İnsani birikimimizin tamamına düşüncelerimizin eylem ve varlık kazanması gözü ile bakabiliriz. Elbette ki onların ortaya çıkışından eyleme ve varoluşa geçişine kadar bir dizi unsurdan söz etmek gerekir. Bu bağlamda söylemek gerekirse düşüncelerimizin evvelinde yer alan temel saikler isteme ve meraklarımızdır. Özellikle ihtiyaçlarımız da –bunlar varlık niteliklerimizden doğarlar ve var olduğumuz sürece devam edip çeşitlenirler- istemelerimizin gerekçesi/aklıleştirilmesi vazifesini görürler. Bu süreç hakikatte eksikliğin giderilip yetkinliğin elde edilme sürecidir. İnsan her konuda eksikliğini gidermek için hem bireysel hem de türsel bir serüven yaşıyor gibidir. Kısacası bugüne değin yaptıklarımız ve yarın için tasarladıklarımız yetkinlik adına yapılmaktadır.

Aileye, varoluş gerekçesi bakımından insanın birçok eksikliğini kendisi vasıtasıyla giderdiği temel kurum gözü ile bakmak mümkündür. Bilindiği üzere insan yavrusunun uzun süren zayıflığı/muhtaçlığı sebebiyle ailenin üstlendiği iş muazzamdır. Ekonomik hususlar ve –salt biyolojik bir yaşantıdan daha fazla bir anlama haiz- cinsel yaşantıyı⁵ buna eşlik eden unsurlar olarak görmek gerekir. Bunların yalın haliyle aileyi inşa edici ihtiyaçlar olarak kabul edilmesi güçtür. Çünkü bu ihtiyaçların giderilmesi için ailede karşımıza çıkan ve aile olmanın manasına işaret eden ‘bir yastıkta kocamak’, ‘dünya evine girmek’, ‘tasa ve kıvançta bir olmak’,

rik manada dört normal sentezlenebileceği iddiasındadır: “(1) Sorunsuz (asemptomik) anlamında normal; (2) ‘ortalama’ anlamında normal; (3) ‘sağlıklı’ anlamında normal ve ‘ (4) aile sistemlerindeki temel etkileşimsel süreçlerle ilgili normal”. Froma Walsh, “Yeni Normal 21. Yüzyıl Ailelerinin Çeşitliliği ve Karmaşıklığı”, çev. M. Kaya s.5. Bu taksimatın her biri de kendi içinde tanımlanmış içerikler barındırmazlar. Dolayısıyla aile hakkındaki değerlendirmeleri özellikle kuruluşu ve işleyişi bakımından yeniden ele almak gerekmektedir.

5 İnsan cinselliğinin her kültürel ortamda temelde etik ve estetik değerlerle ilişkili şekilde anlaşılması ve yaşanması onun biyolojik-fizyolojik bakımdan izah edilebilmesini aşan yönleri olduğunu göstermektedir.

‘zenginlikte ve fakirlikte beraber olmak’, ‘birbirine can olmak’ vb. deyişlerin karşılığı olacak tarzda yaşama birliklerine gerek yoktur. Dolayısıyla çocuk yetiştirme –güç sahibi olma ve ebediyet arzusu- ailenin baskın kuruluş gerekçesi olarak gözükmemektedir. Çocuk(insan) her şeyin başlangıcıdır. İlk insan dünyada ne değere sahipse çocuk da aynı değerlerin devamı olmak durumundadır. Bir çocuğun dünyaya gelişi bir dizi hakların tahakkuku birçok bireyin yeni vasıflar kazanması ve sorumluluklar üstlenmesidir. Uzun tahliller yapmamak kaygısı ile tartışılabilir bir indirgeyici önerme oluşturmak mümkündür: Anne-baba-çocuk=insanlıktır. Diğer bir ifade ile insan ailevi bir varlıktır.

Aile olmanın çocukla tamamlanan bir kurum olduğu söylenebilir. Ancak aile olmaya karar vermenin evlilik⁶, dolayısıyla ana babanın birlikte hayat sürmeye karar vermesi ile başlayan evresi iyi anlaşılmalıdır. Aile kurma öncelikle kültürel bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkar. Buna, olumsuz manada, makul görünen gerekçelerle kültürel baskı/çevre baskısı diyecekler de olabilir. En hafifinden evli bireylerin etraflarındaki bekârlara muhtelif biçimlerde bunu yansıttıkları bizim kültürümüzde güçlü biçimde yaşar. Oğlanın ya da kızın ‘başını bağlamak’, ‘yuva kurma’larını sağlamak, ‘baş-göz’ etmek deyimleri böyle bir yönlendirmenin bilindik kültürel kodlarıdır. Evlilik, hukukun tanımladığı bir kurum olmaktan önce tüm toplumlar için kadın erkek birlikteliğinin aynı hanede sürecektir ve cinselliği de içeren biçiminin meşruiyet kazanmış adıdır ve o aile olma anlamının maddi taşıyıcısıdır. Evliliklerin çeşitleri, tarihi süreci ve hangi saikle gerçekleştirildikleri gibi muhtelif hususlar farklı disiplinlerce ele alınmaktadır. Ancak meseleye artık felsefi bakımdan da bakmak gerekmektedir. Zira o felsefe inceleme/tartışma/soruşturma konusu yapılabilmeyi⁷ hak eden hem universal nitelikte hem de insanın

6 Bugün modernliğin çocuk sahibi olmayı -bireysel hak, hayat tarzı gibi kavramlar çerçevesinde- evlilik olmadan da meşru görmesi aile ve merkezinde yer aldığı geleneğe/değerler dünyasına yönelik meydan okumalardan biridir.

7 Felsefede sorunun felsefi manada ele alınma gerekçeleri için -keskin bir belirleme yapılamasa da- en yaygın niteliği evrensellikleridir. Sorunların, nasıl ele alındıkları felsefi yaklaşımları ilgilendirmekle beraber geriye dönük bir surette felsefi konulara da tahdit getirdiği muhakkaktır. Bu sebeple bazı felsefi anlayışlar bazı sorunları ya da kavramları felsefi soruşturma konusu olarak görmeyebilirler. Bilindiği gibi bir konu ya da kavramın bilim veya dinde ele alınmıyor olması felsefi bakımdan sorgulanmasına –çünkü onlara yaklaşımları farklıdır-mani değildir. Hatta daha fazlasıyla siyaset bilimi, kültür bilimi, fizik bilimi tarih bilimi olduğu gibi aynı alanların/kavramların felsefesi de söz konusudur.

Öte taraftan felsefede ‘insan’ hakkındaki konuşmalar uzun süre sosyo-kültürel bağlamdan bağımsız yapılmıştır. Eğitim söz konusu olduğunda bile sosyo-kültürel belirleyiciler ya göz ardı edilmiş ya da

temel bireysel varlık şartı olan bir kurumdur. Bu konuda başlangıçta hatırlanması gereken iki hususun, aile olma ile birey olmanın, birlikte gerçekleşen bir süreç olduğu ile insanlık dendiğinde bunun karşılığı olma somut yaşama durumunun kadın erkek ve çocuk olduğudur. Bu üç varoluş durumunun birini diğerine indirgemenin mümkün olmadığını düşünüyorum. İnsanın doğallığı öncelikle tür olmak bakımından psikolojik, fizyolojik ve biyolojik özelliklerine göndermede bulunur ki söz konusu üç var olma durumunun bu üç hususta ortaklıkları ve dolayısıyla farklılıkları söz konusudur. Gerçi insan doğası bugün metafizik bir kavram özelliğinde olup neyi içerdiği hususunda tartışma yoğunudur. Bunun gerekçelerinden birisi doğa dendiğinde anlaşılan şeylerin sabiteler/özler olarak düşünülmesi olsa gerektir. Bugün eril ve dişil olmayı insan doğasının fizyolojik değişmezleri olduğunu kabul etmek istemeyenler veya bu durumun aşılması gerektiğini savunanlar söz konusudur. Tıpkı ailenin maddi şartları olan ve meşru evlilik kurumunun barındırdığı yaşama biçimlerinin tartışılmaktan daha fazla yeni meşrulukların (!) yaygınlaşması gibi... Bu bağlamda şimdilerde karşılıklı rıza içerme özelliğindeki kadın erkek arasındaki cinsel ilişki zina olmadığı gibi cinsel ilişkinin hemcinsler arasında olması da ‘tercih hakkı’ içeriğinde meşruiyet kazanma yolundadır. Benzer şekilde aynı hanede hukuk ya da geleneğin tasdiki olmadan yaşayabilmeyenin imkânı da çoktandır hukukidir. Hemcinslerin evliliğine onay veren ülkeler olduğu gibi bu ailelerin çocuk ‘edinme’ hakları tartışılmaktadır. Modern hayatın ortaya çıkardığı sosyal ve fiziki şartlardan ayrı olarak bugün aile hiç olmadığı kadar tehdit altındadır. Zira oluşumuna ve devamlılığına gerekçe olan hususlar aile olmaksızın da birer birer karşılanabilir hale gelmektedir. Bu duruma müdahale gerekip gerekmeyeceği bir tarafa ailenin var olmasını sağlayan maddi zaruretlerin gölgelediği manevi zaruretler olup olmadığı ve bunların insan için değerinin tartışılması gerekir kanaatindeyiz. Böyle bir tartışma da insan hakkındaki kabullerden kaynaklanacaktır. İnsan anlayışımız aile hakkındaki değerlendirmelerin açık ya da

bunları aşkın bir insan ide/öz/gerçekliğinden söz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 20.yy ile birlikte bu hususun başta insan bilimlerinin etkisi ile bırakıldığı söylenebilir, ancak bu kez de bilimsellik baskın gelerek felsefi spekülasyon baskılanmış görünmektedir. Günümüzün ahlak felsefesi tartışmalarında önemli bir alt alan haline gelmiş olan meslek etiği ve uygulamalı etik çalışmaları model alınarak aile hakkında aile felsefesi çalışmaları yapılabilir. Aile süreçlerinin incelenerek birey, özne, kişi, kimlik, ahlak ve benzeri konulara uygulamalı felsefi tartışmalarla yaklaşılabilir. Kaldı ki insanın özünü sonradan oluşturduğu kabul edildiğinde bile bu özün maddi ve manevi bakımdan ilk yurdu ailedir.

örtük aksiyomu gibi düşünülecektir. Nitekim bugün ailenin karşı karşıya kaldığı tehditler de yakın tarihin insan anlayışından ileri gelmektedir. Muğlak bir içeriğe sahip olsa da bu hümanizm akımıdır. Rönesans devrinden başlayarak içeriği ve taraftarları çeşitlenen hümanist insan kavrayışının bilim dünyasındaki yeni gelişmelerle birlikte geldiği nokta, artık kendisini de tehdit eder durumdadır.

Bilindiği üzere kavramın ortaya çıkışı edebi bir özellik taşımakla birlikte hareketin zaman içinde çeşitlenip belirsizleşerek felsefi bir anlayışın ve idealin adı haline gelmiştir. Nitekim modern Türkiye'nin müspet duygu ve düşüncelerle yaklaştığı bu kavram ve anlayış bir dönemin çeviri hareketinin gerekçesi olma hüviyetindedir. Hasan Ali Yücel bakanlığı sırasındaki çeviri hareketine yazdığı 1941 tarihli önsözde “Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar” diyerek edebiyat ürünlerinin nasıl bir zihinsel uyanış ve dönüşüm yaratacağına işaret eder. 19.yüzyıl sonunda kaleme alınmış ve ülkemizde de 20.yüzyılın başlarında ilavelerle muhtasarı yapılmış bir felsefe sözlüğünde ise hümanite ve hümanizm kavramları için ‘Rönesans devrinde dil ve eski edebiyat taraftarlarının mezhebi’ karşılığı verilmiş ayrıca bu adın ‘Beşeriyete ibadet mezhebi’ olduğu vurgulanmıştır.⁸ Bu bağlamda ‘Religion de l’humanite=din-i beşeriyet’ kullanımına işaret edip aynı şekilde “AgusteComte’un felsefesinde itikadsız din olup ululara ve büyük adamlara ibadet etmekten ibarettir. Bu mezhepde beşeriyete mevcud-ı a’zam tesmiye olunur”⁹ diyerek kavramı savunanların yönelimine işaret etmektedir. İlk baskısı 1960’larda yapılmış bir felsefe tarihimizde ise kavramın “...geniş anlamıyla, modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu dile getiren bir akım... Bu yeni hayat duygusu da, dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak ve kültür bilimlerinin doğal bir sistemini temellendirmek”¹⁰ manasına bir zihinsel anlayış ve yöneliş olduğu vurgulanır. Dolayısıyla “hümanizm, yalnız filolojik bir çalışma, araştırma değil, bir hayat anlayışının kendisine yöneldiği bir ide’dir de”¹¹ Bu nedenle hümanizim ortaya çıkışından günümüze yeni anlayışlara evrildiği gibi karşıtlarını da ortaya çıkararak zengin bir literatüre ad olmuş durumdadır. Konuya özel bir sayı ayırmış bir felsefe dergisi

8 İsmail Fenni Ertuğrul, Lugatçe-i Felsefe, haz. Nejdet Ertuğ, Ankara-2014, hümanizm maddesi

9 İsmail Fenni Ertuğrul, a.g.e.,Hümanite maddesi.

10 MacitGökberk, Felsefe Tarihi, 2.bsk. İstanbul-1967,s.188-189.

11 Macit Gökberk, a.g.e., 189.

kavramın bu durumu için “Yalnızca kavramsal yakınlıklarından dolayı değil, kronolojik bakımdan da akraba sayılan Rönesans, modernlik ve hümanizm (hatta dindışılık, aydınlanma, laiklik gibi bir düzinesi daha) bazı bakımlardan birbirine özdeş, bazı bakımlardan biri ötekilere temel teşkil eden kavramlardır. Dolayısıyla hümanizm üzerine düşünmeye başlandığında, diğer kavramlar da düşüncenin menziline girmiş demektir”¹² diyerek kavramın etki ve etkilenim dünyasına işaret edilir. Kendisi ve beraberinde dikkate alınması gereken bir dizi felsefi kavram ve konuya rağmen onun bir dünya görüşü olarak doğduğunu¹³ ve edebiyat çevrelerinde benimsenerek yaygınlaştığını unutmamak gerekir. Dünya görüşünün felsefi açıklamalardan daha geniş kitlelerce benimsenebildiğini, bir anlamda ideolojik karakter kazanabildiğini hatırlamak gerekir. Zira dünya görüşleri felsefenin beklediği analitik işleyiş ve keskin bir tutarlılık beklentisi olmaksızın yerine edebi unsurlara daha fazla yer veren duygusal açıklamalar şeklinde de var olabilirler ki bu onun daha kolay sirayet edebilirliğine gerektirir.

Şimdilerde ise hümanizm felsefe sözlüklerimizde insancılık terimi ile karşılanan ve “insan yazgısının insanın kendi dışında hiçbir güce emanet edilemeyeceğini, insanlığın ‘insana yaraşır bir yaşam’a ancak insanın kendi çabasıyla, kendi aklıyla ulaşabileceğini savunan görüş...” olarak açıklanır. Bu manada terim “doğanın işleyişinde ya da şeylerin düzeninde ‘insan türü’ne ayrıcalıklı bir önem atfeden, insanın ya da insanlığın merkeziliğini, ‘olmazsa olmaz’lığını vurgulayan her türden düşünce eğilimin’e ad ola gelmiştir.”¹⁴ Hümanizm 18. Yüzyıl sonrasında Avrupa ve Amerika’daki bir kısım düşünürler eliyle bilimsel ya da tümüyle dünyevi(dindış) bir kimliğe bürünmüştür. Kısacası hümanizm “esas Rönesans döneminde, Tanrı’dan uzaklaşan dikkatin insana yönelmesiyle ortaya çıkıp, ilerlemeci Aydınlanma hareketiyle ve modernizmle gelişen hümanizm, 20.yüzyılda, İngilizce konuşan dünyada, ateizm ya da laik bir akılcılıkla eşanlamlı bir terim

12 SadıkTürker, Hümanizm Hakkında Şüpheli Soruşturmalar, Felsefi Düşün, İstanbul-2017 sayı 9, s.5.

13 “..hümanizm, felsefi hareket olarak değil, dünya görüşü olarak doğmuştur. Özü itibarıyla hümanizm, Eskiçağ’ın pagan ruhundan esinlenen, Hristiyanlık karşıtı eğilimi olan bir hareket olarak doğup gelişmiştir. Aynı sebepten ötürü Tanrı’yı evrenin merkezine yerleştiren felsefe geleneklerine sıcak bakmayan hümanizm, entelektüel çerçevesini felsefeden ziyade edebiyat ve filolojiye dayandırmıştır.” Sadık Türker, a.g.e., s.8

14 sarp erk ulaş Felsefe Sözlüğü (Haz: A. Baki Güçlü; Erkan Uzun; Serkan Uzun; Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2002,insancılık maddesi.

haline gelmiştir. ...buna karşın kıta Avrupa'sında hümanizm, insanla doğanın geri kalanı arasındaki ontolojik farklılığı temele alan ve topluma, tarihe, kültüre ilişkin açıklamada, önceliği insana veren felsefeleri gösterir.”¹⁵

Hümanizm açıklamalarında doğal insandan başlayan bir insanlık inşası veya kurgusu karşımıza çıkmakta ve bu anlayışa insanın dışında oluşturulmuş(geleneksel kurumlar) ve mutlak (Tanrı ve tanrısallık niteliğindeki güçler) hiçbir gücün dâhil olamayacağı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla insan kendi aklına güvenerek ve dayanarak dünyasını kuracak ve sürdürecektir. Böylece hümanizm, insanı ‘yücelten’ onu ‘değerli’ kılan bir anlayış olduğu ve özellikle Tanrı ve bilhassa Katolik kilisesi karşısında ezilen, hor görülen değersizleştirilmiş ve Katoliklik başta olmak üzere dinin desteğinde ve paralelinde varlığını sürdüren kurumların içinde araçsallaştırılmış insanın kurtuluşu diyerek savunulmuş bir dünya görüşü ve felsefe olmuştur. Hümanizm insanın kısaca totoliter yapılardan kurtuluşu ve aklına dayanarak özgürleşmesidir. Bu anlayışın modernizme dayanak olduğu açıktır. Geniş manasıyla modernizmin izahına aracılık eden bilimsellik, aklılık, demokratiklik, laiklik,kapitalizm/liberalizm, sosyalizm, bireycilik, sekülerlik vb. gibi kavramların hümanizme ulaşan bağlantıları olduğunu söylemek gerekir. İnsana ve doğaya dönüş mottosu ile ortaya çıkan hümanizm hareketi de kendisine pagan Yunan dünyasını esas almış ve insan doğasını her yönü ile olumlamaya çalışmıştır. İlki 1933, ikincisi 1973 ve üçüncüsü 2003 yılında yayınlanan hümanist manifestolar büyük benzerliklerle yayınlanmıştır. “İlk manifesto ile diğer manifestolar arasında, hümanizmi isimlendirme ve hümanizmden beklentilerle ilgili bir takım farklılıklar dışında, insan kardeşliği, insanlık yararı, insan mutluluğu, birey insanın önemi, etişin zamanla insan ihtiyaçları zemininde yeniden değerlendirilmesi, insanın doğal bir varlık oluşu, yaratıcılığı ve kişiliğinin geliştirilmesi, insan aklının ve bilimsel yöntemin önemi gibi temel noktalarda çok büyük bir fark görülmemektedir.”¹⁶

Her ne olursa olsun hümanist kavrayışın Avrupa dünyasında önemli dönüşümlere ve perspektiflere sebep olduğu açıktır. Tıpkı Kepler, Copernikus, Galileo ve aynı çizgideki bilim adamlarının çalışmaları sonucunda yer merkezli gökbilim

15 Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü, 6. Baskı, İstanbul-2005, Paradigma Yay., 2005.

16 Hümanist Manifesto (1933) Çev: Hakan Gündoğdu, Felsefi Düşün/ Ekim 2017 / Say19/ s. 319

kavrayışının güneş merkezli gökler teorisi ile dönüşümü gibi hümanizmin de Tanrı merkezli bilim-felsefe-sanat etkinliği gücünü ve baskınlığını giderek kaybetmiş ve insan merkezli bilim-felsefe-sanat etkinliklerine bırakmıştır denebilir. Tanrı'dan ve Tanrı ile olan her şeyin 'doğa'dan ve 'doğallık' ile açıklaması yapılmaya başlanmış- tır. Tanrı yaratmış olsa bile doğa ve insan genel geçer sayılabilecek özelliklere sahip olup akılla kavranabilir, açıklanabilir, bilinebilir varlık alanlarıdır. İnsan tüm bilişsel özelliklerini kuşatacak genişliği ile doğal bir canlıdır. A.Weber hümanizmin içinde geliştiği ortamı "Roma İmparatorluğunun her şeyine vâris olan Kilise, Ortaçağa hükmeden büyük kuvvettir. Onun dışında, asla kurtuluş yoktur: onun dışında, asla bilim yoktur. Onun ifade ettiği şekilde dogma, hakikattir. O halde bunu aramak söz konusu değildir. Hakikatin araştırılması, —Tertullianus bunu bize söylemişti,— Hristiyan için yoktur. Ortaçağ bakımından felsefe yapmak, dogmayı açıklamaktır, onun sonuçlarını geliştirmektir, onun doğruluğunu kanıtlamaktır"¹⁷ açıklamasında bulunur. Şimdi ise hakikat insan ve doğadır ve onu açıklamak gerekmektedir.

Hümanizmin Avrupa insanının Katolik yapı ile bağlarını kopardığını böylece belli bir metafizik kavrayıştan uzaklaştığını söylemek gerekir¹⁸. Ancak insan metafizik bir canlıdır. Onun metafizik karakterini yansıtan bir takım hususlara, başta bilinçliliğine vurgu yapmak gerekir. 'Kendini düşünen düşünce'ye (bilinç) sahip olması hakikatte insanın en önemli metafizik karakteridir. Bu bağlamda o kendi eksikliğini kavrayan ve bu maksatla tamlığı, yetkinliği, mutlaklığı arayandır. İnsan kendisine Tanrı(!) yapar. Görünenle yetinmeyip nedeni araştırır, gaye ihdas eder. Hümanizmde ana hatları ile işaret edilen metafizik açıklamalar toplamından sıyrılmaya çalışan bir gidişatın başlangıcı olma yansımadır. Bildirilen ve dayatılan her şey, insanın doğallığına ve aklına dayanarak kritik edilecek ve buna göre 'alınacak, açıklanacak, işletilecek, geliştirilecek'tir. Bu nedenle hümanizm her ne kadar din ya da metafizik reddiyesi yapsa da yeni metafizik kurguların ortak referansıdır.

17 Alfred Weber, Felsefe Tarihi, çev. H.V.Eralp, s.138, beşinci basım İstanbul 1998

18 "humanist anlayışı asıl belirleyen, bu söylenenler değil, daha ziyade politik çekincelerden dolayı söylenmek istenmeyenlerdir: (a) İnsan aklı gerçeği bulmada kendi kendine yeterlidir. (b) İnsanın özü hakkındaki 'asli günah' gibi önyargı içeren dogmalar temelsizdir. (c) İnsan herhangi üstün varlıkla ilişkili olmaksızın otonom ve özgür bir varlıktır. 'İnsan yaşam'ına odaklanmış humanizmin bu ilkeleri, sadece Ortaçağ Avrupa'sının değil Eskiçağ felsefesinin Academia ve Lyceum gibi, ontolojik varlıklar ile insan arasında dolaysız bağ kuran okullarında savunulan temel bazı inançlarla köklü şekilde çelişmektedir. Dolayısıyla yaygın şekilde bilinen hümanizm tanımı ile hümanizm gerçeği birbiriyle bağdaşmamaktadır." Sadık Türker, a.g.e., s.6

Burada şu hususu hatırlamak faydalı olacaktır kanaatindeyim: Nasıl doğal dünyanın işleyişi söz konusu olduğunda bir ‘eko-sistem’den söz ediliyorsa insanın ikinci doğası olan –geniş manada-kültürü de bir eko sistem karakterindedir. Kendine mahsus yapısı ile ‘muhafazakâr’ olan kültürel ekosistem bir canlı gibi ‘güç, yaygınlık’ kazanmak ister ve yine doğal ekosistem gibi dönüşür hatta bağlı olduğu büyük ekosistem içindeki alt ekosistemler tarafından istilaya uğrar ya da yok edilirler... Dolayısıyla kültürün içyapısının birbiri ile ilişkisini hangi değer veya inanmaların hangi ilişki ve kurumlarla bağlaştık olduğunu görebilmek ve yapılması gereken tadilat ve yönlendirmeleri ona göre yapmak gerekir. Bütünü ile hayata ve insana zarar verdiği düşünülün bir inanç ve değer dünyasının reddedilişi bile bu işleyiş dikkate alınmadan yapıldığında akıbet kestirilemez. Dolayısıyla insanı kurtarmak ve hayatı kolaylaştırmak niyeti ile -özellikle son 300 yıl dikkate alındığında- ortaya çıkan reddedişler ve yeni teklifler bireysellik, özgürlük, kendi olma, özgün olma, yaratıcılık, çevrecilik, hayvan severlik benzeri olumlu kavramlarla kestirilemez bir geleceğe doğru yepyeni bir insan-kültür alanı oluşturmaktadır.

Bu çerçevede aileye odaklandığımızda hümanizmin içinde geliştiği kültürel çevreyi dönüştürdüğü, hatta onu kuşattığını, yani belirleyiciliğe evrildiğini görmek gerekmektedir. Böylece aile kurumunun varlığına, oluşturulmasına ve devamlığına gerekçe olacak bir kısım dayanaklar gerekçelerini yitirmişlerdir. Aile ‘bağımlılık, sorumluluk, sadakat, feragat ve fedakârlık’ değerleri ile yaşayan orijininde dini bir kurumdur, oysa insan özgürleşmeli, kendi olmalı, kendini yetkinleştirmeli, doğum ve ölüm arasındaki hayatını hazlarından veya isteklerinden ödün vermeden yaşamalıdır.¹⁹ İnsanlığın menşesine dair dile getirilen ‘yaratma ve Âdem ile Havva’dan gelme’ dogmaları hakikat değil inanç konusudur, çünkü doğal dünyada bu iddianın karşılığı yoktur. Nitekim kısa bir süre sonra Mendel’in çalışmaları ve evrim düşüncesi bu yargıya, reddedecekler için önemli bir dayanak olacaktır ve hümanizm evrim düşüncesi ile bütünleşik biçimde sürdürülecektir.

Düşünceyi teksif etmemiz gereken bir diğer bağlı husus erdem ahlakının hümanizm sonrası gücünü yitirmesidir. Sokrates sonrasında çokça ele alınmış olan erdemlerin muhtevasına dinlerin ve dini ahlak yaşantısının etkisi oldukça derindir.

19 “Nietzsche’nin şu sözü çağdaş insancı bakış açısını en güzel biçimde yansıtır gibidir: ‘Her zaman istediğinizi yapın, ama her şeyden önce isteyebilenlerden olun’ ”. Afşar Tımuçin, Felsefe Sözlüğü, 3. Baskı, Bulut yay., İstanbul- 2000,İnsancılık maddesi,

İnsandan yansıması gereken erdemlerin ilk kazanıldığı yer aile hayatıdır. Zira ailenin erdem ahlakı çerçevesinde kurumsallaştığını dahi söylemek mümkündür. Eşlerin birbirine sadakati ve sorumluluğu, ana-babanın çocukları ile çocukların ana-babası ile ve ana-baba ve çocukların akrabaları ile ilgi ve ilişkisi erdem ahlakı içinde gerçekleşmektedir. Erdemlerle Tanrısal nitelikleri mezcetmiş erdem ahlakçıları insanın doğasından yola çıkarak onun ancak erdemlerle yetkinleşebileceğini ve bunun aile ile başladığını/kazanıldığını göstermeye çalışmışlar erdem skalaları çıkarmışlardır. Buna karşın hümanizmin tek vazgeçilmez erdemi insanlık onudur ki metafizik karşıtlığı içinde gerekçelendirilmesi sıkıntılıdır. Aydınlanma dönemi denilen zamanlarda karşımıza çıkan emotivist etik, utilitarianist etik, pragmatizm, deontoljik etik gibi anlayışlar erdemleri konuşmadan ahlakı konuşmuşlar ve deneyci geleneğin etkisi ile ‘olan’dan koparılmış, ahlak duygu esaslı bir izahla modern dünyanın ahlaki göreceliliğini inşa etmişlerdir. Erdemlerin şekillendirdiği bireysel ve toplumsal hayatın kişi üzerindeki etkinliği giderek ortadan kalkmış ahlakın boşalttığı alan hukukla doldurmaya çalışılmaktadır. İnsan bağlarından kurtulmuş, doğallığını esas alan yeni bağlar tesis etmeye yönelmiştir. Modern zamanlarda bireyin insan ve insanlık düşünceleri ile evlilik değilse bile aile kurmak ve aile yaşantısı zıtlıklar içermektedir. Evlilik tekrar tekrar inşa edilebilir, ancak çocukla birlikte başlayan aile hayatında annelik, babalık evlatlık ve benzeri yaşama durumları bir kez vuku bulduğunda değiştirilemez bir süreç başlatırlar. Bu ebedi bir sorumluluk veya tersinden kalıcı kölelik şeklinde okunabilir. Oysa hümanizmin ulaştığı modernliğin savunduğu ‘akıllılık’ hayatı zora ve tehlikeye atmamayı teklif eder. Fukuyama’nın yakıştırması ile modern insan artık kendinin hizmetçisidir: “...modern insan son insandır: Tarihi yaşamaktan yorgun düşmüş ve değerlerin dolaysız yaşanabileceği yanılgısından kurtulmuştur. Buna göre, modern eğitim görecelik (relativizm) yönünde bir eğilimi desteklemektedir. Görecelik, bütün ufukların ve değer yargılarının zaman ve mekana bağımlı olduğunu; hakikati değil de, yalnızca kendilerini savunanların önyargı ve ilgilerini yansıttığını söyler. Ayrıcalıklı bir dünya görüşünü kabul etmeyen bir öğreti, kendi yaşam tarzının herkesinki kadar iyi olduğuna inanma arzusundaki demokratik insana son derece denk düşmektedir. Bu bağlamda görecelik büyük ve güçlü olanın değil, sıradan olanın kurtuluşuna götürüyor. Çünkü şimdi onlara, utanmaları gereken hiçbir şey olmadığı söyleniyor. Tarihin başındaki uşak, içgüdüsel olarak korktuğu için kanlı

kavgada ölümü göze almak istemiyordu. Tarihın sonundaki son insan ise, bir dava uğruna hayatını tehlikeye atmayacak kadar akıllı.”²⁰

Aile hayatını daha derinden etkileyebilecek yeni insanlık kurgusu hümanizm ile evrimci düşüncenin birlikteliğinden güç alan transhümanizm ve posthümanizm anlayışı olarak gözükmeğdir.

Tıpkı hümanizmde olduğu üzere transhümanizm terimi de belirsizlikler taşımaktadır. Çoğunlukla hümanizm teriminden dolayı onun devamı gibi anlaşılabilmeğyse de aksine, “çoğunlukla hümanizme alternatif, onun ötesinde bir anlayışı savunan ve dahası, onu yıkıma götürebilecek bir akımmış gibi anlaşılmağdır. Transhümanizm terimindeki ‘trans-’ öneki, açık seçik bir biçimde, hümanizmin ötesine, hatta insanın ötesine geçme arzusunu dile getirmektedir. James Steinhof’un da belirttiğı gibi, “Transhümanizm insan ötesi [posthuman] bir duruma bir geçişi imlemektedir.”²¹ Kısacası terim bu çağın içindeki gelişmelerle geleceğ bir projeksiyon yapmağdır. İnsanlığın ortak kültüründe üstün insan, üst insan, kamil insan benzeri adlandırmalar birbiri ile ve de temelde insan ile açıklanmağdır. Burada karşımıza ‘insan ötesi’ gibi bir niteleme çıkmaktadır ki ürkütücü görünmektedir. Transhümanizm öncelikle bilim-teknolojinin insana yansıtılmasından doğmağla birlikte yeni bir yaşama biçimine işaret ediyor gibidir. “Hayatın teşvik edici ilkeleri ve değeri tarafından yönlendirilen, bilim ve teknoloji aracılığıyla mevcut yaşam biçiminin ve insan sınırlarının ötesinde akıllı yaşamın sürekliliğini ve evrimini arayan bir yaşam felsefesi olan transhümanizm; insan için daha uzun ömür amaçlar, fiziksel ve zihinsel bakımdan kapasitesi artırılmış insan tasarlar”²².

Son yıllarda birçok değeriendirmenin konusu olan bu anlayış kimilerine göre ‘evrimci hümanizmin devamı ve ütopyağı teknoloji retoriğinin bir parçası ma-nasında ‘evrimci fütürizm’dir. “Transhümanist süreçte retorik olarak teknoloji, insan organizması üzerinde konumlanarak mutasyonel ve evrimci baskıları orta-ya çıkarır. Teknolojinin vücutta içselleştirilmesini savunan transhümanizmin

20 F.Fukuyama, Tarihın Sonu ve Son insan, Çev., Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul-1993, s.369-370.

21 Cenk Özdağ, Transhümanizm ve İnsan Olmayan İnsan, Felsefi Düşün, İstanbul- 2017, Sayı 9, s.167.

22 Ahmet Dağ, Yaratılışa Müdahale Ve Yeni Bir Evrimci Neodarwinist Bir Yaklaşım Olarak Transhümanizm, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) İstanbul- 2019, S. 27, s.154.

amacı, insanı radikal olarak güçlendirmek ve insanın potansiyelini mümkün olanın ötesine taşımaktır. Transhümanizm; hayatımızın ufkunu değiştiren teknolojilerin, bedenlerimizle samimi bir ilişkiye sahip olduğu kültürel değişimi temsil eder. Bu teknolojik beden, yalnızca biyolojik insanın makul düzeyde istikrarlı bir anlayışına son vermek değil, aynı zamanda hümanizmin temel felsefi değerlerinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.”²³ Burada açığa çıkarılmak istenen potansiyelin, kişinin kendi gayreti ile değil başkası eliyle açığa çıkartıldığını dikkat etmek gerekir. Embriyoya müdahale veya daha doğrusu genetik seçim ve ekleme²⁴ ile ortaya çıkarılacak bir potansiyel söz konusu edilmektedir.

Kestirmeden söylemek gerekirse transhümanizm kavramı ile dile getirilenlerin yakın tarihte yaşadıklarımız ile beklentilerimizin neticesi olduğu görülecektir. Evrim teorisi 19. yüzyılda sanayileşme, kapitalizm ve sömürgeci ulus devlet yapılarında etin olmuş ve özellikle 20. Yüzyılın ilk yarısında mekanik dünyada etkisini göstermiştir. Dikkat edilirse dünya savaşlarının meydana gelişinde de sonuçlanmasında da evrim teorisinin ‘doğal seleksiyon’ ve ‘güçlünün ayakta kalması’ ilkeleri geçerli ve başattır. Daha güçlü silahlar amaçlanmış ve bu güçlü silahlarla savaşlarda elli milyondan fazla insan ölmüştür. “21. yüzyıl başlangıç itibarıyla yeni bir dönem ve evrimleşme sürecine tanıklık yapmaktadır. Bu evrimleşme süreci genetik-sinirbilim, ilaçlar, nano-bio teknoloji ve YZ (yapay zeka) gibi unsurlara sahip trans-posthümanizm üzerinden olacak görünmektedir. Bu bağlamda transhümanistler, köklerini doğa bilimlerdeki Darwinciparadigmadan (küçük oranda Galtonculuktan) alırlar.”²⁵ Onlar insanı eğitim ve öğretimle değil, öncesinde genetik dayanakları ile seçilmiş, güçlendirilmiş bireyler tasarlamaktadırlar.

Transhümanizm, bilim ve teknolojiyi, biyolojik fizyolojik psikolojik manada insan olmanın sınırlarını aşmaya matuf araştırmalar yapan ve bu amaçla bilim ve teknolojiyi kullanmayı hedefleyen düşünce akımıdır. Görüldüğü gibi kavram, “insanoğlunun iyileştirilmesi” çağrışımı ile kullanılmakta ve aynı zamanda bilim ve teknolojiyi, insanoğlunun arzu edilmeyen sakatlık, acı çekme, hastalık, yaşlanma

23 Ahmet Dağ, a.g.e., s.155.

24 İnsanın genetik yapısına dair çalışmalar o kadar çeşitlenmiş durumdadır ki hayvan ve insan genlerini birleştirmekten başka çok ebeveynli çocuklara kadar uzanan denemeler söz konusudur. 2016 yılında üç ebeveynli çocuk embriyosunun oluşturulduğu bildirilmektedir. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-37490358> E.T.24.07.2020.

25 Ahmet Dağ, a.g.e., s.158.

ve beklenmeyen ölüm gibi bir takım hallerinin üstesinden gelebilmek için kullanmak gerektiğini savunmaktadır. Onlara göre insanın fiziksel ve zihinsel anlamında gelişmesi kaçınılmazdır. Bu maksatla protez organ-dokular, geliştirmeye ve güçlendirmeye matuf cerrahi müdahaleler, “yüksek seviyede telekomünikasyon kullanımı, bir dünya vatandaşı olabilme vizyonu, geleneklere bağlı olmayan küresel bir yaşam tarzı, çift cinsiyetlilik, araçlar veya bir takım araçlar vasıtasıyla üreme, dini inançların yok olması ve geleneksel aile değerlerinin reddedilmesi gerekmektedir. Bu akım, insanın şu an içinde bulunduğu doğal yapısını güçsüz ve yetersiz görmektedir; ‘insan ötesi’ bir noktaya doğru evrilmesinin kaçınılmaz ve gerekli olduğunu savunmaktadır.”²⁶ Bugünün moleküler nanoteknolojisi, gen teknolojisi, telekomünikasyon teknolojisi transhümanistlerin hedefleri bakımından cesaret vericidir. Ancak burada yapılmak istenen Dünyanın ilk insan tasarımcısı ve kadın transhümanist filozofu sayılan Natasha Vita-More’un deyişi ile ‘gözüne çip takan, robot kol taşıyan insanlar’ yapmak değildir. Burada maksat ‘aşkın insan’ yetiştirmek için sentetik biyolojiyi ve biyonik sistemleri kullanmaktır ve böylece üstün zekâlı, sağlıklı bir insan yetiştirmektir. Sonuçta ‘insan hayatını genişletmek ve iyileştirmekle ilgili (Life Expansion)’ bir yöneliş söz konusudur ki böyle bir insan daha çabuk ve olumlu anlamda yetkinleşecektir.

“Gelecekte insanlar süper bilgisayara dönüşen beyinlerini ve sanal âlemden ile telepatik interneti kullanarak aynı anda yüzlerce hayatı yaşayabilecek, binlerce işi yapabilecekler. Aynı anda hem ders verdiğiniz hem de sanal basketbol maçlarında oyun kurucu olduğunuzu düşünün. Gelecekte cinsel kimliğin de esneklik kazanacağını düşünüyorum. İnsanlar beyinlerini bilgisayara yükleyince kadın-erkek farklı sanal bedenlerde yaşamayı tercih edebilirler. Hatta kendilerine kadın-erkek farklı vücutlar klonlayıp zihinlerini geçici olarak bu vücutlara aktarabilirler... İnsan cinsiyetinin esneklik kazanacağı ve eşcinsellere ayrımcılık yapmanın unutulacağı bir döneme doğru gittiğimizi söyleyebiliriz. Aynı anda birkaç bedende birden yaşamamız, aynı anda hem sanal gerçeklikte hem de gerçekte dünyada yaşamamız mümkün. Yine de tüm insanların bir çekirdek avatara ve benliğe ihtiyacı olacağını düşünüyorum”²⁷

26 Gökben Coşkun, Evrimcilerin Üstün İnsan Hayalleri, http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/canlilar/evrimcilerin_ustun_insan_hayalleri.as, E.T.24.07.2020.

27 Kozan Demircan, Dünyanın ilk insan tasarımcısı ve kadın transhümanist filozofu olan

Günümüz bireyciliğinin önüne serilmiş beklentiler toplamını ifade eden bu tasvir henüz mümkün olmasa da bir hedef olarak sunulmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere düşünce her şeyin başlangıcıdır. Dünün hayali olan düşünceler bugünün gerçekliğini kurup yönlendiriyorlar. Kendine dayanak aldığı bilim teknoloji imkânları ile post hümanist söylemde bugünün dertlerini ortadan kaldıran bir gelecek sunumu söz konusu olduğu aşîkârdır. Bir zamanlar saf ırk yaratma maksadındaki öjenik çalışmalar şimdilerde ‘sağlıklı toplum’ değeri içinde nerde ise tercihlere bırakılmayacak bir uygulama olmak üzere. Fiziki ve biyolojik eksiklikler ve ayrımcılıklar için gerekçe kalmamakta, kültürel bakımdan farklılıklar ve ayrımcılığa sebep olan değıştirilemez yönlerimiz ‘tercihlerimize’ bırakılmaktadır. İnsanın zorunluluklardan kurtulup tercihleri ile yaşamasında hiçbir sakınca olmasa gerektir. Ancak burada hiçbir tehdit görölmese bile hayata getirilen bireyin, birilerinin tasarımı/tercihi olmaklığı söz konusudur ki Habermas, Andreas Kuhlmann’dan naklen “Tabii ki anne babalar, çocuklarının geleceğiyle ilgili pek çok istek ve arzuya sahiptirler. Ama çocukların, varlıklarını borçlu oldukları o önceden üretilmiş beklentilerle yüz yüze kalmaları bambaşka bir durumdur” diyerek bunun kişi olmamız bakımından tartışılması gereken büyük bir ahlak problemi olduğu düşüncesindedir: “Kendi genetik malzemesi üzerinde başka birisinin belirli bir dizaynı izleyerek onda özellik değıştirici müdahalelerde bulunduğunu öğrenen kişi, kendini nesneleştiren algılama içinde doğal olarak büyüüp gelişen bir vücuda sahip olma perspektifini bırakıp, insan eliyle yapılmış olma perspektifine geçebilir. Böylece, doğal olarak büyüüp gelişen ile insan eliyle yapılan arasındaki farkla yaşanan ayrımsızlaştırma, kişinin kendi varoluşuna dühul edebilir. Doğumumuzdan önce yapılan genetik bir müdahale sonucunda, üzerinde tasarrufta bulunamayacağımız öznel doğamızın dışsal doğanın bir parçasının araçsallaştırılmasıyla ortaya çıktığı düşüncesi -ki bu baş döndürücü bir düşüncedir- bilincimizde kendine yer edebilir. Kendi genetik malzememizin önceden programlandığını gözümüzde canlandırmak demek, vücut olarak var olmayı beden sahibi olmanın ardına ve altına yerleştirmeyi âdeta zorunlu kılmaktadır.”²⁸

Natasha Vita-More ile söyleşi, 03/09/2016, <https://khosann.com/askin-insan-ustun-insana-karsi>, E.T.24.07.2020

28 Jürgen Habermas, İnsan Doğasının Geleceği, çev. Kaan Ökten, Everest Yayınları, İstanbul-2003, s.87-88.

Bedene, fiziksel yapımıza müdahalenin bir sakıncası olmadığı ileri sürülerek kişi olmanın bedensel değil bilinçle ilgili, dolayısıyla ruhi dünyamızla ilişkili olduğu ileri sürülerek yapılmak istenenler belki savunulabilir ancak posthümanizm hareketi aynı zamanda da zihinsel dünyamıza müdahale ve onu baştan inşa etme düşüncesindedir. “Transhümanizmin daha uç noktalarında, simüle edilmiş zihinlerin download edilmesi(biyolojik temelli zihnin yedeklenmesi ve hatta organik sınırlamalardan kurtulması gibi) biyometrik modifikasyonlar(göze kızılötesi görüş imkânı kazandırılması gibi) vb. öneriler sunulmaktadır. Transhümanistler, insan bilincinin tamamen dijital olarak modellenebileceğini düşünürler. Sadece fiziksel evrimle yetinmeyen transhumanizm, ‘insan ruhu’ ve ‘zihni’ne de el atmıştır. Elektronik beyin interfaz ve nörofarmakoloji gibi teknolojilerin, insan zekâsını geliştirebileceğini, insanın ruhsal sağlığını daha iyi seviyelere çıkarabileceğini, yaşam projelerine veya sevilen birine bağlılık kapasitesini genişletebileceğini ve hatta insanların duygularının çeşitliliği ve zenginliğinin artırılabilceğini iddia etmektedirler.”²⁹

İnsan anlayışı hümanizme dayanan modernizmin aile olmayı dönüştüren, yeni aile hayatı biçimleri geliştiren ve kısmen aile hayatının varlığına tehdit olup ona karşı bireyselliği kutsayan bir yaşama biçimi olduğu açıktır. Fakat modernizmin bütün olumsuzluklarına rağmen siyasal yapılarca -çocuk hassasiyeti temelinde-aile en değerli kurum olma itibarında tutulmaya çalışılmıştır. Ancak transhümanizm ve posthümanizm kavramları altında söylenen ve hedeflenenler aile kurumu için daha köklü yaşama biçimlerine işaret etmektedir. Doğrudan doğruya ‘tasarlanmış insan’ ideali ile annelik ve babalık, bilindik ana ve baba olmaktan çıkmakta hatta etik statülerini de sarsan ‘materyal’ veya ‘hammadde’ konumuna gelmektedir. Vaktiyle Platon’un felsefe ile Nazilerin de bilimsel manada tasarlayıp gerçekleştirmeye çalıştığını şimdilerde kapitalizmin hizmetindeki bilim-teknoloji ticari hizmet olarak sunmaya hazırlanmaktadır. Bu satışın pazarlaması ise sağlamlık, başarıklık, yaratıcılık, etkililik, özgünlük vb. kavramları ile yapılmaktadır.

Aile hayatının kendine mahsus ilişkilerinin ‘insan olma’mız bakımından ne anlama geldiği ailedeki ilişkilerin karşılıklılığının bireyselliğimiz ve toplumsallığımızı nasıl belirlediği yeterince açığa çıkmış değildir. Bu ilişkilerin insan olmamıza

29 Gökben Coşkun,a.g.e.

etkisini analiz için bilimlerle beraber felsefi bakışa da ihtiyaç vardır. İnsan bedeninin bio-kimyasal analizi insan hakkında bize çok şey öğretmiş ve bundan sonra da öğretecektir. Ancak ahlaki hayatımız, değer dünyamız için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Ahlaki hayatın ve değer dünyasının ailede ve aileye göre şekillendiği en azından baskın surette ailenin belirleyici olduğu biliniyor. Aileyi devre dışı bırakacak gelişmelerin insanlığın değer dünyasına da sırtını dönmek anlamına geleceğini görmek gerekir.

GELENEKTEN MODERNİZME AİLEDE YENİ DOĞRULAR

Prof. Dr. Nevzat TARHAN*

ÖZET

Ailenin yapısının değişmesinde Endüstri 4.0 ve Liberal Modernleşmenin çok büyük etkisi vardır. ‘Gelenekten Modernizme Ailede Yeni Doğrular’ derken sanayini, ekonominin ve teknolojiye yaşanan gelişme ve değişimin aileyi değiştirdiği, dönüştürdüğünü, yeni doğruları beraberinde getirdiğini görmekteyiz. En çok da dijital dönüşüm aileyi etkilemiştir. Dünyada varlık seviyesi, refah seviyesi arttı ama mutluluk seviyesi buna paralel olarak yükselme göstermemiştir. Bugün aileyi bir arada tutan normlar bozulmuş, aileyi koruyan surlar yıkılmıştır. Bilgisayar ve internet teknolojisiyle mahremiyet alanı daralmıştır. Bilgisayar, ailede evin açık kapısı haline gelmiştir. Bütün aile üyeleri, en güvenli ortam olan aileden, bir anda en güvensiz ortama gidebilir olmuştur. Bireysel, konformist tutum “Aile değil, birey kutsaldır.” anlayışını empoze ederek aile kurumunu zayıflatmaktadır. Aile ayak bağı olarak görülmeye başlamıştır. Bugün aile kavramının yeniden tanımlanması, ailedeki normların yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Modernizm, toplumu değiştirdiği gibi aileyi de değiştirmiştir. Toplumda eğer aile yok olursa, aile toplumda yapıtaşı olduğu için aile kurumu bozulursa, sağlıklı çocuklar yetiştiremeyecektir. Batı dünyasında şu anda intiharın ve boşanmaların artmasının sebebi budur. Ailede de iyilik halinin oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ailede de mutluluk biliminin uygulanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Biz şu anda sosyal bilimciler, fen bilimciler ve daha birçok bilim dalı ve bilim insanı olarak multidisipliner bir yaklaşımla tüm dünyanın çözüm bulamadığı bir konuya, ailede yaşanan sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktayız. Bu konuda dünyada ciddi bir kötüye gidiş söz konusudur. Sosyal Bilimciler bu gidiş içerisinde 50 yıl sonra ne olacağını öngörememektedir. Şu anda bize sunulan tezler geçerli tezler değildir. Tam tersine Batı kültürünün bize sunduğu çözümler kendi hastalıklarının bize dayatılması şeklinde olduğu

* Üsküdar Üniversitesi Rektörü.

görülmektedir. Zihinsel dönüşüm olmadan sosyal dönüşüm olmaz, sosyal dönüşüm olmadan da siyasal dönüşümler beklemek gerçekçi olmayacaktır. Bu yüzden biz zihinsel dönüşüm ve bu asrın ihtiyacına uygun neler yapılması gerekir, onu sorgulamamız gerekmektedir.

Anahtar Kavramlar: Modernizm, Modern Aile, Geleneksel Aile, Ailede Yeni Doğrular, Pozitif Psikoloji, Dijitalleşme ve Aile, Bireyselleşme, Endüstri 4.0

Gelenekten Modernizme Ailede Yeni Doğrular derken şu andaki yeni gelenekten bahsetmek gerekte. Günümüzde neler değişti? Bu değişikliklere ilişkin şu değerlendirmelerde bulunabiliriz. Bugünün gerçeklerine bakıldığında büyük evlerin olduğunu ama aileler küçüldüğünü, daha çok terfinin olduğunu ama daha az sağduyunun olduğunu, gelişmiş ilaçların varlığını ama sağlığın yetersiz olduğunu görmekteyiz. Aya gidiyoruz ama yan komşumuzu tanımıyoruz. Yüksek gelir sahibiyiz ama huzurumuzun daha az olduğu ortada durmakta. Yüksek zekânın var olduğunu ama daha az duyguya sahip olduğumuzu görebilmekteyiz. Aynı zamanda iyi bilgi sahibiyiz ancak; erdem konusuna bakıldığında daha az karşımıza çıkmakta. Sayısız ilişki sahibiyiz ama bu ilişkiler sıfır gerçek sevgi içermekte. Sosyal medyada sürüyle arkadaşımız var ya gerçek? Gerçekte sıfır dostumuz bulunmakta. Daha çok insan, daha az insanlık gerçeğiyle yüz yüze kalmaktayız. Daha büyük televizyon, daha az kitap, pahalı saatler, hiç vakit yok. Bunları çoğaltmak mümkün. Bugünün maalesef ki gerçeklerini oluşturmaktadır.

Dijital Dönüşüm Aileyi Çok Etkiledi

Değişen dünyada aileyi ele alırken dünyada ne oldu? Dünya nasıl değişmekte?

Ailenin değişmesinde endüstri 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0'ın çok büyük etkisi bulunmaktadır. Endüstri 1.0'da su ve buhar gücüyle, güç ve para belli kişilerin elinde toplanmaya başlamıştır. Daha sonra endüstri 2.0'la birlikte bu gelişmişliğe elektrik eklenmiştir. Elektrğin eklenmesiyle birlikte güç ve sermayenin belli kişilerin elinde toplanmaya başladığı görülmektedir. Daha sonra endüstri 3.0 ortaya çıkmıştır. Endüstri 3.0 ile elektronik dönemi geçilmiştir. Elektronikte birlikte bilgisayar teknolojileri hayatımıza girmiştir. Bilgisayar teknolojilerinin hayata girmesiyle birlikte güç, bunları kullananların elinde toplanmaya başlamıştır. Endüstri 4.0 ise 21.

Yüzyılda karşımıza çıkmakta. 10 yıldır endüstri 4.0'ı konuşmaktayız. Burada da güç, para, sermaye otonom robotlar, simülasyonlar, sistem entegrasyonu, nesnelerin interneti, bulut iletişimi, 3D yazıcılar, artırılmış gerçeklik ve büyük verinin elindedir. Güç ve hâkimiyet Big Data'yı elinde tutanın eline geçmiştir. Big Data ile insanlar rahatlıkla şu anda sosyal hareketliliğini, ekonomik hareketliliğini ve para hareketliliğini değiştirebilmektedirler. Sanayileşme, hızlı değişim ve dijital dönüşümü beraberinde getirmiştir. Biraz önce belirtilenlerin hepsi dijital dönüşümler. Bu gelişmelere ve etkisi göz önüne alındığında şunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz ki dijital dönüşüm aileyi çok etkilemiştir.

Öyle ki bu etki, 2018'de DAVOS toplantılarının da gündemine girmiştir. Davos'ta devrim niteliğinde konular konuşulmuştur. NATO Strateji Uzmanı Rex Huges; “Üçüncü Dünya Savaşı'nın ilk mermisi internetten atılacaktır.” İfadesini kullanmıştır. Daha sonra yine DAVOS'ta “Beyinlerimiz hacklenebilir” şeklinde ifadeye yer verilmiştir.

Teknolojiyle birlikte yaşanan dönüşüm toplumun, ailenin dokusunu etkilemiştir. Bunu 2000'li yıllarda Amerika'da yayınlanan istatistiğe bakarak görmek mümkündür. ABD Çocukları Savunma Fonu, Amerikan gençliğinin bir günlük kesitini şöyle vermektedir:

‘25 yaşın altındaki üç çocuk AIDS nedeniyle ölmekte ve 25 tanesine HIV virüsü bulaşmakta. 6 çocuk intihar ediyor. 18 yaşın altında 342 çocuk şiddet suçundan tutuklanmakta. Ergen annelerden 107 bebek doğuyor. 2 bin 833 çocuk okulu terk etmekte. 6 bin 042 çocuk tutuklanmakta. 135 bin 000 çocuk okula silah götürmekte.’

Ailede İyilik Halinin Oluşturulmasına İhtiyaç Var

Bu istatistiği Türkiye Büyük Millet Meclis'indeki şiddet komisyonuna sunduğum zaman oradaki ki Milletvekilleri durumun vahametine anlam veremedi, buna inanmadı. Kaynağını istediler. Kaynağı kendileriyle paylaşmıştım. Amerika, ortaya çıkan bu tabloya istinaden hemen harekete geçerek, 2002'de Penn State Üniversitesinde Selligman ve ekibine 5 milyon dolarlık, üç yıl sürelik bir proje vermiştir. Bu projeyi 2008'de bitirerek, 2009'da ilk kongresini gerçekleştirmişlerdir.

Projenin sonucunda şiddeti azaltmak için mutluluk bilimi tarzında bir bilime ihtiyacımız var ifadesi kullanılmıştır. Daha sonra pozitif psikoloji adı altında bunun ilk kongresi gerçekleştirildi. Klasik psikolojide patolojiyi düzeltip sıfıra getirmek hedeflenmektedir. Psikiyatride pozitif psikoloji kavramı bulunmamaktaydı. Bununla birlikte insanın ruh sağlığını sıfırın üzerine çıkarılması gerektiğine, iyilik hali oluşturmak gerektiğine karar verilmiştir. Bu, aile için de geçerlidir. Ailede de iyilik halinin oluşturulmasına, ailede de mutluluk biliminin uygulanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Dünyada Pozitif Psikoloji Dersi

Pozitif Psikolojinin konuşulmaya başlanmasıyla üniversiteler de bu dersi okullarında okutmaya başlamıştır. Dünya ölçeğinde Pozitif Psikoloji dersini 2015’de Harvard Üniversitesi ders olarak öğrencilerine sunarken, bu ders şöyle anons edilmiştir: “Harvard tarihinde Çığır açan ders!” Ardından 2018 yılında Yale Üniversitesi ders olarak müfredatına koymuştur. Orada da “Yale tarihinde en çok tercih edilen ders” olarak belirtilmiştir. Derse ile ilgi oldukça yoğun olmakla birlikte Bin 200 kişi tercih ettiği için sınıfları bölmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra Bristol Üniversitesi 2019’da dersi okutmaya başlamıştır. Şu anonsla pozitif psikoloji dersi verilmiştir: ‘Üniversitedeki intihar salgınına önlemek için mutluluk bilimi dersi!’ Üsküdar Üniversitesi olarak pozitif psikoloji dersine Türkiye olarak 2013’te müfredatında yer verdi.

Aileyi Zorunlu Kılan 3 İhtiyaç

Ailede de pozitif psikoloji odaklı aile doğrularına ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Bu durum bilim insanları olarak bizleri ciddi şekilde araştırmaya yönlendirmekte. Dünyada varlık seviyesi, refah seviyesinin artmasına rağmen mutluluk seviyesinin buna paralel yükselmemesi bizleri düşündürmekte. Bizler bu sorunu çözmeye yönelik cevaplar ararken, ailenin yok edilemeyeceği konusundaki üç ihtiyaca dikkat çekmek faydalı olacaktır. Aileyi zorunlu kılan üç ihtiyacı ismi şu şekilde sıralayabiliriz. Bu yöntem soğuk savaş döneminde denenilen bir yöntem olarak da bilinmekte. Aileye ihtiyaç yok denerek, çocuklar alınarak, kurumlar tarafından büyütülmüştü. Bu üç ihtiyaç ise;

- Duygusal paylaşım ihtiyacı,
- Güvenli paylaşım ihtiyacı,
- Sosyal destek ihtiyacı.

Aile, insandaki bu üç ihtiyacı karşıladığı için yok edilemiyor. Çocuğun ihtiyaçları karşılanıyor, ama çocukta güvenlik duygusunu oluşturamamaktayız. Çocuk bu sefer sağlıklı bir atmosferde büyümemekte.

İnsanlar Aileyi Ayak Bağı Olarak Görüyor

Bu çağda aileyi zayıflatan üç hastalığın olduğundan da bahsedebiliriz. Bu hastalıkları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

Birincisi **sekülerizm**... Bu çağda insanlık ciddi şekilde sekülerizmle tanışmakta. İnsanlık tarihinde insanlık hiç bu kadar dünyasallaşmamış, dünyevileşmemiştir. Sekülerizm teriminden çekincelerimin bulunduğunu da belirtmek isterim. İfade-leriniz bazen yanlış anlaşılabilmekte. Sekülerizm Türk Dil Kurumunda “Dünyacılık” olarak tanımlanmakta. Ölüm ve ölümden sonrası yok gibi yaşamak olarak tanımlayabilmekteyiz. Bu çağın en büyük farklı kavramını oluşturmakta. İnsanlar dünyevileştiği için vicdani sorumluluk zayıflıyor, bencilleşiyor ve insanlar bunun sonucunda aileyi ayak bağı olarak görebilmekte. Çünkü aile sorumluluk, fedakârlık gerektirmekte, amaç birliği gerektirmekte. Çünkü hedonizm yüceltilmektedir. Sekülerizm hedonizmi, zevkçiliği getirdi. Zevkçilik ise bencilliği, bencillik de yalnızlığı getirmiştir. Bunların sonucunda burada kurbanın aile olduğu, faturanın ise aileye kesildiği görülebilmekte.

Bu asırda aileyi zayıflatan ikinci madde ise **sosyal anomi** olarak karşımıza çıkmakta. Sosyal olarak normların değiştiğini görmekteyiz. Aileyi bir arada tutan normların bozulması, aileyi koruyan surların yıkılması ve mahremiyet alanının daralması normların yıkıldığını kanıtlamaktadır. Bunda en önemli nedenlerin biri bilgisayardır. Bilgisayar kullanan birisi aile içerisine rahatlıkla girebiliyor, bilgisayar ailede evin açık kapısı haline dönüştürebiliyor. Böylece bütün aile üyeleri, en güvenli ortam aileden, bir anda en güvensiz ortama gidebiliyor. Mahremiyet sınırları bozuluyor, mahremiyet duygusu zarar görüyor.

Aileyi zayıflatan üçüncü madde ise **bireycilik**. “Aile değil, birey kutsaldır.” anlayışı empoze edilmeye çalışılarak aile zayıflatılmaya çalışılmakta.

Boşanma Terapisti Gibi Çalışan Psikologlar Var

Klinik tecrübelerimizde de deneyimlediğimiz üzere batı eğitimi almış çift terapistleri, psikologlarla çalışmalar yapabiliyoruz. Ve görüyoruz ki bu kişiler aileyi değil, bireyi ön plana çıkaracak şekilde düşünmekte. “Evlilikte yapamıyorsan hemen ayrıl.” İfadelerini çok rahat kullanabilmekte. Ailenin bütünlüğüne önem vermeyen, boşanma terapisti gibi çalışan psikologların bulunduğunu gözlemlemekteyiz. Bu durum da ailenin içerisinde bağlanma ve bağımlılık dengesini bozmaktadır. Bağlanma bu anlayışa göre kimiksiz ve zayıflık olarak algılanmaktadır. Bireycilik aslında aile içerisindeki rollerin, paylaşımların ve sınırların bozulması ile ortaya çıkmaktadır. Sosyal anomiyile anne babalık sınırları da bozulmaktadır. Buna bir de cinsiyetsizlik modasının eklendiğini görmekteyiz. “Kadın erkek kimliğine ne gerek var?” diyen bir anlayış türemektedir. Bunun sonucunda da kadın-erkek, anne-baba rolleri bozulduğu için de hiyerarşide de bozulmalar gözlenmekte.

Ailede anne ve babanın bir, çocuklarında bir koalisyon kurması gerekmektedir. Burada bir kişinin üstünlüğü gerekmiyor. Yetişen nesillerin de değiştiği görülmektedir. X,Y,Z kuşağı isimleri hep konuşulmaktadır. Teknoloji kullanım davranışları incelendiğinde X kuşağının teknolojiye temasının daha az, Z kuşağının daha çok olduğu gözlenmekte. Dijital yerliler olarak ifade edilen Z Kuşağını sosyal medya kuşağı olarak tanımlayabilirken, Y Kuşağını televizyon kuşağı, X Kuşağını da radyo kuşağı olarak ifade edebilmekteyiz.

Bencilliği, Bireyselciliğe Dönüştürdük

Örgütsel bağlılık Z kuşağında daha düşük olarak karşımıza çıkarken, özgüven ve konforculuğu daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Bireysellik ve kolaycılık Z Kuşağında daha yüksek. Otoriteye itaat ve ahlaki normlar daha zayıf şekilde. Dürtü kontrolü zayıf, sosyal medya kullanımı daha yüksek. Çoklu dikkat çok yüksek, çalışmayı sevme düşük, sosyal normlara uyma düşük, kalıcı dostluk oluşturma düşük, popüler kültürden etkilenme çok fazla, aile değerleri zayıflamış olarak bir tablo görebilmekteyiz. Aileyi ayak bağı görmekte. “Neden ben özgürlüğümden

fedakârlık yapayım?’’ diye düşünmekte. Sabırsızlık, acelecilik ve bireysellik artmış bulunmakta. Bencilliği bireyselliğe dönüştürmekte. Aslında bireysellik girişimcilik açısından güzel ama bencilliğe dönüşünce sorunlar baş göstermektedir. Z kuşağında kendini ifade edebilme yüksek olarak karşımıza çıkarken, tüketiciliklerinin yüksek, sosyal normlara uyma düşük, duygusal IQ ve EQ farkı ise düşük, sosyal sorumluluk ve içsel sorumluluk duyguları da düşüktür. Bu bağlamlarda bakıldığında bu profilde bir Z kuşağı karşımızda durmaktadır. Bu kuşak çok sevimli fakat aynı zamanda sevgisiz büyümemiş bir kuşak olduğu da görülmekte. Ama birçok şeyi kolay elde ettiği içinde bu kuşağın doğruları farklı hale gelmekte ve bu durum aileyi etkilemektedir. Peki, bu durum aileyi nasıl etkilemekte?

İyi İnsan Nasıl Olunur?

X ve Y kuşağı zorluklar içinde ayakta kalma, psikolojik ve sosyal olgunlaşma sürecini bu şekilde sürdürmüştür. Ama Z kuşağı yokluklar içerisinde değil de kolaylıklar ve bol imkân içerisinde psikolojik ve sosyal olgunluk elde etmek durumunda olmuştur. Birçok şeyi savaşı ve kolay elde etmektedirler. Onlar çok kolay elde ettikleri için varlık kuşağı olarak adlandırılmaktadır. Onların doğruları farklı. Baby Boomer, X Kuşağı olarak biz zorluklarla büyüdüğümüz için kendimizi onlarla kıyaslayıp ‘Biz bu kadar zorluklar içinde bunları yaptık’ diyebilmekteyiz. Aslında onların doğruları bulma yöntemlerinin farklı olması gerekmektedir. Biz ebeveynler olarak bu noktayı dikkatimizden kaçırabilmekteyiz. Z kuşağının doğruları bulma yönteminin, onların anlayacağı şekilde olması gerekmektedir. Z kuşağının anlayacağı şekilde pozitif psikolojiyi kitap çalışması haline getirmeliyiz ailelerde ve Z kuşağında. Onların eski doğruları yeni formatta görmeleri gerektiği unutulmamalıdır. Onlara ‘Doyum erteleme becerisi, dayanıklılık becerisi, empati, minnettarlık nasıl kazanılır?’ bu pozitif psikoloji içeriğini öğretmemiz önem taşımaktadır. Daha önce gençler yaşarken öğrenirlerken, şimdi modül modül iyi insan nasıl olur? Bunu öğretmemiz gerekmektedir. İyi insan olmayı gençlere öğretmediğimiz zaman, sosyal medyanın, kültürel emperyalizmin nesnesi haline dönebilmekte. Böyle olunca da kültürel emperyalizm gençleri alıp istediği tarafa çekebiliyor. Gençleri bu durumdan korumamız için kendi doğrularımızı bilimsel metodolojiyle sunmamız gerekmekte. Bunu sunduğumuz zaman çocukları ve gençleri kaybetmez, kazandığımız unutulmamalıdır.

Aile Kavramı Tanımı Yeniden Yapılmalı

Bu değişim ve dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda aile kavramının tanımının yeniden yapılması gerekmektedir. Ailedeki normlar yeniden belirlenmesi gerekir. Modernizm, toplumu değiştirdiği gibi aileyi de değiştirmiştir. Aksi halde toplumda eğer aile yok olursa, aile toplumda yapıtaş olduğu için aile kurumu bozulursa, sağlıklı çocuklar yetişemeyecektir. Bu durum, batı dünyasında şu anda intiharın ve boşanmaların artmasının sebebini oluşturduğu da unutulmamalıdır. Batıda evliliklerin % 50'si boşanmayla sonuçlanmaktadır.

Yerli ve Milli Sözleşmemizi Batıya Anlatmalıyız

Bir iş adamı; “%50 başarısı olan bir kuruma yatırım yapar mı? Yapmaz. O halde evlilik kurumuna da yatırım yapmaya gerek yok. Niye evlensin ki insanlar, bırakın kendilerine göre yaşasınlar” diyebilmektedir. Bu tarzdaki yaklaşım nedeniyle bizim üzerinde durmamız gereken, aileyi korumak için Batıya tez sunmamız, öneride bulunmamız önem taşımaktadır. Batı şu anda ailenin toparlanmasından ümit keserek kendi yanlışlarıyla bizi İstanbul Sözleşmesi gibi yöntemlerle bize sunmaktadır. Kabul edip etmemek sosyal politikalarımıza bağlıdır. Çeşitli yöntemlerle aile içi şiddeti öne sürerek kültürel değişimi zorlamaktadır. Aile içi şiddet aşlında ailedeki hiyerarşinin, mahremiyetin, güvenli alan olma özelliğinin, ortak değer alanının bozulmasıyla ilgili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Güven alanını inşa etmezsek şiddeti yasalarla önleyemeyiz. Aileyi rekabetçi beraberlik değil tamamlayıcı beraberlik olduğunu savuna bir tez geliştirmemiz gerekmektedir. Bu nedenle Batıya bunu sunmak sorumluluğumuzdur. Batının sunduğu tezin adına İstanbul Sözleşmesi demek bir şey ifade etmemekte. Burada kendi yerli ve milli sözleşmeler oluşturup Batı'ya anlatmak gerekte. Bu önemli bir şeydir ve yeni işbirliği odaklı aile tipini anlatmak açısından da önemli gözükmektedir.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

AİLE KURUMUNDA SABİTELER VE DEĞİŞKENLER

Prof. Dr. Zekiye DEMİR*

ÖZET

Toplum, belirli kurumlar ve kurallar çerçevesinden birlikte yaşayan insan topluluğudur. Onu rastgele bir araya gelmiş kalabalıklardan ayıran özellik, temel kurumlarının bulunmasıdır. Aile, insanla birlikte var olan en eski ve temel kurumlardan biridir. Toplumsal değişmeden toplumun diğer kurumları gibi aile de etkilenir.

Hem tarihi süreçte dikey olarak hem de aynı tarih düzleminde yatay olarak mevcut bulunan toplumların aile yapıları ve işlevlerinin benzerliği kadar birbirinden farklılıkları da bulunur. Benzeşme aile diye bir kurumdan bahsetmemizi mümkün kılarken, farklılaşma da tektip bir aile tanımlaması yapılmasını güçleştirir. Bu gibi benzerlik ve farklılaşma, dil, din, ahlak, hukuk, sağlık, eğitim, beslenme, giyinme gibi neredeyse insana dair her şey için geçerlidir. Diller farklıdır ama dil denen bir kurum vardır. Normlar farklıdır ama ahlak veya hukuk denen birer kurumdan bahsedilir. Bu çalışma, aile yapısında zaman içinde değişmeyen ve değişebilen değerleri/özellikleri ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal değişme, aile, aile ve değişim, ailede sabiteler, ailenin işlevleri, aile yapısı

GİRİŞ

Aile, bilinen insanlık tarihi içinde varlığından şüphe duyulmayan en önemli kurumlardan biridir. Oluşumu ve işlevleri açısından farklılıkları olsa da aile denince, diğer birlikteliklerden ayrıştırılabilen bir birlikte yaşama pratiğinden bahsedilir. Bu özellik ailenin sabiteleri olarak nitelenebilir. Mutlaka her tür genellemenin bir kısım istisnalar içermesi gibi aile konusunda da değişmeyen yönler

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

vurgulanmaya çalışıldığında, değişmediği söylenen o yönlerin de kısmen değiştiğini gösterir örnekler olacaktır. Hatta aile tanımlaması yapıldığında o tanımlamanın kapsamında olmayan bazı aile türlerinin olduğu söylenebilir. Farklılıklara odaklanıldığında benzerliklerin kaybedilmesi, benzerliklere odaklanıldığında farklılıkların gözden kaçırılması ihtimallerini akılda tutarak, yine de ailenin değişen ve değişmeyen yönlerinden bahsedilebileceği ileri sürülebilir.

Toplumsal değişimden diğer kurumları gibi aile de etkilenir. Hem tarihi süreçte dikey olarak hem de aynı tarih düzleminde yatay olarak mevcut bulunan toplumların aile yapılarının ve işlevlerinin benzerliği kadar birbirinden farklılıkları da bulunur. Benzeşme aile diye bir kurumdan bahsetmemizi mümkün kılarken, farklılaşma da tektip bir aile tanımlaması yapılmasını güçleştirir. Bu gibi benzerlik ve farklılaşma, dil, din, ahlak, hukuk, sağlık, eğitim, beslenme, giyinme gibi neredeyse insana dair her şey için geçerlidir.

Bu çalışma boyunca değişmeyen, sabit, evrensel özelliklerin mutlak değil, kısmen değişmeyen (daha az veya yavaş değişen) göreceli olarak sabit ve diğerlerine kıyasla daha evrensel özellikler olarak okumak isabetli olacaktır. Genel bir değişim süreci içinde daha az değişen veya değişmeyenleri anlamının başka bir yolu bulunmamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde aile kurumunun farklı toplumlar arasında daha çok benzeşen ve zamana daha çok dayanıklı yönleri, ikinci bölümde ise içinde yaşadığımız toplum merkeze alınarak kolayca gözlemlenebilecek düzeyde değişen yönleri ele alınacak, sonuç bölümünde değişen ve değişmeyen yönleri ile ailenin bugünkü durumu özetlenecektir.

Değişmeyen Yönleri ile Aile

Değişim sosyal ve biyolojik hayatın bir gereğidir. Canlılar doğar, gelişir ve ölürler. Canlıların biyolojik veya fiziksel yapıları, beslenme ihtiyaç ve usulleri, yaşama ortamları farklı farklı olmasına rağmen canlı olmak yönüyle bazı ortaklıklara sahiptirler. Aynı durum toplumsal oluşumlar için de geçerlidir. İnsanın topluluk olarak birlikte yaşamak için oluşturduğu kurumlar da bazı ortaklıklar yanında değişimler de gösterirler. İnsan topluluğunun en temel birimi olan aile de zaman

içinde statüsü ve işlevleri bakımından değişim geçirmektedir. Değişim belirli bir dönem için her zaman istenen ve beklenen yönde olmayabilir. Değişimin hızı da, aile hakkında yapılan değerlendirmeleri etkiler. Değişimi beklenen ve istenen yöne doğru yönlendirmek toplumsal kurumların en önemli işlevlerinden biridir. Aile konusundaki değişimin yönü ve hızındaki süratlilik bu konuya olan ilginin artmasına yol açmaktadır. Aile toplumun çekirdeği olduğu için oradaki değişim bir yandan toplumsal değişimin bir sonucu diğer yandan da gelecekteki değişimin sebebi olma özelliği taşıdığı için sebep sonuç ilişkilerinde dikkatli olmak gerekir. Bugün değiştiği düşünülen ailenin farklılaşmasının sebebi toplumun diğer alanlarındaki değişimdir. Eğitim, çalışma koşulları ve günlük hayat pratiğinin değişmesinin aile üzerindeki izdüşümlerini, istenmeyen sonuçlar olarak görmek ve bunu aile merkezli politikalarla dönüştürmek için dikkatleri değişime yol açan aile dışı alanlara vermek gerekir. Bu yüzden aileyi konuşmak bir yönüyle tüm toplumu konuşmaktır.

Toplumun çekirdek kurumu olarak ailenin değişmeyen unsurlarına biraz daha yakından bakalım. Bu değişmeyen özellikler, aile kurumunu diğer birlikte yaşama pratiklerinden ayırtıran ve aileyi istenir ve önemli kılan özelliklerin bir özeti olarak da görülebilir.

En Temel Kurumlardan Biri

Aile, halen yaşayan tüm toplumlarda varolan temel kurumlardan biri olma özelliğini korumaktadır. Bugün dünyanın her yerinde toplumların en temel birimi halen ailedir. Başta komünist rejim denemelerinde çocuğun dünyaya geldiği ve hayata hazırlandığı alternatif kurumlar denendiyse de hiç biri ailenin yerini alamamıştır. Ancak ailenin üye sayısı zamana göre değişmektedir. Bugün üye sayısı dünden azdır ama yarın çok özel bir durumla karşı karşıya gelip yine üye sayısının artmayacağı kesin olarak söylenemez. Geçmişte sayı olarak 10'larla ifade edilebilirken yakın tarihte ideal aile olarak 2 çocuk ve anne-baba gösterildiği dönemler olmuştur. Dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip Çin, tek çocuk politikasıyla bu konuda farklı bir seyir izlemektedir. Günümüzde çeşitli nedenlerle (anne-çocuk veya baba-çocuk olmak üzere) tek ebeveynli ailelerin sayısında da hızlı bir artış görülmektedir. Üye sayısının değişkenliği ve zamana ve farklı toplumlara göre işlevinin değişmesi ailenin temel kurum olma özelliğini değiştirmemektedir.

Tartışmasız Olumlu Değere Sahip

Aile bugün dünyanın her yerinde pozitif değerlerin başında gelmektedir. Siyaset, eğitim, sağlık ve güvenlik de tüm dünyada varolan temel kurumlar arasında yer alırlar. Ama aile tüm temel kurumlar içinde hala en fazla pozitif değer taşıyan bir kurumdur. Dünyanın hiçbir yerinde aile kurumu olumsuz çağrışımların adresi değildir. Tersine beğenilen ve teşvik edilen ilişkiler “aile ilişkisi”, geliştirilmek istenen olumlu ortamlar da “aile ortamı” olarak isimlendirilir. Aile merkezli birçok diğer tutum ve değer yargılarında birazdan göreceğimiz gibi birçok değişim olmasına rağmen, büyüklük ölçeği ve işlevlerindeki değişimler olsa da pozitif değer yüklemesinde aile en başta yer almaya devam etmektedir.

Çekirdek Sosyal Birim

Toplumsal kurumlar, genelde toplu halde yaşamının ihtiyaç duyulan bir yönünü düzenlerler. Aile toplumsal kurumların neredeyse tamamına yakınının bir prototipi özelliğindedir. Beslenme, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma başta olmak üzere toplumsal kurumların işlevlerinin birer izdüşümü ailede bulunur. Ailenin toplumda görülen kurumsal yapıların çekirdek kurumu olma özelliği değişmemekle birlikte, çekirdek işlevlerin hacmi zamanla değişmekte, eğitim, üretim, güvenlik sağlık ve boş zaman değerlendirme ve eğlenme alanındaki işlevlerinin büyük yoğunluğu zamanla farklı kurumlar tarafından yerine getirilmektedir. Mesela eğitimin büyük bir bölümü örgün ve yaygın eğitim kurumlarına, üretim aile dışında fabrika ve hizmet sektörüne, koruma kolluk kuvvetlerine, sağlık hastane gibi sağlık ünitelerine, boş zamanları değerlendirme ve eğlenme sinem, tiyatro, konser, seyahat gibi kurumlarına büyük ölçüde devretilmiştir. Kreş, huzurevleri gibi kurumlarla, özellikle çocuk ve yaşlı bakımları ile ilgili ailevi sorumluluklar epeyce azalmıştır (Turan, 2011: 241; Kongar, 1970: 63,64; Yıldırım, 2019a: 74,75; Yıldırım, 2019b: 124; Eyce, 2000: 231; Çağan, 2019: 85-88; Can, 2014). İhtiyaç olması halinde bu işlevleri tekrar ailenin üstlenmesinin mümkün olduğunu, 2020 yılında yaşanan sokağa çıkma yasakları vesilesiyle COVID-19 pandemisi açık biçimde göstermiştir. Birkaç aylığına da olsa eğitim, sağlık, eğlenme, yeme-içme gibi daha önce aile dışı toplumsal ortamlarda sağlanan hizmetler eve taşınmış, bu yolla ev ortamı en önemli yaşam üretim merkezine dönüşmüştür.

Duygusal Destek Merkezi

Sevgi, saygı ve güvenin ne olduğunun yaşanarak öğrenildiği ve en geniş biçimde sağlandığı kurum ailedir. Yeni doğan bir çocuğa, aile dışı başka kurumlar da bakabilir, maddi ihtiyaçlarını karşılayabilir ama sevgi görme ve değer verilme ihtiyacı en iyi ailede karşılanır. Sevmek gibi takdir edilmek, sayılmak ve güvenilmek de sağlıklı bir birey olmak için gereklidir. Bunları en iyi aile ortamında temin edildiği görülmektedir. Günümüzde aile içi şiddet olarak isimlendirilen ve aileyi duygusal destek merkezi olmaktan uzaklaştıran uygulamaların varlığı, ailenin mevcut kurumlar içinde bireyin duygusal gelişimini destekleyen en uygun ortam olma özelliğini ortadan kaldırmamaktadır. Birlikte yaşama idealleri uyuşmayan bireylerin kurduğu ailelerde bu tür istenmeyen sonuçların olması, o sorunların çözümü için toplumun tedbirler alması (mağdurlara sığınma evleri, şiddet uygulayanlara evden uzaklaştırma yaptırımları) aile için alternatif kurumlar değildir. Bunları ailenin bu işlevinin aksadığı yerleri iyileştirmeyi amaçlayan destek birimleri olarak görülmelidir.

Aileyi oluşturan üyeler arasında; karı-koca, kardeşler, anne-baba ve çocuk arasında duygusal bir temel vardır. Ailenin evrenselliğinin bir yönü de üyeler arası ilişkilerde oluşan duygusal bu temele dayanmasıdır (Gökçe, 2011: 52).

İlk Sosyalleşme Birimi

Bir bebeğin, toplum içinde yaşayabilecek bir insana dönüşmesi uzun bir sosyalleşme sürecinin sonucudur. İnsanlığın ilk günlerinden beri ve halen en uygun ilk sosyalleşme merkezi ailedir. Olumlu veya olumsuz yönleriyle toplumu ve dış dünyayı aile penceresinden izleyen bebek, birey olur.

Farklı farklı aile yapılarından gelenleri ortak paydada buluşturmayı amaçlayan modern okul öncesi ve temel eğitim kurumları, hiçbir zaman ailenin bu ilk sosyalleştirici işlevinin yerini alma amacı taşımamaktadır. Zira aile ortamında doğan, bebeklik ve çocukluk evrelerini burada geçiren çocukların daha sağlıklı ve mutlu oldukları konusunda hiç şüphe bulunmamakta, birçok konuda diğer toplumsal kurumlardan destek alınsa da bu yönüyle ailenin korunması tüm ülkelerde en önemli hedefler arasında yer almaktadır.

Cinsel İlişki Meşruiyeti

Cinsel ilişki, bireysel isteklerin tatmini yanında, insan neslinin üremesi ve toplumların devamı için de gereklidir. Geçmişten günümüze dünyanın her yerinde cinsel ilişkinin en meşru olarak görüldüğü beraberlik, ailenin temelini oluşturan karı-koca ilişkisidir. Bir kısım toplumlarda onay gören bazı birliktelikler diğerlerinde kınama ve ceza gerektiren fiiller olarak görülebilir. Ancak her zaman her toplumda her türlü cinselliği yaşama biçimi aynı şekilde meşru görülmemesine karşın, aile kuran eşler arasındaki yaşanan cinsellik her toplum için kabul gören, meşru görülen bir cinsel yaşam biçimidir. Aile dışı cinsel beraberlikler konusundaki sınırların ne olacağı konusunda farklılaşmalar olmasına karşın, ailenin cinsel ilişki meşruiyetinin merkezinde yer alma rolünde hiç bir değişim söz konusu değildir.

Doğan çocukların nesep ilişkisinin tespiti ve cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkların önlenmesi bakımından aile birlikteliğinin yerini alabilecek başka bir kurumsal yapı oluşmamıştır.

Neslin Devamını Sağlamada En Uygun Birim

Aile birlikteliği, dünyaya çocuk getirme, onu belirli yaşa kadar büyütme konusunda en uygun karar birimidir. Ne kadar çocuğa ihtiyaç olduğu konusu afaki olarak belirlenebilse de bu çocukları kimlerin dünyaya getirip bakıp büyüteceğine karar vermede en uygun birimin aile olmasında bir değişiklik yoktur.

Nüfus planlaması gibi toplumsal projeler sadece sayı konusunda genel hedeflere ulaşmayı kolaylaştırır. Hangi çocuğun hangi ortamda doğup büyümesine karar verecek birim tüm dünyada aile olmaya devam etmektedir. Yetimhaneler ve evlatlık kurumu, sadece destekleyici bir işleve sahiptir. Hamilelik kararının verilmesi, çocuğun imkânlar ölçüsünde psikolojik ve biyolojik olarak en sağlıklı şekilde yetiştirilebilmesi ancak sağlıklı bir aile ortamında mümkün olabilmektedir. Aile kurumunun zayıf olduğu bir toplumda doğum oranı düşüktür, çünkü serbest ilişki yaşayan bireylerin geleceklerine yönelik plan yapmaları çok zordur. Bu nedenle tek başına çocuk yetiştirme sorumluluğunu alma konusunda da isteksizdirler. Düşük doğum oranı olan bu toplumlar aile kurumunu güçlendirecek çeşitli eğitimler, politikalar ve teşvikler yapmaktadır (Canatay, 2011; Demir, 2011: 16).

Törenselsel Birliktelik

Ailenin değişmeyen özelliklerinden biri de başlangıcının bir sosyal tören ile sağlanmasıdır. Her toplumda ailenin kuruluşunda, devamında içeriği değişse de dini, örfi, hukuki törenselsel bir boyut bulunmaktadır. Ancak bu törenselsel boyut toplumlara göre farklılık göstermektedir. Dini veya resmi nikâh bu törenlerin önemini, söz, nişan veya düğün eğlenceleri de popüler ilgi yönünün gösterir. Ailenin kurulmasının bu törenselsel yönü neredeyse evrenseldir. Birçok yerde bunun aile içi diğer gelişmeler de izler. Yeni doğan bir çocuğa bir toplumda ezanla isim konulması, diğerinde vaftiz edilmesi, bir diğerinde hoş geldin partisi yapılması bu gibi.

Süresiz Sözleşme

Ailenin değişmeyen özelliklerinden bir diğeri, başlangıçtan günümüze uzun soluklu olan ve belirli bir süre öngörmeyen bir birliktelik olarak varlığını sürdürmesidir. Dünyanın hiçbir yerinde bir aile kurulurken belirli bir süreliğine kurulmaz, bilakis her yerinde ömür boyu devam etme, uzun soluklu olma niyetiyle kurulur. Her ne kadar geçmişe kıyasla günümüzde boşanma oranları artsa da, evliliğin oluşturulma mantığında, mümkünse ömür boyu sürecek bir birliktelik oluşturmak vardır. Bu özelliği nedeniyle her toplumda evlenme büyük törenlerle kutlanırken hiçbirinde boşanma için benzer bir düzenleme yoktur. Hatta bazı toplumlarda evliliği sona erdirmek yasak veya kötü görülen bir eylemdir.

Günümüzde özellikle evlilik öncesi ve sırasında kazanılan mal ve mülkün boşanma halinde ne olacağını içeren evlilik sözleşmeleri yapılmaktadır. Ancak bu evliliği süreli sözleşme olarak görmenin bir sonucu olarak değil, evliliğin planlanmayan, istenmeyen bir sonucu olarak boşanmanın gerçekleşmesi halinde istenmeyen sonuçların en aza indirgenmesi için önceden alınan tedbirler kapsamında değerlendirilmek daha uygundur.

Hukuki Sözleşme

Aile, tüm toplumlarda hukuki bir birliktelik niteliğindedir. Hukuki birliktelik, sonuçlarının toplumsal yaptırım gerektirdiği anlamındadır. İster sözel ister yazılı olsun aile kurmayı amaçlayan evliliğin değişmeyen bir özelliği, evlenme ve

boşanmanın toplumsal düzenlemeye konu olması ve gerektiğinde aile büyükleri, profesyonel arabulucu veya mahkemelerin devreye girmesini gerektiren bir nitelik taşımasıdır.

Toplumun temelinde aile, ailenin temelinde evlilik, evliliğin temelinde de hukukilik vardır. Evlilik bir tür kadın ile erkek arasında gerçekleşen açık ve doğru-
dan, her iki tarafın yakınları arasında gerçekleşen örtük ve dolaylı bir sözleşmedir. Yani sadece kadın ve erkek iki kişinin bir arada olmasıyla aile oluşmamakta, ailenin oluşması bu iki kişinin evlilik bağı ile birbirlerine söz verdiklerinin hukuki merciler önünde de ispatlanabilmesine bağlıdır. Bu yüzden geçmişte nikâh merasimlerinde olabildiğince çok şahidin bulunması beraberliğin hukukiliğini ispatlamada büyük meşruiyet sağlamıştır. Günümüzde bu hukukilik resmi sözleşme ile kayıt altına alınmaktadır.

Evlilik birliğinin kurulması, sürdürülmesi ve bozulması belli usullere göre yapılır. Ancak bu usul zamana ve topluma göre değişebilmektedir. Mesela kuruluşu yani nikâh, bazı toplumlarda sözlü iken bazılarında yazılı bir sözleşme hüviyetinde gerçekleşebilmektedir. Yine çocukların velayetinin kime ait olduğu, sözleşmenin nasıl bozulacağı, bozulma sonucu yaptırımlar, ayrıca mirasın kimlere nasıl bırakılacağı ve oranları hep hukukilik içerir. Kurallar farklılaşsa da hukuki bir zemine sahip olma ailenin değişmeyen özellikleri arasında sayılabilir.

Aileye Dair Tutum ve Davranışlarda Değişmeler

Aileye dair görece değişmeyen konulara kısaca değindikten sonra şimdi de aileye dair tutum ve davranışlarda nelerin daha çok değiştiğine bakalım. Ailenin varlığını ve toplumsal bir temel birim olma özelliğini ortadan kaldırmasa da, tezahür biçimlerinin zamanla değiştiği, bu değişimin bazen önceliklerin değişmesi bazen de ailenin unsurlarına verilen ağırlıkların farklılaşması biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Şimdi de kendi toplumumuz özelinde daha çok değişen konulara bir göz atalım.

Aile bireyleri Arasındaki Hiyerarşik İlişkilerin Azalması

Genelde aile yapılarının katı kuralları olan hiyerarşik bir ilişki tarzından, görece yumuşak bir güç ilişkisine doğru evrildiği söylenebilir. Bu bağlamda aile ilişkisi kavramı bile dönüşüm geçirmektedir. Bir kişinin nihai otoritesi yerine karar

yetkisinin giderek eşler arasında paylaşıldığı bir yapıya dönüşmektedir. Bazı ülkelerde erken yaşlarda çocuklar da aile içi kararlara katılmaktadır.

Aile içi hiyerarşik ilişkiler, genelde yaş ve cinsiyete göre şekillenir. Çoğu zaman yaşa göre olan hiyerarşide en yaşlı, cinsiyete göre olanda da erkek en üsttedir. Her ne kadar ailede yaşa göre hiyerarşi yani anne ve babanın çocuğa göre daha çok söz hakkı oluşu gevşeyerek sürse de cinsiyete göre hiyerarşi ailede daha eşitlikçi bir ilişki tarzına yönelmiştir (Zeybekoğlu, 2013: 298). Bunda kadının çalışma hayatına aktif katılımı, erkekle birlikte evin geçimini üstlenmesi önemli olmuştur. Eşler arası daha öncesinden var olan rol dağılımı ile ilgili kesin ve kalın çizgiler de yine bu nedenle silikleşmeye başlamıştır (Demir, 2020: 144).

Aile Mahremiyetinin Daralması

Mahremiyet, aile ilişkilerinin dışardakiler tarafından ne kadarının bilinmesine izin verildiğinin sınırlarını çizer. Genel gidişin mahremiyetin alanının daralması şeklinde olduğunu söylemek mümkün. Önceleri aile fertlerinin isimlerinin bile mahremiyeti varken bugün ailenin birçok etkinliği gönüllü olarak alenileştirilmektedir. Eşin seçimi aşamasından başlayıp, yeme, içme, gezme, eğlenme, çocuğun özel halleri gibi aile yaşamının her aşaması çeşitli vasıtalarla kamunun bilgisine açılmaktadır. Bilmesinin ne tür bir gereklilik veya yarar sağlayacağı bilinmeyen kişilerin gözleri önüne özel bilgilerin serilmesinde bir mahsur görülmemektedir. Görme ve görülmenin cazibesi, aile mahremiyet alanının iyice daraltmıştır. Artık ailedeki sıkı mahremiyet yerini gevşekten de öte, adeta ilişkileri tümüyle sergilemeye bırakmaktadır.

Çocuk Yapma ve Yetiştirmede Değişim

Ebeveynin çocuğa yönelik tutum ve davranışı hem çocuk edinme isteği hem de çocuk yetiştirme yönünden ele alınabilir. Toplum karmaşılaştıkça, o toplumun bir çekirdeği konumunda olan ailenin işlevlerinde de karmaşıklıklar ortaya çıkmaktadır. Ailelerin bu karmaşık rolleri yerine getirmek için yüksek nitelikli anne babalık rolleri tanımlanmaya başlanmıştır. Evlilik öncesinde ve sırasında eşlerin birlikteliğin sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için iletişim becerilerini güçlendiren ve onları evliliğe hazırlayan bazı özel eğitimlerin alınması öngörülmektedir.

Çocuk haklarında da önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bazı ülkelerde çocuğa bakabilecek yeterlilikte görülmeyen çiftlerden çocukların velayetinin onlardan alınarak devlet korumasına verilmesi yoluna gidilmektedir. Önceleri sadece okuma yazma varken şimdi yeni okuryazarlık türleri (medya, vatandaşlık, istatistik, finans, vb.) gelişmiş ve bunların temelini de ailede atılması beklentisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca iyi çocuk yetiştirmek için gerekli iyi ortamları oluşturmak yeterli mali güç gerektirmektedir. Bu da çocuk yapma kararında etkili olmaktadır. Çocuk bakımının yarı profesyonel bir iş olduğu yönündeki vurgular, çocuk yapma ve yetiştirme isteğinin olumsuz yönde etkilemektedir. Çocuğu değerli kıldığı düşünülen bu tür düzenlemeler, çocuk yapmayı ekonomik bir yük, özgürlüğü kısıtlayıcı ve aşırı sorumluluk getiren bir tercih olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu da, başka faktörlerin yanısıra çocuk sayısını hızla aşağı çekmektedir.

Bir çelişki olarak görülse de az sayıda çocuk sahibi olma bu kez çocuğun ailelerin merkezine alınmasına, ailenin çocuk merkezli olmasına (Zeybekoğlu Dünder, 2018: 39) kazançların ve kaynakların özellikle çocuk etrafından planlanmasına yol açmıştır, hatta bir nevi çocuk despotizminden bahsedilir olmuştur.

Evlilik Yaşı, Kararı ve Evlilikle Oluşan İlişkiler

Evlenme, çocukların olması, çocukların dağılması ve kurucuların ölmesi ile ailenin sona ermesi olarak aileyi 4 evreye ayırabiliriz (Sayın, 2020: 210). Zamanla bu her bir evreye yönelik tutum ve davranışlarda değişimler meydana gelmektedir. Mesela ailenin kuruluş evresi, eskiden daha çok anne baba kararıyla olurken, şimdi çiftlerin bireysel kararı ile oluşmaktadır. Ailenin kurucu unsuru olan eşlerin yaş durumuna bakışta da değişim söz konusudur. Eskiden 15 yaş evlilik için uygun bir yaş olarak değerlendirilebilirken şimdi suç olarak görülmektedir. Ömrün uzaması, insanın her evresi için öngörülen normal zamanı da değiştirmektedir. 100 yıl önce cepheye savaşıma gidecek kadar olgunlaşmış görülen yaşlar, şimdi evlilik için uygun olmayan yaşlar olmaya başlamıştır. Çocuğun olgunlaşma ve yetişkin olma dönemi, uzun eğitim süreçleri yanında biyolojik yaşın da ileri çekilmesine sebep olmuştur. Evlilik yaşı yükselmiş, kadınlar için doğum yaşı yukarıya çıkmıştır.

Evlilik iki kişi arasındaki bir ilişki olmakla birlikte bunun toplumsal yansımaları vardır. Önceleri evlilik çağına gelmiş evlenmeyen bir gencin bu durumu pek

de normal olmayan bir durum olarak görülürken giderek evlilik yaşının yukarı çıkması, tek başına yaşamanın yaygınlaşması ve normalleşmesi gibi bir durum gözlenmektedir. Benzer şekilde boşanma ancak olağan dışı hallerde gerçekleşecek bir eylem gibi görülürken, gayet olağan ve sıradan bir durummuş gibi görülmeye, evli çiftler boşanma kararının çok hızlı vermeye başlamışlardır (Demir, 2018: 63).

Gençlerin evlilik öncesi sevgili edinmesi, flört etmesi eskiden çok ayıplanırken şimdi giderek sıradan bir ilişkiye dönüşmektedir.

Evlilik yoluyla oluşan hısımlık ilişkileri eskiye göre oldukça önem kaybetmektedir. Hısımların evlilikle ilişkileri düğün törenlerine katılmayla sınırlı hale gelmiştir. Birçok evli çift evlilik yoluyla oluşan akrabalar ile tanışma gereği görmeyen ilişik ağı kurmaktadır.

Sadakat ve Güven Ortamı

Toplumsal kurumların birçoğunun temel işlevi, bireyin topluluk içinde uyumlu bir yaşam sürmesi için gerekli uygun ortamı hazırlamaktır. Karşı cinslerin bir-biri ile görüşmesine, ilişki ağı içinde yer almasına dair toplumsal düzenlemeler aile kurumunu da etkilemektedir. Günümüzde eşler arasındaki sadakati sağlayacak, koruyucu dışsal faktörlerin etkisi azalmakta evliliğin devamında en önemli faktör olan birbirine sadakat ve güven sadece iki kişinin iradesinin dayanıklılığına kalmaktadır. Destek ve yan koruyucu faktörler aşınınca evliliği sürdürmek daha fazla çaba gerektirmektedir. Geleneksel ailelerde sadakatsizliğe götürecek ortamlar daha azken şimdi internetten, sosyal hayatın içindeki ilişki ağları içinde bu ortamlar daha sık ve kolay kişinin karşısına çıkmaktadır. Denebilir ki şimdi insan iradesine daha fazla yük gelmektedir.

Evlilikten ve Çocuklardan Beklentilerde Değişme

Eskiden ailenin yerine getirdiği sorumlulukları üstlenen sosyal kurumların artması, aileden beklentileri de bir ölçüde değiştirmiştir. Buna eş ve çocuklardan olan beklentiler de dahildir. Modern sosyal güvenlik kurumları, anne-baba ve çocukların birbirini gözetme ve bakım ilişkilerini, doğrudan çocukların ebeveynlerine bakımını öngören kalabalık aile yapısından, genç kuşakların yaşlı kuşaklara bakması şeklinde nesiller düzeyine kaydırmıştır. Bir dönemin çalışanları o

dönemin yaşlılarına bakarken, geleceğin çalışanlarının da kendilerine bakacağını düşünmektedirler. Hukuk sistemleri bu konuda yeterli teminatları vermektedir. Özellikle çalıştığı dönemde maaş veya ücretlerden yapılan kesintiler ile ileride emeklilik maaşı alınmasını öngören emeklilik sistemi bunu kolaylaştırmıştır. Bu yüzden gelecekte kendisine de bakacak birden çok çocuk yetiştirme arzusu, yerini birden çok özel sigorta şirketine prim ödemeye bırakmaya başlamıştır. Bu da hem doğurganlık oranlarını düşmesine yol açarak aile ölçeğini küçültmüş, hem aileleri doğrudan kendi çocuklarına bağımlı olmaktan kurtarmış, hem de özellikle kız ve erkek çocuk ayırımcılığının ortadan kalkmasında etkili olmuştur.

Öte yandan, genel olarak toplumlarda diğerkâmlığın yerine bencilliğin öne çıkması, hazza dayalı kültürün yaygınlaştığı toplumlar oluşturmakta bu toplumdaki bireyler evliliği ve aileyi bireysel haz ve doyuma, romantizme ve kişisel konfora indirgemekte bu da evli bireylerin birbirlerinden yoğun bir duygusal bağ, cinsel uyum, arkadaşlık vb. beklemesine yol açmakta, hak ve haz vurgusu, sorumluluk ve fedakârlığın önüne geçmektedir (Can, 2014: 63, 65). Haz ve hak hesabı yapan bireyler arttıkça, evliliğin özündeki ömür boyu birbirine sadakatle bağlanma eğilimi törpülenmektedir.

Aile İçi Rollerde Değişim

Aileye oluşturan bireyler kadın-erkek olarak cinsiyete ve çocuk-yetişkin-yaşlı diye yaşa göre sınıfladığımızda, her bir üye çeşitli işlevler yerine getirmektedir. Ancak bu işlevler zamana ihtiyaca göre değişmektedir. Ailenin kadın ve erkeklerinin, zaman içinde tamamen farklılaşmış rollerinin bugünlerde giderek birbirine yaklaştığını görmekteyiz. Örneğin, geçmişte evin geçimi erkeklerin, evin ve yardıma ihtiyacı olanların bakımı kadınların görevi olarak görülürdü. Ancak şimdi bu görevler birbirine aktarılmakta, kadının evin geçiminde erkek ise evin bakımında görev üstlenmesi beklentisi artmaktadır.

Ailede yaşlıların yönetme ve yönlendirme, yetişkinlerin yapma, çocukların yardım etme görevinde de değişimler olmaktadır. Geçmişte aile içinde yaşlıların söz sahibi olma, yönetme ve yönlendirme buna karşın diğer üyelerin yaşlıların denetiminde kalma ve kendilerine verilen işleri yapma sorumluluğu bugünkünden çok da belirgindi (Eyce, 2000: 229). Yaşlılar bu işlevlerini, büyük oranda yetişkinlere

devredilmiş durumdadır. Çocukların ailelerinin işlerine yardım hatta çocuk yaşta aile geçimine katkı sağlama gibi işlevlerinin bulunduğu dönemler olmuştur. Şimdilerde ise çocukların ailesinin geçimine katkı sağlayacak işlerde çalışmasına sıkı kurallar getirilmekte, eğitim ve oyun çağındaki çocukların aile bütçesine katkı amacıyla çalıştırılmaları birçok ülkede yasaklanmaktadır.

SONUÇ

Toplum, belirli kurumlar ve kurallar çerçevesinden birlikte yaşayan insan topluluğudur. Onu rastgele bir araya gelmiş kalabalıklardan ayıran özellik, temel kurumlarının bulunmasıdır. Aile insanla birlikte varolan en eski ve temel kurumlardan biridir. Toplumsal değişimden diğer kurumları gibi aile de etkilenir. Benzeşme aile diye bir kurumdan bahsetmemizi mümkün kılarken, farklılaşma da tektip bir aile tanımlaması yapılmasını güçleştirir. Bu gibi benzerlik ve farklılaşma, dil, din, ahlak, hukuk, sağlık, eğitim, beslenme, giyinme gibi neredeyse insana dair her şey için geçerlidir.

Tüm dünyada, ailenin toplumun en olumlu değere sahip temel kurumlarından biri olma, birçok toplumsal kurumun fonksiyonlarını çekirdek şeklinde üstlenme özelliğinde pek fazla bir değişiklik yoktur. Benzer şekilde duygusal ve diğer ihtiyaçların en uygun biçimde karşılanarak çocuk yetiştirmede, meşru cinsel ilişki tanımlamasında, tüm topluma duyurulan törensel, hukuki ve ömür boyu devam edecek bir sözleşme olma özelliklerinde pek fazla değişiklik görülmemektedir. En önemli değişiklik besleme, koruma, eğitim, sağlık gibi çekirdek özelliklerin diğer toplumsal kurumlara aktarılmasında görülür. Toplumun diğer kurumları ailenin bu işlevlerini üstlendikçe ailenin toplumsal rolü değişmektedir. Eskiden olduğundan çok daha fazla yemek aile fertleri tarafından birlikte de yense aile dışındaki yapılmaktadır. Ailenin eğitim işlevi oldukça daraltılmıştır. Artık her alanın uzman öğreticileri okul öncesinden başlayarak çocukları eğitmektedir.

Evlenme yaşı, eş seçiminde karar vericiler, boşanmaya karşı tutumlarda değişimler meydana gelmiştir. Aile içi karar süreçlerinde, eşlerin işbölümünde, çocuklardan ve evlilikten tarafların beklentilerinde bazı değişiklikler meydana gelmiş,

aile ölçeği küçülmüş, tek ebeveynli aileleri sayısında artış olmuştur. Sosyal güvenlik kurumlarının gelişmesi ailelerin çocuklarından beklentilerini bir neslin diğerinden beklentisine taşımış, geçmişteki rolleri nedeniyle erkek çocuklara atfedilen önem görece azalmıştır.

Sonuçta aile toplumla birlikte değişmektedir. Bir yandan toplumsal kurumlardaki değişimler aile yapısını etkilerken, diğer yandan da aile yapısındaki değişim bir sonraki dönemde toplumsal kurumları etkilemektedir. Bu yüzden aile ile toplum ayrı ayrı ele alınamaz. Ailede süreklilik gösteren özelliklerin büyük çoğunluğu istenen özelliklerdir. Her değişim insan ve toplum için iyiye gidiş değildir. Bu yüzden değişime teslim olmak akılcıca bir tutum olarak görülemez. Ancak değişen özelliklerin ne kadarının değişimin istenmeyen olumsuz sonuçları olduğuna karar vermede de çok aceleci olmadan, iyi araştırmalar yaparak, yanlış sebep sonuç ilişkilerinin cazibesine kapılmadan yol almak gerekir.

KAYNAKÇA

1. Can, İ. (2014). “Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi ya da Modern Çekirdek Aile Çerezleşiyor mu?”, Aile Sosyolojisi (Ed. Mustafa Aydın), İstanbul: Açılım Kitap, 51-81.
2. Canatay, K. (2011). Aile ve Ailede Değişim Üzerine. <https://www.hak-sozhaber.net/aile-ve-ailede-degisim-uzerine-22099h.htm> (erişim: 03.08.2020)
3. Çağan, K. (2019). “Ailenin İşlevleri”, Aile Sosyolojisi (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), İstanbul: Açılım Kitap, 83-93.
4. Demir, Z. (2020). “İş”te Kadın. Çalışma Hayatında Kadın ve Dindarlık. Bursa: Sentez Yayıncılık.
5. Demir, Z. (2018). “Boşanma ve Nedenleri ile İlgili Din İşleri Yüksek Kuruluna Yöneltilen Sorular”, Toplum Bilimleri, (12) 24, 55-75.
6. Demir, Z. (2011). Aile Huzuru. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
7. Eyce, B. (2000). “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, Sayı:4, 223-244.

8. Gökçe, B. (2011). “Türk Toplumunda Aile Yapısı”, Aile Sosyolojisi (Ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkıner), 50-83, Eskişehir: AÖF Yayınları.
9. Kongar, E. (1970). “Türkiye’de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlenme İlişkisi”, Amme İdaresi Dergisi, 3(2), 58-83.
10. Sayın, Ö. (2020). Aile Sosyolojisi. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
11. Turan, F. (2011). “Aile ve Değişme”, Aile Sosyolojisi (Ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkıner), Eskişehir: AÖF Yayınları, 236-255.
12. Yıldırım, E. (2019a). “Aile ve Evlilik Türleri”, Aile Sosyolojisi (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), İstanbul: Açılım Kitap, 65-81.
13. Yıldırım, E. (2019b). “Toplumsal Değişme Sürecinde Aile”, Aile Sosyolojisi (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), İstanbul: Açılım Kitap, 121-138.
14. Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2018). “Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri”, Değişen Toplunda Değişen Aile (Ed. Nurşen Adak), Ankara: Siyasal Kitapevi, 39-62.
15. Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile”, Mediterranean Journal of Humanities, 3(2), 297-328.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

İKİNCİ OTURUM: DEĞER OLARAK AİLE II

AİLE REİSİ OLARAK HZ. PEYGAMBERİN ÖRNEKLİĞİ

Prof. Dr. Zekeriya AKMAN*

ÖZET

Çalışmamızın ana hatları göz önünde bulundurulduğunda, iki önemli bölüm öne çıkmaktadır. İlk bölümde Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Muhammed'in evlilik müessesesine yaklaşımı ele alınmış; evlilik ve aile hayatının hangi yönlerinin vurgulandığı hususu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinden ve Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden yararlanılarak, ailenin İslam'daki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Hz. Muhammed'in tüm dünyaya örnek olması sebebiyle, güvenilir kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında kendisinin aile hayatında bir aile reisi olarak nasıl davrandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için, Hz. Peygamber'in eşleri ve çocuklarıyla olan münasebeti hem genel hatlarıyla hem de spesifik olaylar üzerinden incelenmiş ve Hz. Peygamber'in aile hayatı üzerinden İslam'da ideal aile müessesesinin nasıl olması gerektiği sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Aile, Hz. Muhammed, Toplum, İslam, Evlilik

GİRİŞ

Bireyler, toplum içerisinde tek başlarına kendine yetebilen ve tamamen bağımsız bir şekilde hayatını sürdürebilen varlıklar değildir. Bireyin karakteri ancak yaşadığı toplum tarafından şekillendirilir. Bu sebeple insanlar, kendilerine benzeyen kişilerin oluşturduğu topluluk içerisinde karşılıklı yardımlaşma ve iş bölümü yoluyla sosyal bir varlık olarak hayatlarını idame ettirmektedirler. Bireyler çeşitli amaçlar doğrultusunda hayatlarını diğer bireylerle birleştirerek aile kurmaktadır. Aile kavramı, aileyi oluşturan bireylerin toplam kuvvetinden daha kuvvetli bir müesseseyi ifade eder.

* Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

Aile müessesesinin sahip olduğu pek çok işlev içerisinde en önemli işlevlerden biri şüphesiz biyolojik işlevdir. Aile, toplumun devamı için çoğalmayı sağlaması yönünden nesillerin devamlılığını ve akrabalığı düzenleyici bir işleve sahiptir. Bununla birlikte aile müessesesi, psikolojik tatmin sağlama yönünden de oldukça fonksiyoneldir. Hem eşlerin birbirlerini karşılıklı sevgi ve muhabbetle mutlu etmeleri hem de doğacak çocukların ilk eğitimlerini almaları ve ruhsal gelişiminin başlaması sebebiyle aile müessesesi psikolojik açıdan bireyleri geliştirmektedir. Bunun yanı sıra aile, çocuğun ya da çocukların bakıldığı, büyütüldüğü ve eğitildiği bir ortamdır. Annenin ve babanın sahip olduğu kültüre ilişkin hususlar da çocuğa, aile vasıtasıyla aktarılır. Toplumun dili, değerleri, gelenekleri, görenekleri ve bilgileri çocuğa ilk olarak aile ortamında öğretilir. Bu yüzden aile müessesesinin önemli bir eğitici işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü çocuk, öğrenmesi gereken en temel bilgileri aile ortamında öğrenir ve yine ailenin yardımıyla sosyal hayata entegre edilir.¹

Aile konusunda İslam dini, aile müessesesinin tesisi ve devamlılığını öğütlemiştir. Allah Kur'an-ı Kerim'de kadının erkek için, erkeğin de kadın için yarattığını bildirmiş, Müslümanlara evlenmelerini emretmiş ve evliliğin sınırlarını belirlemiştir. Nisa/127², Maide/5³, Nur/32⁴ ve Bakara/187⁵ sureleri başta olmak üzere birçok surede eşin ve ailenin önemi vurgulanmaktadır. Kadının erkeğe, erkeğin de kadına olan ihtiyacı sadece cinsellik ve maddiyattan değil; sevmek,

1 Feramuz Aydoğan, Ailenin Fonksiyonları ve Bu Fonksiyonlardaki Değişmeler, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992, s. 86-109; Ahmet Çın, İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitime Etkisi (Diyarbakır Örneği), Basılmamış Doktora Tezi, Diyarbakır, 2019, s. 48-51.

2 “Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: “Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan ayetler açıklıyor; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere adil davranmanız hususunda size okunup duran ayetler (açıklıyor). İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir.”

3 “Bugün size iyi ve temiz nimetler helal kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helaldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. Gayrimeşru ilişkilerde bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşru bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helaldir. Kim inanmayı reddederse amelî kesinlikle boşa gider. O, ahirette de hüsrana uğrayanlardanır.”

4 “İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleğiniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir.”

5 “Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helal kılındı. Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.”

sevilme ve saygı görmek başta olmak üzere pek çok manevi ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Aileyi oluşturan bireylerin nasıl davranması gerektiği noktasında ise insanlık adına en güzel ve en doğru örnek Hz. Muhammed'in hayatıdır. İnsanlığa örnek olacak bir yaşam süren Hz. Peygamber, hiç şüphesiz Allah'ın emir ve yasaklarını en iyi ve en doğru şekilde uygulayan kişidir. Biz de çalışmamızda bu sebeple, Hz. Muhammed'in evlilik hakkındaki hadisleri, aile reisi olarak eşleri ve çocuklarıyla ilişkisi hakkında bilgiler vererek İslam dininin örnek aile hayatı perspektifini ortaya koymaya çalışacağız.

HZ. MUHAMMED'İN AİLEYE BAKIŞI VE KENDİSİNİN AİLE HAYATI

Resulullah, Allah'tan aldığı ilim sayesinde tüm insanlığa bir öğretici olarak gönderilmiştir. Bir şeyi öğretmenin en önemli yollarından biri de kişinin kendi davranışlarıyla başkalarına örnek olmasıdır. Hz. Muhammed de hemen her konuda kendi davranışlarıyla tüm insanlığa örnek teşkil etmektedir. Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğ etmeye başladığı dönem Cahiliye Dönemi denilen insanlık dışı pek çok uygulamanın yaşandığı bir dönemdir. Kadınların günümüzde de toplumun çeşitli alanlarında tecrübe ettiği cinsiyet eşitsizliği, Cahiliye Dönemi'nde had safhadaydı. Kız çocukları babaları için utanç kaynağı olarak görülmekteydi. Hz. Peygamber'in döneminde yaşayan insanların pek çoğu, kadınlara henüz bebeklikten itibaren çeşitli zulümlerin yapıldığı Cahiliye Dönemi'nde yaşamış insanlar olup, bazılarının bizzat kendi kız çocuklarını öldürdüğü bilinmektedir.⁶ Allah, ümmete yol göstermesi için Resulullah'ı aracı kılmıştır ve onun Kur'an-ı Kerim'i tatbik edişi tüm insanlık için örnek teşkil etmektedir.

Hz. Muhammed'in Evlilik Hakkındaki Hadisleri

Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de evlenmeyi emretmesinin yanı sıra, Hz. Muhammed de söylediği pek çok sözle konunun ehemmiyetini vurgulamıştır. Resul-i Ekrem aile kurmuş ve çevresindeki kişilerle akrabalık bağları kurarak çevresine örnek olmuştur. "Dünyanızdan bana kadın, güzel koku sevdirdi; namaz da gözümün nuru kılındı."⁷ ve "Evliliğe güç yetirip de evlenmeyen bizden değildir."⁸

6 Abdullah bin Abdurrahman ed-Dârimî, es-Sünen, Kanpur, 1293, s. 74-76.

7 Nesaî, es-Sünen, Mısır, 1348, c. VII, s. 61.

8 Abdullah bin Abdurrahman ed-Dârimî, a.g.e., s. 6-7.

diyerek evliliğin önemini vurgulamıştır. Hz. Muhammed, yalnızca davranışlarıyla kendi toplumuna ve ümmetine örnek olmakla kalmamış, konuşma, hutbe ve hitabeleriyle de çeşitli uyarılarda bulunmuştur Resulullah'ın evlilikle ve aile hayatıyla ilgili pek çok hadisi mevcuttur. Abdullah bin Mesud'dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber: “Ey gençler! Sizden evliliğe gücü yetenler evlensin. Çünkü evlilik gözü haramdan daha çok korur ve ferci de daha çok muhafaza eder. Evliliğe güç yetiremeyenler de oruç tutsun. Çünkü oruç onun için bir kalkan vazifesi görür.” buyurmuştur.⁹ Evliliğin önemini vurguladığı diğer hadisler ise şu şekildedir:

“Evlenen kimse imanının yarısını tamamlamış olur. Diğer yarısı içinse Allah'tan korksun.”¹⁰

“Nikâh benim sünnetimdir. Bir kimse eğer benim sünnetimle amel etmezse, o kişi benden değildir. Evleniniz. Çünkü ben kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı, sizin çokluğunuzla övüneceğim.”¹¹

“Üç şey geciktirilmemelidir. Vakti gelen namaz, hazır olan cenaze, denk biri bulunan bekârı evlendirme...”¹²

“Kendisi için evlilik kolay olduğu hâlde evlenmeyen benden değildir.”¹³

Hz. Muhammed'in evlilikle ilgili hadislerinin bir kısmı evliliğin önemi hakkındayken, bir diğer kısmı ise aile müessesesindeki rol paylaşımı ve eşlerin birbirlerine ve Allah'a karşı olan sorumlulukları ile alakalıdır. Bu duruma Hz. Peygamber'in şu hadisleri örnek gösterilebilir:

“Kadınların haklarına riayet edin. Kadınlara şefkat ve sevgi ile yaklaşın. Allah'tan korkun. Kadınlar size Allah'ın birer emanetidir. Onların iffetleri, Allah'a verdiğiniz söz sebebiyle size helal kılındı.”¹⁴

“Saliha bir kadın, kocası onun yüzüne baktığında onu mutlu eder ve onun isteklerini yerine getirir. Kocasının olmadığı yerde ise malını ve namusunu korur.”¹⁵

9 Müslim, el-Câmiu's-Sahih, Beyrut, 1392, s. 1018.

10 Nureddin el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l Fevâid, Beyrut, 1967, c. IV, s. 252.

11 İbn Mâce, es-Sünen, Kahire, 1372, s. 1846.

12 Tirmizî, es-Sünen, Kahire, 1384, s.171.

13 Ahmed bin Hüseyin el-Beyhakî, Şuabü'l-İman, Beyrut, 1410, c. VII, 5095.

14 Buhârî, el-Câmiu's-Sahih, İstanbul, 1315, c. X, s. 398.

15 İbn Mâce, a.g.e., c. V, s. 1857.

“Bir kadının kocası eğer ondan razı olarak ölürse, o kadın cennete gider.”¹⁶

“Bir kimse gece eşini de uyandırır ve beraber iki rekât namaz kılarılarsa Allah’ı çok zikreden erkeklerden ve kadınlardan yazılırlar.”¹⁷

Hız. Muhammed’in Eşleriyle Olan İlişkisi

Cahiliye Dönemi alışkanlıklarının aksine Hız. Muhammed, eşlerine ve çocuklarına karşı her zaman sevgi, saygı ve şefkatle yaklaşmış, onların mutluluğunu oldukça önemsemiştir. Eşlerinin sayısına bakıldığında onun çok eşlilik taraftarı birisi olduğu yanılgısına düşülebilir. Ancak, Hız. Peygamber’in içerisinde bulunduğu dönemin ve toplumun koşulları göz önünde bulundurulduğunda, kendisinin toplumdaki eğilimin aksine oldukça uzun süre tek eşli olarak yaşadığı görülmektedir. Erken yaşta evliliğin oldukça yaygın olduğu bir toplumda Hız. Muhammed, 25 yaşına gelene kadar bekâr olarak hayatını idame ettirmiştir. 25 yaşına geldiğinde ise kendisinden yaşça büyük olan Hız. Hatice ile evlenmiştir. Hız. Muhammed gençlik yıllarını yaşlı ve dul bir eşle geçirerek, kendisi için cinselliğin değil, karşılıklı sevgi, saygı ve mutluluğun öncelikli olduğunu göstermiştir. Resulullah ayrıca, içinde yaşadığı toplumda yaygın olarak görülen çok eşliliğe de ilk eş hayattayken yanaşmamış ve Hız. Hatice ölene dek kendisine başka bir eş almamıştır.¹⁸ Eşinin vefatının ardından Hız. Muhammed; dinî, sosyal ve siyasi pek çok saikler hasebiyle çeşitli evlilikler yapmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de Ahzab suresinde Resul-i Ekrem’in eşleri, nasıl davranmaları gerektiği, neler yapmaları ve nelerden sakınmaları gerektiği konularında açık bir şekilde uyarılmıştır.¹⁹ Hız. Muhammed eşlerine karşı oldukça sabırlı

16 Tirmizî, a.g.e., s. 10.

17 Ebû Dâvûd, es-Sünen, Kahire, 1371, s. 18.

18 Taberî, Tarihu’t Taberî, c. II, s. 165.

19 “Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir. Sizden kim de Allah’a ve resulüne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık. Ey peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbi çürük olanlar umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun. Evlerinizde oturun ve daha önce Cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir. Hanelerinizde okunan Allah’ın ayetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır.”

davranmış, onları üzmemiş, ev işlerinde ise mümkün olduğunca yardım etmiştir. Hatta ailesine karşı en hayırlı kişi olduğunu söylemiştir.²⁰

Hiz. Muhammed'in yaptığı evliliklerin temel sebebi onun çok eşlilik taraftarı olması değildir. O dönemden aktarılan tüm rivayetler ve tarihî kaynaklar ışığında denilebilir ki Hiz. Muhammed, evliliklerini farklı amaçlarla yapmıştır. Bu amaçlar; sevgi ve korunma ihtiyacı duyan kadınları koruma altına almak, bazı kabilelerin İslam'a yakınlaşmasını sağlamak, diğer Müslümanların eşlerine mesajları ulaştırarak tebliğin gereklerini yerine getirmek, evlendiği hanımları kölelikten kurtarmak ve diğer Müslümanlara örnek olmak olarak sıralanabilir. Hiz. Peygamber'in, Hiz. Aişe haricindeki hiçbir eşinin ilk kocası olmaması ve genç olmayan birçok eşinin olması hakikatleri göz önünde bulundurulduğunda, onun evliliklerini bir kadın ihtiyacı sebebiyle değil, yukarıda bahsi geçen amaçlar doğrultusunda yaptığı söylenebilir. Mevzu Hiz. Peygamber'in evlilik hayatına geldiğinde, özellikle İslam karşıtları öncelikli olarak onun çok eşli bir hayatı olduğunu gündeme getirir ve eşlerinin sayısından bahsetmeye başlarlar. Hayatının 38 senesini²¹ evli olarak geçiren Hiz. Muhammed, bunun 29 senesini tek eşli olarak geçirmiştir.

Resul-i Ekrem, ümmetine örnek bir şahsiyet olarak ailevi ilişkilerine mümkün olduğunca ihtimam göstermiştir. Hiz. Muhammed'in ilk evliliğini yaptığı Hiz. Hatice, Kureyş kabilesinin zengin ve şerefli bir kadındı. Hiz. Peygamber'in Allah'ın emirlerini tebliğ etmeye başladığı dönemde onun en büyük destekçilerinden bir olan Hiz. Hatice, eşine oldukça bağlı bir kadındı. Onun bütün hizmetlerini kendisi görmüş ve eşine itaat etmiştir. Hiz. Peygamber'in en zor dönemlerinde maddi ve manevi olarak onun yanında yer alan Hiz. Hatice, Hiz. Muhammed tarafından her fırsatta övgüyle anılmıştır.²² Kendi özel hayatlarında oldukça zor dönemlerden geçmiş olmalarına rağmen, mutlu ve huzurlu bir aile hayatı yaşamışlardır. Hiz. Muhammed, sadece Hiz. Hatice'yi değil, onun sevdiği akraba ve arkadaşlarını da mutlu etmeye çalışmıştır. Hatta Resulullah, Hiz. Hatice vefat ettikten sonra dahi onun çok sevdiği hanım arkadaşlarına, kestiği kurbanlardan pay göndermeye devam etmiştir.²³

20 İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 636.

21 Hiz. Muhammed, kendi döneminin ve coğrafyasının şartları göz önünde bulundurulduğunda geç sayılabilecek bir yaşta evlenmiştir.

22 Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1885-1887.

23 Ahmed bin Hanbel, Müsned, Beyrut, 1416, c. IV, s. 116.

Hiz. Hatice ve Hiz. Muhammed'in evliliklerine yakından bakıldığında, birbirlerine sonsuz bir güven içerisinde oldukları ve her koşulda birbirlerine destek oldukları anlaşılmaktadır. İslam'ı ilk kabul eden kişi olan Hiz. Hatice, Hiz. Peygamber'in yaşadığı her zorlukta onun yanında olmuş, Hiz. Muhammed de sıklıkla onun yanında huzur bulduğundan bahsetmiştir.²⁴ Buradan ve Hiz. Muhammed'in diğer eşleri için söylediklerinden yola çıkarak, Hiz. Peygamber'in evliliklerinin resmî, soğuk veya sıkıcı bir ortamda değil; sevginin ve aşkın yoğun olarak hissedildiği bir ortamda yaşandığı söylenebilir. Hiz. Hatice'nin hem canıyla hem de malıyla Hiz. Muhammed'in yanında olduğu, Hiz. Hatice'nin ölümünden sonra Mekkeli müşriklerin Resulullah üzerindeki baskılarını artırmalarından da anlaşılmaktadır.²⁵

Hiz. Muhammed, Hiz. Hatice'nin vefat etmesinin ardından, Hiz. Sevede ile evlenmiştir. İslam'ı ilk kabul edenlerden biri olan Hiz. Sevede, Hiz. Muhammed'in Hiz. Hatice'nin vefat etmesiyle birlikte yetim kalan çocuklarına annelik yapmıştır. Hiz. Sevede ile evliyken bir süre daha tek eşli bir hayat süren Hiz. Muhammed, daha sonra Hiz. Ebubekir'in kızı Hiz. Aişe ile evlenmiştir. Hiz. Aişe aynı zamanda Hiz. Peygamber'in genç ve bakire olarak evlendiği tek eşidir. Yaşlı bir kadın olan Hiz. Sevede ise haklarının bir kısmını, kendi rızasıyla Hiz. Aişe'ye vermiştir. Hiz. Muhammed'e derin bir muhabbet duyan ve cömertliği seven Hiz. Sevede'ye, Resulullah ömrünün sonuna dek sahip çıkmıştır.²⁶

Resul-i Ekrem'in kendisinden ve aile bireylerinden rivayet edilen bazı hadislerden, onun aile hayatına dair bazı ayrıntılar dikkat çekmektedir. Örneğin, Hiz. Aişe'nin uyuduğunu zannederek, onu uyandırmamak için sessizce hareket etmesi, neredeyse her gün eşlerine vakit ayırması ve eşleri arasında ayrımcılık yapmadan onların hakkını ve hukukunu gözetmesi bu ayrıntılardan bazılarıdır.²⁷ Bununla birlikte, Hiz. Peygamber'in, Hiz. Aişe'ye duyduğu muhabbet kendisi tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Hiz. Peygamber, Hiz. Aişe bir şey yiyip içtiğinde onun ağzının değdiği yerden yiyip içmiştir. Eşleriyle soğuk ve samimiyetsiz bir ilişki yerine daha sıcak ve samimi bir ilişki kurmak isteyen Hiz. Muhammed, eşleriyle

24 İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebevviye, Konya, 1401, c. I, s. 257.

25 İbn İshak, es-Sire, Konya, 1401, s. 276-278.

26 Ziya Kazıcı, Hiz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, İstanbul, 2003, s. 121-123.

27 Müslim, a.g.e., c. II, s. 1121.

farklı zamanlarda çeşitli aktiviteler yapmaktan geri durmamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri ise Hz. Aişe ile koşu yarışı yapmalarıdır.²⁸ Hz. Muhammed'in aile hayatındaki davranışlarına dair bir diğer önemli husus ise eşlerinin muayyen dönemlerinde onlara pis ve kirliymiş gibi davranmamasıdır. Eşleri hayızlıyken onların dizine başını koyup Kur'an okuyan Resulullah; Allah'ın yasakladığı belirli şeyler hariç eşlerine normal zamanlarda davrandığı gibi davranmış, onlarla birlikte yemek yemiş ve uyumuştur.²⁹

Hz. Muhammed'in eşlerine karşı oldukça hoşgörülü ve sabırlı davrandığına dair bir başka örnek ise Hz. Aişe'ye iftira atılması olayıdır. Bir gazve dönüşünde bir ihtiyacı görmek için uzaklaşan Hz. Aişe, gerdanlığını düşürmüş ve onu aramak için bir süre orada kalmıştır. Daha sonra, diğerlerinin kendisini oradan almaya geleceklerini düşünerek orada uyuyakalmıştır. Hz. Aişe'yi gören Safvân bin Muattal, onu Medine'ye kadar götürmüştür. Daha sonra Hz. Aişe ile Safvân bin Muattal'ın buluştuğuna dair bir dedikodu çıkmış ve yayılmaya başlamıştır. Hz. Muhammed, bu olay karşısında eşini boşamamış, onu cezalandırmamış hatta tek bir kırıcı söz dahi söylememiştir. Durumun adil bir şekilde araştırılması için çaba göstermiştir. Daha sonra Nur suresinin 11-20 ayetleri inmiştir.³⁰

Resul-i Ekrem, eşlerine karşı her zaman derin bir muhabbet ve sevgi duymuştur. Onlara duyduğu sevgiyi ise sıklıkla eşlerine söylemekten çekinmemiştir.³¹ Özellikle Hz. Aişe'ye duyduğu muhabbeti ona sıklıkla zikrettiğini yine Hz. Aişe'nin rivayet ettiği hadislerden anlaşılmaktadır. Hz. Aişe'nin, Hz. Ebubekir'in kızı olması ve küçük yaşlardan itibaren İslam ahlâkı üzere İslami bir eğitim almış olması sebebiyle kendisini geliştirdiği söylenebilir. Birçok güzel haslete ve oldukça keskin bir zekâyâ sahip olan Hz. Aişe, Hz. Peygamber'den iki binin üzerinde hadis rivayet etmiştir. Hadis rivayeti konusunda Hz. Muhammed'den en çok hadis rivayet eden üç kişiden biridir. Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in sevgi ve şefkatinin de etkisiyle, düşüncelerini çekinmeden söylemiş ve özgüveni yüksek bir şekilde fikirlerini savunmuştur.³²

28 İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 630-632.

29 Ahmed bin Hanbel, a.g.e., s. 235.

30 Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2128-2130.

31 Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1891.

32 Kazıcı, a.g.e., s. 177-179.

Resulullah, hanımlarına değer verir, onları kendi bineğine bindirir, onlarla bazen aynı kabın suyuyla yıkanır, aynı tabaktan yemek yer, isteklerini ve sorunlarını dinler, eğer bir yere yemeğe davet edilirse, ancak hanımı ile davet edilirse giderdi.³³

H. Muhammed'in Çocuklarıyla Olan İlişkisi

H. Muhammed, gündelik hayatında genellikle ashabıyla ilgilenmiştir. Onlarla sohbet etmek, onlardan gelen soruları cevaplandırmak, istek ve şikâyetleriyle ilgilenmek gibi rutinlerinin yanı sıra, H. Peygamber günlük hayatının önemli bir bölümünü ibadet için ayırmıştır. Bütün iş ve uğraşlarının ardından ailesine vakit ayırmayı ihmal etmeyen H. Muhammed; eşleri, çocukları ve torunlarıyla vakit geçirmiş, onlarla ilgilenmiş, onların da ümmete örnek birer şahsiyet olmaları için çabalamıştır.³⁴ H. Muhammed'in ailevi ilişkilerine verdiği önem herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Oğullarından biri kendisinin kucagında ölmüştür.

H. Peygamber, hem erkek hem de kız çocuklarına sahip olmuş ancak erkek çocukları çok küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Kız çocukları ise evlenecek yaşa kadar yaşamışlardır. Üç kızı H. Muhammed'den önce vefat etmiş, yalnızca kızı Fatıma H. Muhammed'den sonra vefat etmiştir. Çocukları için örnek bir baba, torunları içinse örnek bir dede olan Resulullah, ailesine her zaman sahip çıkmış, onların mutluluğu için çaba göstermiştir. Bununla birlikte H. Muhammed'in Allah yolunda verdiği mücadele eşlerinin ve çocuklarının zor zamanlar geçirmesine sebep olmuştur. Özellikle tebliğin ilk zamanlarında, Resulullah ve ailesi toplumdan dışlanmış, amcasının oğulları olan Utbe ve Uteybe, Rukiye ve Ümmü Gülsüm'ü boşamıştır.³⁵ Resulullah, çocuklarına iyi bir baba olarak onlarla sıkı bağlar kurmuştur. Babalarına oldukça düşkün olan H. Muhammed'in kızları, ellerinden geldiğince ona destek olmaya çalışmıştır. Bir gün Resulullah Kâbe'de namaz kılarken müşrikler onun üzerine deve işkembesi dökmüş, durumu gören Fatıma babasının yardımına koşarak onun üstünü temizlemiş ve oradakiyle tartışmaya girmiştir.³⁶ Gündelik işlerde ise erkeklerin üstlenmesi gereken sorumluluklar olduğunda, H. Muhammed'in ona yardım edebilecek bir erkek

33 Nesai, a.g.e., s. 157-159.

34 Fatmatüz Zehra Kamacı, H. Peygamber'in Mescid-i Nebvi'deki Günlük Hayatı, Basılmamış Doktora Tezi, 2011, İstanbul, s. 24-32.

35 İbn Abdilber, el-İstiab fî Marifeti'l-Ashab, Kahire, 1969, c. IV, s. 1952.

36 Buhârî, a.g.e., s. 21.

çocuğu olmadığı için, kendisinden on yaş küçük olan evlatlığı Zeyd bu boşluğu doldurmuştur.

Hz. Muhammed'in çocuklarıyla ilişkisi ele alındığında, onun Mekke'den Medine'ye hicreti bu hususta önemli bir belirleyici olmuştur. Zira kendisi hicret ederken eşi Sevede ve kızları Ümmü Gülsüm ile Fatıma'yı ilk aşamada geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte sadece, ilk hicret eden kızı Rukiye ile görüşebilme imkânı bulan Resulullah, daha sonra kendisi için bir ev inşa ettirerek eşini ve kızlarını yanına almıştır. Ancak Zeyneb, eşi müsaade etmediği için Mekke'de kalmıştır.³⁷ Ailesiyle ilişkilerine büyük önem veren Hz. Peygamber, Allah yolundaki görevi için pek çok defa ailesini geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durumun bir diğer örneği ise, oldukça hasta olan kızı Rukiye'yi geride bırakarak Bedir seferine çıkmıştır. Seferden döndüğünde kızının vefat ettiğini öğrenen Hz. Muhammed, onun kabrine gitmiş, burada derin bir hüznü duyarak diğer kızıyla birlikte gözyaşlarına hâkim olamamış ve kızının gözyaşlarını eteğine silmiştir.³⁸ Bu rivayetten hareketle denilebilir ki Resulullah, çocuklarına derin bir sevgi duymuş, ölümün Allah'tan olduğunu bilmesine rağmen gözyaşlarına hâkim olamayacak kadar üzülmüştür. Kızının gözyaşlarını eteğine silmesinden ise kızlarına dokunmaktan, onları sevmekten ve onları teskin etmekten geri kalmadığı söylenebilir.

Resul-i Ekrem, kızlarının düşüncelerine ve isteklerine önem vermiş ve onlara çeşitli konulardaki düşüncelerini sormuştur. Bunu Hz. Ali'nin Fatıma'yı istediğinde, Hz. Peygamber'in Fatıma'nın ne düşündüğünü sormasından anlayabiliriz.³⁹ Hz. Muhammed'in kızlarına verdiği önemin bir başka göstergesi de Zeyneb'in evliliğine saygı duymasıdır. Müşriklerden olan ve müşriklerle aynı safta yer alarak Müslümanlara karşı savaşan Ebu'l As, Zeyneb'in hicret etmesine izin vermemiştir. Zeyneb ise, Bedir Savaşı'nda esir düşen Ebu'l As için fidye göndermiş, Hz. Muhammed de Zeyneb'in Medine'ye gönderilmesi şartıyla damadının azat edilmesine vesile olmuştur. Zeyneb, Medine'ye dönecekken, bindiği deveye saldırı yapılmış ve Zeyneb bunun sonucunda düşük yapmıştır. Saldırının faili Hebbar'ın cezalandırılması için Resulullah bir grup görevlendirerek Mekke'ye göndermiştir. Buradan, Hz. Muhammed'in kızlarına ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır.

37 İbn Sa'd, et-Tabaktü'l-Kübra, Beyrut, t.y., c. VIII, s. 63.

38 İbn Şebbe, Kitabu Tarihi Medineti'l-Munevvere, Cidde, 1399, c. I, s. 103.

39 Ahmed bin Yahya Belâzuri, Ensabü'l-Eşraf, Beyrut, 1413, c. II, s. 30-31.

Sonraki zamanlarda, Zeyneb'in kocası Ebu'l As'ın idare ettiği Kureyş kervanını Müslümanların eline geçince, Ebu'l As Zeyneb'den eman dilemiş ve Zeyneb de eman vermiştir. Hz. Peygamber de kızının kararına sahip çıkmış ve kervanın Ebu'l As'a iade edilmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Ebu'l As, kervanı sahiplerine dağıtmasının ardından Müslüman olmuş ve Zeyneb ile tekrar evlenmiştir.⁴⁰ Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in kızlarına ve onların eşlerine karşı ne kadar sabırlı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, kendisine karşı defalarca savaşan damadını affetmiş, onun Müslüman olmasına vesile olmuş ve onunla iyi akrabalık ilişkileri kurarak daha sonra da iyi bir şekilde anmıştır.

Hz. Peygamber, eşleri ve çocuklarına gösterdiği ilgi ve sevgiyi, torunlarından da esirgememiş, kızı Fatıma'nın evine sık sık uğrayarak torunlarını sevmiştir. Torunları Hasan ve Hüseyin'e yakın ilgi gösteren Hz. Muhammed, onlara dokunmaktan ve onları okşayıp öpmekten geri durmamıştır.⁴¹

Aile Kongresi
Youtube Yayını

40 Muhammed bin Ömer Vâkıdî, Kitabu'l-Meğazi, Beyrut, 1409, c. II, s. 550-555.

41 Buhari, a.g.e., s. 18.

AİLENİN FIKHINDAN AİLENİN HİKMETİNE

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL*

ÖZET

Aile konusu İslam düşüncesinde, farklı açılardan Fıkıh, İslam ahlakı gibi disiplinlerce ele alınıp incelenmiştir. Ancak bugün İslam fıkıhı alanındaki çalışmaların günümüz Müslüman toplumlarının ve ailenin yaşadığı sorunların doğasını anlayabilecek (tefakkuh) ve bunlara uygun çözümler getirebilecek durumda olduğunu söylemek zordur. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar gerçekten çok kıymetli olmasına rağmen, günümüzde ailenin karşı karşıya kaldığı sorunları düşündüğümüzde, hikmete dayalı insanın onuru ve şerefini ön plana alan yeni bir bakış açısı getirmemizin önemi ortadadır. Bir yandan aile savunma hattımızı pekiştirir diğer yandan da kendi geleneksel fıkıhın üretmiş olduğu çözümlerin İslam düşüncesinin derinliklerine uzanan temellerini tespit etmemiz, Kur'an ve sünnetin ruhuna uygun, insanın yaratılış hikmetini esas alan çözümler bulmamız gereklidir. Bu sebeple bu yazıda fıkıh, fakih ve İslam düşüncesinde ailenin varlık hikmetini ele alacağım. Klasik fıkıh metinlerinde genel olarak ailenin nasıl ele alındığını irdledikten sonra, İslam düşüncesinde özellikle ahlak metinlerinde ailenin nasıl bir konuma yerleştirildiğini ve ailenin varlık hikmetinin nasıl açıklandığını gündeme getireceğim. Ayrıca kadim dönemlerdeki ailenin yapısı ile modern dönemlerdeki ailenin yapısı arasında bir karşılaştırma yapmanın da konunun daha iyi anlaşılması için elzem olduğunu düşündüğümü burada belirtmem gerekir.

Anahtar kelimeler: Aile, fıkıh, hikmet, ahlak, gelenek.

GİRİŞ

Ailenin bir toplumun devamı açısından önemi hemen her kültürde kabul edilmiştir. Tarihte iz bırakmış, medeniyet kurmuş olan ve uzun süre tarih sahnesinde kalmış olan milletlerin aynı zamanda sağlam bir aile yapısına da sahip oldukları

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

bilinmektedir. Çünkü insanın toplum içine insan olarak çıkabilmesi insani özelliklerini sergileyebilmesi ve sosyal hayatını sağlıklı biçimde devam ettirebilmesi ve “beşerden insan olmaya doğru yolculuğu için” ve ahlakçılarımızın dikkat çektiği gibi ahlaki erdemlere sahip olabilmesi için aile ortamına ve topluma ihtiyacı vardır. Aile hem toplumun hem de medeniyetin en temel direğidir (Dikeçligil, 2012: 23).

Tarihsel süreçte ailenin yapısında meydana gelen değişime rağmen, farklı biçimlerde ve yapılarla aile varlığını sürdürdü ve bugün paradoksal bir biçimde aile bir yandan kapitalist piyasanın hedefi haline gelirken, diğer yandan da insan türü hem geleneğin savunucuları için hem de modern bir toplum inşa etmek isteyenler açısından sağaltıcı bir ocak olarak görülmeye devam edildi. Ailenin bu paradoksal yapısı, hem geleceğe yönelik toplum tasavvurunda düzenin hem de eleştirilere hedef olan “düzensizliğin” taşıyıcısı olmasında, bir taraftan laikleşirken diğer yandan en azından bazı çevrelerce daha da kutsallaşmasında de kolayca görülebilir (Tipton, 2005: 1). Şu halde günümüzde geçerli olan çekirdek aile yapısında bile, ailenin geniş akraba ve hısım çevresiyle ilişkilerini devam ettirdikleri ve bir bakıma geniş aileye doğru açılım içinde oldukları görülmektedir. Geleneksel aile biçimlerinden çok farklı olmasına rağmen, farklı anlayışlara sahip olan insanların sorumluluk ve paylaşmayı gerektiren uzun süreli birliktelikleri tercih edilir bulmaları ailenin insan fıtratı ile ilgili bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal bir kurumda meydana gelen değişimlerin, dönüşümlerin getirdiği bir takım avantajlar ve dezavantajlar vardır. Modern dönemlerde ailenin yapısında meydana gelen dönüşümler, ıslahatlar toplumdaki bazı kesimlere yük olarak yansırken bazı kesimlerin de çıkarlarına hizmet etti. Bu değişim ve dönüşümlerin sebeplerini doğru tespit edebilmek için toplumun hangi kesimlere yük getirdiği ve kimlerin değirmenlerine su taşıdığı konusunun araştırılıp ortaya konulması gerekir.

Batı düşüncesi içinde feminist hareketin yükselişi ile birlikte aile karşıtı görüşler ve anlayışlar ortaya çıkmış ve aile özellikle cinsiyetçi ideolojinin temsilcileri tarafından “birey karşıtı” ve “kadın karşıtı” ve ortadan kaldırılması gereken eski bir yapı olarak gösterilmişse de, toplumun temel yapıtaşı olarak aile varlığını sürdürmüştür. Ailenin doğal ve evrensel bir yapı arz etmesi ve toplumun varlığının devamını sağlayan bir kurum olması sebebiyle, ailede meydana gelen değişim

onun varlığına olan ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır. Bu sebeple ailenin bundan sonra da varlığını sürdüreceği açıktır. Buna rağmen bu gerçek bizi aileye yönelik ortaya çıkan tehditleri ve yaşanan sorunları görmemize engel değildir. Önemli olan, yarınlarımızı emanet edeceğimiz çocuklarımızı daha şahsiyetli, değerlerimize sahip çıkan bireyler olarak yetiştirmelerini sağlayan aile ortamları oluşturmaktır.

Aile en az kendisi kadar önemli olan şeyleri feda ederek korunabilecek, sürdürülebilecek bir statik her durumda ve zamanda aynı kalan bir kurum değildir. Geleneği koruyan bir kurum olarak ailenin kutsallaştırılması doğru bir tutum değildir. Ailenin kutsallaştırılması aileyle ilgili yaşanan sorunların doğru bir şekilde teşhis edilmesine ve uygun çözümler bulunmasına engel olabilir. İslam'ın ilk dönemlerinde de dağılan ya da sorun yaşayan ailelerin olduğunu görüyoruz. Ailenin korunması pahasına aile içindeki bireylerin zulüm görmesine razı olmak dinin özüne uygun bir yaklaşım olamaz. Aile neticede, insan yetiştirmek için, insanın onurlu ve şerefli bir şekilde varlığını sürdürmesi özgür ve şahsiyetli hür bir mü'min ve mü'mine olması ve üretken bir şekilde toplumda yer alması için ve katılması için vardır. Toplumun bireylerine değerleri ve erdemleri yerleştirmek için var olan ailenin kendi içinde erdemsiz, değersiz bir ortama dönüşmesi ailenin varlığını da anlamsız hale getirecektir. Aile kurumundan beklenen şey, aileye dâhil olan her bireyin ailenin sağlamış olduğu sevginin, rahmetin, adalet, cesaret, sevgi, bilgelik gibi erdemli davranışların kuşattığı ortamda Allah'ın hür kıldığı bir kul olarak, evren içinde ontolojik konumunun farkına varması, kendi şahsiyetinin geliştirebilmesi ve toplum içinde kendi yeteneklerini kullanabilecek hale gelmesi hem doğal çevre ile hem de toplumsal çevre ile sağlıklı iletişim kurabilecek hale gelmesidir.

İslam düşüncesinde aile konusunun farklı açılardan İslam hukuku (fıkıh) ve ahlak ile ilgili eserlerde ele alındığını görüyoruz. Ancak bugün İslam fıkıh alanındaki çalışmaların günümüz Müslüman toplumlarının ve ailenin yaşadığı sorunlarının doğasını anlayabilecek (tefakkuh) ve bunlara uygun çözümler getirebilecek durumda olduğunu söylemek zordur. Bu sebeple öncelikle, İslam fıkının yapısını ve bugün içinde bulunduğu durumu ve Müslüman toplumların aile ile ilgili yaşamış olduğu sorunlarla baş edebilmesi için yeni, diğer bilgi alanlarıyla işbirliği içinde dinamik bir fıkıh anlayışına nasıl ulaşabileceğimizi tartışmamız gerekir.

Belirtmem gerekir ki bu konuda daha önce yapılan çalışmalar gerçekten çok kıymetli olmasına rağmen, inançlara bağlı bir hayat tarzının topyekûn saldırı altında olması, saldırılar karşısında belli savunma stratejileri geliştirmeyi gerekli kıldığı görülmektedir. Burada kastettiğim şey şüphesiz, bireye, çocuğa, insana, kadına, erkeğe bakış ile ilgili tartışmalardan bir kısmının ötelenmesi ve önceliğin, bizzat aileye verilmiş olmasıdır. Çünkü böyle düşünenler, ailenin dağılması ya da varlığı hissedilmeyecek hale gelmesiyle birlikte ne tartışılacak ‘birey’in, ne de kadın ve erkek olarak ayrılan cinsiyetlerin kalmayacağına inanmaktadır. Bu sebeple öncelikle tartışılması ve korunması gereken şey ailenin varlığıdır. Bu tutumun ne kadar doğru olduğu tartışmalı olduğu açık olsa da bugün ailenin risk altında olduğu ve daha fazla savunmayı gerekli kıldığı ortadadır. Böyle olsa da dünyanın her yerinde hem çoğunluğun Müslüman olduğu ülkelerde hem de Müslümanların azınlık olarak bulunduğu ülkelerde Müslüman ailelerin yaşadıkları sorunlarla ilgili zihinlerdeki algıların zayıflamasına yol açtığı ve dolayısıyla ailenin hem içeriden hem de dışarıdan gelen tehlikelerle de karşı karşıya kaldığı ortadadır. Bir yandan aile savunma hattımızı pekiştirirken diğer yandan da geleneksel fıkıhın üretmiş olduğu çözümlerin İslam düşüncesinin derinliklerine uzanan temellerini tespit etmemiz ve Kur’an ve sünnetin ruhuna uygun, insanın yaratılış hikmetini esas alan çözümler bulmamız gereklidir. Bu sebeple bu yazıda fıkıh, fakih ve İslam düşüncesinde ailenin varlık hikmetini ele alacağım. Klasik fıkıh metinlerinde genel olarak ailenin nasıl ele alındığını irdeledikten sonra, İslam düşüncesinde özellikle ahlak metinlerinde ailenin nasıl bir konuma yerleştirildiğini ve ailenin varlık hikmetinin nasıl açıklandığını gündeme getireceğim. Ayrıca kadim dönemlerdeki ailenin yapısı ile modern dönemlerdeki ailenin yapısı arasında bir karşılaştırma yapmanın da konunun daha iyi anlaşılması için elzem olduğunu düşündüğümü burada belirtmem gerekir.

Her ne kadar son dönemlerdeki tartışmalarda aile geleneğin en önemli taşıyıcısı olarak algılanıyorsa aile aynı zamanda modern toplumun teşekkülünde de önemli bir unsur olarak yer almaktadır. İlerlemeci anlayışı sahip birçok düşünür açıkça bu görüşü savunmuşlardır. Çünkü yasal bir kategori olarak aile idari müdahaleye tabi ve en başta 20. Yüzyıldaki doğum kontrolü projelerinde modern-ulus devleti yönetiminin bir parçasıdır. Dolayısıyla aileyi savunmak aileden bahsetmek, sadece geleneği ya da dini değerleri savunanlara mahsus bir özellik değildir. Aile

geleneksel değerler kadar modern değerlerin de taşıyıcısı olabilmektedir. Hatta bizim bugün varlığını savunduğumuz aile biçimi, kadim geleneklerdeki aile anlayışından çok farklı modern bir ailedir. Buna rağmen ailenin Batıda modern hayatın dayatmış olduğu değişimlere dayanıklılığı da zaman zaman tartışma konusu edilmektedir. Bir asır önce Friedrich Nietzsche, Batıda ailenin kaderi ile ilgili meşum bir öngöründe bulunuyor ve aslında modern ailenin Batıdaki örgütlü toplumun son evresi olduğunu iddia ediyordu. Çünkü Nietzsche'ye göre Batı geçmişten günümüze, toplumu her binyılda küçülen birimler içinde örgütleyip yönetmiştir. İki bin yıl önce antik dönemlerde Yahudiler, Yunanlılar ve Romalılar insanları, polis ve imparatorluk içinde bir araya getirmişlerdi. Geçen bin yılda ise, kabileler ve klanlar sosyal hayatta yönetim biçimi olarak ortaya çıktı. İçinde bulunduğumuz bin yıl ise evlilik ve aile Batı kültürünün temelinde yer almıştır. Ancak Nietzsche bunun uzun sürmeyeceği öngörüsünde bulunur; zira ona göre yirminci yüzyıl içinde aile yavaş yavaş bireylerin gelişigüzel bir arada oldukları ve müşterek bencil arzularının peşinde, aile, Kilise, devlet ve sivil cemaat yapılarını ve getirmiş olduğu sınırlamaları reddeden kimselerin tesadüfi bağlarla birbirlerine bağlandıkları bir yığın derekesine inecektir. Nietzsche, 'işlenmemiş ham bireyler'in, önümüzdeki bin yılın normu olduğunu ve mücadele edilmesi gereken düşmanı olarak karşımıza çıkacaklarını ileri sürer (Witte Jr. , 2005: 244). Günümüzde aile ile ilgili ciddi sorunlar olsa da aile toplumları ayakta tutan en temel unsur olmaya devam edecektir. Ailenin şu ya da bu biçimde dönüşüm geçireceğini söylemek mümkünse de Nietzsche'nin bu meş'um öngörülerinin gerçekleşeceğini söylemek zordur.

18. Yüzyıllara gelinceye kadar sözlüklerde bugün kullandığımız anlamda 'aile' sözcüğüne rastlamak zordur (Tallal 2016: 271). Arapça'da aile için kullanılan üsre kelimesi oldukça sınırlı bir anlama sahiptir ve kabile ya da baba tarafından akrabalar anlamına gelmektedir. Kur'anda geçen eh-li (beyt) ise daha geniş ve farklı çağrışımlara sahiptir. Ortaçağların sonlarında Avrupada bile aile olan birkaç kardeşin aynı evi paylaştığı eşyaları, toprağı ve hayvanları bir arada kullandıklarını görüyoruz (Tallal 2016: 272). Geçmiş dönemlerde aile daha kalabalık üyelerden oluşmakta ve daha geniş bir çerçeveyi ifade etmekteydi. 19 yüzyıla geldiğimizde ailenin anlamı belirginleşerek günlük dilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde modern ulus devletin toplumu daha rasyonel bir şekilde yönetmesinin ve

şekillendirmesinin bir aracı olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla biçim olarak değişse bile aileyi modernin karşısında geleneğin korunduğu bir yapı olarak sunulması doğru değildir. Belki geleneksel aile biçimleri ve modern aile biçimleri vardır. Hatta bunların bile her zaman iki biçimde ortaya çıkmadığı ve her iki alanda da farklı tonlarda görüldüğünü söyleyebiliriz.

Modern hayat biçimini temsil eden çekirdek aile dediğimiz şey, köy cemaatinde ve daha da önemlisi kendi toplumsal ve ekonomik çevrelerini oluşturan geniş aileden tasfiye edilmiş kimselerden oluşur. Geniş ailede ekonomik ilişkilerden ve toplumsal sorumluluklardan oluşan bir ağ bu ailelerin mensuplarını ebeveynlerine, kız ve erkek kardeşlerine ve hısımlarına bağlıyordu. Geniş ailede, ailenin yaşadığı en zor sorunlar bile daha az yara ile atlatılabilir iken çekirdek ailenin uzak mesafede oluşması bu bağları zayıflattı ve hayatın zorluklarına karşı, aile, daha sınırlı sayıda bireyle mücadele vermek durumunda bıraktı. Bu bağın kopması aileyi ve ailenin bireylerini daha fazla sosyal yalnızlığın içine itti.

Aile modern Batı toplumunun merkezinde bulunmasına rağmen aile ile ilgili geleneksel norm ve biçimlerin de büyük sorunlarla karşılaştığını görüyoruz. Kürtaj, sadece annenin yetiştirmek zorunda kaldığı çocuklar ve boşanmalar ve evlenmeye karşı duyulan ilgisizlik ve buna bağlı olarak çocukların yaşadığı çeşitli psiko-sosyal sorunlar ve toplumun karşılaştığı sorunlar, anne ve babanın yaşadığı cinsiyetinden kaynaklanan sorunlar bunlardan bazılarıdır. İnsanların, evlerinde ya da dışarıda sosyal kültürel etkinliklerde, dini ibadet ve dua etkinliklerinde daha fazla vakit geçirmek yerine, evden uzakta çalışmak zorunda kalmaları da ailenin modern dönemlerde yaşadığı en önemli sorunlar arasında yer alır.

Aile ile ilgili özellikle son dönemlerde ortaya çıkan ve sadece aileyi değil toplum hayatının tümünü tehdit eden tehlikelerden biri de, geleneksel aile anlayışı dışında kurulan birliktelikler, hemcins evliliklerinin giderek meşrulaştırma çabaları ve gayr-i meşru birliktelik biçimlerinin yaygınlaşmasıdır. Daha önce bu türden yaşam tarzları ancak sınırlı sayıda insan tarafından savunulurken bugün, daha fazla insan tarafından bilinmekte ve adeta özendirici propogandaya dönüşmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve uluslararası sözleşmeler adeta bu tür birlikteliklerle ilgili yeni kavramları tedavüle sürerek, psikolojik ve yasal zeminler oluşturarak koruma

kalkanı temin etmekte ve konuya karşı insanların zihinlerindeki olumsuz bakış açılarını yumuşatmayı hedeflemektedir. Cinsiyetçi bakış açısı, toplumdaki şiddet olaylarını kadın cinsine yönelik sistemli bir kırım gibi göstermek suretiyle belli bir cinsye yönelik olumsuz algı oluşturmakta ve birbirlerinin velisi olan ve Kur'an'ın tabiriyle "birbirlerinin elbiseleri" olan kadın ve erkeği birbirlerine düşman etmektedir. Böyle bir bakış açısı artık aralarında muhafazakâr, dindar ve İslamcılarının da bulunduğu birçok kesimden destek alabilmektedir. Dolayısıyla bugün ailenin yaşadığı sorunlara daha öncekilerden oldukça farklı bir biçimde tezahür etmektedir.

Fıkıh, Fakih ve Aile

Fıkıh kelimesinin sözlükte ve temel dini metinlerdeki kullanımı itibarıyla , "bir şeyin künhünü anlama, kavrama" anlamına geldiğini görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'de kelimenin masdar ya da isim olarak değil de muzari fiil olarak kullanılmasına istinaden, fıkıh kelimesinde bulunan "anlama" ve kavrama" özelliğinin süreklilik arz ettiği ve bunun hem genel olarak evrendeki ve Kur'an'daki ayetlere, varlığa dinamik ve sürekli yenilenen bir bakış açısını ve anlama edimini gerekli kıldığını söyleyebiliriz. Fıkıh aslında geçmişte üretilen bilgiler değil (elbette bunlar da önemli), belli evrensel doğrulara, şeylerin yaratılış hikmetine dayanarak dini alan da dahil her alanda yeni bilgiler üretmek ve yani yaklaşımlar ortaya koymaktır (Beşer, 2006: 35). "Her fırkadan bir grup insan, dinde tefakkuh için çıkmalı değil mi?" (Tevbe 9/122) ayetinden açıkça anlaşılan şey, dinin nasslarıyla ilgili sahip oldukları zihinsel kabiliyetler ve anlama , gözlemlleme, kestirme gibi yetenekleriyle yorum ve çıkarsama yapan kimselerin her zaman ve her durumda bulunmasının gereğidir. Tefakkuh her alanda önemlidir ancak din söz konusu olduğunda daha da önemlidir. Din hayattan kopuk değildir; aksine hayata dair her şeyle ilgilidir. Çünkü "ed-dîn" insanın dünya yaşantısında doğru yolu bulması için temel tembihleri ve telkinleri içerir. Din olmadan, dünya hayatının her alanı ve insanın özellikle ahlaki bir anlama sahip olan eylemleri gerekli bilinçsel/gâî yönlendirmelerden mahrum kalacaktır. Kur'an-ı Kerim'de fıkıh (anlama) ile ilgili şu ayetler oldukça düşündürücüdür:

"İnanmıyorlar, çünkü anlamıyorlar" (Enfâl 8/65).

“De ki, eğer anlasanız Cehennem ateşinin daha şiddetli olduğunu bilirsiniz” (Tevbe 9/81).

“Anlamayan bir millet olmaları sebebiyle Allah onların kalplerini saptırdı” (Tevbe 91/27).

“Her şey Allah’ı tesbih ediyor, ancak siz onların tesbihini anlamıyorsunuz” (İsrâ 17/44).

“Musa dedi ki, Ya Rab! Dilimin bağını çöz ki, dediğimi anlasınlar” (Tâ-Hâ 20/25).

Bu ayetler Allah’ın yaratmış olduğu alemde aslında her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve bunların da Yaratıcı ile dinamik bir ilişki içinde olduklarını göstermektedir. İnsanın bunu anlaması ve eylemlerinde de bu durumu göz önünde bulundurması önemlidir. İnsanın dini ve dünyayı doğru anlayabilmesi doğru tefakkuh edebilmesine ve en azından toplumda sürekli olarak tefakkuh edenlerin bulunmasına bağlıdır. Son ayet, özellikle fıkıhın ve fakihin durumu ile ilgili çok daha anlamlıdır. Hz. Musa’nın Allah’tan “dilindeki bağı çözmesini” istemesi; insanın hem şeyleri nasıl ise o şekilde anlatabilecek hem de bu yapıya uygun eylemin ne olduğunu anlatacak bir söylem bulmasına bağlıdır. Bu söylemi bulmak, insanın kendi çabasıyla başlasa da, sadece bununla doğru bir şekilde neticelenecek bir şey değildir. Peki fakih bu söylemi nasıl kazanacak? Fakih her şeyden önce, “O’nun gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı, akleden kalbi ve konuşan dili” haline gelmelidir. Bu insanın fakihin ilahi hikmete tam olarak âşina olması ve buna uygun bir hayat tarzı ve ahlak anlayışı benimsemesi anlamına gelir. Diğer yandan, bu söylemi edinebilmesi tarihteki anlama-sistemleştirme örneklerine (mezhepler, felsefi, kelâmî ve ahlakî, irfânî-tasavvufî eserler ve ekoller)ve günümüzdeki bilimsel ve entelektüel çalışmaların temel yapısını kavraması gerekir. Fıkıhın ve fakihin aile ile ilgili yaşadığımız sorunlara çözüm getirebilmesi böyle bir donanıma sahip olmasına bağlıdır.

Farabi fıkıh bilginini “dinin kurucusunun açıkça belirtmiş olduğu inanç ve fiilleri doğru olarak kabul edip bunları hareket noktası olarak alacağını ve sonra da bunların gerektirdiği sonuçları çıkaracağını söyler. Farabi’nin bu durumda fıkıh

ilmini, hakkında açıkça hüküm verilen şeylere bakarak ve bunlara benzeterek hakkında açıkça hüküm verilmeyen şeylerle ilgili sonuçlar çıkarmak olarak anladığını söyleyebiliriz. (Farabi, 1999:99). İbn Haldun ise naklî ve vaz'î bilimlerin konusunu genel olarak “şer’î şeyler” olarak tanımlamakta ve şer’î şeyler, şer’î malzeme içinde ise “inançlarla ilgili unsurlar ve hükümler”le, “fiillerle ilgili unsurlar ve hükümler”i birbirinden ayırmaktadır. İnançlarla ilgili hususlar, kelamın, fiillerle, amellerle ilgili unsurlar veya hükümler ise iki ayrı ilmin konusunu oluşturmaktadır (İbn Haldun, 1982: I: 437-438). Ancak İbn Haldun burada özellikle konumuz açısından önemsenmesi gereken bir hususa dikkat çeker. Fiiller ve amellerin de, zahiri ve batınî olarak ikiye ayrılması gerekir ki bunlar da yukarıda dikkat çekildiği üzere iki ayrı disiplinin inceleme alanına girer. Zahiri fiiller ve ameller, İbn Haldun’a göre ibadetler, adetler ve muamelattan ibarettir. Batınî fiiller ve ameller ise daha çok, Müslümanların ibadetlerine ve davranışlarına yön veren kalbî imana ait duygular anlamına gelmektedir. İkinciler daha çok tasavvufun konusuna girmektedir. (İbn Haldun, 1958; 5-8).

Fıkıh kelimesi Kur’anı ve hadisi lafzen anlamak ve ondan hukukî-fikhî hükümler çıkarmak için gerekli dilsel ve ilmî donanımlara sahip olmaktan daha fazla bir anlama sahiptir. İslam medeniyeti ve İslam kültürü uyumlu bir bütünden oluşmaktadır. Dolayısıyla fıkıh ilmi de böyle bir atmosferi oluşturan unsurlardan biridir; ancak bu atmosferi oluşturan diğer unsurlardan bağımsız olarak değerlendirilemez. Fakih ise böyle bir atmosfer içinde fetva veren İslami nasslardan hüküm istinbat eden kimsedir. Fakihler resmi olarak felsefe, kelam, toplum felsefesi, insanbilim gibi ilimlerle iştigal etmemiş olsa bile, İslam medeniyeti ve kültürünün oluşturduğu bir ortamda fetva verdikleri için dolaylı yoldan diğer ilimler gibi bu ilimlerin de etkilediği bir ortamda fetva veriyor ve fıkıh ilmiyle iştigal ediyorlardı (Şebüsterî, 1379: 44). Toplumsal, siyasi ve ekonomik meseleler, fakihin dünya görüşü ve ideolojisi, insan, toplum, adalet, hak, siyaset, ekonomi, sanat, akıl, evren, ilim ahlak ve genel olarak medeniyet anlayışı onun istinbat etmesinde ve fetva vermesi üzerinde etkili olmuştur. Kaldı ki belli bir dönemden sonra ilmî disiplinler kendi aralarında sentez oluşturmuşlardı ve birçok alim aklî ilimler de dahil olmak üzere birçok ilmî disiplin alanında müktesebât sahibi idi. Elbette her fakihin kendine özgü bir tarzı, algısı anlayışı ve yorum biçimi de vardı. Dolayısıyla

fakihlerin, çindefetava verdikleri düşünsel ortamı, zihni arka planı, dayandıkları felsefî temeli ve bilinç düzeylerini anlamadan ortaya koymuş oldukları fetvayı anlamamız mümkün değildir.

Fakih vermiş olduğu bir hükmün, genel geçer bir hüküm olduğunu söylediğinde, bu hükme temel teşkil eden şeyin “sabit” değişmez bir şey olduğunu göstermek durumundadır. Başka bir ifade ile fakih bu hükmün “değişmez tekvini ve doğal” bir temele dayandığını göstermesi gerekir. Bu hükmü vermedeki amacın, birey ya da toplumla alakalı doğal düzeni korumak olduğunu göstermesi gerekir. Fakih bunu ortaya koyamadığında, bir hükmün tüm zamanlar ve mekanlar için genel geçer olduğu iddiası ilmî dayanaktan yoksun kalmış olacaktır (Şebüsterî, 1379: 48). Sabit olan hükümler, insan ve toplum hayatının evrensel olan yönlerine dayanmış olması gerekir. İnsanın dünyasına yabancı olan bir fakih, hangi hükmün ebedi-sabit olacağını hangi hükmün değişken olacağını; hangi hükmün aslî, hangi hükmün fer’î olacağını bilemez. Haliyle o, hükümlerin bütünü oluşturduğu düzenin ne olduğunu ve bunun hedefinin ne olduğunu ve bu düzenden nasıl istifade edileceğini de bilemeyecektir.

Geçmişte fakihler kendi zamanlarının cari ilim ve dünya görüşlerine uygun olarak insan konusunda bazı temel görüşlere sahiptirler ve buna uygun olarak da bir hükmün sabit ve ebedî olup olmadığına karar verdiler. O günkü anlayışlarına göre bu ebedî hükmün dayandığı doğal bir düzen vardır. Dolayısıyla vermiş oldukları fetva kendi içinde tutarlı idi. Günümüz fakihleri de, ne hüküm çıkarma konusunda insan hayatının dayanmış olduğu doğal düzeni tespit konusunda da geçmişin mukallidi olamazlar. Bugün artık insanın dünyasını, toplumsal gerçekliği tanımak için var olan ilimleri bilmeden bir insanın fikhî hükümler çıkarması mümkün değildir. Fakih sadece, fıkıh metodolojisi ve geçmişteki fakihlerin sorunlara getirdiği çözümleri bilen kimse değildir. Fakih, Kur’anın anlam dünyasına Peygamberin sünnetinin anlam dünyasına nüfuz etmiş bir şekilde, geçmişteki birikimlerden faydalanarak ailedeki değişimleri anlamak suretiyle ailenin ve aile bireylerinin yaşadığı sorunlara çözümler teklif etmesi gerekir. Dolayısıyla Müslüman fakihlerin, uzmanlaştığı alana uygun olarak felsefe ve kelam yanında sosyoloji ve psikoloji, biyoloji matematik vs gibi ilim dallarıyla ilişki içinde ailenin yaşadığı sorunlara çözümler üretmesi beklenir.

Bugün fakihlerimiz insan bilimlerinden felsefî bilimlere karşı tavır alırsa, bir hukuk felsefemiz ve ahlak felsefemizin ve siyaset felsefemizin iktisat felsefemizin olması mümkün olmayacaktır. Bu alanda insanı tatmin eden ve savunulabilir teoriler geliştirmeden evrensel ve ebedî değerlerden bahsetmek ve uluslararası mahfillere ulaşmak mümkün değildir. Bu da ancak hikmetin fıkha dahil edilmesiyle aşılabilecektir.

Fıkıh, geleneğin korunmasında çok önemli bir rol icra etmektedir. Bunu kabul ediyorum ancak İslam fıkının kendini aşan birtakım temel ilkelere dayandığını görmezden gelmek, bizim vücudumuzda dolaşan kanın kalbimizden geldiğini ve kanın burada temizlendiğinin farkında olmamak gibidir. Geçmişteki usûlcülerimiz buna aşına oldukları için kendi dönemlerinde yaşanan problemlere dair anlamlı çözümler getirebilmişlerdir. Önemli olan bugün bu ilkeleri tekrar ortaya koymak ve fıkının düşünsel- irfani temellerine aşına olmak gerekmektedir bu şekilde, evlenmenin insanın yeryüzündeki duruşunda nereye denk geldiğinin, ailenin hikmetinin farkında olarak aile konusunda ortaya çıkan sorunlara çözümler getirmek gerektiğine düşünüyorum. Kadının ve erkeğin mirasta vb durumlardaki konumlarına dair bazı sosyolojik açıklamalar getirilmeye çalışılsa da bunların derinlikli hikmete dayalı açıklamalar olduğunu söylemek zordur.

Ailenin Hikmeti

Hikmet İslam düşüncesinin ve özellikle de entelektüel geleneğin merkezî kavramlarından birisidir. İbn Sina hikmeti “insanî gücün yettiği nispette nazarî ve amelî hakikatlerin tasavvur ve tasdik edilmesi sureti ile nefsin kemale ermesi” olarak tanımlar. İbnSinâ hikmeti, teorik ve pratik hikmet olarak ikiye ayırdıktan sonra bilmemiz gereken, hikmet türünü nazarî, bilmemiz ve uygulamamız gereken hikmet türünü de amelî hikmet olarak tanımlar (İbn Sina, 1934: 16; İbn Sina 1908: 1-3).

Kınalızade Ali Çelebi’nin tanımı daha açık ve anlaşılır bir tanımdır:

“Hikmet, mevcudât-ı hariciyyenefsü’l-emrde ne halde ise o hal üzerine bilmektir.” Şeyleri olduğu hal üzere bilmek, yetmemektedir; aynı zamanda eşyanın hakikatine uygun bir davranış da geliştirilmesi beklenmektedir. İşte amelî hikmet dediğimiz bu alan ahlakî, siyasetî ve aile yönetimini de içermektedir (Kınalızade,

2007: 48). Biz sadece düşüncemizde değil eylemlerimizde de de hikmetli olmamız gerekmektedir. Nazari ve ameli hikmet aileye olan yaklaşımımız için detemel teşkil edecektir.

NasırüddinTûsî hem nazari hikmeti, hem de ameli pratik hikmeti üç kısma ayırır. Teorik hikmet ilk felsefe (ilahiyat da buna dahildir), matematik ve tabiat bilimlerinden oluşur. Ameli, pratik hikmet ise ahlakın olgunlaştırılması, ev yönetimi ve şehir yönetiminden oluşur (Tusi, 2005: 30).

İbn Sina da ameli hikmeti, medenî, menzili ve hulkî olmak üzere üçe ayırır. Bu tanımla gerçekleştirilen sınıflama türleri aslında hikmetin ahlâkî bir boyutunun da olduğunu ortaya koymaktadır. Medeni ya da sosyal hikmet bir toplum felsefesi olarak ortaya çıkar. İbnSinâ sosyal hikmeti beden ve insan türünün bekâsı için insanlar arasındaki ortaklık olarak görür. Bu açıdan hikmet, insanların müştereken hayatta kalmalarını sağlayan bilgileri ihtiva eder. O halde toplum bilgisi ve toplumun kendi bünyesinde oluşturduğu medeniyet çizgisini belirleyen hareketlerin tümü, hikmet bilgisinden kaynaklanır (İbn Sina, 1934: 1-3). Menzili hikmette ise insanların aile olarak yaşamasının nedenleri ortaya konulur.

Sadreddinzâde Mehmet Emin Şîrvânî ahlakın bir parçası olarak gördüğü “ev yönetimi ilmi”nden(ilm-i tedbîrî’l-menzil) söz eder. Buna göre ev, ailenin yaşadığı evin taşlar ve ağaçlardan oluşan yapının adı olmadığını “ister yerleşik, ister göçebe şeklinde olsun eşler anne baba ve çocuklar, ev sahibi ve hizmetçi, sahip olunan ve ona sahip olan arasındaki özel birliktelik (teellûf) olduğunu söyler. İnsanların beslenme ve çoğalma gibi ihtiyaçlarının ancak aile birliğinin oluşturduğu ev ortamında sürdürülebileceğini söyleyen Şîrvânî, aileyi oluşturan baba, anne, çocuklar ve yardımcıların ailenin tesisinde ve devamındaki rolleri üzerinde durur ve şöyle der:

“İlahi hikmet ev yönetimi ve neslin devamının kadın ve erkeği nikah yoluyla düzen altına almayı gerektirmiştir.” (Alper 2015: 363).

NasırüddinTusi ise bu anlamda ev (menzil) kelimesiyle şehir (medîne) kelimesini karşılaştırır ve ev gibi şehrin de salt bir mekan olmaktan öte hususi amaçlar için bir araya gelmiş olan bir topluluğun ve bunlar arasındaki ilişkilerin kastedildiğini söyler. NasıruddinTusi erdemlerin ortaya çıkıp gelişmesinin ancak

topluluk içinde olacağını ve topluluğun en küçük biriminin de aile (menzil) olduğunu söyler. Dolayısıyla her insan bir evin uzvu, her ev bir mahallenin uzvu, her mahalle bir şehrin, her şehir bir ülkenin, her ülke de bir dünyanın uzvudur. İnsan bu anlamda gerçek anlamda bir ailenin uzvu olmuş olur; diğer aidiyetler ancak aile dolayısıyla var olan aidiyetlerdir. Dünyanın gerçekliği Tusi'ye göre bir sistem oluşturmaktadır; bir kimse bu sistemden çıkıp tek başına yaşama hayaline kapılırsa bu bakımdan erdemlerden uzaklaşmış olur ve yalnızlık illetine düşer olur. Tusi, aileden, toplumdan uzak bir hayat yaşayan insanlar, başkalarından aldıkları ile yaşarlar ve insanlara hiçbir şey vermezler. İnsanlığın gelişimi için gerekli olan şeylerden kaçındıkları için erdemsizliklere düşüp dünyayı terk etme yolunu seçtikleri için, tabiatlarında potansiyel olarak var olan kabiliyetlerini faydalı yollarda sarf etmezler (Tusi, 2005: 233-239). Aile bu durumda , aslında tüketimin değil üretimin, insan yetiştirmenin merkezinde yer alan toplumsal birimdir.

NasırüdünTusi, ailenin oluşumunun ilk adımı olan evlenmenin ilahi Hikmet'in yaratmış olduğu tabiata bağlar. Başka bir deyişle evlenmek, yuva kurmak Allah tarafından insanın doğasına konulmuş bir şeydir. Bu ,hem insan soyunun devamı hem de insanın beslenmesi için gerekli olan bir şeydir. Ev kurma sanatı, tüm insanların faydasına olan, geçimlerini ve yaşamlarını kolaylaştıran, maneviyatlarının gelişimini hızlandıran bir ilimdir. NasırüdünTusi ailede kişiler arasında dengenin sağlanmasını, bedendeki uzuvlar arasında dengenin sağlanmasına benzetir ve ailede sorumluluğu üstlenen kişi adeta bir hekim hassasiyetiyle ailedeki kişiler arasında dengenin korunmasına önem vermelidir (Tusi, 2005: 205).

Şirvani'ye göre, çok olan her şeyin düzen verici bir birliğe ihtiyacı olduğu gibi ailenin düzeni için bir birliğe ihtiyacı olduğunu ve yönetilmesi gereken bir birim olduğunu söyler. Evde bir düzen olması ve hane halkı arasında sevgi bağını da gerektiren bir yönetim sanatının uygulanması gerekir. Bu yönetim işini yürütmeye en yaraşır olan ise babadır. Evdeki her bir birey babanın yönetiminde kendi yetkinliğine ulaşır ve düzensizlik ortadan kalkar. Şirvani'ye göre tüm insanların böyle bir birlikteliğe ihtiyaç duyması sebebiyle herkesin ev yönetimi ilmini öğrenmesi gerekir. (Alper 2015: 364).

Bunu bugünün diline çevirdiğimizde, artık, evin, yuva kurmanın, çocuk yetiştirmenin hikmetini bilmemiz gerekmektedir. Kur'an'ın öngördüğü insan

anlayışını ve eşlerin birbirleri için elbise olmasının anlamını ve Peygamber'in örnek aile yaşantısını bilmeyen, insanın psikolojik yapısını toplumsallaşmanın önemini bilmeyen bir kimsenin iyi bir tedbir-i menzil yapacağını söylemek zordur. Ailenin üyelerine verilecek toplumsal bir bilinç yanında, kul olarak Allah'ın huzuruna yalnız çıkacakları, dolayısıyla verecekleri her kararı başkalarına danışsa bile kendi özgür iradeleriyle almaları gerektiği hususu özellikle vurgulanmalıdır. Bu bir yandan genişletildiğinde tüm insanlığı da içine alacak bir ümmetin mensubu ve daha yakınındaki toplumsal yapılara ve siyasi birimlere aidiyet bilincini, diğer yandan da ahirette hesaba çekileceği ve hesap vermesinin iradeli bir birey olmasını gerekli kıldığı bilincidir.

Neticede filozofların, mutasavvıfların derin bir vukufiyetle izah ettikleri gibi, Allah'ın dışındaki tüm varlıklar muhtaç olmakla (fakr) malüldür ve fakr insanın ayrılmaz bir özelliğidir. Peygamberimizin hadisinde geçen el-fakrû fahrî (fakirlik benim övüncümdür)bu anlamdadır. Doğasında fakr olan insan hayatını düzenli bir şekilde sürdürebilmek için diğer insanlara ve onlarla işbirliği yapmaya mecburdur. Başak bir deyişle herkes birbirini mecburdur. Medeniyetin kültürün oluşturunucusu bu birliktelikler ve işbirlikleridir. Aile kelimesi İyale kökünden gelir ve ihtiyacı olanlara yardım ve destek sağlamayı hedefler. Fakr içinde olanlar ancak birbirine destek olmak suretiyle, ayakta durabilirler ve sağlıklı toplumlar oluşturabilirler. Bu biryandan insanın, acizliğini diğer taraftan da işbirliğinin önemini ve ima eder. Bu birlikteliğin temel iki unsuru olan eşler birbirlerini tamamlayan unsurlardır. (Erul, 2010: 33)

Son Söz

Bugün aile ile yaşanan sorunların önemli bir kısmı ailenin varlık hikmetinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Ailenin varlık hikmeti, şahsiyete , hür , yaratılış gayesine aşine , bireyler yetiştiren bir kurum olmasıdır. Bunu anladığımızda ailede meydana gelişen değişimi de daha iyi anlamış oluruz. Aile tarih boyunca sürekli değişim ve dönüşüm içindedir. Ancak aile birliği sürekli olarak var olan evrensel bir kurumdur. Aile dönüşüm ve değişim içinde olmasına rağmen, bu tek başına toplumdaki diğer alanlardaki değişimlerden dönüşümlerden yalıtılmış

olarak kendi içinde gerçekleşen bir şey değildir. Aile ile ilgili yaşanan sorunlar, diğer alanlarda yaşanan sorunların değişimlerin dönüşümlerin aile alanına yansımalarından başka bir şey değildir. Çocukların modern okullarda okuduğu ve her birinin modern meslek sahibi olduğu bir dönemde, geleneksel aile yapılarının devam edeceğini düşünmek çok tutarlı bir beklenti gibi görünmüyor. Aile değişiyor, değişecek; önemli olan bu değişim içinde evrensel olan değerlerin yaşayabileceği ortamı yeniden tesis edebilmektir. Ailedeki dönüşümü anlayabilmek ve yaşanan sorunlara çözüm getirebilmek, başka alanlardaki değişime yönelmemizi ve bu alanlardaki değişimi ve dönüşümü de anlamamızı gerekli kılmaktadır.

Ailenin varlık sebebinin doğru anlaşılması ailenin hikmetinin bilinmesine bağlıdır. Aile insan yetiştirmek için, türün bir üyesini evreni imar edecek adaleti tesis edecek ve erdemleri tesis edecek bir varlık haline getirmek için vardır. Aile kendisi için var olan bir yapı değil, insanın olgunlaşması için var olan bir yapıdır. Dolayısıyla nasıl bir aile sorusuna cevap vermeden önce nasıl bir insan sorusuna cevap vermemiz gerekmektedir. İnsan olmanın ne anlama geldiği sarıh biçimde ortaya konduğunda, ailenin varlığının hikmeti de de ortaya çıkacaktır.

ÇEKİRDEN AİLE ÇEREZLEŞİYOR MU? AİLENİN GELECEĞİNE DAİR SOSYOLOJİK MÜLAHAZALAR

Doç. Dr. İslam CAN*

ÖZET

Tarihin bilinen ilk döneminden bugüne toplumlar, belirli kırılma dönemlerinde büyük ölçüde değişimler ve dönüşümler yaşamıştır. Toplumun temel taşı olan aile kurumu ise bu değişimlerin öncelikli hissedildiği sosyal yapılardır. Öyle ki aile, geleneksel dönemden modern döneme geçişte ciddi yapısal dönüşümler geçirmiş ve geniş aile olarak kabul edilen aile tipinden, sanayileşmenin ruhuna uygun olarak çekirdek aile tipine geçiş yaşamıştır. İçinde yaşadığımız dönem, sosyal bilimciler tarafından farklı şekilde adlandırılrsa da, toplumlarda derin kırılmaların ve dönüşümlerin yaşandığı, ayrıca modernist paradigmalarda büyük çöküş yaşandığı bir evreye işaret etmektedir. Yaşadığımız dönemde ailenin çekirdek aile tipinden gittikçe uzaklaştığı ve formel dönüşümünden ziyade ontolojik imkanının sorgulanır hale geldiği görülmektedir. Bu bildiride Aile çöküyor mu? sorusu temel alınarak bugünün çekirdek ailesinin yaşadığı kırılmalar ve dönüşümler ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylece aile kurumunun geleceğine ilişkin, literatürdeki tartışmalar üzerinden, bir takım öngörülere de yer verilecektir.

Anahtar Kavramlar. Çekirdek aile, ailenin geleceği, çerez aile

GİRİŞ

Toplumsal kurumlar, geçmişten bugüne tüm toplumlarda varlığını sürdürmüştür. Antropologların, temel kurumları bulunmayan toplulukların olmadığını keşfetmeleri, tüm toplumlarda birbirine benzer şekilde kurumsallaşmış davranış biçimlerinin olduğunu göstermektedir. İçeriği ve boyutları farklı olsa da, her toplumda karşılaşılan hastalıkları gidermeye yönelik tedavi mekanizmasına bağlı bir

* Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi

sağlık kurumu ya da her toplumda dünyaya gelen çocukların yetiştirildiği ve eğitildiği bir aile kurumu bulunmaktadır. Dolayısıyla her toplumun aile, sağlık, eğitim, din, ekonomi ve siyaset gibi temel kurumları bulunmakla birlikte bu yapılar evrenseldir (Aydın, 2011: 18). Bu toplumsal kurumlar içerisinde önem derecesi bakımından ilk sıralarda yer alan aile, bireysel ve toplumsal yaşamın en işlevsel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü aile, bütün bir sosyal yaşamın minyatürize edilmiş halidir. Toplumsal hayatı oluşturan ekonomi, politika, eğitim, din vs. gibi diğer kurumlar ve bu kurumlara endeksli gerçekleştirilen davranış şekillerinin küçük ölçekli temsiliyeti aile hayatı içerisinde gerçekleşmektedir. Böylece aile, nüfusun yenilenmesinden milli kültürün taşınmasına, çocukların sosyalizasyonundan ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirilmesine kadar pek çok işleve sahip temel bir kurumdur (Erkal, 2001: 92; Nirun, 1994: 68-70). Kısaca aile, insanlığın sosyal ve kültürel gelişmesinin tüm safhalarında yer almakla birlikte genel olarak iki cins arasındaki ilişkileri düzenleyen ve neslin devamını sağlayan bir sistemdir (Aydın, 2011: 35).

Aile kurumu, her toplumda farklı şekilde algılanırken, aynı toplumun değişik bölgelerinde ve tarihsel süreçlerinde bile değişik özellikler gösterebilmektedir. Zira Batı toplumlarında yaşanan büyük değişimlerden sonra, ailenin yapısal değişimini ve parçalanmasını küresel sosyolojik bir olgu olarak ele almak, yanlış analizler yapılmasını da beraberinde getirebilir. Nasıl ki 19. yüzyılda Batı toplumlarının temel sosyal dinamiği olarak kurgulanan işçi sınıfını, evrensel bir sosyal dinamik olarak görmek bizi yanılgıya düşürmüştü, aynı şekilde Batı toplumlarında yaşanan aile kurumunun dönüşümünün, bozulmasının ve parçalanmasının da Batı-dışı toplumlardaki aile yapısının dağılması şeklinde okumak ve yorumlamak da bizi yanılgıya düşürebilir. Dolayısıyla Batı-dışı toplumların, Batı toplumlarında gelişen aile modellerini kendi gerçekliklerinde aramak ya da tecrübe etmek ciddi sorunlara neden olabilir (Yıldırım, 2009a: 101).

Küreselleşmeyle birlikte Batı toplumuna ait değerlerin medya ve iletişim kanalları aracılığıyla diğer ülkelerin toplumsal değerlerini büyük ölçüde erozyona uğrattığı bir gerçektir. Bu erozyon, tüm yerli değerlere yönelik bir “yapıbozumu” şeklinde gerçekleşirken toplumsallaşma yerine bireyselleşmenin ve tüketim kültürünün benimsenmesini, sabit ve kalıcı değerlerin yerine hazzın ve dünyevileşmenin

içselleştirilmesini dolaşıma sokarak mevcut aile yapısının temellerini sarsmaya başlamıştır. Her şeyin üretim ilişkileri temelinde alınıp satılan meta haline gelmesi ve maddileşen hayatta evliliğin haz ve madde üzerine inşa edilmesiyle, aile bireyle-ri arasındaki sevgi, saygı, sadakat, tahammül etme ve sabır gösterme gibi erdemler de görünür olmaktan uzaklaşmıştır.

Çekirdek aile; anne, baba ve evlenmemiş çocuklarından oluşan bir aile türüdür. Bu genel tanımın yanı sıra Batı ailelerinde evlat edinmenin artmasıyla birlikte bu tanıma küçük bir ekleme de yapılmıştır. Giddens’a göre çekirdek aile, bir evde kendi çocukları ya da evlat edinilmiş çocuklarıyla yaşayan anne babadan oluşmaktadır (2000: 148-149). Sanayi devriminden sonra kent toplumlarının aile yapısı olarak ortaya çıkan çekirdek aile, psikolojik ve biyolojik fonksiyonlara sahip, akrabalık ilişkilerinden göreceli de olsa soyutlanmış, eş seçiminden yaşam/mekan seçimine kadar kadın ve erkeğin ortak karar verdiği, soyun ve otorite dağılımının eşitliğe dayandığı ve mülkiyetin bütün çocuklara geçebildiği dolayısıyla cinsiyet ayrımının yapılmadığı ailedir (Yıldırım, 2009a: 88). Çekirdek aile kavramı ilk kez 1949 yılında antropolog Robert Murdock tarafından, dünya çapında 250 civarında toplumun yapısı analiz edildikten sonra kavramsallaştırılmıştır. Bu analiz sonucunda Murdock, dünyanın her yerinde ailenin dört temel işlevinin olduğunu saptamaktadır. Bu işlevler; cinsel, ekonomik, üreme ve yetiştirme işlevleridir (Bernardes, 1997: 6; Canatan, 2009a: 73-74). O halde bugünün aile yapıları düşünüldüğünde Murdock’un saptadığı dört temel işlevin hangilerinin ne şekilde ve ne oranda gerçekleştirildiği sorusu önem arz etmektedir. Esasında her bir işlevin gerçekleştirim şekli ve bu işlevlere günümüz kültürlerinin yüklediği anlam, geçmiş dönemlerde modern çekirdek ailenin üstlendiği işlev ve misyondan oldukça farklıdır. Bugünün çekirdek ailesi, temel işlevlerini farklı kurumlara devrederek asli görevlerinden giderek uzaklaşmaktadır. Böylelikle aile, dışsal görünümü itibarıyla çekirdek aile formunu korurken, öz ya da cevher itibarıyla kimyasını kaybetmeye devam etmektedir. Bu değişim, çekirdek ailenin inşa edici, aşılaiıcı ve üretici etkisinin zayıflamasıyla yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu yeni süreç ise “çerez aile” söylemiyle bu çalışmada ifade edilmeye çalışılacaktır.

Ailenin çerezleşmesi söylemi çekirdek ailenin etimolojik/ontolojik zemininin yapıbozumuna işaret eden bir kavramsallaştırma değildir. Çekirdek ailenin çekirdeki,

tözel anlamda bir öze, yaşamın sürekliliği anlamında kurucu bir özneye ya da tohuma ve metafor olarak ise diğer toplumsal değişmelere uygun olarak tüketilmeye müsait bir gerçekliğe göndermede bulunur (Can, 2014). Kurumların içeriklerinin farklılaşması, kültürel ya da toplumda meydana gelen yapısal ve ontolojik değişimlerle mutlaka yakından ilgilidir. Çekirdek ailenin çerezleşmesi bu anlamda, kurucu özne gerçekliğinin taklidi olarak hipergerçekliği önceleyen yani üretici niteliğiyle tohum (seed) metaforunun yerine taklidini kurgulayarak tüketilen çerez (nut) metaforunu yerleştirmektedir. Dolayısıyla bugünün toplumlarında çerez aile; çözülen, parçalanmış ve tamamlanmamış nitelikleriyle yapısının ve gerçekliğinin hastalık arz ettiği bir yapıdır. Ailenin problemleri olan boşanma, nikahsız birlikte yaşama ve tek anne-babalı aile gibi durumlara karşı ailenin işlevlerini kaybettiği düşüncesinin hipergerçeklik bir tutumla anlaşılma girişimidir.

Çekirdek metaforu, tıpkı bir meyve ya da sebzenin genetik ve varoluşsal yaratıcılığı çerçevesinde çoğalmasına/türetilmesine tekabül etmektedir. Böylece türün devamı ve çeşitlendirilmesi, çekirdeğin üretici/yaratıcı vasfı olan tohum olma niteliğiyle ilgilidir. Ancak çekirdeğin üreticilik/yaratıcılık vasfını kazanması için ekolojik şartlarına uygun toprağa ekilmesi zorunludur. Zira çekirdeğe ilişkin bu zirai davranış gerçekleştirilmediğinde, herhangi bir tasarrufa gidilmediğinde ya da eğlence amaçlı tüketildiğinde üreticilik/yaratıcılık niteliği de ortadan kalkmaktadır. Çekirdek ailenin çerezleşmesi söylemi ise ailenin temel işlevlerinden uzaklaşarak tohumsallıktan kurtulup bilinçsizce tüketilen ve bir eğlence malzemesine dönüştürülen çereze ya da kuruyemişe işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, ailenin üretici/yaratıcı anlamındaki çekirdek olması ile tüketici/çoraklaştırıcı anlamındaki çerezleşmesi arasındaki değişim ve dönüşümün analizini yapmayı amaçlamaktadır.

I. Toplumsalın Üretimi ya da Tükeneşi Sarkacında Aileye Rol Bıçmek

Modernleşme, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar üç asırlık dönemi kapsayan ve tarihsel süreçte yaşanan en köklü toplumsal değişmelerden biridir. Modernleşmeyle birlikte geleneksel toplumun sosyal biçimleri olan kurumlar, değerler, inanışlar ve üretim biçimleri yeni döneme form değiştirerek giriş yapmışlardır (Can, 2013a). Geleneksel tarım toplumunun insan ve hayvana dayalı üretim biçimi, makine enerjisine dayalı endüstriyel üretim tarzına yerini bırakmıştır. Üretim ilişkileri, içe kapalı ve kendine yeten bir ekonomi anlayışından, kar etmeye ve tüketime

endeksli pazar ekonomisine dönüşmüştür. Sanayi devrimi üretim, kentleşme, göç gibi sosyal olguları meydana getirirken, Aydınlanma düşüncesiyle paralel olarak ise ilerleme, sekülerizm, bireycilik, hümanizm, rasyonalizm ve pozitivizm gibi felsefi düşünce biçimlerinin de popüler hale gelmesine ortam hazırlamıştır. Böylelikle modern dönem, yeni bir tarihsel sürecin ve köklü bir toplumsal değişimin habercisi olmuştur (Yıldırım, 2009b: 151). Modern dönemle birlikte aile kurumu da, bu köklü değişimden etkilenen kurumlarında başında yer almıştır.

Modern dönemle birlikte yeni bir aile tipi olarak sunulan çekirdek aile, Parsons tarafından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Parsons, çekirdek aile ile sanayi toplumu arasında uyum olduğunu ve sanayi toplumunun ihtiyaçlarının çekirdek aile tarafından karşılanacağını iddia etmektedir. Çünkü sanayi toplumlarını belirleyen ekonomik farklılaşmalar, sanayi öncesi aile modeli olan geniş aile ile bağdaşmamaktadır.¹ Aile, geniş ailede olduğu gibi artık üretim mekanizması olarak kabul edilmemekte ve üretim modern dönemle birlikte fabrikalarda gerçekleşmektedir (Yıldırım, 2009a: 93; Bernardes, 1997: 5-6). Foucault'ya göre modern çekirdek aile, insanların bedenlerini cinsel ilişkiler temelinde belirleyen ve disipline eden bir yapıdır. Ailenin ilaç ve tıp doktorları tarafından müdahaleye açık hale getirilmesiyle bu temel süreç, aile yaşamının tıbbileştirilerek kontrol altına alınmasıdır.² Kadın doğurganlığının kontrolü ve nüfus politikaları, bedenlerin

1 Çekirdek ailenin modern sanayi toplumuna has bir aile tipi olduğu düşüncesinin doğurduğu, son dönem aile araştırmalarında tartışılmaktadır (Gökçen, 2013; Bernardes, 1997: 10-11). Bu araştırmalardan elde edilen sonuç, çekirdek ailenin şekilsel olarak sanayi öncesi toplumlarda baskın olarak var olduğu yönündedir. Bu teze göre, örneğin Osmanlı'da büyükşehirlerde konak hayatı yaşayan küçük bir kesimin dışında çoğunluğun aile tipini çekirdek aile oluşturmaktaydı. Ayrıca Ümit Meriç'in belirttiği üzere, 14. ve 17. yüzyıllar arasında İngiltere'de ailelerin % 78'i, Fransa'da % 76'sı, Belgrad'da % 69'u çekirdek aile yapısına sahiptir. Bkz. Aydın, 2011: 46; Yıldırım, 2009a: 88. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinden bu yana Türkiye'deki aile yapısının toplumsal değişmeye bağlı olarak dönüşümü hakkında bilgi için bkz. Duben, 2006. Bunun yanı sıra İslamiyet öncesi dönemden başlayarak Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine kadar geçen uzun tarihsel süreçte Türk aile yapısı ve geçirdiği dönüşümler için bkz. Türkdoğan, 1992: 29-66; Turan, 1992: 82-91; Tabakoğlu, 1992: 92-96; Demirel & Diğer., 1992: 97-161; Ortaylı, 1992: 456-467.

2 Çekirdek ailenin modern sanayi toplumuna has bir aile tipi olduğu düşüncesinin doğurduğu, son dönem aile araştırmalarında tartışılmaktadır (Gökçen, 2013; Bernardes, 1997: 10-11). Bu araştırmalardan elde edilen sonuç, çekirdek ailenin şekilsel olarak sanayi öncesi toplumlarda baskın olarak var olduğu yönündedir. Bu teze göre, örneğin Osmanlı'da büyükşehirlerde konak hayatı yaşayan küçük bir kesimin dışında çoğunluğun aile tipini çekirdek aile oluşturmaktaydı. Ayrıca Ümit Meriç'in belirttiği üzere, 14. ve 17. yüzyıllar arasında İngiltere'de ailelerin % 78'i, Fransa'da % 76'sı, Belgrad'da % 69'u çekirdek aile yapısına sahiptir. Bkz. Aydın, 2011: 46; Yıldırım, 2009a: 88. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinden bu yana Türkiye'deki aile yapısının toplumsal değişmeye bağlı ola-

yönetilmesini ve dolayısıyla cinselliğin yönetilmesini de sağlamaktadır. Böylelikle annelik, tıbbileştirilmeye maruz bırakılmakta ve müdahaleye açık hale getirilmektedir (Akt. Yıldırım, 2009a: 95).

Modernleşme, öncelikle ailenin mahremiyet kimliğini dönüştürmüştür. Okullar, fabrikalar, ofisler, oyun bahçeleri, sinema vb. gibi faaliyetler, ailenin ev, sokak, avlu ile çevrili alanlarını ortadan kaldırmıştır. Aile üyelerinin zamanları, küçük yaşlardan itibaren dışarıda geçmeye başlamış ve böylelikle aile kamusal bir hüviyet kazanmıştır (Yıldırım, 2009b). Yaşadığımız dönemde aile ilgili mahrem konuların, televizyon ve gazetelerin konularını belirliyor olması; aile içi şiddet, boşanma, aşk ilişkileri vb. gibi konuların toplumun gözü önünde somut kişiler üzerinden tartışmaya açılması ve evlilik programlarının (geçtiğimiz yıllarda vizyondan kaldırıldı) medyatik bir şova dönüştürülerek ilk flörtün meşru ve olağan bir olay gibi sunulması aile kurumunun değersizleştirilmesi, Anthony Giddens'in mahremiyetin dönüşümü dediği olguya işaret etmektedir. Giddens'a göre mahremiyetin dönüşümü, küresel dönemde mahremiyet patlamasına dönüşmektedir. Gelenekle hemhal olmuş mahremiyet ve kuralları, modernleşmeyle gevşek ilişkilere yerini bırakmakla birlikte küreselleşen dönemde kuralsızlıklarda kendini bulmaktadır.

Modernleşmenin aile üzerindeki negatif etkisi sadece bununla sınırlı kalmamaktadır. Bunun yanı sıra modernleşme, aile üyelerinin özne olarak hareket etmelerini organize etmekte ve böylece geleneksel ailedeki samimi ve cemaatçi ilişkilerin yerini, artık özneleşmiş ve bireyselleşmiş aile bireyleri almaktadır. Yıldırım'a (2009b: 154) göre ontolojik duruşu bakımından bireyin özerkliğini inşa eden modern aile, şu iki durumun oluşmasına imkan tanımaktadır. İlki, birey kimliğinin getirdiği imkanların, özneleşen bireyin kapitalist toplum ilişkilerinin değişken, bunalımlı ve paradokslarla dolu yaşam alanlarında daha etkin olmasını sağlamasıdır.³ Dolayısıyla birey, toplumdan kaynaklanan sorunlarla başa çıkmada daha güçlüdür.

rak dönüşümü hakkında bilgi için bkz. Duben, 2006. Bunun yanı sıra İslamiyet öncesi dönemden başlayarak Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine kadar geçen uzun tarihsel süreçte Türk aile yapısı ve geçirdiği dönüşümler için bkz. Türkoğlu, 1992: 29-66; Turan, 1992: 82-91; Tabakoğlu, 1992: 92-96; Demirel & Diğer., 1992: 97-161; Ortaylı, 1992: 456-467.

3 Ulrich Beck, endüstriyel toplumu tamamlanmamış bir radikal modernite projesi olarak görmekte ve özellikle son dönem modernleşmenin bireyselleştirici özelliğinin üzerinde durmaktadır. Beck'e göre bireyselleştirme süreci kurumsal açıdan tepkiselliğin ürünü olarak kavramsallaştırılır. Böylelikle sosyal devlet tarafından korunan modernleşme süreci, endüstriyel toplumda kurulan yaşam tarzlarını geleneksellikten uzaklaştırmaktadır. Bkz. Turner, 2002: 264.

İkinci olarak ise bireyselliğin getirmiş olduğu dezavantajlardır. Çünkü özneleşen bireyin ailedeki karşılıklı sorumlulukları gittikçe azalmaktadır. Güçlü kolektif bağların zamanla azalmasının sonucunda, boşanmalar artmakta, anne-babanın huzur-levlerine yönlendirilmesi çoğalmakta ve aile yaşamında sorumluluk duygusundan kaçınmak istemenin neticesinde partner yaşamlar ya da yalnızlığı yaşam biçimi olarak kabul edenlerin sayısı önemli ölçüde artmaktadır.

Modernleşmeyle birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ailenin yapısı önemli değişimlere uğramış ve bu değişim, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında hukuk ve yasalar aracılığıyla denetlenmiştir. İsviçre Medeni Kanunu’nun Türkiye’ye aktarılması ve bu yasanın meclisten geçirilmesiyle aile mallarının yönetiminde ve ölümden sonra mirasın paylaşılmasında kadın ve erkeğe eşit haklar verilmiştir. Bunun yanı sıra erkeğin çok eşli evliliği yasaklanarak evlilik anlaşması yasaların güvencesi altına alınmıştır (Canatan, 2009b: 141; Aytaç, 2007: 77). Yeni Medeni kanunla birlikte Türk aile yapısı Batılı değerler temelinde şekillenmeye başlamış ve geleneksel toplum modelinden modern topluma geçiş yaşamıştır.⁴ Yasalarla sağlanmaya çalışılan bu dönüşüm, Batı toplumlarındaki kadar olmasa da aile yapımızın kurucu ontolojisini geleneksellikten arındırıp modern temeller üzerine inşa etmeyi telkin etmiştir.

II. Ailesiz Bir Gelecek Mümkün mü?

Evrimci sosyal düşünceyi savunan düşünürlerin ileri sürdüğü genel kanaate göre aile, insanlığın başlangıcında çok çeşitli fonksiyonlara sahip olmakla birlikte ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve neredeyse tüm sosyal görevleri yerine getiren bir yapıydı. Tarihsel süreç içerisinde ise bu işlevler, farklı kurumlar tarafından paylaşılarak bürokratik kurumların varlığını oluşturdu. Böylelikle üretim mekanizması aileden ayrıldı, otorite siyasal bir güç olarak ailenin dışında varlık alanı oluşturdu ve dinsel inançların temsiliyeti bu alanda yetişmiş din adamlarına devredildi.

4 Toplumsal değişme ya da değiştirmeler kendini en fazla ailenin yapısal şeklinde ve ölçüğünde göstermektedir. Geçmişten bugüne aile tipleri arasındaki orantısal farklılaşma, bu durumun en bariz göstergesidir. 1970’li yıllarda Türkiye’de çekirdek aile tipinin oranı % 60 iken, 2006 yılında bu oran % 80’in üzerindedir. Geniş ailenin oranı ise, zamanla düşüş göstermektedir. Yine 1970 yılında geniş ailenin oranı % 19 iken, bu oran 2006 yılında % 13’e gerilemiştir. Dolayısıyla bu durum şunu göstermektedir ki, Cumhuriyet döneminde çekirdek aile, diğer aile biçimlerine göre çok daha baskın durumdadır. Bkz. Canatan, 2009b: 141-142.

Buna benzer dönüşümler, aileyi sadece neslin devamını sağlayan, biyolojik üretim ve eşlerin psikolojik tatminini sağlayan bir yapıya dönüştürdü. Bu yaklaşıma göre, eğer ailenin bu sınırlı etki alanını oluşturan işlevlerin karşılandığı başka bir kurum ortaya çıkarsa, aile kurumunun gelecek dönemde ortadan kalkabileceği dahi ileri sürülebilir (Aydın, 2011: 37; Çağan, 2009: 106; Fukuyama, 2009: 60).

Sosyal bilimlerin evrimci-ilerlemeci düşüncesi, ailenin tarihi gelişimi ile toplumların tarihi gelişimini özdeşleştirmiştir. Bu düşünceye göre toplumsal gelişme, ailenin tarihi gelişiminden ibaret olmaktadır. Şüphesiz bu görüş doğru bir ilişkilendirme biçimini yansıtmamaktadır. Her ne kadar aile, sosyal bir olgu olarak toplumdaki değişimin göstergelerini bünyesinde taşısa da, ailenin tarihsel süreçte aldığı biçimleri tümüyle sosyal teorilere uydurmaya çalışmak rasyonel değildir. Kaldı ki aile kurumuna yönelik sağlıklı bir çıkarım elde etmenin yöntemi, toplumun genel değişme yasalarının belirlenerek bu yasaların aile üzerinde ne dereceye kadar etki ettiğinin araştırılmasıyla mümkündür (Aydın, 2011: 41).

Batı'da yüzyıllardan beri ailenin ve evliliğin çözülemeyeceğine dair yargı, günümüzde inandırıcılığını kaybetmeye başlamıştır. Önceki çağlarda evliliğin sona erdirilmesine yönelik boşanma işlemine, sadece sınırlı durumlarda ve artık evliliğin sürdürülmesinin imkansız olduğuna kanaat getirildiğinde izin verilebiliyordu. Ancak zamanla çoğu sanayileşmiş ülke, boşanmanın önündeki engelleri hızlı bir şekilde kaldırmaya başladı. Üstelik 1960 öncesinde boşanma hakkını ellerinde tutan eşlerden birisinin, sadece kötü davranış, zina, terk etme gibi nedenlerden dolayı boşanma hakkını işleme koydurabilecekken 1960'lardan sonra başta İngiltere olmak üzere sırasıyla diğer Avrupa ülkelerinde hata yokluğu ilkesi temelinde boşanma davaları açılabilir. Bu ilke, eşlerden birinin boşanma davası açmak için herhangi bir neden sunması ya da eşinin herhangi bir hatasını sebep göstermesi zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Bu yasadaki değişiklikten sonra İngiltere'de 1960-70 arası boşanma oranları yıllık % 9 artarken bu dönem içinde ise bu oran iki katına çıkmıştır. Ayrıca hata yokluğu ilkesi 1996 yılından itibaren İngiltere'de yeni bir yasayla daha çok güvence altına alınmıştır (Giddens, 2000: 156).

Toplumbilimciler boşanma oranlarındaki artışı ve boşanmaya neden olan etkenleri sosyal bir olgu olarak açıklamaya girişmişlerdir. Bu çalışmalara göre

boşanmaların nedeni, toplumsal değişimlerden bağımsız değildir. Bu toplumsal etkenlerden ilki, sosyo-ekonomik seviyenin yükselişi ile aileye olan bağlılığın azalmasıdır. Özellikle kadınların ekonomik bakımdan daha bağımsız hale gelmesi, evliliğin eskisine nazaran daha az zorunlu bir ekonomik ortaklık olarak görülmesini doğurmuştur (Nirun, 1994: 27; Can, 2013b: 217). Toplumların refah seviyesindeki artışlar, evlilikte yaşanan problemlerle başa çıkmanın yollarını aramak yerine kendini ekonomik olarak yeterli görüp yeni bir ev açma isteğini körüklemektedir. Bunun yanı sıra boşanmış kişilerin toplumda kolay rastlanır insanlar olması ve artık boşanan çiftler için toplumda oluşan kötü imajının daha az olması, boşanmayı kolaylaştıran ve arttıran nedenler arasında sayılabilir. Diğer bir etken ise evlilikte mükemmeliyetçiliğin ya da evliliğin kişisel doyum düzeyine göre değerlendirilme eğiliminin artmasıdır. Boşanma oranlarının artması, evlilikten kaynaklanan aşırı doyumsuzluğun varlığından ziyade, evliliği ödüllendirici ve maksimum haz almayı sağlayıcı bir ilişki olarak kurgulama eğiliminin artmasından kaynaklanmaktadır (Giddens, 2000: 158). Dolayısıyla modern toplumda ailenin ontolojisi, neşede ve kederde ortak hareket eden birlikteliği değil kendini sürekli yeniden üreten bir haz dinamiğine dayanmaktadır.⁵

Batı kültürü ve değerlerinin çeşitli teknolojik enstrümanlar aracılığıyla kurgulanan yayılmacı ahlakı, diğer ülkelerin toplumlarını da derinden sarsmaktadır. Dünyada varlığını sürdüren farklı toplumlarda, bu yayılmacı kültüre rağmen halen çok çeşitli aile tipleri bulunmaktadır. Örneğin Asya ve Afrika kıtaları gibi bazı bölgeler, geleneksel aile tipini çok az değişime uğratarak tedavülde kalmasını

5 Boşanmanın bu iki önemli etmeni, sekülerliğin boyutunun güçlü olduğu ülkelerde daha fazla işlevsel hale gelmektedir. Genellikle Batı ülkelerinde çok sık rastladığımız boşanma olgusu, refah seviyesi yüksek olan Müslüman ülkelerde dahi ciddi artışlar göstermektedir. Örneğin Pakistan Ulusal Nüfus Çalışmaları Anketi'ne göre İslam dünyasında boşanma oranının en düşük olduğu ülke ortalama % 1.5 ile Pakistan'dır. Bu oran bazı Müslüman ülkelerdeki boşanma oranlarıyla kıyaslandığında durum ciddi tehlikeler içermektedir. Mesela Birleşik Arap Emirlikleri'nde boşanma oranı % 46, Katar'da % 38, Kuveyt'te % 35 ve Bahreyn'de bu oran % 34'tür. Riyad'daki Prens Selman Sosyal Merkezine göre ise Arapça konuşan Müslüman ülkelerde boşanma oranlarında yıllık olarak hızlı bir artış olmaktadır. Suudi Arabistan'da 2003 yılından bu yana boşanma oranında % 20 artış yaşanmıştır. Ayrıca 8500 örnek evlilikten 3000'inde yani yaklaşık % 35'inde kadınlar kocaları tarafından boşanmıştır. İslam ülkelerindeki boşanma oranlarına bakıldığında, refah seviyesinin arttığı ülkelerde boşanma oranları da artış göstermektedir. Dolayısıyla küreselleşmeyle birlikte Batı kültürünün dolaşıma çıkması ve sosyo-ekonomik düzeyin yüksek olması, boşanma üzerinde ciddi etkilere sahip görülmektedir. Genel olarak İslam Dünyası ve özelde Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerdeki aile yapısı hakkında bilgi için bkz. Ahmad, 2007: 207-208; Sultan, 2007: 215-226; Gür & Aksoy, 2008: 49-60; Zuheyli, 2007: 297-323; Moris, 2007: 339-353.

sağlayabilmiştir. Ancak dünyanın çoğu ülkesinde, aile önemli değişmelere maruz kalmıştır. Bu değişimlere neden olan etkenler kesin olmamakla birlikte bu değişimlerde bazı faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu etkenlerden biri, Batı kültürünün yayılmasıyla ortaya çıkan tek kültürlülüğün sonuçlarıdır. Örneğin Batı'nın romantik sevgi idealleri ve aşk masalları, bu tür bir kültüre yabancı olan toplumlara sirayet etmiştir. Diğer bir etken, daha önceden özerk niteliğe sahip toplumlarda merkezi hükümete geçilmesidir. Çünkü insanların yaşantıları, merkezi hükümet tarafından yani ulusal siyasal sistem tarafından belirlenmeye başlamıştır. Ayrıca hükümetler jakobence bir tavırla, geleneksel davranış biçimlerinin değiştirilmesinde ısrarcı olmuşlardır. Örneğin Çin ve Moğolistan gibi nüfusu hızla artan ülkelerde devletler, küçük aileye sahip olmayı, doğum kontrol yöntemlerinin kullanımını temel alan projeleri işleme koymaktadırlar. Bu değişimler ise dünya üzerinde çekirdek ailenin dominant bir duruma gelmesini ve geniş aile sisteminin ya da diğer akraba gruplarının çözülmesini hızlandırmaktadır (Giddens, 2000: 151).

III. Çerezleşen Aileler

Batı toplumlarında karşılaşılan modernitenin çıkmazları ve sanayi toplumunun kurumları dönüştürmesi gibi etmenler, aile yapısının tarihte şuana kadar hiç olmadığı kadar fazla çeşitliliğine neden olmuştur. Bu aile yapılarının oluşmasında ve çeşitlenmesinde, toplumsal değerlerin dejenerasyonu, kadının iş hayatına girmesi, çalışma saatlerinin ve koşullarının annelik rolünün doğasına aykırılığı ve tıbbın insan bedenine olan tahakkümü gibi faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir (Can, 2013b). Ayrıca boşanma oranlarındaki ciddi artışlar da aile çeşitliliğine hizmet eder hale gelmiştir.

Bir aile türü sayılmamasına rağmen bütün bu etkenlerin sonucunda oluşan ve Batı toplumlarında gittikçe yaygınlaşan birlikte yaşama, ailenin genlerinin önemli ölçüde tahrif olduğunun bir göstergesidir. Birlikte yaşama, resmi düzlemde aile olarak sayılmasa bile, günümüz toplumlarında gayr-i resmi şekilde varlığını sürdüren bir yaşam biçimidir. Bir çiftin evli olmadan cinsel bir ilişki formunda aynı çatı altında yaşaması olan birlikte yaşama, Batı ülkelerinin genelinde giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle kolej ve üniversite öğrencileri arasında yaygın olan

birlikte yaşama,- Amerika'daki veriler dikkate alındığında- her dört öğrenciden bir tanesinin üniversite yaşamlarının bir döneminde, cinsel ilişki içerisinde oldukları eşlerle birlikte yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Wilkinson ve Mulgan'a göre İngiltere'de birlikte yaşama oranı her geçen yılda katlanarak hızla artmaktadır. İngiltere'de 1920'lerde doğan kadınların sadece % 4'ü, 1940'larda doğan kadınların ise % 19'u birlikte yaşamayı seçmişken, 1960'larda doğan kadınların yaklaşık yarısı birlikte yaşamaktadır. Dolayısıyla 2000'li yıllarda doğan kadınlardan her beş evli çiftten dördünün evlenmeden önce birlikte yaşayacakları tahmin edilmektedir (Giddens, 2000: 176; Fukuyama, 2009: 68-70). Birlikte yaşayan bu kişilerin çoğunluğu, gençlerden, hiç evlenmeyenlerden veya boşananlardan oluşmaktadır. Birlikte yaşayanların ilişkileri genelde bir yıldan az bir süreyi oluştururken, bir yıldan fazla süren birliktelikler ise ya evlilikle ya da ayrılımlarla sonuçlanmaktadır. Bu beraberliklerin birçoğunda eşler çocuk sahibi olmaktadırlar. Örneğin 1990'lı yıllarda Amerika'da birlikte yaşayan kadın ve erkeğin % 31'i birlikte yaşama sonucunda çocuk sahibi olmuştur (Yıldırım, 2009a: 100). Günümüzde birlikte yaşama, bu toplumlarda normal karşılanan bir ilişki durumu olarak görülmekte ve aynı zamanda ailenin cinsel ve biyolojik işlevinin bir taklidi yani hipergerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.

Günümüz aile tiplerinden bir diğeri ise gönüllü çocuksuz ailelerdir. Bu aile, kadınların evliliklerini çocuk yapmadan sürdürme isteğinden doğmaktadır. Batı'da evli kadınların yaklaşık % 30'u bilinçli olarak çocuk yapmak istemediklerini ve hayatlarına bu şekilde devam etmek istediklerini belirtmektedirler. Çocukların kendi ya da iş yaşamlarındaki başarılarını engelleyen ve özerk yaşama arzusuna yönelik vurulan pranga olduğunu düşünen kadınlar, tercihlerini bu yönde kullanmaktadırlar. Gönüllü çocuksuz aile istencinin oluşmasında, iş hayatında kariyer elde etme arzusunun yanı sıra sahip olduğu iş imkanının kaybedildiğinde çocuklarına yeterli yaşam koşullarını sağlayamama endişesinin de etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca çocuksuz kadın algısının toplumda değişmesiyle birlikte çocuksuz kadına üzgün yaşlı kız damgasının vurulmaması da bu yönelimi kışkırtan etkenler arasındadır (Giddens, 2000: 162-168). Üstelik bu toplumlarda, eşlerin hükümetler tarafından çocuk yapmaya teşvik edilmesi için sunulan imkanlar ve bu yönde geliştirilen politikalar, oluşan bu bilincin kırılmasında yeterli görünmemektedir.

Batı-dışı toplumlarda “sosyal sapma”, hatta “hastalık” olarak görülen ve aynı cinslerin evliliği şeklinde tanımlanan eşcinsel evlilik, bugün daha çok Batı’da karşılaşılan ve medya/sosyal medya aracılığıyla haberdar olunan sözde bir evlilik türüdür. Bazı eşcinsel çiftler, toplumun temel kültüründen beslenen yargılarından kaçındıkları için birlikte yaşamalarını aleni olarak duyurmasa da (Giddens, 2000: 176-177), bazı çiftler yaşadığı ülkenin eşcinsel evlilikleri meşrulaştırıcı yasalarına da dayanarak evliliklerini açıkça ilan edebilmektedir. Hollanda, Belçika, İspanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde, ayrıca ABD, Güney Afrika, Uruguay, Kolombiya, Arjantin gibi Amerika ve Afrika kıtalarında yer alan bazı ülkeler olmak üzere yaklaşık 30 ülkede eşcinsel evlilikler yasal olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de de zaman zaman eşcinsel evlilikler, yine eşcinsellik veya LGBT-I+ hakları gibi konular bağlamında tartışmaya açılmaktadır. İslam inancına göre yasak olan bu evlilik veya cinsel ilişki biçimi, her ne kadar bazı örgütler tarafından “insan hakları” ambalajıyla sunulmaya çalışılsa da, toplumumuzun temel kurumu olan ailenin geleceğine yönelik önemli bir risk taşımaktadır. Ayrıca Avrupa ülkelerinde eşcinsel ailelere tanınan evlat edinme hakları sonrasında bu çiftlere evlatlık olarak verilen çocuklar, psikolojik ve sosyal yönden de ağır travmalar yaşayabilmektedir. Kısacası eşcinsel evlilik mevzusu, ailenin çekirdek anlamında üreticiliğini değil tüketilmesini, kısırlaştırılmasını kısacası çerezleştirilmesini tedarik etmektedir.

Dünyada ve özellikle Batı’da aile yapılarının karşılaştığı ciddi problemlerin başında, eşlerin boşanma oranındaki artışlar ve bu boşanmaların neden olduğu sosyal sorunlar gelmektedir. Eşlerin boşanması, çocukları üzerinde ciddi psikolojik travmalara neden olurken bu travmanın düzeyi, anne ile baba arasındaki çatışmanın şiddetine, çocukların yaşlarına, erkek ya da kız kardeş sahibi olup olmadıklarına, çocukların anne ya da babalarıyla olan bireysel ilişkilerine, çocukların anne-babalarını ne sıklıkla gördüklerine kadar birçok etmene göre değişmektedir. Araştırmalar, eşlerin boşanma döneminde çocuklarının yoğun duygusal rahatsızlık yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocuklar, olabildiğince fazla kafa karışıklığı yaşarken, boşanma sebebi olarak kendilerini suçlamışlardır. Yaşça daha büyük çocuklar, anne babalarının boşanma gerekçelerini daha iyi anlamalarına rağmen, bu durumun geleceklerini önemli ölçüde etkileyeceğini düşünerek derin

kaygı duymuşlar ve davranışlarını aşırı tepkisellik göstererek ifade etme yoluna gitmişlerdir. Bu çocuklar genç yetişkin döneme geldiklerinde, anne babaların hatalarını kendilerinin çektiklerini ve anne babalarının boşanmasıyla alakalı anıların ve yaşadıkları duyguların, kendi duygu dünyasının temelini oluşturduklarını belirtmişlerdir. Bu gençlerin gelecek tasavvurunda, anne babalarının yapmadığı yani aşk ve sadakate dayalı bir evliliğe dair ümit ve özlem vardır (Giddens, 2000: 161). Bunun yanı sıra bu gençler, gelecekte anne-babaları gibi başarısız bir evliliğe imza atma kaygısı da taşımaktadır. Başarısız evlilik algısı, bir tür öğrenilmiş çaresizliğe dönüşerek gençlerin geleceğe dair evlilik planı yapmalarını da engelleyebilmektedir. Dolayısıyla çocuğun sağlıklı bir birey olarak topluma kazandırılmasında anne babanın birlikte olduğu aile ortamının önemi büyüktür. Çünkü olmayan bir anne babanın yeri doldurulamamakta bunun yanı sıra parçalanmış ailelerin çocuklarında yeteneklerin gelişimi düşmekte ve yetişkin rolünü başarıyla benimseyememektedirler.⁶

Birçok çalışma şunu göstermektedir ki, boşanmış aile çocuklarında akademik, davranışsal, psikolojik ve sosyal problemler görülme oranı, boşanmamış ailelere göre daha yüksektir.⁷ Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisini kısaca yedi başlık altında değerlendirebiliriz: 1. Çocukluk ve ergenlikteki duygusal davranışlara olumsuz etkisi; 2. Eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyin düşük olması; 3. Agresif, anti-sosyal ve suç içeren davranışlardaki yüksek oranlar; 4. Beden sağlığı ve gelişimine olumsuz etkisi; 5. Ruh sağlığını önemli ölçüde olumsuz etkilemesi; 6. Zararlı madde kullanımındaki (sigara, alkol, uyuşturucu vs.) yüksek oran; 7. Ergenlik ve yetişkinlikte aile ve diğer sosyal ilişkilerindeki başarısız girişimler (Sayar, 2007: 69-73).

IV. Gelecek Dönemlerin Muhtemel Aile Formları

Ailenin gelecek dönemde işlev kaybına uğrayacağı ve çözölen aile tiplerinin yaygınlaşacağı tezi, popüler bir söylem olarak bazen dillendirilmektedir. Ancak bu argümana karşın Litwark gibi düşünürler, ailenin büyüyeceğini ve değişikliğe uğramış aile ya da çekirdek aileler federasyonu gibi kavramsallaştırmalarla ailenin sürekliliğini koruyacağını ifade etmektedirler.⁸ Aile elbette önemli bir değişim

6 Çocukun ruhsal gelişimi açısından ailenin önemi için bkz. Usta, 2004.

7 Boşanmanın çocuklar üzerindeki fiziksel ve ruhsal olumsuz etkilerinin detaylı analizi için bkz. Çelikoğlu, 1997; Keskin, 2007.

8 Mustafa Aydın'a (2011: 42) göre, gelecekte ailenin ortadan kalkacağına dair görüşler,

geçirmekte, fonksiyonları azalmakta ve akrabalık ilişkileri gibi bazı özellikleri zayıflamaktadır. Örneğin babanın aile içerisinde otoritesi ve fonksiyonları azalmakta ancak babalık statüsü devam etmektedir. Bununla birlikte annelik rolü, zamanla daha önemli hale gelmiştir. Artık anne sadece ev işlerini ve çocuklarının bakımını üstlenen biri olmaktan ziyade hem ev içerisinde hem de evin dışında görevler üstlenen çok işlevli bir aktör durumundadır. Dolayısıyla bazı şekil değişikliklerine ve olumsuz tutumlara maruz kalmasına rağmen aile, temel işlevine bağlı olarak dün olduğu gibi gelecekte de var olmaya devam edecektir (Aydın, 2011: 42-43; Çağan, 2009: 113).

19. yüzyılın sonlarında yazılmış olan klasik toplumsal kuramların birçoğuna göre, toplumların modernleşmesi aile kurumunun giderek zayıflamasına neden olacak ve ailenin yerini kişisel ilişkilere dayalı toplumsal bağlar alacaktır. Öyle ki “gemeinschaft” ve “gesellschaft” arasındaki ayrımın en temel farkını da bu düşünce oluşturmaktadır (Fukuyama, 2009: 59). Gelecekte ailenin ortadan kalkacağına yönelik yaklaşıma sahip olan toplumsal kuramlardan biri de Marksizm’dir. Örneğin Engels’e göre aile, üretim ilişkileri temelinde ortaya çıkan, özel mülkiyeti meşrulaştırıp süreklilik kazandıran bir üstyapı kurumudur. Dolayısıyla özel mülkiyetin son tahlilde ortadan kaldırılmasıyla, aile de son bulacaktır (Engels, 2000; Aydın, 2011a: 42).

Ailenin geleceği üzerine yapılan tahminlerde genel olarak iki eğilim bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumun cinselliğe yönelik daha serbest ve rahat bir ortama açık hale gelmesi, boşanma oranlarındaki artışlar, aile olmanın bilinciyle gelişen sorumluluk duygularının yerine kişisel mutluluğu ve sevgiyi arama eğilimleri gibi nedenlerden dolayı, ailenin çözüldüğünü ve çökmeye başladığını iddia eden eğilimdir. Bu yaklaşıma göre, ailenin çöküşünü önlemek için alınması gereken temel tedbirler arasında, ahlakın aile yaşamında oynadığı rolün yeniden tesis edilmesi ve insan doğasına uygun istikrarlı ve düzenli bir yapı olan geleneksel ailenin güçlendirilmesi gibi önlemler bulunmaktadır. İkinci kesim ise, aile kurumunun

genel olarak Marksizm’e dayanmaktadır. Örneğin Engels’e göre aile, üretim ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan ve özel mülkiyetin meşrulaştırılmasına ve süreklilik kazandırılmasına etki eden bir üst yapı kurumudur. Sosyolojik ya da bilimsel herhangi bir dayanağı olmayan ve felsefi bir düşünce üzerine temellendirilen bu görüş, yapay süreçlerle gerçekleştirilmek istenen Marksist bir uygulama olarak ilkin 1927-1930 yılları arasında Rusya’da Kolhoz ve ikinci olarak ise 1947-1961 yılları arasında Çin’de Komün uygulamasıyla anne-baba-çocuk ilişkilerinde düğümlenen yakınlık ve ilgi bağı olan aile kaldırılmak istenmiş ancak bu projeler tam anlamıyla bir fiyasko ile sonuçlanmıştır.

çöktüğü söylemine itibar etmemekle birlikte, günümüz dünyasında ailenin çökmesinin aksine çeşitlendiğini iddia eden eğilimdir. Cinsel serbestliği merkeze alan bu görüş, herkesi belirli aile biçimleri içerisinde sınıflandırmaya mecbur bırakarak tanımlamak yerine, toplumdaki cinsel yaşamın çeşitlendirilerek aile biçimlerinin de çeşitlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Giddens, 2000: 177–178).

Ailenin geleceği hususunda bu iki görüşün kendine özgü geçerli nedenleri elbette olabilir. Ancak Aydın’a göre ise ne ailenin çözüleceği, parçalanacağı ve sona ereceği yönündeki düşünce, ne de ailenin çeşitlenmesini cinsel serbestliğe bağlayan düşünce kabul edilemez. Çünkü aile, bazı şekilsel değişikliklere ve olumsuz gelişmelere rağmen ve aktarılamayan temel işlevine bağlı olarak dün olduğu gibi yarın da var olacaktır (Aydın, 2011: 43). Dikeçligil’e göre ise aile, “insanın doğası gereği hem canlı varlık olarak hem de sosyal bir varlık olarak; varlığını koruyarak hayatta kalma, üreyerek devam ettirme, barınma, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlar kadar sevgi, şefkat ve güven gibi temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması için vazgeçilmezdir ve zorunludur. Aile, her şeyden önce insan doğasının gerektirdiği bir etkileşim ağıdır” (2012: 46). Dolayısıyla Aydın’ın düşüncelerine paralel olarak Dikeçligil de ailenin insan doğasının bir gereği olduğunu ve gelecekte de var olacağını belirtmektedir.

Ailenin geleceğine ilişkin toplumbilimciler, yaşadığımız dünyanın ve toplumların seyrine göre tahminlerde bulunabilmektedir. Macionis’e (2012: 480-482) göre bu tahminler şu beş maddeyle özetlenebilir:

- Boşanma oranlarının artarak devam etmesiyle ve evliliklerin dağılmasıyla birlikte bu durumdan zarar görecekt çocukların sayısı her geçen gün artacaktır.
- Gelecek dönemlerde aile, günümüze göre daha da farklılaşarak aile türlerinin çeşitliliği artacaktır. Birlikte yaşayan çiftler, tek ebeveynli aileler, aynı cinsiyete sahip olanların gerçekleştirdikleri evliliklerle oluşan aileler ve daha karışık aile tipleri artış gösterecektir. Bu aile formlarının çeşitliliği daha çok bireysel tercihlere göre şekillenecektir.
- Erkekler, çocuk yetiştirmede daha az sorumluluk alacaklardır. Boşanma oranlarının ve yalnız annelerin sayısındaki büyük artış, çocukların babalarıyla olan ilişkilerini sınırlandıracak ve çocukların yoksulluk ihtimalini artıracaktır.

- Ekonomik değişimlere bağlı olarak çoğu anne-baba, ev dışında çalışmaya başlayacak dolayısıyla evlilik hayatının ve ilişkilerin kalitesi azalacaktır. Ayrıca ebeveynlerin kariyer tutkusunun da, çocuklarıyla “kaliteli zaman” geçirmelerinin önüne geçeceği öngörülmektedir.

- Yeni üretim teknolojilerinin öneminin hızla artmasıyla birlikte ailenin geleceğine ilişkin ontolojik ve etik kaygılar, gelişimi yavaş da olsa, artacaktır. Buna karşılık geleneksel ebeveynlik deneyiminin de değişeceği düşünülmektedir.

Gerçekten de ailenin geleceği üzerine Batı toplumlarında yapılan araştırmalar ve raporlar göstermektedir ki aile, hızla dönüşüme uğramış ve tartışmaya açılmış olmasına rağmen, bireyler eş veya ebeveyn olmaktan mutluluk duymaktadırlar. Öyle ki evlilik ve aile hayatı, gelecek dönemlerde de toplumların ve nesillerin temelini oluşturmaya devam edecektir.

SONUÇ

Toplumun temel unsuru olarak aile, günümüzde önemi daha çok hissedilen sosyal bir yapıdır. Toplumların endüstrileşme süreçleriyle birlikte sosyal bilimcilerin aileye olan ilgisi artmış ve ailenin sosyal bir kurum olarak küçülmesi/parçalanması ve fakat kurumsal güç açısından öneminin sorgulanır hale gelmesi, bu ilginin temelini oluşturmuştur. Toplumun sosyal yapısının değişmesine bağlı olarak, ailenin de değişen sosyal yapısında sosyal ve kültürel değerlerin önemi her geçen gün artmaktadır. Çünkü Türk aile sistemi, yüzyıllardır sağlıklı denebilecek bir yapıda olmasına rağmen son dönemlerde ciddi anlamda çözümlerin görüldüğü bir hal almıştır. Bu değişimin idrakine varmak için ise toplumsal olayları anlayabilecek kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. O halde toplumsal olayları şu kavramlar temelinde anlamak mümkün görünmektedir: Değişme, değiştirme ve değiştirilme. Belirli bir kronolojiye göre belirli dönüşümleri ifade eden bu kavramlar, toplumsal olaylar arasındaki belirli bir aşamaya denk geldiği gibi aynı dönem içerisinde birlikte de yer alabilirler. Toplumların varlığı, değişimin varlığını gerekli kılar ve toplumun olduğu yerde, değişimin olmaması şüphesiz düşünülemez. Ancak değiştirilme, değişimden yönetsel olarak farklılaşmaktadır. Toplumların tarihinde

kaçınılmaz olan toplumlar arası etkileşimin de yardımıyla, bir toplumun başka bir topluma dahil olarak kendi bünyesinde bazı değişiklikler yapmaya çalışması ve buna mecbur hissetmesi ya da hissettirilmesi, ısmarlama bir sosyal değişim anlayışının davet edilmesidir. Türkiye toplumsal bağlamda bu değiştirilme sürecini modernleşme hareketleriyle bizatihi yaşamış ve aile yapımız ise bu kültürel jakobenizmden fazlasıyla nasibini almıştır.⁹

Bugün Türkiye’de aile kurumu büyük krizler yaşamakta ve bu krizlerin temelinde ise büyük ölçüde Batı kültür ve medeniyetinin etkileri yatmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte Batı kültür ve medeniyetinin değerleri ve gündelik yaşam pratikleri, aileyi toplumsal değişimin bir aracı haline getirmiştir. Bu kültür ve medeniyet değerlerinin gerek eğitim gerekse de medya aracılığıyla bu ülke insanına takdim edilmesi, aynı kalp ve ruhta iki farklı medeniyetin değerlerinin çatışmasına neden olmuştur. Bu durum ise toplumsal şizofreni denilen savrulmuşluğa kapı aralamıştır. Ayrıca bu kültür değişimleri doğrultusunda, sosyal boyut göz önüne alınmadan uygulanan plansız ve programsız sanayileşme, kentleşme, göç, nüfusun belirli yerlerde yoğunlaşması gibi faktörler, aile açısından birçok problemi beraberinde getirmiştir.

O halde bütün bu göstergeler ışığında şu sorunun sorulması elzemdir: Modern çekirdek aile çerezleşiyor mu? Bu sorunun yanıtı, ailenin kendi gerçekliğini ne ölçüde sürdürbildiğiyle alakalıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere, aile temel fonksiyonlarını koruduğu sürece varlığını devam ettirebilir. Kuşkusuz süreç içerisinde bu fonksiyonların tedarik edilme biçimleri bir takım değişikliğe maruz kalmıştır. Fonksiyonların temel iddialarından sapmamak kaydıyla bu tür ikameler mazur görülebilir. Ancak ailenin temel fonksiyonlarının hiçbirini sürdürmemişse, aile ve evlilik gibi kavramlar cinsellik temelinde kurgulanmışsa, aile çerezleşmeye başlamıştır. Çünkü artık aile üretimin değil tüketimin ve tükenmişliğin yurdu haline gelmiştir. Dolayısıyla bugünün Batı toplumları olarak nitelediğimiz Avrupa ve Amerika’daki aile yapısının çerezleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Modernleşme

9 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, aile yapısının belirlenimi konusunda toplum mühendisliği rolünü ilgili maddede şu şekilde açıklamaktadır: “Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.” Bkz. T.C. Anayasası, 41. Madde

sorunuyla yüzleşen Türkiye’de aile yapısı ise -genel olarak aileye yönelik araştırma bulguları hatırlandığında- büyük ölçüde güçlü aile yapısını korumakla birlikte önem alınmadığında ya da tüketim toplumunun özelliklerini taşımaya başladığında, çözülmeye ya da dağılmaya başlayacaktır. Zira aile kurumunu sağlamlaştırmanın yolu; biyolojik, ekonomik, sosyal her alanda “üretici” kimliğini diri tutmaktır. Kısacası ailenin çekirdek niteliği, çerez (nut) anlamında tüketiciliğe ya da eğlenceye değil tohum (seed) anlamında üreticiliğe ya da çoğalmaya referans etmelidir. Aksi halde toplumların en önemli sosyal sermayesi olan ailenin çerezleşmesi; sosyal iflasa, krize, kaosa ya da kriminal olaylara sebebiyet verebilir.

Kaynakça

1. Ahmad Anis, (2007), “Pakistan’da Aile: Zorluklar Ve İhtimaller”, Günümüzde Aile/İslami İlimler Araştırma Vakfı (İsav) Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 49, Ed. Ö. Çaha, Ensar Neşriyat, İstanbul
2. Aydın Mustafa, (2011), Kurumlar Sosyolojisi, Kadim Yayınları, Ankara
3. Aytaç A. Murat, (2007), Ailenin Serencamı/Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması, Dipnot Yayınları, Ankara
4. Bernardes Jon, (1997), Family Studies: An Introduction, Routledge Press, London & New York
5. Can, İslam (2013a). “Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını”. Sistematik Aile Sosyolojisi. Ed. M. Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi. 65-92.
6. Can, İslam (2013b). “Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın”. Sistematik Aile Sosyolojisi. Ed. M. Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi. 215-248.
7. Can, İslam (2014). “Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi ya da Modern Çekirdek Aile Çerezleşiyor mu?”. Aile Sosyolojisi Yazıları. Ed. M. Aydın. İstanbul: Açılım Kitap. 51-82.
8. Canatan Kadir, (2009a), “Aile Kavramının Tanımı”, Aile Sosyolojisi, Der: K. Canatan & E. Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul

9. Canatan Kadir, (2009b), “Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi”, Aile Sosyolojisi, Der: K. Canatan & E. Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul
10. Çağan Kenan, (2009), “Ailenin İşlevleri”, Aile Sosyolojisi, Der: K. Canatan & E. Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul
11. Çelikoğlu Ceyhan, (1997), Boşanmanın Çocukların Benlik Saygısına Etkisinin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
12. Demirel Ömer & Diğer, (1992), “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt. 1, Ankara
13. Dikeçligil, Beylül F. (2012), “Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı. 31, Ss. 21–52
14. Duben Alan, (2006), Kent, Aile, Tarih, Çev. Leyla Şimşek, İletişim Yayınları, İstanbul
15. Engels, Friedrich (2000), Ailenin, Özel Mülkiyetin Ve Devletin Kökeni, Çev. İ. Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları
16. Erkal Mustafa, (2001), Sosyoloji (Toplumbilimi), Der Yayınları, İstanbul
17. Fukuyama Francis, (2009), Büyük Çözülme/İnsan Doğası Ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması, Çev: Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul
18. Giddens Anthony, (2000), Sosyoloji, Çev: Hüseyin Özel & Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara
19. Gökçen, Ahmet, (2013). “Aile Türleri Ve Başlıca Aile Sınıflandırmaları”. Sistematik Aile Sosyolojisi. Ed. M. Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi. 93-113.
20. Gür, Çağla & Ayşe B. Aksoy, (2008), “Ortadoğu Ülkelerinde Aile Yapısı Ve Çocuğa Bakış”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:16 No:1, Kastamonu
21. Keskin Işık, (2007), Boşanmanın Sosyolojik Ve Psikolojik Nedenleri Ve Boşanmanın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde

22. Macionis, John J. (2012), Sosyoloji, Çev. Ed. V. Akan, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık
23. Moris Zailan, (2007), “İslam Dünyasında Malezya Aile Modeli”, Günümüzde Aile/İslami İlimler Araştırma Vakfı (İsav) Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 49, Ed. Ömer Çaha, Ensar Neşriyat, İst.
24. Nirun Nihat, (1994), Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile Ve Kültür, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı. 73, Ankara
25. Ortaylı İlber, (1992), “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şariat Ve Örf”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt.2, Ankara
26. Sultan M. Kamil, (2007), “Ürdün Ailesinin Durumu”, Günümüzde Aile/İslami İlimler Araştırma Vakfı (İsav) Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 49, Ed. Ömer Çaha, Ensar Neşriyat, İstanbul
27. Tabakoğlu Ahmet, (1992), “Osmanlı Toplumunda Aile”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt.1, Ankara
28. Turan Refik, (1992), “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt.1, Ankara
29. Turner Bryan S., (2002), Oryantalizm, Postmodernizm Ve Globalizm, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul
30. Türkdoğan Orhan, (1992), “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt.1, Ankara
31. Usta Aydın, (2004), “Çocuğun Ruhsal Süreçleri Üzerinde Ailenin Etkisi”, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 5 Sayı. 7, Malatya
32. Yıldırım Ergun, (2009a), “Aile Ve Evlilik Türleri”, Aile Sosyolojisi, Der: K. Canatan & E. Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul

33. Yıldırım Ergun, (2009b), “Toplumsal Değişme Sürecinde Aile”, Aile Sosyolojisi, Der: K. Canatan & E. Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul

34. Zuheyli Vehbe, (2007), “Suriye’de Müslüman Aile Yapısı”,Günümüzde Aile/İslami İlimler Araştırma Vakfı (İsav) Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 49, Ed. Ömer Çaha, Ensar Neşriyat, İstanbul

Aile Kongresi
Youtube Yayını

FERDİN BÂNİSİ, TOPLUMUN VİTRİNİ VE ÂLEMİN AYNASI OLARAK AİLE

Doç. Dr. Muhammed Enes KALA*

ÖZET

Çalışmamız üç ana başlık üzerine kurulacaktır. İlk başlıkta geleneksel dünya görüşünün aile kavramına ilişkin bütüncül olduğunu düşündüğümüz yaklaşımını kadim Çin, Hint ve Yunan düşünceleri üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Kuşkusuz bu başlık altına İslam düşüncesinin yansımalarına da değineceğiz. İkinci başlık altında Batı dünyasında gelişen ve kurumsallaşan modernitenin, kurumsallaşan saç ayakları çerçevesinde insanı yalnızlaştıran, yabancılaştıran ve üzerindeki kutsallık tülünü kaldırıcı niteliğinin aile tasavvuruna etkilerini tartışmaya çalışacağız. Son başlıkta ise en küçük sosyal birlik olan ailenin günümüzde aldığı yeri ve konumu değerlendirip, bu yerin ve konumun daha özgün ve işlevsel hale nasıl getirebileceği üzerinde fikir teatisinde bulunacağız.

Anahtar Kavramlar: Aile, âlem, toplum, modernite, insan

GİRİŞ

Aile kavramına ilişkin geniş bir nazari bakış, aileye dair meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırabilir. O halde kavramın açıklığı ve seçikliğine hanel getirmeden bu kavramı ne kadar geniş bir açıdan ele alabilirsek o kadar nazari hareket alanımızı genişletebilir ve bu genişlikte aileye dair meseleleri daha bütüncül, kapsamlı ve dakik şekilde etüt edebilme imkânına sahip olabiliriz. Bu doğrultuda mutat olduğu üzere, aklımıza ilk geldiği şekliyle aileyi, sadece geniş veya çekirdek olarak nitelediğimiz eşikten kurtarıp, canlı-cansız tüm mahlûkâta devasa bir aile olarak bakabileceğimiz bir teorik çerçeveyi ortaya koyabiliriz. Bu ailede tüm mahlûkât, Yaratıcı'dan mahiyet ve derece olarak farklı şekilde ama birbiriyle de ilişkisini

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

koparmayan bir varlık zincirini meydana getirirler. Her birisinin ortak özü “yaratılmış olmak” olan mahlûkât, devasa ortak bir aile kavramının altında bir araya gelebilir. Bu aile, Yaratıcıyla aralarındaki münasebete istinaden bir kutsallık barındırır. Yani mahkûkât kendisinde, ezeli ve ebedi ilahi bir nizamın izlerini gösterir. Bu izler, takip edeni mahlûkât üzerinden Hâlık’a ulaştırabilir. Bu bakımdan âlemler taşıyan âlemin büyük bir aile, ailenin ise büyük bir âlem olduğu ifade edilebilir. Aileye ilişkin büyük resim ne kadar büyür ve bütünleştirilebilirse anlamaya niyet ettiğimiz ailenin işlevi de o kadar billurlaşp netleşebilir.

Kuşkusuz, aile kavramı sadece mahlûkatın birlik ve beraberliğini mündemiç kılmaz. Varolanların bütününe işaret eden birlik ve beraberlik kuşkusuz zikrettiğimiz gibi mahlûkât sahasında üst ve tümel bir aile kavramını bize sunabilir. Ancak aile, sadece bu birlik ve beraberliğe indirgenemez. Biz aile derken ayrıca, yeryüzünü bir nizam çerçevesinde paylaşmak durumunda olan yeryüzü varlıklarının birlikteliğine de işaret edebiliriz. Dahası bu birlikteliği bilinçli olarak idrak etmek durumunda olan bir insanlık ailesinden, insanlık ailesinin anlamlı parçaları olan daha küçük aile şekilleri olarak ülkeler, şehirler, mahallelerden de bahsedebiliriz. Daha sonra bu aile yapılarına işaret ettikten sonra aile denince herkesin ilk anlamda düşündüğü toplumun en küçük yapı birimi olan, canlı organik sosyal birliğe varabiliriz. O halde, toplumun en küçük sosyal birimi olan aileye gelmeden önce bu aileye büyük hâlelerle ulaştığımızı özellikle yeniden vurgulamalıyız. Zira birbirine bağlı olan bu hâlelere ilişkin bütüncül tasavvurumuzdaki nakısa, anlamaya çalıştığımız en küçük sosyal birlik anlamındaki aileye ilişkin telakkimizde eksiklikler oluşturabilir.

Bu noktada en külli olandan en cüzi olana kadar, ailedeki her birey/varolan kendisine verilen rolü ve işlevi yerine getirdiği ölçüde güçlü aileden bahsedebiliriz. Bu güçlü aile, içinde yer aldığımız devasa âlemnden, içinde yaşadığımız çekirdek aileye kadar her bir aile biriminde söz konusu edilebilir. Yani, âlemde var olan her bir varolan kendi varlık tarzını ve işlevini yerine getirdiği ölçüde âlemde hak ettiği yeri doldurmuş ve vazifesini yapmış olur. Kuşkusuz bu varolanlar arasında irade ve idrakten mahrum olanlar bu rollerini sevki tabii ile yerine getirirken, ancak irade, vicdan ve idrak canlısı olan insan bu rollerini ve işlevini bilerek isteyerek yerine getirebilir. Bilerek isteyerek rollerini yerine getiren insan, bunları felsefe, bilim, sanat, ahlâk, hukuk, siyaset ve teknoloji dediğimiz insani faaliyetlerle ortaya koyar.

İnsanın, âlemdeki doldurması gereken yeri gereği gibi dolduramamasından sadır olan noksanlıksa hem kendisine hem kendisinin doğrudan veya dolaylı olarak meydana getirdiği sosyal birliklere hem de tüm âleme olumsuz olarak sirayet eder. İrade ve bilincin ona yüklediği sorumluluk, hak ve hürriyet alanını bu çerçevede eksiklik ve tamlıkların ana sebebi olarak görebiliriz. Dolayısıyla insandaki zayıflık ve güç yukarıda zikrettiğimiz formatlarda karşılık bulan ailelere tesir eder. Şu var ki, insanın olumlu veya olumsuz tesirleriyle inşa olunan aile, karşılığında ise kendisini inşa eden insanı yeniden inşa etmiş olur. O halde büyük aileden küçük aileye değin tamamlayıcılık ve bütüncüllük ilişkisini ilkin tasavvur etmek oldukça anlamlı görünür. Ancak modernitenin kurumsallaşmasının önemli saç ayaklarından olan bireyselleşme, bencilleşme, sekülerleşme ve rasyonelleşmenin, insanı külli ve cüzi tüm anlamlı bağlarından kopararak atomize ettiği, atomize bireylerin meydana getirdiği aile tasavvurlarının da bunlardan nasibini aldığı görülmektedir.

Çalışmamız üç ana başlık üzerine kurulacaktır. İlk başlıkta geleneksel dünya görüşünün aile kavramına ilişkin bütüncül olduğunu düşündüğümüz yaklaşımını kadim Çin, Hint ve Yunan düşünceleri üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Kuşkusuz bu başlık altına İslam düşüncesinin yansımalarına da değineceğiz. İkinci başlık altında Batı dünyasında gelişen ve kurumsallaşan modernitenin, kurumsallaşan saç ayakları çerçevesinde insanı yalnızlaştıran, yabancılaştıran ve üzerindeki kutsallık tülünü kaldırıcı niteliğinin aile tasavvuruna etkilerini tartışmaya çalışacağız. Son başlıkta ise en küçük sosyal birlik olan ailenin günümüzde aldığı yeri ve konumu değerlendirip, bu yerin ve konumun daha özgün ve işlevsel hale nasıl getirebileceği üzerinde fikir teatisinde bulunacağız.

1. Geleneksel Dünya Görüşlerinden Modern Dünya Görüşüne Aileye Bakan Anlam Küresi

Ailenin anlaşılmasında kadim dünyanın yaklaşımlarını öğrenmek kuşkusuz bize günümüzde farklı anlam kapılarını aralayabilir. Bu doğrultuda kadim dünyanın varlığa ve değere ilişkin tasavvurlarını ayrıntılarıyla ortaya koyma imkânımız olmadığı için aileye ilişkin Antik Çin, Hint ve Yunan düşüncelerini ortak bir tema üzerinden anlamaya gayret edebiliriz.

Antik Çin düşüncesinin en büyük mimarlarından birisi kuşkusuz Konfüçyüs'tür. Onun düşüncesindeki en temel konulardan birisi ise toplumun birlik-be-raberliğinin sağlanması ve geleneğin ihyasıdır. Konfüçyüs bu noktada en kilit rolü de küçük sosyal organizma olarak gördüğü aileye verir. Zira Konfüçyüs, toplum-sallığın çekirdeğini, kabul edilip öğrenilmiş aile içi ilişkiler ve roller olarak görür. Aileye hürmeti insanlığın özü olarak görmesi de aslında bu noktaya işaret eder. Kişinin dünyaya bir aile ile gelmesiyle aile içindeki konumunu içselleştirmesi ide-al toplumsal düzenin inşa edilmesi için önem arz eder. Konfüçyüs söz konusu bağlamı “Şiao (孝)” öğretisi/ilkesi ile kurgulamaya çalışmıştır.¹ Bu öğretilde aile içinde kimin kime karşı nasıl konum alması gerektiği, vazifelerin ne olduğu açık olarak bellidir ve aile fertleri tarafından bu roller temessül edilmelidir. Söz konusu öğretilere göre ideal ilişki aynıyle toplumda, özellikle yönetici ile yönetilen arasın-da, yönetilenle Gök arasında da tesis edilmesi halinde toplum düzelecek ve kaos kozmosa dönüşecektir. Burada Gök ve yer arasındaki ilahi nizam ancak aile içinde gösterilebildiği takdirde aileden neşet edecek düzenliliğin toplumsal düzenliliği meydana getirebileceğine ilişkin vurgu öne çıkmaktadır. Göksel/ilahi düzen nasıl yeryüzünde bir nizamı meydana getirmişse ailedeki nizam da sosyal nizamın ön gerekliliği olarak kabul edilmelidir.

Şiao ilkesi ailenin bütüncüllüğü içinde toplumun ve âlemin bütünlüğünü gör-me ilkesi olarak da görülebilir. Ana-babaya saygı ilkesi olarak da görülebilen bu ilke, bir insanın ren insanı² olabilmesi için uyması gereken bir gerekliliğe işaret eder. Bu ilkeye uymayan ve sadece kendi menfaati için yaşayan insanda bu olgun-laşma süreci başlayamaz.³ Konfüçyüs, kendisini içinde bulduğu dönemde yö-ne-tim anlamında kaosun da getirdiği sorunlar sarmalında merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek, gelenekle yeniden temas kurmak ve toplumsal birlik ve hafızayı güç-lendirmek hedeflerini gütmüştür. Tüm hedeflerinin ana ilkelerinden birisi olarak Şiao ilkesini gören Konfüçyüs, genel itibarıyla insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğiyle ilgilenmiştir. Onun siteminde bu ilişkiler hiyerarşik ve ayrın-lılarıyla açıklanmıştır. Bu manada her önemli ilişki çiftinin (karı-koca, baba-oğul,

1 W. Haiming, Çin Felsefesi, çev. Aysun Güneysu, Kaynak Yay., İstanbul, 2014, s. 38

2 Bkz. Muhammet Enes Kala, “Kadim Çin Ahlâk Felsefesinin Kurucu Çerçevesi -Konfüç-yüs-Laozi-Mozi”, TYB AKADEMİ / 2017 / 20: 69-95 ss. 76-78.

3 Peimin Ni, “The Philosophy of Confucius”, s. 63, 70. (Dao Companion to Classical Confucian Philosophy, ed. V. Shen, Springer 2014 içinde)

kral-teba) her bir üyesinin kendisi için açıkça belirlenmiş yükümlülükleri söz konusudur.⁴ Konfüçyüs'ün ahlâkî hayatı, beş bağıntı üzerinden tasavvur ettiği kabul edilir. Bunlar, hükümdar-halk, baba-oğul, koca-karı, büyük-küçük kardeşler, arkadaş-arkadaş bağıntısıdır. Hükümdar iyiliksever, halk ya da memurlar ise sadık olmalıdır. Koca adil, kadın itaatli; baba nazik, oğul evlada yaraşır; büyük kardeş düşünceli, küçük kardeş itaatkâr, arkadaşlarsa birbirine sadık olmalıdır. Şiao öğretisinde hülasasını bulan bu sistem, haklar ve sorumlulukları birbirine tutunmuş bütünleşmiş sosyal gruplar için oldukça önemli ve değerli görünür. İnsan, babadır, oğuldur, büyük kardeştir, arkadaşır ya da yurttaşdır. Her bir durum, bazı haklar ve bazı sorumluluklar taşır. Bu, her ferdin başkalarına karşı borçlu bulunduğu ve başkalarının da ona karşı borçlu olduğu bir bağlılıklar sistemi içinde yaşamasını ifade eder.⁵ Konfüçyüs, kutsal göksel düzenin yersel düzene aktarılma eşiği olarak gördüğü Şiao ilkesi üzerinden hem bir âleme benzettiği aileyi, aile üzerinden toplumsal sorumluluk ve hakları anlamlandırmayı dener.

Antik Çin düşüncesinde ilahi zeminde anlamlandırılan aile Hint düşüncesinde de karşımıza çıkar. Bu noktada ahimsa ve metonimi ilkeleri kadar Purusa hikâyesi de Hint düşüncesinde kutsal zeminde anlaşılan âlem ve aile bağına işaret eder. Seyyid Hüseyin Nasr, Rig-Vedalarda geçen Purusa'nın kurbanından bahseder. Purusa, aslına bakılırsa kutsallığın kaynağı olarak görülen kurbanın bizzat kendisidir. İlgili kozmolojiye göre, Tanrılar Purusayı kurban ederler, bu kurbandan yer ve gökteki mevcudat meydana gelir. Dolayısıyla tüm âlem Purusadan neşet eden, kutsal ve bir bütünü oluşturan anlamlı parçalar olarak kabul edilir.⁶ Bu durum aslında bize parçadan bütünü, bütünden parçayı yakalayabileceğimiz methonimi ilkesini de sunar.⁷ Küçük âlem olarak insan, büyük insan olarak âlem anlayışının düğümlendiği metonimi ilkesi, insan ve âlem birlikteliğinin adeta ailede yaşana-cağını hatırlatır bize. Purusa, bir aileyi bir arada tutan en büyük harç olarak fedakârlığı yani aile fertlerinin birbirleri için kendilerini kurban etmeleri düşüncesini

4 R. Nisbett, Düşüncenin Coğrafyası, çev. Gül Çağalı Güven, Varlık Yay., İstanbul, 2015, s. 29.

5 Lewis Hodous, "Konfüçyüs Dini", çev. Günay Tümer, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:21, sayı:1, 1952, ss. 392-396; geniş bilgi için bkz. Muhammet Enes Kala, "Kadim Çin Ahlâk Felsefesinin Kurucu Çerçevesi -Konfüçyüs-Laozi-Mozi", ss. 75-76.

6 Seyyid Hüseyin Nasr, "Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı" ss. 50-52. (Seyyid Hüseyin Nasr, Makaleler 1, çev. Şahabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1995 içinde)

7 https://www.etymonline.com/search?q=metonymy&ref=searchbar_searchhint [Erişim: 01.08.2020]

seslendirir. Bir diğer önemli ilke Hinduizm’de ahimsadır. Bu, hem zor kullanmama hem de hikmete odaklanmak olarak anlaşılabilir. Bu ilkeye göre insan tabiatı olduğu gibi kabul etmeli ve ona saygı göstermelidir. Her varlığın varlık ilkeleri ve formları vardır. İnsan âleme, âlemin kendi norm, form ve ilkeleri mucibince yönelmeli, kendi arzu, hevâ ve normlarını dayatmaktan vaz geçmelidir. Ahimsa ilkesi külli bir ilke olarak canlı ve cansız tüm varlık zinciri için kapsayıcı kabul edilir. Ahlâkın başlangıcı da aslında bu noktada kimseye zarar vermemektir. Bu hususa Ali Şir Nevai çok güzel işaret eder. “İyilik yapmak elinden gelmiyorsa, kötülük bari yapma.”⁸

Antik Yunan düşüncesine baktığımızda Sokrates ile başlayan düşünce sisteminde gök, yeryüzü ve toplumdaki bütüncül düzenliliğin arandığına şahit oluruz. İyi, güzel ve doğrunun bizzat kendisi olan En Üstün İdea, Platon’un anlayışında gölgeler âleminde ancak insanoğlu ile ferdi ve içtimai zeminde yani siyaset ve ahlâk ile yaşanabilir. O halde filozofun vazifesi yeryüzünde iyi-güzel-doğru yaşam tarzını keşfedip topluma sunmaktır. Bu, hem ferdi hayatın hem de aileyle başlayan toplumsal hayatın en asli telosudur. Söz konusu bağlam Platon’un öğrencisi Aristoteles ile devam ettirilir. Nikomakhos’a Etik eserinde pratik bakımdan en büyük ilmi siyaset olarak gören Aristoteles, eudaimoniaya layık hayatın nasıl yaşanacağına ilişkin görüşlerini paylaşırken, ahlâkı, Nikomakhos’a Etik eserinde teorik olarak, aile yaşamını ise Politika eserinde pratik olarak üst siyasetin başlangıcı olarak konumlandırır. Ancak eudaimonia yaşamına layık bir hayat, ona göre hayatın başlangıç ilkesi olan İlk Muharrik’i yani Tanrı’yı hem nazari olarak idrak etmek hem de yaşamı bu çerçevede yeniden planlamakla mümkün olabilir. Dolaşısıyla pratik hayatın yaşam ilkeleri ve zemini olarak karşımıza burada ilkin ahlâk ve aile çıkacaktır. Söz konusu eşik ise insanı telosuna yani eudaimonia’ya ulaştırabilecektir. Aristoteles sonrasında Stoa düşüncesinde ise Logos anlayışı bizi yine ilahi düzenliliğin hem fert hem aile olarak içselleştirilmek suretiyle logos yaşamına dahil olma imkanını araştırmaya götürür. Kısacası Antik Yunan düşüncesinde zikrettiğimiz anlayışlar, âlemi kozmik bir düzenlilik çerçevesinde anlamlandırırken, bu düzenliliğin ilahi ilkelere bağlılığını, söz konusu düzenliliğin keşfedilip idrak edilmek suretiyle fert, aile ve toplum hayatında yeniden kurgulanabileceğine ilişkin anlamları seslendirirler.

İslam düşüncesine baktığımızdaysa tevhid, adalet ve muhabbet ilkelerinin ortak bir temayı sunduğunu görebiliriz. Kuşkusuz İslam düşüncesinin konuya ilişkin yorumlarını ayrıntılı olarak vermek bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Dolayısıyla bu bakımdan İslam düşüncesinin temel ilkeleri üzerinden meseleyi ele almak çok daha makul görünür. İslam düşüncesinin en asli ilkesinin tevhid olduğunu unutmamak gerekir. O halde Vacibu'l Vücûd'dan mevcudâta vardığımızda bu noktada Vücûd ve mevcut ilişkisi Yaratan ve yaratılan ilişkisi çerçevesinde manaya sahip olur, zerreden küreye tüm mevcudâtın doğrudan Allah ile ilişkisi Tevhid ilkesi çerçevesinde son derece önem arz eder. Bu doğrultuda Seyyid Hüseyin Nasr “müslümanlar için tabii fenomenler hiçbir zaman Allah'ın ayetleri olmanın ötesinde bir anlam taşımadılar.” der.⁹ Yine, “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kuran'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?”¹⁰ “Göklerde olanlar da yerde olanlar da Allah'ı tesbih ederler. O güçlüdür, Hakim'dir.”¹¹ “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Doğrusu O Halim olandır, Bağışlayan'dır.”¹² “Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün peşi sıra yer değiştirmesinde, insanlara fayda sağlayarak denizde yüzen gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirdiği ve ölümünden sonra yeryüzünü kendisiyle canlandırdığı suda, orada yaydığı farklı türdeki her bir canlıda, rüzgârların çevrilip yönlendirilmesinde, gök ve yer arasında emre amade kılınmış olan bulutlarda akledenler için (üzerinde düşünülüp, bunları yapanın tek ilah olduğu ve kulluğu yalnızca O'na yapılması gerektiğine dair) deliller vardır.”¹³ ayetleri bu durumu ortaya net şekilde koyar.

Tevhid, Allah karşısında her bir varolan olarak yaratılmışlığımızı ve ona bu noktada mahiyet bakımından ortak olamayacağımızı hatırlatır. Tevhid yine bu noktada tüm mahlukât âlemi olarak aslında bir aile olduğumuza işaret eder. Adalet, içinde yer alan varlık zincirinde her bir varolanın kendi yerinde bulunduğu, dahası bu doldurması gereken boşluğu külli ailede tahribat oluşmaması için en iyi şekilde doldurmak gerektiğini hatırlatır.

9 Seyyid Hüseyin Nasr, “Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı” s. 54.

10 Fussilet 53.

11 Haşr 1.

12 İsra 44.

13 Bakara 164.

İslam düşüncesinde insan, adil, hadim ve hakim özellikleriyle ön plana çıkar. Bu bakımdan insan kendisini varlık zincirinin ne altında ne üstünde görür (teva-zuu). Olması gereken yerdedir ve bu yer için mücadele eder, bu açıdan o adildir. Söz konusu mücadele insanı âlem için faydalı işler yapmaya sevk ederken (hadim), bu faydalı işlerle o tarih alanını inşa ederek kendisi için bir yaşam dünyası meydana getirir (hakim). İnsanın kendisinden beklenen yerde olması ve bunun için mücadele etmesindenense tahakküm değil hikmet sadır olur. Zira insan kendi arzu ve menfaatini varolanlara dikte etmez, bilakis her varolanın ilahi nizam içinde kendi doldurması gereken yeri olduğunu ve bu doğrultuda her varolanın kendi varlık ilke ve yasası olduğunu idrak eder. Dolayısıyla adil ve mütevazı kişi, insan ve tabiat arasında ahengi ve dengeyi muhafaza etmeye çalışır. Son olarak muhabbet ise hem dikey hem de yatay olarak tüm âlemi bir arada tutan harç olma vazifesi görür. Muhabbet hem âlemlerin yaratılışının mümkün müsebbibidir, hem de varoluşa ve Varlığa katılmak için ilahi eşiktir. İnsan, âlemleri yaratan Allah'a ancak muhabbetle varabilir. Bu noktada muhabbet, iman ve kulluk olarak tezahür eder.

Son olarak İslam düşüncesinde ön plana çıktığını düşündüğümüz tevhid, adalet ve muhabbet ilkelerinin ailede nasıl tecelli edebileceğine ilişkin kısa bir yorumlamada bulunabiliriz. Ailede tevhid ilkesi aile bireylerinin ona buna köle değil sadece Allah'a kul olmalarını ve gayelerinin O'nun rızasını kazanmak olduğunu aile fertlerine hatırlatırken; muhabbet ilkesi aile bireylerini birbirine en güçlü şekilde bağlayan bir bağ olur. Adalet ilkesi ise ailenin ve ailede var olan fertlerin âlemde ve toplumda sadece onlar vasıtasıyla doldurulacak olan yerin en iyi şekilde onlar tarafından doldurulması gerektiğini, bu doğrultuda mücadele etmeleri gerektiğini ve ailede herkesin ancak adalet ilkesi mucibince rollerini ve sorumluluklarını yerine getirmelerinin lüzumunu onlara hatırlatır.

Kadim dünyada, varlık nizamı ilahi bir iklimde anlaşılma çalışılmış, kozmosun ancak ilahi bir şemsiye altında mümkün olabileceği dolayısıyla bu düzen ilkesinin ferde, aileye ve topluma da yansıtılması gerektiği düşünülmüştür. Yani ferdin aileye, ailenin topluma, toplumun âleme, âlemin ise Tanrıya bakan tarafının oldukça merkezi olduğunu kadim dünyanın telakkisinde görebiliriz. Tanrıdan kaynaklanan bu bütünlük ise kendisini kutsallık olarak sunmuştur. Kutsal bir mahfazanın tüm varolanları kuşattığı, bu kutsallık zırhının hem muhafaza edici

hem de tüm varolanları birbirine bağlayıcı harç olduğu kabul edilmiş ve insanın bu noktada adeta âlemde bu kutsiyeti koruması gereken, bu kutsallığın manasını keşf ve inşa edici bir misyona sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak modernite ile beraber insan, bu kutsal mahfazanın ve zırhın anlamsız olduğunu düşünmüş, bu zırhı kaldırmak suretiyle âlemi çok daha net ve açık görebileceğini zannetmiş, kendisini kısıtladığını düşündüğü ilahi ve sosyal tüm bağlarından azade olabilmenin yollarını aramıştır. Bu çaba ve arayışını ise en genelde rasyonelleşme, bireyselleşme/bencilleşme ve sekülerleşme olarak tecrübe etmiştir.

2. Modernitenin Ailenin Kimyasıyla Oynaması: İrtifa Kaybeden Beşerin Ferdi ve Sosyal Anatomisi

Klasik dünyanın âlem tasavvurunun zarar görmesi, kutsallığın yara alması, bir takım belli sabiteler üzerinden tözselliğe sahip olduğu düşünülen insan fitratının akışkanlığa teslim edilmesi ve modern zamanların yeni beşerinin bütünden parçacılığa, tamdan tamamlanmamışlığa geçişi ve modern ailenin dağılan ve devredilen rolleri bağlamlarını tartışmak son derece önemli görünmektedir.

Modernitenin kurumsallığının Batıya özgü rasyonellik, sekülerleşme, teknoloji (özellikle iletişim teknolojisi), bireyselleşme ve dolayısıyla bencilleşme eliyle gerçekleştirdiği ifade edilebilir.¹⁴ Modernite, klasik dünya görüşüne çok ciddi bir rakip olarak bambaşka manzaraları dahil etmeye çalıştı. Bu uğraşının esaslı şekilde âlemin kutsal tülünden soyunmasına, beşerin âlemde yalnızlaşmasına ve toplumun doğrudan teknik mühendisliğin alanı haline getirilmesine neden olduğu haklı olarak iddia edilebilir. Yeni manzarada korunmak zorunda olan yalnızlaşan ve yabancılaşan beşer kadar, bu beşerin gazabından ürken tabiat da karşımıza çıkar. Kadim dünyada tabiatı, beşerin gazabından koruyan dinden neşet eden narin, latif ama güçlü bir kutsallık tülü söz konusuydu. Tül, hem tabiatın mahremini hem de tabiatın insana gelecek zararı örtüyordu. Modern beşer, dinle arasına koyduğu mesafeyle bu tülü ortadan kaldırıp, tabiatın mahremine halel getirmiş oldu. Dolayısıyla yenedünya acımasız bir rekabeti haber verdi; modern beşerin tabiatla olan acımasız rekabeti...

14 Martin Jacques, The Death of Intimacy, <https://www.theguardian.com/uk/2004/sep/18/britishidentity.comment> [Erişim: 01.08.2020]

Âlem ve tabiatın kutsal tûlden arındırılarak profan ve seküler hale getirilmesi, yine insanın arz ile sema arasında sadece ona özgü olan bir yerde olup aşkınlaşma tecrübesine sahip olma imkanının elinden alınarak bayağı, agnostik ve seküler bir derekeye indirgenmesi, onun kendisine, âleme ve Yaratıcısına yabancılaşmasına yol açtı. Nasr da tabiatın kutsallıktan arındırılmasını peşi sıra insanın tanrılaşma denemelerinde okumaya çalışır.¹⁵ Bununla birlikte kutsaldan arındırılmış bir hale getirilen Batı'nın düşünce hareketi aslına bakılırsa bir küresel sömürgeleştirme hareketine ve tabiatı hakimiyet altına alma mücadelesine dönüşmüş görünür.¹⁶ Tüm bunlar âleme huzuru ve ahengi değil, kaosu, tatminsizliği, kırılganlığı ve savaşı getirmiştir.

“Batıda doğup tedricen diğer bölgelere dağılan modern insan, asırlarca gezegeni hep ilerleme, maddi başarı, iktisadi gelişme ve ondokuzuncu yüzyılın diğer yanlış ideal ve tanrıları adına tahrip etmiştir... Dünyayı kazanmak gayesiyle semaya sırtını dönen modern insan bir anlamda bugün sırf semanın yitirilışinden dolayı dünyayı kaybetmektedir.”¹⁷

Kuşkusuz yukarıda zikrettiğimiz sema ve yer kavgasında, insanı refakatten daha ziyade rekabete sevk eden hususlardan birisinin, Batılı insana aynı anda hem sema hem de yerin birlikte öneminin anlatılamaması olduğu ifade edilebilir. Tahrif olunmuş Hristiyanlık tabiata tapan putperestliğe, ayakları sağlam yere basan, akli ama akla indirgenmemiş, kutsallığı boşandırılmamış bir eşikte cevap veremediği ve bundan öte insana odaklanıp onun tabiatla ve dünyayla bağlantısını koparmak suretiyle insanı Hz. İsa'nın zatında ilahlaştırdığı için iki şeyden olmuş görünür. Artık Batılı nazar, hikmet nazarıyla bakılması gereken âleminden ve Allah ile tabiat arasında hâdim, hâkim ve adil olan insandan uzaklaşmaktadır. Tabiata tahakkümde bulunup kendi onurunu ayaklar altına alan, hemcinsleriyle refakat ilişkisini görmezden gelip tüm ilişkisini ben-merkezli bir çerçevede rekabet ilişkisiyle anlamlandıran bir beşerin türemesine de bu eşikte şahit olmaktayız.

İnsanın Allah ile irtibatının bozulduğu bir eşikte peşi sıra insan ve âlem ilişkisi yaralanıp bozulur. Bu bozuluş insanın hemcinsiyle ilişkisini tahrip eder, bu

15 Seyyid Hüseyin Nasr, “Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı”, ss. 44-46.

16 Seyyid Hüseyin Nasr, “Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı”, s. 48.

17 Seyyid Hüseyin Nasr, “Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı”, s. 42

tahribat kendisini en çok da belki, erkek-kadın ilişkisinde açığa çıkarır.¹⁸ Tamliklının, tamamlayıcılıkların ve bütünlüklerin parçalandığı bir nazarî çerçeve tüm ilişkileri yaralar ve tahrip eder. Halbuki eksikliğini Allah’a olan iman/güvenle tamamen erdirmesi gereken insan, ancak Allah ile ilişki ve iletişimi tamsa iç emniyetini sağlayabilir. İç emniyetini sağlayan birisi emin olarak kendi dışına emniyet verebilir. Harici uyum ise bu çerçevede uyumlu ve ahenkli insan ve âlem ilişkisinden sadır olur. İç ve dış uyum ve huzurun yakalandığı bir bünye ise diğer tekil ve tümel bünyelerle huzur ve barış içinde bir arada bulunabilir. Bu eşikte insan insanın kurdu olmaz, olamaz, ufku olur, dostu olur ve yurdu olur. Kadın ve erkek rakip olmaz refik olur, yani kelimenin tam anlamıyla eş olur. Aile o bakımdan huzur ve ahenk olarak iç ve dış uyumun keşfedilebileceği, toplumu bir vitrin, âlemi ise bir ayna olarak temsil eder. Ancak çalışmada bu eşğin moderniteyle beraber zedelendiğini ve yaralandığını vurgulamak istiyoruz.

Kadın ve erkeği birbirinin rakibi olarak görüp, onları, taşıdıkları farklılıklardan ziyade eşitliklerinde anlamaya çalışan, dahası kadına erkeğe öykünmesi noktana-razından değer veren yaklaşım insani olamaz. “Kadın ve erkek ayrımı bir tesadüf değildir. Bilakis onlar birbirini tamamlayan unsurlardır ama özdeş de değildir. Ayrıca onlar, tek bir ortak paydaya –eşitlikçi- indirgenemezler; çünkü o zaman Allah’ın mahlûkatının ve kadın ile erkekte tecelli etmiş olan ilahi nizamın bazı özelliklerinin güzelliği zedelenmiş olur.”¹⁹ Kutsaldan boşandırılmış dünyada, âlemin ve insanın seküler ve profan olana indirgendiği zeminde “kadın ve erkek kendi ayakları üzerinde durmak zorunda kalır ve hiçbir şekilde tam anlamıyla başaramayacakları tekâmül ve birbirini tamamlama uğruna birbiriyle yarışma ve mücadele içine girerler.”²⁰

Yaratıcısıyla bağıni koparmış bir dünya insanı, kendisini Tanrının yerinde görmeye çalışırken, âleme ve kendi hemcinsine acımasız bir rekabetle yaklaştığını çoğu zaman fark edemez. Böylesi bir zemin, insana kendisini ve kendisini inşa, teşhis ve tedavi ettiği yuvasını yani aileyi unutturur. Bu bakımdan modernitenin aile kurumunun özsel yapısını tahrip ettiği iddia edilebilir. Kişiliğin inşasının

18 Seyyid Hüseyin Nasr, “Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumu”, s. 70. (Seyyid Hüseyin Nasr, Makaleler 1, çev. Şahabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1995 içinde)

19 Seyyid Hüseyin Nasr, “Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumu”, s. 70.

20 Seyyid Hüseyin Nasr, “Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumu”, s. 71.

kaynakları olan din, gelenek ve yerellik hususları moderniteyle zarar görmüştür. Modernitenin taşıyıcı kolanları olan bireysellik, sekülerleşme ve rasyonellik, sanayileşme ve dolayısıyla hızlı kentleşme olgusu, aile bağlarını özellikle ailenin sosyolojik, psikolojik, itikadî ve talimî işlevlerini tahrip etmiştir. Bu hususların her birisine çalışma içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak değinilecektir.

Kadın, geleneksel ailede ev dışında, evin ekonomisinin fail faktörü olarak erkek-kadın refakatine bağlı çerçevede çalışmaktaydı. Ancak bu, gelenekselleşen bir nomos içerisinde içselleştirilmiş bir yaşam dünyasında cereyan etmekteydi. Sanayileşme, küçük aile işletmelerinden üretim ilişkilerinde fail olan kadını çıkararak kadın için infiale yol açmış oldu. Bu, bir bakıma kadına ve kadın üzerinden erkeğe vurulan bir darbedir. Bu süreçle birlikte Tanrı ve insan, insan ve âlem arasında bozulan ilişkiler, erkek ve kadın arasında da bozulmaya başladı. Yani erkek ve kadın arasındaki refakat bozuldu ve yerini acımasız bir rekabete bıraktı. Zira artık modern ekonominin arkasında, tüm üst ve alt belirlenimlerden soyutlanmış, damarlarından tabiricaizse kan akmayan bir formel özne söz konusu edilegelirdi. Bu özne ile bizler cinsiyetin nötralize edilip, eşitlenip hatta özdeşleştiğine şahit oluruz.²¹ Cinsiyetler arasındaki rekabet bozulup araya rekabet girince kadın, kadın olarak değil de erkeğe öykünerek varlık iddiasında bulunur hale gelmiştir. Erkek ve kadın arasındaki ahenkli ilişkinin bozulması aile kurumuna çok şiddetli bir darbe vurmuştur.

Bencil Piyasa-Pazar toplumunda insan ilişkileri metalaşır, menfaatin basit araçları haline dönüşür. Akıl ve duygunun ahenkli birliğinden koparılarak akışkan duygusalılığa indirgenen insan-toplum ilişkisinde artık hiçbir davranış tarzı hasbi değil ama belki sadece hesabidir. Bireysellik teorisinin pratiğinin bencillik olarak tecrübe edilebileceği ifade edilebilir. Bu tecrübe biçimi pazar ekonomisiyle birleştiğinde ise artık ortada samimiyet ve hasbîlik değil, bilakis menfaatperestlik ve hesabîlik söz konusu olur.

Martin Jacques, Batı toplumunun doğasını derinden değiştiren bazı hususları zikreder. Bunlardan ilki bireyselliğin doğuşu ve yükselişidir. Artık bununla kişinin kendisi bizzat hakim noktaya çıkıp evrensel referans noktası haline gelir, dahası

21 Bkz. Ivan Illich, Gender, çev. Ahmet Fethi, Ayraç Yay., Ankara, 1996, ss. 22-28.

kişinin kendi ihtiyacı ve ilgisi her şeyin nihai gerekçelendirme noktası olur. Bireyselleşme, kişinin tüm hususları ortaya çıkardığı gibi pratikte bencilliği çağımıza normatif bir zeminde sunmuş olur. Martin Jacques'ın ifade ettiği ikinci nokta, pazar ekonomisinin toplumun her bir yerine derinden sirayet etmiş olmasıdır. Toplumun her tarafını marketin istila etmesi bizi refakatten soyup rekabete çeker. Mezkur iki hususun birleşiminden ise ego-market/Ben pazar toplumu kendisini aşıkarak kılar. Artık bu toplumda refakat yerini rekabete bırakmış, biz dili, ben diline dönüşmüş, ortak faydanın yerini kişisel menfaatler almış, hasbilk hesap sorar pozisyona yükselmiştir. Bunlar haricinde Batı toplumunun doğasını değiştiren üçüncü noktayı ise Jacques, iletişim teknolojisinin doğuşu ve gelişiminde görür.²² Cep telefonları ve internetle özel alanlarımızın kamusal alana doğru evrildiği, yaşamın hızlandığı ve kişinin kendisine ayırdığı özel zamanların lekelenildiği bir durumdur bahsedilen.

Toplumun doğasını değiştiren tüm bu hususlar aslında en çok da bizim sosyal doğamızı ilk olarak fark edip, inşa etmeye yöneldiğimiz aileyi çok daha kırılğan hale getirir. Şu anda diyor, Jacques, geniş aileler oldukça marjinal görülüyor, çekirdek aileler daha da küçülme eğiliminde ve aile olarak kalma süresi kısalarak boşanmalar sert şekilde artıyor, aileler okul öncesi çağdaki çocuklarına çok daha az zaman ayırır geliyor diye ekliyor.²³ Aile, bizim güvenlik duygusunu tattığımız, insani duyguları, kimliğimizi, sevmeye, sevilme, sorumluluk becerilerini öğrendiğimiz nasıl konuşulup nasıl dinleneceğini kavrayacağımız hasılı nasıl insan olunacağını öğreneceğimiz yerdir, yuvamızdır.²⁴

Modernite insanın Allah ile irtibatını zedeleyip âlemi kutsallık tülünden mahrum bıraktıktan sonra aslında buz gibi âlemde insanı yapayalnız bırakmış oldu. Âlemde yalnızlaşan ve yabancılaşan insanın tedavisi kuşkusuz topluma ve aileye düşer. Toplumun modern devletle yeniden inşası ve ailenin de geleneksel rollerinin söz konusu eşikte modern devlete kayması, işi kuşkusuz bu meyanda çok daha zorlaştırmış görünür. İnsanın Tanrı'ya olan bağlılığının ciddi şekilde tahrip

22 Martin Jacques, 'The Death of Intimacy', <https://www.theguardian.com/uk/2004/sep/18/britishidentity.comment> [Erişim: 01.08.2020]

23 Martin Jacques, 'The Death of Intimacy', <https://www.theguardian.com/uk/2004/sep/18/britishidentity.comment> [Erişim: 01.08.2020]

24 Martin Jacques, 'The Death of Intimacy', <https://www.theguardian.com/uk/2004/sep/18/britishidentity.comment> [Erişim: 01.08.2020]

olmasıyla insanın her bir bağlanma ilişkisinin yara aldığı bir eşikte sorumlulukların da zedelendiğini ifade edebiliriz. Zira insan, ancak bağlandığı varlık karşısında sorumluluğunu derinden hissedebilir. Bağlanmak bu çerçevede bizatihi sorumlulukla alakalı bir kavramdır. Modern dönem, sorumlulukların değil, hakların vurgulandığı ve öne çıkarıldığı bir dönem olmuştur. Bu da evlilik gibi, aile gibi, haklara riayeti göz ardı etmese de daha ziyade sorumlulukları vurgulayan kurumların zayıflaması anlamına gelmiştir. Zayıflatıcı unsur, aileyi bir taraftan özgürlük karşıtı, diğer taraftan ise baskıcı bir kurum olarak işaretlemektedir.²⁵ Burada özellikle üzerinde durmamız gereken bir husus söz konusudur. İrade, özgürlüğü şart koşar, özgürlük haklar arasındaki tercihi açığa çıkarır ama her hak bir sorumluluktan neşet eder. Mesuliyet olmadığı takdirde iradeden, irade olmadığında özgürlükten, özgürlük olmadığında ise haklardan söz edilemez. O halde haklara sahip olmak için mesuliyete, mesuliyet için ise bir mensubiyete ihtiyacımız söz konusu olur. Mensubiyetin derinden yaşandığı en asli kurum olarak da karşımıza aile çıkar. Ancak zikrettiğimiz bağlamda modernite, sanayileşme ve kentleşme karşısında en çok güç kaybeden kurum ise kuşkusuz aile olmuştur.

Yukarıda ferdin yalnızlaşmasına ve yabancılaşmasına temas etmiştik. Aynı şeyi modern zamanlarda aile için de söyleyebiliriz. Yani modern zamanlarda ailenin de yalnızlaştığı ve yabancılaştığı iddia edilebilir. Onun yabancılaşması geleneksel rollerinin başka kurumlara zaruri veya gönüllü devriyle ilgili okunabilir. Modernite ve sanayileşmeyle birlikte hızlı kentleşme ve buna bağlı oluşan kitlesel mimari, kadın ve erkek refakatine değil de rekabetine dayalı iş gücü piyasası, çocukların ve yaşlıların yaşam konforu önünde yük olarak görülmesi ailenin geleneksel işlevlerinin devlete gönüllü devrini hızlandırmıştır. Modern devlet merkezi olarak güçlendikçe aileden de rol çalmış görünür. Özellikle eğitim rolü burada oldukça önemlidir. Mürebbilik rolü gelenekte esas olarak ailenindir. Zira talim/öğretme, teorik ve pratik veçheleriyle ancak ailede olabilir. Ailenin geleneksel işlevlerinin devlet kadar sivil kurumlara da bırakılmış olduğunu görebiliriz. Ailenin içsel işlevselliği dediğimiz eğitim, din, siyaset, devlete; dışsal işlevsellikleri diyebileceğimiz üretim, bölüşüm, tüketim ise şirketlere, devlete ve sivil toplum kuruluşlarına geçmiş görünür. Modern zamanlarda aile değerleri, malları, geleneği üreten canlı

25 Nazife Şişman, “Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın”, s. 596. Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu, ed. Ö. Çaha, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007 içinde)

bir birim olmaktan çıkıp onları tüketen bir birim haline gelmektedir. İçinde bulunduğumuz pandemi süreci aslında üreten bir aile noktasında bir şans olarak değerlendirilebilir. Burası ise bahsidiğerdir.

Son olarak modern zamanlarda çiftlerin adanmada, yaşadıkları konforda ve peşinde koştukları hazzardan uzak kalmama noktasında birbirlerine ve çocuklarına gösterdikleri ehemmiyetin ve dolayısıyla ailenin kutsiyetinin zarar gördüğü iddia edilebilir. Artık aile, geleneksel değerlerin yaşatıldığı, yeri ve zamanına göre yeniden üretildiği bir yer değil, bencil pazar ekonomisinin ambalajladığı değerleri tüketen bir yurtsuzluğun tecrübe edildiği yersizliğe dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

3. Sonuç Yerine Günümüzde Aile: Konumu ve Durumu

Son başlığımız altında aile kurumunun modernleşmeyle günümüzde aldığı şekli ve işlevini tartışmak için kısa bir tarihsel ve kavramsal arka plan oluşturma denemesinde bulunacağız. İnsanın neden bir eve ihtiyaç duyduğu sorusu ailenin işlevini ve anlamını daha iyi idrak etmek için çok anlamlı bir sorudur. İnsanın fitratında olan fizyo-biyolojik ve sosyal ihtiyaçlar bir evin oluşmasının belki de en mühim gerekleridir. İnsanın fitraten aciz ve muhtaç oluşu, yaşamda kalabilmesi için gıda ve barınma ihtiyacını hissetmesi, neslini ve nefsinin muhafaza edip sürdürme ihtiyacı ev/aile/yuva olgusunu mücessem hale getiren en önemli nedenlerdir.²⁶ Zikredilen gerekçeler aynı zamanda yansımalarıyla evin muhtevasına da dahil edilirler. Baba, anne ve çocuklar dışında özellikle insan nefsinin ve neslinin devamı için gerekli olan gelir meselesi ve gıdanın üretimi, saklanması, bölüşümü ve nemalandırılarak muhafazası ve tüm bunları kolaylaştırıcı faktörler olarak yardımcılar, aile kavramına mündemiçtir. Bu hususa Aristoteles'te de rastlıyoruz. O, oikos/evden türetilmiş olan oikonomia yani ev idaresi kavramına Politika adlı eserinde yoğunlaşarak bu kavramın içine aile fertlerinin, kölelerin ve ekonominin girdiğini ifade eder.²⁷ Ancak bu noktada eşya biriktirmekte, sınırsız kazanç sağlamak değildir esas olan, insanın insanca yaşaması için gereken kazanç ve mala

26 Nasiruddin Tusi, Ahlâk-ı Nâsirî, çev. Anar Gafurov-Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul, 2016, ss. 187-199,

27 Aristoteles, Politika, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.11.

sahip olmak, bunu üretmek, paylaşmak ve korumaktır.²⁸ Aristoteles'e göre aile yine siyasi yapı ve bünyenin en küçük yapı birimidir. Siyasal bünye kendisini aile üzerinden kurar ve gösterir. Monarşik ve oligarşik yönetim tarzlarının aile fertleri arasında tecelli ettiğini Aristoteles özellikle vurgular.²⁹ Dolayısıyla ideal bir siyasi birliği sağlamak ve yaşamının teorik olarak zemini ahlâkı, pratik olarak giriş kapısı ise ideal bir aileyi inşa etmektir.

Ahlâk felsefesi kitaplarımızda tedbiru'l menzil olarak yer alan ev idaresi, fert (tedbiru'l ferd) ve toplumun (tedbiru'l mudn) arasında yer alarak adeta kişiliğin ve sosyalliğin inşasında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu bize hatırlatır. Bu çerçevede aile hem ahlâkın hem de siyasetin birlikte ortak eşikte yaşandığı bir çerçeveye de işaret eder. Baba, anne, çocuklar, yardımcıları ve mallar klasik dönemde evin/ailenin muhtevasını oluşturur.³⁰ Babanın ailedeki asli vazifeleri evi idare etmek ve geliri temin etmektir. Ancak geliri temin etmenin belli başlı ilkeleri vardır. Gelir, zulüm, hayasızlık alçaklık ve haksızlıktan elde edilmemelidir. Bu hususlar, helal ve temiz olan gelir ve malın ehemmiyetine güçlü vurgular olarak görülmelidir. Annenin asli vazifesi ise evin idaresinde babaya yardımcı olmak ve babanın olmadığı durumlarda babanın vekili olarak ev idaresini üstlenmektir. Eşlerin birbirine karşı sadakati ve çocuklara karşı muhabbeti çok önemlidir. Baba evin dışında makro işlevi, anne evin içinde incelik ve tezyinat gerektiren mikro işlevi üstlenir. Her birisi birbirini tamamlar.³¹

Yukarıda da zikredildiği şekliyle, aile kavramının kapsamı içerisine üretim ve tüketim araçları kadar mimarinin de girdiğini ifade etmek yerinde olur. Yani mimari aileyi bir arada tutan, samimiyet ve hasbilîği her vesile ile aile fertlerine hatırlatan birlik ve beraberliğin sürdürüldüğü bir mekan küre olarak karşılık bulmalıdır.³² Üretim, tüketim ve mimari formlarının aile kavramına mündemiç olduğu için yeri ve zamanına göre aileyi yeniden şekillendirebileceği unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında postmodern kültürün üzerimize boca ettiği tüketim formları, yaşam alanını daraltıp mahremiyeti ıskalayan mimari şekilleri, israf, gösteriş ve

28 Aristoteles, Politika, ss. 17-23.

29 Aristoteles, Politika, ss. 26-27.

30 Bkz. Nasiruddin Tusi, Ahlâk-ı Nâsirî, ss. 187-188. Taşköprizade Ahmed Efendi, Şerhu'l Ahlâki'l Adudiyye, çev. Mustakim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014, s. 174.

31 Kınalızade Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alai, haz. Mustafa Koç, Klasik, İstanbul, 2012, ss. 322-325.

32 Kınalızade Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alai, ss. 321-326

cimrilik iksirleri aile kurumunu derinden etkileyen hususlar olarak karşımıza çıkar. Zira muhtevaya ilişkin bozulma ve çürüme o muhtevayı taşıyan mahiyeti de bozup çürütebilir.³³

Ailenin güçlü olması, kapsamına giren unsurların güçlü olmasına bağlıdır. Her sosyal birim gibi ailenin de başat unsuru insandır. O halde siyasi bir kurum olarak da görülebilen aileyi meydana getiren, tabiatı itibarıyla sosyal canlılar olarak insanların yönetim ve yönetilen mekanizmasındaki kabiliyetleri aile idaresine tesir edecektir. İbn Sina'nın aile meselesinde özellikle yöneten ve yönetilen ilişkisi bakımından ilk siyasetin kişinin kendi kendini yönetiminden başladığını vurgulaması son derece önemlidir. Kendi kendini en uygun şekilde yönetebilen kişi, diğer yönetim mekanizmalarında zorlanmadan bulunabilir. O halde bu açıdan bakıldığında kendi kendisine bigane kalmış, yabancılaşmış kişinin aile ve topluma kendisinden beklenen faydayı sunamayacağı hatta o birlikteliklere zararı doku-nabileceği de söylenebilir.³⁴ Âlemde her bir varlık ondan beklenen işlevi yerine getirerek varlığını gerçekleştirmiş olur. Bu bakımdan insan da insan olma hasletlerini ve yollarını keşf ve inşa etmelidir. Bunu ferdi ve sosyal olarak gerçekleştirebileceği asli yer ise öncelikle ailedir. Aile içinde kişi hem ferdi olarak kendi eksiklik ve fazlalıklarının farkına varabilecek hem eksikliklerini giderebilecek hem de fazlalıklarını artırıp daha da tebellür ettirebilecektir. Tüm bu süreç aslına bakılırsa hem bir arada yaşamak zorunda olan insanın kendi doğasını olması gereken yere koymayı (tevazuu) hem de herkesin hak ettiği şekilde yaşamasının imkanını (adalet) meydana getirir.

Ailenin asli gayesi ailedeki tüm fertler için dünya ve ahiret saadetine giden yolları keşf ve inşa etmesidir. Bununla beraber ailenin dünyevi amaçlarından birisi, aileyi meydan getiren her bir ferdin fıtratında gizli olup o kişiye özgü olan, insanlığın faydasına kullanabileceği yeteneği açığa çıkarılabilecek imkanları hazırlayabilmesidir. Adaletin ailede belki de en ciddi tezahürü bu bağlamda olmaktadır. Aile bununla birlikte asli bir direniş ocağıdır. Sosyal, iktisadi, kültürel ve dini direnişin mevziisi ailedir. Kurumsallaşan bir aileyle hem geleneksel değerler muhafaza edilip taşınabilir hem de günün gerekliliklerine göre yeniden üretilebilir. Bu açıdan

33 Nasiruddin Tusî, Ahlâk-ı Nâsirî, ss. 196-197. Kınalızade Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alai, ss.330-331.

34 Salih Yalın, "İslam Ahlâk Filozoflarının Aile Ahlâkına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme: İbn Sina, Tûsî ve Kınalızade Örneği", Journal of Islamic Research, 2019; 30:479-494, s. 483.

bakıldığında hız ve hazzın niceliksel olarak artırılmasına odaklanılan zeminde aile, bunun karşısına mutedil bir çehreyle çıkabilir, sosyal, iktisadi, kültürel ve dini savruluşların önüne bir set çekebilir. Aileden beklenen klasik işlevlere baktığımızda, nefsin ve neslin devamı ve muhafazası, sosyalleşme, muhabbet, benlik ve kişilik inşasıdır. Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım, ailenin tüm işlevlerini biyolojik, psikolojik, ekonomik, eğitim, dini yaşam ve boş zaman etkinliklerini düzenleme başlıklarında ele alırlar.³⁵

Aile, kültürün, ahlâkın, dinin, geleneğin aktarılmasında, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçların karşılanmasında büyük işlev gösteren organik bir sosyal birliktir. Aile neslin devamının maddi olarak fizyo-biyolojik çerçevede, manevi olarak ise kültürel-metafizik çerçevede sağlar. İkisi birlikte düşünülmelidir. İnsan nefsinin bedene bakan ilk melekesi beslenme ve barınma, ruha bakan ilk meselesi ise haya ve mesuliyettir. Aile beslenme, barınma, mesuliyet ve haya formlarının ferdi ve sosyal çerçevede yerli yerinde öğrenilip inşa edildiği ilk sosyal birlik olarak da görülebilir. Yine insanın maddi anlamda ilerlemesini terakki, değerlerin içselleştirilmesiyle manevi gelişimine de tekamül olarak bakarsak, aile, hem terakki hem de tekamülün birlikte kat edilebildiği yaşam sahası şeklinde görülür.

Mesuliyet insanın âlemde, toplumda ve ailede yüklenmesi gereken değer alanına işaret eder. Bu çerçevede kişi, rolleriyle muvafık olarak hem erdemlere hem de vazifelere sahip olmalıdır. Mesuliyetin varolması içinse onu önceleyen bir mensubiyetin varlığı gerekir. Beşer ancak, mensubiyet ve mesuliyetle insan olabilir. Kişinin mensubiyet bağları âlemden aileye olacak şekilde hale hale belirir. Her bir mensubiyet halesi peşi sıra kişiye mesuliyet yükler. Mesuliyetinin farkına varıp, onun gereğini yapan kişi ise âlemde sadece kendisinin dolduracağı yeri doldurmuş ve insani varoluşunu gerçekleştirmiş olur. Bu noktada aile, beşerin insan olma imkanlarını keşfedip inşa ettiği yuvasıdır.

Değerler ancak uygun iklimler oluşturulup yaşanarak temessül edilebilir. Değerlerin temessülü tekamülü meydana getirir. Başarı endeksli yaşam ise belki terakkiyi sunar ama tekamül olmadan terakki yaşatmayı değil her şeye karşı bencil bir yaşamayı esas alır. Dolayısıyla yıpratıcı bir tarafı söz konusudur. Değerlerin modeller eşliğinde örneklerle beraber gösterilmesi ve yaşanmasının ilk zemini aile

35 Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul, 2013.

ortamıdır. “Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler?” atasözü bu meyanda oldukça anlamlıdır. Burada modelleme ve özdeşleştirme ile çocuğun ailede öğrenmeye başlaması meselesi üzerinde özellikle durulmalıdır. Çocuktaki en büyük temayül gördüğünü olmak şeklinde tezahür eder.³⁶ Taklit ve akran öğrenmesiyle öğrenen çocuğun öğrendiğini uygulamaya dökerek içselleştirmesi çok daha kolay olur. İçselleştirilmeyen hiçbir öğrenme benlik inşasına dahil değildir. Aile bu çerçevede hem uygun iklimler meydana getirir hem de bu iklimlere uygun olarak farklı uygun davranış meyvelerinin oluşumuna kapı aralar. Ailenin zamanın ortak noktalarını keşfedip paylaşan bir birim olduğu da özellikle vurgulanmalıdır. Bu bakımda aile geçmişle ortak hatıraları, şimdiki zamanla ortak niyet ve faaliyeti, gelecekle ise ortak beklentileri paylaşan, bu hususlar üzerinde aidiyet ve mensubiyet ilişkileri geliştiren organik ve cevval bir sosyal yapıdır.

Merhamet, muhabbet ve emniyet kişinin ilkin ailede yaşadığı, tecrübe ettiği duygu ve durumlardır. Anneyle en çok merhameti, ana-babanın birbirine ve evlatlarına yaklaşımından muhabbeti, babanın korumacı ve kollayıcı tavrından ise emniyeti öğrenir ve yaşarız. Bunlar yanında adalet, kanaat, metanet ve muavenet ailenin kurucu değerleri olarak yer alırlar. Tüm bu değerlerin birlikte aile fertlerinin ortak şuurlarından neşet edici mücessem halleri güçlü bir aile yapısı sunar. Bu aile yapısı hem toplumun güçlü bir vitrini hem de mütemmim parçası olduğu âlemin sağlam bir aynası olur.

Aradığımız bu ailedir ve bu aileyi bulmak ve kaybetmemek ortak insani faaliyetleri birlikte işe koşmayı gerektirir. Aksi halde bu çaba ya kapitalizmin ya marksizmin ya da feminizmin bozguncu praxisine çarpar ve heba olur. Aile karşıtı tezler aynı mayanın hamurları olarak nitelenebilecek farklı mahallelerden gelebilir. Bunlardan bir iki örnek verebiliriz. Mesela Gilman, aile karşıtı olarak bir tez atar ortaya. Ona göre ailede ne hürriyet ne de eşitlik söz konusudur. Tamamıyla söz konusu olan bir sahiplenmedir. Hükmedici bir baba, az ya da çok köle tabiatlı ana, kelimenin tam anlamıyla bağımlı çocuk, bazen de bir dereceye kadar hizmetli. Olumlu olumsuz tüm erdem ve reziletler vardır ancak adalet ailede yoktur. Adalet evin dışında ondan çok uzakta doğmuştur. Dahası oraya hiç uğramamış ve

uyumlu hale getirilememiştir.³⁷ Yine Engels aileye ilişkin şu cümleleri sarf eder. “Günümüzde, erkek, çoğunlukla, hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin dayanağı olmak ve onu beslemek zorundadır; bu durum, ona hiçbir hukuksal ayrıcalıklarla desteklenmeyi gereksinmeyen, egemen bir otorite kazandırır. Aile içinde, erkek, burjuvadır; kadın, proletarya rolünü oynar.”³⁸ Devrime giden yolun ilk hamlesini ailenin yok oluşunda gören bu yaklaşım hangi insani teşhis ve tedaviden bahsedebilir ki? Kapitalizm aileyi praksiyesiyle, komünizm ise aileyi diskuruyla kaldırmaya niyet etmiştir. İki farklı politik kutup olan bu iki yaklaşım aslında aileye olan düşmanlıkta çok iyi iki dost haline gelebilmektedir.

Aileyi her şeyden önce modernitenin kırıcı ve yok edici dehlizlerinden korumalı ve modern zaman ayartılarına karşı direncini yükseltmeliyiz. Bu, kuşkusuz ferdin çabasını aşan tüm insanlığın ortaklaşabileceği kolektif bir çabayı gerektirir. Âlemin huzurunun ailenin huzurundan kaynaklandığını unutmadan tüm stratejilerin ailenin güçlendirilmesi üzerinde kurgulanması gerektiğini ifade edebiliriz. Her devletin günümüzde gayesi refah devleti olmaktır. Ancak refah devleti sadece terakki diyebileceğimiz maddi kalkınma ile değil tekamül diyebileceğimiz manevi olgunlaşmayla birlikte elde edilebilir. Böylesi bir devlet ideali kendisini ailenin rakibi olarak değil bilakis refiki olarak konumlandırmalıdır. Aile güç kaybettiğinde devlet maddi kalkınma hedeflerinde belki geri kalmayabilir ama manevi olgunlaşma noktasında yara alır, sonunda süreçten hasıl olan kazanımlardan da mahrum olma riskini taşır. Aile ve toplumun tamamlayıcılık ilişkisi ahlâkın ve hukukun içselleştirilerek kurumsallaşması adına çok önemlidir. Ailede övülen bir şey toplumda yeriliyorsa ya da toplumda övülen bir şey ailede yeriliyorsa çok ciddi anlamda kişilerin kişiliklerinde takıyye başta olmak üzere bir takım ahlâki sorunlar meydana gelir. Aile, mahalle, okul ve medya uyumu bu itibarla çok önemlidir. Neyin normalleştirildiğini merak ediyorsak spotların çoğunlukla neyi bize özellikle ve sıkça gösterdiğine bakmamız yeterlidir. Bunlar ayartıcılar olarak tüketim toplumunda aileyi tüketim çarkısının basit bir dişlisi haline getirecek işlevsellikte kurgulamaktadır. Dolayısıyla bu sihirli, ayartıcı ve güçlü atmosferden çıkabilmek

37 Charlotte Perkins Gilman, *The Home Its Work and Influence*, <https://www.gutenberg.org/files/44481/44481-h/44481-h.htm> [30.07.2020]

38 Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol yay., Ankara, 1990, ss. 78-79.

için, aileyi, mahalleyi, okulu ve medyayı refakat ilişkisi üzerinde yeniden anlamlandırmak zorundayız.

Yasal olanı, meşru olanla, meşru olanı helal olanla tamamlamayı öğrenmeliyiz. Aksi halde aile ahengin ve düzenin değil, kaosun mümkün müsebbibi olarak gösterilebilir. Böylesi kırılğan eşikteki ailenin, kadının erkeğe, erkeğin kadına savaş açtığı, menfaat çatışmalarının yaşandığı sevgi ve saygının yitirildiği bir duruma doğru sürüklendiği görülür. Orada huzur değil, huzursuzluk, düzen değil kaos vaki olur. Ailenin değişim ve dönüşümünün varmayı hedeflediği nokta bize bu kırılğan kaotik durumu şimdiden göstermektedir. Niceliksel değişime uyararak geniş aileden çekirdek aileye geçiş, şimdi mahiyetin, özün ve niteliğin değişebileceğine işaret ediyor. Tek ebeveynli aile ve homoseksüel birlikteliklerden meydana getirilen ailemsi yapıları aslında bu özsel bozulmanın tecessüm etmiş halleri olarak yorumlayabiliriz.

Bizler, yani insanlığın şerefini muhafaza etmeye çalışanlar, insanı tabiata rakip olarak değil refik olan görenler, erkek ve kadına birbirinin mütemmim cüzleri olarak bakanlar, aileyi küçük âlem, âlemi büyük aile olarak kabul edenler, insanlığın son kalesi olan, beşerin insan olma imkanlarını öğreneceği ideal aileyi keşfedip onu muhafaza etmeye gayret edeceğiz. O ailede dünyadan mahrum olmadan dünyalıklara mahkum olmamanın değerini fark edeceğiz ve yine o ailede, tabiatın, hayatın ve cinselliğin kutsallığını yeniden idrak edeceğiz. Aile, her şeyden önce bir fazilet okuludur, o okulda insan olmanın ve kalmanın hem talimi hem de terbiyesi verilir, dahası tedib ile erkan da kavranılır. Bununla birlikte biliriz ki mahalle ve aile zayıfın ve düşkünün kendisini emniyette bulduğu merhamet kokan rahimdir. İnsanlık bu rahimden mahrum olmamalıdır. Bizler her ne olursa olsun merhametle kuşanmış yürekler olarak ve Rahim olana sığınarak bu mücadeleyi kutsal olarak görmeye devam edeceğiz.

Kaynakça

1. Haiming, W., Çin Felsefesi, çev. Aysun Güneysu, Kaynak Yay., İstanbul, 2014.
2. Ni, P., “The Philosophy of Confucius”, (Dao Companion to Classical Confucian Philosophy, ed. V. Shen, Springer 2014 içinde)
3. Nisbett, R., Düşüncenin Coğrafyası, çev. Gül Çağalı Güven, Varlık Yay., İstanbul, 2015.
4. Hodous, L., “Konfüçyüs Dini”, çev. Günay Tümer, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:21, sayı:1, 1952.
5. Kala, M. E., “Kadim Çin Ahlâk Felsefesinin Kurucu Çerçevesi -Konfüçyüs-Laozi-Mozi”, TYB AKADEMİ / 2017 / 20: 69-95.
6. Nasr, S. H., “Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam’ın Çevreye Bakışı” (Seyyid Hüseyin Nasr, Makaleler 1, çev. Şahabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1995 içinde)
7. https://www.etymonline.com/search?q=metonymy&ref=searchbar_searchhint [Erişim: 01.08.2020]
8. Nevâî, A. Ş., Mahbûbu’l Kulûb, haz. Vahit Türk, Ötüken yay., İstanbul, 2016.
9. Jacques, M., The Death of Intimacy, <https://www.theguardian.com/uk/2004/sep/18/britishidentity.comment> [Erişim: 01.08.2020]
10. Nasr, S. H., “Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumunu”, (Seyyid Hüseyin Nasr, Makaleler 1, çev. Şahabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1995 içinde)
11. Illich, I., Gender, çev. Ahmet Fethi, Ayraç Yay., Ankara, 1996.
12. Şişman, N., “Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın”, (Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu, ed. Ö. Çaha, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007 içinde)
13. Tusî, N., Ahlâk-ı Nâsirî, çev. Anar Gafurov-Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul, 2016.

14. Aristoteles, Politika, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
15. Taşköprizade Ahmed Efendi, Şerhu'l Ahlâki'l Adudiyye, çev. Mustakim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014.
16. Kınalızade Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alai, haz. Mustafa Koç, Klasik, İstanbul, 2012.
17. Yalın, S., “İslam Ahlâk Filozoflarının Aile Ahlâkına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme: İbn Sina, Tûsî ve Kınalızâde Örneği”, Journal of Islamic Research, 2019; 30:479-494.
18. Canatan K.-Yıldırım, E., Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul, 2013.
19. Yavuzer, H., Ana-Baba ve Çocuk, İstanbul, 1986.
20. Gilman, C. P., The Home Its Work and Influence, <https://www.gutenberg.org/files/44481/44481-h/44481-h.htm> [30.07.2020]
21. Engels, F., Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, çev. Kenan Sommer, Sol yay., Ankara, 1990.

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

ÜÇÜNCÜ OTURUM: AİLE VE KÜLTÜR I

MODERN DÜNYADA AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ VE MUHTEMEL GELECEĞİ ÜZERİNE MÜLAHAZALAR

Prof. Dr. Yasin AKTAY*

Bugünkü aile yapısının yüzyıl önceki veya daha önceki aile yapısından çok farklı olduğunda herkes hemfikir. Hatta aile yapısının sürekli bir değişim seyri içinde olduğunu da herkes görüyor ve yaşıyor. Ailedeki bu değişimin hem nedenlerini hem de sonuçlarını soğukkanlılıkla tespit etmek gerekiyor.

Her şeyden önce ailedeki değişimden bahsedebildüğimize göre, geçmişteki aile yapısından ne kadar farklılık arz etmiş olsa bile hala bir aile gerçeğinin, bir kurumunun var olduğundan bahsedebiliyoruz. Bunu özellikle ailenin bitmiş olduğunu tespit eden veya bitme eğiliminde olduğundan bahseden bir takım karamsar toplumbilimcilerin veya bitmesini temenni eden bir takım kehanetlere karşı kaydetmek gerekiyor. Esasen ana-akım toplumbilimciler aile kavramının belli yerlerde karşılaşılabilen ve formatı her yerde belli olan bir kuruluş olmadığı tespitinden yola çıkarak yaparlar analizlerini. Aile dünyanın her yerinde ve insanlığın ilk zamanlarından itibaren rastlanan beşeri ilişki örüntülerinden birisidir. Muhtevası, formu değişebilse de ailenin olmadığı hiç bir toplum tipi yoktur.

Aile hakkındaki Marksist, materyalist ve erken pozitivist tarih, ailenin insanlar arası mülkiyet ilişkilerinin bir sonucu olarak sonradan ortaya çıkan ve devletle aynı paralelde toplumsal eşitsizliklerin kurumsallaşmasını sağlayan bir kurum olarak açıklamışsa da, bu dönem hakkında ortaya koyduğu gerçek bir ampirik veri hiç bir zaman olmamıştır. Tarihin bu tarz okunması tamamen tündengelimsel bir yolla olmuş, ailenin belli bazı işlevleri baz alınarak kurulan bir teori eşliğinde geçmişin retrospektif okumasına dayanmıştır. Marksizmin bu retrospektif okuması onun gelecek ufku tarafından belirlenmiştir. Mülkiyet ilişkilerinin belli bir eşitlik temeline oturacağı bir komünist toplumda aileye de devlete de gerek

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

kalmayacaktı. Bu anlamda “ailenin sonu”nu öngören bütün yaklaşımlar marksizmin bu okumasının gerek saf marksist veya feminist türevleri olmuştur. Onun dışında toplumbilimciler arasında ailenin sonradan meydana gelmiş olduğunu ve herhangi bir gelecekte ortadan kaybolacağını düşünen kimse olmamıştır.

Ancak ailenin gerek kültürler arasında gerek tarih içinde değişik dönemlerde hacmi, işlevleri ve yapısı itibarıyla değişim arz ettiği de bir gerçektir. Örneğin ailenin geleneksel toplumdaki yapısı genel olarak geniş aile olarak ortaya çıkarken, en önemli işlevlerinden biri de ekonomik olmaktadır. Böyle bir aile modelinde ailenin sosyalizasyon işlevi de çok önemlidir. Oysa modern kent-sanayi toplumunda ailenin çekirdek yapıya doğru değişimiyle birlikte gerek ekonomik gerek sosyalizasyon işlevleri büyük ölçüde azalmış durumdadır. Günümüzde ailede geleneksel toplumdan modern topluma geçişte köklü değişimlerin yaşanmasını sağlayan en ciddi nesnel etken sanayileşmenin kendisidir. Sanayileşme üretim biçimlerini, yanısıra bütün toplumsal ilişkileri kökten değiştirdiğinde bunun ailenin yapısı ve işlevleri üzerinde kaçınılmaz ve neredeyse geri alınamayan sonuçları olmuştur.

Sanayi toplumunda aile yapısı genişten çekirdeğe doğru bir değişim kaydederken, bir yandan da cinsler arası eşitliğin artışı ve aile içindeki rollerinin de değiştiğini görürüz. Cinslerin yasal ve toplumsal zeminde eşitlenmeye yönelmesi, aileye herhangi bir istikrarlı rol ve işlev atfetmeyi de zorlaştırmıştır. Modern aile yapısı giderek bir kopuş trajedisini besler hale gelmiştir. Eşitlenen aile yapısı içinde ebeveynin çocukları eğitmesi, çocukların düzenli ve türdeş sosyalizasyonu, ailenin istikrarlı bir toplumsal birim olma keyfiyeti giderek imkansız hale gelmeye yüz tutmuştur. Eşitlik duygusu ve kadın ve çocuk haklarının artmasının pozitif sonuçlarının yanısıra, aile ilişkilerini çözen negatif bir boyutu olmuştur. Sanayileşme veya modernleşme tarihinde ailede yaşanan değişimin bir hülasesi olarak sunulan bu çıkarsama kuşkusuz tatışılabilir. Tartışmanın en önemli yanı, aile bireyleri arasındaki eşitlik ve demokratik katılım alışkanlıklarıyla ilintili kazanımların bunun sonucunda ailede yaşanan dağınıklığın dramatik sonuçlarına bakıldığında ne ölçüde değerli olduğuyla ilgili. Bir diğer boyutu da tabii ki sanayileşme sürecine girmiş bir ülkede bu sonuçlardan ne ölçüde kaçınılabileceğiyle ilgilidir. Bununla ilgili bir başka tartışma çizgisi, eğer kaçınılmaz bir şeyse sanayileşme, buna rağmen

veya bununla birlikte ailenin yapısı üzerindeki daha farklı sonuçların manipüle edilip edilemeyeceği etrafında yürütülebilir. Sanayileşmenin zorladığı çekirdek aile yapısı, cinsler arası eşitlik örüntüleri, farklı evlilik biçimleri, ortak ikametgah zorunsuzluğu, aşırı bastırılmış nüfus artışı, eşlerin ekonomik bağımsızlıklarının yarattığı yeni cinsiyet rolleri veya kişilikleri, bütün bunlar son derece önemli istatistiki görüntüler ortaya koymakta iken ailenin geleneksel toplumdakine özgü yapısını ısrarla sürdürmeye çalışmak mümkün müdür? Bu gerekli midir? Bu yönde bir ısrarla hangi değerlerin korunacağı düşünülebilir? Aynı değerleri başka türlü korumanın yolları yok mudur?

Bütün bu soruları çağımızda ailenin yaşadığı değişimlerin küresel ölçekteki seyri ve durumu hakkındaki şu genel gelişmeler eşliğinde tekrar düşünebiliriz:

-Aile yapılarındaki farklılıklar önemli ölçüde artış kaydetmekte, geniş aileler ve öteki akraba gruplarının etkileri gittikçe azalmaktadır.

-Eşin özgürce seçilmesi yönünde genel bir eğilim sözkonusudur

-Ailelerin kendi işlevlerinin önemli bir kısmı başka kurumlar tarafından devralınmaktadır. -Örneğin ailenin çocukları eğitime sosyalle etme işlevleri bu işlere tahsis edilmiş başka kurumlara münhasıran aktarılmıştır.

-Ailelerin kendni üyeleri ve hayatları üzerindeki etkileri gittikçe azalmaktadır. Bu durum genellikle Müslüman ailelerde de görülen bir durum olmaksayda da bunun yaşanılan daha küresel ölçekteki bir kültürün bir sonucu olduğunu kaydetmek gerekiyor.

-Gay ve lezbiyen çiftler daha açıkça ve daha yüksek bir meşruiyet düzeyinden faydalanarak birlikte yaşayabilmektedirler. Türkiye’de henüz küresel düzeydeki altında seyrediyor olsa da ve hiç bir zaman genel bir kabul görmese de bu tarz birliktelikler yeni aile formlarından bahsedilmesini mümkün kılacak düzeydedir.

-Aile ile ilgili karar alma sürecinde eşler arasındaki ortak karar alma lehine olmak üzere ataerkil bir tekeli gitikçe daha fazla kıran gelişmeler kaydedilmektedir. Hem evliliğin başlatılması hem de aile içindeki kararların verilmesi bakımından, kadın hakları daha çok tanınır olmuştur.

-Boşanma oranları artma eğilimini sürdürmektedir. Bu durumun yarattığı en önemli sorunlardan birisi çocukların bütün aile toplumsallaşmasını ebeveynin tek tarafınca alması, bazen, hatta çoğu kez, bunu bile bulamaması oluşturmaktadır. Bu durumun yaygınlığının sanayi ve post-sanayi toplumunun karakteristik bir özelliği haline gelmesi, çocuğun ilk dönem sosyalizasyonunun da profesyoneller eliyle yürütülmesini gerektirmektedir. Profesyonelliğin kurallarıyla işleyen bu sistem içinde çocukların kişiliklerinin tam da şekillenme döneminde kalıcı ve duygusal ilişkiler geliştirmeleri mümkün olamamaktadır.

-Aile içi şiddetin her türünde eğitim seviyesinin veya daha genel anlamda modernleşmenin sağlaması düşünülen bilinçliliğin aksine paradoksal bir biçimde gittikçe artış kaydedilmektedir. Bu da şiddetin veya eşler arasındaki saygının eğitimle ilgili olduğu yönündeki yargıların ne kadar az sınanmış klişeler olduklarını gösteriyor. Muhtemelen geniş aile ve akrabalık örüntülerinin hiç hesaba katılmayan, aile içi şiddeti önleyici boyutları bu gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilebilir.

Ailede yaşanmakta olan ve gittikçe daha fazla belirginleşecek bu gelişme eğiliminin gelecekte ne tür aile örüntüleri ortaya çıkaracağı konusunda yaygın bir karamsarlık söz konusudur. Doğrusu bu olumsuz gelişmelerin önemli bir kısmına, bizzat modern toplumun cinsler arası eşitlik konusunda kat ettiği büyük mesafelerin yol açmış olması sözünü ettiğimiz paradoksun somut bir tezahürü.

Cinsler arası eşitliğin bazı biçimlerinin uzun vadede evliliğe, hatta kadına karşı işleyen tuhaf bir kazanım olduğu görülmüştür. Bunun en basit örneklerinden biri, mal paylaşımı rejimlerinde görülüyor. Genellikle kadın haklarını korumak üzere geliştirilmiş olduğu açık olan mal paylaşımı rejiminin başta hesaplanmayan sonuçlarından biri evliliğe yönelik ilgiyi ve pratiği ciddi bir biçimde azaltmış olması. Evlilikten önce kazanmış olduğu veya evlilikten sonra daha aktif bir çalışma temposunda kazandığı kendi malını paylaşmak zorunda kalma korkusuyla bir çok erkek kolay kolay nikah akdinin altına girmeye yanaşmıyor. Yasaların kadınlara karşı pozitif ayrımcılık konsepti altında çalıştığı bir ortamda erkekler bir refleks olarak ellerindeki inisiyatif kendilerini korumaya ayarlayarak kullanmaya yöneliyorlar. Bunun toplumsal sonuçlarından birisi de evlenmeksizin bir arada yaşayan çiftlerin sayısındaki patlama derecesindeki artış ve bu gelişme giderek ailenin

aleyhine, dolaylı olarak da kadının aleyhine işleyen bir süreç olarak işlemektedir. Tahmin edilebileceği gibi belli belli bir yaşa geldiğinde hiç evlenmemiş ama bir kaç birliktelik yaşayarak artık hayatını yalnız sürdürmek durumunda kalmış olan kadınların sayısında da büyük bir artış sözkonusu olmaktadır.

Avrupa ülkelerinin çoğunda ve Amerika'da evlenmeksizin çiftlerin bir arada yaşama tarzı ilişkiler giderek hakim bir model olmaya yüz tutmaktadır. 1990 yılı itibariyle Amerika'daki her yüz çiftten onu evlilik dışı bir arada yaşama tarzını seçmiştir. Bu oran geçen onbeş yıl içinde epeyce artmıştır. Avrupa'da bu oranın daha da fazla olduğu kesindir. Zira Amerika'da aileyi koruma ve güçlendirme sadece yasalarla sağlanabilen bir şey olmaktan öte, kiliseler ve kent cemaatleri eliyle yaşatılan bir kültürdür. Özellikle sözkonusu olan bir hayat tarzının sürdürülmesi olduğunda yasaların bunu sağlamakta ne kadar etkisiz kalabileceği buna mukabil bu yolun ne kadar etkili olabileceği takdir edilebilir.

Buna mukabil Amerika'da veya Avrupa'da evlenmeksizin bir arada yaşama oranlarının gittikçe artmasını etkileyen faktörler üzerinde durmaya değer. Bunun en önemli sebeplerinden biri modern hayat kültürüyle birlikte gelişen aşırı bireyciliğinin bir çeşit bencillığe dönüşmüş olması. Hiç kimse evlilik yoluyla altına imza atacağı sorumluluklar dizisinin altına girmek istemiyor. Evlilikten umabileceği birincil düzey neyse bunu evlenmeden temin edebiliyorsa, temin edebilmenin meşru zemini sağlanmışsa öbür türlüüne yanaşmak için motive edici bir kültürel vasat gerekiyor. Zaten ileri derecede modern hayatın bu kültürel vasatı yok ederek ilerlediğini kabul etmek durumundayız.

Nüfusun planlamasına dayalı bir kültürün tam bir nüfus kısırlığı sorununa çatmış olması da yine bu hayat tarzının bir sonucu olmuştur. Nitekim bugün Avrupa'nın bir çok ülkesinde ne kadar çok teşvik edilmeye çalışılırsa çalışılsın, bir kez kazanılmış bulunulan nüfusu bastırma kültüründen geri dönülememektedir. Bunun en basit nedeni insanların hayatla ilgili beklentilerinde, planlarında, başka bir insana hayat vermeye, mesai vermeye dayalı bir özveri istidadının, gerekçesinin ve motivasyonunun iyice kaybolmuş olmasıdır.

Esasen, nüfus planlamasını bir ülkenin gelişmesi için zorunlu bir tedbir olarak işlemiş olan sosyolojik analizlerin hepsinin zamanla sorunlu olduğu ortaya çık-

mıştır. Ülkelerin fazla nüfusa sahip olması ile toplumsal gelişme arasında üçüncü dünya ülkelerine kabul ettirilen nüfus-bastırıcı propogandanın gelişmiş ülkelerde işlemediği iyice açıktır. 1984 yılında hazırlanan bir Unesco raporuna göre, nüfus ile ilerleme arasında varsayılan ters ilişkinin yanıltıcı olduğu, aslında bu ikisi arasındaki bağıntının o kadar da kesin olmadığı tespit edilmiştir. Buna rağmen bugün gelişmiş ülkelerde bir kez durmuş hatta gerileme eğilimine girmiş bulunan nüfus eğilimini artırma yönünde büyük çabalar kaydedilirken, dünyanın diğer bölgelerine tam tersi bir nüfus ideolojisinin telkin edilmeye çalışılması, basitçe bir Avrupalı hilesi olarak kaydedilebilir. Üstelik bu hileler şöyle de bir ciddi sorunla başatmenin yolunu hala bulabilmiş değildir: Özellikle nüfusla ilgili alışkanlıklar bir kez kazanıldı mı tekrar restore edilmesi, istenildiğinde eski haline getirilmesi son derece zor, telafi edildiğinde belki de tarihsel deveran başka milletlerin lehine dönmüş olabiliyor. Bugün başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın bir çok ülkesinde evlenmeye, çok çocuk yapmaya, yani klasik bir aile modeline dönmeye dair yoğun bir devlet çabası olduğu halde, bu yönde ortaya konulan teşviklerin hepsi sonuçta Türk veya sair göçmen nüfuslarına yaramaktadır. Bir kez modern hayat alışkanlıkları kazanmış bir topluluğun geleneksel topluma özgü alışkanlıkları kazanabilmesi gerçekten çok zor olmaktadır. Devletin laik propaganda yöntemleri insanları çocuk yetiştirmenin, hatta aile kurmanın zahmetine katlanmaya ikna edici olamamaktadır.

Amerika'da bu durum nispeten daha az ciddiyette bir sorundur. Zira Amerika hiç bir zaman Avrupa'daki yoğunlukta bir toplumsal laikleşme yaşamış değildir. Orada yaşanan sekülerleşme bile sanayileşme, kentleşme ve kozmopolitleşme süreçlerinin doğal sonucu olarak bir çeşit evrim temposu içinde gerçekleşmiş, dinsel ilişkileri de etkileyen ve doğal yollarla değiştiren bir seyir izlemiştir. Bu durumda dinin etkinliği hiç bir zaman azalmamış, hatta belki de her geçen gün daha da artırmıştır. Bu bağlamda aile kavramına, çok çocuk yapmaya, artmaya, çoğalmaya özel anlamlar ve ehemmiyetler atfeden cemaatlerin varlığı, toplumda aile kavramını sürekli canlı ve saygın tutmaya devam etmiştir. Bu yüzden Amerika'nın bir çok yerinde belli cemaatlerle olan bağlantılarından dolayı, beş, altı, yedi, sekiz hatta on çocuklu aileler görmek mümkündür. Burada modern hayatın en ileri düzenlemelerinin yer aldığı toplumsal yapıda bu kadar çok çocuğun ne annenin ne de babanın iş kariyerlerinde bile ciddi bir

yoksunluğa yol açmamasını mümkün kılması, aile kavramının modern hayatla birlikte çekirdeğe doğru bir seyir izlemesinin zorunlu olmadığını da düşündürüyor. Esasen hayata dair felsefelerin yoğunluğu ve nitelikleri, bazen son derece geleneksel gibi görünen aile formlarının süregitmesini mümkün kılabilmektedir veya tersi. Mormonlar, örneğin, çocuk doğurmayı ilahi bir misyon olarak nitelendirdikleri için, aile efradı tipik olarak çok çocukludur. Aile hayatı son derece kutsaldır, doğrudan Allah'ın merkezde olduğu sıkı bir hiyerarşik yapının bir parçasıdır. O yüzden bütün hayat iyi ve kalabalık ailenin rahatça hareket edebileceği bir şekilde örgütlenmiştir. Amishler de aile hayatını tamamen merkeze alan bir hayat tarzına sahiptirler. Genelde cemaat hayatı üzerinde özelde de aile hayatı üzerinde özenle duran bu cemaat, aile hayatının modern hayatın tahribatına uğramasına karşı direnme üzerine kurulu bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Teknolojinin, özellikle tarım teknolojisinin yarattığı boş zamanın insanları toprağa bağımlılıktan kurtaracağı, bunun üzerine de cemaati dağıtacağı endişesiyle, toprak ekiminde traktör ve sair mekanik aletleri kullanmayı reddetmekte, imece usulüyle ama tamamen geleneksel yollarla ekimlerini sürdürmektedirler. Bu yol la cemaat ve aile bireylerinin sonuna kadar bir arada tutulması temin edilmektedir. Bütün işler emek yoğun olduğu için çok çocukluğun ekonomik bir değeri de vardır ilh.

Müslüman toplumlarda ailenin durumuna gelince. Aslında İslam toplumları genel olarak batılı bir modernleşmenin etkisi altındadır. Yukarıda küresel anlamda ailede yaşanan değişimlerden Müslüman toplumların ailesinin etkilenmiyor olduğu söylenemez. Kuşkusuz batılı ülkelerle aynı oranda olmasa da yukarıda zikredilen hemen bütün hususlarda Müslüman toplumların ailesi aynı paralelde bir gelişme kaydetmektedir. Buna mukabil, yeni islamlaşma dalgasının, Müslüman ailede kadının haklarının farkına varmasında önemli bir etkisi olmuştur. Ancak bu farkındalık okur-yazar olan kentli Müslüman kadının ve erkeğin hayatındaki başka etkilerle bir arada olmaktadır. Bu etkiler, modern-kentli hayat tarzının sürekli beslediği bir bireyleşmenin bütün sonuçlarını mümkün kılmaktadır. Bu anlamda sosyolojik olarak Müslüman ailenin bir tür değişim geçirdiğini kaydetmek mümkün. Daha normatif düzeyde, bu gelişmenin pek hayırlı sonuçlara açılmadığını da söylemek lazım.

Burada Müslüman aile için geleneksel ve tarihsel bazı formların idealleştirilmesi üzerine bir ideal model çıkarmanın tabii ki ciddi sakıncaları vardır. Örneğin bu ailenin çekirdek bir aile mi olduğu, geniş bir aile mi olduğu gibi tamamen yaşanan toplumsal kütürün belirleyebileceği örüntülere bir ideal Müslüman aile tipolojisi olarak bir kutsallaştırma atfetmemek gerekiyor. Doğrusu her bir aile modelinin kendi tarihsel koşulları vardır ve İslami bir hayatın her birinde mümkün olduğunu görmek gerekiyor. Ancak her bir aile modelinin, keyfi olarak benimseniyorsa eğer, hangi değerlerin, hangi duyarlılıkların köreltilmesi uğruna ve hangileri gözetilerek benimsendiği üzerinde iyice düşünmek gerekiyor. Bugün modern nüfus alışkanlıklarını hiç sorgulamaksızın benimsemiş görünen Müslüman ailenin sorunu sadece yaşanan toplumsal hayatın dayattığı, zorunlu kıldığı, mecbur bıraktığı bir yapı içinde var olması değil, aksine dini duyarlılıkların, takvânın, Allah'ın dostluğunun veya Allah'a dostluğun iyice azalmış olmasıdır.

DEVLET GÖLGESİNDE AİLE

Doç. Dr. Emir KAYA*

ÖZET

Ailenin devletin gölgesinde olması; bir yandan devletin güvencesi altında bulunması, diğer yandan devlet tarafından baskılanması anlamına gelmektedir. Mafih devlet aileye tezatlı etkiler yapabilen bir güçtür. Devletin aileye etkilerini süzmek için devletin ve ailenin ne kadar fitri kurumlar olduğunu tespit etmek gerekir. Aile devlete göre daha fitri, daha esaslı bir kurumdur. İlk insanlardan beri aile varken devlet çok sonraları teşekkül etmiş, çoğu zaman da fitrata aykırı ideolojilerin aygıtı olmuştur. Bu nedenle, devlet nokta-i nazarından aile düzenlemeleri yapmaktansa fitri aile nokta-i nazarından devleti kritik etmek daha doğru olur. Aile hukukunun ve politikalarının devlet öncesi bir perspektifle geliştirilmesi, devletin fitrata tabi kılınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, aile, insan doğası, tabiat, fitrat, tabii hukuk, hukuk politikası

Gölge, aydınlık ile karanlık arası bir durumdur. Başlıktaki “gölge”, kelimenin tezat ifade eden bu anlamından mülhemdir. Şu halde “devlet gölgesinde aile” iki anlama gelmektedir:

- 1) Devletin güvence sağladığı, desteklediği, serinlettiği aile.
- 2) Devletin aşırı müdahil olduğu, kontrol ve baskı altında tuttuğu aile.

Devlet-Aile ilişkisini söz konusu ikilem penceresinden okumak suretiyle, devletin aileye fayda ve zarar verdiği hususları birbirinden süzmek, aile hukukunun ve politikalarının özü olmalıdır.

Tahlilimiz, devlet ve aile kurumlarının anlamlandırılmasına dayanmalıdır. Elbette devleti de aileyi de meri hukukla tanımlamak mümkündür. Fakat bu

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

yüzeysel bir tanım olacaktır. Çünkü devlet de aile de hukuk altı (sub-legal) diyebileceğimiz katmanlardan beslenmektedir.

Mamafih hukuk normları, toplumların sadece bugünkü durumlarını değil, dönüşümlerini ve tarihi bagajlarını da yansıtır. Bu bakımdan meri hukukun tabii hukuk olduğunu söylemek güçtür. Halbuki gerek devlet gerekse aile orijin itibariyle insan tabiatının dışavurumları olarak ifade edilirler. Şu halde devletin ve ailenin tabii kurumlar olup olmadığını sorgulamakla işe başlamak gerekir.

Tabii (Doğal), kafa karışıklığına yol açan bir kavramdır. Kafa karışıklığının sebebi, kelimenin iki anlamının birbirinden ayırt edilmemesidir. “Tabii” kelimesinin muğlaklık içinde kullanılması iletişimi zorlaştırmaktadır. Zira her görüş sahibi kendi cephesinden haklı bir anlama dayanabilmekte, muhatabını haksız görebilmektedir.

Tabii kelimesinin iki anlamı şunlardır:

1) Nötr Anlamda Tabii: İyi-Kötü yargılamalarından bağımsız olarak tabiatın çıktısı, tecellisi, yansımaları, dışavurumu.

2) Olumlu Anlamda Tabii: Tabiatın güzelliğini ortaya koyan, tabiatın güzel yönüne uygun düşen.

“Cinayet işlemek tabii midir?” diye sorsak ilk anlama göre “Gayet tabiidir” demek gerekir. Çünkü öldürmek insan tabiatının bir eseridir. Tıpkı bir kaplanın ceylanı öldürmesi gibi... İkinci anlama göre ise “Cinayet işlemek tabii değildir; insanın tabiatının bozulmuş olduğunu gösterir” deriz.

“Acıkmak tabii bir olaydır” derken kelimeyi nötr anlamda kullanırız. “Tabii gıda” dediğimizde ise ikinci anlamı kastederiz. İki anlam günlük dilde iç içe geçmiştir. Fakat ilmi ve felsefi tartışmalarda birbirinden dikkatle ayrılmalıdır. Yoksa ifade ve iletişim karmaşası oluşur.

Karmaşayı önleyen bir kelime vardır ki imdada yetişir: Fıtri. Fıtrata uygun olan... Arapça fa-ta-ra (yaratmak) kökünden gelen fıtrat (yaratılış) ıstılahi açıdan daima yaratılışın güzel tarafını ifade eder. Allah'ın varlıklara nötr sayılabilecek bir

hareket alanı tayin etmesinin yanında bir de güzellik kodu yüklediği varsayımına dayanır. Çirkin görülemeyecek bu kod, fıtrattır.

Fıtrat adı verilen güzel kodun bozulması, etkisiz kalması, yeterince açığa çıkmaması da mümkündür. Hatta geniş anlamda tabiidir, tabiatın sonucudur. Fıtratın bozulması durumunda devreye giren şeye artık fıtrat denmez. Nefs denilmesi alışkanlık olmuştur. Diğer bir anlatımla; insan tabiatının iyiliğe meyyal özelliklerine fıtrat, kötülüğe meyletmesine ise nefis denilegelmiştir. Bu tanımlarda bir ölçüde basitleştirme olsa da yazımız bağlamında tabiat-fıtrat ayrımı netleşmiş olmaktadır.

Şu halde sormamız gereken soru sayısı dört oldu. Birer sosyal kurum olarak;

Devlet tabii midir? Aile tabii midir? Devlet fitri midir? Aile fitri midir?

Burada tabii derken tabii kelimesinin ilk, geniş, nötr anlamını kastediyoruz. Fitri derken tabii kelimesinin ikinci, özel ve olumlu anlamını kastediyoruz.

Nötr anlamda tabiilik meselesinden başlayalım.

Devlet de aile de nötr anlamda tabii sosyal kurumlardır. İkisi de insan tabiatındaki ihtiyaç ve arayışların neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Mamafih bu anlamda insana dair tabii olmayan hiçbir şey yoktur.

Evrimci teorisyenler sosyal kurumları evrimin devamı olarak yani tabii görürler. Hayatta kalma içgüdü, aile ve devlet gibi teşekküllere yol açmıştır. Yaşam koşulları doğrultusunda bunları başkalaştırmak, yerine göre daha sofistike hale getirmek kaçınılmaz olmuştur. Kısacası, aile ve devlet; biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları karşılamaya matuf tabii oluşumlardır. Şüphesiz, aynı mantıkla ailesizliğin ve devletsizliğin de tabii olduğu savunulabilir. Çünkü her ikisi de araçsaldır. Özleri itibariyle değerli ve kutsal değildir. Amaçlar değiştikçe bazı araçların saf dışı bırakılması tabii bir durumdur.

Biyolojik açıdan baktığımızda, insan dışındaki bazı türlerde de aile hayatını görebiliyoruz. Filler, kırlangıçlar, yunuslar, şempanzeler.. aile duygusuna sahipler... Öte yandan aile duygusuna sahip olmayan hayvanlar da var. Süt emme döneminde sonra annesini dahi unutan hayvanlar var. Demektir ki tabiatla aile benzeri

ilişkiler var; aile tabii bir olgu fakat bir tabiat kanunu değil. Olmasa da olabilir. Diğer yandan, bu gözlem yani bazı hayvanların aile yaşamına sahip olması, ailenin insan için de fitri olabileceğini de gösteriyor. Ahlaki yargıların hedefi olmayan hayvanlarda bile aile var olabilmekte ise ahlaki yargıların geçerli olduğu insan aleminde ailenin fitri bir kurum olduğu söylenebilecektir.

Aynı yaklaşımı bir de devlet olgusuna uyarlayalım. Tabiatta devlet kurmuş bir tür var mı? Yok. Sosyalleşen sayısız tür var. Arılar ve karıncalar gibi dayanışma davranışı gösteren türler var. Sürü davranışı gibi siyasi ilişkiler kuran çok sayıda tür de var. Sadece hayvanlar aleminde de değil, bitkilerde bile kendi aralarında etkileşimin, dayanışmanın ve rekabetin olduğu ispatlanmış durumda. Fakat insan dışındaki hiçbir türün insanların devletlerinde olduğu gibi soyutlamalar yaptığı ve kompleks siyasi organizasyonlar kurduğu bilinmiyor. Tabiatta devlet yok.

Bu; devletin insan için tabii olduğu, tabiatın bir uzanımı olduğu şeklindeki önceki yorumumuzla çelişmiyor. Devletin fitrat anlamında tabii olmadığını ifade ediyor. Evet, devlet fitri değildir. Tabiidir, toplumsal faydayı artırmaya yönelik bir siyasi mekanizmadır, pek çok avantajları haizdir fakat aileye kıyasla fitrilikten pek uzak bir olgudur. Nitekim antropolojik açıdan baktığımızda ilk insanların bile ailelerinin olduğu söyleyebilirken devletlerinin olduğunu söyleyemiyoruz. Devlet çok sonraları ortaya çıkmış, belki de fitratı bir parça tehlikeye atan bir oluşumdur. Devletin fitrata taban tabana aykırı olduğu söylenemezse de fitratın gerektirdiği bir kurum olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Şu halde devlet ile aile ilişkisini ele alırken ailenin daha asli ve fitri bir kurum olduğunu, devletinse ikincil seviyede bir insani tasarım olduğunu, fitratı zora sokabilecek, dejenere edebilecek yönlerinin olduğunu en baştan prensip olarak kabul etmek gerekir.

Fitrat açısından; aileye korunması gereken bir değer olarak yaklaşmak ne kadar meşru ise devlete de ihtiyatla yaklaşmak o kadar meşrudur. Zira iyilik-kötülük karması insan tabiatının bir eseri olan devlet, insan tabiatındaki bazı kötülüklerin taşıyıcı olarak tasarlanmış olabilir. Halbuki aile kötülük için tasarlanmış bir kurum olamaz. Sonradan bozulabilir, mensuplarına zararlı hale gelebilir fakat özü itibarıyla kötü görülemez. Devlet ise fitratla kısmen örtüşen, kısmen ayrışan mahiyeti

sebebiyle olumsuz potansiyelleri daima bünyesinde taşıyacaktır. Fıtrat dini İslam Peygamberinin siyasi muktedir olduğu Medine’de bugünkü biçimde soyutlamalarla dolu devlet iddiasında bulunmaması, devletin gayritabii ve ihtiyatla yaklaşılması gereken bir yönünün olduğunun en açık delilidir.

Şu halde, devlet ile aile ilişkisinde devleti merkeze koyarak aileyi yorumlamak fıtrata aykırıdır, yanlıştır. Aileyi merkeze koyarak, devletten bağımsız fitri aile müessesesini tespit ederek, o tespitle devlet politikalarını yönlendirmek fıtrata uygun olan davranıştır. Devlet, fitri aile kurumuna hizmet ediyorsa münasip yoldadır. Devlet, fıtrat kaygısı taşımaksızın aile dizaynına koyuluyorsa hata içindedir.

Binaenaleyh, herhangi bir meseleye kabaca devlet merkezli bakmak, devlete daha derindeki fitri değerleri koruyan bir araçtan öte anlam yüklemek bühthandır. Ancak fıtratı bozulmuş insanlar devlete böylesine aşırı ve çarpık bir anlam yüklerler. Devlet, insanlar için bir nimet ve değerdir. Fakat fitri, bozulmamış, evrensel insani değerlerin emrindeyse...

İnsani değerlerin yörüngesinde olmayan, insan tabiatındaki tahakküm etme gibi arzuların istikametinde kurulan devletler zulüm aracıdır. Onların hukuk sistemleri de aile hukuku rejimleri de fıtrata aykırı, zalimane özellikler içerecektir.

Günümüzde pek çok hukuk sistemi, aileyi devletin toplumda görmek istediği yaşam modelleri çerçevesinde tanımlar. Halbuki fitri olan, kadın ile erkeğin sözleşme suretinde aile kurmasıdır. Sözleşme konusunda geniş serbestilerinin olmasıdır. Kadının ve erkeğin evlilik sözleşmesine dahil edecekleri maddi ve manevi hususlar onları ilgilendirir. Hukukun genel prensipleri açısından sözleşmenin sıhhatine aykırı bir durum yoksa devletin sözleşmeye müdahil olmaması gerekir. Aile hukuku yargılamalarının da peşinen elde bulunan medeni kanun şablonları göre değil, sözleşme hükümlerine göre yani borçlar hukuku mantığıyla yapılması gerekir. Zira evlilik, öncelikle bir sivil sözleşmedir. Devletin şu veya bu ideolojik vizyonu doğrultusunda sosyal mühendislik sahası değildir.

Aynı prensibin boşanma, nafaka, miras gibi bütün aile hukuku konularına uygulanması gerekir. Mirasın nasıl pay edileceğine dair detaylar devletin yetkisinde olmamalıdır. Devlet, mirasın nasıl pay edileceğine dair irade beyanını murislerden

almalıdır. İrade beyanının olmaması halinde uygulanacak kuralları, gerekli ise saklı payları, söz konusu ise kesilecek vergileri belirlemelidir. Murisin irade beyanı onun vicdani ve ahlaki sorumluluğundadır. En başta onun mülkiyet hakkının bir parçasıdır. Devletin herhangi bir saikle özel mülkiyete aşırı müdahil olması yanlıştır. Eğer mülkiyet tabii ve fitri bir hak olarak görülüyorsa devletin bu hakkın kullanımını ve aktarımını fazla detaylandırması hakkın özünü gölgelemesi anlamına gelecektir. Hakkın özüne zarar vermeyen bir miras hukuku rejimi, dileyenlerin inançları doğrultusunda miraslarını pay etmesini ve uhrevi sorumluluğu almasını temin edeceğinden inanç özgürlüğü ilkesine de mutabık olacaktır.

Özetlemek gerekirse, aile devlet için değildir. Devlet aile içindir. Aile hukukunu ve politikalarını geliştirirken fitri olmayan devletçi öncelikleri elemek gerekir. Devlet algısının da aralarında bulunduğu toplumsal kalıpların, kültürel şablonların ötesine geçebilmek gerekir. Hür, yalın ve fitri aile perspektifini araştırmak, aile çalışmalarının özü olmalıdır. Bulguların hukuki güvenceye kavuşturulması, aile hukukunun gayesi olmalıdır. Böylece devlet insan fitratını baskılamamış, insanın gelişiminin optimum koşullarını sağlamış olacaktır.

Aile politikalarına dair özetlediğimiz yaklaşım devriminin gerçekleşebilmesi için evvela ulusal dizayncı devlet ideolojilerinden ve küresel dizayncı kültür emperyalistlerinden yakamızı kurtarmalıyız.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

TARİHSEL PERSPEKTİFTE AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ: ALTERNATİF BİR OKUMA

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN*

ÖZET

Ailenin ortaya çıkış serüveninin doğru okunması ve aile kurumunun doğru tanımlanması, ailenin son yüzyılda yaşadığı problemleri anlamada ve açıklamada önem taşımaktadır. Aile'nin yaşadığı tarihsel süreç aile rolleriyle doğrudan ilintilidir. Bu bağlamda kadının biyolojik ve toplumsal cinsiyeti üzerine inşa edilen anne-lik rolü, hayati önem arz eden babalığın sosyolojisi ve çocuğun ailedeki konumu, aile kurumunun sürekliliğini ve ailenin temel işlevsel rollerini oluşturmaktadır. Bu rollerden sıyrıldıkça aile dediğimiz kurum içsel ve dışsal itkilere bağlı olarak dağılabilmektedir. Çalışma bu konulara biyolojik ve toplumsal her iki cinsiyet rolüne de önem vererek değinmekle birlikte aile kurumunun doğuşunu, tarihsel seyrini ve günümüzde yüz yüze geldiği tehditleri analiz etme çabasıdadır. Bununla birlikte sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıktığı ilk dönemlerdeki evrimci anlayışa ve son dönem ortaya çıkan LGBTI+ tezine eleştiri sunma amacını da taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Toplumsal cinsiyet, Aile rolleri, Evrim, LGBTI+

Giriş

Kurumsal ilişkileri binlerce yıldır süregelen ve hemen her sosyal bilimci için toplumun temel birimi olarak kabul edilen aile kurumuna yönelik yirmibirinci yüzyılda birçok riskle¹ karşı karşıyayız. Aile, üye sayısı noktasında son yüzyıllarda daralmalar yaşasa da temel üyeleri olan anne (kadın), baba (erkek) ve çocuktan ödün vermemiştir. Sosyal bilimler tarafından sınırları çizilen her bir tanım bu üç

* Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

1 Şentürk (2019:239-260) bu riskleri boşanma oranlarının artması, tek ebeveynli ailelerin artması, eşcinsel evlilikler, evliliğe karşı çıkma veya erteleme, çocuk yapmama eğilimi ve nikahsız birliktelikler olarak belirtmektedir.

üyeyi mutlaka zikretmiştir. Sosyoloji de ailenin birincil işlevlerinden birini neslin devamı olarak tanımlamakta ve burada doğurganlığın önemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Şüphesiz bu temel işlevin yanı sıra aileye yönelik kültür aktarımı ve eğitim gibi birçok işlev de çocuk üzerinden inşa edilmektedir. Ailenin ötesinde diğer toplumsal kurumlar da (din, siyaset, ekonomi, eğitim ve boş zamanlar) çocuk ile süreklilik kazanmaktadır. Dolayısıyla mikro, mezzo ve makro yapılar, bu üçleme üzerine inşa edilmektedir. Bu üçünden herhangi birinin devre dışı kaldığı bir proje, insan neslini azaltmaya yönelik projeler olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla kültürel iktidarla inşa edilen ve kültürel soykırımla özdeşleşen bu projeler aynı zamanda biyolojik soykırıma da yol açmaktadır.

Çalışma, aile kurumunun doğuşunu, tarihsel seyrini ve günümüzde yüz yüze geldiği tehditleri analiz etme çabasıdır. Aileyi; anne, baba ve çocuk temelli bir kapsamda alma ve bu üyeleri dışlayan yapıları aile olarak tanımlamama eğilimindedir. Fakat aile üyelerinden birinin sürecin herhangi bir evresinde (kuruluş, çoğalma, dağılma ve sonuç) beklenmedik bir şekilde ortadan kalkması, örneğin ölmesi veya boşanması durumu da aile tanımı içerisine dâhil edilmiştir. Dolayısıyla çalışma, sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıktığı ilk dönemlerdeki evrimci² anlayışa ve son dönem ortaya çıkan LGBTI+ tezine eleştiri sunma amacındadır.

1. Ailenin Doğuşu ve Doğru Tanımlanması

Yirminci yüzyılda özellikle biyoloji alanında etkili olan Darwinizm, insanı farklı bir biçimde yeniden tanımlamaya çalıştı. Bu yeni paradigma, önce fiziksel sonra sosyal/kültürel antropolojiyi şekillendirdi. Bu tanımlamada insan çeşitli evrimsel süreçlerden geçmiş ve aile dediğimiz kurumu sonradan oluşturmuştur. Darvinciliğin sosyal bilimlere en büyük etkisi şüphesiz evrimci düşüncenin toplumsal analizlerde geniş yer tutmasıydı.

Ailenin belirli bir evrimsel aşamada belirmesi fikri içerisinde birçok çıkmazları barındırmaktadır. Burada birinci problem, önceki formun üreme ve çoğalma başta olmak üzere birlikteliklerin temel davranışlarını aile kurumu ilişkileri olarak tanımlamamak. Dolayısıyla ailenin dinamiklerini biyolojik boyuttan davranışsal

2 Burada evrim, form geçişlerini ifade etmekte; sosyal değişim, dönüşüm ve gelişimden farklı bir süreç olarak anlatılmaktadır.

veya ilişkisel boyuta taşımının sebepleri tam olarak belirememiştir. İkinci olarak toplumsallaşma olgusu, sürü olgusundan farklı ele alınmamış, mezzo yapılarla kurulan beraber yaşama kültürünün inşası es geçilmiştir. Üçüncü olarak bütün davranış örüntüleriyle ve bilgi ağıyla kültür önemli bir olgudur ki ailenin sürekliliğini sağlar. Dolayısıyla kültürel değişim evrimden farklı bir süreci anlatagelmektedir. Ailenin doğuşu ve dönüşümü kültürel bir değişimdir; evrimsel değildir.

Ailenin çerçevesini çizen önemli unsurlardan biri de onun işlevleridir. Günümüzde geleneksel aile ile modern aile arasındaki farkın önemli bir kısmını ailenin işlevleri ile ilintilidir. Geleneksel ailede çok farklı ve fazla işlevden söz edilirken, modern ailede bu işlevlerin birçoğu diğer toplumsal kurumlara devredilmiştir. Evrimci bakış açısına sahip Harari'nin de ikna olduğu bir biçimde sanayi devriminden önce aile kurumu “aynı zamanda sosyal devlet, sağlık sistemi, eğitim sistemi, inşaat sektörü, sendika, emekli maaşı, sigorta şirketi, radyo, televizyon, gazete, banka ve hatta polis demektir” (Harari, 2015:350).

Burada çerçevesi çizilmiş bir tanımlı çıkış noktası olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Onu tanımlayan geniş kapsamlı bir tanıma göre aile, “biyolojik ilişki sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal, vb yönleri bulunan toplumsal bir birimdir” (Aydın, 2013:46).

Fakat dünya üzerinde aile kapsamına girmeyecek başta eşcinsel birliktelikler olmak üzere bir çok birlikteliğin aile olarak tanımlanması girişimi vardır. Örneğin NASW'a (Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği) göre aile, “kendini aile olarak nitelendiren ve sağlıklı bir ailenin işleyişi için yükümlülükleri üstlenen iki veya daha fazla sayıda insanın” oluşturduğu birlikteliktir (Çoban İçağasıoğlu, 2005:44). Bezer biçimde ailenin, “kan, evlilik bağı ya da evlatlık edinme ile bir araya gelmiş iki ya da daha fazla insan” olarak tanımlandığını da görebilmekteyiz (Haviland vd., 2008:463). Bu tür tanımlamalar birlikteliğin üyelerini ailesel bağlardan çok sadece ekonomik, cinsel ve hukuki boyutlarını dikkate alan tanımlamalar olmaktan öteye gidememektedir. Dolayısıyla süreklilik ve kurumsallığın devre dışı kaldığı

birliktelikler söz konusu olur ki bu da aile gibi köklü bir kurumsallığa sahip toplumsal kurumla benzerlik bile taşıyamaz.

2. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Aynı varlığa göndermede bulunan biyolojik ve kültürel olgular çoğu zaman karıştırılabilir olgulardır. Cinsiyet biyolojik bir olgudur ve kaçınılmaz tarafları vardır. Bu bağlamda insan bir X bir de Y kromozomuna sahip ise erkek, iki X kromozomuna sahip ise kadın olarak dünyaya gelir. Çeşitli problemleri doğumları olmadığı sürece biyolojik olarak erkek ile biyolojik olarak kadın birçok organda benzerlik gösterse de bazı organlar ve hormonlar noktasında farklılık arz etmektedir. Bir çocuğun oluşumu için gerekli bir yumurta kadında var iken, o yumurtanın döllenmesi için gerekli olan sperm de erkekte mevcuttur. Dolayısıyla biyolojik anlamda doğurganlık vasfı, kadına ait bir olgudur. Kadın, yeni bir insan doğurma potansiyeline sahip biyolojik bir varlıktır. Çocuk emzirmeyi ancak o yapabilir. Dolayısıyla süt emzirmek kültürel değil biyolojik bir özelliktir.

Kadınlık ve erkeklik ise bu biyolojik cinsiyetler üzerine kurulan inşalardır. Dolayısıyla burada kültürel bir olgu olan toplumsal cinsiyet devreye girmektedir. Kültürlerce göreceli olan bu tasnif, giyim tarzından, dile, davranışlardan tavırlara birçok kültürel olguyu biyolojik cinsiyete göre şekillendirebilmektedir. Fakat toplumsal cinsiyet hiçbir zaman biyolojiye müdahale etmez, onunla çatışmaz. Toplumsal süreçlerde egemenlik mücadeleleri bu iki biyolojik cinsiyetin birini dezavantajlı duruma getirirse de kadın, erkek organ ve hormonlarına sahipmiş gibi hareket etmemiştir. Tabi ki dünya nüfusuna oranla yok denecek kadar örneklerle rastlanılmıştır. Ama burada da çoğu zaman psikolojik travmaların büyük etkisi görülebilmektedir.

Bugün yanı sıra giderek artan LGBTI+ hareketlerinin amacının bu toplumsal cinsiyeti ortadan kaldırmanın ötesinde biyolojik cinsiyete müdahale ettiği gerçeğini kabul etmemiz gerekmektedir. Translık veya eşcinsellik kültürel bir tercih değil, tatmin amaçlı bedene biyolojik bir müdahaledir. Bu müdahale dünyanın şahit olduğu en otoriter ve acımasız iktidarlarda bile nadiren kendini göstermiştir. Dolayısıyla bu hareketlerin ideolojilere değil ontolojiye karşı bir muhalefet

sergiledikleri görülmektedir. İki erkeğin oluşturduğu birliktelik cinsel ve psikolojik tatminden öteye gidemediği için kurumsallığa yol açamaz. En azından böyle birlikteliklerin oluşturduğu mezzo düzeyde bir yapıya henüz ulaşılmamıştır. Bu ilişkiler bir sektör olmanın ötesine gidememiştir. Amerika’da altı yüz gay üzerinde yapılan bir araştırmada katılımcıların %40’nın beşyüzden fazla cinsel deneyim yaşadıkları tespit edilmiştir. Bir gecelik ilişkilerin ötesinde on dakika süren cinsel birliktelikler öne çıkmıştır. Bu durum gaylarde olduğu gibi lezbiyenlerde de böyledir (Giddens, 2014:21-22). Dolayısıyla bu birliktelikler bir aile olarak nitelendirilemez. Bauman’ın da belirttiği gibi postmodern kültür seksin hazlarını över ve insan yaşamının her tarafını erotik anlamla doldurmaya çalışır. Ne var ki paradoksal olarak insanın bir seks nesnesi olmasını da yasaklar (Bauman, 2001:308). Eagelton, Postmodernizm’in Yanılsamalarında, postmodernitenin en kalıcı başarısı olarak cinselliği anlatır ve bunun; sınıf, ideoloji, devrim gibi klasik politikaların ikamesinden öteye gidemediğini belirtir (2015:41).

LGBTI+ hareketler biyolojik özelliklerin devrine dair felsefe geliştirmiştir. Erkek emzirsin, kadın doğurgan olmasın, kadın sperm verebilsin, erkek yumurta taşınsın, kadın erkek cinsel organına sahip olsun gibi talepler sadece toplumsal cinsiyete reddiye olarak tasavvur edilemez. LGBTI+ hareketlere karşı çıkanlar da her ne kadar bu davranışların kültürel anormalliği üzerine yoğunlaşsa da biyolojik anormalliğin daha tehlikeli olabileceği düşünülmelidir. Bugün AIDS dünyada en çok ölüm sebebi olan hastalıklardan birisi olarak kaydedilmektedir.

“Erkeklik” ve “kadınlık” olarak inşa edilen erkek ve kadın cinsiyetleri, tabi ki tartışılabilir bir konudur. Tarihsel seyir içinde bu davranışlar biyolojik cinsiyetler arasında el değiştirmiştir. Toplayıcı toplumlarda ekonomik davranış daha çok kadın tarafından sağlanırken sanayi sürecinde erkeğin elinde toplanmıştır. Tarımsal süreçler ve hayvancılık sektöründe her iki cinsiyetin de aktif rol aldığını görebilmekteyiz. Aynı zamanda siyasal iktidar davranışlarında bile bu süreç böyle işlemiştir. Tarih pek çok kral görmüştür. Fakat bugünkü yapılarda bile kraliçe iktidarlarına rastlamaktayız. Hatta Osmanlı devletinde bile iktidarın erkeğin erkinde değil hanedana paylaştırıldığı ve padişah eşinin önemli siyasal kararlar alabildiği veya bir sonraki padişahı belirleyebildiği görülmüştür. Dolayısıyla bir kültürel davranışı hangi cinsiyetin daha iyi yerine getireceği göreceli bir olgudur.

Dolayısıyla insanı ele alırken Durkheim’in öğrencisi Mauss’un belirttiği biçimde organik, psikolojik ve sosyal bir “bütünlük” içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Akt. James, 2013:233-235). Dolayısıyla salt organik olan evrimci bakış veya sosyalliği dışlayan eşcinsel hareketler insanı değerlendirmede

3. Aile Üyelerinin Roller

Aile, birlikte yaşayan üyelerinin kanbağı, kültürel bağ ve mezzo ölçekteki ilişki ağlarının ötesinde çeşitli rollere sahip olduğu bir örüntüdür. Bu örüntünün temel unsurları anne, baba ve çocuktur. Aydın’a göre, “kadın, erkek, çocuk ailenin sosyal aktör bağlamında yapısal unsurlarıdır. Aileyi meydana getiren bu insanlar belli özellikleriyle belli eksenler oluştururlar. Bu özelliklerin en önemlileri cinsiyete bağlı olarak kadın ve erkek iken, bunlar arasında erkek ve kadın cinsleri arasındaki yatay ilişki biçimiyle karı koca, dikey ilişki şekliyle ebeveyn-çocuk eksenlidir” (2013a:195). Turgut (2019:30-31) bu sosyal aktörlere, büyük ebeveynleri (anne ve babanın ebeveynleri) de eklemektedir. Çünkü bu aktörler özellikle kültür aktarımında önemli bir role sahip olup toplum tarafından saygın bir konumda bulunmaktadır. Biz bu başlık altında ailenin üç yapısal unsuru olan anne, baba ve çocuğun ailenin sürekliliği ve kurumsallaşması noktasındaki rollerine değineceğiz.

3.1. Ailede Bir Anne Olarak Kadının Önemi

Ailenin en önemli işlevinin neslin devamını sağlamak olması kadını ailede önemli bir konuma taşımıştır. Bu yüzden toplumların ilk şekillenmelerine baktığımızda anaerkil yapıların yoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Can’a göre kadın, çocuktan dolayı erkeğe nazaran daha evsel (ailesel) bir role sahiptir. Antropologlar, kadının ev idaresinde etkin olmasından dolayı ilk dönem insan topluluklarının anaerkil bir yapıda olduklarını kabul etmektedirler (Can, 2013:216).

Veblen’e (2017:27-29) göre ataerkilliğe geçiş, mülkiyeti erkeğin sahiplenmesiyle oluşmuştur. Böylelikle dünyada binlerce yıldır bir ataerkil sistemden bahsedebilmekteyiz. Fakat bu süreçte her ne kadar kadın ailede ikincil, -erkek çocuğun etkisiyle- üçüncül konuma düşse de neslin devamı noktasında evliliklerin ana parçası olmuştur. Bununla birlikte dünya üzerinde bazı anaerkil yapıların dönüşmediği de unutulmamalıdır. Çin’de Mosuo’lar, Endonezya’da Minangkabau’lar, Gana’da

Akan'lar, Kosta Rika'da Bribri'ler, Yeni Gine'de Nagovisi'ler, Hindistan'da Garo'lar, Büyük Sahra'da Tuareg'ler bu tip anaerkil topluluklara örnek gösterilebilir.

Bugün ataerkil yapının gölgesinde çocuk merkezli aile yapılarının sanılanın aksine neslin devamını sağlamaya yönelik işleve göndermede bulunduğu söylemez. Bu yapılara çocuk-erkillik değil de ancak çocuk merkezli bir ekonomik yaşam tarzı denilebilir. Çünkü çocuk merkezli yaşam tarzının ailede daha çok ekonomik hayatı şekillendirdiğini görüyoruz. Dolayısıyla son zamanlarda ortaya çıkan çocuk-erkil aile tezlerinin tekil bir yaklaşımla ele alındığını belirtebiliriz. Veblen'in ataerkilliğe geçiş tezi de ekonomik bir tez olarak düşünülebilir fakat bugün ataerkillik dediğimizde toplumsal kurumların bütününde erkek egemenliğini anlayabiliyoruz. Fakat çocuğun bu tür bir egemenliği inşa etmesinde mental ve bedensel imkânsızlıklardan bahsedilebilir. Çocuk merkezli aile yapılarında biri ebeveynin her anlamdaki egemenliği aşikâr bir biçimde görülebilmektedir. Bugün aile kapsamına alınmayacak cinsel birliktelikler bile çocuğu dışlayan birliktelikler olarak görülmektedir. Burada kadın, çocuk doğurmak zorunda olmayan, hatta çocuk doğurmaması gereken bir birey olarak inşa edilmektedir. Bugün eşcinsel birlikteliklerin bu işlev yitiminden dolayı bir aile olarak kurumsallaşmadığını görebilmekteyiz. Dolayısıyla buradaki birliktelikler bir cinsel tercih veya cinsel tatmin motivasyonundan öteye gidememiştir.

LGBTI+ hareketlerin bugün anaerkil yapıya dönememe gerçeği³, ataerkil yapıyı ortadan kaldırma talebi ve inşa etmek istediği yapının kurgu eksikliği, yani nasıl bir toplumsal yapı inşa edilmesi gerektiğine yönelik ciddi bir tezlerinin olmayışı onları, toplumsal hayatta konumlandıramamıştır. Öyle görünüyor ki kültürel iktidarı ele geçirmiş⁴ olsalar da –en azından medyada öyle görünüyor- marjinal veya

3 Anaerkilliğe geçişi bir ütopya olarak değerlendiren Çaylı Rahte (2018:33-34), "The Brand New Testament" adlı filmi ele alırken böyle bir ütopyanın sonuçlarından bahseder: "The Brand New Testament 21. yüzyıl modern toplumunda din, evlilik ve ataerkil aile kurumunun yaşadığı değişim ve dönüşümün bir alegorisini sunar. Dinsel komedi filmlerinde aşına olunan, dini figürleri alaya alırken geleneksel toplumsal kurumların yerini sağlamlaştıran, hayatı dini merkeze alarak yorumlayan perspektif yerini, güçlü biçimde, geleneksel kurumların aşındırıldığı bir anlatıya bırakmıştır. Bir yandan film, kadınlar ve çocuklar üzerindeki erkek hâkimiyetinin ortadan kalktığı dünya kurgusu ile bir ütopya anlatısıdır. Bu ütopyada özgür aşk, hayatın temelidir. Söz konusu özgür aşkta türçülüğe ve insan merkezçiliğe dahi yer yoktur. İnsan ve insan olmayan diğer canlılar arasında da aşk mümkündür. Hamileliği bizzat deneyimleyen, bebeklerini karınlarında taşıyan babalar bu dünya kurgusunda, evlatları ile bambaşka bir duygusal bağ geliştirebilirler."

4 Yıldırım (2020), bu durumdan haklı olarak yakınmaktadır: "Eşcinsellik, bugün bir söylem

ütöpik yaklaşım boyutunu aşamayacaklardır. Dolayısıyla mezzo yapıları kabul etmeyen bu hareketler, birey ve toplum arasında bir bağ oluşturmamaktadırlar. Aydın'a göre ise ailenin ortadan kalkacağına dair görüşler Marksizm üzerinden şekillenen ve felsefi temelli olması onu sosyolojiden ve pratikten uzak tutmaktadır: “Rusya’da ‘Kolhoz’; 1947-1961 yılları arasında da Çin’de ‘Komün’ uygulamalarıyla ‘ana-baba-çocuk’ ilişkilerinde düğümlendiğini düşündüğü yakınlık ve ailesel bağlar kaldırılmak istenmiş, ancak her iki uygulama da tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. 1974 sonrasında hem Rusya hem de Çin’in anayasalarında ‘Aile toplumun temelidir’ cümlesi yer almaktadır” (Aydın, 2013b:59-60).

Sonuç olarak kadın, salt kadın olarak kaldığında aile dediğimiz çok yönlü örüntüsel yapı oluşamaz veya sürekliliğini koruyamaz. Ailenin oluşum ve sürekliliğinde kadının anne rolüne hazırlanması ve anne olmasının büyük etkisinden bahsedilebilir. Özellikle Türk kültüründe bu rolün önemi şöyle aktarılır:

“Eski Türklerde kadın anne olduktan sonra çeşitli haklara sahip olur. Eski Türk inanışına göre kadın kutsaldır. Çünkü kadın üretir, doğurur ve aileyi bir arada tutar. Kadınların doğurgan olması ve anneliği her şeyden üstün tutulmuştur. Aileyi kuranın kadın olduğu düşüncesi vardır. Güçlü annelerin, mutlu aileleri; mutlu ailelerin, güçlü toplumları oluşturduğu inancı hâkimdir. Yazıtlarda annelik ve kadının üretkenliği bazen bir tanrıça ile ilişkilendirilmiş bazen de bir kelime ile belirtilmiştir. Oğuz Kağan Destanı’nda ve diğer destanlarda anne olmanın önemli bir yeri vardır. Kutadgu Bilig’de ve Divan-ı Lügati’t Türk’t e kadınlar görevleriyle anıldıkları için bu eserlerde anne kavramının var olduğunu söyleyebiliyoruz. Selçuklu döneminde anne olmak önemli görülmüştür” (Erbay Aslıtürk ve Dikyar, 2017:612)

3.2. Babalığın Sosyolojisi

Modern Antropoloji bilimi babayı, aileye katılan bir birey olarak tasavvur eder: Aile, anne bağımlı çocuklar ve aileye kanbağı veya sözleşmeyle (evlilik) katılan yetişkin bir erkekten oluşur (Haviland, 2002:273). Aynı eserin bir başka

üstünlüğüne sahip. Kültürel hegemonyayı temsil ediyorlar artık. İnsanlar, onlar karşısında susuyor. İnsan haklarına ve özgürlüğe karşı çıkan olarak damgalanacaklarından çekiniyorlar. Egemen trendden dışlanacaklarından korkuyorlar. Avrupa ve ABD’den başlayarak dünyaya yayılan nefret suçu damgasından uzak durmak istiyorlar. Bu nasıl bir kalp tutulması? Oğlancılık, kadın kadına sevicilik ve her çeşit cinsel sapma egemen bir söylem haline geliyor. Onu eleştirmek bile nefret suçu o görülüyor.”

baskısında (2008) ise aile daha sonra değineceğimiz bir biçimde cinsiyetsiz bir tanımı içermektedir. Görüldüğü üzere aile üç temel unsur rolleriyle birlikte zikredilmeden anlatılmaktadır. Daha ilginç bir yaklaşımda ise Harari, Sapiens’inde bir çocuğun birden fazla babadan gelebileceğini ileri sürmektedir. Buna getirdiği delil ise aslında delilsizliktir. Harari der ki, “modern embriyolojik çalışmalardan önce, insanların bebeklerin pek çok baba yerine tek bir babadan geldiğine dair kesin bir kanıtları yoktu” (Harari, 2015:53). Burada haklı bir biçimde şu soru sorulmalıdır: Peki, insan bebeklerinin pek çok babadan geldiğine dair kesin bir kanıt var mı?

Baba her ne kadar antropolojinin de belirttiği gibi bir kan bağına sahip olmasa da yeni doğanın ana unsuru olan sperm hücrelerini temin ettiğinden biyolojik olarak DNA’sının şekillenmesinde anneden sonra en önemli konuma sahiptir. Baba’nın bu biyolojik konumunun ötesinde babalık, önemli ölçüde sosyolojik bir statüdür. Özellikle ataerkillik sürecinde baba, emek üretme ve kazanç sağlama, ailenin temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama, koruma (güvenlik), temsil etme gibi görevleri üstlenmiştir. Kadının genel itibarıyla ev ve ev işleriyle muhatap olduğu bu süreçte baba dış ilişkileri de yürüten bir konuma sahip olmuştur. Ataerkillik sürecinde babasız kalmış bir ailenin yaşama tutunma noktasında birçok sıkıntı ile karşı karşıya kaldığını görebilmekteyiz. Her ne kadar modern dönemde kadınların önemli bir kısmı tekrar iş hayatına katılsalar bile bahsi geçen görevlerin önemli bir kısmının hala baba tarafından sürdürüldüğünü görebilmekteyiz. Babanın konumu tabi ki sadece ataerkillik yapılarında önem kazanmamıştır. Anaerkillik yapılarında da baba, tıpkı ataerkillik yapılarında annenin önem arz ettiği gibi değerli bir statüye sahiptir.

Baba özellikle davranışları yönlendirme noktasında önemli bir kültür aktarıcısıdır. Özellikle ataerkillik yapılarında baba, çocukların nasıl davranması gerektiğine ilişkin yönlendirmeler ve uyarılar yapar. Kültürümüzde özellikle anne tarafından geliştirilen “baban kızar” söylemi kültürün çerçevesine gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda baba sadece aileyi dış tehditlerden koruyan değil, kültürü de anormal davranışlardan uzak tutan bir profile sahiptir. Bununla birlikte babalık sadece ilişkisel boyutta değil davranışsal boyutta da bir rolmodele tekabül etmektedir. Çocukların hangi zaman ve mekan düzleminde nasıl davranacaklarına ilişkin canlı bir modeldir. Bu modellikte tıpkı davranışları yönlendirme gibi önemli bir kültür aktarımı aracıdır.

Şunu belirtmek gerekir ki tarihi anerkil, ataerkil gibi süreçlere ayırmak da evrimci bakışın bir parçasıdır. Erkeğin ve kadının konumu tarihsel düzelmede pek çok defa yer değiştirmiş olabilir. Daha önce bahsettiğimiz gibi dünya üzerinde birçok anaerkil topluluktan bahsedebiliyoruz. Ataerkil yapı ve anaerkil yapı, bir toplumsal yapı genellemesi olarak var olabilir –ki bu ayırıştırma genelde erk üzerinden yapılır- fakat bunun çizgisel ve/veya evrimci bir tarih anlayışıyla ele alınmanın eleştirilebilir birçok yanı söz konusudur. En katı ataerkil yapılarda bile kadınların etkin siyasal ve toplumsal role sahip olduklarını görebilmekteyiz. Yunan mitolojisinde Zeus, tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Hristiyanlıkta İsa, Meryem ile berber zikredilmektedir. Osmanlı devletinin en güçlü dönemlerinde Kanuni kadar eşi Hürrem de damga vurmuştur. Orta Asya Türk toplumlarında hakan ve katun neredeyse benzer erklere sahiptir.

3.3. Çocukluğun İnşası

Son yıllarda çocuk yapmamanın temellendirilmesine yönelik iddiaların aksine çocuk, toplumsal insanın mihenk taşıdır. Bu merkezi rol, topluma yönelik bütün inşaların, dönüşümlerin, değişimlerin, devrimlerin, muhafazakârlığın, kültürel ve dini sürekliliğin, ekonomik kalkınmanın, pedagojik gelişmenin ve dahi bilimsel ilerlemenin kaynağı olagelmıştır. Öyle ki sosyal bilimlerde çocuğun kime ait olması gerektiği sürekli tartışılmalıdır. Şentürk'e (2019:256) göre “toplumun geleceği olarak değerlendirilen çocuğun bilinçli olarak dünyaya getirilmemesi, özelde ait oluna toplumun genelde ise dünya nüfusunun yaşlanması anlamını taşımaktadır. Yaşlanan nüfus, hızlı değişim ve dönüşüm, esneklik, sürekli öğrenim, gelişme, ilerleme ve büyüme parametreleriyle işleyen modern ekonomi için büyük tehdit oluşturmaktadır.”

Çocukluk her şeyden önce ailede inşa edilen bir olgudur. Geleneksel dönemde ailenin birçok işlevinin merkezinde çok yer almaktadır. Modern karmaşık toplumsal yapı ile birlikte aile, çocuğa ilişkin bu işlevleri başka kurumlara devretmiştir. Fakat bu durum, ailede çocuğun önemini azaltmamıştır. Bugün, modern toplumda çocuk merkeziliğin kaynağında bile bu geleneksel dinamiklerin payı olduğu belirtilebilir. İlk dönemlerde din, eğitim ve sağlık noktasında çocuk aileden uzaklaşırken günümüzde bu uzaklaşmanın boş zaman kurumunda da olduğu

görülmektedir. Çocuk geleneksel dönemde olduğu gibi boş zamanlarını aile ile geçirmiyor bunun yerine elektronik cihazlarda, televizyon veya bilgisayar karşısında ya da sosyal medya mecralarında değerlendirmektedir. Fakat inşa süreci ke-sintiye uğramış değildir. Sadece çocuk aile ile daha az zaman ve mekânda beraber olabilmektedir.

Sayın'a (2020:323) göre modern dönemde çocuk, artık geleneksel dönemdeki gibi bir işgücüne denk gelmemekte aksine ailenin inisiyatifine bırakılan bir masraf haline gelmektedir. Dolayısıyla çocuk burada “duygusal tatmin yaratan bir tüketim malı” olarak algılanmaktadır. LGBTI+ birlikteliklerine baktığımızda çocuğun yapılan değil elde edilen bir varlık olduğu görülmektedir. Bu elde ediş, çocuğun metalaşmasına yol açmaktadır. Evlatlık edinme yolu, herhangi bir tecrübeye sahip olmamış bireyler için oldukça zayıf veya maddi bağlar üzerine inşa edilmektedir. Dolayısıyla ailenin en temel bağlarından biri olan aidiyet burada oluşamamaktadır. Böylelikle aile dağılma potansiyelini her daim içinde barındırmaktadır.

4. Aile Tipleri ve Dönüşümü

Sosyoloji biliminin kurumsallaştığı dönemlerde aile tiplerinin sınıflandırılması evrimci teorilerle yapılmıştır. Bu noktada Durkheim; klan döneminde totem ailesi, fratri döneminde anaerkil aile, kabile döneminde babaerkil aile, site dönemlerinde pederi aile, imparatorluk yıllarında soy ailesi ve nihayet olarak ulus devletler aşamasında modern aileden oluşan tek düze bir evrimleşme çizgisi kurgulamıştır (Aydın, 2013:61-62). Fakat bu dönüşüm bir evrimleşme olarak nitelendirilmemelidir. Siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşümün bir parçası olarak aile tiplerinde dönüşüm görülebilmektedir. Bugün dünya üzerinde ilkel dönemlerden beri sürdürülen aile tipleri dâhil olmak üzere birçok aile tipiyle karşılaşmaktayız. Sanayi devriminin ve ulus devletlerin bir ürünü olarak gösterilen çekirdek aile tipi bile dünya üzerinde geniş coğrafyalara yayılmış değildir. Bugün hala azda olsa üye sayılarının oldukça fazla olduğu göçebe aileler bile azımsanamayacak nüfusa sahiptirler.

Öte yandan çekirdek ailenin de minimize edildiği durumlar da söz konusudur. Bugün modern çekirdek aile tipi içinde değerlendirilen çözülmüş, parçalanmış ve tamamlanmamış aile yapıları da önemli tipolojilerdir. Çözülen aile üyeler arasındaki ilişkilerin zayıfladığı, parçalanmış aile üyelerden birinin ortadan kalktığı,

tamamlanmamış aile ise çocuğun olmadığı yani hiçbir zaman çekirdek aile oluşturmamış aile yapısıdır (Aydın, 2013:62-63). Bu aile tiplerinin süreklilik noktasında başarılı oldukları söylenemez.

Bazı yaklaşımlara göre aileyi tehdit eden en önemli olgunun bireyselleşme olduğunu görebilmekteyiz. Bireyselleşme özellikle grup normlarının uygulanmaması, rol sorumluluklarının yerine getirilememesi, biraradalığı gerektiren değerlerin yitirilmesi, zaman ve mekân anlamında aile üyelerinin beraber vakit geçirememesi, üretim/kazanç ve tüketim alanlarının farklılık arz etmesi gibi durumları beraberinde getirerek ailenin çözülmesine yol açmıştır. Fındıkoğlu'na (1990) göre “aile tiplerinin sıralanması aynı zamanda ferdleşmeye doğru bir yürüyüşün çağlarını sıralamak” anlamına gelir. Paralel olarak Çağatay'a göre ferdî “şahsiyet tipi, modern cemiyet nizamının doğurup geliştirmeye koyulduğu modern ailenin eseri olacaktır” (1990:136).

Bireyselleşme etkeninin yanı sıra anne baba ve çocuk üyelerini barındırması hasebiyle aile tiplerinin son kalesi olan çekirdek aile türünün de çeşitli sebeplerle günümüzde çözüldüğünü görebilmekteyiz. Çözülmenin içsel ve dışsal birçok dinamiğinden bahsedilebilir. Aydın, modern dünyada ailenin çözülmesinin sebeplerini şöyle sıralamaktadır (2017:231-232):

- Ailenin nikâh gibi oluşum ve sürekliliğiyle ilgili normların tartışılır hale gelmesi,
- Modern bir tavır olarak sunulan ve yer yer sapmalar ihtiva eden cinsellik teması ve cinsel ilişkilerin yerine göre ailenin dışında tutulması,
- Bir özgürlük söylemi içinde kadının istismarı,
- Aileyi sekülerize etme çabaları ve bu bağlamda dinin etkinliğinin zayıflatılması,
- Popüler kültürün doğurduğu değersizlik,
- Ailenin kaldırmada zorlandığı mali külfetler ve ekonomik kökenli olan ama sosyal bir veri haline gelen yoksulluk,
- Aile bazında eğitimin işlevsizliği,
- Ailenin kuruluşunda gerekli denkliklerin gözetilmemesi,
- Ebeveynlerin gereksiz müdahalesi, gizli baskılar ve gönülsüz evlilikler,
- Aile üyelerinin doğru konumlandırılmaması,

- Aile yapısının kadın için içeri kapatılmışlık duygusu uyandırması,
- Çocuklar ve yaşlıların fazlalık olarak algılanması ve onların dışarıda tutulması eğilimi,
- Evin dış dünya ile bağlantılarının sağlıklı kurulamaması.

Yıldırım'a göre ailenin çözülme ve parçalanma süreçleri, LGBTI+ gibi alternatif insan birlikteliklerini ortaya çıkarmıştır ve bu birliktelikleri aile kavramı ile birlikte ele almak oldukça zordur (Yıldırım, 2009:100-101).

Sonuç

Bugün geçmişe kıyasla işlevlerini büyük oranda yitirmiş bir aile kurumundan bahsediyor olsak da hala en azından toplumsal kurumlara yönelik işlevlerinin korunduğunu görebilmekteyiz. Özellikle anne, baba veya her ikisinden yoksun olan veya ebeveyni boşanmış çocukların toplumsal hayata katılmadaki zorluklarını müşahade edebilmekteyiz. Bununla birlikte ebeveynden miras kalan kültürel sermayenin önemi hala eğitim ve ekonomi kurumlarında kendini hissettirmektedir. Çocuk tüm toplumsal kurumun odak noktası olması hasebiyle ailenin varlık mücadelesi aynı zamanda diğer toplumsal kurumların varlık mücadelesine dönüşmektedir. Eşcinsel birliktelikler, boşanma oranlarının artması, evlenme veya çocuk yapma taleplerinin ertelenmesi veya reddi gibi aileye yönelik risklerin özellikle son yüzyılda sistematik bir biçimde arttığı görülmektedir. En geleneksel toplum yapılarında bile boşanma oranlarının yükselmesiyle birlikte doğurganlığın düşmesi toplumsal kurumları ve dolayısıyla toplumun kendisini ve kültürel sürekliliğini tehdit etmektedir.

Ailenin çocuğun inşasında kültürleme ve değer aktarımı işlevini henüz hiçbir toplumsal kurum onun kadar etkili bir biçimde sürdürememektedir. Dolayısıyla Z kuşağı başta olmak üzere gelecek nesillerin yerel kültürlerin yaşatılmasından uzak küresel kültür davranışlarını içselleştiren düşün ve davranış dünyaları, hem onları küresel yapılara mahkûm etmekte hem de talep ettikleri bağımsız kişiliğin aksine birey olarak belirli standartlarla sınırlayan bir dünyada yaşamlarını sürdüreceklidir. Her geçen gün tekelleşen küresel kapitalizmin etkisiyle bireylerin se-

çenekleri tek bir seçenek oluşturunca tarafından belirlenmektedir. Burada modern aile tasavvurunda olduğu gibi çocuk, bir kültür yaşatıcısı değil bir masraf / tüketici olarak tasvir edilmektedir.

Ailenin tarihinin insan evrimi üzerine inşa edilmesi problemli bir alana denk gelmektedir. Aileyi oluşturan ve kurumsal sürekliliğini sağlayan birçok bağ, rol, statü, davranış kalıpları, duygusal ilişkiler, değerler ve ortak aklın ürettiği normlar göz ardı edilmektedir. Evrim düşüncesinde primat(lar)la başlatılan insanlık tarihinin aksine İslam düşüncesinde insanlık, bir evlilik sözleşmesine tabi olan kadın (Havva) ve erkek (Âdem) tarafından başlatılmıştır. Her ne kadar öte dünyada ilk yaratılanın bir erkek olduğu görülse de insan dünyasının (küre) bir erkek ve bir kadının aynı anda eylemesiyle (dünyaya gelme) başladığı kabul edilmektedir. Hatta öte dünyaya ilişkin İslami kültür içerisine dâhil edilen mitolojik bir görüş, kadının karar almada (zehirli meyveyi yeme) etkin olduğunu göstermektedir. Ve iyi kötü ayrımı anne-baba arasında değil çocuklar (Habil ve Kabil) arasında oluşturulan bir ayrımdır. Dolayısıyla burada da toplumsal inşa noktasında çocuğun önemini görebilmekteyiz.

LGBTI+ yapılanmalarının ailenin üç temel unsuru olan anne, baba ve çocuğun her birine yönelik ortadan kaldırma girişimleri son yüzyılda oldukça arttığı gözlemlenmektedir. Toplumsal cinsiyet, ataerkillik ve bedene müdahale gibi söylemlerle felsefi zemini oturtulmaya çalışan bu hareketlerin, cinsel tatmin ve anarşizmden öte bir çıktılarının olmadığı görülmektedir. Bugün birçok ülke ve toplumsal kurum bu yapılanmaları engellemek için çaba göstermektedir. Burada çabaların oluşmasında temel motivasyonun ailenin ortadan kaldırılmasına yönelik tehditlerin artması olduğu belirtilebilir.

Son tahlilde ailenin binlerce yıllık dönüşüm hikâyesinde temel kahramanlar olarak belirtilebilecek anne, baba ve çocuğun, sadece aile için değil bütün dünya toplumları için bir değer olarak kabul edilmesi ve bu temel unsurlara yönelik oluşan tehditlerin ortadan kaldırılması dünyayı bir kaos ortamından uzaklaştıracaktır. Fakat özellikle İstanbul Sözleşmesi gibi şiddete karşıtlık söylemi altında aile rollerini, üyelerinin konumunu, duygusal bağları ve kurumsal sürekliliği altüst eden bir kanunlar bütününe ve LGBTI+ hareketler gibi tolumun mikro, mezzo ve makro

yapılarını tehdit eden ideolojilere boyun eğmek özelde aileye genelde toplumsal yapıya ciddi zararlar verecektir.

Kaynakça

Aydın, M. (2013a). Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi, Sistematik Aile Sosyolojisi içinde, Ed. Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi.

Aydın, M. (2013b). Kurumlar Sosyolojisi, İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

Aydın, M. (2017). Değişim Sosyolojisi, (2. Baskı). İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

Bauman, Z. (2001). Bireyselleşmiş Toplum, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Can, İ. (2013). Tarih, toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın, Sistematik Aile Sosyolojisi içinde, Ed. Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi.

Çağatay, T. (1990). Modern Aile ve Sosyal Problemleri, Aile Yazıları II: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme içinde, Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Çaylı Rahte, E. (2018). The Brand New Testament'ta Alternatif Bir Dünya Kurgusu: Babalık Krizi ve Anaerkil Ütopya. Sineline, 9(2), ss. 7-37.

Çoban İçağasıoğlu, A. (2005). Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları, Aile ve Toplum, Yıl:7, 2(8), , Ankara: Başbakanlık A.A.K.B. Yayını.

Eagleton, T. (2015). Postmodernizmin Yanılsamaları, (3. Baskı). Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erbay Aslıtürk, ve G., Dikyar, C. (2017). Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Toplumlardan Selçuklulara Anaerkil Kültür, Ulakbilge, 5(11). ss. 589-620.

Fındıkoğlu, Z.F. (1990). Türklerde Aile İktimaiyatı, Aile Yazıları I: Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç içinde, Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Giddens, A. (2014). Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm, (3. Baskı). Çev. İdris Şahin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harari, Y.N. (2015). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi. (16. Baskı). Çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap.

Haviland, W.A. (2002). Kültürel Antropoloji, Çev. Hüsamettin İnaç, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Haviland, W.A., Harald, E.L.P., Waralth, D., ve Buny, M. (2008). Kültürel Antropoloji, Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıgolu, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

James, W. (2013). Törenselsel Hayvan: Yeni Bir Antropoloji Portresi, Çev. Sevda Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sayın, Ö. (2020). Aile Sosyolojisi, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Şentürk, Ü. (2019). Aile Sosyolojisine Bir Katkı, Bursa: Dora Yayınları.

Turgut, F. (2019). Genel Olarak Aile, Sistematik Aile Sosyolojisi içinde, (4. baskı). Ed. Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi.

Veblen, T.B. (2017). Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi, (3. Baskı). Çev. Eren Kırımızıaltın ve Hüsnü Bilir, Ankara: Heretik Yayınları.

Yıldırım, E. (2009). Aile ve Evlilik Türleri, Aile Sosyolojisi içinde, Ed. Kadir Canatan & Ergun Yıldırım, İstanbul: AçılımKitap Yayınları.

Yıldırım, E. (2020). “Başörtüsüyle Eşcinselliği Savunmanın Dayanılmaz Çelişkileri”, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ergunyildirim/basortusuyle-escinselligi-savunmanin-dayanilmaz-celiskileri-2055614>, (08.07.2020), e.t. 09.07.2020.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

DÖRDÜNCÜ OTURUM: AİLE VE KÜLTÜR II

EBEBEYNLİKTE SON DÖNEM DÖNÜŞÜMLER: AİLE SİSTEMİNDE ORTAK EBEBEYNLİĞİN BAĞLANMA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Yasemin KAHYA*

ÖZET

Modernleşme ve kadının iş gücü katılım oranının artışı ile birlikte temel bakım veren olarak annenin rolü yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede mevcut incelemede, öncelikle ortak ebeveynliğin çerçevesi çizilmiş, tanım ve kapsamına değinilmiştir. Aile sistemi içinde yer alan ortak ebeveynlik, ebeveynlik veya evlilik ilişkisi gibi diğer aile sistemlerinden farklılaşmaktadır. Buradan hareketle, özellikle erken dönemde bebeğin ebeveynlere geliştirdiği bağlanma ilişkisinde, ortak ebeveynliğin nasıl bir role sahip olduğu incelenmiştir. Ortak ebeveynliğin, ebeveyn-çocuk bağlanma niteliği ile ilişkili bir dinamik olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, işbirlikçi ve ebeveyn rollerini büyütücü ortak ebeveynliğin, anne-babanın kendi sahip olduğu bağlanma örüntülerinden nasıl etkilendiği de incelenmiştir. Son olarak; evlilik, ortak ebeveynlik ve ebeveyn-çocuk ilişkileri arasındaki transaksiyonel ilişkilere değinilmiştir. Sonuç olarak, aile sistemleri ve bağlanma kuramlarının kesişim noktalarından biri ortak ebeveynlik bağlamıdır. Bu bağlam, çocuğun gelişimine ve ebeveynlerle bağlanma ilişkisine doğrudan katkı yapan ve araştırma-uygulamalarda göz önünde bulundurulması önerilen ilişkisel bir dinamiktir.

Anahtar Kelimeler: Ortak Ebeveynlik, Ebeveyne Bağlanma, Evlilik

Ortak Ebeveynlik Nedir, Ne Değildir?

Batılı ülkelerdeki sosyal dönüşümlerin gerisinde kalmakla birlikte Türkiye'deki kadınların iş gücüne katılım oranı son dönemde ivme kazanmıştır (Akgeyik,

* Ankara Sosyal Bilimler Öğretim Üyesi

2017). İş gücüne katılım oranındaki artışı etkileyen en önemli faktör, kadınların eğitim düzeyindeki artış olmuştur. Dolayısıyla, günümüzde daha çok annenin iş gücüne katılım sağladığını belirtmek uygun olacaktır. Bu dönüşümün, aile sisteminin bir parçası olan ebeveynlik rollerinde bir takım dönüşümleri de beraberinde getirdiği düşünülmektedir. Mevcut sunu, aile sistemi içinde yer alan ebeveynlik sistemini bakım veren rolleri açısından erken dönem bağlanma ilişkileri bakış açısıyla ele alacaktır.

Annelerin ev dışındaki çalışma hayatına daha çok katılım sağlaması, annenin bakım verici rolünü, baba veya diğer yakın çevre (babaanne, anneanne gibi) ile paylaşmasını daha çok gerekli kılmaktadır. Genel olarak ebeveynlik, ortak bir ebeveynle iş birliği içerisinde yürütülmektedir. Annelerin ebeveynlik rollerini öncelikle baba veya diğer bir bakım veren ile paylaşması, literatürde “ortak ebeveynlik” kavramı ile anılmaktadır. Ortak ebeveynlik düşünülünce ilk olarak anne-baba akla gelse de özellikle Türk aile dinamiklerinde ortak ebeveynler olarak babaanne veya anneannenin (kin caregivers) de bakım veren rollerini paylaştığı yadsınamaz bir gerçektir (Salman-Engin, Sümer, Sağel ve McHale, 2018). Salman-Engin ve arkadaşlarına göre (2018), ortak ebeveynlik dinamikleri, anne-baba-çocuk veya anne-anneanne/büyükanne-çocuk üçlü ilişki bağlamları için geçerlidir. Ortak ebeveynlik, ebeveynlerin veya ebeveyn figürlerinin bakım veren rollerinde birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarını ifade etmektedir (Feinberg, 2003). Anne-baba bağlamında ortak ebeveynlik; aile içindeki dinamiklerin birlikte yönetilmesi, çocuk yetiştirme sorumluluğunun paylaşılması, anne-babanın çocuk yetiştirmede birbirini desteklemesi ve aile kavramının beraberce korunmasını kapsamaktadır (McHale, 1995).

Ortak ebeveynlik sisteminin çerçevesi ve tanımlanmasında bir takım dışsal parametreler göz önünde bulundurulabilir (van Egeren ve Hawkins, 2004). Bu parametrelerden ilki kimlerin, ortak ebeveyn olarak tanımlanabileceğidir. Ortak ebeveyn ilişkisi, bir çocuğun iyilik hali üzerinde sosyal normlar veya karşılıklı anlaşma ile ortak sorumluluğu paylaşan en az iki yetişkinin varlığında mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, evli veya boşanmış çiftler, çocuk bakımına anne/baba ile anneanne veya büyükanne katılımı olduğu durumlar veya bazı kültürlerdeki grup üyelerinin çoklu şekilde çocuk bakımı sorumluluğunu paylaştığı durumlar

ortak ebeveynlik bağlamını oluşturmaktadır. Aynı zamanda, bakım verme sorumluluğunu paylaşan ancak bakım verme rollerine aktif şekilde katılmayan partner de ortak ebeveynlik sistemi içinde yer almaktadır (van Egeren ve Hawkins, 2004). Bu durumda, ulaşılabilir olmayan ortak ebeveyn, hem bakım veren rolündeki aktif ebeveynin hem de çocuğun zihninde bakım veren olarak temsil edilmeye devam etmektedir. Ortak ebeveynlik için diğer bir önemli parametre, ortak ebeveynliğin ne zaman başladığıdır. İlk bakışta, ortak ebeveynliğin çocuğun doğumu ile başladığı düşünülse de, bebek bekleyen ebeveynlerin zihinlerinde kendilerini ebeveyn ve hatta ortak ebeveyn olarak temsil etmeye başlaması (Feinberg, 2003) nedeniyle ortak ebeveynlik sürecinin gebelik döneminde oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, ebeveyn adayları, bakım verme rollerinin nasıl paylaşılacağını, çocuk yetiştirme felsefelerini ve çocukla ilgili gelecek arzularını tartışmaya başlamaktadır. Gebelik dönemindeki ortak ebeveynlik temsil ve davranışlarının, doğum sonrası ortak ebeveynlik temsil ve davranışlarını yordadığı görgül olarak gösterilmiştir (Kuersten-Hogan, 2017). Son olarak, ortak ebeveynliğin nerede gerçekleşebileceğini çerçevelemek önemlidir. Ortak ebeveynlik, aile sistemindeki tüm ilişkili üyelerin fiziksel varlığında gerçekleşen açık etkileşimlerle sınırlı değildir. Ortak ebeveynlik, ebeveyn ve ortak ebeveyn olarak partnerin etkililiğini destekleyen veya sekteye uğratan tüm eylem ve hisleri kapsamaktadır (McHale, 1997). Ortak ebeveynlik, aile sistemindeki ilişkileri üç farklı şekilde etkileyebilmektedir; açık ortak ebeveynlik, örtük ortak ebeveynlik ve algılanan ortak ebeveynlik şeklinde (McHale, 1997). Ebeveyn, ortak ebeveyn ve çocuğun doğrudan etkileşim kurduğu üçlü etkileşim anlarında açık ortak ebeveynlik, ortak ebeveynin bulunmadığı anlarda örtük ortak ebeveynlik, ortak ebeveynin öz-bildirim yoluyla değerlendirildiği durumlarda algılanan ortak ebeveynlik değerlendirilebilmektedir. Örneğin, baba eve geç geldiğinde çocuğa bu durumun anne tarafından nasıl açıklandığı veya babanın anne yokken anne hakkında yaptığı yorumlar örtük ortak ebeveynlik kapsamına girmektedir (Salman-Engin, Sümer, Çetiner ve Sakman, 2019).

Ortak ebeveynler, ebeveynlik rollerine ve sorumluluklarına beraber katılım sağladıklarında, birbirleriyle iş birliği içinde hareket edebilirler veya tam tersi yönde birbirlerinin rollerini olumsuz yönde etkileyebilirler (Pruett, Pruett, Cowan ve Cowan, 2017). İşbirlikçi ortak ebeveynlik, ebeveynlik görevlerindeki

yetkinliklerin karşılıklı desteklenmesi, ebeveynlik katkı ve kararlarına saygı duyulması, ebeveynlik çabalarının karşılıklı desteklenmesi ve çocuk yetiştirmedeki çatışmaların yapıcı şekilde yönetilmesi anlamına gelmektedir (McHale, 1995; Feingberg ve Kan, 2008). İşbirlikçi olmayan ortak ebeveynlik, partnerin ebeveynlik hedeflerini yerine getirmesini engelleyen strateji ve eylemleri, partnerin ebeveynlik ile ilgili aldığı kararları eleştirmeyi veya saygı duymamayı içermektedir (van Egeren ve Howkins, 2004). İşbirlikçi olmayan ortak ebeveynlik aynı zamanda, bir ebeveynin diğer ebeveyn çocukla konuşurken veya etkileşim kurarken söz kesmesi veya etkileşimi bölmesi veya bir ebeveynin fiziksel yokluğunda ebeveynin çocuğun yanında eleştirilmesi gibi şekillerde de ortaya çıkabilmektedir. Türkiye’de yürütülen görgül bir çalışmada (Salman-Engin ve ark., 2018), anne-baba-bebek ve anne-anneanne/babaanne-bebek ile gözlemlenen ortak ebeveynlik etkileşimlerinde anne, baba ve anneanne/babaannenin benzer düzeylerde aktif biçimde düzenli olarak seslendirmede bulunduğu, bebeğe dokunduğu ve olumlu duygulanım ifade ettiği gözlenmiştir. Annelerin bebekleri ile etkileşimde aktif olduğu anlarda anneanne/babaannelerin özellikle bebeğe yönelik baştan çıkarıcı (daha çok bebeğe şefkat göstermek formatında) veya dikkat dağıtıcı olabildiği görülmüştür. Bu örüntüler yarışçı ortak ebeveynlik olarak yorumlanmıştır. Aynı çalışmada, babalar bebekle aktif bir şekilde oynarken, anneler etkileşimleri ilgili şekilde izlemiş, ancak anneanne/babaanneler bebekle aktif şekilde oynarken, anneler daha geri çekinik şekilde etkileşimleri takip etmiştir.

Ortak ebeveynlik, aile sisteminde bir alt-sistem olmakla birlikte ebeveynlik veya evlilik ilişkisi değişkenlerinden ayrılmaktadır. Ortak ebeveynlik, aile sistemi içindeki diğer değişkenlerden (evlilik ilişkisinden, ebeveyn-çocuk ilişkisinden ve bütüncül-aile sisteminden) bağımsız şekilde çocuğun gelişimini etkileyen bir yapıdır (McHale ve Rasmussen, 1998). Araştırmalar, bakım verme rolüne baba katılımının hem olumlu ortak ebeveynliği desteklediği hem de olumlu ortak ebeveynlik tarafından desteklendiğine işaret etmektedir (kapsamlı bir gözden geçime için Bknz. Pruett ve ark., 2017). Yani, baba bakım veren olarak olumlu bir ortak ebeveyn olarak algılandığında, babanın ebeveynlik rollerine katılımı artmakta ve babanın bakım verme rollerine katılımı, annenin babayı olumlu bir ortak ebeveyn olarak algılamasını desteklemektedir. Bu durumun, ayrıca çocuğun gelişimini ve

ebeveynler arasındaki ilişkiyi desteklediği de sosyal politika geliştiricileri için öneriler arasında yer almıştır.

Ortak Ebeveynlik ve Bağlanma İlişkileri

Ortak ebeveynlik ilişkisi, bebeğin bağlanma ilişkisi ile ilişkili olabilecek aile sistemi içinde yer alan değişkenlerin incelenmesi için önemli bir bağlamdır. Aile sistemi içindeki ebeveynlik ve ortak ebeveynlik birbirinden ayrılan yapılarıdır (Machale ve Irace, 2011). Ebeveynlik, anne-çocuk veya baba-çocuk gibi diydak bireysel ilişkileri içerirken ortak ebeveynlik, anne-baba-çocuk gibi üçlü ilişkilerdeki iki ebeveynin ortak etkileşimlerini içermektedir. Bağlanmaya aile sistemleri bakış açısına göre ortak ebeveynlik, üçlüyü oluşturan ikili ebeveyn-çocuk ilişkilerinin niteliğini de doğrudan etkileyebilmektedir. Buna karşın, ortak ebeveynlik ile anne-bebek ve/veya baba-bebek bağlanması arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar sınırlı sayıdadır (Brown, Schoppe-Sullivan, Mangelsdorf ve Neff, 2010). Aile sisteminin bir parçası olan ortak ebeveynliği bağlanma kuramı çerçevesinde incelerken bağlanma kuramının temel varsayımlarına değinmekte yarar vardır. İzleyen bölümde kısaca bağlanma kuramının temel varsayımlarına değinilmiştir.

Bağlanma kuramına göre, bebekler temel bakım verenlerine yakınlık arama ve yakınlık sürdürme eğilimi ile dünyaya gelirler. Buna göre, temel bakım verenler, bebeğin stresli anlarında stresi yatıştırıcı güvenli sığınak, stressiz anlarında ise çevreyi keşif için güvenli üs işlevlerine sahiptir. Erken çocukluk dönemindeki temel bakım verenlerle kurulan etkileşimlere dayanarak bebek; kendi benliğine, yakın etkileşimde bulunduğu diğerlerine ve dünyaya ilişkin beklentiler veya içsel çalışan modeller (zihinsel modeller) geliştirmektedir (Bowlby, 1969). Bakım veren bebekten gelen sinyalleri (yakınlık veya keşif) doğru yorumlayıp tekrarlı biçimde vaktinde ve uygun şekilde yanıt verdiğinde bebeklerin güvenli bağlandığı, tutarsız şekilde yanıt verdiğinde dirençli bağlandığı, düşük düzeyde yanıt verdiğinde ise kaçınıcı bağlandığı öncü araştırmalar tarafından ortaya konmuştur (Ainsworth, Blehar ve Waters, 1978). Bowlby (1988), aynı zamanda güvenli ve güvensiz (dirençli veya kaçınıcı) bağlanmanın, beşikten mezara süregenlik gösterdiğini öne sürmüştür. İçsel çalışan modeller aracılığıyla çocukluktaki güvenli bağlanma organizasyonunun yetişkinlikteki güvenli/özerk bağlanma temsiline;

dirençli bağlanma organizasyonunun yetişkinlikteki saplantılı bağlanma temsiline; kaçınıcı bağlanma organizasyonunun yetişkinlikteki savunucu/kaçınıcı bağlanma temsiline süreğenlik gösterebildiği araştırmalar tarafından da görgül destek almıştır (Raby, Steele, Carlson ve Sroufe, 2015). Bu alandaki temel araştırmalar, 12 aylık bebeklerin bakım verene geliştirdiği güvenli bağlanmanın boylamsal şekilde sağlıklı gelişimi yordadığını göstermiştir (Sroufe, 2005). Bu nedenle, bebeğin güvenli bağlanma geliştirmesini destekleyecek, güvensiz bağlanma ihtimali için önleyici olabilecek aile sistemi içinde yer alan yapıların anlaşılması önemli görünmektedir.

Tarihsel olarak bağlanma ilişkisi geliştirilecek figürler anneler olsa da, bebeklerin babalar ile bağlanma ilişkisi geliştirebildiği ve dahası geliştirdiği bilinmektedir (Bretherton, 2009). Bakım verenler olarak annenin ve babanın önemini kıyaslayan son dönem çalışmalar, çocuğun gelişiminin hem anne hem de baba ile kurulan bağlanma ilişkisi ile daha iyi açıklanabileceğine (örn., Dagan ve Sagi-Schwartz, 2018) ve bebeğin güvenli bağlanmasının, anne ve babanın kendi bağlanma temsilleriyle eşit şekilde ilişkili olduğuna (Verhage ve ark., 2018) işaret etmektedir.

Paralel şekilde, aile sistemi kuramcıları, aile araştırmaları ve bağlanma araştırmalarının, anne-bebek çiftlerinden ve hatta baba-bebek çiftlerinden çoklu bakım verenleri de içeren aile etkileşim örüntülerinin incelenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Cox ve Paley, 1997).

Ortak ebeveynlik ve anne-bebek ile baba-bebek bağlanma ilişkilerini inceleyen ilk kapsamlı çalışma, Caldera ve Lindsey (2006) tarafından yürütülmüştür. Bu çalışma bulguları, yarışçı ortak ebeveynliğin, hem annelerin hem de babaların bebekleri ile kurduğu bağlanma ilişkisini daha az güvenli algılamaları ile ilişkili olmuştur. Takip eden çalışmalar, anne-baba arasındaki ortak ebeveynlik davranışları ile bebeğin ebeveynlere bağlanma niteliği arasındaki ilişkiyi desteklemeye devam etmiştir. Daha güncel bir çalışmada, 3.5 aylık bebekleriyle kurdukları etkileşimde daha destekleyici bir ortak ebeveynlik gözlemlenen anne-babaların çocukları, babaları ile daha güvenli bağlanma ilişkisi geliştirmiştir (Brown ve ark., 2010). İlginç şekilde aynı çalışmada, gözlemlenen destekleyici ebeveynlik ile anne-bebek bağlanma güvenliği arasında bir ilişki bulunmamıştır. Destekleyici ortak ebeveynlik ve baba-bebek bağlanma ilişkisinin güvenli niteliği, baba-bebek çiftinin ötesindeki

(babanın duyarlı ebeveynliği kontrol edildikten sonra) aile işlevselliğinin bu ilişkinin gelişmesine yaptığı katkıyı desteklemektedir. Buna göre, anne ve babanın etkili şekilde iş birliği kurması ve birbirlerinin ebeveynlik uygulamalarını desteklemesine bağlı olarak çocuğun babasına güvenli bağlanması desteklenmektedir. Bu noktada, ebeveynlerin destekleyici ortak etkileşimlerini gözlemlemek, ebeveynlerin güvenilir figürler olarak stres anlarında güvenlik kaynağı olarak kullanılmasını destekliyor olabilir. Brown ve arkadaşlarına göre (2010), ortak ebeveynliğin gözlemlendiği üçlü etkileşimler, özellikle babalar için kritik olabilir. Birçok ailede, anneler temel bakım veren rollerini korumaktadır ve sonuç olarak, babaların bebekleri ile yalnız etkileşimleri annelere görece daha kısıtlı olabilir. Dolayısıyla, üçlü etkileşimlerin özellikle baba-bebek çiftleri için daha önemli olabileceği düşünülebilir.

Bebeğin ebeveyne bağlanma niteliği üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynin kişilik veya ilişkisel özelliklerinin ortak ebeveynlik dinamiklerine yaptığı katkıyı incelemekte yarar vardır. Ebeveynin ilişkisel özelliklerini belirleyen etmenlerden biri kendi erken dönem bağlanma yaşantılarından (Bretherton ve Munholland, 2008). Düşük bağlanma kaygısı ve düşük bağlanma kaçınmasına sahip anne ve babalarda (güvenli bağlanan), daha fazla işbirlikçi ortak ebeveynlik gözlemlenmiştir (Salman-Engin ve ark., 2019). Son dönem bir çalışmada, ebeveynin bebeğine yönelik geliştirdiği bakım veren temsilleri ile ortak ebeveynin güvenli bağlanma temsilleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre, ortak ebeveyn bağlanma açısından güvenli temsillere sahip olduğunda, ebeveynler daha özerk ve olumlu bakım veren temsilleri geliştirebilmektedir. Yani, ortak ebeveynin kendi güvenli bağlanma temsilleri, ebeveynin bebeği ile kurduğu ilişkideki bakım veren rolüne ait temsiller üzerinde olumlu etkiye sahiptir (Psouni, 2019). Diğer bir çalışmada, güvenli bağlanan anne-güvenli bağlanan baba çiftlerinin diğer çiftlere (güvenli anne-güvensiz baba, güvenli baba-güvensiz anne ve güvensiz anne-güvensiz baba) kıyasla daha duyarlı bakım verenler oldukları ve evlilik iletişimin daha iyi nitelikte olduğu görülmüştür (Poulsen, Hazen ve Jacobvitz, 2019). Özellikle, güvenli bağlanan babaların, güvensiz annelerin evlilikteki iletişim üzerindeki etkilerini sönmüleyebildiği, ancak güvenli bağlanan annenin güvensiz eşin iletişim niteliği üzerinde böyle bir etkisi bulunmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla, özellikle güvenli bağlanan baba, evlilikteki iletişim niteliği ve dolayısıyla bebeğe bakım verme niteliği üzerinde kritik öneme sahip olabilir.

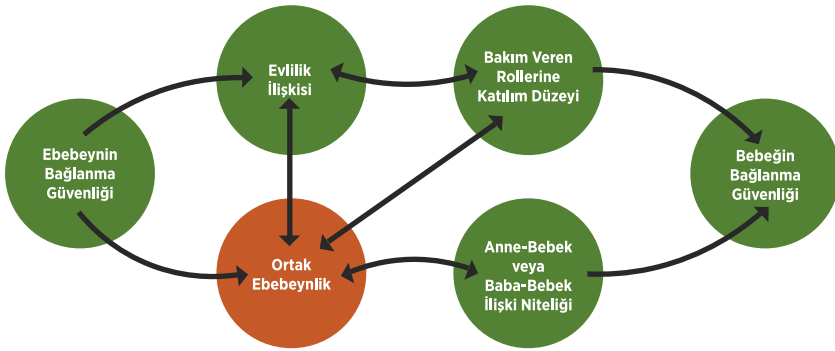
Ortak Ebeveynlik ve Evlilik İlişkisi

Anne-baba koşulunda, ortak ebeveynlik aynı zamanda, aile sisteminin parçası olan evlilik ilişkisi içinde gerçekleşmektedir. Van Egeren ve Hawkins (2004)'in çalışması, ortak ebeveynlik sürecinde birlikte büyüdüğünü düşünen, partnerinden destek ve saygı gördüğünü algılayan ve partnerin bakım verme yükünü azalttığını hisseden ana-babaların algılanan evlilik uyumlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Aynı çalışmaya göre, baba ortak ebeveynliğinin eleştirildiğini hissettiğinde, bu durum hem anne hem de babanın algıladığı evlilik uyumundaki ve gözlemlenen olumlu ebeveyn davranışlarındaki düşüşle ilişkili olmuştur. Güçlü metodolojiye sahip son dönem bir çalışmada (Peltz, Rogge ve Sturge-Apple, 2018), evlilik doyumu ve ortak ebeveynlikteki iş birliğinin karşılıklı şekilde birbirini desteklediği, annenin ortak ebeveynlikteki iş birliğinin (aynı zamanda babanın ortak ebeveynlikteki işbirliğinin de) baba-çocuk ilişki doyumu yordadığı bulunmuştur. Ayrıca, baba bildirimine dayanan ortak ebeveynlik çatışması, babanın evlilik doyumu ve anne bildirimine dayanan ebeveyn-çocuk ilişki doyumuna aracılık etmiştir. Görüldüğü üzere, aile sistemi içindeki ilişki dinamikleri oldukça komplekstir ve evlilik işlevselliği ile ebeveyn-çocuk ilişkisi arasındaki karmaşık ilişkilerin ortak ebeveynlik niteliği ile kısmen açıklanabileceği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki bölümde, baba-bebek bağlanma ilişkisinin, ortak ebeveynlik niteliğinden etkilenmeye daha açık olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim çalışmalar, daha doyurucu evliliği olan babaların çocuklarıyla daha çok vakit geçirdiğini ve evlilik stresi yaşayan babaların çocuklarından geri çekilmeye daha çok yatkın olduğunu göstermiştir (Cummings, Goeke-Morey ve Raymond, 2004; Lee, 2007). Özellikle evlilik çatışmasının, baba-bebek ilişkisini ve babanın bebek bakım katılımına olan etkisini azaltması, literatürde “babalık yatkınlık hipotezi” olarak isimlendirilmiştir (Goeke-Morey, Cummings ve Papp, 2007). Dolayısıyla, baba-bebek bağlanma ilişkisinin, aile dinamiklerine dair diğer değişkenlerden (ortak ebeveynlik, evlilik doyumu gibi) etkilenmeye daha çok açık olduğu düşünülebilir. Ayrıca ortak ebeveynlik sistemi ve aile içindeki diğer sistemler arasında yer alan evlilik niteliğinin birbirini beslediği de dikkatleri çekmektedir.

Sonuç

Ortak ebeveynlik sisteminin, aile sisteminde yer alan sistemlerden biri olup genel ebeveynlik veya evlilik niteliği gibi alt-sistemlerden ayrıştığı ancak bu sistemlerle ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalar, genel olarak evlilik niteliği gibi değişkenlerin çocuğun gelişimi üzerine odaklanırken ortak ebeveynlik ve bebeğin ebeveynlere bağlanma niteliği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar daha sınırlı sayıdadır. Güncel incelemede, ortak ebeveynlik niteliğinin hem ane-bebek hem de baba-bebek bağlanma ilişkisi ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Daha iş birliği ortak ebeveynler olmak, bebeklerin anne-babaya güvenli bağlanmasını destekleyebilmektedir. Öte yandan, bazı araştırma bulguları, baba-bebek bağlanma niteliğinin, ortak ebeveynlik niteliklerinden etkilenmeye daha çok açık olduğunu göstermektedir. Şekil 1’de sunulan süreç modelinin ortak ebeveynlik literatürü için özetleyici olabileceği düşünülmektedir. Araştırma alanında, bu ilişkileri ebeveyn-ıç ve ebeveynler-arası düzeylerde incelemek güncel literatür açısından katkı sağlayıcı görünmektedir. Bu çerçevede, aile sistemindeki ortak ebeveynliği de kapsayan transaksyonel ilişkilerin (örn. Baba bildirimine dayanan evlilik ilişkisinin, baba bildirimine dayanan ortak ebeveynlik ilişkisi üzerinden ane-çocuk ilişki niteliğini etkilemesi gibi) anlamlı olduğunu gösteren bulgular vardır (Peltz ve ark., 2018).

Şekil 1. Ortak ebeveynlik çerçevesinde bebeğin bağlanma güvenliğini etkileyecek süreçler

Şekil 1’de görüldüğü üzere, ortak ebeveynlik niteliğini belirleyen bir faktör olarak anne-baba bağlanma temsilleri de ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, olumlu

ortak ebeveynlik dinamiklerinin en çok güvenli bağlanma temsillerine sahip ane-baba çiftlerinde görüldüğü ve güvenli bağlanma temsillerine sahip babanın, anne güvensiz bağlanma temsillerine sahip olduğu koşulda, ortak ebeveynliği ve bakım verme niteliğini desteklediği anlaşılmaktadır. Güvenli bağlanan anne-baba çiftlerinin olumlu ortak ebeveynlik dinamikleri; bağlanma temsilleri ile ilişkili olan duygu düzenleme süreçleri, destek sağlama kapasitesi, çatışma çözme kapasitesi gibi süreçlerle açıklanabilir.

Türkiye'deki aile kültürünün, Doğu ve Batı'nın özelliklerini bir arada sentezlendiğini belirtmek yanlış olmayacaktır (Salman-Engin ve ark., 2018). Modern kentli Türk ailesi, sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte ekonomik olarak daha bağımsız olurken aile içindeki güçlü geleneksel değerler ve duygusal bağlılık korunmaya devam etmiştir (Kağıtçıbaşı, 2007). Nitekim, çekirdek aile üyeleri, geniş aile üyelerine duygusal yakınlığı korumaya devam etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010). Buradan hareketle, Türk aile sistemi içindeki annelerin ortak ebeveynliği, hem babalarla hem de geniş aileden güvenilir olan biriyle -genellikle anneanne/babaaanneyle- paylaştığını belirtmek uygun olacaktır. Ulusal çalışma bulgularına göre, anneanne/babaaanneden duygusal ve bebek bakım desteği alan Türk annelerinin çocukları ile etkileşimleri daha olumludur ve çocuklarının gelişimleri daha olumlu bir gidişat izlemektedir (Baydar ve ark., 2014; Güroğlu, 2010). Ortak ebeveynlik tabanlı ilişkilerin incelendiği çalışmalar hem ulusal hem de göreceli şekilde uluslararası literatürde sınırlı olsa da, Türkiye'de yürütülecek gelecek araştırma ve uygulama çalışmalarının anne-baba-bebek üçlüsüne ek olarak anne-anneanne/babaaanne-bebek üçlüsünü de incelenmesi yerinde olacaktır. Ayrıca mevcut sunu, kapsamı nedeniyle yalnızca erken dönemdeki ortak ebeveynlik dinamiklerine ve bağlanma ilişkilerine odaklanmıştır. Ancak çalışmalar, ortak ebeveynlik dinamiklerinin ergenlik gibi daha sonraki gelişim dönemlerinde de ebeveyne bağlanma ilişkisini etkileyebileceğini göstermektedir (Martin, Sturge-Apple, Davies, Romero ve Buckholz, 2017). Bu nedenle de, mevcut sununun bakış açısı ileriki incelemelerde kapsam olarak diğer gelişimsel dönemlere genişletilebilir.

Ortak ebeveynliğe odaklanan müdahale çalışmalarının, destekleyici ortak ebeveynliği arttırdığı ve ebeveyn-çocuk etkileşim niteliklerini iyileştirildiği görülmüştür (Feinberg ve Kan, 2008). Yani, aile sistemi içindeki üçlü dinamiklerde

incelenen ortak ebeveynliği iyileştirici uygulama çalışmaları, ikili dinamikleri (anne-bebek veya baba-bebek) ve dolayısıyla çocuğun gelişimini desteklemek için ön plana çıkmaktadır. Ortak ebeveynlik, çocuğun gelişimini gösteren sonuç değişkenleri (örneğin, davranışsal sorunlar için Bknz. Kolak ve Vernon-Feagans, 2008) üzerinde doğrudan etkiye sahip olmakla birlikte ebeveyne güvenli bağlanma geliştirmesini de etkilemektedir. Ortak ebeveynliği destekleyerek çocuğun güvenli bağlanma geliştirmesini desteklemek, yaşam boyu dayanıklılığı desteklemek için önemli bir temel oluşturmaktadır.

Kaynakça

1. Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C. ve Waters, E. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation. Hillsdale, Lawlence Erlbaum Associates.
2. Akgeyik, T. (2017). Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyen faktörler: TÜİK verileri üzerine bir analiz. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (70), 31-53.
3. Baydar, N., Küntay, A. C., Yağmurlu, B., Aydemir, N., Çankaya, D., Gök-sen, F. ve Cemalcılar, Z. (2014). “It takes a village” to support the vocabulary development of children with multiple risk factors. Developmental Psychology, 50(4), 1014–1025.
4. Bowlby, J. (1969). Attachment and loss, Vol. 1: Attachment. London, Hogarth Press.
5. Bowlby, J. (1988). A secure base: Parent-child attachment and healthy human development. London, Routledge.
6. Bretherton, I. (2010). Fathers in attachment theory and research: A review. Early Child Development and Care, 180(1-2), 9-23.
7. Bretherton, I. ve Munholland, K. A. (2008). Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications (p. 102–127). The Guilford Press.

8. Brown, G. L., Schoppe-Sullivan, S. J., Mangelsdorf, S. C. ve Neff, C. (2010). Observed and reported supportive coparenting as predictors of infant–mother and infant–father attachment security. *Early Child Development and Care*, 180(1-2), 121-137.
9. Caldera, Y. M. ve Lindsey, E. W. (2006). Coparenting, mother-infant interaction, and infant-parent attachment relationships in two-parent families. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 275.
10. Cowan, P. A., Cowan, C. P. ve Mehta, N. (2009). Adult attachment, couple attachment, and children's adaptation to school: An integrated attachment template and family risk model. *Attachment & Human Development*, 11(1), 29-46.
11. Cox, M. J. ve Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology*, 48(1), 243-267.
12. Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C. ve Raymond, J. (2004). Fathers in family context: Effects of marital quality and marital conflict. In: Lamb ME, editor. *The role of the father in child development* (pp. 196–221). Hoboken, NJ: Wiley.
13. Dagan, O. ve Sagi-Schwartz, A. (2018). Early attachment network with mother and father: An unsettled issue. *Child Development Perspectives*, 12(2), 115-121.
14. Feinberg, M. E. (2003). The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting: Science and Practice*, 3(2), 95-131.
15. Feinberg, M. E. ve Kan, M. L. (2008). Establishing family foundations: intervention effects on coparenting, parent/infant well-being, and parent-child relations. *Journal of Family Psychology*, 22(2), 253.
16. Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M. ve Papp, L. M. (2007). Children and marital conflict resolution: Implications for emotional security and adjustment. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 744.
17. Güroğlu, İ. (2010). Can the support networks help mothers with high levels of depressive symptoms? İstanbul, Turkey: Koç University.

18. Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self and human development across cultures: Theory and applications*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
19. Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insane gelişimi: Kültürel psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
20. Kuersten-Hogan, R. (2017). Bridging the gap across the transition to coparenthood: Triadic interactions and coparenting representations from pregnancy through 12 months postpartum. *Frontiers in Psychology*, 8, 475.
21. Lee, C. Y. S. (2007). Marital satisfaction and father involvement during the transition to parenthood. *Fathering: A Journal of Theory, Research & Practice about Men as Fathers*, 5(2).
22. Martin, M. J., Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., Romero, C. V. ve Bukholz, A. (2017). A process model of the implications of spillover from coparenting conflicts into the parent-child attachment relationship in adolescence. *Development and Psychopathology*, 29(2), 417.
23. McHale, J. P. (1995). Coparenting and triadic interactions during infancy: The roles of marital distress and child gender. *Developmental Psychology*, 31(6), 985.
24. McHale, J. P. (1997). Overt and covert coparenting processes in the family. *Family Process*, 36(2), 183-201.
25. McHale, J. P. ve Irace, K. (2011). Coparenting in diverse family systems. In J. P. McHale & K. M. Lindahl (Eds.), *Coparenting: A conceptual and clinical examination of family systems* (pp.15-37). Washington, DC: American Psychological Association Press.
26. McHale, J. P. ve Rasmussen, J. L. (1998). Coparental and family group-level dynamics during infancy: Early family precursors of child and family functioning during preschool. *Development and Psychopathology*, 10(1), 39-59.
27. Peltz, J. S., Rogge, R. D. ve Sturge-Apple, M. L. (2018). Transactions within the family: Coparenting mediates associations between parents' relationship satisfaction and the parent-child relationship. *Journal of Family Psychology*, 32(5), 553.
28. Poulsen, H. B., Hazen, N. ve Jacobvitz, D. (2019). Parents' prenatal joint attachment representations and early caregiving: the indirect role of prenatal marital affect. *Attachment & Human Development*, 21(6), 597-615.

29. Pruett, M. K., Pruett, K., Cowan, C. P. ve Cowan, P. A. (2017). Enhancing father involvement in low-income families: A couples group approach to preventive intervention. *Child Development*, 88(2), 398-407.
30. Psouni, E. (2019). The influence of attachment representations and co-parents' scripted knowledge of attachment on fathers' and mothers' caregiving representations. *Attachment & Human Development*, 21(5), 485-509.
31. Raby, K. L., Steele, R. D., Carlson, E. A. ve Sroufe, L. A. (2015). Continuities and changes in infant attachment patterns across two generations. *Attachment & Human Development*, 17(4), 414-428.
32. Salman-Engin, S., Sümer, N., Sağel, E. ve McHale, J. (2018). Coparenting in the Context of Mother-Father-Infant versus Mother-Grandmother-Infant Triangular Interactions in Turkey. *Journal of Child and Family Studies*, 27(10), 3085-3095.
33. Salman-Engin, S., Sümer, N., Çetiner, E. S. ve Sakman, E. (2019). Anne ve Babaların Ortak Ebeveynlik Davranış ve Algılarının Romantik Bağlanma İle İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 717-741.
34. Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*, 7(4), 349-367.
35. Van Egeren, L. A. ve Hawkins, D. P. (2004). Coming to terms with co-parenting: Implications of definition and measurement. *Journal of Adult Development*, 11(3), 165-178.
36. Verhage, M. L., Fearon, R. P., Schuengel, C., van IJzendoorn, M. H., Bakermans, Kranenburg, M. J., Madigan, S., ... ve Mangelsdorf, S. (2018). Examining ecological constraints on the intergenerational transmission of attachment via individual participant data meta-analysis. *Child development*, 89(6), 2023-2037.

AİLE DAYANIKLILIĞI

Doç. Dr. Mehmet KAYA*

ÖZET

Bu çalışmada “aile dayanıklılığı” kavramı incelenmiştir. Aile dayanıklılığını; ailenin yaşamın zorluklarını olumlu bir şekilde karşılayabilmek için güçlü yönler geliştirme yeteneği olarak tanımlamak mümkündür. Ailenin yaşadığı herhangi bir olumsuzluğa uyum becerisi olarak da düşünülebilir. Aile dayanıklılığı ile; yaşanan olumsuzlukta ailenin güçlü ve birarada kalması, olumsuzlukla başetmesi ve tüm bu süreçten de güçlenerek çıkması kastedilmektedir. Dayanıklı aileler kendilerinin, aile üyelerinin ve ailenin acil sorunlarının ötesinde birşeylerle bağlantı kurar, anlam ve amaç bulurlar. Bu durum, ailenin dayanma gücünün kaynağı olan ahlaki ve manevi değerleri olarak tanımlanabilir. Ailenin dayanıklılığı, zor zamanlardan “geri dönüş” için bir yol sağladığı için önemlidir. Bu bağlamda dayanıklı ailelerin ne gibi özellikler gösterdiği raporlaştırılmıştır. Dayanıklı ailelerin özelliklerini bilmek, ailelere müdahale edecek profesyonellere, ailelere yönelik olarak önleyici programlar, eğitim ve gelişim programları geliştirebilmeleri açısından yol gösterici olabilir. Çalışmada ilk olarak dayanıklılık kavramının ortaya çıkışına, ruh sağlığı alanında problemleri ele almadaki anlayış değişimine ve kavramın Türkçe’ye uyarlanmasındaki tartışmalara değinilmiştir. Sonrasında ise aile dayanıklılığının alt boyutları ele alınıp örneklendirilmiştir. Bu çalışma aile terapisi alanında öncü isimlerden biri olan Dr. Froma Walsh’ın Aile Dayanıklılığı Modeli ile sınırlıdır. Froma Walsh, sıkıntılarla uğraşan aileler ve bireyler için yararlı olabilecek bir aile dayanıklılığı çerçevesi geliştirmiştir. Yaklaşımı araştırmalara dayanmaktadır ve uzun yıllar boyunca klinik deneyim, süpervizyon ve aile terapisti olarak doğrudan uygulamaları sırasında geliştirilmiş, gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Walsh’a göre, aile dayanıklılığı çerçevesi, çeşitli aile yapılarının yanı sıra resmi ve gayri resmi akrabalık ağları için de geçerlidir. Araştırmalar, ailelerin gelişebileceğini ve çocukların çeşitli akraba düzenlemelerinde geliştiğini ortaya koymuştur;

* Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi

burada önemli olan dayanıklılığa katkıda bulunan etkili aile süreçleridir. Geliştirdiği bu çerçeve, öz veya sonradan oluşturulmuş ailelerinde bireylere yönelik olarak uygulanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dayanıklılık, Aile Dayanıklılığı, Walsh'ın Aile Dayanıklılık Modeli

AİLE DAYANIKLILIĞI

Dayanıklılık (Resilience) Kavramı

“Dayanıklılık” (Resilience) kavramı Macmillan sözlüğüne göre; 1. bir hastalık, hayal kırıklığı veya başka bir sorundan sonra bir kişinin sağlıklı, mutlu veya tekrar güçlü olma yeteneği, 2. Bir maddenin veya nesnenin büküldükten, gerildikten veya basıldıktan sonra orijinal şekline dönme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (www.macmillandictionary.com, 2020). Kelimenin etimolojisine bakıldığında “Çarpıp geri gelme” anlamına gelen “Resilience” kavramının, ilk olarak 1620’lerde kullanılmış ve Latince “resilire” (geri tepme veya çarpıp geri gelme) kavramının mevcut sıfatı olan “resiliens” kelimesinden türettiği görülmektedir. 1640’larda esneklik “geri sıçrama” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Kökleri aynı Latince ‘resilire’ fiiline dayanmaktaydı, ancak 1830’lara kadar bireyler veya insan grupları hakkında mecazi olarak kullanılmıyordu. 1824’e gelindiğinde terim, “esneklik (elasticity)” in anlamını kapsayacak şekilde gelişti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, “resilient”, saatçilik endüstrisinde aşırı titreşimi önleyen iç bileşenlerin esnek niteliklerine atıfta bulunan teknik bir terim olarak ortaya çıkmıştır. 1850’lerde direnç, dirençli olmayı veya bir şeye karşı duyarlı olmamayı tanımlamak için kullanılmıştır (macmillandictionaryblog.com, 2020)

“Resilience” kavramının etimolojisine vurgu yapılmasının temel nedeni ülkemizde bu kavramın da Türkiye’de psikoloji literatüründeki farklı tercümelerden kaynaklanan kavram kargaşasının bir parçası olması ve zaman içerisinde çok farklı şekillerde çevrilerek Türkçeleştirilmesidir. “Resiliency” kavramını “yılmazlık” (Çalışkan, 2011; Demirbaş, 2010; Deniz, 2019; Gürgan, 2006; Kara, 2019;

Kurt-Ulucan, 2013; Serbest, 2010; Taşdemir, 2013; Türksever, 2020), “psikolojik sağlık” (Akar, 2018; Atık, 2013; Aydın, 2010; Bahadır, 2009; Çataloğlu, 2011; Dayıoğlu, 2008; İlmen, 2020; Sipahioğlu, 2008; Şavur, 2012; Tuğral, 2020; Yalım, 2007) “psikolojik dayanıklılık” (Abakay, 2020; Aydın, 2020; Aydoğdu, 2013; Başak, 2012; Delioğlu, 2019; Gökmen, 2009; Kurt, 2011; Terzi, 2005; Tümlü-Ülker, 2012; Yalçın, 2013) olarak farklı bilimsel araştırmalarda görmek mümkündür. Farklı çevirilerin sebebini araştırmacıların İngilizce’den Türkçe’ye çeviri yaklaşımından çok “resilience” kavramının sağlamlığı, yılmazlığı, esnekliği de içeren ve farklı boyutları olan bir kavram olmasında aramak mümkündür.

Dayanıklılık yaygın bir kelimedir ve çoğunlukla dayanıklı olmanın iyi bir şey olduğu hissine sahip olduğumuz söylenebilir. Dayanıklılık, sıkıntıdan, daha güçlü ve daha becerikli bir şekilde toparlanabilme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Dayanıklılığı yeterli işlevsellikle eş görmemek önemlidir. Dayanıklılık, sadece “zorlu bir dönemden geçmekten” veya zorlu bir durumla baş etmekten daha fazlasıdır. Dayanıklılık, kişinin zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkmasını sağlayan pozitif dönüşümü ve büyümeyi içerir.

Dayanıklılığı düşünmenin bir yolu, onu bir lastik bantla karşılaştırmaktır. Bir lastik bandın ileri doğru hareket edebilmesi için önce onun geri çekilmesi gerekir. Benzeri durumlar hayat için de geçerlidir. Bireyi bir süre geriye çeken bir şeyler olabilir, ancak eğer birey dayanıklıysa kendini gerer ve öne doğru ilerler. Ancak dayanıklılıkla sadece bireyin problemler karşısında esnek olması kastedilmemektedir. Esneklik sadece dayanıklılığın alt boyutlarından bir tanesidir. Dayanıklılık; genel olarak, önemli stres faktörleri ve olaylarla karşılaşıldığında sağlıklı işleyişe “geri dönme” yeteneği olarak tanımlanabilir. Psikolojik dayanıklılık kavramını ilk olarak Kobasa (1979) ortaya atmıştır. Yaptığı çalışmada psikolojik dayanıklı bireyleri, yaptığı işe kendine adanmış, yaşamındaki değişikliklere açık olan ve yaşamındaki olayların kontrolünü sağlayan bireyler olarak tanımlamıştır.

Pozitif psikoloji kavramlarının içinde belirtilen psikolojik dayanıklılık zorluklar karşısında direnmek ve toparlanmak olarak ifade edilmekte ve pozitif uyumu içeren dinamik bir süreç olduğu vurgulanmaktadır (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000). Masten ve Monn (2015) dayanıklılığı “Dinamik bir sistemin işlevini,

yaşayabilirliğini veya gelişimini tehdit eden rahatsızlıklara başarıyla uyum sağlama kapasitesi.” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu dayanıklılık tanımının, bir birey için geçerli olabileceği gibi bir aile, bilgisayar sistemi, ekonomi veya ekosistem için de geçerli olabileceğini ifade etmektedirler.

Dayanıklılık Teorisi; “Önemli olan sıkıntıların doğasının ne olduğu değil bununla nasıl başa çıktığımızdır.” der. Zorluklar, talihsizlikler veya engellemeler ile karşı karşıya kaldığımızda, esneklik, sıkıntılardan geri dönmemize yardımcı olur. Hayatta kalmamıza, iyileşmemize ve hatta yüzleşmemize ve talihsizliğin ardından gelişmemize yardımcı olur. Bireyler herhangi bir olaya çok farklı şekillerde tepki verebilmektedir. Travmatik yaşantılar geçiren bazı bireyler bu travmalarıyla başa çıkmak için büyük bir enerji harcamaya kendilerini zorlarken bazıları etkilenmemiş görünebilmektedir. Öyle görünüyor ki bazı insanlar için psikolojik dayanıklılık doğal olarak ortaya çıkmaktadır (Friedman ve Smith, 1998).

Aile dayanıklılığı ve bireysel dayanıklılık faktörleri her zaman aynı değildir. Aile faktörleri; stres yönetimi, duygu düzenleme becerileri, işbirliğine dayalı hedef belirleme ve problem çözmeden oluşur (Saltzman ve diğ. 2011; Simon, Murphy ve Smith, 2005). Buna karşılık, dayanıklılığı teşvik eden bireysel faktörler arasında esneklik, sosyal destek kullanımı, geri tepme, yüksek beklentiler, mizah, öz-yeterlik ve öz saygı yer alır. Dayanıklılık veya aile dayanıklılığını özel olarak ölçmek için birkaç geçerli ve güvenilir ölçme aracı mevcut olsa da, son zamanlarda yapılan çalışmaların çoğu, dayanıklı ailelerin bu özelliklerini ölçmeye odaklanmıştır.

Psikolojik dayanıklılık kavramından önce bireyleri ve aileyi ele alırken “pathogenesis” anlayış söz konusuydu. “Pathogenesis” kelimesi; Grekçe “pathos” (hastalık, acı duyma) ve “genesis” (yaratılış, doğuş, oluş, gelişme) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır ve “bireyin hasta olduğunu ve tedavi edilmesi gerektiğini ifade eden bir yaklaşımı ifade etmektedir. Ancak hastalık yerine sağlık üzerine çalışan Antonovsky (1979), meşhur yeni sözcüğünü ortaya atmıştır (Akt. Vinje, Langeland ve Bull 2017): “Salutogenesis” - sağlığın(saluto) kökenleri, doğuşu (genesis)”. Bu kavramın ortaya atılmasından sonra yeni bir anlayış benimsenmiş ve bireyin sağlıklı olduğunu ve pozitif özelliklerinin geliştirilmesi gerektiğini dile getiren “salutogenez” anlayışa geçilmiştir (Anthony ve Cohler, 1987; Greeff ve

Aspeling, 2007). Strumpfer (1995)'in psikolojik dayanıklılık ile ilgili araştırmalara bulduğu etiket “fortegenesis” (problemleri ele almada güçlü, iyi olunan yönlerle odaklanma)dir. Strumpfer'in çalışması, Antonovsky (1979)'nin sağlığın kökenlerini ele aldığı “salutogenesis” üzerine yaptığı çalışmasının genişletilmiş halidir (Akt. Friedman ve Smith, 1998).

Aile dayanıklılığı kavramına temel teşkil eden görüşler

Aile dayanıklılığı kavramının temelinde aileyi güçlendirme çalışmalarının yapılması, aile-stres teorilerine yönelik çalışmalar, ekolojik, gelişimsel ve aile sistem teorilerinin gelişimiyle birlikte sistemik bakış açılarının söylemleri yatmaktadır (Walsh, 2006).

Aile stres teorilerine yönelik yapılan ilk çalışmalardan biri Rueben Hill tarafından 1949'da yapılmıştır ve Hill tarafından geliştirilen orijinal aile stresi modelinde dört varsayım vardı (Akt. Friedman, 1998). Bunlar:

- Beklenmedik veya planlanmamış olaylar genellikle stresli olarak algılanır.
- Ciddi hastalıklar gibi ve stresli olarak tanımlanan aile içi olaylar, savaş, sel veya depresyon gibi aile dışında meydana gelen stres faktörlerinden daha yıkıcıdır.
- Stres veya olaylarla ilgili önceden deneyim eksikliği, stres algısının artmasına neden olur.
- Belirsiz stres verici olaylar, belirsiz olmayan olaylardan daha streslidir (Akt. Friedman, 1998).

Aile stres teorileri ilk olarak Hill (1958) tarafından ABCX teorisi olarak ortaya atılmıştır. Hill'in ABCX modelinde A=Olay, B=Ailenin kriz karşısındaki kaynakları, C=Ailenin olaya verdiği yorumlar, X=Ailenin krizidir. X'in yani ailenin yaşadığı krizin stresi A; B, ve C'ye yani ailenin yaşadığı olayın doğası ve şiddetine, olayla başetmek için ne gibi kaynaklara başvurduğuna ve olayı nasıl anlamlandırdığına bağlıdır demektir. McCubbin ve McCubbin'in (1996)'in önerdiği model ise Aile Düzenleme ve Uyum Dayanıklılık Modelidir (The Resilience Model of Adjustment and Adaptation) ve 5 temel varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımlar;

1. Aileler yaşam döngüsü içerisinde stres ve zorluklarla karşılaşır.
2. Aileler beklendik (örnek: evlenme, çocuk sahibi olma) veya beklenmedik ve normal olmayan (örnek: kaza, doğal afetler, savaş) stresler ve gerginlikler karşısında kendilerini koruma, kendilerine yardım etme ve toparlanma güçlerine ve yeteneklerine sahiptir.
3. Aileler kriz anlarında ve stresli zamanlarında toplumdan ve çevrelerinden sosyal destek alabilirler veya sosyal destek verebilirler.
4. Bir grup olarak aileler ailelerini daha ileriye götürecek anlamlar, hedefler ve ortak görüşler ararlar.
5. Aileler büyük bir stres ve krizin ortasında bile düzeni, dengeyi ve uyumu sağlamayı ararlar.

Günümüzde Aile Dayanıklılığı kavramını açıklayan iki model dikkat çekmektedir. Bunlardan biri McCubbin'ın modeli diğeri ise Walsh'ın (2006) Aile Dayanıklılığı Modelidir.

Walsh'ın Aile Dayanıklılığı Modeli

Walsh (2003, 2006, 2013) Aile Dayanıklılığı Modelini, aile sistem teorilerini, aile işleyiş süreçlerini, gelişimsel aile teorilerini, çoklu nesil aile yaşam döngüsünü, ailenin streslerini, başa çıkmalarını ve uyumlarını, ailelerdeki iyi oluşu ve aile dayanıklılığını inceleyerek oluşturmuştur. Modelinin temelini ekolojik ve gelişimsel bakış açısının birlikte ele alındığı sistemik aile teorilerine dayandırmaktadır. Walsh'a (2003, 2006) göre dayanıklı aileler yaşamın zorluklarına karşı koyabilme, yeniden toparlanabilme ve farklı kaynaklarla bu süreçten çıkabilme gücüne ve yeteneğine sahiptirler. Ancak ailelerin zorluklara karşı koyabilmeleri, toparlanabilmeleri ve daha güçlü olabilmeleri de ailenin değerlerine, yapılarına, kaynaklarına ve yaşam olaylarına göre değişmektedir (Walsh, 2003, 2013).

Walsh'ın modeli üç temel kavramdan oluşmaktadır: İnanç sistemi(zorluklara verilen anlamı, pozitif bakışı ve maneviyatı içerir.), Ailenin organizasyon örüntüsü (esneklik, bağlantılık ve sosyal ve ekonomik kaynakları içerir.), İletişim süreçleri (açıklık, duygusal ifadelerde açık olma ve problem çözmeyi içerir.). Bu kavramlar alt boyutlarıyla birlikte Tablo 1'de belirtilmiştir (Akt.Özcan ve Kaya, 2017):

Tablo 1. Walsh'ın Aile Dayanıklılık Modeli

A. Ailenin İnanç Sistemi

➤ Zorluklara verilen anlam

- İlişkisel dayanıklılık
- Zorluğun bulunulan bağlam kapsamında ele alınması ve normalleştirilmesi
- Tutarlılığın ele alınması: Krizin anlamlı, anlaşılır, yönetilebilir olarak görülmesi
- Kolaylaştırıcı değerlendirme: Sebep-sonuç /açıklamalı yorumların ve gelecek beklentisinin olması

➤ Pozitif Bakış Açısı

- Ümit ve iyimser yanlılık: Zorlukların üstesinden geleceğine dair güven
- Cesaret/ cesaretlendirme: Güçlü özellikleri görmek, onaylamak ve potansiyellere odaklanmak
- Aktif girişimci olmak, ısrarcı olmak (yapabilirim ruhuna sahip olmak)
- Olasılıklar üstünde uzman olmak: Değiştiremeyeceklerini kabul etme ve belirsizliğe karşı tahammül etme.

➤ Maneviyatı İçeren İnanç Sistemi

- Büyük değerler ve amaçlar
- Maneviyat: İnanç/iman, derin düşünmesini sağlayan uygulamalar, ritüeller, doğa ile bütünleşme ve ilişki kurma
- Esinlenme: Olasılıkları zihninde canlandırmak, hayaller kurmak, yaratıcılığını ifade etme (yazarak, müzikle, sanatla), sosyal eylemler
- Dönüştürme: Krizlerden öğrenme, değişme ve büyüme

B. Organizasyonel Örüntüler

➤ Esneklik

- Değişime açık olmak: Tekrar toparlanma, yeniden organize olma yeni durumlara uyum sağlayabilme

- Yıkıma karşı sabit durabilme: Tutarlılığın, bağlılığın ve tahmin edilebilirliğin olması
- Güçlü demokratik liderlik: Besleyen, yönlendiren ve koruyan bir liderin olması
- Çeşitli aile şekilleri: İşbirliği içinde olan ebeveynlik, bakım verme takımı
- Çift/ortak ebeveynlik ilişkisi: Karşılıklı saygı, eşit örüntüler.
- Bağlantılık
- Karşılıklı destek, işbirliği ve sadakat
- Bireysel ihtiyaçlara ve farklılıklara saygı duyma
- Yeniden bağ arama, kırılan ilişkileri ve şikâyetleri onarmak
- Sosyal ve Ekonomik Kaynaklar
- Akrabalar, sosyal ve toplumsal bağları harekete geçirebilmek, model ve mentörlerin/akıl hocalarının olması
- Finansal güvenliğini sağlaması; iş ve ekonomik zorluklar arasında denge kurabilme
- Büyük sistem desteği: Kurumsal ve yapısal destekler

- C. İletişim ve Problem Çözme
- Açık ve Tutarlı İletiler
 - Belirsiz ifadeleri netleştirme ve doğruyu arama
 - Duygusal İfadelere Açık Olmak
 - Acı veren duyguların paylaşımı, empatik tepkiler ve farklılıkları tolere etme
 - Zevk veren etkinliklerde bulunma, mizahı kullanma ve mola verme
 - İşbirliği ile Problem Çözme
 - Yaratıcı beyin fırtınası ve kaynaklar
 - Ortak kararlar: Çatışmaları çözme, işbirliğine gitme ve adil olma
 - Hedeflere odaklanma, somut adımlar atma, başarılar üzerinde durma, başarısızlıklardan öğrenme
 - Proaktif duruş: Hazır olma, planlı olma, önleyici olma

Ailenin İnanç Sistemi

Walsh (2006) ailenin inanç sistemi içerisine ailenin değerleri, tutumları, ilgileri, ön yargıları, varsayımlarını dahil etmekte bunların kuşaklar arası kültürel ve manevi değerlerden etkilenecek oluştuğunu ifade etmektedir. İnanç sistemi ailenin yaşadığı zorluklarda aileyi hem olumlu hem de olumsuz organize edebilmektedir çünkü ailenin inançları hem kısıtlayıcı olabilmekte hem de kolaylaştırıcı olabilmektedir. Kısıtlayıcı inançlar ailenin sorunlarını arttırıp seçeneklerini azaltmakta kolaylaştırıcı inançlar ise tam tersi bir şekilde ailenin sorunlarını azaltmakta ve çözüm seçeneklerini arttırmaktadır. Kolaylaştırıcı inançlarla birey zorluklara anlam verebilmekte, pozitif bakış açısına sahip olabilmekte ve maneviyatla aile dayanıklılığını arttırmaktadır.

Aile inanç sistemleri alanında, dayanıklı ailelerin özellikleri şunlardır:

- **Krizle anlam verir ve ona meydan okurlar**

Dayanıklı aileler krizi, bir zorluktan geçen “zor, sert birey” felsefesinin aksine ortak bir meydan okuma olarak görürler. Aile karşılaştığı zorlukları birlikte ele aldığı ve normalleştirdiğinde ailenin zorluklar sonucunda yaşayabileceği suçluluk ve pişmanlık gibi olumsuz duygular ve yoğunlukları azaltmakta, buna karşılık gurur ve güven duyguları canlandığı için ailenin zorluklara bakış açısı daha mantıklı olmaktadır. Bu ailelerde ilişkiler son derece önemlidir. Aile üyeleri ve aile için önemli olan diğer kişilerle birlikte zorluklarla başa çıkma yeteneklerini güçlendirebileceklerine inanırlar. Dayanıklı aileler, sıkıntıyı yönetilebilir ve anlamlı olarak görürler ki bu da ailenin yaşam döngüsü boyunca büyümeye ve değişime katkıda bulunan bir şeydir (Walsh, 2006).

- **Olumlu bir bakış açısı geliştirirler**

Ailenin zorlukları normal karşılaması da ailenin iyimser bakış açısıyla ilgilidir (Walsh, 2006). Dayanıklı aileler, iyimser bir yaşam görüşüne sahiptir. Aileler, krizlerin ortasında ailenin güçlü yönlerini ve potansiyelini teyit ederek, üyelerini teşvik eder, güven duygusunu ve “yapabilir” ruhunu güçlendirir. Dayanıklı aileler kriz durumunu değerlendirerek ve ailenin enerjilerini mevcut seçeneklerden en iyi şekilde

yararlanmaya odaklayarak “mümkün olanın sanatında ustalaşırlar”. Bu aynı zamanda ailenin kontrolünün ötesinde şeylerin kabulü anlamına da gelir. Bazen aile içinde tek bir iyimser görüşe sahip birey olması dahi ailenin zorluğu aşmasında ailenin bakış açısını etkileyebilmekte sıkıntıları aşmada yardımcı olabilmektedir. İyimser bakış açısının aileye kazandırılmasında ise aileye üyelerinin birbirlerinin güçlü özelliklerini fark etmeleri, onaylamaları ve birbirlerini cesaretlendirmeleri gerekmektedir. Cesaretlendirmeler ise; ailenin güvenini artırmakta, yeteneklerini keşfetmesini sağlamak ve ailenin girişimci olmasına yol açmaktadır. İyimser bakış açısına sahip olmak da girişimciliği zorunlu kılmaktadır. Girişimciliğin ailecek olması da zorlukla mücadele etmede ısrarcı olmayı sağlamak ve ailenin zorluklar karşısında alternatifleri veya olasılıkları görmesini de kolaylaştırmaktadır (Walsh, 2006, 2013).

- **Aşkın değerler edinirler ve maneviyatları vardır**

Dayanıklı aileler, kendilerinin, üyelerinin ve acil sorunlarının ötesinde bir şeyle anlam, amaç ve bağlantı bulurlar. Bu, ailenin güç kaynağı olan ahlaki ve manevi değerleri olarak tanımlanabilir. Pek çok aile, kültürel ve dini geleneklerle bağları sayesinde zorluklarda güç, rahatlık ve rehberlik bulur. Aileler manevi beslenmeyi ayrıca doğa, müzik veya sanatla derin bir bağlantı kurma gibi şeyler yoluyla da bulabilirler. Kendilerini kendilerinden daha büyük bir şeyin parçası olarak gören aileler, yaşadıkları krize dair daha geniş bir bakış açısına sahip olabilirler ve bu da yaşamlarında yüksek bir amaç duygusuna yol açabilir. Dayanıklı aileler kendi dini ve/veya manevi kaynaklarını kullanırlar. Manevi ve dini değerler bireye bir amaç vermekte ve bireyin aile yaşamında güçlü kalmasını sağlamaktadır (Walsh, 2006, 2012, 2013). Marks (2005, 2006) maneviyatın, ailenin bireysel ve ilişkisel iyi oluşunu etkilediğini ifade etmektedir. Hatta insanı biyopsikosozal bir varlık olarak gören sistem anlayışına, insanın maneviyat sahibi bir varlık olduğunun eklenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak maneviyatın sadece dini değerler ve dini ritüelleri kapsamadığı aksine bireye anlam veren, bütünlüğünü sağlayan ve diğerleriyle bağlarını sağlayan her türlü değer ve ritüeli kapsadığı belirtilmektedir (Griffith ve Griffith, 2002). Başka bir ifadeyle birey veya aile dini ritüelleri yaparken manevi bir anlam katmayabilmekte, ancak birey veya aile dini ritüelleri yapmadan bir manevi anlam katabilmekte ve yaşayabilmektedir (Walsh, 2006).

Dualar, dini ritüellerin, meditasyonun bireyin stresini azalttığı, bireyi güçlendirdiği (Kabat-Zinn, 2003) ve bireyin gelenekleriyle ve sosyal çevresiyle iletişim kurmasını sağladığı (Imber-Black, 2012) ifade edilmektedir. Doğa ile iletişim kurmak, örneğin; ormanda yürüyüş yapmak, güneşlenmek, dalgaların ritmini dinlemek veya sanatsal yollarla, örneğin; müzikle uğraşma, birşeyler yazma karalama şeklinde bireyin kendini ifade etmesi de bireyi zorluklara karşı dayanıklı kılmaktadır (Walsh, 2006).

Ailenin Organizasyon Örüntüsü

Aile organizasyonu ve kaynaklar alanında dayanıklı ailelerin özellikleri şunlardır (Walsh, 2006)

- **Esnektiler**

Dayanıklı aileler, katı aile rolleri ve kurallarına sahip olmak yerine, ihtiyaçlarına ve zorluklarına uyacak şekilde değiştirebilecekleri esnek bir yapıya sahiptir. Bu, ailenin kriz veya zorluklarla ortaya çıkabilecek değişikliklere uyum sağlamasına izin verir. İnsanlar genellikle bir krizden sonra “geriye dönüş” ten bahsederken, dayanıklılık “ileriye sıçramak” olarak görülebilir. Dayanıklı aileler, krizden önceki duruma dönmek yerine, zorluklar karşısında toparlanır ve yeniden organize olurlar. Ailedeki değişiklikler yoluyla zayıf aile üyelerine rehberlik etmek için aile içinde bir miktar öngörme becerisine sahip ve güvenliğe odaklanan güçlü bir liderlik gereklidir.

- **Birbirlerine bağlıdırlar**

Dayanıklı aileler kriz zamanlarında birbirlerine güvenebileceklerini bilirler. Aynı zamanda, üyeler birbirlerinin bireysel farklılıklarına, ayrı bir birey oluşlarına ve sınırlarına saygı duyduklarında ailenin dayanıklılığı güçlenir. Dayanıklı aileler, aile içindeki değişen durumlara yanıt verebilmek için aile üyeleri arasındaki bağlılık ve ayrılık arasında denge kurabilirler. Ailenin dayanıklılığı için değişim kadar bazı noktalarda değişmemek bir başka deyişle sabit kalmak da önemli olabilmektedir. Ailenin hep birlikte rutin olarak yaptıkları örneğin birlikte akşam yemeği yemek, yatarken çocuklara hikayeler okumak, ailecek pazar kahvaltısı yapmak gibi

rutin işlerine devam etmesi sıkıntılar karşısında değişime karşı sabitlikle denge kurabilmesi ve dağılmaması için gerekli olabilmektedir. Bu tarz sabitlikler de aynı zamanda aile üyelerinin birbirlerine olan bağlılıklarını artırmaktadır.

Walsh sıkıntılar karşısında ailede bir liderin olmasını önemsemektedir. Demokratik bir liderin kriz ve sorun anlarında aileyi ve bireyleri beslemede, yön göstermede ve korumada önemli bir etkisi vardır. Bunun yanı sıra ailede sadakat, işbirliği ve karşılıklı desteğin, ailenin karşılaştığı krizi sağlıklı bir şekilde aşabilmesi için ihtiyaç duyacağı temel özelliklerden olduğunu vurgulamaktadır.

- **Sosyal ve ekonomik kaynaklarla desteklenirler**

Dayanıklı ailelerin zorlu zamanlarda yaşamları boyunca hizmet edebilecek bir insan ağı (aile, arkadaşlar, komşular) ve kuruluşlar vardır. Bu ağ, pratik yardım (bilgi, somut hizmetler), duygusal destek ve daha geniş toplulukla bağ kurmayı sağlar. Dayanıklı aileler yardıma ihtiyaç duyduklarında farkına varabilir ve ihtiyaç duydukları yardımı almak için ağlarını kullanabilir. Ailelerin yaşam döngülerindeki krizlerden biri de karşılaştıkları ekonomik zorluklar olmaktadır. Bu ekonomik krizler bazen aile organizasyonundaki aksaklıklardan bazen beklenmeyen bir hastalık veya vefat gibi durumlardan kaynaklanabilir. Aile organizasyonunun sağlıklı bir şekilde işlemesi için ailenin sosyal ve ekonomik kaynaklarını bilmesi, iyi kullanabilmesi, yönetebilmesi ve kaynaklarını artırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunması (örneğin: komşulardan, sosyal kuruluşlardan yardım isteme) gerekmektedir. Ailenin yaşanabilecek olası krizlere karşı kendi sosyal politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve düzenlemesi gerekmektedir.

Ailenin İletişim Süreçleri ve Problem Çözmesi

Aile iletişimi alanında dayanıklı ailelerin özellikleri şunlardır:

- **Açık, net ve tutarlı mesajlar paylaşırlar**

Dayanıklı aileler “demek istediklerini söylerler ve söylediklerini kast ederler.” Doğrudan, açık, belirgin, tutarlı ve dürüst olan iletişim, tüm aile üyelerinin ailenin karşı karşıya olduğu krizi anlamalarına yardımcı olur ve duygu ve görüşlerini bir-

birleriyle paylaşmaya teşvik eder. Bu tür bir iletişim, ailenin kriz karşısında nasıl ilerleyeceği konusunda ortak bir karar alma sürecine de zemin hazırlar. Özellikle kriz anında belirsizlik ailenin birbirini anlamasını ve birbirlerine yakın olmasını zorlaştırmaktadır (Boss, 2002). Bu bağlamda ailelerin kriz anında dayanıklı olabilmeleri için belirsizliği netleştirmeleri ve bazı konularda açık olmaları gerekmektedir. Örneğin ailedeki vefat olayını çocuklardan saklamaktan ziyade çocukların yaşlarına uygun bir biçimde çocuklara ifade edilmesi gerekmektedir (Walsh, 2006).

- **Duygularını açık bir şekilde dışa vururlar**

Dayanıklı aileler, karşılıklı güven iklimi ile karakterizedir ve üyelerini bir dizi duyguyu paylaşmaya, empati kurmaya ve birbirlerini rahatlatmaya teşvik eder. Dayanıklı aileler, zorlu zamanlarda bir soluklanma vazifesi görececek mizah ve tatmin edici etkileşimlerden keyif alma fırsatlarını ararlar. Aile üyelerini birbirleriyle gülmeye veya birlikte zevk alacakları bir aktivitenin tadını çıkarmaya teşvik etmek, stres altındaki aileleri canlandırabilir. Aile içi iletişimde özellikle ebeveynler çocuklarına zarar verme endişesiyle, erkekler de sosyal ortamda güçsüz gözükmek kaygıları yüzünden olumsuz duygularını paylaşmakta çekinebilmekte ve birçok sorunu gereksiz yere üstlenmekte ve farkında olmadan ailelerin günah keçisi olabilmektedirler. Aile ortamında her üyenin olumlu veya olumsuz duygularını ifade etmesi, dürüst olması, bireyi ve aileyi güçsüzleştirmek yerine olumsuz yüklerin atılmasını sağlamakta ve aile üyelerini ve aileyi dayanıklı kılmaktadır (Walsh, 2006).

- **İşbirliği ile problem çözmei kullanırlar**

Dayanıklı aileler sorunları ve sorunlarla başa çıkmak için mevcut seçenekleri belirler ve ardından ekip olarak kararlar verirler. Aile üyeleri, saygı duyulan ve değer verilen tüm üyelerin fikirleriyle çeşitliliği ve yeni seçenekleri keşfetmenin bir yolu olarak yaratıcı beyin fırtınası yaparlar. Dayanıklı aileler ulaşılabilir hedeflere ve bu hedeflere ulaşmak için atılabilecek somut adımlara odaklanırlar. Aileler, başarılarını, hedeflerinin peşinden giderek ve işe yaramayan şeylerden de yeni şeyler öğrenerek inşa ederler. Bu süreç sayesinde aileler, gelecekteki zorluklara hazırlıklı olmalarına yardımcı olabilecek becerileri öğrenirler. Açık, net olmak ve duygularını açıkça ifade edilmesi bireyin ve ailenin krizler karşısında problem çözme becerilerini de olumlu yönde etkilemektedir (Walsh, 2012).

SONUÇ

Aile Dayanıklılığı kavramını ortaya çıkaran sebep ve görüşlerin yanı sıra temel yaklaşımının değerlendirildiği bu çalışmada her ne kadar aileyi dayanıklı kılan öğelerle ele alan Walsh'ın modeli tanıtılsa da bu modelin birçok deneysel çalışmalarla etkililiği ortaya konmuştur. Hem bizzat Walsh'ın kendisinin hazırladığı müdahaleye ve/veya tedavi etmeye, önlemeye ve geliştirmeye yönelik programlar mevcuttur hem de bu programları farklı sorunlar ve zorluklar yaşayan (örneğin; ailenin yapısında meydana gelen değişimlerde; boşanma, işten çıkarılma veya değiştirmede; ciddi ruh sağlığı hastalığında ve fiziki rahatsızlıkta, kayıp ve yaşlarda ve savaş sonrası travmalarda) ailelere uygulayarak test etmiştir (Rolland ve Walsh, 2005; Walsh, 2002, 2003, 2006, 2007; Walsh ve McGoldbrick, 2013). Türkiye'de de Walsh'ın modeline dayalı olarak aile dayanıklılığına yönelik geliştirilmiş ve deneysel olarak etkililiği kanıtlanmış programlar (Arıcı, 2014; Özcan ve Kaya, 2017) bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Abakay, O. (2020). HIV/AIDS Tanısı Alan Bireylerin Suçluluk ve Utanç ile Kendini Sevme ve Öz-Yeterlilik ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Akar, A. (2018). Psikolojik Sağlık Programının Ergenlerin Psikolojik Sağlık Düzeyine Etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Anthony, E. J. ve Cohler, B. (1987). The Invulnerable Child. New York: Guilford.

Arıcı, N. (2014). Travmatik Yas Sorununda Aile Dayanıklılığı Programının Kadınlardaki Travma Sonrası Stres, Yas ve Aile Dayanıklılığı Düzeylerine Etkisi. Doktora tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Atik, L. (2013). Lise Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Psikolojik Sağlık Düzeyleri Arasındaki İlişkide Öz Yansıtma ve İç görünün Rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, B. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zekâ ve Umut Düzeyleri ile Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Aydın, Z. B. (2020). Suriyeli Bireylerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Algılanan Sosyal Destek ve Başa Çıkma Stilleri Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Aydoğdu, T. (2013). Bağlanma Stilleri, Başa Çıkma Stratejileri ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitimi Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bahadır, E. (2009). Sağlıkla İlgili Fakültelerde Eğitime Başlayan Öğrencilerin Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Başak, B. E. (2012). Düşük Gelirli Ailelerden Gelen Üniversite Öğrencilerinin Özduyarlılık, Sosyal Bağlılık ve İyimserlik ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişkiler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Boss, P. (2002). Ambiguous Loss: Working with Families of The Missing. Family Process, 41(1), 14–17.

Çalışkan, Ö. (2011). Öğretmenlerin Örgütsel Değişime Hazır Olmaları İle Yılmazlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çataloğlu, B. (2011). Madde Kullanan ve Kullanmayan Ergenlerin Psikolojik Sağlamlık ve Aile İşlevleri Açısından Karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Dayıoğlu, B. (2008). Üniversite Giriş Sınavına Hazırlanan Adaylarda Psikolojik Sağlamlık: Öğrenilmiş Güçlülük, Algılanan Sosyal Destek ve Cinsiyet Rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Deniz, A. (2019). Roman Ergenlerde İyi-Oluşun Yordayıcısı Olarak, Algılanan

Sosyal Destek ve Yılmazlık. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Demirbaş, N. (2010). Yaşamda Anlam ve Yılmazlık. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Delioğlu, G. (2019). Açık Ceza İnfaz Kurumlarındaki Erkek Hükümlülerin Algıladıkları Ebeveyn Tutumları İle Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Friedman M.ve Smith C. H., (1998). Building Psychological Resilience: Learning From the South African Police. (Ed. Paton D., Violanti J.M. ve Smith L. M.) Promoting Capabilities To Manage Posttraumatic Stress: Perspectives on Resilience p.104 Charles C. Thomas Publisher Ltd., Illinois USA

Greeff, A. P. ve Aspelng, E. (2007). Resiliency in South-African and Belgian Single-Parent Families. Acta Academia, 39(2), 139–157.

Gökmen, D. (2009). Kadın Sığınma Evinde Yaşayan Şiddet Görmüş Kadınlar ile Eşyle Birlikte Yaşayan Şiddet Görmüş Kadınlar Arasındaki Psikolojik Dayanıklılık ve Bağlanma Kuramlarının Karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Griffith, J. ve Griffith, M. (2002). Encountering The Sacred in Psychotherapy. New York: Guilford Press.

Gürkan, U. (2006). Yılmazlık Ölçeği (YÖ): Ölçek Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39(2):45-74.

Hawley, D. R. (2013). The Ramifications for Clinical Practice of a Focus on Family Resilience. In D. S. Becvar, Handbook of Family Resilience, s. 31-49. New York: Springer.

Hawley, D. R. ve DeHann, L. (1996). Toward a Definition of Family Resilience: Integrating Life-Span and Family Perspectives. Family Process, 35, 283-298.

<https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/resilience> Erişim tarihi: 06.08.2020

<https://www.macmillandictionaryblog.com/resilient#:~:text=Origin%20of%20the%20word,to%20mean%20'springing%20back'>. Erişim tarihi: 06.08.2020

İlmen, Z. (2020). Evli Bireylerin Psikolojik Doğum Sırası, Evlilik Uyumu ve Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Imber-Black. E. (2012). The Value of Rituals in Family Life. In. F Walsh. (2012). Normal Family Process (4th Ed), s. 483-497 New York: The Guilford Press.

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-Based Interventions in Context: Past, Present, and Future. Clinical Psychology: Science and Practice, 10 (2), 144-156.

Kara, E. (2019). Evli Bireylerde Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları İle İlişkisel Yılmazlık ve Evlilikte Öz Yetkinlik Arasındaki İlişkide Bağlanma Stillerinin Aracı Rolü. Yayınlanmamış doktora tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Kobasa, S. (1979). Stressful Life Events, Personality and Health: An Inquiry into Hardiness. Journal of Personality and Social Psychology, 37, 1-11.

Kurt, N. (2011). Çevik Kuvvet Personelin Stresle Başa Çıkma Tutumları, Psikolojik Dayanıklılıkları ve İş doyumu Düzeyleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kurt-Ulucan, T. (2013). Ebeveynleri Boşanmış Ergenlerin Yılmazlık, Benlik Saygısı, Başa Çıkma ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Yılmazlığın Aracı Rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Luthar, S. S. ve Cicchetti, D. (2000). The Construct of Resilience: Implications for Interventions and Social Policies. Developmental and Psychopathology, 12, 857– 885.

Masten, A.S. ve Monn, A. R. (2015) Child and Family Resilience: A Call for Integrated Science, Practice, and Professional Training. Family Relations. Vol. 64 Issue 1: p.5–21. doi:10.1111/fare.12103

Marks, L. (2005). Religion and Bio-Psycho -Social Health: A Reviewand Conceptual Model. *Journal of Religion and Health*,44(2), 173-186.

Marks, L. (2006). Religion and Family Relational Health: Overview and Conceptual Model. *Journal of Religion and Health*,45(4), 603-618.

McCubbin, H. I. ve McCubbin, M. A. (1996). Resiliency in families: A Conceptual Model of Family Adjustment and Adaptation in Response to Stress and Crises. In H. I. McCubbin, A. I. Thompson ve M. A. McCubbin (1996). *Family Assessment: Resiliency, Coping and Adaptation—Inventories for Research and Practice*, s. 1-64. Madison: University of Wisconsin System.

Özcan, N. A.ve Kaya, M. (2017) *Travmatik Yas ve Aile Dayanıklılığı*. PegemA Yayıncılık, Ankara.

Özcan, N. A.ve Kaya, M. (2017) *Travmatik Yas Sorununda Aile Dayanıklılığı Programı Uygulama El Kitabı*. PegemA Yayıncılık, Ankara.

Rolland, J. S. ve Walsh, F. (2005). Systemic Training for Healthcare Professionals: The Chicago Center for Family Health Approach. *Family Process*, 44, 283–301.

Saltzman, W. R.; Lester, P.; Beardslee, W. R.; Layne, C. M.; Woodward, K.; Nash, W. P. (2011). “Mechanisms of risk and resilience in military families: Theoretical and empirical basis of a family-focused resilience enhancement program”. *Clinical Child & Family Psychology Review*. 14 (3): 213–230. doi:10.1007/s10567-011-0096-1

Serbest, S. (2010). *Üniversite Öğrencilerinin Baba ve Anne Kabulünün Baba İlgisi ve Depresif Belirtilerin Yılmazlık Düzeylerine Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Simon, J. B.; Murphy, J. J.; Smith, S. M. (2005). “Understanding and fostering family resilience”. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*. 13 (4): 427–436. doi:10.1177/1066480705278724

Sipahioğlu, Ö. (2008). *Farklı Risk Gruplarındaki Ergenlerin Psikolojik Sağlamlıklarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Şavur, E. (2012). İnsanı Yardım Çalışanlarının Yardım Arama Davranışına İlişkin Bir İnceleme. Psikolojik Belirtiler, Psikolojik Sağlık ve Sosyal Destek Algısı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Taşdemir, F. (2013). Görme Engelli Öğrenci Annelerin Yılmazlık Özelliklerinin İncelenmesi: İstanbul İli Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Terzi, Ş. (2005). Öznel İyi Olmaya İlişkin Psikolojik Dayanıklılık Modeli. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tuğral, R. (2020). Ergenlerde Yalnızlık, Psikolojik Sağlık ve Algılanan Sosyal Destek ve Sosyal Görünüş Kaygısı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

Tümlü-Ülker, G. (2012). Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Farklı Üniversite Öğrencilerinin Temas Engellerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Türksever, C. (2020). Yoksul Kadınların Aile Yılmazlık ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi: Merzifon Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Vinje H.F., Langeland E., Bull T. (2017) Aaron Antonovsky's Development of Salutogenesis, 1979 to 1994. In: Mittelman M. et al. (eds) The Handbook of Salutogenesis. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04600-6_4

Walsh, F. (2002). Family Resilience Framework: A Innovative Practice Applications. Family Relations, 51, 130-137.

Walsh, F. (2003). Family Resilience: A Framework for Clinical Practice. Family Process, 42(1), 1-18.

Walsh, F. (2006). Strengthening Family Resilience (2nd ed). New York: The Guilford Press.

Walsh, F. (2007). Traumatic Loss and Major Disasters: Strengthening Family and Community Resilience. Family Process, 46, 207-227.

Walsh, F. (2012). Normal Family Process (4th Ed).New York: The Guilford Press.

Walsh, F. (2013). Community Based Practice Applications of a Family Resilience Framework. In D. S. Becvar, Handbook of Family Resilience, s. 65-82. New York: Springer.

Walsh, F. ve McGoldrick, M. (2013). Bereavement: A Family Life Cycle Perspective. Family Science, 4(1), 20–27. DOI: 10.1080/19424620.2013.819228

Yalçın, S. (2013). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ile Stres, Psikolojik Dayanıklılık ve Akademik İyimserlik Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yalım, D. (2007). Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Uyumu: Psikolojik Sağlamlık, Başa çıkma, İyimserlik ve Cinsiyetin Rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Aile Kongresi
Youtube Yayını

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

BEŞİNCİ OTURUM: AİLE VE KÜLTÜR III

AİLEYE İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK*

ÖZET

İdeolojik yaklaşım bir olaya veya konuya tanımlanmış belli bir perspektiften bakmayı bilinçli bir şekilde sürdürmektir. Aile konusunun problemleştirilmesinde veya görmezden gelinmesinde ideolojik bakış açılarının etkin olduğunu gördüğümüz için bu çalışmada ne tür ideolojik yaklaşımlar olduğunu ve bu ideolojik yaklaşımların kullandığı yöntem ve enstrümanları ortaya koymaya çalıştık. Ama önce ideolojiden ne anladığımızı ortaya koyduk. İdeolojik bakış açısının ne olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra da feminizm, Marxizm, işlevselcilik ve dini ideoloji olmak üzere aile konusunda başlıca ideolojik yaklaşımları tartışmayı denedik.

Anahtar Kelimeler:Aile, Aile Felsefesi, Aile Kuramı, Aile İdeolojisi, Feminizm, LGBTi, Gender, Toplumsal Cinsiyet

İdeolojiyi Nasıl Anlıyoruz?

“Fikir-bilimi” veya “fikir-yasası” kuralı veya mantığı gibi anlamlara gelen ideoloji Grekçe’de idea ve logos kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kelimedir. Düşünce bilimi diye çevrilen bu terim her ne kadar dünyayı ve içindekileri yorumlamak için sahip olunan sistematik düşünce şeklinde kullanılsa da çoğu zaman pek de rasyonel veya bilimsel olmayan kurgulanmış dünya görüşleri için kullanılmıştır. Bu kullanım ile ideoloji “Olaylara bilimsel bir objektiflikle bakmak yerine onları belli kavramların veya kuramların perspektifinden yorumlama yaklaşımıdır” şeklinde tanımlanabilir. Nitekim Eckert buna yakın bir tanım yapar. Ona göre

“İdeoloji, insanların davranışlarını açıklama, tanımlama ve gerekçelendirme ve diğerlerinin davranışlarını yorumlama ve değerlendirme sistemidir.” (Penelope Eckert & Sally McConnell Ginnet, 2003)

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

Ancak şunu belirtmek zorundayız ki “ideoloji”nin ne olduğuna dair soruya herkes tarafından kabul edilebilir bir yanıt vermek zordur. Çök farklı anlamlar ve tanımlar yüklenebiliyor “ideoloji” kelimesine. Siyasal düşünce sistemi diyenler, egemenlerin siyasal düşünceler; eylem merkezli örgüt anlayışı; siyasal bir sistemi veya inancı meşrulaştıran fikirler; doktriner yaklaşım ve sistemli siyasal fikirler gibi çok sayıda ideoloji tanımına rastlamak mümkündür.

İdeoloji bugün sosyal bilimlerde daha çok olaylara ve nesnelere siyasal amaçla getirilen yorumlar ve geliştirilen tutumlar anlamında kullanılır. Bu yönüyle bir miktar küçümseyici bir anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak ideoloji sadece bir epistemoloji alanı olarak kalmamış günümüzde daha çok aksiyon ve duygusal bağlanmayı kapsayan bir içeriği vardır. Bu durumu Antonie Destutt de Tracy Fransız Devrimi döneminde “fikir bilimi” (science of ideas) anlamında kullandı. O bu tanımını beş maddede şöyle özetler:

(1) insan deneyimi ve dış dünya hakkında az çok kapsamlı bir açıklayıcı teori içerir; (2) genel ve soyut olarak sosyal ve siyasal örgütlenmeye ilişkin bir program hazırlar; (3) bu programın gerçekleştirilmesini bir mücadeleyi gerektirdiğini düşünür; (4) sadece ikna etmekle kalmayıp, bazen bağlılık olarak adlandırılan şeyi talep ederek sadık taraftarlar edinmeyi amaçlar; (5) geniş bir topluma hitap eder ancak entelektüeller üzerinde liderliğin bazı özel rollerini verme eğiliminde olabilir. (Ideology, Encyclopedia Britannica, Maurice Cranston)

Bizim “ideoloji” ile kast ettiğimiz şey ise dünyayı ve dünya üzerinde olup bitenleri belli bir inanç sistemi içinde birbiriyle ilişkili şekilde yorumlama veya izah etme alışkanlığı demektir. Elbette sadece bu değildir. Her ideoloji en azından iki özelliğe sahiptir: Birincisi bütün İdeolojiler her zaman bir “dünya görüşüne” sahiptir. İkincisi de bütün ideolojilerin bir iktidar hedefi vardır. Bu, siyasal, bilimsel veya ekonomik iktidar da olsa yine “iktidar olma” ve “alana hükmetme” hedefleri olabilir.

İdeolojik Yaklaşım Ne demektir?

Bir konuya “ideolojik yaklaşım” derken kast ettiğimiz şey şudur: Bir alandaki egemenlik çeşidini yıkmak, korumak veya değiştirmek için bir dünya görüşü

çerçevesinde yapılan değerlendirmelerdir. İdeolojik yaklaşımda üç tür etkinlik vardır. Ya (1) mevcut bir egemenlik şeklini korumak için fikir belirtilir, ya (2) yıkmak ya da (3) değiştirmek/dönüştürmek için fikir belirtilir. Buradaki egemenlik salt siyasal veya ekonomik egemenlik değil, zihinsel ve epistemolojik egemenlik gibi geniş bir perspektifi kapsamaktadır.

“İdeolojik yaklaşım” ile ideolojik olmayan yaklaşım arasında ne fark vardır? İdeolojik olmayan yaklaşımda eleştiriler veya fikir üretimleri rastgeledir, sistematik değildir. Ama “ideolojik yaklaşım”da durum bunun aksine yapılan eleştiriler hangi alana yönelik olursa olsun birbiriyle ilişkilidir. Bir temel ve tümel postüladan hareketle eleştiri yapıldığı için o postülanın izlerini çok farklı alanlarda olsa da bir içeriksel paralellik ve örtüşme görebilirsiniz.

Bir şeye veya olaya ideolojik yaklaşmak kişinin o şeye veya konuya kendisinin veya başkasının ürettiği perspektiften bakmayı öncelemek (te’vil) diğer bakış açılarını da görmezden gelmektir. Kişinin kendi “logos”unu mercek olarak alıp olaya yaklaşması bu anlamda ideolojik yaklaşım olmaktadır. Aile konusuna ideolojik yaklaşım söz konusu olduğunda hareket noktası bakımından iki farklı ideolojik yaklaşım var:

1-Ailenin Kökenine Yönelik İdeolojik Yaklaşımlar

Ailenin kökeni biyolojik nedene mi yoksa sosyolojik nedene mi dayanır? Bu soru ile üremeyi kast etmiyoruz. Üreme biyolojiktir elbette. Ama üreme sonrası yavrunun büyütülmesi süreci için gerekli olan destek de doğal ve biyolojiktir. Bilindiği gibi canlılar basitleştikçe aile desteğine aynı oranda az ihtiyaç duyarlar. En basit canlı virüslerdir. Örneğin dünyayı bugün eve hapseden Covid19 (2020) virüsü ürettiği andan itibaren tek başına yaşar. Çünkü kendisi için programlanmış olan yaşamı sürdürmek için yeterli donanıma sahiptir. O nedenle ebeveynin kendisine eşlik etmesine ihtiyaç duymamaktadır. Bitkiler de böyledir. Daha karmaşık canlılarda karmaşıklığı ile doğru orantılı bir süre için aile/ebeveyn desteği ihtiyacı zorunlu olarak doğasında verilidir. Buna göre zihinsel yapısını ve bilinç durumunu da hesaba katarak canlıların en karmaşık canlının insan olduğunu

düşündüğümüzde insanın neredeyse 20 yıl ebeveyn desteğine yani aile desteğine ihtiyaç duyduğunu görüyoruz. Buna dayanarak diyebiliriz ki sosyologların veya Marxistlerin ileri sürdüğü gibi aile kurumu sosyolojik veya ekonomik kaynaklı değil biyolojiktir ve verilidir. Daha açık bir ifade ile aile üretilmiş icad edilmiş bir alet değil keşfedilmiş bir yapıdır. Aile keşiftir, icat değil.

Aileyi icat kabul etmekle keşif kabul etmek, içinde farklı ideolojik yaklaşımları barındıran iki farklı yaklaşımdır. İcat kabul edildiğinde aile fonksiyonel bir araç olarak görülür. Bu araç kendisinden beklenen veya kendisine yüklenen fonksiyonu yerine getirdiği sürece değerlidir. Yoksa iş görmeyen her araç gibi çöpe atılabilir diye kabul edilmesi olasıdır. Tarihsel süreç içinde üretilmiş araçların insandan ve tarihten bağımsız bir anlamı ve önemi olamaz. Gerektiğinde kullanılan gerekmediğinde bırakılan bir alet olarak kabul edilir. Böyle bir anlayışta ailenin mutlak anlamda gerektiğini savunmak imkansızlaşır. Ancak toplumsal, siyasal veya başka bir işlevle kayıtlı bir şekilde önemi anlatılabilir.

Eğer ailenin kökeninin verili ve biyolojik bir yapı olduğu kabul edilirse bu ailenin aslında insandan bağımsız ve kendiliğinden bir anlamı var demektir. İnsanın ürettiği bir şey olmadığı için insanın bırakma imkânı veya hakkı da yok denilebilir. Çünkü anlamı ve gerekliliği insanın atfettiği bir şey değildir. Ailenin anlamı insanın doğasının kendisindendir. Verilidir. Bu yaklaşım aile ile insan doğasının aynı ontolojik statü ile eşleştirmek onun biyolojisi ile iç içe bir anlam yüklemek anlamına gelir.

2-Ailenin Fonksiyonuna Yönelik İdeoloji Yaklaşımlar

Ailenin toplumdaki yerini onun gördüğü işleve göre tanımlamak çok yaygın bir tanımlamadır. Neredeyse aileye yüklenen bütün anlam gördüğü işlev ile doğru orantılı izah edilmektedir. Bu yaklaşımların tamamında ortak bir yaklaşım vardır. Toplumsal istikrar. Toplumun mevcut düzenini bir arada tutmak için aile bir enstrüman olarak görülmektedir.

Çok farklı fonksiyonalist ideolojiler vardır. Bu konuda çok farklı şeyler söylemekle birlikte George Murdock aileye dört temel işlem yükler: (1) Cinsel yaşamın

düzenlenmesi, (2) çocuk yapma, (3) ekonomik işbirliği ve (4) sosyalleşme. Bu işlevlerden biri veya birkaçı amaçlanarak aile kurulur buna göre. Fonksiyonalist yaklaşıma göre bu işlevleri olmasaydı aile kurmak gereksiz olurdu. Fonksiyonalist yaklaşım iki farklı varsayıma dayandırılabilir. Birincisi insanın doğasının bu fonksiyona yönelttiği düşüncesine, ikincisi de insanın kurduğu toplumsal sistemin böyle bir fonksiyonu “üretilen sistem” gereği zorunlu olduğu düşüncesine dayandırılabilir.

İlkinde insanın değiştiremeyeceği verili bir biyolojik veya zihinsel yapının getirdiği fonksiyonalist ideolojik yaklaşım, ikincisi ise üretilmiş bir biyolojik yapısal düzenin dayattığı fonksiyonalist ideolojik yaklaşım.

İlki olması gereken doğal durumundan, ikincisi ise üretilmiş suni durumdan hareketle fonksiyonalizmi savunmaktır.

Her ikisi de cinsel yaşamın düzenlenmesi, çocuk yapma, ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi ve eğitim-sosyalleşme işlevlerini savunabilir. Ancak gerekçeleri ve hareket noktaları farklıdır.

Aileye Yönelik Kimi İdeolojik Yaklaşımlar

1-Fonksiyonalist İdeoloji

Logos: “Her amaç bir araç gerektirir. Aile de sadece bir araçtır.”

Fonksiyonalist yaklaşımda önce amaç belirlenir sonra araç belirlenir. Ve ardından aracın amaca uygunluğu sürekli kılınmaya çalışılır.

Genellikle fonksiyonalist yaklaşım insan bedeni ile organları arasında bir benzerlik kurarak topluma bakmayı tercih eder. Buna göre mesela Kalbimiz kendi başına önemi olan bir şey değildir. Onun önemi gördüğü işlevden ileri gelir. Nasıl ki kalp vücudun kan dolaşım sistemini sağlıyor ve önemi buradan kaynaklanıyor ise aile de toplum için veya yapı için bir işlevi vardır ve o işlevi görmesi gerekir. Eğer o işlevi görmez ise kalbin bünyemiz için değeri kalmamış olur.

Bunun gibi aile de kendisinden beklenen işlevi yerine getirince değerli kabul edilir, yerine getirmediği zaman da değeri kalmamış olur. İnsanı salt doğal veya biyolojik durumlarla birebir benzetmelerle anlatmak her zaman sağlıklı olmayabilir. İnsanın zihin, akıl, ruh, benlik ve rasyonel olmak gibi doğüstü veya doğayı aşan (aşkın, transandantal) yönleri vardır. Bu yönüyle biyolojiye bakarak anlatmayı sıkıntılı bir insan ve aile yaklaşımı olarak görüyorum.

Birbirinden farklı anlayışların fonksiyonalist olması mümkündür. Örneğin liberal anlayışlarda aile eğer liberal yapının yürümesini ve yerleşmesini engelliyor ise aile aracının dönüştürülmesi gerekir. Veya ulus devlet için aile ulus devlet yapısının sağlamlaştırılmasına katkı sunmuyor ise aile denilen araç revize edilebilir.

Burada esas olan yapıdır. Yapının kuruluş amacı şekli ne ise ailenin de bu yapının sağlamlaşması ve kalıcı olması fonksiyonunu yerine getirmesi gerekir. Temel düşünce budur.

Fonksiyonalist yaklaşım kategorik olarak iyidir veya kötüdür diyemeyiz. Burada önemli olan amacın ne olduğudur. Amaç doğru ise yani aileye doğru bir amaç için işlev yüklenmiş ise fonksiyonalizmin kötü olduğunu söyleyemeyiz.

Bir başka husus ise aileye yüklenmiş olan işlevin verili mi yoksa sonradan üretilmiş bir işlev mi olduğu sorunudur. İnsanın doğasından kaynaklı bir verili durum vardır ve bu verili durum için ailenin de yüklendiği bir durum vardır. İnsan insana yüklenmiş bu işlevi kendi çıkarları için dönüştüremez. Felsefi olarak hiçbir varlık kendi kendisinin varoluş amacını belirlemez. İnsan varlıklar dünyasında bunun istisnasıdır. Çünkü insan özgür iradeye sahip olan ve nesne olmayan bir varlıktır. İnsanın özne olma yetkinliği onun kendisinde yüklü olduğunu düşündüğümüz amacı dönüştürmeye veya görmezden gelmeye yetkili kılmaz. İnsan kendisine yüklü olan varoluş amacını nasıl ki değiştiremiyor ise ailede yüklü amacı da değiştirmemelidir. O nedenle ailenin kişisel veya toplumsal amaçlar için araçsallaştırması meşru bir aile anlayışı değildir. Aksi durumda ailenin kişisel, ulusal veya ekonomik çıkarlar için dönüştürülmesi veya yok edilmesi gibi bir yolu da açmış ve meşrulaştırmış oluruz.

2-Marxist İdeoloji

Logos: “Aile üst yapı kurumudur.”

Marx’ın kendisinin aileye ait doğrudan bir kuramı olduğunu söyleyemeyiz. Marxist düşüncenin ailenin kökenine ve işlevine ait ilk dönem yaklaşımları daha çok Engels üzerinden şekillenmiştir.

Engels’e göre aile özel mülkiyetin meşrulaştırılması için ortaya çıkarılmış üretilmiş bir kurumdur. Erkekler mirasını devredeceği çocuklarının belli olması için tek eşliliği icat etti der. Buna göre aile özünde kadının emeğini kontrol altında tutmak için uydurulmuş bir üst yapı kurumudur.

Engels’e göre evlilik veya aile kurumunun aslında bir ahlak temeli yoktur. Ona göre

“Eğer yalnızca aşk üzerine kurulu evlilik ahlaki ise, yalnızca aşkın devam ettiği evlilik ahlaki demektir... Süpürülmesi yakın görünen kapitalist üretimden sonra, cinsel ilişkilerin düzenleme biçimi üzerine bugünden düşünülebilecek şey, özellikle olumsuz bir nitelik taşır, ve öz bakımından, ortadan kalkacak olanla yetinir. Ama bu işe hangi yeni öğeler katılacak? Bu, yeni bir kuşak yetişince belli olacak: yaşamlarında, bir kadını asla parayla ya da başka bir toplumsal güç aracıyla satın almamış olacak yeni bir erkekler kuşağı; kendini gerçek aşktan başka hiçbir nedenle bir erkeğe vermeyecek, ya da bunun iktisadi sonuçlarından korkarak kendini sevdiği kimseye vermekten vazgeçmeyecek olan yeni bir kadınlar kuşağı.” (Engels, 87)

Aile kapitalist düzenin sürdürülmesi ve sermaye sahiplerinin miras yoluyla gücünü kontrol etmeye yarayan bir kurumdur.

Bu yönüyle aile kapitalist devlet yapısının ideolojik araçlarından biri kabul edilir. Çocuklara sermaye gücünün mesajlarını aktararak kapitalist düzenin sürekliliğini sağlar. Aile kurumu üzerinden kurulmuş olan düzen kadının emeğinden ücretsiz yararlanmayı meşru kılar.

Böylece aile başta kadın ve çocuk olmak üzere yabancılaşmasını sağlayan bir kurumdur.

Görüldüğü gibi Marxizmin aile konusundaki düşüncesi tek taraflı ve sığ bir yaklaşımdır.

Burada ailenin doğuşunu veya yürümesini sağlayan merhamet, sevgi, inanç, dayanışma, üreme, nikâh gibi metafizik anlamları ve işlevleri görmemiştir. Nitekim kendisi de bir Marxist olan Althusser de bu yaklaşımı eleştirmektedir. Devletin ideolojik aygıtlarından bir olarak gördüğü ailenin kurum olarak egemen güçlerin mesajının taşıyıcısı olarak görmekle birlikte artık ailenin bu işlevinin okullar aracılığı ile daha kalıcı ve sistematik yapıldığını ileri sürer. (Althusser, 2006:69-79)

Ailenin ekonomik ilişkilerin doğrudan sonucu gibi gösterilmesi abartılıdır. Çünkü kişiler bir kadını sevdiği için de onunla evlenip aile kurabilir. Bir kadın veya bir erkek aşk, sevgi, çocuk sahibi olmak, dini duygular ve benzeri birçok iç motivasyonla karşı cinsten birini sahiplenmek isteyebilir ve onunla bunun için evlenebilir. Dışarıdan yani ekonomik ilişkiler üzerinden dayatılmayan ve tamamen otonomiye dayalı bir karar sonucu doğan aile de olması gayet mümkündür. Onun için ailenin Marxist kuramdaki gibi değerlendirilmesi büyük oranda haksızlık ve yanıltıcıdır.

3-Feminist İdeoloji

Logos: Kadının tarihsel olarak gasp edilmiş hakları için mücadele edilmesi gerekir.

Feminizmin aileye yaklaşım çoğunlukla aile içindeki güç ilişkileri üzerinden gerçekleşmektedir. Ailenin içindeki bu güç dengesinin bozulmuş olmasına dayalı olarak kadının statüsünün ve rollerinin olumsuz etkilendiğin feminist söylemin her aşamasında görülebilir. Kadının hak ve güç kazanması ve erkeğe karşı tarihsel süreç içinde erkek egemen otorite tarafından elinden alınmış hakların ve güçlerin tekrar kazanılması yönünde çalışması öngörülür. Bunun için her platformda hak arama etkinliklerinin yapılmasını öngörür.

Kapitalizmin kadın emeğinin hiçe sayılması giderek kadının da değersizleştirilmesi ve kendine yabancılaşmasına yol açtığına yönelik söylemleri ile ailenin geleneksel formunun zayıflatılmasına yeni aile çeşitlerinin ve anlayışlarının ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir. Aile kurumuna yönelik okumalarda dini feminist söylem de benzer bir noktadan hareketle dini metinlerin anlaşılması ve uygulanmasında erkek bakış açısının referans alındığını ileri sürer ve bu bağlamda aile kurumuna dair dini metinlerin ve dini anlayışın yeniden kurgulanması ve yorumlanması gerektiğini ileri sürer. Müslüman feminist söylemlerde de bunu rahatlıkla görmemiz mümkündür.

Birinci dalga feminizm aile karşıtı bir söylemden çok J. S. Mill ve M. Fuller gibi feministler kadınların girişimlerinin kısıtlanmaması ve haklarının gasp edilmemesi üzerinden söylem geliştirdiler. Ancak daha sonraki dönemlerde feminist düşünce evliliğin kadınları mülkleştirdiği gerekçesiyle evliliği lanetleyen bir söyleme dönüştü. İngiliz feminist Anna Wheeler evliliği kadınları köleleştirdiği ve yok edilmesi gereken bir kurum olarak gördü.

Kuşkusuz çok farklı feminist yaklaşımlar vardır. Kimisi çok aşırı ve radikal bir söylem ve eylem tarzı benimserken kimisi de sadece eşit haklar temelinde bir mücadele ve söylem tarzı geliştirebilmektedir. Feminizmin tarih boyunca kadınlar için eşit politik, ekonomik, sosyal ve hukuksal haklar için savunma yapan hareketler ve ideolojiler şeklinde tanımlar isek bu hareket ve ideolojilerin farklı yaklaşımları ve dereceleri vardır.

Bütün feminist yaklaşımlar veya kişiler aile kurumuna karşıdır denilemez elbette. Ama feminist hareketin başlattığı erkeğe karşı hak arayışının aile yapısı üzerinde ne tür bir etki yaptığını ifade etmeden önce feminizm anlayışının aileyi nasıl olumsuz etkilediğine dair yaklaşımı ortaya koymakta yarar vardır.

Evliliği, çocuk doğurmaya ev işi yapmayı küçümseyici bir uğraş olarak görmek, erkek egemen zihniyetin mecbur kıldığı bir statü olarak görmek kadının evliliğe bakışını zayıflatmış onun giderek bir “**esaret kurumu**” olarak görülmesine yol açmıştır. Ne yazık ki kadın hakları temelinden yükselen feminist hareket kadınlara işyerinde ve ailede eşit muamele gibi evrensel bir söylemin

ötesine geçip evliliğe zararlı hale gelince ilk sonuç olarak kadını daha az savunmasız duruma düşürmüştür.

Ailenin ve evliliğin değerinin düşürülmesiyle birlikte gelişmiş Batılı ülkeler başta olmak üzere doğan çocukların çok büyük bir kısmı ya bekâr annelerden doğuyor, ya da hızlı boşanma artışları nedeniyle sadece anne tarafından büyütülüyor. Amerika ve birçok AB ülkesinde çocukların giderek yükselen bir trendle tek ebeveynli ortamda doğduklarını görüyoruz. Tek ebeveynli ortamda büyüyen çocukların eğitim yaşamı, psikolojik durumları ve sosyal uyum süreçlerinde geldikleri sorunlar bir yana tek başına bir çocuk büyütmenin bir kadın için getirdiği zorlukları görmezden gelmek haksızlık olur.

Ailenin kolay vazgeçilebilir bir kurum olduğunu düşünmek veya gerekli olmayan bir kurum olarak görmek sağlıklı çocuklar yetiştirmeye olumsuz etkileri olduğu gibi kadını da çok daha fazla savunmasız duruma getirmiştir.

Ailenin toplumsal ve bireysel sorunları aşmak için erkek, kadın ve çocuklar için bir yuva ve sığınak olduğunu unutmamak gerekir.

Bunun dışında agresif feminist hareketin çok büyük zararları oldu. Ailenin temelini sarsan dini inançlara, anneliğe, babalığa, çocuk doğurmaya ve erkeklığe karşı geliştirdikleri söylem ailenin yapısını ve değerlerini radikal bir biçimde değiştirdiğini söyleyebiliriz. Esasen aile kurumunun yozlaşmaya başlaması ile **radikal feminizm** hareketinin paralel yürüyor olması da radikal feminizm hareketinin aile üzerindeki olumsuz etkisini izah etmek için yeterli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Agresif radikal feminizm çok daha ileri giderek aileye karşı doğrudan saldırılarda bulundu. Fransız yazar Simone de Beauvoir'ın başını çektiği feminist hareketin sloganı “kadın doğulmaz kadın olunur” şeklindeydi. 1969’da, Chicago Üniversitesi sosyoloji profesörü Marlene Dixon şöyle demişti. “Evlilik kurumu, kadınlara yönelik baskının sürdürülmesinin başlıca aracıdır; Kadının boyun eğdirilmesinin sürdürülmesi eş rolü sayesinde oluyor.” (Hagelin, 87)

Radika feminizmin kadınların eşit haklara sahip olmasının ötesinde bir aile karşıtı ideolojiye dönüşmesi sonrasında aile ciddi oranda değer kaybına uğramış

bulunmaktadır. Aile kurumunun zayıflamasıyla birlikte kadına karşı şiddetin azalmadığı gibi çocukların daha yoksul bir ortama maruz kalmasına yol açtığına dair çokça araştırma vardır Batıda. Ayrıca sağlıklı bir aile yapısının hem ebeveyn ve hem de çocuklar için daha sağlıklı yaşam, daha iyi eğitim, daha yüksek gelir, daha az şiddet ve yoksulluk ve daha az suç ve bağımlılık anlamına geldiğini unutmamak gerekir.

O nedenle radikal feminist ideoloji kadınlara daha müreffeh bir yaşam getirmediği gibi dezavantajlı konumlarını daha da kötüleştirdiği çok sayıda araştırma ile ortaya konulmuştur.

4-LGBT'nin Haz İdeolojisi

Buna göre ailenin amacı üremek, sosyalleşmek, iyi insan yetiştirmek gibi amacı yoktur. Amaç cinsel hazdır. Haz alınan her türlü ilişki bir aile olma hakkına sahiptir. Hazcı ideoloji aileyi “birliktelik veya ilişki” olarak isimlendirilmeyi tercih eder.

Buna LGBT'i yaklaşımını örnek gösterebiliriz. Aslında bu yaklaşımın bir aile iddiası olduğunu söylemek de zordur. Ancak nedense bu yaklaşımdakiler de yasal evlilik hakkı aile olma mücadelesi vermektedirler.

Evlilik meşruiyeti kilisede verildiğine göre kiliseden bunu istemek de ilginç bir yaklaşım. Ailenin başlangıcı özünde dini bir sözleşme olan “**nikâh**” ile başlar. Buradaki sözleşme, “**ahitleşme**” ve “söz verme” anlamındadır. Seküler bir ekonomik sözleşme gibi algılanması hatadır. Her ne kadar kişilerin kabulü ve tanıklar huzurunda yapılan bir “**ahitleşme**” olsa da Tanrı huzurunda verilen bir söz olduğu için aslında kişiler birliktelik için Tanrı'ya söz verirler. O nedenle bütün dinlerde nikâhlı birliktelik helal, nikâhsız birliktelik ise haram kabul edilir. Aynı cinsel ilişki bir dakika önce büyük bir suç veya haram kabul edilirken nikâh sözleşmesi yapıldıktan hemen sonra helal kabul edilmektedir. Özünde dini bir eylem olan bir yapının devletler tarafından garanti altına alınması “nikâhın” resmileşmesi veya devletleştirme işlemi daha çok ayrılık durumunda taraflar için doğabilecek mağduriyetleri engellemek içindir. Yoksa nikâh dini bir şeydi de resmileştirildi şeklinde bakılması nikâh kurumunun anlaşılmadığını gösterir.

Dini bir sözleşmenin arzuya bağlı arz-kabule dayalı karşılıklı rızaya bağlı bir haz veya yarar değış tokuşu gibi göstermek nikâhın ve ailenin **sekülerleştirilme** girişimidir. Batılı ülkelerde kiliseler tarafından nikâh kıyılmasına rağmen tamamen dini nikah anlayışına karşı olan anlayış olan lgbt ilişkisinin evlilik şemsiyesi altına alınması girişimleri aslında devlet garantisi altına alma girişiminden çok din garantisi meşruiyeti altına alma girişimi olarak kabul edilebilir. Bir anlamda “kilise bizim ilişkimizi de nikah” kabul etsin yaklaşımı olan bu girişim aslında Tanrı’dan ve Tanrı adına “takdis” (kutsallaştırma) yapan kiliseden meşruiyet talebidir. Eğer **lgbt** ilişkisi ve türevlerinin bu girişimleri tarafların mağduriyetlerinin önlenmesi ve hukuksal garanti altına alma girişimi olsaydı bunun evlilik olarak kabul edilmesi için girişimde bulunmalarına gerek kalmazdı.

Türkiye gibi ülkelerde ise evlilik aynı statüde kabul edilme girişimleri daha yıkıcıdır. **Nikah** kurumuna İslam dininin yüklediği yüce anlamın seviyesine çıkmak şeklinde girişim yapmamaktadırlar. Yapılan şey nikah kavramını “**sıradışı ilişki**”lerle hukuksal ve sözde bilimsel metinler yan yana getirilerek meşrulaştırma girişiminde bulunmaktadır. Aslında iki kişinin sıradışı ilişkisi yasalarda suç veya müdahale edilen bir eylem olarak görülmemektedir. Aile kurumunun temeli olan nikah kurumunu sıradan bir ilişki olarak hukuksal ve bilimsel metinler tarafından meşrulaştırılması girişimi aslında beraberinde dinlerin ve evrensel insanlık tarihinin “kutsal aile” kurumu konusundaki mirasın reddi anlamına gelmektedir. **Klasik evlilik** kurumunun aslında toplumsal şartlar sonucunda ortaya çıkmış bir uzlaşıya dayalı kurum olduğu varsayımı nikahı ve aileyi bir süre sonra toplumsal şartların değışmesi nedeniyle işlevsiz kabul edilmesi gibi bir ön kabulü de içermektedir. O nedenle evlilik ve nikah kurumunun haz ve ekonomik yarar gereği bir araya gelmiş sıradan veya sıra dışı ilişkilerle aynı kategoride ele almak lgbt ve hazcı ideolojinin bilinçli ve planlı bir **yapısökümcü** girişimi olduğu ile risürülebilir.

6-Gender (Toplumsal Cinsiyet) İdeolojisi

Logos: Biyolojik cinsiyetin dışındaki kadınlık ve erkeklik davranışları kaldırılmalıdır. Giyim, iş paylaşımı vs. her konu da eşitlenmelidir.

Gender nedir? Toplumsal cinsiyet, toplumun kız ve erkek çocuklar veya kadınlar ve erkekler için uygun gördüğü roller, davranışlar, faaliyetler, özellikler ve fırsatlar anlamına gelir. Buna göre toplumsal cinsiyet yani “**gender**” doğuştan sahip olduğumuz değil yaptığımız veya edindiğimiz cinsel kimliktir. (West ve Zimmerman 1987)

Bu yaklaşıma göre kadınlar ve erkekler biyolojik cinsiyetlerine bağlı olmayan bazı rolleri ve davranış kalıplarını edinir. Bu da kadın ve erkek eşitliğini bozduğu için giderilmesi gerekir. Böylece “toplumsal cinsiyette” eşitlik sağlanmış olur. Temel iddiası budur. Buradaki temel ayrım toplumsal “cinsiyet kimliği” ile “biyolojik cinsiyet” kimliklerinin birbirinden tamamen izole sayılmasıdır. Biyolojik yapının toplumsal rollerden ve davranış kalıplarından tamamen arındırılması şeklinde bir yaklaşımın uygulamada karşılaşılabilecek sıkıntılar o kadar da kolay aşılabılır sıkıntılar değildir.

Bu anlayışa göre kadın Simone de Beauvoir’ın ifadesiyle kadın veya erkek doğulmaz olunur veya yaratılır. Bu süreç doğan çocukları “Erkek” ve “Kız” şeklindeki ikili tasnif ile başlar yaşam boyu devam eder.

Anne karnında bebeğin cinsiyetinin öğrenilmesiyle o bir erkek veya dişi olarak düşünülür ona göre kıyafetler, roller ve yaşam kalıplarından oluşan bir kimlik hazırlanır.

Doğduktan sonra bir isim verilir. Ve erkeğe verilecek isimler ile kızlara verilecek isimler bellidir. Toplum veya siyasal iktidar kıza erkek, erkeğe de kız ismi verilmesine izin vermez.

Toplumsal cinsiyet (gender) yaklaşımı kadına ve erkeğe dair bütün yaklaşımları bu perspektiften değerlendirmeye meyilli olması nedeniyle onu bir ideoloji olarak nitelendirmek kaçınılmazdır.

Gender ideolojisi dilin, dinin, siyasetin, iş yaşamının, eğitimin ve kamusal düzenin başta olmak üzere yaşamın her alanın bu çerçeveden gözden geçirilmesi ve cinsiyetsiz bir dil, din, siyaset, iş yaşamı, hukuk, eğitim ve kamusal düzenin yeniden düzenlenmesi ve tanımlanması gerektiğine inanır.

Elbette kaçınılmaz olarak aile yapısı da bu **gender ideolojisi**nden etkilenmektedir. Buna göre toplumsal cinsiyet kimliği insanlara anne olmayı, baba olmayı, kız evlat olmayı ve erkek evlat olmayı öğretir. Teyze, hala, amca, dayı, dede ve nine olmayı öğretir. Bütün bu kimlikler içerisinde öğretilmiş toplumsal cinsiyet kalıpları içerir ve bir takım roller yüklenir bu kişilere. İşte ailenin bütün yapısı toplumsal olarak öğretilmektedir. Buna göre aile içinde var olan bütün roller aslında öğretilmiş ve çoğunlukla da kadının dezavantajlı konuma düşmesine yol açan bir öğretim şeklidir.

Aile düzeninin cinsiyetçi bir kalıpla yapılandırılmış olması gender ideolojisi için birçok sıkıntının temelinde yatar. Aile içinde öğretilen “**kızlık**” ve “**erkeklik**” rolü bütün yaşamı etkiler. Aileye, mahalleye, kiliseye, okula, medyaya, sokakta yürümeye, bir restoranda yemek yemeye, tuvalete gitmeye vs. yaşamın her alanında gömülü olarak karşımıza çıkar.

Aile içinde bu cinsiyetçi yaklaşım ve eğitim değiştirilmediği sürece kadın ve erkek rolleri ve davranışları cinsiyetçi bir yapı olarak varlığını sürdürmek zorundadır. Gender ideolojisinin savunucuları yaşamın her alanında giderilmesi gereken bu yapıya karşı mücadelenin aileden başlatılması gerektiğine inanmaktadır.

Aileye dair gender ideolojisinin en radikal eleştirisi ailenin ne olduğuna dairdir. Klasik ve geleneksel aile anlayışına göre ailenin yapısı heteroseksüel bir yapıdan oluşur. Yani bir erkek ve bir kadından oluşmak zorundadır. Homoseksüel eğilimli insanların bir arada bulunması geleneksel aile anlayışında bir aile değilken gender ideolojisinde bu ilişkinin bir aile sayılmaması bir toplumsal cinsiyet (gender) dayatması olarak kabul edilir. (Penelope Eckert & Sally McConnellGinet, 2003)

Ayrıca aile içinde çocukların kız veya erkek olarak yetiştirilmesinin de bir tür müdahale olması nedeniyle ebeveynin çocuklara bu tür yönlendirme yapmaları doğru bulunmaz.

Gender ideolojisinin çıkış noktası toplumsal yapıyı cinsiyet merkezle tasniflerden ve yapıdan kurtarıp yeniden tanımlamayı gerektirdiği için birçok yapının altüst olmasına yol açabilecek kadar radikal ve yıkıcı bir ideolojik eleştiri içermektedir.

Gender ideolojisi özellikle kadının karşılaştığı birçok ayrımcı ve geriletici sosyal durumların “**cinsiyet kimliğini**”nden kaynaklandığını ileri sürer. Cinsiyetin biyolojik değil sosyolojik olduğunu ve çocuklara bu yönde baskı yapmanın çocuk haklarına aykırı olduğunu ileri süren bu anlayışın nihai hedefi cinsiyet dilinin ve kimliğinin toplumsal olarak yok edildiği bir nevi “**cinsiyetsiz bir toplum**”dur.

Aile kurumundaki çocuklarını beslemek ve güvenli ortam sağlamak için var olan “**anne**” ve ailesini dış tehlikelere karşı korumak için her an hazır bulunan “**baba**” üretilmiş değerlerdi. Buna göre kadına veya erkeğe her hangi bir rol vermek kadının suüstimali ile sonuçlanması kaçınılmaz olan bir art niyetli rol biçmeden başka bir şey değildir. İşte bu yaklaşım ailedeki herkesi ötekine karşı savunmaya hazır bir kişiye dönüştürdüğü için ailenin kimyasını bozan bir yaklaşımdır.

Cinsiyet kimliği ayrıca bir kadın ve bir erkek şeklinde olmak zorunda değildir diye düşünen bu yaklaşıma göre insanlar erkek veya kadın olmak zorunda değil, bazen erkek bazen de kadın gibi hissetmek veya kendini o şekilde tanımlamak gibi hakkı olmalı diye düşünür. Hatta çocukların da “**kız**” veya “**erkek**” şeklinde büyütmek yanlış görülmektedir. Evlendiği erkekle birlikte olmaya, ondan hamile kalmaya ve kadın rolünü sürdürmeye mecbur görülmediği gibi hamile kalması durumunda bile doğurmak zorunda olmadığını canı isterse kürtaj ile çocuğu her hangi bir sağlık gerekçesi olmadan alabilme hakkı olmalı diye düşünülmektedir.

Kaynaklar:

1. Murdock, G.P., Social structure. The MacMillan Company, New York, 1949.
2. Engels, Friedrich., Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Çev. K. Somer, Sol Yayınları 1990.
3. Morgan, Lewis H., Eski Toplum I, (Çev. Ünsan Oskay), 2. Baskı, Payel Yayınları, 1994 İstanbul.

4. West, Candace, Zimmerman, Don. 1987. Doing gender. Gender and Society, 1:125–151.
5. Penelope Eckert & Sally McConnell-Ginet, Language and Gender by Cambridge: Cambridge University Press, 2003
6. Hagelin, Rebecca., “Home Invasion: Protecting Your Family in a Culture That’s Gone Stark Raving Mad” 2005. Tennessee.
7. McLanahan, Sara and Sandefur, G., Growing up with a Single Parent. Harvard University Press, 1994
8. Althusser, L, “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”, (Çev:Alp Tümer-
tekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2006

Aile Kongresi
Youtube Yayını

GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA AİLE

Prof. Dr. Alev ERKİLET*

ÖZET

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Müslüman toplumlarda, Batı karşısında uğranılan askeri yenilgilere çare bulma gayreti içinde başlatılan savunmacı modernizasyon girişimleri, zaman içinde toplumun diğer kurumlarına da yayılmıştır. Bu süreç, Müslüman toplumlarda, psikolojik manada “travma” olarak da adlandırılabilir bir sarsıntıya, bir meşruiyet krizine yol açmıştır. Bu sarsıcı süreçte, aile, elde kalan son kale, modernleşmenin gelişini durdurabilecek son sığınak olarak algılanmaya başlamıştır. Aileyle alakalı bütün olumsuzlukların modernlikten kaynaklandığı kabulünden hareketle, İslam düşüncesinin özünden kopmuş bir “geleneğe” sarılmanın tüm sorunları çözeceğine inanılması, içinde yaşadığımız toplumsal gerçekliğe İslami perspektiften eleştirel bir nazarla bakma kabiliyetinin de kaybedilmesine yol açmıştır. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber'in vefatından sonra asırlar içinde birikmiş ve İslami olandan uzaklaşmış pek çok örüntünün meşrulaştırılmasına ve kutsanmasına neden olmuştur. Bu yazıda, aile içinde ve toplumda, kadın ve erkek arasında ve genelde farklılıkların birbirini tamamlaması durumundan ziyade, bir hiyerarşinin ve toplumsal kaynaklardan eşitsiz faydalanma durumunun söz konusu olduğu iddia edilmektedir. Bu şartlar altında yapılması gereken, gerçeklerle yüzleşmek, bir adalet dini olarak İslam'ın ana kaynaklarına dayalı bir özeleştiri yapmak, her türlü eşitsizlik, ayrımcılık ve dışlamayı ortadan kaldırmak üzere stratejiler geliştirmek ve bunları hayata aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Savunmacı modernizasyon, bütünselci modernizasyon, meşruiyet krizi, gelenek, aile

Giriş

Disiplinler Arası Yaklaşımla Aile Kongresi'nde konuşma başlığı olarak “Gelenek ve Modernlik Arasında Aile” başlığını seçmemin nedeni, hem Türkiye'nin

* İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi

içinden geçtiği tarihsel serüveni hem de bugün hayatlarımızı idare eden ana yaklaşım ve eğilimleri gelenek ve modernlik arasındaki bu diyalektik ilişki üzerinden anlayabileceğimizi hatta kavramsallaştırabileceğimizi düşünmemdir. Bu yazıda da, söz konusu diyalektik ilişkinin mahiyetine ve topluma olan etkilerine dair düşüncelerimi ortaya koymaya çalışacağım.

I.

Eisenstadt'a (1966: 1) göre modernleşme, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmiş ve daha sonra diğer Avrupa devletlerine ve 19 ve 20. yüzyıllarda da Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmış olan toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçler istikametinde meydana gelen değişimler olarak tanımlanabilir. Türkiye bu süreçlerle erken dönemde tanışmıştır. Osmanlı padişahları, 1700'lerin ilk çeyreğinden itibaren savaşlarda uğradığımız yenilgiler nedeniyle Batı'da neler olup bittiğiyle yakından ilgilenmeye başlamışlardı. "Neden yeniliyoruz?" sorusu soruluyor ve bu soruya, askeri teknolojinin yetersizliğinden, ordunun örgütlenmesindeki hatalara hatta askerlerin kıyafetlerinin elverişsizliğine kadar uzanan pek çok cevap veriliyordu. Bu ve benzeri sorgulamalarla başlamış olan askeri ya da savunmacı modernizasyon süreci, 20. yüzyıla gelindiğinde toplumun tüm kurumlarını içine alacak şekilde yayılmıştı. Bu, yalnızca Türkiye için geçerli bir değerlendirme değildir; İran, Mısır gibi İslam dünyasındaki pek çok ülke de benzer süreçlerden geçmişlerdir. Askeri alanda başlayan değişimler yavaş yavaş siyaset alanına, iktisat alanına, hukuk alanına, kültür alanına, en sonunda da ailenin alanına kadar genişlemiş, yaygınlaşmıştır. Biz buna savunmacı modernizasyondan bütünselci modernizasyona doğru değişim adını veriyoruz (Rustow 1973: 101). Bir başka deyişle modernleşme, "askeri meseleleri çözersek her şey çözülecek" düşüncesiyle başlamış ama yenilgiler devam ettikçe, Meşrutiyet'e, Avrupa hukuk sistemlerinin tercümesine ve nihayet Aile Nizamnamesine ve Medeni Kanuna kadar gelen bir süreç yaşanmıştır.

Bu süreç, Müslüman toplumlarda psikolojik manada travma olarak da adlandırılabilir bir sarsıntı, bir meşrutiyet krizi yaratmıştır. İslami değerlerin toplumsal hayattan uzaklaştırılması olarak algılanan bu ve benzeri süreçlere dönük tepki ve direnişler, pek çok İslami toplumsal hareketi ortaya çıkarmıştır (bkz. Erkilet

2017). Bu sarsıcı süreçte, ailenin, elde kalan son kale yani sığınacak, modernleşmenin gelişini durdurabilecek son sığınak olarak algılanmaya başladığı söylenebilir. Bu, kesinlikle anlaşılabilir bir endişedir, anlaşılabilir bir tepkidir. Bütün sömürgecilerin, bütün modernleştiricilerin aynı zamanda kadını ve aileyi dönüştürmek istemesiyle alakalı bir koru(n)ma refleksi olarak bu tepki, sosyolojik olarak da önemli ve anlamlıdır. Ancak bu çok kritik noktada, Müslüman toplumlarda yaşayan bireylerin zihninde şöyle bir denklem oluştu: “Biz aslında mükemmel bir aile hayatına sahip olan toplumlardık. Toplumumuzla ve ailemizle alakalı bütün olumsuzluklar moderniteden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla moderniteye mesafe koymak ve geleneğe sarılmak tüm sorunlarımızın çözümü olacaktır”. Bu ikilem içerisinde ve bu koru(n)ma refleksiyle geleneğe sarılırken, kendi özümüze İslami perspektiften eleştirel bir nazarla bakma kabiliyetini de kaybettik. Bir kere daha vurgulamak gerekirse, bu sadece Türkiye ile ilgili değil, İslam dünyasıyla alakalı genel bir sorundur. 1920 yahut 1890 yahut 1840 koşullarında yaşamadığımız halde, bugünkü aileyle ilgili algılarımız, anlama biçimlerimiz ve reflekslerimiz hala o günkü, can havliyle kendini korumaya dönük reflekslere dayanmaktadır. Bu yaklaşım bize hala ailenin farklılıkların birbirini tamamladığı bir yapı olduğunu söylüyor. Erkek ve kadının birbirinden farklı olduğunu ama ahenkli bir biçimde birbirini tamamladığını vurguluyor. Yin ve Yang gibi, siyah ve beyazın birbirini tamamlaması gibi. Sadece “dışarıdan” gelmekte olan tırnak içinde söylüyorum “bozucu modernist etkiler” bu yapıyı tehdit altında bulunduruyor.

II.

Bu yaklaşım, Hz. Peygamber’in vefatından sonra asırlar içinde yavaş yavaş birikmiş ve İslami olandan gitgide uzaklaşmış pek çok örüntünün de meşrulaştırılmasına, doğal kabul edilmesine hatta daha da ileri giderek söylemek gerekirse, kutanmasına neden oluyor. Hâlbuki hakikate, toplumsal gerçekliğin içine baktığımız zaman, farklılıkların birbirini tamamlamasından ziyade bir hiyerarşi, bir eşitsizlik, toplumsal kaynaklardan eşitsiz olarak faydalanma durumu görüyoruz. Bu eşitsizlik durumunu üç problem alanı üzerinden ele almak isterim. Bu eşitsizlikler aslında evrenseldir. Amerika’da siyahlarla beyazlar arasındaki ilişkiyi analiz etmek istediğimizde de, etnik ilişkileri analiz etmek istediğimizde de, evin içini analiz etmek istediğimizde de bu üç problem alanını konuşabiliriz. Bunlardan birincisi, ekono-

mik hiyerarşilerdir. İkincisi bizim politik olarak adlandırdığımız hiyerarşilerdir. Sonuncusu ise kültürel hiyerarşilerdir yani sembolik düzeyde susturulma durumudur.

En sondan başlayacak olursak, sembolik düzeyde susturulma, kişinin kamuoyu oluşturabilecek bir entelektüel kapasiteye, donanımına sahip olduğu halde sözünün dinlenmeye layık bulunmaması, kendisine kulak verilmemesidir. Buna örnek olarak kendi toplumumuzda hala geçerli olan kadınlarla ilgili bazı kalıp yargılara işaret etmek istiyorum. Mesela “saçı uzun akı kısa” gibi, kadına güvenip yola çıkanın asla hedefine varamayacağı, kadının sözünün ancak kadına geçeceği gibi kalıp-yargılar. Bunlara göre, bir kadın sadece kendi kadın grubu içinde bir şeyler söyleyebilir ve ancak o zaman sözlerine itibar edilir, o zaman bu sözler dikkate alınır bir söz olur. Bu tür yaklaşımlar, kadın bireyin kamusal gündemleri belirleme kapasitesini sınırlandırmaktadır. Politik hiyerarşiler ise bireylerin özne olarak kendini gerçekleştirmesini ve toplumsal sistemi etkilemesini sağlayacak kararlara katılma haklarından mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Şiddet bu hakların en radikal biçimde kişinin elinden alınması durumudur. Zira şiddet karşıdaki üzerinde, onun hayatını elinden almaya kadar varabilen bir tahakküm ve otoriteye sahibi olduğu vurgusunu taşımaktadır. Yani şiddet mağduru, karşıdaki kişinin üzerinde istediği gibi tasarruf edebileceği bir nesneye indirgenmektedir. Elbette şiddetin sadece fiziksel olması gerekmez, sürekli bir baskı oluşturma, eşi ve çocuğu ile hiçbir şey istişare etmeme şeklinde de kendisini gösterebilir. “İstişare etme” kavramını önemsiyor ve kullanmak istiyorum çünkü katılımın İslam’daki anlamlı mekanizmalarından biri de istişaredir. Dolayısıyla kadınların bu istişare alanlarından dışlanması önemli bir sorun alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Ekonomik hiyerarşi ve yoksulluk meselesine gelince; bu sorunun da sadece Türkiye’ye özgü olmadığını, dünyada daha çok kadınların yoksul olduğunu, yoksulların hatırı sayılır bir kısmının kadınlar olduğunu ve kadınların çocuklarıyla birlikte bu yoksunluk sarmalında yaşamak durumunda kaldığını biliyoruz. Bu konuda sayısız örnek vermek mümkün ama bir sendikanın davetlisi olarak bu toplantıda konuştuğumuz için özellikle emekle ilgili zorluklara işaret etmek istiyorum. Kadınlar söz konusu olduğunda eşit işe eşit olmayan ücretlerin ödenmesi, kadınların ücret karşılığı olmayan işlerde, sigortasız çalıştırılması, kadının ev içi hizmetlerinin ücretlendirilmemesi, ahenkli parçaların birbirini tamamladığı bir yapı içerisinde de-

ğil hegemonik bir toplumsal ilişki düzeni içinde yaşadığımız anlamına geliyor. Ama ben bunu sadece kadınlarla da sınırlandırmıyorum. Kadının içinde yaşadığı ailenin topyekûn yoksulluğa mahkûm edildiği kapitalist toplum düzenleri içinde yaşıyoruz. Bunlar da ailenin ahengini bozan faktörler olarak analize katılmalıdır. Bir kaç rakam vermek gerekirse; sadece son bir yılda iş başında olan kadın oranında yüzde 21’lik bir azalma oldu. Bu, Corona sürecinin kadın istihdamını erkeklere nazaran daha fazla ve olumsuz yönde etkilediğini gösteriyor. Afet dönemlerinde kadınlar erkeklere göre daha fazla işsiz kalıyor. İstihdamdan düşüyor. Bu kadınların içinde yer aldığı, parçası olduğu ailelerle alakalı da bir kaç rakam paylaşmak istiyorum. KONDA Genel Müdürü Bekir Ağırır’ın açıkladığı verilere göre (konda.com.tr), salgın öncesinde yapılan bir ankette 100 kişiden 29’u borçla, yardımla veya aile dayanışmasıyla ayakta kaldığını belirtmiştir. Ocak ayında her 100 kişiden 47’si istihdamdaymış ve çalışan her 38 kişiden 30’u işini kaybederse geçinemeyecek durumda olduğunu ifade etmiş. %55’i çok ciddi bir gelecek kaygısı yaşadığından bahsetmiş, ellerinde kendilerine bir ay yetecek yedek erzak ve geçimini temin edecek para olmadığını da eklemiş. Bu örneklerle göçmenler ve özellikle göçmen kadınlar üzerindeki emek sömürsünü ve cinsel istismarı da eklemek istiyorum. Bu konuların detaylı araştırmalarla ele alınması önümüzde acil bir gereklilik olarak durmaktadır.

Yukarıda zikredilen örneklerin de gösterdiği gibi, şu an içinde yaşadığımız toplumsal koşulların mutlaklaştırılması ve kutsanması eğiliminin ciddi bir şekilde sorgulanması ve gözden geçirilmesi gerekiyor. Bu yaklaşımın geleneği İslamlaştırmak veya geleneği İslam ile meşrulaştırmak olduğunu düşünüyorum. Oysa İslami yaklaşım ve İslami duruş, mevcudu korumaya çalışan muhafazakâr bir yaklaşım değildir. Tam tersine mevcudu, “İslam hayattır”, “İslam emektir”, “İslam dayanışmadır” ilkelerinden hareketle değiştirmeye talip olan bir düşünce sistemidir. İslam, yoksulluğa karşı sosyal adaletçi bir mücadelenin harekete geçiricisidir. Bu mücadelenin sadece kadınlarla alakalı bir mücadele olmadığı malumdur ancak kadınlar söz konusu olduğunda, belirgin bir asimetrik ilişki ve hiyerarşinin de söz konusu olduğunu artık görmemiz gerekir. Rakamlar, tarihler, yaşananlar, gündelik hayatta tanık olduklarımız, gazeteyi açınca gördüklerimiz büyük resmi daha iyi idrak etmemize vesile olmalıdır. Her gün kadına yönelik bir şiddet vakasına uyanıyoruz. Şiddetin olduğu yerde, işsizliğin ve yoksulluğun olduğu yer-

de, kadın emeğinin ve bedeninin sonuna kadar sömürüldüğü yerde hegemonik bir ilişki vardır. Ahenkli bir denge yoktur. Bu sorunlar bizim sorunlarımızdır, bu sorunlar İslami sorunlardır.

Sonuç olarak; idealler ve gerçekler arasında, gelenekle modernlik arasında ‘İslami aile nedir?’ sorusuna toplumsal gerçeklikten kopmadan anlamlı bir cevap vermemiz gerektiğini düşünüyorum. Aileyi kişilikleri zedeleyen, şiddetle hâkim olunan bir bağımlılıklar zinciri olarak tanımlamak yerine, her biri hür iradesiyle, özgürce bir diğerini birey olarak kabul edebilen, seven, saygı duyan insanların oluşturduğu, bu insanların birbirini omuzladığı bir muhabbet adası ve dayanışmacı güç birliği olarak anlamamız gerekiyor (ayrıca bkz. Erkilet 2020: 159-173). Sadece kadınların değil aynı zamanda çocukların da içinde bağımsız ve özgür bireyler olarak var olduğu gerçekten İslami bir ailenin sosyal adaletçi bir düzen içinde nasıl oluşması gerektiğiyle alakalı düşünce üretmeye hemen başlamakta büyük yarar olduğunu düşünüyorum.

KAYNAKÇA

1. Eisenstadt, S.N. (1966) *Modernization, Protest and Change*. New Jersey: Prentice Hall. Inc.
2. Erkilet, A. (2017) *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler*. 7.b., İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
3. Erkilet, A. (2020) “Değişen Dünyada Kadın, Aile ve Sosyal Politikalara Dair Bazı Değerlendirmeler,” *Süreklilik ve Değişim Ekseninde Aile Olmak: Soruşturma* adlı kitabın içinde, İstanbul: Türe Kitap, ss. 159-173.
4. Rustow, D. (1973) “The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective,” *Social Change and Politics in Turkey* adlı kitabın içinde. (Ed.) K. Karpas, Leiden: E.J. Brill, ss. 93-106.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMELERİNDE VE İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NDE AİLE KURUMUNA BAKIŞ

Prof. Dr. M. Refik KORKUSUZ*

ÖZET

Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından insan hak ve özgürlüklerine ilişkin olan metinler, kural olarak, bireysel özgürlüklerin genişletilmesine veya daha kaliteli ve görece daha da iyileştirilmesine yöneliktir. Bu anlamda, “ailenin korunup, ailenin geliştirilmesi” amacı, kural olarak, bulunmamaktadır. Sadece “aile hakkının korunması”na yönelik olarak, ilk ve temel nitelikteki uluslararası metinlerde yer verdiği görülmüştür. Ancak sonraki temel metinlerde, bireysel özgürlüklere vurgu yapılarak, evlilik kurumuna ilişkin olarak, sözleşmelerde yer alan temel metinlere aykırı olan tüm yerel kültürleri reddeden bir mahiyete dönüşmüştür.

Genel olarak BM ve UA temel metinlerinde, “aile hukuku”na yönelik olarak gördüğümüz husus; aile içi şiddetle ilgili yüksek ve ayrıntılı standartları ve her türlü ayrımcılığı ve şiddeti reddeden kurallar ön plana çıkmaktadır.

Sözleşmelerde yer alan “aile içi şiddet”, aynı evde yaşasalar da yaşamasalar da eşler, eski eşler veya mevcut eşler arasındaki şiddetle ilgili hükümleri muhteva etmektedir. Bazı BM sözleşmelerinde yer alan, anlamı konusunda her gün yeni tartışmalar ve fikirler üretilen yaklaşımlarla, sözleşme ile amaçlandığı ileri sürülen hususların ötesine geçildiği ileri sürülmekte ve uygulanan ülkelerde “yerel ve yerleşik kültürlerle darbe” olarak nitelenmeye başlanan yakınmalara neden olmaktadır. Öte yandan, bazı UA sözleşmelerde, hatta uzman raporlarında bu durum, aynı cinsten kişiler arasındaki beraberlikler ya da başka türlü birlikteliklere de, sözleşme hükümlerini genişletmektedirler.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi

Sözleşme yükümlülükleri, silahlı çatışma durumlarında bile geçerliliğini korur ve taraf devletler tarafından garanti altına alınmalıdır.

Bu anlamda, Birleşmiş Milletler sözleşmeleri, kadına yönelik şiddet konularında uzmanlaşmış üyelerden oluşan organların kuruluşunu, görevlerini ve icrasını düzenlemektedir. Amaç, uluslararası sözleşmelerde öngörülen koşulların yerine getirilip getirilmediği ve sözleşme ile belirlenen hususların daha pozitif bir noktaya gidip gitmediğinin tespitini sağlamaktır.

Öte yandan, İstanbul'da imzalandığı için, İstanbul Sözleşmesi, adından da anlaşılacağı gibi “kadına karşı şiddeti yasaklayan Avrupa Şartı” olarak tanzim edilmiştir. Sözleşmenin masum ve herkes tarafından kabul edilmesi gereken çok önemli hükümleri bulunmaktadır. Olumlu ve herkesin kabul etmesi gereken çok sayıda hükümlerinin yanı sıra, sözleşmeye ilave edilen ve muhtevası pek bilinmeyen ve sonradan da uzmanlar eliyle genişletilen ve her gün yeni tartışmalara neden olan, içerikleri de net olarak belirlenemeyen (genderidentity ve sexualorientation gibi) kavramlar ile sürekli olarak gündeme getirilmekte ve Türk aile yapısı ile uyumlu olmayan yeni yorumlarla, tartışmaların odağı olmaya devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Sözleşme, aileye şiddet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim.

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLE KURUMUNA BAKIŞ VE AİLE İÇİ ŞİDDET KONUSUNDAKİ BM SÖZLEŞMELERİ

I- AİLE KURUMUNA GENEL BAKIŞ

Toplumun temel taşı olan aile kavramı, her toplum için vazgeçilmez bir kurumdur. Aile, erkekleri ve kadınları resmi sözleşmelerde birleştirerek oluşturulan toplumun temel kurumudur. Esas olarak aile, evlilik ve kan bağlarına dayanan, anne, baba ve çocuklardan oluşan en küçük sosyal gruptur. Modern dünyanın alternatif sunmaktan aciz olduğu iki önemli kurum vardır; Birincisi din ve ikincisi ise Aile'dir. Zira bizim gibi topluluklarda aile kurumunun ehemmiyeti hususunda,

topluluğu oluşturan kişilerden bağımsız olarak, aile kurumunun kutsiyeti noktasında toplumsal mutabakat da mevcuttur.

Toplumsal yapının gelişimi, zayıflığı ve gerilemesi doğrudan aile yapısıyla ilgilidir. Bu nedenle hukuk sistemleri; ailenin temellerini sağlam ve önleyici temeller üzerine inşa etmeyi tercih etmektedir. Çünkü Türk kanun koyucusu da, hukuk sisteminin tesisinde aileyi koruma noktasında önemli hükümler vazetmiştir. Nitekim, Anayasamız da, aile hukukunu, aile münasebetlerine yatırım yapmayı insanlığa bir yatırım olarak görmektedir. Aile, toplumun temel taşı olmakla birlikte, sağlıklı toplulukların oluşmasında da temel faktördür.

II- ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE AİLE KAVRAMI İLE ANILAN TEMEL BİR HAK: “AİLE İÇİ ŞİDDETİN ÖNLENMESİ”

Aile hukukunun korunması söz konusu olduğunda, şüphesiz, kaygılanmamız gereken değerlerin başında “kadınların korunması ve onları her türlü şiddete karşı koruma” ilkesidir. Özellikle “aile içi şiddetin” yüksek olduğu toplumlarda bu sorun her geçen gün daha fazla karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu uluslararası toplantıda, aile içi şiddetin en büyük mağdurları olan kadınların korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmeleri anlatmaya çalışacağız.

İnsanlığın dünyaya gelişinden bu yana her türlü çatışmada ailenin toplumun temel taşı olduğu ilkesi genel olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, gelişen koşullar ve karşı konulması çok zor olan olumsuz gelişmeler, ailede kadınların ve çocukların korunması için, uluslararası ve ulusal düzeyde bazı düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu sözleşmelerin ana ve kısa içerikleri şu şekilde tanımlanabilir.

III- BM SÖZLEŞMELERDE EVLİLİK VE EV İÇİ ŞİDDETE YÖNELİK ANA METİNLER

BM sözleşmelerinde, değişik şekil ve şartlarda, konu ile ilgili sözleşmeler ve kararlar mevcuttur. Ancak, öne çıkan sözleşmeleri şu şekilde belirlemek mümkündür.

A- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE MEDENİ VE SİYASİ HAKLAR SÖZLEŞMESİ (1966)

1966 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilerek, 1976 yılında yürürlüğe giren bu sözleşme; genel olarak, kişilerin medeni ve siyasal haklarını düzenlerken, ailenin kuruluşu ve korunmasına ilişkin bazı hükümler de içermektedir.

B- BİRLEŞMİŞ MİLLET TÜM GÖÇMEN VE AİLE İŞÇİLERİNİN HAKLARININ KORUNMASI İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME (1990)

Anlaşmaya göre, herhangi bir göçmen işçinin veya aile üyesinin özel hayatına, ailesine, ikametgâhına, yazışmalarına veya diğer iletişimlerine keyfi ve gayri resmi yasal müdahaleye izin verilmeyecektir; Şeref ve haysiyete yasadışı saldırı yapılmayacak ve her göçmen işçi ve aile ferdi bu saldırı ve müdahalelere karşı yasanın sağladığı korumadan yararlanma hakkına sahip olacaktır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1990 tarih ve 45/158 sayılı kararı ile kabul edilerek imzaya açıldı ve 1 Temmuz 2003'te de yürürlüğe girdi.

C- KADINLARA KARŞI HER TÜRLÜ AYRIMCILIĞI KALDIRMA SÖZLEŞMESİ (CEDAW)

Bu sözleşmeye taraf olan ülkelerde kadın haklarını güvence altına almayı ve geliştirmeyi amaçlayan en yararlı araçlardan biridir. Gerçek eşitliği talep etmek amacıyla, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. İmzacı devletlerin kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı önlemeyi, kadınların sosyal statüsünü iyileştirmeyi ve cinsiyet ilişkilerini ve cinsiyet önyargılarını değiştirmeyi taahhüt ettiğini belirtmeyi amaçlamaktadır.

Sözleşmenin imzalanması, taraf devletleri kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için somut adımlar atmaya ve ülkedeki devlet uygulamalarını düzenli olarak rapor etmeye ve bunları kadınların insan haklarının geliştirilmesi üzerine

CEDAW Komitesine sunmaya mecbur kılmaktadır. Anlaşmaya göre taraf devletler bu konuda rapor vermekle yükümlüdür.

Görüldüğü gibi, her üç sözleşmede esaslı unsur, ailenin korunmasından çok kadına karşı şiddet ve diğer ayrımcılığa ilişkin yaklaşımların önlenmesine ilişkindir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL SÖZLEŞMESİ 'NDE AİLE KURUMUNA BAKIŞ

I- SÖZLEŞMENİN KABULÜ

İstanbul'da imzalandığı için “İstanbul Sözleşmesi” olarak anılan “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi”, Avrupa Konseyi CAHVIO Komitesi (Ad Hoc Committee on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence) tarafından hazırlanmıştır. 47 ülkeden 70'e yakın üye, sözleşmenin hazırlanmasında görev almıştır.

2008 yılında başlayan çalışmalarda dokuz oturum yapılmış ve çalışmalar 2011 yılında bitmiştir. Türkiye komitede bir üye ile (Feride Acar) temsil edilmiştir.

Türkiye 7. oturuma katılmamıştır. Sözleşme, Fransa'nın Strasbourg şehrinde hazırlanmıştır. Bu düzenlemede, “Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” gibi aile içi şiddeti yasaklayan ve bir takip ve denetim sistemi getiren bir mekanizma kurulmuştur.

Sözleşme, 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul'da imzaya açılmış ve 1 Ağustos 2014 tarihinde, sözleşmenin icrası için gerekli imza sayısına ulaşıncaya, yürürlüğe girmiştir. Son olarak, Şubat 2018'de Strazburg'da yapılan On Üçüncü Genel Kurul toplantısı ile sözleşmenin yeni unsurları kabul edilmiştir.

Aileye yönelik şiddet konularında yüksek ve ayrıntılı standartlar içeren hükümlerin yanı sıra sözleşme metni, sözleşmenin gereklerini takip etmek amacıyla ve kadına yönelik şiddet alanında uzman üyelerden oluşan GREVIO (Kadına Yönelik Şiddete ve Aile İçi Şiddete Karşı Uzman Çalışma Grubu) adlı bir yapı

oluşturmak üzere hazırlanmıştır. Düzenlenen genel hükümler, çalışma grubunun hangi esas ve usulde çalışacağına dair hükümler ihtiva etmektedir. Sözleşmeye göre, aynı evde yaşasalar da yaşamasalar da, kanuni eş ya da fili eş veya eski eşler, hatta aynı cinsten partnerler arasındaki herhangi bir şiddet eylemini içerecek şekilde “aile içi şiddet” olarak ifade edilmiştir. İstisnai zamanlarda bile, sözleşmenin getirdiği yükümlülükler yürürlükte kalacak şekilde tanzim edilmiştir. Taraf devletler tarafından garanti edilmesi gereken bir tür silahlı çatışma durumlarında bile yürürlükte kalacak şekilde düzenlenmiştir.

II- İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN MUHTEVASI VE PROBLEM-Lİ GÖZÜKEN NOKTALARI

A- SÖZLEŞMENİN MUHTEVASI

Sözleşmeye genel olarak bakıldığında, İstanbul Sözleşmesi’nin büyük oranda, Türkiye toplumunda genel kabul gören metni barındırdığını söyleyebiliriz. Bu anlamda, İstanbul Sözleşmesi’ni 3 kısımda değerlendirmemiz mümkündür.

a- Birincisi, İstanbul Sözleşmesi’nde yer alan genel şiddetin tanımıdır. Sözleşme’de

“Kadınlara Yönelik Şiddet”, “Aile İçi Şiddet” (İngilizce aslı: Ev İçi Şiddet) ve “Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet” tanımlarına yer verilmiştir. Bu başlıklardan anlaşılacağı gibi aslında şiddet tanımlarında “eşcinseller” doğrudan yer almamaktadır. Burada yer alan hükümlerde çok büyük ihtilaf ya da tedirginlik, genel olarak, bulunmamaktadır.

b- İkincisi, Sözleşme’deki şiddet tanımı sadece fiziksel şiddeti içermemekte, ekonomik, cinsel ve psikolojik şiddeti de kapsamaktadır. Bu tanımda da, önemli tartışmalara neden olabilecek hükümler ve uygulaması bulunmamaktadır.

Toplumumuzda yaşayan ve toplumun milli ve manevi yönleri konusunda muhafazakâr yaklaşım ortaya koyan kesimin, İstanbul Sözleşmesi’ne karşı yaklaşımını, genel olarak menfi olmasının nedenlerini mutlak olarak ortaya koymak mümkün değildir. Ancak aşağıdaki hususlarda, başta muhafazakâr kesim olmak

üzere, toplumun önemli bir kısmının rahatsızlığının mevcudiyetini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

c- Üçüncüsü, “sexual orientation” (Cinsel Yönelim ve “gender identity” (Toplumsal Cinsiyet Kimliği) kavramlarının geçtiği 4. madde, “Temel Haklar, Eşitlik ve Ayrım Gözetmeme” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu husus, sözleşmeyi ilk kez okuyanların çok dikkatini çekmemekle birlikte, uygulamada çok tartışmalara neden olmaktadır. Özellikle Türk toplumu gibi, geleneksel değerleri ön planda olan topluluklarda, bu ifadeler ve bu ifadelere bağlı olarak ortaya çıkan, kendilerine LGTB üyeleri adını veren ve her gün toplumda biraz daha varlığını hissettiren grupların görüntüleri, toplumun önemli bir kısmında rahatsızlığa sebebiyet vermektedir.

B- SÖZLEŞMENİN PROBLEMLİ GÖZÜKEN TARAFLARI

Normal olarak, büyük çoğunluğu, temel insan haklarının bir parçası olan İstanbul Sözleşmesi, bir iki terim ilavesi ve bu terimler üzerinde her gün biraz daha yoğunlaşan fikirler ve bu fikirlerin dışı vurumunun toplum tarafından kolay kabul edilemeyecek yaklaşımlar ifade etmesi nedeniyle, sonu kestirilemez tartışmalara neden olabilmektedir. Özellikle, sözleşme metninin 4/3. maddesinde yer alan ve bir çok kesim ile birlikte, “sexual orientation ve gender identity” kavramları ile belirlenen gruplara yönelik, konunun uzmanları olarak ortaya çıkan bazı toplum bilimcilerin ve hukukçuların, her gün yeni yorumlar ve değerlendirmeler yapması ve çok iddialı yeni yaklaşımlarda bulunması, geleneksel aile yapısını tahrip eden yapılara doğru girdiği konusunda tartışmalara neden olmaktadır.¹

1 Konu ile ilgili olarak çok yeni yazılmış bir metne göre; “Sexualorientation is an enduring-pattern of romantic or sexual attraction (or a combination of these) to persons of the opposite sex or gender, the same sex or gender, or to both sexes or more than one gender. These attractions are generally subsumed under heterosexuality, homosexuality, and bisexuality; [1] [2] [3] while asexuality (the lack of sexual attraction to others) is sometimes identified as the fourth category. (normal olarak karşı cinsle evlilik, her iki cins ile bir araya gelme, her ikisine ilaveden cinsiyet değiştirenler ile de bir araya gelenler ve hiçbir cinsle ilgi duymayanlar)

Gender identity is the personal sense of one's own gender. [1] Gender identity can correlate with a person's assigned sex at birth or can differ from it. [2] Gender expression typically reflects a person's gender identity, but this is not always the case “

(iki ayrı cinsiyet ve kişilerin kendisini ait hissettikleri cins, iki cinsli olma veya LGTB gibi de yaklaşımlar da bu kısma girdiği iddia olunmaktadır)

Avrupa Konseyi “Cinsel Yönelim veya Toplumsal Cinsiyet Kimliğine Dayalı Ayrımcılıkla Mücadeleye İlişkin Tedbirlerle İlgili CM/Rec(2010)5 sayılı Tavsiye Kararı”nda eşcinsel ve transseksüel kimliklerin haklarını ele almıştır. Bu tavsiye kararına göre, örgütlenme özgürlüğü, fon kaynaklarına ulaşımında ayrımcılık yapılmaması, barışçıl toplanma özgürlüğünün etkili biçimde kullanılması için uygun tedbirlerinin alınması, kamu ahlakı/kamu düzeni gibi gerekçelerin suistimalinin engellenmesi, okul müfredatına ve eğitim malzemelerine cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliğiyle ilgili bilgilerin dâhil edilerek, öğrencilerin kendi cinsel yönelimleri ve toplumsal cinsiyet kimliklerine uygun biçimde yaşamalarının mümkün kılınması gibi haklar yer almaktadır. Diyanet İşleri Başkanı’nın eşcinsel kimliklere ilişkin verdiği hutbenin, 4. madde’ye dayanılarak barolar tarafından suçlamaya konu edilmesi konunun sadece fiziksel şiddet olmadığını desteklemektedir. Ayrıca Avrupa Konseyi’nin SOGI (Sexual Orientation and Gender Identity) ismiyle yayınladığı resmi sitesinde LGBT kimliklerin hangi haklara sahip bulunduğu açıklanmaktadır. Bu durum da, toplumumuzun önemli bir kesiminde rahatsızlığa neden olmaktadır.

Zira, Türk toplumu gibi değerlerine bağlı toplumlarda; “Aile” kelimesi “devam eden bir ihtiyacı” ifade etmektedir. Ailede materyalizmin ötesinde duygu ve maneviyat ihtiyacının karşılandığı anlaşılmaktadır. Aile, kalplerin ve bedenlerin harika bir birleşimidir. Aile üyelerini birbirine bağlayan sevgi ve şefkat bağları ne kadar güçlüyse, aile ve toplum o kadar güçlü ve sağlıklıdır. Çünkü insan çocuğunun evlat edinilmesi ve gelişimi ailede başlar. Ayrıca inanç, sevgi, saygı ve gelenekler gibi değerler ailede kazanılır. İyi alışkanlıklar ilk ve en doğru şekilde ailede kazanılır.

Sürekli ve her gün daha da muhtevası genişletilen “ayrımcılık yasağı kapsamı”nın, aile mahremiyetinin açığa çıkmasına ve genel olarak ilişkilerde bir soğukluk dönemine neden olduğu ileri sürülmektedir.

Erkeklerin aile içindeki geleneksel rolünün, bir alternatif sunmadan eşitlik gibi kavramlarla değişmesinin; itaatsizlik, mahremiyet, yarı kendine yakınlık, karşılıklı dayanışma ve yasaklar gibi kavramların daha çok ortaya çıkmasına neden olduğu ileri sürülmektedir.

III- SÖZLEŞMEYE DİĞER ÜLKELERDEN TEPKİLER

İstanbul Sözleşmesi ve dayandığı toplumsal cinsiyet ideolojisinin, cinsiyet dahil tüm kavramların yapısının darbe yiyebileceğini iddia eden post-yapısalcı düşüncenin çıktısı olduğu da ileri sürülmektedir. Bu düşünce biçiminin hukuki metin üzerinden onaylanması eleştirilmektedir. Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği bu sözleşmeyi bütün üye ülkeler kabul etmemiştir.

Avrupa Konseyi ülkelerinden Rusya ve Azerbaycan, Sözleşme'yi hiç imzalamamıştır. Sözleşme'yi imzalamış olmasına rağmen 11 ülke ise onaylamamıştır.

Bu ülkeler; Bulgaristan, Çekya, Macaristan, Ermenistan, Letonya, Litvanya, Lihtenştayn, Moldova, Slovakya, Ukrayna ve Birleşik Krallık'tır. Sözleşme'yi onaylayan Polonya ise geçtiğimiz günlerde Sözleşme'den çekilme kararı almıştır.

Kaldı ki, İstanbul Sözleşmesi'ne dünyanın pek çok ülkesinden tepki gelmektedir. Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Polonya gibi Avrupa ülkeleri bunlardan bazılarıdır. Bu ülkeler, sözleşmeden çıkacağını, en azından irade olarak ortaya koymuşlardır. Türkiye'de de, bu konu, toplumun her kesimi tarafından tartışılmaktadır.

IV- İSTANBUL SÖZLEŞMESİNE ÇEKİNCE KOYMAK

Yaptığım çalışmaya göre, İstanbul Sözleşmesi'ne bu saatten sonra çekince koymak mümkün gözükmemektedir. Zira, İstanbul Sözleşmesi 81 maddeden oluşmaktadır.

78. maddesi Sözleşme'de hangi maddelere çekince konulabileceğini açıklamaktadır. Buna göre sadece 7 maddenin (Madde 30, 33, 34, 44, 55, 58, 59) bazı bentlerine çekince konulabilmektedir. Çekince konulabilecek maddeler arasında Sözleşme'de asıl tartışma konusu olan maddeler yoktur.

Çekince konulabilecek maddeler daha çok göçmenlerle ilgili maddelerdir. Sözleşmeyi hazırlayan zihniyet kendi açısından problem oluşturabilecek maddelere çekince koyma hakkı verirken, farklı kültürlerin duyarlılıklarını hesaba katmamıştır.

V- İSTANBUL SÖZLEŞMESİ KANUNLA ESNETİLEBİLİR Mİ?

AY hükmü gereği zor gözüken bir durumdur. Zira, Anayasa'nın 90. maddesine göre iç hukukun uluslararası sözleşmelere aykırı olması mümkün değildir. İç hukuk ve sözleşme maddeleri çatıştığında, sözleşme maddeleri esas alınmaktadır. Bu da İstanbul Sözleşmesi gibi insanımızı tanımlayan uluslararası sözleşmeler durdukça kendi değerlerimize dayalı bir iç hukuk yapılmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Ama uygulamada, dış dünyaya toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından kolay kabul edilemeyeceği tahmin edilen sonuçlarının hafifletilmesi mümkündür. Böyle bir halde de, Türkiye'nin, İstanbul Sözleşmesi ile kurulan ve sözleşmenin uygulanmasının gözetilmesi için kurulan komisyonlarda sürekli eleştirilmesine neden olabilir.

SONUÇLAR

1- Bu uluslararası anlaşmaları genel olarak incelediğimizde; BM sözleşmelerinde ve İstanbul Sözleşmesi'nde, esas olan hususun “ailenin korunması” değil, “bireysel özgürlüklerin korunması ve her türlü ayrımcılığın ve aile içi şiddetin kaldırılması”na yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yine, cinsiyet eşitliği ve cinsiyet eşitliğine dayalı bir aile yapısı oluşturmayı ve aile sistemini korumayı amaçlayan girişimlerin de ön plana çıktığı görülmektedir.

2- Çatışan UA sözleşmeler ve farklı toplumların değerlerinin çatışması sonucunda, bazı toplumlarda hâkim aile düzeni anlayışı ile devletleri farklı davranışlara sevk eden hâkim uluslararası anlayış arasında vazgeçilmez ve kolaylıkla üstesinden gelinen sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

3- Ailenin, toplumun temel ve en küçük kurumu olarak nitelendirildiği dünya genelinde var olan hakim anlayış yerine, sözleşmelere konulan birkaç kavram veya sözleşmeyi uygulamakla görevli uzmanlar vasıtasıyla yapılan ve sözleşmenin ana mihverinden uzaklaşıldığı iddiasına neden olan yorumlar ile, bazı ülkelerde yeni bireysel özgürlük anlayışı ve bireysel özgürlük için aile değerlerinin tahribi gibi bir ikileme neden olunmaktadır. Nitekim, bu durumu gören bazı Avrupa ülkelerinde,

İstanbul Sözleşmesi gibi değeri her gün biraz daha ifade edilen bu sözleşmeden çıkma konusunda doğrudan irade beyanları ortaya çıkmıştır. İstanbul Sözleşmesi'nde yer alan iki ifade ve bu ifadelerin çok genişletilmesi, sadece Türkiye'de değil, Avrupa'nın birçok ülkesinde tepkilere neden olmakta, muhafazakârların iktidarda olduğu ülkelerde, sözleşmeden çekilme istemleri çok sık olarak dile getirilmektedir. Türkiye'de ise, konu halen tartışılmaktadır.

4- Aile içi şiddete karşı koymak her ülkenin görevidir. Bu tür şiddetle mücadele konusundaki UA sözleşmeler, büyük toplum çoğunlukları tarafından kabul edilmektedir. Öte yandan, UA sözleşmelerde, aile hukukuna ilişkin yaklaşımlar, UA sözleşmelerinin, yeni bir aile tipi yaratmaya yönelik olduğu, oysa bu konuda yetkinin ülkelerin egemenlik ilkesi gereğince, her ülkenin kendisinde olduğunu belirtmemiz gerekir.

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

ALTINCI OTURUM: AİLE VE HUKUK

ULUSLARARASI KURULUŞLARIN SÖZLEŞMELERİNDE “AİLE”YE BAKIŞ

Dr. Neşe YILDIZ*

ÖZET

Aile kurumunun toplumun en doğal ve temel birimi olup toplum ve devlet tarafından korunma hakkına sahip olduğu hususu, Birleşmiş Milletler'den, Avrupa Konseyi'ne, Avrupa Birliği'nden İslam İşbirliği Teşkilatı'na kadar birçok uluslararası kuruluş tarafından ifade edilmektedir.

Son yıllarda, tüm dünyada, aile kurumunun ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Evliliklerin azalması, boşanmaların artması, evlilik dışı ilişkilerin yaygınlaşması, aynı cinsten insanların birlikteliklerinin özgürlük ve tercih alanı gibi sunulması, sosyal ve geleneksel medya platformlarında ailenin ihmali gibi nedenler ile göç ve savaş gibi koşullar, aile kurumunu sarsıntıya sokan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kapsamda, aile kurumunun karşılaştığı bu ve benzeri sorunlara karşı aileye yönelik iç hukuk düzenlemelerine etki eden uluslararası düzenlemelerin ele alınması oldukça önem arz etmektedir.

Uluslararası sözleşmelerde günümüzde, aileye yönelik düzenlemelerden ziyade kadınlar üzerinden tanımlamalar yapıldığı ve kavramlar geliştirilmeye başlandığı görülmektedir. Oysa, “ailenin güçlendirilmesi” vurgusunun uluslararası düzenlemelerde daha çok yer bulması gerekmektedir.

Bu çalışmada, uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen sözleşme, bildirge ve strateji belgesi gibi çalışmalar çerçevesinde uluslararası kuruluşların, aile konusuna bakışı ele alınarak, değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, uluslararası kuruluşlar uluslararası sözleşmeler, kadın

* Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Aile, toplumun bütün bireyleri için, kadın veya erkek herkes için; çocuk, genç, yetişkin veya yaşlı herkes için en doğal ve temel ortamı ve mekanı oluşturmaktadır. Bireylerin yarınlara hazırlandıkları, inancı, ahlaki değerleri, sevgiyi ve saygıyı, iletişimi ve diyalogu, sorun çözme yöntemlerini ilk olarak öğrendiği, karakterin öncelikle şekillendiği alan aile olmaktadır.

Toplumun özünü ve temelini oluşturan aileye yönelik olarak, birçok uluslararası kuruluş tarafından gerçekleştirilen uluslararası düzenleme bulunmaktadır.

Aile konusuyla ilgili uluslararası düzenlemelerin, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. II. Dünya savaşı sonrası yıllar, birçok uluslararası kuruluşun temellerinin atıldığı yıllardır. Bu dönemde, uluslararası kuruluşlar, temel insan haklarını güvenceye alan birçok uluslararası düzenlemeyi kabul etmiştir. İnsan hakları ile temel hak ve özgürlükleri düzenleyen belgelerde, aile konusunda düzenlemelere yer verilmiştir.

Bu kapsamda, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Uluslararası Çalışma Teşkilatı, Avrupa Birliği, G20 ile İslam İşbirliği Teşkilatı, aile konusunu da içerecek şekilde belgeler üreten kuruluşlar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada bu belgeler ekseninde uluslararası kuruluşların aileye yönelik yaklaşım ve çalışmalarından bahsedilecektir.

1. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMELERİNDE AİLE'YE BAKIŞ

1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler, kuruluşundan hemen sonra insan hakları ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konulan;

- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948),
- Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (1966)
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966)
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989)

- Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme (1990)

aileye ilişkin düzenlemelere de yer veren temel belgelerdir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 16. maddesinde, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 23. maddesinde, yetişkin her erkeğin ve kadının evlenme ve aile kurma hakkı üzerinde durulmakta, evlenme sözleşmesinin, ancak evleneceklerin özgür ve tam iradeleriyle yapılacağı düzenlenmekte ve aile, toplumun, doğal ve temel unsuru olarak kabul edilerek, toplum ve devlet tarafından korunması düzenlenmektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesin 10. maddesinde ise, bunlara ilave olarak, annelerin doğumdan önce ve sonra korunması ile çalışan annelerin ücretli izin hakkı ile sosyal güvenlik hakkına yer veren düzenlemeler yapılmıştır.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin önsözünde ise, ailenin özellikle çocukların gelişmeleri ve esenlikleri için doğal ortamı oluşturduğuna yönelik vurgulama yapılarak, çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu olarak gelişebilmesi için mutluluk, sevgi ve anlayış havasının içindeki bir aile ortamında yetişmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

BM'nin Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşmesi'nin 4. maddesi, her bir göçmen işçinin ve aile ferdinin korunmasından bahsetmektedir.

BM'nin aile vurgusundaki en önemli gelişmelerden biri de 1993 yılında BM tarafından "15 Mayıs"ın "Aile Günü" olarak kabul edilmesidir.

Birleşmiş Milletler tarafından 1975 yılından itibaren "kadın"a yapılan vurgular da dikkat çekmektedir. Bu kapsamda; 1989 yılında, **Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin imzalandığı (CEDAW)**, 2010 yılında **BM Kadınların Güçlendirilmesi Prensipleri**'nin ortaya konulduğu hatırlanmalıdır.

BM tarafından 2015 yılında geliştirilen **2030 Sürdürülebilir Kalkınma**

Amaçları içerisinde yer alan 17 maddeden birini cinsiyet eşitliğinin sağlanması oluşturmaktadır.

BM, sürdürülebilir Kalkınma Amaçları içerisinde, açlığa son, yoksulluğa son, sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar, amaçlar için ortaklıklar şeklinde 17 başlık yer almaktadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için geliştirilen bir de “kimse geride kalmasın” şeklinde anlamlı bir slogan mevcuttur.

Çok kapsayıcı olarak ve kalkınmanın birçok boyutunu dikkate alarak hazırlanan Küresel Kalkınma Amaçları içerisinde, aile üzerinden değil cinsiyet eşitliğinin sağlanması üzerinden hedefler ortaya konulmuştur. Esasında böyle bir belge içerisinde “aile” üzerinden bir vurgu da yapılmış olsaydı şüphesiz daha isabetli olurdu.

BM sözleşmeleri ve belgeleri geçmişten günümüze incelendiğinde, “aile” söyleminden “kadın” söylemine doğru bir geçiş gözlenmektedir.

2. AVRUPA KONSEYİ SÖZLEŞMELERİNDE AİLE'YE BAKIŞ

Avrupa Konseyi'nin de geçmişten günümüze çalışmaları incelendiğinde “aile” vurgusundan kadın vurgusuna yönelen söylemler ön plana çıktığı görülmektedir.

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950)
- Avrupa Sosyal Şartı (1961) ve
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (1996)
- Kadına Yönelik ve Aile içi Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) (2011)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesinde, ailenin korunması hakkı üzerinde durulmakta, 12. maddesi, evlenme hakkını düzenlemekte, aile kurma hakkına yer vermektedir.

Avrupa Sosyal Şartı ise, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini tamamlamayı amaç edinerek sosyal hakları düzenlemekte, ailenin, toplumun temel birimi olarak tam gelişmesini sağlamak için uygun sosyal, hukuksal ve ekonomik bir korunma hakkı üzerinde durulmakta, tüm çalışanların, kendilerine ve ailelerine yeterli bir yaşam düzeyi sağlayan adil bir ücret hakkı vurgulanmakta, çalışan kadınların korunmasının altı çizilmektedir.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda, bunlara ilaveten, ailevi sorumlulukları olan çalışanların işgücü piyasasına erişimde eşit fırsatlar sunulması ve ayrımcılığa uğramamasına ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Ayrıca, ailenin, toplumsal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunması hüküm altına alınmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından 2011 yılında imzalanıp, 2014'te yürürlüğe giren Kadına Karşı Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) ise, şiddet kavramını fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet şeklinde sınıflandırarak, kadınlara yönelik şiddetin önlenmesini hedefine koymaktadır. Sözleşmede aile içi şiddetin önlenmesi de temel vurgulardan birini oluşturmaktadır.

İstanbul Sözleşmesi'ne yönelik artan eleştiriler mevcuttur. İstanbul Sözleşmesi'nde "aile" negatif kavramlar etrafında, şiddetin görüldüğü alan olarak görülmesi zaman zaman eleştirilere neden olmaktadır.

İstanbul Sözleşmesi'nde, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği kavramı (madde 4) ile partnerlik (madde 3) gibi kavramların kullanılması, aile kurumunu hedefleyen kavramları meşrulaştırdığı gerekçesiyle eleştirilere uğramaktadır. Aynı zamanda bu kavramların zihinleri bulanıklaştırdığı ve uluslararası hukuk sistemi yoluyla toplumsal hayata, kültürel yapıya, aile değerlerine müdahalede bulunulduğu yönünde tartışmalar yapılmaktadır (Yıldız, 2019).

İstanbul Sözleşmesi'nde aile ile ilgili değerlendirmeler, "kadın" üzerinden, "kadına yönelik şiddet" üzerinden ele alınmaktadır. Elbette şiddetin mağduru olan her kesime yönelik mağduriyetlerin giderilmesi ve şiddetin görüldüğü her alanda şiddetin yaşanmaması için politikalar geliştirilmesi oldukça önemlidir. Ancak, Sözleşme'de, aileye yönelik sıcak, pozitif söylemlere yer verilmemesi dikkat çekmektedir.

3. ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ (ILO) SÖZLEŞMELE- RİNDE AİLE'YE BAKIŞ

Kurulduğu tarihten itibaren çalışma hayatında kadınların işgücüne katılımının artırılması için çalışmalar ortaya koyan ILO, sosyal diyalog yoluyla bu alanda uluslararası norm ve standartların oluşmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

ILO'nun “aile”ye yönelik düzenlemeleri doğrudan “aile” üzerinden değil, kadınlara yönelik düzenlemeler kapsamında yer almaktadır. Bu kapsamda, ILO'nun, ayrımcılığın ortadan kaldırılması, iş ve aile sorumluluğu, anneliğin korunması ve kadın sağlığı, gece çalışması ve yeraltı işleri, işyerinde kadınların çalışmasının düzenlenmesi ve yarı zamanlı çalışma ile işyerinde şiddetin önlenmesi konularında sözleşme ve tavsiye kararları bulunmaktadır.

ILO sözleşmelerinde, evlilik durumu, yaş ve aile sorumlulukları noktasında kadınların ayrımcılığa maruz kalmaması, işgücü piyasasına hazırlanmada, girişte, katılmada ya da ekonomik aktivitelerde ilerlemede aile sorumluluklarının yerine getirilmesinin engel oluşturmaması hedeflenmekte, yarı zamanlı çalışmanın aile sorumlulukları olan çalışanları da kapsadığı belirtilmektedir.

ILO sözleşmelerinde üzerinde durulan bir diğer konu, analığın korunması ve kadın sağlığının korunmasıdır. Bu amaçla, hamilelik ve doğum durumlarında kadınların haklarının korunması ile evlatlık çocuk edinen ailelerin çocuk bakımı için izin hakları konuları ILO sözleşmelerinde vurgulanmaktadır.

Çalışma hayatının kadın çalışanlara uygun hale getirilmesi için, işyeri ortamının kadın çalışanlara yönelik uygun şekilde tasarlanması, fırsat ve muamele eşitliği sağlanması, eğitime ve mesleki eğitime kadınların erişiminin sağlanması, işletmelerindeki üst düzey pozisyonlara terfide eşit erişim fırsatları, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinde engellerin kaldırılması, istihdam ve mesleki düzeyde ayrımcılığın yok edilmesi ILO'nun öncelikleri arasında yer almaktadır (Yıldız, 2017b: 33-41).

İşyerinde tacizle mücadele edilmesi konusu da ILO'nun son yıllarda üzerinde çalışmalar yaptığı konulardan biridir. ILO, 2019 yılında “Çalışma Yaşamında

Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılması”na yönelik sözleşmeyi kabul ederek çalışma yaşamındaki şiddetin önlenmesini hedeflemiştir. Kuşkusuz çalışma hayatında şiddetin ortadan kaldırılması, kadınların işgücüne katılımını, işyerinde güvenli ortamlarda istihdamını sağlamak bakımından bir hayli önemlidir. Şiddetten arındırılmış işyerlerinin, aile bireylerinin işyerinde huzurla çalışmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

ILO’nun bütün bu düzenlemelerine bakıldığı zaman, temelde bütün çalışanlara yönelik, özelde kadınlara yönelik gerçekleştirdiği sözleşme ve tavsiye kararları yoluyla “aile-iş hayatı uyumunun sağlanması” çerçevesinde referanslar oluşturduğu anlaşılmaktadır.

4. AVRUPA BİRLİĞİ (AB) SÖZLEŞMELERİNDE AİLE’YE BAKIŞ

Avrupa Birliği’nin gerek kurucu antlaşmalarında, gerek direktiflerinde gerekse eylem planları gibi ortaya koyduğu çalışmalarda kadın-erkek eşitliği üzerine vurgulamalar dikkat çekmektedir.

AB Temel Haklar Şartı’nın 9. maddesine göre, evlenme ve aile kurma hakkı, bu hakların kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalar tarafından teminat altına alınır.

AB Temel Haklar Şartı’nın 33. maddesi, “Aile ve İş Hayatı” başlığını taşımakta ve aile’nin, hukukî, ekonomik ve sosyal korumadan yararlanacağı belirtilmektedir.

Aile ve iş hayatını bağdaştırmak amacıyla, herkesin, analıkla ilgili bir sebepten dolayı işten çıkarılmaya karşı korunma ve analık izni ile doğumdan veya evlat edinmeden sonra ebeveyn izni alma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir.

AB’nin ortaya koyduğu çalışmalarda; ağırlıklı olarak “kadın” üzerinden tespitler yapılmaktadır. 1975 yılından itibaren kadınlara yönelik toplam 16 adet direktif çıkarılmıştır. Direktiflerde, eşit ücret, eşit muamele, sosyal güvenlikle muamele eşitliği, hamilelik ve analık süresince korunma, ebeveyn izni konularına yer verilmiştir (Yıldız, 2017b: 51,52).

AB'nin "kadın" konusundaki faaliyetlerinde; eşitlik, ayrımcılık yasağı, analığın korunması, şiddetle mücadele temel öncelikleri oluşturmaktadır. Eşitlik kapsamında; cinsiyet eşitliği, eşit fırsatlar, cinsiyet temelinde ayrımcı olmayan ücret, eşit muamele ve mal ve hizmetlerin sağlanmasında ve erişiminde kadın ve erkeğe eşit muamele başlıkları üzerinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Ayrımcılık yasağı da AB'nin temel önceliklerinden birini oluşturmaktadır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı, ayrımcılık ile mücadele, cinsel tercihlere karşı yapılan ayrımcılıkla mücadele konuları AB belgelerinde vurgulanmaktadır.

Hamilelik ve analık süresince korunma kapsamında, hamile, loğusa veya emziren kadın çalışanların işyerinde sağlık ve güvenliklerinin iyileştirilmesine yer verilmektedir.

Aile ve meslek yaşamının uzlaştırılması da AB'nin altını çizdiği konulardan biridir. Bu kapsamda, ebeveyn izni, kadın ve erkek çalışanların aile ve meslek yaşamlarını uzlaştırabilmesi dikkat çeken kavramlar arasında yer almaktadır.

Şiddetle mücadele kapsamında ise, cinsiyet temelli şiddetin ortadan kaldırılması, kız çocuklarına ve kadınlara karşı şiddetin her şekliyle mücadele edilmesi, her yaştaki kadına ve erkeğe yönelik cinsel ve cinsiyet temelli şiddete karşı koruma sağlanması üzerinde durulmaktadır.

AB, her bireyin kendi cinsiyeti, cinsel ve üreme sağlığı hakkında ayrımcılıktan, baskıdan ve şiddetten uzak bir şekilde özgür ve sorumlu olarak karar vermesine yer vermektedir (Yıldız, 2017b: 70-71).

5. G20 BELGELERİNDE AİLEYE BAKIŞ

2015 yılında Türkiye dönem başkanlığında kurulan W20 (Kadın-20) Platformu cinsiyet eşitliğini sağlayarak küresel ekonomik büyümenin artırılması amacıyla kurulmuştur.

W20'nin, kadının iş gücüne katılım oranının artırılması ve kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyete dayalı olarak ortaya çıkan ücret farklılığının ortadan

kaldırılması gibi hedefleri bulunmaktadır. Ayrıca, kadın girişimciliğinin teşvik edilmesi, kadınların kamusal alanda ve iş dünyasında liderlik pozisyonları elde etmesinin sağlanması, sağlık ve eğitim gibi birtakım sosyo-ekonomik konular da W20'nin gündem maddeleri arasında yer almaktadır

W20'nin 2015 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen ilk zirvesinde şu kararlar alınmıştır: kadınların ekonomik alanda güçlendirilmelerinin eğitim, istihdam ve girişimcilik arasındaki bağlantıların güçlendirilmesi yoluyla sağlanması; sosyal yardımlar (çocuk, yaşlı, hasta ve engellilerin bakımı) için gerekli altyapı mekanizmalarının tesis edilmesi ya da mevcut olanların iyileştirilmesi suretiyle iş ve özel hayat dengesinin desteklenmesi; kamu ve özel sektörde yönetici konumlarındaki kadın sayısının artırılması, kadınların finansal ve üretim varlıklarına ve piyasaya erişiminin sağlanması; işyerlerinde ayrımcılığın ortadan kaldırılması; yasal hakların uygulanması ve fırsat eşitliğinin teşvik edilmesi; kadınların ekonomik, sosyal ve politik ağlarının güçlendirilmesi; kadınlara ait işletmelerin ve inovasyonun desteklenmesi; sürdürülebilir tüketim eğilimlerinin ve yeşil büyümenin oluşturulmasında kadınların öncülüğünün desteklenmesi; kadınlar için yeterli sosyal koruma sağlanması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi (Women's Summit Communiqué, 2015). W20'ye yön çizen bu ilk Zirvede, "aile" konusunun tamamen ıskalanmadığı, aile-iş yaşamı noktasında bazı öneriler ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak temel vurgunun, kadınların ekonomik yönden güçlendirilmesi olduğu görülmektedir.

2019 yılında Japonya Osaka'da düzenlenen Liderler Zirvesi yayınlanan bildirgede, kadınların işgücüne katılımı, kadınlara yönelik ayrımcılıkla ve şiddetle mücadele edilmesi, kadınların kaliteli eğitim imkânlarına kavuşturulması, kadın girişimciliğinin desteklenmesi, ücret farklılıklarının giderilmesi, kadınların dijital imkânlara kavuşturulması, karar verme mekanizmalarında artan temsili gibi konulara odaklanılmıştır (G20 Osaka Leaders' Declaration).

W20'nin amaçlarına ve ortaya koyduğu bildirgelere ve G20 zirve bildirgelerine bakıldığında, içeriğinde, aile söyleminin çok güçlü olarak vurgulanmadığı ancak tamamen de ıskalanmadığı, biraz zayıf kaldığı, temel vurgunun kadınlar üzerinden yürütüldüğü görülmektedir.

6. İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (İİT) BELGELERİNDE AİLE'YE BAKIŞ

İslam İşbirliği Teşkilatı, çalışmalarında, ortaya koyduğu politika belgelerinde aile ve evlilik kurumunun korunmasına yönelik güçlü vurgulara sahiptir.

Aile konusu; gerek bakanlar düzeyindeki toplantılarda, gerek eylem planlarında ve gerekse strateji belgelerinde gündeme gelmektedir.

İİT, 2016'da kabul edilen, 2016-2025 yıllarını kapsayan 10 yıllık eylem planında, aile kurumunun ve bireylerinin güçlendirilmesine yönelik hedefler ortaya koymuştur. Eylem planda; toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve ailenin güçlendirilmesinin desteklenmesi, ailenin desteklenmesi için politikalar geliştirilmesi, aileye, kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve özel ihtiyaçları olan insanlara yönelik etkili ve güvenilir sosyal hizmetler geliştirilmesi (OIC, 2016: 35-37) konularına yer verilmektedir.

İİT, 2019 yılında kabul edilen 2020-2025 arası dönemi hedefleyen “Aile ve Evlilik Kurumunun Güçlendirilmesi” adını taşıyan bir strateji belgesi ortaya koymuştur. İİT ülkeleri için bir rota çizen strateji belgesinde, aile ve evlilik kurumu birlikte zikredilmektedir.

Strateji belgesinde, evlilik ve aile kurumunun değerinin korunması temel amaç olarak belirtilmektedir. “Aile ve Evliliğin Korunması” başlığı altında, ailenin toplumun doğal ve temel ögesi olduğu belirtilmekte, ailenin kadın ve erkek arasındaki evliliğe dayandığı ifade edilmektedir. Strateji belgesine göre; evlenme yaşındaki erkek ve kadınlar evlilikle ilgili kural ve koşullara uygun şekilde evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir, eşlerin tam ve özgür iradeleri olmaksızın evlilik gerçekleştirilemez, yürürlükteki mevzuat, kadın ve erkeğin evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinden sonra eşlerin sahip olduğu hak ve yükümlülükleri belirler.

Strateji belgesine göre, devlet ve toplum, aile haklarının korunmasını sağlama, aile bağlarını güçlendirme, aile üyelerini koruma ve aile üyeleri arasındaki, özellikle kadın ve çocuğa yönelik her türlü şiddet ve istismarı önlemekle yükümlüdür.

Bu kapsamda, sözleşmede öne çıkan diğer temel unsurlar: kadın ve erkek arasında evliliğin desteklenmesi; evlilik ve aile temelinde sürdürülebilir kalkınma

hedeflerine odaklanması; asgari evlilik yaşının belirlenmesi; aile mahkemeleri ve danışmanlık hizmetleri verilmesi; kadın ve erkek arasında sorumlulukların paylaşıldığı ailenin inşa edilmesi; İslami ve genel insani değerler doğrultusunda erkek ve kadınlar arasındaki adalet ve eşitliğin güçlendirilmesi; ailenin Müslüman kimliğinin güçlendirilmesi; iş-aile dengesinin sağlanmasına yönelik aile merkezli ekosistem oluşturulması; ailenin desteklenmesi için kadınların yarı zamanlı olarak istihdama katılımlarının teşviki; aile içi şiddetin suç olarak kabul edilmesi, kadına yönelik tüm şiddet türlerinin ortadan kaldırılması; kadına ve çocuklara yönelik şiddetle mücadele eden yerel ve dini kurumlara finansal ve teknik destek sağlanması; anaerkil ailelerin desteklenmesi; ailenin toplumsal katılımının sağlanması için cinsiyete dayalı stratejiler geliştirilmesi; kadının rolü konusunda negatif algılarla mücadelede medya programlarına yer verilmesi (OIC, 2019) şeklindedir.

Birçok uluslararası kuruluş, günümüzde “kadın” üzerinden kavramlar, söylemler, eylemler ve politikalar geliştirirken İİT de kadın söylemine sahip çıkmakla birlikte, aile ve evlilik söylemini de güçlü bir şekilde sürdürerek, bununla ilgili üst düzey toplantılar gerçekleştirmekte, eylem planları ortaya koymakta ve strateji belgeleri geliştirmektedir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve uluslararası kuruluşların temellerinin atılmasıyla beraber “aile” konusu, temel haklar ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler yapılırken ele alınmıştır.

BM, Avrupa Konseyi, AB gibi uluslararası kuruluşların ortaya koyduğu ilk sözleşmelerde, ailenin toplumun temel birimini oluşturduğu ve devletin aileyi koruma yükümlülüğü üzerinde durulmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi belgeler bütünsel olarak incelendiğinde, evliliğin iki farklı cins arasında ve özgür irade temelinde gerçekleştirilmesinin kastedildiği anlaşılmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı’nın da vurgusu bu yöndedir.

Günümüzde ise aileye yönelik düzenlemeler deklare eden uluslararası sözleşmelerde, “kadın” üzerinden söylemlerin, politikaların oluşturulduğunu, kavramların geliştirildiğini görüyoruz. Birçok uluslararası sözleşmede “cinsel yönelim” kavramının kullanılmaya başlanarak, evlilik dışı ilişkiler ile aynı cinsler arasındaki ilişkilerin meşru görülmesi eğilimi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle “aile” kavramına, geleneksel anlamı ve içeriği dışında farklı anlamlar yüklenmektedir. Fıtrata aykırı olan bu durum, “aile” kavramının içerisinde değerlendirilmemelidir. Sözleşmelerde ailenin güçlendirilmesine yönelik daha fazla belgeye ve yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. AB Temel Haklar Şartı, Kasım 2001 Erişim: http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf
2. Avrupa Sosyal Şartı. Erişim: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AvrupaSosyalSarti.pdf>
3. BM Erişim: Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi. Erişim: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>
4. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Erişim: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>
5. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi. Erişim: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf>
6. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme <https://www.unicef.org/turkey/%-C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
7. G20 Osaka Leaders’ Declaration, 2020. Erişim: <https://g20.org/en/g20/Documents/2019-Japan-G20%20Osaka%20Leaders%20Declaration.pdf>
8. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. Erişim: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>

9. Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi. Erişim: <https://rm.coe.int/1680462545>

10. OIC Strategy for the Empowerment of the Marriage & Family Institution 2020-2025 A Guiding Strategy, 2019. Erişim: https://www.oic-oci.org/upload/departments/family/oic_family_strategy_2020_2025_en.pdf

11. The OIC - 2025 Programme of Action, 2016. <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=16&refID=5>

12. Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme. Erişim: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/GocmenIscilerinVeAileFertlerininHaklarınınKorunmasinaDairSozlesme.pdf>

13. Women's Summit Communiqué, 2015 G20, Turkey. Erişim: <http://www.g20.utoronto.ca/2015/151017-w20.html>

14. Yıldız Neşe (2017a), G20 Gelişimi, Yapısı, Politikaları, Sosyal Boyutu ve L20, HAK-İŞ Konfederasyonu Yayın No: 59 ISBN : 978-975-7820 -29-1

15. Yıldız Neşe (2017b), “Cinsiyet Eşitliği Alanında Uluslararası Referanslar”, Eğitim Modülü Cinsiyet Eşitliği: Fıtratta Farklılık Haklarda Eşitlik Eşit Fırsatlar Eşit Davranma Eşit Katkı, HAK-İŞ Konfederasyonu, Yayın No: 61. ISBN: 978-975-7820-35-2

16. YILDIZ Neşe (2019), “İstanbul Sözleşmesi Tartışmalarına Dair”, 29.07.2019. Erişim: <http://www.emekciteri.com/yazar/ISTANBUL-SOZLES-MESI/301>

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (İİT) VE AİLE POLİTİKALARI¹

Dr. Cem TİNTİN*

Özet

Bu makale, özelde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ülkelerine odaklanarak aile kurumunun önemi hakkında genel bir bakış sunmaktadır. Bu ülkelerdeki aile kurumunun karşılaştığı büyük zorlukları gözden geçirmektedir. Son olarak makale, aile kurumunu güçlendirmek, aile değerlerini korumak ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısını sağlamak amacıyla İİT düzeyinde üstlenilen son politika girişimlerini ve faaliyetleri özetlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile kurumu, Aile politikaları, Evlilik kurumu, İİT, Bölgesel politikalar

1. Giriş

Aile kurumu insanlık tarihinin yapı taşı olarak tanımlanmıştır. Temelde başlıca bütün dinler aileyi insan ilişkilerinin temeli olarak görmektedirler. İslam'da ise aile ilahî ve kutsal bir kurumdur. Ama dünya çapında küreselleşme etkisini artırdıkça, Batı toplumları ve İİT üyesi ülkeler de dâhil olmak üzere dünyadaki çoğu topluluk, aileyi var olan ve her zaman işlevlerini yerine getirmede hazır bir şey olarak görmüştür. İlginç bir şekilde, ailenin varlığı ve yapısal güçlü yönlerinin, bu önemli kuruma yönelik artan zorluklara ve tehditlere rağmen değişmeden kalması gerekiyordu.

Daha da problematik bir şekilde, onlarca yıldır klasik iktisat teorileri ve siyaset teorisindeki klasik yaklaşımlar yanlış bir şekilde bireyciliğin ve modern iktisadi

1 Burada ifade edilen içeriğin, görüşlerin ve yorumların sorumluluğu sadece yazarın görüşüdür ve hiçbir şekilde SESRIC'in veya Üye Devletlerinin, ortaklarının veya İİT'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

* Uzman Araştırmacı, İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi, SESRIC

anlayışın, ekonomik üretimi aileden uzaklaştırarak ve ulusun refah işlevlerini genişleterek aile ve evlilik kurumlarını giderek işlevsiz hale geleceğini öngörmüştür. Bu bağlamda bu şekildeki anlayış ve yorumlar, evlilik kurumu ve aile üzerindeki baskı ve tehditleri de artırmıştır. Sonuç olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile İİT üyesi ülkelerde de dâhil olmak üzere birçok devlet, işlevlerini eski haline getirmek, birliğini güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısını artırmak için aile kurumu üzerinde mevcut politikalarını gözden geçirmeye ve yenilerini tasarlamaya başladılar.

İİT üyesi ülkelere rehberlik sağlamak için İİT düzeyinde yanıtlar ve ortak politikalar geliştirmek amacıyla aile politikaları da İİT'nin gündeminde giderek artan bir önem kazanmıştır. Bu arka plan ışığında, makale İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) bu kritik alandaki politika ve girişimlerine genel bir bakış sunmaya çalışmaktadır.

2. Aile Kurumu ve Önemi

Aile ve evlilik birliği kurumunun toplumların hayatta kalması ve refahı için temel olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak, ailenin (ve evlilik hayatının) neden bu kadar temel bir öneme sahip olduğunu anlamak zorunludur. Bu noktada kapsamlı bir anlayış eksikliği, politika yapıcılarının İİT üyesi ülkelerde evlilik ve aile yaşamına karşı ortaya çıkan zorlukları ve refah beklentilerini belirlemelerini engelleme potansiyeline sahiptir. İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi SESRIC'e (2017) göre, aile ve evliliğin temel işlevleri dört kategoriye ayrılabilir: üreme, psikolojik, sosyo-kültürel ve politik ve ekonomik işlevler. Daha spesifik olarak, aile kurumu, toplumların sağlıklı bir şekilde hayatta kalması için önemli işlevlere sahiptir. Bu işlevlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Evlilik oranı, nüfus oluşumu ile ilişkilidir; bu nedenle evlilik birliğinin korunması toplumların hayatta kalması için bir gerekliliktir.
- Üreme artışını düzenleyerek, evlilik ve aile birliği riskli üretici davranışları azaltır ve halk sağlığını güvence altına alınır.

- Aile ortamı, erken çocukluk gelişimi için belirleyici faktördür. Aile kurumu, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik için gerekli olan gelecek nesillerin beşeri sermayesini üretir.
- Aile ve evlilik hayatı, üyelerine duygusal destek sağlamakta ve gündelik yaşama ve dış stres faktörlerine karşı bir tampon görevi görmektedir (SES-RIC, 2017).
- Aile, kurallara ve normlara bağlı bireyler ortaya çıkararak toplumu ve sosyal düzeni mümkün kılmada ve çocuklara, bireysel yaşamları aşan bir topluluk ve düzen olduğunu tanıtmada halka açık bir çağrı yapmaktadır.
- Aile kurumu, iyi vatandaşlık davranışını kolaylaştırır.
- Çeşitli sektörlerin finansal sürdürülebilirliği ve büyümesi, aile tüketimine ve aile merkezli tüketim kararlarına bağlıdır.
- Aileler yalnızca GSYİH'nın önemli bir bölümünü oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda eşitlikçi davranış, girişimcilik, sosyal sorumluluk ve hayırseverlik ile bir ekonomik kültür oluştururlar.
- Aileler hem üreticiler hem de tüketiciler kadar mikroekonomide büyük rol oynarlar. Tüketici harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturmakta ve aslında, belirli sektörlerin sürdürülebilirliği ve büyümesi büyük ölçüde ailelere ve evlilik birliğine bağlıdır.

Küreselleşme ve sanayileşme, kentleşme ve teknolojik büyüme gibi ilişkili süreçler sadece aile ve evliliğin oluşum modellerini ve değerlerini etkilemekle kalmadı, aynı zamanda da ailenin gücü ve işleyişine de meydan okumaya başladı. Özellikle Batılı toplumlar, bu tür zorluklardan sert bir şekilde etkilenmiş ve bazı akademisyenlerin yaşadıkları süreci 'aile krizleri' olarak adlandırmalarıyla sonuçlanmıştır (Baskerville, 2009). Bu, tek ebeveynli haneler ve çocuksuz evlilikler olarak geleneksel olmayan aile modelindeki bir artışla karakterize edilmekte, onlarla birlikte çocukların gelecekteki sonuçları veya ekonomik büyüme ile ilgili çok çeşitli zararlı sonuçları da beraberinde getirecektir.

Ekonomik yapılardaki değişim, aile ve evlilik yaşamını etkilemeye devam etmektedir. Politika yapıcılar ve akademisyenler, toplumsal değişimlerden etkilene- nin yalnızca aile ve evlilik birliği olmadığını farkına varmışlardır. Aksine, ailenin zayıflaması uzun soluklu ve karmaşık problemlere yol açmakta ve bunlar ahlaki kaygıların çok ötesine geçmektedir. Örneğin, evlilik oranının düşürülmesi, ülke- lerin yeniden üretme ve ekonomik büyümeyi sürdürme yeteneklerini etkilemek- tedir. Aile yapısının gücündeki düşüş, oy verme sürecini ve vatandaşlık görevi duygularını da etkilemektedir. Benzer şekilde, bireylerin ve halkın ruhsal sağlığını ve çocukların gelişim durumlarını da olumsuz etkilemektedir.

3. İİT Ülkelerinde Aile Kurumunun Karşılaştığı Zorluklar

Aile literatürüne yapılan genel bir bakış, İİT ülkelerindeki aile kurumunun çok sayıda ve karmaşık zorluklarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zor- luklar sosyal, ekonomik, yasal, kavramsal, tıbbi ve kültürel olmak üzere çeşitlilik göstermektedir (OIC, 2019). İİT genelinde evlilik ve aile kurumunu güçlendirme- yi amaçlayan etkili politikalar geliştirmek ve bunları etkin bir şekilde uygulamak için, bu zorlukların uygun şekilde belirlenmesi zorunludur.

Entelektüel ve kavramsal zorluklar, bireylerin, toplulukların, toplumların ve diğer aktörlerin evlilik ve aile kavramına ve onun özüne, amaçlarına ve değerlerine yönelik tutumları ve karmaşık algıları ile ilgilidir. Aile ve evliliğin anlamını etki- leyen küreselleşme ve postmodernist eğilimlerin etkisiyle, doğası, özü, rolleri ve işlevi yerini yeni ve çoklu tanımlarla değiştirilmeye başlanmıştır. Evlilik dışı yaşam ve tek ebeveynli aileler gibi yeni modeller daha popüler hale gelmiştir.

Pek çok İİT ülkesi, dünya genelinde meydana gelen entelektüel ve kavramsal zorluklardan muaf değildir. Son eğilimler, ilk evlenme yaşının İİT genelinde bir artış içinde olduğunu, doğurganlık oranının düştüğünü ve evli olmayan bireyle- rin sayısının yükseliş eğiliminde olduğunu göstermektedir (SESRIK, 2018) Son zamanlarda, evlilik oranları düşmekte ve boşanma oranları İİT ülkelerinde art- maktadır. Sonuç olarak, evliliğin karakteri değişmektedir. Bu sosyal, ekonomik ve teknolojik değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Yüksek boşanma oranları, tek ebeveynli aileler gibi geleneksel olmayan oluşumlara neden olurken, düşük evlilik

oranları, geleneksel aile yapısını da test eden hiç evlenmemiş bir kategori oluşturmaktadır.

Özellikle ilk evlenme yaşı (AFM), artan ilk evlenme yaşı doğurganlık oranlarını olumsuz etkilediği için evlilik ve aile birliği için önemlidir. İlk evlenme yaşı küresel çapta artmakta ve bu nedenle ilk doğumdaki yaş da onunla beraber artmaktadır. İlk evlenme yaşının artması, şimdilik pek çok İİT ülkesinde ciddi bir sorun teşkil etmemektedir. Bununla birlikte, bazı İİT ülkesinde artış gözlemlenmektedir. İlk evlilik yaşının, artan kentleşme, sanayileşme ve eğitimsel kazanımla birlikte nihayetinde daha da artması beklenmektedir.

Erken yaşta evlilik, kadınların ve bebeklerinin sağlığını riske attığı için aile ve evlilik birliği üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Çiftler arasındaki yaş farkı, İİT ülkelerindeki çiftler arasında sınırlı uyum ve ailelerin ve evliliklerin mutluluğunda ve refahında azalma gibi sorunlara neden olmaktadır.

Bazı İİT ülkelerinde görülen artan boşanma oranları, aile kurumunun rolü ve önemi ile ilgili kültürel tartışmalar, doğurganlık oranlarının düşmesi, aile değerlerinin kaybı, evlilik ve aile kurumu nedeniyle ailelerin işlevsizliği gibi bir takım nedenlerden dolayı İİT ülkelerinde özel ilgiyi de beraberinde getirmektedir. Özetlemek gerekirse, İİT ülkelerindeki aile ve evlilik kurumunun karşılaştığı başlıca zorluklar şu şekilde sıralanabilir:

- Evlilik oranları düşmekte ve boşanma oranları artmaktadır.
- Azalan doğurganlık oranları, nüfus yapısında daha yaşlı insanlara artması yönünde bir değişikliğe neden olmaktadır.
- Hane halkı büyüklüğünün küçülmesi, aile büyüklüğünü ve ailenin bazı geleneksel işlevlerini etkilemektedir.
- Sanayileşmenin yükselişi ve istihdam eğilimlerinde tarımdan tarım dışı sektörler (hizmetler ve sanayi) doğru görülen büyük değişim aile kurumunu çeşitli şekillerde etkilemiştir. Modern yaşam, evliliğin karakterini değiştirmiştir. Bu gelişmeler, bireylerin evlilik ve çocuk kurma ve yatırım yapma teşviklerini etkileyen yaygın sosyal, yasal ve teknolojik değişikliklerin ardından meydana gelmiştir (Isen ve Stevenson, 2008).

- Hızlı kentleşme, ebeveynlerin çocukların eğitimi için harcadığı zamanı azaltmıştır. Ayrıca kentsel alanlarda, ailenin daha fazla üyesinin işgücü piyasalarında aktif olması gerektiğinden, aile üyeleri birlikte geçirmek için sınırlı zaman ve fırsatlara sahiptir.
- Eğitim sistemi içerisinde hem erkek hem de kadın nüfus yükseldikçe, refah, gelir ve mutluluk açısından yaşamdan beklentileri değişmiş ve bu nedenle, görece düşük eğitilmiş olanlara göre evlilik kararı almak onlar için daha zor hale gelmiştir. (Retherford, 2001).
- Kendine ve maddiyata karşı artan bir vurgu, insanları aile kurmaktan veya hedeflerini gerçekleştirmekten alıkoyarak, sadece daha küçük ailelere değil, aynı zamanda çocuk yetiştirme ve aile oluşumunda gecikmelere neden olmaktadır.

Tüm bu eğilimlerin, aile kurumunun oynadığı rol ve miras kalan aile değerleri üzerinde ciddi sonuçlar getirmesi beklenmektedir. Bu büyük zorlukların üstesinden gelmek için birçok İİT ülkesi, evlilik ve aile kurumlarını güçlendirmek için kendi ulusal politikalarını ve stratejilerini hâlihazırda geliştirmişlerdir.

4. İİT'nin Aile Kurumunu Güçlendirme Çabaları ve Son Dönemdeki Politika Girişimleri

Yeni dönem, ailelerin ve evlilik birliğinin yapısında önemli değişiklikleri tetiklemiş ve küreselleşme ve buna bağlı süreçler, bu değişiklikleri İİT toplumları da dâhil olmak üzere tüm dünyaya yayarak daha da teşvik etmiştir. İİT, ailenin korunmasına, güçlendirilmesine ve dönüştürülmesine özel bir önem vermektedir. Sağlıklı ve düzgün işleyen bir evlilik kurumu olmadan aile kurumunun değerlerini korumanın ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısını artırmanın imkânsız olduğu da kabul edilmektedir. Bu bağlamda, İİT'nin aile kurumu konusundaki anlayışı, sürdürülebilir kalkınmada dinamik roller için eğitim, öğretim, bilgi transferi, yetenek geliştirme ve ailenin hazırlanmasının önemi ve rolünü vurgulamaktadır.

Bu bilgiler ışığında, İİT ve ilgili organları, evliliği ve aile kurumunu güçlendirmenin önemini vurgulamak amacıyla için bir dizi faaliyet ve girişimde bulunmuştur. Bu bağlamda:

➤ İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) On Yıllık Eylem Programı-2025'te aile, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve özel ihtiyaçları olan kişiler için etkili sosyal hizmetlerin sağlanması çağrısında bulunmaktadır (OIC, 2016a). Belgede aşağıdaki gibi bir dizi hedef belirlenmiştir:

- Cinsiyet eşitliğini ve ailenin güçlendirilmesinin teşvik edilmesi;
- Aile ve sosyal güvenliği sağlanmasına yönelik politikaların teşvik edilmesi;
- Aile, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve özel ihtiyaçları olan kişiler için etkili ve güvenilir sosyal hizmetlerin geliştirilmesi.

➤ Şubat 2017'de Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde Evlilik ve Aile Kurumu ve Değerlerinin Korunması Konulu Birinci İİT Bakanlar Konferansı düzenlendi. Konferans kararlarının ardından İslam, Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ISESCO) ile işbirliği içinde İİT Genel Sekreterliği, 29-30 Mart 2018 tarihlerinde Fas'ın Rabat kentinde bir çalıştay düzenledi. Bu çalıştay boyunca, İİT Evlilik ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi Stratejisi tartışıldı.

➤ Aralık 2019'da, Sosyal Kalkınma ile ilgili Birinci Bakanlar Konferansı, İstanbul, Türkiye'de düzenlendi. Konferans, 'Evlilik ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi için İİT Stratejisini' kabul etti. Belge, evlilik ve aile kurumunun mevcut ve gelecekteki zorluklarını gözden geçirmenin yanı sıra, İİT ülkelerine bu zorlukların üstesinden gelmek ve aile kurumunu güçlendirmek ve aile kurumunun sürdürülebilir kalkınmaya katkısını iyileştirmek için ayrıntılı politika seçenekleri sunmaktadır. Belge aynı zamanda en iyi uygulamaların paylaşılmasını sağlamak ve karşılıklı fayda sağlayan faaliyet ve programlara dahil olmak gibi İİT üyesi ülkeler arasında işbirliğini artırmanın yollarını ve araçlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Stratejik belge, İİT tarihinde aile kurumuna verilen yüksek önemi gösteren kilit bir rol taşımaktadır. Bu önemli alanda İİT düzeyinde bir kılavuz belgesinin benimsenmesinin İİT içi işbirliğini daha da artırması beklenmektedir.

➤ Evlilik ve aile kurumunun artan önemi doğrultusunda, İİT "İİT Üye Devletlerinde Aile Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Başarıları için Özel Önlemler ve Göstergeler üzerine bir Çalıştay" düzenledi.

10-11 Aralık 2018 tarihlerinde Cidde’de yapılan çalıştayda, İKÖ’ye üye ülkelerin ve organların yaygın katılımı, aile meselesinin muazzam enerjisini ve ilgisini ifade etmiştir. Çalıştayın amacı, aile perspektifinden Sosyal Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için belirli önlemlerin alınabileceği yolları ve araçları tartışmaktır.

➤ Geçtiğimiz son yirmi yılda kadınların karşılaştığı zorluklar ve cinsiyet eşitsizliği sorunları, ulusal, bölgesel ve uluslararası kurumların kalkınma gündemlerine dahil edildi. Kadınların hayatın her alanında güçlendirilmesi, yalnızca cinsiyet eşitsizliklerini ele almak için değil, aynı zamanda evlilik ve aile kurumlarını güçlendirmenin kritik bir yoludur. Özellikle, 2016 yılında İstanbul’da “İİT Üye Devletlerinin Gelişiminde Kadının Rolü Bakanlar Konferansı Altıncı Oturumu” sırasında “Kadınların İlerlemesi için İİT Eylem Planı (OPAAW)” nin kabul edilmesi İİT düzeyinde ayrı bir önem arz etmektedir. OPAAW, kadınların statüsünü iyileştirmek ve İİT ülkelerinin kalkınmasındaki rollerini güçlendirmek amacıyla bir politika eylemleri listesi sunmaktadır (OIC, 2016b).

➤ Son olarak, ilgili İİT kurumları, özellikle SESRIC, evlilik ve aile kurumu ile ilgili sorunların ele alınmasında aktif bir rol oynamaktadır. SESRIC, doğrudan ailenin refahı ve değerinin korunmasıyla ilgili bir dizi rapor hazırlamıştır. “İİT Üyesi Ülkelerde Cinsiyet ve Ailenin Refahı” konulu SESRIC raporu, İİT ülkelerindeki aile yapılarına zarar veren ve aile bağlarını zedeleyen ve cinsiyet eşitsizliğinin önemini vurgulamaktadır. (SESRIC, 2015). SESRIC ayrıca 2017’de “İİT Ülkelerinde Aile Değerlerinin Korunması ve Evlilik Kurumu” hakkında bir rapor hazırlayarak aile ve evlilik kurumunun nasıl güçlendirileceğine dair bir dizi tavsiyede bulunmuştur. Aile kurumunun sürdürülebilir kalkınma ile nasıl bağlantılı olduğunu analiz eden “Aile Kurumu ve Sürdürülebilir Gelişme Hedefleri: Ailelerin Sürdürülebilir Kalkınmada Oynadıkları Temel Roller” raporu SESRIC (2019) tarafından yayınlandı.

Doğrudan evlilik ve aile kurumu ile ilgili yukarıda belirtilen girişimlerin yanı sıra, İİT çok sayıda rapor hazırlamış ve evlilik ve aile meseleleriyle dolaylı olarak bağlantılı çeşitli forumlar, çalıştaylar, sempozyumlar ve uzman düzeyinde toplantılar düzenlemiştir. Bunlar, kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar ve engelli insanlarla ilgili konuları içermektedir.

5. Sonuç

Bu makale, aile kurumunun İslam dünyasının yanı sıra dünya genelindeki toplumlarımızda en küçük birim olarak kritik rolünü koruduğunu ortaya koymuştur. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin sonucunda, aile kurumu ile sürdürülebilir kalkınma arasında organik bağlar olduğu ortaya çıkmıştır. Sağlıklı ve düzgün işleyen bir evlilik kurumu olmadan, iyi işleyen aile birliklerini sürdürmek imkânsızdır. Bu nedenle evlilik, aile kurumunun ayrılmaz bir parçasıdır.

Aileler toplumlarda çeşitli görevler üstlenirler. Bunlardan en önemlisi, aile kurumunun toplumların sağlıklı ve birleşik kalmasına yardımcı olmasıdır. Bu şekilde aile, sürdürülebilir büyüme ve gelişmenin merkezinde yer almaktadır. Kritik önemine rağmen, son yıllarda artan sayıda faktör aile değerlerini etkilemeye ve aile kurumu için çeşitli şekillerde tehdit oluşturmaya başlamıştır. Özellikle demografik, ekonomik ve kültürel zorlukların yanı sıra politika oluşturmadaki zorluklar, İİT üyesi ülkelerde temel endişe alanlarını oluşturmaktadır.

Üye ülkeler arasında geniş bir rehberlik sağlamak ve işbirliğini geliştirmek için İİT, evlilik ve aile kurumlarını güçlendirmek için bir dizi girişimde bulunmuştur. En önemlisi, 2019'da "Evlilik ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi için İİT Stratejisi" nin benimsenmesi önemli bir kilometre taşıdır. Bu karar, İİT üyesi ülkelerde aile kurumunun karşılaştığı tehditlere karşı koyma konusunda ortak bir anlayış ve güçlü bir irade ortaya konduğunu göstermektedir. İİT ülkeleri strateji belgesinde sıralanan tavsiyeleri takip ettikçe, aile kurumunun kendi değerlerini koruyarak İslam dünyasında daha da güçlenmesi beklenmektedir.

Kaynakça

1. Baskerville, S. (2009), Freedom and the Family: The Family Crisis and the Future of Western Civilization. Humanitas Vol. XXII, No. 1-2.
2. Isen A. and B. Stevenson (2008). "Women's Education and Family Behavior: Trends in Marriage, Divorce and Fertility," NBER Chapters, in: Topics in Demography and the Economy National Bureau of Economic Research, Inc.

3. OIC (2016a), OIC-2025: Programme of Action, Link: <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=16&refID=5>
4. OIC (2016b), Link: https://www.oic-oci.org/upload/documents/opaaw/opaaw_en.pdf
5. OIC (2019), OIC Strategy for the Empowerment of the Marriage and Family Institution: 2020-2025. Link: https://www.oic-oci.org/upload/departments/family/oic_family_strategy_2020_2025_en.pdf
6. Retherford, R.D., Ogawa, N., and Matsukura, R. (2001), Late Marriage and Less Marriage in Japan, Population and Development Review, Volume 27, Issue 1, March 2001, Pages 65–102.
7. SESRIC (2015), State of Gender and Family Well-being in OIC Member Countries, Ankara, Link: <https://www.sesric.org/files/article/505.pdf>
8. SESRIC (2017), Safeguarding Family Values and the Institution of Marriage in OIC Countries, Ankara. Link: <https://www.sesric.org/files/article/572.pdf>
9. SESRIC (2018), OIC Women and Development Report 2018: Enhancing Women Entrepreneurship for Development, Ankara. Link: <https://www.sesric.org/files/article/646.pdf>
10. SESRIC (2019), The Institution of Family and SDGs: The Key Roles Families Play in Sustainable Development, Ankara.

TOPLUMSAL DEĞERLERİN TÜRK AİLE HUKUKUNDAKİ YANSIMALARI

Dr. Ümmühan KAYA*

ÖZET

Toplumsal değerlerin oldukça etkili olduğu aile kurumu, toplumun temelini teşkil etmektedir. Buradan hareketle Türk hukuku bakımından ailenin korunması amacı öne çıkmakta ve aile hukukuna ilişkin kurallar genel olarak emredici ve devletin müdahalesine açık kurallar olarak şekillenmektedir. Buna karşılık yeni yaklaşımlar doğrultusunda toplumsal değerlerden arındırılmış, esnek ve bireyi esas alan bir aile anlayışının benimsenmesi gerektiği dile getirilmektedir. Ancak toplumun temelini oluşturan aile kurumunun kutsallığı anlayışından ve onun korunması amacından vazgeçilemez. Tüm yaklaşımlarda esas alınan çocuğun korunması amacına ise ancak ailenin korunması ile ulaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Ailenin korunması, toplumsal değerler, çocuğun korunması.

I. Aile Hukukunun Özellikleri

Anayasa'nın 41. maddesinde belirtildiği üzere aile, toplumun temelini oluşturur ve eşler arasındaki eşitliğe dayanır. Türk Medeni Kanunu'nun ikinci kitabı Aile hukukuna ayrılmıştır. Buna karşılık söz konusu düzenlemelerde ailenin tanımına rastlanmamaktadır.

Aile hukuku toplumsal değişimlerin etkisini doğrudan hisseden¹, hatta belirli akımlar sonucunda toplum henüz değişime uğramadan dahi arzu edilen hedefler için hukuki düzenlemelere konu olan bir hukuk dalıdır.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

1 Serozan, Rona/Başoğlu, Başak/Kapancı, Berk; "Aile Hukukunun Özellikleri, İlkeleri ve Gelişimi", Prof. Dr. İlhan Ulusan'a Armağan, C. II, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 531-561. İnternet erişimi için bkz. <https://www.jurix.com.tr/article/5632>, pdf hali s. 1-29, s. 7. Aile kurumunun ilk zamanlardan bugüne kadar olan serüvenine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin Epik, Meryem/Çiçek, Özal/Altay, Selin; "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Roller", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, C. 17, S. 38, 2017, s. 35-58, erişim için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/336647> makalenin pdf hali için s. 4 vd.

Aile her ne kadar hukuki düzenlemelere konu olan bir kurum olsa da hukuk dışı birçok unsura sahiptir. Günlük olayların yaşandığı, dini inanışların, ahlaki değerlerin, örf ve adetın oldukça baskın olduğu² aile kurumunu düzenlemeye çalışan hükümler, diğer hukuk dallarına göre daha az uygulama alanı bulabilmektedir³. Aile hukukuna ilişkin kuralların boşanma veya üçüncü kişiler ile ilişkilerin söz konusu olduğu hallerde uygulama alanı bulduğu, bunlar dışında ölü bir hukuk olduğu öğretide dile getirilmektedir. Bu sebeple aile hukuku düzenlemeleri toplumsal kabulleri bünyesinde barındırdığı sürece fiili olarak uygulama alanı bulan, aksi halde aile içinde uygulama bulmayan yalnızca soyut ve etkisiz hükümler olarak kalacaktır⁴. Bu özellikler, öğretide “aile hayatında hukukun yokluğu kural, varlığı ise istisnadır”⁵ cümlesi ile net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Aile hukukunda eşler ve çocuklar için birçok yükümlülüğten bahsedilse de bu yükümlülüklerin birçoğunun zorla yerine getirilmesi veya dava edilmesi mümkün değildir (Sadakat yükümlülüğü, evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğü vs.). Bu yükümlülükler manevi ve ahlaki niteliklere sahiptir⁶. Böylece aile hukuku düzenlemeleri oldukça soyut ve az uygulanan kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır⁷. Bunun yanında aile hukuku kuralları şekle bağlı, sınırlı sayı ilkesine tabi, emredici ve devletin müdahalesine açık kurallardan oluşmaktadır⁸.

Medeni hukukun dalları olan borçlar hukuku ve aile hukuku birbirinden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Borçlar hukukunda bireylerin irade özerkliği oldukça önemli addedilmekte ve bu kapsamda bireyi esas alan düzenlemeler söz konusu olmaktadır. Zira borçlar hukuku ilişkilerinde genellikle birbirini tanımayan kimseler bir hukuki ilişkinin tarafı olmaktadır. Buna karşılık aile hukukunda bireycilikten ziyade, birlikte yaşama düşüncesine sahip kimselerin oluşturduğu aile topluluğunun korunması söz konusu olmaktadır. Ayrıca aileyi oluşturan bireylerin sahip olduğu haklar aile topluluğu içinde farklılaşmakta ve ailenin üstün

2 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 5.

3 Koçhisarlıoğlu, Cengiz; “Aile Hukuku Kavramlarının Farklılığı”, AÜHFD, C. 53, S. 3, 2004, s. 20. Benzer şekilde bkz. Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 3

4 Koçhisarlıoğlu, s. 21-22.

5 Koçhisarlıoğlu, s. 20 vd.

6 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 17

7 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 3.

8 Dural, Mustafa/Öğüz, Tufan/Gümüş, M. Alper; Türk Özel Hukuku C. III Aile Hukuku, 10. Bası, İstanbul 2015, s. 4-5; Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 3.

yararları çerçevesinde bu haklar yeniden konumlandırılmaktadır. Ailenin çıkarları yanında bireylerin hak ve özgürlüklerinin sınırsız olarak korunmasından bahsedilemez⁹.

II. Aile Hukukunun Gelişimi

Eski Türk toplumunda aile olmanın ilk adımını oluşturan evlilik için kadınların iradelerinin önemsendiği, tek eşliliğin yaygın olduğu bir anlayış hakimdir. Evlilik içinde kadınların hukuki durumlarının erkeklere oldukça yakın olduğu görülür¹⁰. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra tüm hayatlarını buna göre şekillendirmişler ve dini kuralların yanında kendi örf ve adetlerini de uygulamaya devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sona ermesine kadar bu anlayış benimsenmiştir. Osmanlı Aile Hukuku'nda Kur'an'da öngörüldüğü üzere kadınların erkeklere Allah'ın emaneti olduğu ve kadınlara iyi davranılması gerektiği esası dikkate alınmıştır. Aile ilişkilerinde evin reisinin koca olduğu belirlenmekte¹¹, erkeğin tek eşle evlilik yapması tavsiye edilmekle birlikte erkeğe tanınan birden fazla kadınla evlenme hakkı ise bazı şartlara bağlanmaktadır¹². Osmanlı döneminde çok eşliliğin yaygın olmadığı, oldukça az rastlandığı ve çok eşlilik oranının dönem dönem %3 ile %12 arasında değiştiği belirtilmektedir¹³. Zira ailelerin bu hususta hassas davrandığı ve evli erkeklere kızını vermeyi tercih etmediği ifade edilmektedir¹⁴.

Türk hukuku bakımından bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kadınların çalışma hayatına katılması, eğitim alma imkanlarının artması aile hukukunu da etkileyen önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda aktif olmaya başlaması, aile hukukuna ilişkin düzenlemeleri ve düzenleme yapılma ihtiyacını doğurmuştur¹⁵.

9 Koçhisarlıoğlu, s. 23-26.

10 Konan, Belkıs; "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Kadınının Aile Hukukundaki Durumu", Yasama Dergisi, S. 33 (2016), s. 8 vd.; Tekin Epik/Çiçek/Altay, pdf hali s. 15 vd.

11 Konan, s. 12 vd.

12 Hatemi, Hüseyin/Kalkan Oğuztürk, Burcu; Aile Hukuku, 4. Bası, İstanbul 2014, § 4 Nu. 29.

13 Konan, s. 19. Belirli dönemlerde belirli bölgelerde oldukça düşük olan çok eşlilik oranları için bkz. Aydın, M. Akif; Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul 2017, s. 80 vd.

14 Akyılmaz, Gül ; "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", <https://www.altayli.net/osmanli-aile-hukukunda-kadin.html>

15 Ünal, Mehmet; "Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", AÜHFD, C. 34, S. 1, 1977, s. 215

Aile hukuku üzerinde toplumsal değerlerin oldukça etkin olması, Osmanlı'da Tanzimat sonrası başlayan kanunlaştırma hareketlerinde de etkisini göstermiş ve bu sebeple aile hukuku o dönemin kanunlaştırma hareketlerinde yer almamış, Mecelle'de aile hukukuna yer verilmemiştir. Aile hukukunun hassas yönlerinin bulunması, Osmanlı'da farklı din ve mezhepten birçok insanın bir arada yaşaması bunun sebepleri arasında sayılmaktadır¹⁶. Osmanlı döneminde aile hukukuna ilişkin en önemli hukuki düzenleme 1917 yılında yürürlüğe giren Hukuk-ı Aile Kararnamesidir¹⁷. Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup kişilere ilişkin ayrıntılı düzenlemeleri de içeren Kararname hem muhafazakâr hukukçular hem de gayrimüslimler tarafından şiddetle eleştirildiği için kısa süre uygulamada kalmış, 1919 yılında Osmanlı'da yürürlükten kaldırılmıştır¹⁸. Buna karşılık Hukuk-ı Aile Kararnamesi İslam ülkelerinde büyük bir ilgi uyandırmış ve 1950'li yıllara kadar farklı ülkelerde uygulama alanı bulmuştur¹⁹. Kararnamenin, Hanefi mezhebi dışında diğer üç mezhepten de yararlanarak düzenlenmesi sonucunda kadının boşanma hakları genişletilmiş, çok eşliliğin önlenmesi için kadının evlenme sırasında tek eşliliği şart koşabileceği kabul edilmiştir. Yine Kararname'ye göre evliliğin resmi bir makam önünde gerçekleştirilmesi ve tescili gerekmektedir²⁰. Evlenme ehliyeti bakımından ilk defa bir yaş sınırının zikredilmesi yine bu Kararnamenin özellikleri arasında yer alır²¹. Kararnamenin Türk Aile Hukuku bakımından oldukça önemli bir yere sahip olduğu, eksikliklere rağmen o günün ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçladığı ve Kararnamenin 1923 ve 1924 yıllarında aile hukukuna ilişkin düzenleme taslaklarına örnek teşkil ettiği, ayrıca İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesinde de etkisinin olduğu öğretilmektedir²².

vd.; Aydın, s. 161 vd.; Kılınç, Ahmet; "İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984'ün Mukayesesi", ERÜHFD, C. XIV, S. 2, 2019, s. 628-629; Küçüktiryaki, Ahmet Yasin; "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler Ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 26, 2014/2, s. 185 vd.; Konan, s. 20.

16 Ünal, s. 205, 208; Küçüktiryaki, s. 178. Aile hukukunun içe dönük yönünün bu alandaki kanunlaşma hareketlerini geciktirdiğine ilişkin bir başka örnek olan Malezya örneği için bkz. Kılınç, s. 636-637.

17 Aydın, s. 157-158; Küçüktiryaki, s. 181.

18 Aydın, s. 197 vd.; Kılınç, s. 638; Konan, s. 25-26. Eleştirilerin ayrıntıları için bkz. Küçüktiryaki, s. 194 vd.

19 Aydın, s. 158; Küçüktiryaki, s. 182-183. Benzer şekilde bkz. Ünal, s. 212.

20 Aydın, s. 176 vd.; Konan, s. 19 vd.

21 Ünal, s. 226-227.

22 Ünal, s. 227; Konan, s. 26-27.

III. Toplumsal Değerlerin ve Dönüşümlerin Medeni Kanunumuz Üzerindeki Etkileri

Cumhuriyet'in ilanından sonra İsviçre Medeni Kanunu'nun ıktıbası yoluyla 1926 yılında 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi yürürlüğe girdi. Söz konusu Kanun, dini törenle evlenmeyi dikkate almamakta yalnızca evlendirme memuru önünde gerçekleşen evlenmeleri kabul etmektedir. Evlenmenin resmi memur önünde yapılması kurucu şart olduğu için bu şarta uyulmadan gerçekleşen evlilikler yok hükmündedir. Ancak bu düzenleme resmi makam önünde gerçekleşmeyen yalnızca dini törenle yapılan evlenmelerin tamamının önüne geçemedi. Bu sebeple toplumun bazı kesimlerinin yalnızca dini törenle gerçekleştirdikleri evlilikleri resmi olarak da geçerli bir evliliğe dönüştürmek için ilki 1933'te olmak üzere farklı tarihlerde özel kanunlar çıkartılmıştır²³. Bilhassa 1981 ve 1991 tarihli kanunlarda o dönemde geçerliliğini sürdüren sahih-sahihs olmayan nesep ayrımının da etkisiyle evlilik dışı sayılan çocukların soybağının düzeltilmesi ile resmi olarak geçerli bir evlilik ilişkisi dışında süren birlikteliklerin idari yollarla geçerli bir evliliğe dönüştürölmesine izin verilmiştir. Aralarında evlenme engeli olmayan, bu birliktelikten çocuğu olan çiftlerin başvurusu üzerine beraber yaşamaları evlilik olarak tescil edilmiştir. Tescil geçmişe etkili değıldir²⁴.

Yine bu Kanunla çok eşliliğin önüne geçilmesi amacıyla önceki evlilik bir evlenme engeli olarak düzenlenmiş ve bu halde yapılan ikinci evliliğin mutlak butlanla batıl olduğuna işaret edilmiştir²⁵. Bu düzenleme ise Cumhuriyet'ten önceki fiili durumla büyük ölçüde uyuşmaktadır. Zira daha önce de değinildiği üzere Osmanlı toplumunda çok eşlilik yaygın değildi, az bir oranda görölüyordu. Bu sebeple Medeni Kanun'un çok eşliliği yasaklayıp tek eşliliği kabul etmesi zaten toplumun büyük çoğunluğunun tercih ettiğı bir yol olması sebebiyle bu düzenlemenin büyük oranda toplumda karşılık bulup uygulandığından bahsedilebilir.

Bir diğerk farklılık evlenme yaşına ilişkindir. 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi evlenme yaşı olarak erkeklerde onsekiz yaşı, kadınlarda ise onyediy yaşı doldurulması şartını aramıştır. Buna karşılık önceki uygulamada evlenmek için kadın ve

23 Dural/Öğüz/Gümüş, s. 7, 76.

24 Dural/Öğüz/Gümüş, s. 78.

25 Dural/Öğüz/Gümüş, s. 8.

erkeğin bülüş çağına erişmiş olması yeterli olduğu için bu düzenleme toplumun o ana kadar ki uygulamalarına nazaran yüksek bir yaş sınırı getirdiğinden 1936 yılında yapılan bir değışiklik ile kadınların onbeş erkeklerin ise onyedi yaşını doldurduğunda evlenebilecekleri düzenlenmiştir. 2002 yılında yürürlüğe giren 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ise evlenme yaşını erkek ve kadın için aynı olacak şekilde onyedi yaşın doldurulması olarak belirlemiştir²⁶.

Toplumsal değerlerin etkisinin doğrudan görüldüğü düzenlemelerden birisi kesin evlenme engeli olarak belirlenen hısımlık ilişkisidir. Hem 743 sayılı hem de halihazırda yürürlükte olan 4721 sayılı Medeni Kanun’da düzenlendiği üzere “1. Üstsoy ile altsoy arasında; kardeşler arasında; amca, dayı, hala ve teyze ile yeğenleri arasında, 2. Kayın hısımlığı meydana getirmiş olan evlilik sona ermiş olsa bile, eşlerden biri ile diğerinin üstsoyu veya altsoyu arasında, 3. Evlât edinen ile evlâtlığın veya bunlardan biri ile diğerinin altsoyu ve eşi arasında” evlenmek yasaktır (TMK m. 129). Hem ahlaki hem de kalıtsal hastalıkların önüne geçilmesi amacıyla tıbbi sebeplerle belirtilen kan hısımları arasında evlenme yasaklanmıştır²⁷. Kayın hısımlığı ile evlat edinene ilişkin evlenme yasağı ise ahlaki düşüncelere dayanmaktadır. İsviçre Medeni Kanunu’nda daha sonra yapılan bir değışiklik ile amca, hala, dayı ve teyze ile yeğen arasındaki evlenme engeli kaldırılmıştır. Buna karşılık ölkemizde amcanın baba yarısı, teyzenin anne yarısı olduğu düşüncesi hala varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple söz konusu evlenme yasağı Türk toplumunun halihazırdaki ahlaki değerleri ve kültürüyle uyumludur²⁸.

Değerlendirilmesi gereken bir diğer husus ise son dönemlerde de oldukça tartışılan evlenmenin ayrı cinsten kişiler arasında yapılması gerekliliğidir. Türk Aile Hukuku bakımından evlenmenin kurucu şartlarından birisi evlenecek kimselerin ayrı cinsten olmasıdır²⁹. Böylece aynı cinsten kimselerin birlikteliğine bir sonuç bağlanmadığı gibi, evlenmeleri de mümkün değildir.

Aynı cinsiyetten birlikteliklerin “kayıtlı yaşam birlikteliği” olarak kabul edilmesine bazı ölkeler imkân tanımakla beraber bazı ölkelerde ise bu kimselerin

26 Akıntürk, Turgut/Ateş Karaman, Derya; Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku, İkinci Cilt, 19. Baskı, İstanbul 2016, s. 65-66; Hatemi/Kalkan Oğuztürk, § 4 Nu. 1-2; Dural/Öğüz/Gümüş, s. 48-49.

27 Akıntürk/Ateş Karaman, s. 72-73; Dural/Öğüz/Gümüş, s. 56 vd.

28 Benzer yaklaşım için bkz. Hatemi/Kalkan Oğuztürk, § 4 Nu. 44 vd.

29 Dural/Öğüz/Gümüş, s. 71 vd.; Hatemi/Kalkan Oğuztürk, § 3 Nu. 12.

evlenmesine izin verilmektedir. Böylece aynı cinsiyetten oluşan birlikteliklerin miras, malvarlığı, sosyal güvenlik ve aile içi şiddetin önlenmesi gibi evliliğe bağlanan bazı sonuçlardan yararlanması söz konusu olmaktadır. Ancak aynı cinsiyetten kimselerin birlikteliklerinin tanınması ile sorun tümüyle çözülmemekte bu kimselerin sperm veya yumurta bağışı ile yahut evlat edinme yolu ile çocuk sahibi olmaları gündeme gelmektedir. Aynı cinsiyetten birlikteliklere tanınan haklar sayesinde, toplumun her alanında hoşgörünün hâkim olacağı cinsiyete ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığın azalacağı savunulmaktadır³⁰. Toplumun en küçük birimini aile değil, birey olarak kabul edip ailenin değil bireyin ve çocuğun korunması amacının öne çıkması³¹, ailenin kutsallığı yaklaşımından vazgeçilmesi gerektiği, geleneksel değerlerin ve kanunların aile için çizdiği sınırların aşılması gerektiği ve esnek bir aile anlayışına geçilmesi gerektiği ileri sürülmektedir³².

Buna karşılık Türk Aile Hukuku bakımından ailenin korunması amacı öne çıktığı için aynı cinsiyetten birlikteliklere bir hukuki sonuç bağlanmamaktadır³³. İnsan doğasına ve aile kurumuna ters düşen bu durumun korunması ve teşvik edilme eğilimi Türk toplumunun değerleriyle bağdaşmamaktadır³⁴. Böyle birlikteliklere yasal bir zemin hazırlamak uğruna aile kurumundan vazgeçilip bireye odaklanılması anlayışı Türk hukuku tarafından benimsenemez görülmektedir. Türk kültürünün ve değerlerinin de benimsediği gibi toplum ancak güçlü bir aile kurumu ile ayakta kalır³⁵.

Aile kurumuna yeni yaklaşımlar doğrultusunda taşıyıcı annelik yahut sperm bağışı yoluyla hem kadın ve erkeklerin tek başına çocuk sahibi olmalarının kolaylaştırılması gerektiği hem de aynı cinsiyetten birlikteliklerde bu yollarla çocuk sahibi olunmasına imkân tanınması gerektiğinden bahsedilmektedir³⁶.

30 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 9-10.

31 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 14.

32 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 19.

33 Benzer şekilde bkz. Dural/Öğüz/Gümü, s. 15.

34 Benzer yaklaşım için bkz. Hatemi/Kalkan Öğüztürk, § 3 Nu. 13 vd.

35 Toplum için aile kurumunun önemi ve bunun yasal dayanakları için bkz. Gören, Zafer; "Evlilik ve Ailenin Korunması ve Desteklenmesi", İKÜHFD, 15 (1) 2016, s. 325-335; Akıntürk/Ateş Karaman, s. 4-5.

36 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 8.

Aynı cinsiyetten birlikteliklerin korunması ve bireylerin çocuk sahibi olmalarının kolaylaştırılması amacıyla ailenin kutsallığından vazgeçilip bireye odaklanması anlayışı tüm bunların yanında çocuğu korumayı hedef edinmektedir³⁷. Ancak bu şartlar altında çocuğun korunması amacı bir anlam ifade etmemektedir. Aile korunmadan çocuk korunamaz. Çocuk yetiştirmek oldukça meşakkatli bir süreçtir. İki ebeveynin elbirliğiyle çocuğun bakımı, eğitimi, ev düzeni, sosyal yaşama ilişkin sorumlulukları paylaşmasıyla çocuğun büyütülmesi kolaylaşır ve toplumun geleceğine ışık tutan sorumluluk bilincine sahip çocuklar yetiştirilebilir. Tek ebeveynli ailelerde çocuğun büyütülmesinde bahsedilen tüm bu sorumluluklar tek bir ebeveyn tarafından sırtlanılmaya çalışılmakta, anne veya baba rolünün etkisinin azalması ile çocuk farklı sorunlarla karşı karşıya gelmektedir³⁸. Yapılan araştırmalara göre tek ebeveynli ailede büyüyen çocukların iki ebeveyniyle birlikte büyüyen çocuklara göre okul başarılarının düştüğü, kötü alışkanlıklar edinme eğiliminin arttığı sonuçları gözlenmiştir³⁹. Bu sebeplerle ailenin korunması amacından vazgeçilemez. Ancak bu koruma elbette sınırsız değildir. Eşlerden birinin veya çocuğun uğramış olduğu hak ihlalleri artık bu korumayı haklı çıkarmaz, bu hallerde aileden ziyade hak ihlaline uğrayan bireyin korunmasına odaklanılır.

Tüm bu veriler ortadayken kadınların ve erkeklerin taşıyıcı annelik, ya-hut sperm bağıışı yoluyla çocuk sahibi olmalarının kolaylaştırılması gerektiğine yönelik yaklaşımlar⁴⁰ oldukça hatalıdır⁴¹. Soybağına ilişkin sorunların yanında tek başına çocuk sahibi olma hakkı herkese kolaylıkla tanınabilecek yalnızca o kimseyi ilgilendiren bir hak olarak değerlendirilemez. Dünyaya gözlerini açan her çocuk bir sorumluluk demektir. Ve bu çocuğun bakımının üstlenilip onu imkanlar ölçüsünde iyi bir birey olarak yetiştirmek ebeveynin önce çocuğa sonra da topluma karşı bir ödevidir. Zira iyi yetiştirilmiş her bir çocuk toplumun gelişmesi, toplumsal huzurun sağlanması için olmazsa olmaz bir nitelik

37 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 10.

38 Aydiner Boylu, Ayfer/Öztop, Hülya; "Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Sosyo-Ekonomi, 2013-1, s. 211; Coşan, Bilal; "Dünyada ve Türkiye'de Sosyoekonomik Bir Problem Olarak Tek Ebeveynli Aile Olgusunun Çok Boyutlu Değerlendirilmesi", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Y. 18, S. 41, 2018, s. 281-282.

39 Coşan, s. 281-282.

40 Serozan/Başoğlu/Kapancı, s. 8.

41 Benzer yöndeki eleştiriler için bkz. Hatemi/Kalkan Oğuztürk, § 3 Nu. 17, § 11 Nu. 9 vd.

taşırken, aile sevgisinden uzak, değerlerin aşılınmadığı, düştüğü boşluk sonucunda kötü alışkanlıklara yönelen her bir çocuk da toplumun geleceği açısından sorunlara sebep olacak⁴², saldırgan, empatiden yoksun, şiddete ve cinsel istismara meyilli bireyler ortaya çıkaracaktır.

Yeni yaklaşımlar doğrultusunda aile, toplumsal değerlerden, kültürden tamamen arındırılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda kadını ve çocuğu değersiz gören yozlaşmış adetlerle elbette mücadele edilmelidir. Ancak ailenin bütüncül olarak tüm toplumsal değerlerden sıyrılması gerektiği ileri sürülemez, aile kurumu yalnızca haklar ve yükümlülükler üzerine inşa edilemez. Zira aile ancak eşlerin birlikte çabalamaları, fedakarlıkta bulunmaları, hoşgörülü olmaları neticesinde ayakta kalır. Aile, yalnızca maddi anlamdaki hak ve yükümlülüklerin ötesinde eşlerin duygusal, manevi dünyalarının oldukça etkin olduğu bir kurumdur. Tüm bu duygusal bağın, değerlerin bir kenara bırakıldığı haklar ve yükümlülükler üzerine kurgulanmış bir aile yapısı ise temelsiz bir binaya benzer, en ufak bir sarsıntıda ağır hasarlar ortaya çıkar. Bu sebeple günümüzün en büyük sorunlarından olan aile içi şiddetin önlenmesi ve çocukların korunması için hukuki düzenlemelerin yanında toplumsal değerlerin ayakta tutulması, kadim geleneğimiz olan ailenin kutsallığı yaklaşımına sahip çıkılması gerekmektedir. Hukuki düzenlemeler yapılırken de toplumsal değerlerle harmanlanmış aile ruhunu yansıtacak düzenlemeler esas alınmalıdır. Ruhunu kaybetmiş hak ve yükümlülüklerden müteşekkil bir aile anlayışı ne kadın şiddetinin ne de çocukların her yönden istismar edilmesinin önüne geçebilir.

KAYNAKÇA

Akıntürk, Turgut/Ateş Karaman, Derya; Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku, İkinci Cilt, s. 51-52, 19. Baskı, İstanbul 2016.

Akyılmaz, Gül; “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, erişim için bkz. <https://www.altayli.net/osmanli-aile-hukukunda-kadin.html>

Aydın, M. Akif; Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul 2017.

42 Benzer şekilde bkz. Hatemi/Kalkan Oğuztürk, § 1 Nu. 7.

Aydiner Boylu, Ayfer/Öztop, Hülya; “Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Sosyo-Ekonomi, 2013-1, s. 207-220.

Coşan, Bilal; “Dünyada ve Türkiye’de Sosyoekonomik Bir Problem Olarak Tek Ebeveynli Aile Olgusunun Çok Boyutlu Değerlendirilmesi”, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Y. 18, S. 41, 2018, s. 259-294.

Dural, Mustafa/Öğüz, Tufan/Gümüş, M. Alper; Türk Özel Hukuku C. III Aile Hukuku, 10. Bası, İstanbul 2015.

Gören, Zafer; “Evlilik ve Ailenin Korunması ve Desteklenmesi”, İKÜHFD, 15 (1) 2016, s. 325-335.

Hatemi, Hüseyin/Kalkan Oğuztürk, Burcu; Aile Hukuku, 4. Bası, İstanbul 2014.

Kılınç, Ahmet; “İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984’ün Mukayesesi”, ERÜ-HFD, C. XIV, S. 2, 2019, s. 623-662.

Koçhisarlıoğlu, Cengiz; “Aile Hukuku Kavramlarının Farklılığı”, AÜHFD, C. 53, S. 3, 2004, s. 19-28.

Konan, Belkıs; “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Kadınının Aile Hukukundaki Durumu”, Yasama Dergisi, S. 33 (2016), s. 6-28.

Küçüktiryaki, Ahmet Yasin; “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler Ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 26, 2014/2, s. 177-201.

Serozan, Rona/Başoğlu, Başak/Kapancı, Berk; “Aile Hukukunun Özellikleri, İlkeleri ve Gelişimi”, Prof. Dr. İlhan Ulusan’a Armağan, C. II, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 531-561. İnternet erişimi için bkz. <https://www.jurix.com.tr/article/5632>, s. 1-29.

Tekin Epik, Meryem/Çiçek, Özal/Altay, Selin; “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Roller”, Sosyal Politika

Çalışmaları Dergisi, C. 17, S. 38, 2017, s. 35-58, erişim için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/336647>

Ünal, Mehmet; “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi”, AÜ-HFD, C. 34, S. 1, 1977, s. 195-231.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

ÇALIŞMA YAŞAMINDA ŞİDDET VE TACİZİN ORTADAN KALDIRILMASINA İLİŞKİN ILO SÖZLEŞME'Sİ BİR YAŞINDA

Dr. Emel AKALIN*

ÖZET

Son sekiz aydır, tüm dünyayı etkisi altına alarak köklü sosyo-ekonomik dönüşümlere sebep olan COVID- 19 salgını sürecindeki deneyimler, uluslararası çalışma standartlarını belirleyen Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu çalışma kapsamında, geçtiğimiz yıl kabul edilen 190 sayılı “**Çalışma Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin ILO Sözleşme’si**” ve 206 sayılı tavsiye kararı, COVID-19’un yarattığı etki de göz önünde tutularak kadın istihdamı ile ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: iş yerinde şiddet ve taciz; aile/ev içi şiddet; COVID 19; 190 No’lu Sözleşme; 206 No’lu Tavsiye Kararı; kadın istihdamı, ILO

BAŞLARKEN

Henüz bu salgının ve onu takip eden ekonomik dönüşümlerin yaşanmadığı 2019 yılı verilerine göre, dünyada kadınların işgücü katılım oranı erkeklerden %27 puan daha düşük olarak %47’dir (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734479.pdf).

Kadınların büyük bir kısmı da kayıt-dışı olarak, yani iş güvencesi ve güvenliği dahil pek çok çalışma hakkına erişemeyerek çalışma yaşamına katılmaktadırlar. Türkiye’de 2019 verilerine göre, istihdam edilen 8 milyon 926 bin kadının 3 milyon 642 bini kayıt dışı çalışmaktadır (<https://www.petrol-is.org.tr/kadindergisi/sayi61/istihdam.htm>). Bu durum da, Türkiye’de kadınların çalışma koşullarının; temel belirleyicileri çalışma hakları, sosyal diyalog, herkes için sosyal güvenlik ve

* ILO Türkiye Ofisi

üretken istihdam olan “insana yakışır çalışma” koşullarından uzak olduğunu göstermektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için kadınların çalışma yaşamında erkeklerle eşit koşullarda yer alması her zaman önceliğini koruyan bir alandır. Yüz seneyi aşkın bir süredir, herkes için insana yakışır iş gündemiyle sosyal adalet amacıyla mücadele eden ILO, **“Çalışma Yaşamının Geleceği Bildirgesi”**nde bu konu için, önümüzdeki yüzyıl, dört unsur üzerinden şekillenecek çalışmaları yürüteceğini belirtmektedir:

- Eşdeğer işe kadın ve erkekler için eşit ücret de dahil olmak üzere, eşit fırsatlar, eşit katılım ve eşit muamele;

- Aile sorumluluklarının daha dengeli paylaşılması;

- Daha iyi bir iş-yaşam dengesi için işçi ve işverenlerin, kendi ihtiyaç ve faydalarını göz önünde bulunduran çalışma süreleri de dahil olmak üzere, çözümler konusunda hemfikir olmalarını sağlamak

- Bakım ekonomisine yatırımların artması (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo_ankara/documents/meetingdocument/wcms_712848.pdf).

Kadınların insana yakışır çalışma koşullarına erişerek işgücü piyasalarında yer alabilmeleri bireysel ve toplumsal açıdan sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir unsurdur. Özellikle de işsizlik ve yoksulluk sorunlarının çözümündeki önemi yadsınamaz. Birleşmiş Milletler’in 2030 gündemini oluşturan **Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları** içerisinde de belirtildiği üzere, kadın istihdamının desteklenmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağı gibi eşitsizliklerin azaltılması yoluyla ekonomik büyümeye de katkı sağlayacaktır (https://kalkinma.com.tr/assets/uploads/pdf/KalkinmaYatirimBankasi_KadinIstihdami_Ocak2020.pdf).

Mevcut veriler ve tecrübeler, kadınların güçlenmesinin, ekonomik büyümeye katkı sağlamaları yanında gelecek nesilleri yetiştirmede ve aile sağlığı üzerinde de olumlu ve önemli etkileri olduğunu göstermektedir (<http://tusiad.org/tr/>

yayınlar/raporlar/item/9643-women-matter-turkey-2016-report-turkey-s-potential-for-the-future-women-inbusiness). Kadınların istihdama katılmalarının ve gelirlerini kontrol etmelerinin, kendileri ve aileleri için doğrudan veya dolaylı sosyo-ekonomik faydaları olduğu gözlenmektedir. Bu faydalar arasında kadının güçlenmesi ve hane içi kararlara katılımının artması, hanenin sağlık ve beslenme koşullarının iyileşmesi ve çocukların özellikle de kız çocuklarının okul devamlılıklarının artması yer almaktadır.

Kadınların insana yakışır çalışma koşullarına erişimlerini engelleyen pek çok unsur vardır. Bu unsurlardan birisi de kadına yönelik şiddettir. Hem evde hem de işte meydana gelen kadına yönelik şiddet vakaları; kadınların çalışma yaşamlarına erişimleri, çalışma yaşamında uzun süreli mevcudiyetleri ve de daha yüksek mevkilere yükselmeleri önünde dikkate değer bir engel teşkil etmektedir.

Bu bağlamda ILO, 2019 yılında Cenevre’de düzenlenen 108. Uluslararası Çalışma Konferansı’nda, tam da 100. Kuruluş yılını kutladığı tarihi bir dönemde, 190 sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi ile 206 sayılı Tavsiye Kararı’nı kabul ederek çok önemli bir adım atmıştır.

Sözleşme ile kadınlar ve erkeklerin şiddet ve tacizden arınmış koşullarda eşit şekilde çalışabilmelerinin sağlanması yönünde ortak bir anlayışın geliştirilmesi ve işyerinde şiddet ve tacizin önlenmesi yönünde ulusal düzeyde geliştirilecek olan mevzuat çalışmalarına ve pratik işyeri strateji ve politikalarına önemli bir rehberliğin sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca, sözleşme aile/ev içi şiddetin çalışma yaşamındaki etkisini içermesi bağlamında önemli bir yol göstericidir.

SÖZLEŞMENİN ÖNEMİ

İşyerinde şiddet ve taciz, işgücü piyasasına katılımı etkilemektedir. Kadınların, özellikle erkeklerin yoğun olduğu sektörlerdeki işgücü piyasasına girişleri ve bu piyasalarda kalmaları şiddet sebebiyle engellenebilmektedir. Ayrıca sözleşmede de belirtildiği gibi, çalışma yaşamında şiddet ve tacizin, bir kişinin psikolojik, fiziksel ve cinsel sağlığını, saygınlığını, aile ve sosyal çevresini etkilediğini kabul etmemek mümkün değildir.

ILO Yönetim Kurulu, 2015 yılında, çalışma yaşamında kadın ve erkeklere yönelik şiddet konusunu, Haziran 2018'deki Uluslararası Çalışma Konferansı'nın 107. Oturumunun gündemine almaya karar vermiştir. Bu konunun ilgili oturumda tartışılmasının ardından, Ağustos 2018'de, sözleşme ve ilgili tavsiye kararının önerilen içeriğine ilişkin “İşyerinde Şiddet ve Taciz’in Sonlandırılması” başlıklı rapor yayımlanmıştır. Üye ülkelerin bazıları tarafından bu rapora sunulan yorumlar, Haziran 2019'daki tartışmaların biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. İşçi, işveren ve hükümetlerin görüş ve önerilerinin dikkate alınmasıyla son halini alan metinler, 21 Haziran 2019'de oylamaya sunulmuştur. Sözleşme, 108. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda 7'ye karşı 439 evet oyu ile kabul edilmiştir. Türkiye oylamada her iki standardın kabulü yönünde oy kullanmıştır (http://www.tezkoopis.org/uploads/kadin/kadin_8.pdf). ILO'nun üçlü yapısı içinde, üye devletlerin, işçi sendikalarının ve işveren örgütlerinin verdiği büyük destek ile kabul edilen sözleşme ve tavsiye kararı sayesinde işyerinde şiddetin ve tacizin önlenmesi konusunda önemli bir eksiklik giderilmiştir.

ILO tarafından geçtiğimiz yüzyıl içerisinde, ayrımcılık, eşit ücret, örgütlenme ve sendika özgürlüğü üzerine geliştirilen sözleşmeler çalışma yaşamında şiddet konusu ile ilişkili içeriklere sahiptir. Ancak, bu yeni sözleşme ve tavsiye kararı¹, iş yerinde şiddet ve taciz konusunda geliştirilen ve herkese uygulanabilecek olan ilk uluslararası mekanizmadır.

Yeni Sözleşme ve Tavsiye kararına göre, çalışma yaşamında şiddet ve tacizin etkisinin ve şiddetin olmadığı bir çalışma yaşamına katılabilmek herkes için haktır. Ayrıca, fırsat eşitliğine yönelik bir tehdit olan şiddet ve tacizin, ILO'nun temel ilkesi olan insana yakışır çalışma koşulları için kabul edilemez olduğunu ve insan haklarının ihlali olduğunu savunmaktadır. Sözleşmeye göre, kadın işçilere yönelik olanlar da dahil, istihdam ve meslek konusunda eşitlik ve ayırım gözetmeme hakkını sağlayan kanun, düzenleme ve politikalar kabul edilmelidir.

Sözleşme, şiddet ve tacizi en geniş anlamıyla yorumlamış ve çalışma hayatında karşılaşılabilecek farklı şiddet formlarını içermek üzere kurgulanmıştır. Buna

1 Sözleşmeler, üye ülkelerin yasama organlarındaki onaylarıyla birlikte, öngördükleri koşullarının uygulanması konusunda bağlayıcı hükümler içermektedirler. Tavsiye kararları ise, politika geliştirme, yasama ve uygulama konularında rehberlik görevi görmektedir.

göre, Sözleşmede tanımlandığı üzere, çalışma yaşamında şiddet ve taciz terimi (Madde 2):

“fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik zararı amaçlayan, bunlarla neticelenen veya neticelenmesi muhtemel olan, bir defaya mahsus veya tekrarlanan, bir dişi kabul edilemez davranış ve uygulamaları veya bunlarla ilgili tehditleri ifade eder ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve tacizi de içermektedir”.

Sözleşmenin öne çıkan bir özelliği, kapsadığı iş tanımının genişliğidir. Kamu ve özel sektör çalışanlarına eşit bir biçimde uygulanmak üzere tasarlanan bu Sözleşme, kırsal ve kentsel alanlarda, kayıtlı ve kayıt-dışı ekonomideki bütün sektörlerde uygulanmaktadır. Sözleşmeye bağlı statülerinden bağımsız olarak, iş başvurusunda bulunanlar, iş arayanlar, gönüllüler, stajyerler ve çıraklar ve istihdam ilişkileri sonlandırılanlar da dahil olmak üzere tüm çalışanları kapsamaktadır. Yaşadıkları şiddet ve taciz deneyimleri işsizlikle perçinlenen kişilerin daha güçlü bir koruma mekanizmasına sahip olması gerektiğine atıfta bulunmakta ve kimseyi geride bırakmamaktadır.

Sözleşme, devletlerin, işçi ve işveren örgütlerine de danışarak çalışanların daha fazla şiddet ve tacize maruz kaldığı düşünülen sektörler veya meslekler ve çalışma düzenlemelerini tespit etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ek olarak, sözleşmeyi tamamlayan Tavsiye Kararı, gece çalışması, diğerlerinden yalıtılmış olarak çalışma, sağlık, ağırlama hizmetleri, sosyal hizmetler, acil servisler, ev işçiliği, taşımacılık, eğitim veya eğlence gibi belirli sektörler veya meslekler ve kadın ve göçmen işçiler gibi belirli çalışan grupları için riskin daha fazla olduğu hususunun dikkate alınması gerektiğini dile getirmektedir. Bu noktada, kadın ve göçmen işçilerin özel olarak ele alınmasının dışında, şiddet ve taciz riskinin daha fazla olduğu sektörler arasında da kadınların daha yoğun olarak yer aldığı sektörlerin özellikle belirtilmesi göze çarpmaktadır.

190 Sayılı Sözleşme, çalışma hayatı kavramını, iş yerinin fiziksel sınırlarının ötesine taşıyarak işçinin ücretinin ödendiği, dinlendiği veya yemek molası verdiği veya sağlık, yıkanma veya kıyafet değiştirme imkanlarını kullandığı yerleri, iş seyahatlerini, sosyal faaliyetleri ve işveren tarafından sağlanan konaklamaları ve işe gidiş-gelişleri kapsayacak biçimde genişletmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri

ile sağlananlar da dahil işle ilgili iletişim yoluyla gerçekleşenler ve de müşteriler, danışanlar, hastalar ve çalışma yaşamı ile bağlantılı olarak iletişim içerisinde olabilecek tüm bireylerden kaynaklanabilecek şiddet ve taciz durumları ile ilgilenmektedir.

Sözleşmeye göre, üçüncü tarafları da içeren şiddet ve tacizin dikkate alınması gerekmektedir. Dünyanın pek çok yerinde kadın istihdamının en fazla hizmet, ticaret, bakım ve sağlık, eğitim sektörlerinde gerçekleştiği düşünülürse, üçüncü taraf şiddetine ilişkin özel vurgunun kadın çalışanlar için önemi yadsınamaz.

Bu sözleşme ile çalışma yaşamındaki bireylerin farklı nitelik ve gereksinimlerini göz önünde tutan, güvenli ve etkin şikâyet ve uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının geliştirilmesi ve bu kişilerin destek, hizmet ve çarelere etkin biçimde erişebilmelerinin sağlanması gerekliliği öne sürülmektedir. Fakat tavsiye kararında da belirtildiği üzere, şiddet ve tacizi önleyecek önlemlerin, kadınların belirli iş, sektör veya mesleklere katılımlarının kısıtlanmasına veya buralardan dışlanmalarına yol açmaması sağlanmalıdır. Her ne kadar 190 sayılı sözleşme ve ilgili tavsiye kararı salt kadınlara yönelik geliştirilmiş olmasa da, iş yerinde şiddet ve tacizden zarar gören çoğunluğu özellikle kadınlardan oluşan milyonlarca işçiyi korumaya yönelik boşlukları doldurmaktadır.

Sözleşme kapsamında kadınlar için atılan en önemli adımlardan birisi ev/aile içi şiddetin de dikkate alınmış olmasıdır. Aile/ev içi şiddet özel bir aile meselesi olmaktan öte kamusal alana ait, politik bir meseledir. Bunun, kadının çalışma yaşamında, hem kendisi için hem de mesai arkadaşları ve çalıştığı kuruluş için olumsuz etkileri vardır. Aile/ev içi şiddete maruz kalan kadınlar, fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları, işe devam edememe, hatta işini değiştirmek zorunda kalmak gibi sebeplerle daha yüksek ücretleri de kapsayacak daha iyi iş imkânlarına erişmekte zorlanabilmektedirler. Fiziksel şiddet sebebiyle işe geç gelme, yaralanmalar için tedavi gereksinimi, kadın sığınma evlerinde yaşamak ihtiyacı, takip edilme korkusu hatta ölüm tehditlerinin mevcudiyeti, aile/ev içi şiddete maruz kalan kadınların işlerine devam etmelerini dahi zorlaştırmaktadır. Bu sebeple de aile/ev içi şiddete maruz kalan kadınlar sıklıkla gündelik ve/veya yarı zamanlı işlerde çalışmaktadır (<https://16dayscampaign.org/campaigns/ipvandworldofwork/>).

Sözleşme, aile/ev içi şiddetin istihdam, verimlilik, sağlık ve güvenliği etkileyebileceğini ve hükümetlerin, işçi ve işveren örgütlerinin ve işgücü piyasası kuruluşlarının aile/ev içi şiddetin etkilerini tanıma, karşılık verme ve sorgulama konusunda, diğer önlemlerin bir parçası olarak, yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Sözleşme için uygulamaya yönelik bir yol haritası sunan Tavsiye Kararı; mümkün olduğunda aile/ev içi şiddetin çalışma yaşamındaki etkilerini azaltmak için toplu pazarlık sürecinin kullanılması ve de izinler, esnek çalışma düzenlemeleri ve işten çıkarılmaya yönelik koruma ve aile/ev içi şiddetin etkileri hakkında farkındalık artırma gibi uygulamaya yönelik önlemleri de ifade etmektedir.

BUGÜN NEDEN DAHA ÖNEMLİ?

Çalışma Yaşamının Geleceğine ilişkin ILO Yüzüncüyıl Bildirgesi, 190 No'lu ILO Şiddet ve Taciz Sözleşmesi ve bu sözleşmeye eşlik eden 206 No'lu Tavsiye Kararı tarafından ortaya koyulan çerçeve, çalışma yaşamında şiddet ve tacizin önlenmesi ve ele alınması için açık bir yol haritası sağlamaktadır. Bu belgeler, COVID-19 bağlamı da dahil olmak üzere, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin gerçekleştirilmesine de katkıda bulunmaktadır.

COVID-19 salgının hem evdeki hem de işyerindeki şiddet ve taciz riskini artırdığı pek çok kaynak tarafından belirtilmektedir. Ön cephede çalışanlar, endişeli ve stresli müşterilerinden ve de hastalarından gelebilecek şiddet ve tacizle karşılaşma riski ile daha fazla yüz yüze gelebilmektedirler. Ayrıca bu salgın, evlerin kendileri için güvenli bir ortam olup olmadığına bakılmaksızın çok sayıda işçinin evlerinden çalışmasını gerektirmektedir (<https://www.ituc-csi.org/petition-call-on-the-australian>). Sosyal mesafe ve zorunlu izolasyon gereksinimleri ev düzenlerini değiştirmiştir. Çoğu kişi için artık evler işyeridir. Sosyal mesafe ve izolasyon önlemleri, aile/ev içi şiddete maruz kalan kadınlar için aile veya arkadaş desteğine ulaşmayı da zorlaştırmıştır (<http://www.ieu.org.au/wp-content/uploads/2020/06/IEU-Speaks-on-ILO-C190-anniversary.pdf>). Sözleşme ve tavsiye kararı, aile/ev içi şiddet de dâhil olmak üzere cinsiyet temelli şiddete maruz kalan kişilerin korunması için rehberlik sunmaktadır. Böylece şiddete maruz kalan kişiler, işlerini kaybetme korkusu olmadan güvenlikleri için gerekli adımları atabilmektedir.

Salgın süreci, sözleşmedeki standartların önemini bir kez daha göstermektedir. Çünkü işçilerin bu dönemde, iş kaybına ve ekonomik çalkantılara ilişkin kaygılara sahip olmaları kendilerine ilişkin kötü muameleler hakkında konuşmalarını zorlaştırabilmektedir (<https://www.hrw.org/news/2020/06/25/france-should-speed-efforts-workplace-violence>). Bu sözleşmenin onaylanarak içeriğinin iç hukuk mekanizmalarında yer alması, çalışanların bu tip kaygılarını azaltacaktır.

190 No’lu Sözleşme’nin fiziksel işyerinin ötesinde şiddet ve tacizin artışı önlemeyi ve ele almayı amaçlaması, bugün daha da dikkate değer bir hale gelmektedir. Çünkü COVID-19, birçok insanın çalışma biçimini yeniden şekillendirmiştir. COVID-19 nedeniyle, milyonlarca insan bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak evlerinden çalışmaktadır. Uzaktan çalışma, yüz yüze temas durumundayken meydana gelebilecek bazı şiddet ve taciz türlerini azaltabilir ancak uzaktan çalışma düzenlemelerinin genelleşmesi, teknoloji tarafından sağlanan şiddet ve taciz riskini daha da artırabilir. Bu bağlamda, sözleşmenin bilgi ve iletişim teknolojileri ile sağlananlar dâhil, işle ilgili iletişimlerde meydana gelen şiddet ve tacizi kapsamı büyük bir anlam ifade etmektedir.

Sözleşmenin belirli sektör, meslek ve çalışma düzenlemelerinde şiddet ve tacize daha açık olanları korumaya ilişkin düzenlemeler içermesi de çalışma yaşamının gündemindeki yerini güçlendirmektedir. COVID-19, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetleri, acil hizmetler, ev içi hizmet veya geceleyin veya diğerlerinden yalıtılmış olarak çalışma gibi, zaten pandemi öncesinde de riskin yüksek olduğu, belirli sektör, meslek ve çalışma düzenlemelerindeki şiddet ve tacizi ağırlaştırmıştır (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_744886.pdf).

Sözleşmenin ve tavsiye kararının aile/ev içi şiddetin çalışma yaşamına etkisini azaltmaya ilişkin düzenlemeleri de bugün bu standartların gerekliliğini bir kez daha göstermektedir. Çünkü COVID-19 nedeniyle genel tecrit ve sokağa çıkma yasakları, insanları evlerinde kalmak ve mümkün olduğu hallerde evlerinden çalışmak zorunda bırakmaktadır. Birçok insan için ev artık işyeri olmuştur; bu da şiddet ve taciz riskini artırmaktadır. COVID-19 salgınının başlamasından bu yana birçok ülkede, başta kadınlar ve engelliler olmak üzere, aile içi şiddette kaygı

verici keskin artışların olduğu bildirilmiştir. Aile içi şiddet, çalışanlar ve ilgili diğer kişilerin sağlık, güvenlik ve üretkenliğini ve aynı zamanda işgücü piyasasına giriş, kalış ve ilerleme kapasitelerini de etkilemektedir (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_744886.pdf).

190 No'lu Sözleşme, aile/ev içi şiddet ile çalışma yaşamı arasındaki bağlantıyı tanımaktadır. Sözleşme, Üye Devletleri aile içi şiddetin etkilerini tanımaya ve çalışma yaşamındaki etkisini hafifletmeye çağırır. 206 No'lu Tavsiye Kararı ise, aile/ev içi şiddet mağdurları için izin, esnek çalışma düzenlemeleri, işten çıkarılmaya karşı geçici koruma, aile içi şiddetin işyeri risk değerlendirmelerine dâhil edilmesi alınabilecek bazı özel önlemleri ortaya koymak suretiyle, 190 No'lu Sözleşme'yi destekler (Md. 10(f) C190, ve Para. 18 R206).

SONUÇ YERİNE

Şiddet riskinin krizlerde daha fazla olduğunu COVID 19 salgını bizlere bir kez daha hatırlattı. Bundan bir sene önce kabul edilen 190 numaralı ILO Sözleşmesi'nin, şiddeti engellemek ve sonlandırmak için açıkça sunduğu çerçevenin değeri bugün kullanılması gereken bir araç olarak daha da artmaktadır. Kriz dönemlerinde haklar ve standartlar da daha gerekli bir hale gelmektedir. Bütün çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumak için geliştirilen bu sözleşme ve tavsiye kararı, işçiler ve işverenler için şiddet tehlikesini belirlemek, riski değerlendirmek ve gerekli ve etkin önlemleri almak için açık bir rehber niteliği taşımaktadır.

Çalışma yaşamında şiddet ve tacize sıfır tolerans ilkesini amaçlayan bu sözleşmeyi ilk onaylayan üye ülke Aralık 2019'daki kararıyla Uruguay olmuştur. Bütün ILO Sözleşmeleri gibi, 190 numaralı sözleşme de, Sözleşme, iki üyenin onama belgelerinin tescilinden itibaren 12 ay sonra yürürlüğe girer. Bu bağlamda, Fiji'nin de sözleşmenin onaylanması yönünde harekete geçmesi bu kapsayıcı sözleşmenin yürürlüğe girmesi için çok önemli bir adımdır. Sözleşmenin onaylanmasının domino etkisi ile diğer üye ülkelere de yayılabilmesi için tüm işçi ve sivil toplum örgütlerinin harekete geçmesinin vaktidir.

Her ne kadar sözleşme gündeme geldiği ilk günden beri, cinsiyet temelli olan da dâhil olmak üzere işyerinde şiddet ve taciz konusu, çalışma dünyasının aktörlerinin gündeminde olsa da, sözleşmenin bir ülkede onaylanarak yürürlüğe girmesi, o ülkenin mevzuatı ve iş yeri uygulamaları da dâhil olmak üzere yürütmede önemli değişimlerle sonuçlanacaktır. Tüm çalışanları özellikle de daha fazla risk altında oldukları kabul edilen kadın çalışanları, iş yerindeki şiddet ve tacizden korumak için önemli adımlar atılmış olacaktır. Aynı zamanda, çalışma yaşamı ile ilişkisi bağlamında ev/aile içi şiddeti bir iş yeri sorunu olarak ele alan önleyici mekanizmalar da geliştirilebilecektir.

COVID- 19 kriziyle birlikte hem kamusal alanda hem de özel alandaki şiddet vakaları artmaktadır. Bugün, ILO, işçi, işveren örgütleri ve hükümetler belirtilen faaliyetler kapsamında işbirliği yaparak şiddet ve tacizin önleneceği yeni düzenin kurucuları haline gelebilirler:

- COVID-19 pandemisi ve neden olduğu ekonomik krizin, çalışma yaşamında şiddet ve taciz riskini artırdığının farkına varmak; mücadele için en uygun ve etkili önlemler hakkında, sosyal diyalog yoluyla, görüş alışverişi yapmak;
- 190 No'lu Sözleşme ve 206 No'lu Tavsiye Kararı'nda ortaya koyulan ilkelere ve politika önlemlerinin, COVID-19 kriziyle mücadele ve düzeltme önlemlerinin oluşturulmasına ve uygulanmasına yön vermesini sağlamak;
- 190 No'lu Sözleşme'nin onaylanmasını ve 206 No'lu Tavsiye Kararı'nın ülke, sektör, işletme ve işyeri düzeyinde uygulanmasını desteklemeye devam etmek;
- İşyeri politikalarının, risk değerlendirmelerinin ve yönetim sistemlerinin, ev/aile içi şiddet ve siber zorbalığı da içerecek şekilde, şiddet ve tacizi göz önüne almasını sağlayarak, işyeri düzeyinde önleyici tedbirleri güçlendirmek;
- Verilerin toplanması ve yayınlanması, vakaların belgelenmesi dâhil olmak üzere, çalışma yaşamında şiddet ve taciz hakkında bilgi birikimini artırmak;

- Şiddet ve taciz mağdurlarının adalete ve diğer çarelere güvenli biçimde kolayca erişebilmesini sağlamak (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_744886.pdf).

Ayrıca aile/ev içi şiddetin kadının çalışma yaşamına katılımına olan etkileri de göz önünde tutularak ve bu kriz döneminde, çalışanların ilgili hizmetlere erişimlerinin azalabileceği düşüncesiyle, aile içi şiddet bağlamında sunulan hizmetlerin işverenler ve sendikalar aracılığıyla ailelerin gündeminde tutulmasında fayda vardır. Sendikalar, sosyal diyalog süreçlerine aile içi şiddet meselelerini de getirmelidirler.

COVID- 19 krizinden kaynaklanan tehditlere ve zorluklara ilişkin çözümler üretirken ve daha iyi bir normal inşa ederken, şiddetten arınmış bir çalışma yaşamının herkesin hakkı olduğu ve bunun hep birlikte oluşturulabilecek bir alan olduğu düşüncesi akıllardan çıkarılmamalıdır. Bu düşüncenin temelinde de **“Çalışma Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin ILO Sözleşme”**sinin ve ilgili tavsiye kararının herkes için bir gereklilik olması yer almaktadır.

KAYNAKÇA

1. ILO, 2020, World Employment and Social Outlook Trends 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734479.pdf
2. ILO, 2019, ILO Çalışma Yaşamının Geleceği Yüzüncüyıl Bildirgesi, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/meetingdocument/wcms_712848.pdf
3. Petrol-İş, 2019, TÜİK, ILO, OECD, Dünya Ekonomik Forumu Verilerine Göre: Türkiye’de ve Dünya’da Kadın İstihdamına Bakış, Petrol-İş Kadın Dergisi, Sayı 61, Temmuz 2019, <https://www.petrol-is.org.tr/kadindergisi/sayi61/istihdam.htm>

4. Kalkınma Yatırım Bankası, 2020, Kadın İstihdamı Ekonomik Araştırmalar, https://kalkinma.com.tr/assets/uploads/pdf/KalkinmaYatirimBankasi_KadinIstihdami_Ocak2020.pdf
5. McKinsey&Company, 2016, Women Matter Turkey 2016 Turkey's Potential for the Future: Women in Business, <http://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9643-women-matter-turkey-2016-report-turkey-s-potential-for-the-future-women-inbusiness>
6. Akalın, Ayşe Emel, 2020, ILO'dan Şiddet ve Tacize Karşı Sözleşme, Tez-Koop-İş Kadın, Sayı:8, Şubat 2020, http://www.tezkoopis.org/uploads/kadin/kadin_8.pdf
7. <https://www.ituc-csi.org/petition-call-on-the-australian>
8. <https://www.hrw.org/news/2020/06/25/france-should-speed-efforts-workplace-violence>
9. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_744886.pdf
10. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_719975.pdf
11. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_719976.pdf
12. <https://16dayscampaign.org/campaigns/ipvandworldofwork/>
13. <http://www.ieu.org.au/wp-content/uploads/2020/06/IEU-Speaks-on-ILO-C190-anniversary.pdf>

Aile Kongresi
Youtube Yayını

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

YEDİNCİ OTURUM: İKTİSAT POLİTİKALARI VE AİLE

İŞ-YAŞAM DENGESİ VE İSTİHDAM

Doç. Dr. Mevlüt TATLIYER*

ÖZET

Önce gelişmiş ve daha sonra gelişmekte olan ülkelerde yirminci yüzyılın ikinci yarısında hem erkeğin hem de kadının çalıştığı hanehalkı tipinin (çift-gelirli ailelerin) sayısında/oranında yaşanan dramatik artış hanehalkı boyutunda iş-yaşam dengesini önemli bir mesele haline getirmiştir. Dahası, gelişmiş ülkelerde önemli bir ağırlığa sahip olan tek ebeveynli aileler de iş-yaşam dengesini sağlama hususunda önemli sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca, Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde haftalık fiili çalışma süreleri halen epey yüksektir ve gelişmiş ülkelerde yüksek vasıflı çalışanlar arasında aşırı çalışma düzeyi 1990'larda hatırı sayılır ölçüde artmıştır. Bu çalışmada, (erkeklerden sonra) yirminci yüzyılın ikinci yarısında genel olarak kadınların ücretli işlerde çalışmaya başlamasının nedenleri ve iş-yaşam dengesi açısından sonuçları değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye iş-yaşam dengesi açısından ayrı bir bölümde incelenmiştir. Bu çerçevede, Türk istihdam piyasasının normalleşebilmesi, yüksek işgücüne katılım oranlarına sahip olabilmesi ve çalışanların genel olarak iş-yaşam dengesini sağlayabildiği bir zemine ulaşabilmesi noktasında a) çalışma sürelerinin ve iş yoğunluğunun “normal” düzeylere gerilemesi, b) kısmi süreli işlerin iyi ve güçlü bir alternatif haline gelmesi ve c) doğum/annelik izin sürelerinin (hem ücretli hem ücretsiz bazda) artması gerekmektedir. Bu değişimlerin yaşanabilmesi için hem gerekli politik adımların atılması hem de mevcut toplumsal normların değişmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş-yaşam dengesi, iş-aile çatışması, çift-gelirli aile, çalışma süreleri, aşırı çalışma, kısmi süreli işler, doğum izni, annelik izni

1. İki Kutuplu Hayat: Önce Erkekler Sonra Kadınlar

Sanayi devrimiyle birlikte iş yaşamı ile iş dışı yaşam birbirinden keskin bir şekilde ayrılmaya başlamıştır (Komlosy, 2018). On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda

* İstanbul Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi

bir taraftan kırdan kente kitlesel bir geçiş yaşanmış, diğer taraftan da tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru sektörel bir kayış gerçekleşmiştir. Bu durum insanların hayatlarında ve dünya görüşlerinde ciddi bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte doğal olarak işe ve iş kavramına yüklenen anlam da dramatik bir şekilde değişmiş, işyeri de yeni bir yaşam alanı olarak ortaya çıkmıştır. Ulaşımın kolaylaşmasının ve ucuzlaşmasının kritik katkısıyla ev ve işyeri hem zihinsel hem de mekânsal boyutta birbirinden tamamen ayrı ve uzak yaşam alanları olarak insanların hayatlarının iki kutuplu hale gelmesine yol açmıştır. Böylece ev ve işyeri birbirlerinin doğal rakipleri haline gelmişlerdir.

Söz konusu iki kutuplu yapı ilk önce erkekler için geçerli olmuş ve böylece hem “eve ekmek getiren erkek” hem de “ev hanımı” etiketleri ve rolleri ortaya çıkmıştır (Simonton, 1998, ss. 88, 92). Sanayi devrimi öncesi geleneksel dünyada da erkekler ile kadınlar arasında önemli bir işbölümü bulunmaktaydı. Fakat bu kurguda erkeğin de kadının da yaşam merkezi genel olarak evdi. Yine, evin ve hanehalkının temel ihtiyaçlarının giderilmesinde her iki cinse de önemli vazifeler düşmekteydi. Öyle ki, Cowan’a (1983) göre geleneksel dönemde bir kadın evin erkeğinin yardımı olmadan evi idare etmeye çalışsaydı, el alışkanlığına sahip olmadığı birçok işi ciddi şekilde zorlanarak ve yorularak yapmaya çalışması gerekirdi. Sonuçta sağlığını ve muhtemelen hayatını tehlikeye atmış olurdu (s. 25).

Sanayileşmeyle birlikte erkeklerin geleneksel olarak yaptıkları odun kesme, kömür taşıma, ayakkabı dikme, ocağı-fırını yakma/besleme, külleri atma, su taşıma, hayvancılık yapma ve kap-kacak yontma gibi ev işlerinin neredeyse tamamı yavaş yavaş ortadan kalktı (Cowan, 1983, ss. 63-64, 98). Yaşanan bu dönüşümle birlikte bir taraftan başta erkek olmak üzere ev ahalisi tarafından üretilen mal ve hizmetler piyasadan “satın alınmaya” başladı, diğer taraftan da bunları satın alabilmek için özellikle erkeklerin başta fabrikalar olmak üzere piyasada çalışma zorunluluğu/fırsatı ortaya çıktı.

Gelişmiş ülkelerde ikinci dünya savaşına kadarki dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler erkeği evden “koparıken” kadının iş yükünde önemli bir azalma yaşanmasına neden olmadı. Zira bu döneme kadarki gelişmeler ev işlerine ayrılan zamanın azalmasından ziyade, bir bütün olarak hanehalkının refah düzeyinin

artmasına yardımcı oldu. Evler ve ev halkı daha temiz ve bakımlı hale geldi, yenilen yemekler daha çeşitli hale geldi, çocukların kendileriyle ve eğitimleriyle daha çok ilgilenilmeye başlandı ve örgü yapmak gibi görece hoş aktivitelere daha çok zaman kaldı.

Bu dönemde tipik bir ailede erkek işyerinde uzun saatler boyunca ve genellikle zor şartlarda çalışarak eve “ekmek” getirirken, kadın da tüm ev işlerinin altından kalkmaya çalışıyordu. Bu süreçte evli ve çocuklu kadınların ücretli bir iş karşılığında çalışması arzu edilen bir durum değildi. İşgücündeki kadınlar genel olarak genç kızlardan oluşuyordu ve bu kişiler evlenince “ev hanımlığına” terfi ediyordu (Goldin, 2006, ss. 3-4). Bu süreçte kadınlar arasındaki en yaygın iş hizmetçilik idi. Todd’a (2009) göre 1901’de İngiltere’de işgücündeki kadınların üçte biri hizmetçi olarak çalışırken iki dünya savaşı arası dönemde bu oran ancak dörtte bire gerilemiştir (s. 183). Hizmetçilik özellikle genç kızlar arasında yaygındı ve bu onlar için bir tür “çıraklık” anlamına geliyordu. Mitchell’e (1996) göre, 1890’larda İngiltere’de 15-20 yaş arasındaki kızların üçte biri hizmetçi olarak çalışmaktaydı (s. 49).

Gelişmiş ülkelerde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gelişip serpilen ve yirminci yüzyılın ilk yarısında görece yaygın hale gelen bu (erkeğin ücretli bir işte çalıştığı ve kadının ev hanımlığı yaptığı) hanehalkı modeli, yirminci yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş yerini her iki cinsin de ücretli bir işte çalıştığı hanehalkı modeline bırakmaya başlamıştır. Yaşanan bu değişimin ekseninde ise teknolojik ve kültürel dönüşüm bulunmaktadır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında icat edilen ve ikinci yarısında yaygın hale gelen çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrikli süpürge, ütü, fırın ve ocak¹ gibi ev aletleri, ev işlerinin çok daha kısa sürede bitirilebilmesine olanak tanımıştır. Yine, ev içine ulaşan (elektriğin yanı sıra) su ve kanalizasyon tesisatları da ciddi bir zaman ve enerji tasarrufuna yol açmıştır. Sonuç olarak ev işlerine harcanan zamanda ciddi bir düşüş yaşanmıştır (Thistle, 2006, s. 41). Bu durum başta kadınlar olmak üzere tüm insanların yaşamlarında dramatik değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Rubinow (1906) daha bu sürecin başlarında gaz ocağı ve konserve

1 İlk elektrikli fırın aslında 1893’te icat edilmiştir.

çorba gibi yeniliklere atıf yaptıktan sonra “otomatik bulaşık makinesini (...) icat edecek dahi insanlığa gerçek anlamda faydalı olacaktır” diyerek bu dönüşümün önemini “geriden” gözler önüne sermiştir (s. 519). Chang’a (2012) göre de çamaşır makinesi insanların hayatını internetten bile daha çok etkilemiştir. ABD’de The Rural Electrification Authority tarafından 1945-46 yıllarında kırsal bölgedeki 12 ev hanımıyla gerçekleştirilen bir çalışmada “deneklerden” birisi ayrıntılı bir şekilde rapor edilmiştir. Denek Verett hanımın elektrikli aletler yokken çamaşır yıkaması ortalama 4 saat sürerken elbiseleri ütülemesi de ortalama 4,5 saat almıştır. Elektriğe ve akabinde çamaşır makinası, kurutma makinası ve ütüye kavuştuktan sonra ise çamaşır yıkamaya harcanan süre 41 dakikaya gerilerken ütüye harcanan süre 1,75 saate düşmüştür. Çamaşır işlerini halletmek için elektrikli aletler yokken toplamda 6303 adım atan Verett hanımın bu aletler varken attığı toplam adım sayısı 665 olmuştur (Greenwood, Seshadri, & Yorukoglu, 2005, s. 112). Ev işlerine harcanan toplam süre de ABD’de 1900 ile 1975 yılları arasında 58 saatten 18 saate gerilemiştir. Bu süreçte yemek yapmak için gereken toplam süre 44 saatten 10 saate gerilerken çamaşır yıkamak için gereken toplam süre 7 saatten 1 saate kadar düşmüştür (Lebergott, 2014, s. 51).

Ev işleri için harcanması gereken zamanda yaşanan bu dramatik düşüş erkeklerden sonra kadınların da “evi terk etmelerine” olanak tanımış, böylece yirminci yüzyılın ikinci yarısında kadınlar giderek artan oranda işgücüne girmeye başlamıştır. Bununla birlikte, erkekten sonra kadının da bu şekilde evi terk etmesi halen yapılması gereken ev işlerinin ciddi bir kısmının “piyasaya devredilmesini” beraberinde getirmiştir (Thistle, 2006, s. 101). Öyle ki günümüzde ABD’de hizmetler sektöründeki işlerin dörtte birinde bir zamanlar kadınlar tarafından gerçekleştirilen ev işlerinin muadili yapılmaktadır (Thistle, 2006, s. 106). Ev işleri piyasaya devredilemediği ölçüde ise özellikle kadınlar ve belirli oranda erkekler gündüz işyerinde çalıştıktan sonra akşamları ve hafta sonları evde “çalışmak” durumunda kalmıştır. Yemek, temizlik ve çocuk bakımı gibi işlerin belirli oranda piyasaya devredilmesi ise doğal olarak bu ürün ve hizmetlerin “kalitesinde” hatırı sayılır düzeyde düşüşler yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Yine, işyeri ve ev arasında kalan ve bölünen hanehalkı iş-yaşam dengesini sağlama noktasında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Ayrıca, yirminci yüzyılın ikinci yarısında erkeklerin yanı sıra kadınların da eğitim düzeyinde yaşanan artış, kadınların (mezuniyet sonrası) işgücüne katılmasını ciddi şekilde cazip hale getirmiş ve kolaylaştırmıştır. Yine, bu faktörle de irtibatlı bir şekilde, işyerinin ve işin bir statü kaynağı olması kadınların işgücüne katılımını besleyen önemli bir faktör olmuştur. Satın alınabilecek mal ve hizmetlerin sayısında yaşanan artış, yükselen hayat standartları ve ücretli işin vaat ettiği sosyal/bilişsel tatmin de kadınların işgücüne katılımını artıran diğer faktörler olmuştur.

Sonuç olarak, yirminci yüzyılda genel olarak ilk önce erkekler, daha sonra da (giderek artan oranda) kadınlar için hayat iki kutuplu hale gelmiştir ve bir bütün olarak insanoğlunun hayatında işyerinin önemi dramatik bir şekilde artmıştır. Örneğin, ABD’de 1960’lı yıllarda beyaz kadınların çoğu ve siyahi kadınların yarısı ev hanımıydı. Bugün ise beyaz kadınların üçte biri ve siyahi kadınların onda biri ev hanımıdır (Thistle, 2006, s. 171). İş dışı yaşamın görece serbest bir doğaya sahip olmasına karşılık iş yaşamının genel olarak a) görece katı kurallara sahip olması ve b) işverenler ile çalışanlar arasında ilki lehine olmak üzere az veya çok bir güç farkı bulunması nedeniyle bir bütün olarak hanehalkı için iş-yaşam dengesinin sağlanması giderek daha önemli hale gelmiştir.

2. Hanehalkı ve İş-Yaşam Dengesi

Yirminci yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelere ve verimlilik artışlarına paralel olarak resmi ve fiili çalışma süreleri giderek azalmıştır (Ayrıntılı bir tartışması için, bkz. Tatlıyer, 2020). 1919 tarihli 1. ILO Sözleşmesinde sanayi sektörü için “günde 8 saat, haftada 48 saat” prensibi benimsenmiştir (ILO, 1919). 1930 tarihli 30. ILO Sözleşmesi ile birlikte bu prensip ticaret sektörü ve ofis çalışanları için de geçerli hale gelmiştir (ILO, 1930). 1930’lardaki ekonomik buhran ortamında yaşanan istihdam sorunlarına bir cevap niteliği de teşkil edecek şekilde 1935 tarihli 47. ILO Sözleşmesi (ILO, 1935) ile birlikte haftalık standart çalışma süresi 40 saate indirilmiştir.² Haftalık resmi çalışma süresinin 40 saat ile sınırlandırılması zaman içinde önemli bir yaygınlık kazanmıştır. ILO’ya göre, 1967’de incelenen 93 ülkenin 35’inde haftalık resmi çalışma süresi 48 saat iken geri kalanların çoğunda

2 1. Sözleşme’nin yürürlüğe girişi çok çabuk gerçekleşirken (13 Haziran 1919), 30. Sözleşme yaklaşık 3 yıl sonra (29 Ağustos 1933) ve 47. Sözleşme de ancak 22 yıl sonra (23 Haziran 1957) yürürlüğe girebilmiştir.

bu süre 40 saat veya 41-46 saat aralığındadır. 1984 itibarıyla ise 40 saati benimseyen ülke sayısı 48 saati benimseyenler seviyesine yaklaşmıştır. 2005'e gelindiğinde ise gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin çok büyük kısmında 40 saatlik haftanın benimsendiği ve bunun bir norm haline geldiği görülmektedir (ILO, 2005).

Resmi çalışma sürelerinde zaman içerisinde yaşanan gerilemeye paralel olarak fiili çalışma süreleri de yirminci yüzyılda gerilemiştir. Huberman & Minns'e (2007) göre (o dönemde) sanayileşmekte olan Batılı ülkelerde sanayi sektöründe haftalık ortalama fiili çalışma süresi ortalama 64,3 saattir. Bu süre 1950'de 45,4 saate düşerken 2000'de 38,2 saate kadar gerilemiştir (s. 542). ILO'ya göre 2018 itibarıyla (veri bulunan) 83 ülkede haftalık ortalama fiili çalışma süresi 39,4 saattir.³

Ortalama çalışma saatlerinde yaşanan bu düşüş trendinin arka planında ise a) tam zamanlı çalışanların çalışma sürelerinde yaşanan gerileme ve b) kısmi süreli işlerin sayısında yaşanan artış bulunmaktadır. Bunlardan ilki yirminci yüzyıla genel olarak damga vururken ikincisi özellikle gelişmiş ülkelerde 1980'lerden itibaren önemli hale gelmiştir.

Öte yandan, günümüzde başta Türkiye ve Meksika olmak üzere özellikle Uzakdoğu ve Latin Amerika'daki bazı gelişmekte olan ülkelerde haftalık fiili çalışma süreleri halen epey uzundur. Bunun yanı sıra, 1990'larla birlikte de gelişmiş ülkelerde üst düzey çalışanların haftalık çalışma sürelerinde bir artış eğilimi görülmektedir. Bu durum özellikle ABD'de belirgindir. Burger'a (2015) göre Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde aşırı çalışma (haftada 50+ saat) düşük ve orta vasıflı çalışanlar arasında 1970'lerden 2000'lere önemli bir değişim göstermemiştir. Fakat yüksek vasıflı çalışanlar arasında 1990'lı yıllarda yüzde 10'un altından yüzde 15'in üzerine çıkmış ve 2000'li yıllarda da bu düzeyini genel olarak korumuştur. Vurgulamak gerekir ki bu grupta hem erkeklerin hem de kadınların aşırı çalışma oranında artış yaşanmakla birlikte aşırı çalışma özellikle bir erkek fenomeni olmuştur. Öyle ki aşırı çalışma oranı 2000'lerde erkeklerde yüzde 20 civarında iken kadınlarda yüzde 7 civarında gerçekleşmiştir (s. 16). Yüksek vasıflı çalışanlar arasında aşırı çalışma düzeyinde yaşanan bu artışın arka planında ise "aşırı çalışma kültürünün" önemli bir yerinin bulunduğu ifade edilebilir (Padavic, Ely, & Reid, 2020).

3 ILO, Mean weekly hours actually worked per employed person by sex and occupation, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2020.

Yirminci yüzyılda çalışma saatlerinde yaşanan gerileme eğiliminin çalışanların genel olarak iş-yaşam dengesini daha iyi sağlayabilmelerine olanak tanıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, a) özellikle gelişmiş ülkelerde yirminci yüzyılın ikinci yarısında hem erkeğin hem de kadının çalıştığı hanehalkı tipinin sayısında ve oranında yaşanan dramatik artış (Thistle, 2006) bir bütün olarak hanehalkının iş-yaşam dengesini sağlayıp sağlayamadığını ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkarmıştır. Dahası, b) gelişmiş ülkelerde önemli bir ağırlığa sahip olan (genelde ebeveynin anne olduğu) tek ebeveynli ailelerin de iş-yaşam dengesini sağlama hususunda önemli sorunlar yaşadıklarını vurgulamak gerekir (Thistle, 2006). Ayrıca, c) Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde haftalık fiili çalışma sürelerinin halen epey yüksek olması (Tatlıyer, 2020) ve d) gelişmiş ülkelerde yüksek vasıflı çalışanlar arasındaki aşırı çalışma düzeyinin 1990'larda hatırı sayılır ölçüde artmış olması (Burger, 2015) da önemli bir sorun alanı olarak öne çıkmaktadır.

Şu halde iş-yaşam dengesinin sadece bireysel değil, aynı zamanda hanehalkı bazında incelenmesi gerektiği görülmektedir. Öncelikle, iş-yaşam dengesinin sağlanması her iki ebeveynin de çalıştığı ve bakılması gereken küçük yaşta çocuğun/çocukların bulunduğu hanehalkı tipinde oldukça önemlidir. Bu tarz bir hanehalkında her iki ebeveynin de aşırı çalışması ailenin refah düzeyi üzerinde oldukça olumsuz etkiler ortaya çıkarabilecektir. Bu durum özellikle hem çalışıp hem de çocuk büyüten anneler için özel bir önem arz etmektedir. Zira bu kadınlar için sorumluluklarını yerine getirmek oldukça zorlayıcı olabildiği gibi toplam iş yükleri de hem diğer çalışanlardan hem de geçmiş dönemlerdeki kadınlardan daha yüksek olma eğilimindedir. Örneğin, ABD'de 1965'te tipik bir kadın ev hanımı haftada ortalama 56 saat ev işleri için çalışıyordu. 2000'li yıllarda ise tipik bir kadın ücretli bir işte çalışan bir anne ve toplamda (işte ve evde) 73 saat çalışmaktadır. Bu iş yükünde yüzde 30 düzeyinde artış anlamına gelmektedir. Yine, vurgulamak gerekir ki bu dönüşümde kadınlar için rahat ve sakin ev ortamının yerini stresli iş yeri ve ev ortamı almıştır (Thistle, 2006, s. 139). ABD'de çalışan bir annenin şu serzenişi de bu noktada anlamlıdır (Thistle, 2006, s. 133):

“Çok stresliyim ve yorgunum. Tüm hafta içi çalışıyorum, hafta sonu temizlik yapmak, çamaşır yıkamak ve evrak işiyle uğraşmak ve yine gidip tüm hafta içi çalışmak için. (...) Son zamanlarda oturup ağlamak istiyorum.”

Benzer bir önem düzeyi tek ebeveynli ve bakılması gereken küçük yaşta çocuğun bulunduğu hanehalkı tipinde de bulunmaktadır. Genelde anne olan tek ebeveynin iş-yaşam dengesini sağlayamaması hem kendisi hem de çocukları açısından ciddi problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bu tarz ailelerin fakir olma ihtimallerinin görece yüksek olması ilgili sorunu daha da büyötmektedir. İş-yaşam dengesinin makro açıdan en az önemli olduğu bireyler ise (bakmak zorunda oldukları yaşlı da bulunmayan) bekârlardır. Başka bir bakış açısından ise, diğler nedenlerin yanı sıra, bu nedenden ötürü de dünyada kadınların işgücüne katılım oranının artmasına paralel bir şekilde evlilik yaşı da giderek yükselmiş ve çocuk sahibi olma otuzlu yaşlara ertelenmeye başlanmıştır.

İş dışı yaşamın gerektirdiğı ilgi düzeyi ve gerçekte iş dışı yaşama ayrılan zaman, bireylerin yaşam döngülerinde önce artma daha sonra da azalma eğiliminde olmaktadır. Bu durumun en temel belirleyicisi ise ailenin sahip olduğu çocuk sayısıdır. Çocuk büyötmek bir taraftan oldukça zahmetli ve zaman alıcı bir iştir diğler taraftan da finansal olarak zorlayıcıdır. Hamilelik süreci ise başlı başına sıkıntılı bir süreçtir ve hem anne hem de bebek için içinde önemli riskler barındırmaktadır. Örneğın, “hamileliğin kritik olan ilk aylarında” kadının ücretli bir işte uzun saatler boyunca (stres içinde) çalışması “fetüsün gelişmekte olan sinir sistemine zarar verebilmekte” ve “bebeğin doğum kilosunu düşürebilmektedir” (Gerhardt, 2006, s. 19).

Çocukların ebeveynlerinin iş dışı yaşamı üzerindeki ağırlığının yaşamın ilk 2-3 yıllık döneminde yüksek düzeyde olduğu, ikinci üç yıllık dönemde (kreşlerin ve okul öncesi eğitim kurumlarının katkısıyla) ise bu ağırlığın azalmakla birlikte önemli bir düzeyde kalmaya devam ettiğı görölmektedir. 6-7 yaş civarında okul eğitiminin başlamasıyla birlikte ilgili ağırlık daha da azalmakta ve ilerleyen yıllarda gerilemesini sürdürmektedir. Bununla birlikte, ergenlik dönemi özellikle sorun eksenli olarak ebeveynlerin ekstra ilgisinin ve zamanının gerektiğı bir dönem olarak ortaya çıkabilmektedir (Slaughter, 2016). Genel olarak bakıldığında ise yetişkinlik dönemine kadar çocukların ebeveynlerin iş dışı yaşamı üzerinde hatırı sayılır düzeyde bir ağırlığa sahip olmaya devam ettiğı görölmektedir. Bu durum çocuklarda sağlık sorunlarının ortaya çıktığı dönemler için özellikle geçerlidir.

Ücretli işte çalışan annelerin iş-yaşam dengesini sağlamada yaşayacakları muhtemel zorlukların yanı sıra, annenin çalışmasının çocuk(lar) üzerindeki etkilerinin incelendiği literatürde -görece karışık sonuçlar elde edilmekle birlikte- özellikle doğumdan sonraki ilk bir yıllık süreçte annenin çalışmasının çocuğun gelişimi üzerinde negatif etkilerinin olabileceği ortaya konmuştur. Waldfogel, Han, ve Brooks-Gunn (2002) beyaz annelerin ilk bir yıllık süreçte çalışmasının çocuğun bilişsel gelişimi üzerinde süregiden olumsuz bir etkisi olduğu yönünde bir sonuca ulaşmıştır (s. 389). Ayrıca, Brooks-Gunn, Han, ve Waldfogel (2002) de ilk bir yıllık süreçte annenin işe başlamasının çocuğun 36 aylıkken gösterdiği bilişsel yetkinlikte azalmaya yol açtığına dönük birtakım kanıtlara ulaşmıştır. Söz konusu negatif etkinin de kısmi süreli çalışan annelere kıyasla, tam zamanlı (haftada 30 saatten fazla) çalışan annelerde daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır (s. 1066). Lombardi ve Coley (2017) de çocuk 9 ilâ 24 ay arasında iken çalışmaya başlayan annelerde çocukların (az da olsa) daha yüksek oranda davranışsal ve sosyal bozukluklar gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Fakat kısmi süreli çalışan annelerin çocuklarında ise tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır (s. 277). Bebek büyütmeyle ilişkili önemli bir faktör de emzirmedir. Emzirme bebeklerin fizyolojik gelişimlerinde önemli bir yere sahip olduğu gibi onların sosyal/duygusal gelişimleri üzerinde de direkt ve dolaylı olarak etkilidir (Gibbs, Forste, & Lybbert, 2018). Örneğin, Heikkilä, Sacker, Kelly, Renfrew, ve Quigley (2011) daha uzun süreli emzirilen çocuklarda 5 yaşında iken daha az davranışsal problemler görüldüğü sonucuna ulaşmıştır.

İş-yaşam dengesinin sağlanabilmesi noktasında hamilelik süreci ve bebek bakımı gibi kadınların hayatındaki kritik dönemlerin de ayrı bir şekilde değerlendirilmesi zorunludur. Bu dönemlerde kadınların gereksinimleri ve öncelikleri dramatik bir şekilde değişmektedir ve bu nedenle çoğu ülkede kadınlar için a) hamilelik izni ve b) annelik izni olmak üzere iki temel ücretli/ücretsiz izin türü bulunmaktadır.⁴ Bununla birlikte, söz konusu izinlerin süresi ve ücretli olup olması ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu izinlerin yeterince uzun ve ücretli olması kadınların işgücüne girmesini ve işgücünde kalmasını teşvik ederken evlenme ve çocuk sahibi olma yaşında görülen yükselme eğilimini de sınırlama potansiyeline sahiptir. Zira çocuk doğurduğunda kariyeri fiilen duraklamasına rağmen resmen

4 Dahası, doğum sürecinde babanın da bebekle ilgili önemli sorumlulukları olması hasebiyle birçok ülkede babaya da belirli bir süreliğine -evlilik izni gibi- babalık izni verilmektedir.

devam eden bir annenin evlenme ve çocuk sahibi olmayı erteleme eğilimi daha az olacaktır.

Bunun yanı sıra, doğum/annelik izni gibi olanakların seviyesinin düşük olduğu ülkelerde iş dışı sorumluluk düzeyinde ciddi bir artış olmasına rağmen ve kendi isteği hilafına çeşitli dışsal nedenlerle (finansal sıkıntılar, kariyer endişesi vb.) annelerin doğumdan kısa bir süre sonra işe dönme ihtimalleri daha yüksek olacaktır. Bu durum Gerhardt'ın (2006) da belirttiği gibi genel olarak annelerin ve bebeklerin refah düzeyinde önemli bir düşüş yaşanmasına neden olabileceği gibi toplumun uzun vadeli sağlığı/gelişimi üzerinde negatif etkilere de sahip olabilecektir.

Ev idaresi ve çocuk bakımı gibi işleri kadınların ve erkeklerin gerçekleştirme oranı zamandan zamana, kültürden kültüre ve ülkeden ülkeye değişmekle birlikte neredeyse her zaman/yerde bu işlere kadınların erkeklerden ciddi oranda daha fazla vakit ayırdığı görülmektedir. Önemli bir husus olarak, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ev işlerine ve çocuk bakımına ayırdıkları vakitte önemli bir artış olmasına rağmen erkeklerin bu konuda halen kadınların ciddi oranda gerisinde kaldıkları görülmektedir (Feldman, 2002, s. 342). Öte yandan, genel olarak erkeklerin işte geçirdikleri vakit de kadınlardan çok daha fazla olma eğilimindedir. OECD ülkelerine genel olarak bakıldığında bu durum net bir şekilde görülmektedir. OECD ülkelerinde kadınlar çocuk bakımı ve yemek yapma gibi ücretsiz ev işlerine günde ortalama 264 dakika vakit ayırırken bu rakam erkeklerde sadece 136 dakikadır. Buna karşılık, kadınlar ücretli işte günde ortalama 218 dakika çalışırken erkekler tam 318 dakika çalışmaktadır.⁵

ABD'de beş yılda bir gerçekleştirilen National Study of the Changing Workforce çalışması da kadın ve erkeklerin bekâr/evli ve çocuklu/çocuksuz olma durumlarında iş yaşamı ve iş dışı yaşam boyutlarında nasıl bir tavır takındıkları ve gerçekte ne şekilde hareket ettikleri noktasında önemli kanıtlar sunmaktadır (bkz. Bond, Galinsky, & Swanberg, 1997). Bu kapsamlı çalışmada elde edilen sonuçlara göre bekâr kadınların çalışmak istediği süre haftada 33,8 saat iken evli kadınlarda bu süre 30,8 saattir. 6 yaşından küçük çocuğu olan kadınların haftada çalışmak

5 OECD, Time Spent in Paid and Unpaid Work, by Sex, Erişim Tarihi: 29 Haziran 2019, <https://stats.oecd.org>.

istedikleri süre ise 30 saattir. Görüldüğü üzere kadınlarda evlilik ve çocuk sahibi olma ücretli işte çalışmak istenilen süreyi azaltmaktadır. Erkeklerde ise tam tersi bir durum bulunmaktadır. Bekâr erkeklerin çalışmak istedikleri süre 37,1 saat iken, evli erkeklerde bu rakam 37,8 saattir. 6 yaşından küçük çocuğu olan erkeklerde çalışmak istenilen süre ise 38,9 saattir. Görüldüğü üzere -kadınların aksine- erkeklerde çalışmak istenilen süre evlenince ve çocuk sahibi olunca artmaktadır. Ayrıca, belirtmek gerekir ki evliliğin ve çocuk sahibi olmanın çalışmak istenilen süre üzerindeki etkisi kadınlarda erkeklerden daha fazladır (Jacobs & Gerson, 2004, s. 68).

Bekâr kadınların gerçekte çalıştıkları süre de 42 saat iken evli kadınlarda bu süre 40,9 saattir. 6 yaşından küçük çocuğu olan kadınların fiilen çalıştıkları süre ise ortalama 39,4 saattir. Bekâr erkeklerin gerçekte çalıştıkları süre 45,7 saat iken evli erkeklerde bu süre 48,2 saattir. 6 yaşından küçük çocuğu olan erkeklerde ise bu süre 49,3 saattir. Yine, görüldüğü üzere, fiilen çalışılan süre de evlilik ve çocukla birlikte kadınlarda azalırken erkeklerde artmaktadır. Bununla birlikte, fiilen çalışılan süredeki artış erkeklerde kadınlardan daha fazladır (Jacobs & Gerson, 2004, s. 68).

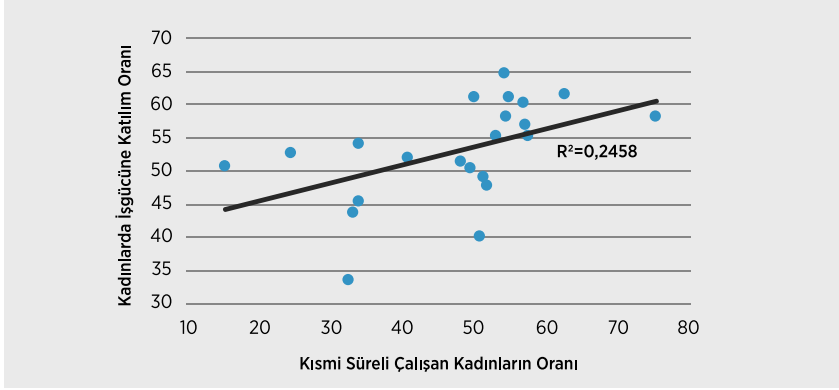
Genel olarak değerlendirildiğinde, bu veriler evliliğin ve çocuk sahibi olmanın getirdiği ek sorumlulukların kadınlar ve erkekler tarafından farklı şekilde paylaşıl-mak istendiğine ve paylaşıldığına işaret etmektedir. Kadınlar ev idaresi ve çocuk bakımı noktasında ortaya çıkan ekstra ihtiyacı/talebi işyerinde daha az çalışarak karşılamaya çalışırken erkekler de evlilik ve çocuk sahibi olma ile birlikte ortaya çıkan ekstra finansal yükü işyerinde daha çok çalışarak karşılamak istiyor görünmektedir. Dahası, kadınlar genel olarak (bekâr, evli veya çocuklu) erkeklerden daha az çalışmak istemektedir ve fiilen de yaşanan budur. Bu durum da iş dışı yaşama kadınların erkeklerden daha çok değer verdiklerini gösteriyor olabilir.

3. Kısmi Süreli İşler ve İş-Yaşam Dengesi

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında kadınların işgücüne katılım oranında yaşanan yükselişe paralel bir şekilde kısmi süreli işlerin sayısında ve oranında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu işler genel anlamda bir kadın fenomenidir. OECD ülkelerinde kısmi süreli işlerin yaklaşık dörtte üçünde kadınlar çalışmaktadır (OECD, 2008,

s. 12). Bu durum ve tarihsel süreç hanehalkının bir bütün olarak iş-yaşam dengesini sağlaması hususunda kısmi süreli işlerin önemli bir vazife gördüğü yönünde önemli bir işarettir. Kısmi süreli işler tam zamanlı işlere kıyasla daha düşük iş güvencesine sahiptir. Yine bu işlerde ücret düzeyi ortalama yüzde 10 daha düşüktür (Buddelmeyer, Mourre, & Ward, 2008, s. 14). Ayrıca, kısmi süreli işlerde kariyer fırsatı ciddi oranda daha azdır. Son olarak, kısmi süreli işlerde çalışanlar daha küçük şirketlerde çalışmaktadır ve daha düşük vasıflı işleri yapmaktadır (Delsen, 1998, s. 67; Fagan & O'Reilly, 1998, s. 18).

Grafik 1. Seçili Ülkelerde Kadınlarda “Kısmi Süreli Çalışma Oranı” ve “İşgücüne Katılım Oranı” Arasındaki İlişki (2017)⁶

Kaynak: Tatlıyer (2020, s. 69), Dünya Bankası ve ILO

Kısmi süreli işler bu önemli dezavantajlarına rağmen iş-yaşam dengesinin sağlanabilmesinde hanehalkına önemli fırsatlar sunabilmektedir. Tam zamanlı bir işe sahip olmak istediği halde kısmi süreli bir işte çalışmak zorunda kalan önemli bir kitle bulunmakla birlikte kısmi süreli işlerin alternatifinin genel olarak tam zamanlı işlerden ziyade “hiç çalışmamak” olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle kısmi süreli işlerin de tam zamanlı işler düzeyinde yasal dayanağa ve temel statüye sahip olduğu ülkeler için geçerlidir. Örneğin, kısmi süreli işlerin ciddi bir yaygınlığa sahip olduğu ve tipik hanehalkında erkeğin tam zamanlı, kadının da kısmi süreli bir işte çalıştığı Hollanda’da bu işlerde çalışan kadınların sadece yüzde 3’ü tam zamanlı bir işte çalışmak istemektedir (Booth & Van Ours, 2013). Grafik 1’de de görüldüğü üzere kısmi süreli işlerin yaygın olduğu ülkelerde kadınların

işgücüne katılımı da yüksek olma eğilimindedir. Bu genel durumla uyumlu bir şekilde, Smith, Fagan, ve Rubery'ye (1998) göre kısmi süreli işler işgücünün genişlemesine neden olmaktadır (s. 35).

Tam zamanlı işlerde daha az süre çalışma isteğinin yanı sıra, kadınlar arasında kısmi süreli işlerin önemli bir popüleriteye sahip olmasının temel sebebi ev idaresi ve çocuk bakımı gibi “ücretsiz işlere” kadınların erkeklere kıyasla daha fazla zaman ayırması ve bu işlerin sorumluluğunun temel anlamda kadınlar üzerinde olmasıdır.

Kısmi süreli işler hanehalkı bazında iş-yaşam dengesinin sağlanabilmesi noktasında önemli fırsatlar sunabilir. İlk olarak, erkeğin ücretli, kadının da (ev hanımı olarak) ücretsiz olarak çalıştığı hanehalkı tipinde erkeğin uzun saatler boyunca yorucu bir işte çalışması kişisel olarak iş-yaşam dengesini sağlayamadığı anlamına gelecektir. Fakat kadının ücretli bir işte çalışmaması ve ev eksenli bir hayat sürdürmesi erkeğin iş-yaşam dengesini sağlayamamasının hanehalkı üzerindeki negatif etkilerini önemli oranda bertaraf edebilecektir. Bu durum özellikle bakılması gereken çocuğun veya çocukların bulunduğu hanehalklarında önem kazanacaktır.

İkinci olarak, erkeğin de kadının da tam zamanlı ücretli bir işte çalıştığı hanehalkı tipinde erkek de kadın da uzun ve yıpratıcı bir iş hayatına sahip olduklarında bu durumun hanehalkı üzerindeki etkileri oldukça olumsuz olacaktır. Hem erkeğin hem de kadının iş-yaşam dengesini sağlayamaması hanehalkının da iş-yaşam dengesini sağlayamaması anlamına gelecektir. Üçüncü olarak, erkeğin tam zamanlı kadının da kısmi süreli bir işte çalıştığı hanehalkı tipinde kadın iş-yaşam dengesini büyük oranda sağlayabilecek ve bu durum da hanehalkının bir bütün olarak iş-yaşam dengesini sağlayabilmesini kolaylaştırabilecektir.

Böylece, erkeğin tam zamanlı, kadının da kısmi süreli bir işte çalıştığı modelin her ikisinin de tam zamanlı bir işte çalıştığı modele göre iş-yaşam dengesinin sağlanması hususunda çok daha avantajlı olduğu söylenebilecektir. Bu durum özellikle “anneler” için geçerlidir. Örneğin, Buehler ve O'Brien'in (2011) ABD'de NICHD (The National Institute of Child Health and Human Development) tarafından oluşturulan SECCYD (Study of Early Child Care and Youth Development) veri setini kullanarak gerçekleştirdikleri önemli çalışmada, kısmi süreli çalışan annelerin tam zamanlı çalışan annelere göre a) “iş ile aile arasında daha az

çatışma” yaşadıkları, b) çocukların okul öncesi çağında “daha duyarlı ebeveynlik” yaptıkları, c) okul döneminde çocukların eğitimleriyle daha çok ilgilendikleri ve genel olarak da d) çocuklarına “daha çok baktıkları” sonuçlarına ulaşılmıştır.

İngiltere’de DfES (Department for Education and Skills) için 2001’de ebeveynlerin çocuk bakımına dönük tutumlarının araştırıldığı kapsamlı bir anket çalışmasına göre ise tam zamanlı bir işte çalışan (ve 15 yaşından daha küçük çocuğu veya çocukları olan) annelerin yüzde 76’sı iş yerinde daha az süre çalışmak istemektedir. Eğer anne çocuğunu yalnız başına büyütüyorsa bu oran yüzde 85’e çıkmaktadır. Bu oranlar kısmi süreli çalışan annelerde dahi sırasıyla yüzde 52 ve 58’dir (Hakim, Bradley, Price, & Mitchell, 2008, s. 20).

Kısmi süreli işlerin istihdam piyasasında arzu edilen düzeyde pozitif bir rol oynayabilmesi noktasında ise bu işlerin de tam zamanlı işler düzeyinde bir yasal ve toplumsal statüye sahip olması elzemdir. Bu noktadan hareketle 1990’larla birlikte birçok ülkede tam zamanlı çalışanlar ile kısmi süreli çalışanlar yasal olarak aynı haklara tabi kılınmıştır ve ilgili düzenlemelerin çıkış noktası her iki iş türünün “aynı standarda” tabi tutulması olmuştur (OECD, 2010, s. 217). İlgili yasal düzenleme Türkiye’de de 2003 tarihli İş Kanunu ile birlikte yapılmıştır. Kanunun 13. maddesinde bu iki iş türünün “aynı haklara” sahip olduğu ifade edilmiştir:⁷

“Kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalıştırılan işçi, ayırımı haklı kılan bir neden olmadıkça, salt iş sözleşmesinin kısmî süreli olmasından dolayı tam süreli emsal işçiye göre farklı işleme tabi tutulamaz. Kısmi süreli çalışan işçinin ücret ve paraya ilişkin bölünebilir menfaatleri, tam süreli emsal işçiye göre çalıştığı süreye orantılı olarak ödenir.”

Kısmi süreli çalışanların tam zamanlı çalışanlarla aynı yasal haklara sahip olması önemli bir adım olmakla birlikte yeterli değildir. Bu iki iş türü arasında ayrımcılık yapılmasına neden olan toplumsal normlar ve bireysel güdülerin de uygulanan istihdam politikalarında hesaba katılması gerekmektedir. İş-yaşam dengesinin sağlanmasında önemli bir katkı sağlayabilecek kısmi süreli işlerin toplumsal statüsünün iyileşmesi bu işlerin istihdam piyasasında anlamlı ve makul bir

7 2003 tarihli İş Kanunu, Kanun Numarası: 4857, Kabul Tarihi: 22/05/2003, Resmi Gazete, Tarih: 10/06/2003, Sayı: 25134, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 42, Madde 13.

büyükölge sahip olabilmesi noktasında önemlidir. Öyle ki tam zamanlı işler ile kısmi süreli işler arasındaki farklılıklar bu işlerin daha yaygın olduğu ölkelerde daha azdır (OECD, 2010, s. 225).

4. Türkiye’de Durum Nasıl?

Gelişmiş ölkelerde ikinci dünya savaşı sonrasında yaşanan dönüşümü Türkiye özellikle 1980’ler ve özellikle 2000’lerle birlikte yaşamaya başlamıştır. Son kırk yıllık süreçte bir taraftan teknolojik ev aletlerine ve altyapı olanaklarına yaygın bir şekilde kavuşulmaya başlanmıştır. Diğer taraftan da eğitim düzeyinde özellikle son yirmi yıllık süreçte ciddi bir artış yaşanmıştır. Tüketim kültürü de özellikle 1990’larla birlikte yerleşik hale gelirken kadınların statü/kimlik algısında işyeri eve karşı önemli bir üstünlük sağlamaya başlamıştır. Bütün bu nedenlerden ötürü kadınların işgücüne katılım oranı giderek artmaya başlamıştır. Bu durum da erkeğin ücretli bir işte çalıştığı ve kadının ev hanımlığı yaptığı modelin zayıflamasına ve hem erkeğin hem de kadının ücretli bir işte çalıştığı modelin giderek güç kazanmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu da Türkiye’de iş-yaşam dengesi- nin sağlanmasının önemini daha da artırmıştır.

Çalışma Süreleri

Genel olarak Türkiye iş-yaşam dengesi hususunda pek de iyi bir karneye sahip değildir. İlk olarak, Türkiye’de aşırı çalışma oldukça yaygındır. ILO’ya göre 2018 itibarıyla Türkiye dünyada aşırı çalışmanın (haftada 49+ saat çalışma) en yaygın olduğu 11. ölkedir. İlk on sıradaki ölkeler ise genel olarak Gambiya ve Moğolistan gibi az gelişmiş ölkelerdir. Türkiye’de aşırı çalışma oranı 2018 itibarıyla yüzde 32 ile oldukça yüksek bir düzeydedir. Türkiye’de erkeklerde aşırı çalışma oranı yüzde 36,5 iken kadınlarda bu oran yüzde 21,7’dir. Bir AB kurumu olan Eurofound’a göre ise Türkiye’de 2015 itibarıyla maaşlı erkeklerin yüzde 44,1’i, maaşlı kadınların da yüzde 30,3’ü haftada 48+ saat çalışmaktadır.⁸ Bu oranlar AB ölkelerinde sırasıyla yüzde 15,7 ve yüzde 6,2’dir (Anxo & Karlsson, 2019, ss. 20-21). Tüm

8 ILO ile Eurofound rakamları arasında farklılıklar bulunmaktadır. ILO’nun kaynağı TÜİK’in gerçekleştirdiği hanehalkı işgücü anketleridir. Eurofound ise kendisi Türkiye’de ayrıca anket uygulamıştır. Bununla birlikte her iki ankette Türkiye ile ilgili olarak ulaşılan temel sonuç aynıdır: Türkiye’de haftalık fiili çalışma süresi diğer ölkelere kıyasla çok daha uzundur.

çalışanlara bakıldığında (başkası namına çalışanlar, kendi namına çalışanlar ve işletme sahipleri) ise haftada 48+ saat çalışma oranının Türkiye’de yüzde 57 olduğu görülmektedir. Bu oran Almanya, Danimarka, Hollanda ve Norveç gibi ülkelerde yüzde 10 düzeyindedir (Parent-Thirion vd., 2016, s. 62).

Tablo 1. Seçili Ülkelerde Aşırı Çalışma (Haftada 49+ Saat) Oranı (2018, Yüzde)

#	Ülke	Aşırı Çalışma (%)	#	Ülke	Aşırı Çalışma (%)
1	Vietnam	34,0	19	Avusturya	11,0
2	Peru	33,3	20	Polonya	10,6
3	Türkiye	31,9	21	Slovakya	9,5
4	Endonezya	30,2	22	Finlandiya	9,5
5	Meksika	29,2	23	Hollanda	9,3
6	Arjantin	21,5	24	İspanya	9,3
7	Güney Afrika	21,5	25	Slovenya	9,3
8	Yunanistan	16,6	26	Almanya	9,2
9	ABD	16,4	27	K. Makedonya	8,0
10	Yeni Zelanda	16,3	28	Danimarka	7,8
11	Bosna Hersek	15,8	29	İsveç	7,8
12	Şili	14,1	30	Hırvatistan	7,1
13	Kanada	13,6	31	Norveç	6,3
14	İngiltere	13,1	32	Macaristan	4,9
15	Brezilya	12,0	33	Azerbaycan	4,1
16	Fransa	11,8	34	Romanya	3,4
17	Portekiz	11,2	35	Belarus	2,5
18	İtalya	11,1	36	Bulgaristan	1,5

Kaynak: ILO

Görüldüğü üzere aşırı çalışma Türkiye’de ciddi bir problem niteliğindedir. Bugün, AB ülkelerinde haftada 35-40 saat çalışma norm iken Türkiye’de haftada 48+ saat çalışmak normdur. Bu genel durum iş yaşam dengesi boyutunda son derece olumsuz bir tabloya karşılık gelmektedir.

Çalışma sürelerinin uzunluğu sadece haftada 48+ veya 49+ saat çalışanlar için değil, aynı zamanda haftada 40+ saat çalışanlar için de -ilki kadar olmasa da- önemli bir problem niteliğindedir. ILO tarafından haftalık 40 saat çalışma standardı 1935'te yürürlüğe konulmasına (ILO, 1935) ve o tarihten sonra bu standart dünyada çoğu ülke tarafından benimsenmesine rağmen, Türkiye'de haftalık resmi çalışma süresi 1983'e kadar 48 saat olmuş, bu tarihte de ancak 45 saate düşürülmüştür.⁹

Sonuç olarak, Türkiye'de yasal normun haftada 45 saat çalışmak olması ve bu yasal normun da çalışanların çoğu için sistematik bir şekilde yukarı yönlü esnetilmesi Türkiye'de iş-yaşam dengesinin sağlanmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Hem erkeğin hem de kadının çalıştığı hanehalkı tipinin yaygınlaşması da söz konusu iş-yaşam dengesi problemini daha da derinleştirmektedir.

Kısmi Süreli Çalışma

Türkiye'de kısmi süreli işler OECD ülkelerine kıyasla istihdam piyasasında daha küçük bir paya sahiptir. OECD ülkelerinde kısmi süreli çalışma oranı kadınlarda yüzde 26,5 düzeyinde iken erkeklerde yüzde 8 seviyesindedir. Bu oranlar Türkiye'de sırasıyla yüzde 17,6 ve 6,4'tür. Türkiye'ye ait bu oranlar -yine OECD ortalamasının önemli ölçüde altında olmakla birlikte- ciddi oranda abartılıdır. TÜİK'in 2011 tarihli hanehalkı işgücü anketine göre kısmi süreli çalışan kadınların yüzde 68,1'i tarım sektöründedir ve yüzde 58,3'ü ücretsiz aile işçisidir. Kısmi süreli çalışan erkeklerin de yüzde 55,8'i tarım sektöründedir ve yüzde 17,7'si ücretsiz aile işçisidir (Duzgun Oncel & Eris Dereli, 2015, ss. 95-96). Böylece görülmektedir ki Türkiye'de gerçek anlamda (tarım dışı sektörlerde) kısmi süreli çalışma oranı resmi oranın epey altındadır.

Tablo 2. Seçili OECD Ülkelerinde Kısmi Süreli Çalışma Oranı (2018, Yüzde)¹⁰

10 Ayrıntılı kaynak için bkz. "Part-Time Employment Rate (Indicator)", OECD, 10.1787/f2ad596c-en, (Erişim tarihi: 22 Haziran 2019); Not: Kısmi süreli çalışma haftada 30 saatten daha az çalışmayı ifade etmektedir. Tabloda "Genel" sütunu kısmi süreli çalışanların toplam istihdama oranını göstermektedir. "Kadın" sütunu kadın kısmi süreli çalışanların toplam kadın istihdamına oranını göstermektedir. "Erkek" sütunu da erkek kısmi süreli çalışanların toplam erkek istihdamına oranını göstermektedir.

Ülke/Yıl	Genel	Kadın	Erkek
Hollanda	37,3	58,0	19,2
Japonya	23,9	38,3	12,7
İngiltere	23,2	36,4	11,4
Almanya	22,0	36,6	9,3
İrlanda	20,8	32,8	10,5
Yeni Zelanda	20,6	30,9	11,3
Danimarka	20,0	25,4	15,2
Norveç	19,3	27,7	11,7
Kanada	18,7	25,8	12,2
İtalya	18,0	31,9	7,8
Belçika	16,6	28,0	6,6
OECD	16,5	26,5	8,0
Fransa	14,0	21,4	7,1
İsveç	13,7	17,4	10,3
İspanya	13,3	21,6	6,2
Güney Kore	12,2	18,2	7,8
Yunanistan	10,5	15,5	6,8
Türkiye	9,9	17,6	6,4
Portekiz	7,1	9,6	4,5

Kaynak: OECD

Doğum/Annelik İzni

Türkiye’de 1936 tarihli İş Kanunu ile birlikte annelere 6 haftalık doğum izni verilmiştir. Fakat bu izin, “işveren, işçi kadına yarımşar ücret öder” maddesi uyarınca yarı ücretlidir.¹¹ 1971 tarihli İş Kanunu ile doğum izni 12 haftaya çıkarılmış ve tamamen ücretli hale getirilmiştir.¹² 2003 tarihli İş Kanunu ile birlikte ise doğum izni 16 haftaya çıkarılmıştır. Buna ek olarak “bir yaşından küçük çocuklarını

11 3008 Sayılı İş Kanunu, Madde: 35, Madde: 25, Tarih: 15 Haziran 1936.

12 1475 Sayılı İş Kanunu, Madde 61, Madde 70, Tarih: 9 Eylül 1971.

emzirmeleri için” annelere günde 1,5 saat “süt izni” verilmiştir.¹³ 2016’da (eski adıyla) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yürürlüğe sokulan yönetmelik¹⁴ ile birlikte de çalışan annelere doğum izninden sonra 26 haftaya kadar “ücretsiz” izin hakkı tanınmıştır.¹⁵

Tablo 3. OECD Ülkelerinde Doğum ve Annelik İzni (2016, Hafta)¹⁶

	Doğum İzni	Annelik İzni	Toplam Ücretli İzin Süresi
Estonya	20,0	146,0	166,0
Finlandiya	17,5	143,5	161,0
Macaristan	24,0	136,0	160,0
Çekya	28,0	134,0	110,0
Norveç	13,0	78,0	91,0
Güney Kore	12,9	52,0	64,9
Avusturya	16,0	87,3	60,0
Almanya	14,0	148,0	58,0
Japonya	14,0	44,0	58,0
İsveç	19,9	65,1	55,7
OECD	19,1	65,7	55,2
Kanada	17,0	35,0	52,0
İtalya	21,7	26,0	47,7
Yunanistan	43,0	17,3	43,0
Fransa	16,0	146,0	42,0

13 4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 53 ve 63, Madde 74, Tarih: 10 Haziran 2003.

14 Resmi Gazete, “Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik”.

15 Ayrıca, annelere “birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün” olmak üzere haftalık çalışma süresinin yarısı kadar “ücretsiz izin” hakkı tanınmıştır. Böylece anneler dilerse bu sürelerde kısmi süreli olarak çalışabilmektedir.

16 Ayrıntılı kaynak için bkz. “Length of Maternity Leave, Parental Leave, and Paid Father-Specific Leave”, OECD, <https://stats.oecd.org>, (Erişim tarihi: 5 Temmuz 2019); Not: “Doğum İzni” annelerin toplam haftalık izin süresini göstermektedir. “Annelik İzni” doğum izni bittikten sonra annelerin (ücretli veya ücretsiz) sahip olacağı izin süresini göstermektedir. “Toplam Ücretli İzin Süresi” ise annelerin doğum ve annelik izni kapsamında toplamda kaç hafta ücretli izne sahip olduklarını göstermektedir.

İngiltere	52,0	18,0	39,0
Portekiz	6,0	128,1	30,1
Hollanda	16,0	26,0	16,0
İspanya	16,0	150,0	16,0
Türkiye	16,0	26,0	16,0
İsviçre	16,0	0,0	14,0
Meksika	12,0	0,0	12,0
ABD	0,0	12,0	0,0

Kaynak: OECD

Tablo 3'te de görülebileceği üzere Türkiye'de doğum izni süresi (16 hafta) OECD ortalamasından (19,1 hafta) biraz daha kısadır. Annelik izni hususunda ise arada ciddi bir fark bulunmaktadır. Annelik izin süresi OECD ülkelerinde ortalama 65,7 hafta iken Türkiye'de sadece 26 haftadır. Benzer bir fark toplam ücretli izin süresinde de karşımıza çıkmaktadır. OECD ülkelerinin (36 ülke)¹⁷ yaklaşık üçte ikisinde toplam ücretli izin süresinin yarıdan fazlası (7 ülke) veya tamamı (16 ülke) ücretli iken Türkiye'de bu oran yüzde 38'dir. OECD ülkelerinin yaklaşık yarısında (15 ülke) annelik izni tamamen ücretli iken Türkiye'de annelik izni tamamen ücretsizdir. Şu halde, Türkiye'de hem annelik izin süresinin hem de toplam ücretli izin süresinin -2016'da yapılan iyileştirmeye rağmen- halen çok kısa olduğu görülmektedir.

İş-Yaşam Dengesi

Türk istihdam piyasasında çalışma saatleri uzundur, kısmi süreli iş imkanları kısıtlıdır ve doğum/annelik izni gibi olanaklar sınırlıdır. Bunların yanı sıra iş yaşamı yoğun ve zorlu bir karaktere sahiptir. Bütün bunlar Türkiye'de iş-yaşam dengesini sağlamanın özellikle zor olduğuna işaret etmektedir. Eurofound'un gerçekleştirdiği 2016 tarihli anket de bu genel anlayışı destekler niteliktedir. Bu ankete göre Türkiye'de çalışanların yüzde 38'ine göre çalışma süreleri iş dışı yaşam ile çok uyumlu değildir. Türkiye bu oranla Avrupa'da üçüncü sıradadır. Bu oran, İngiltere'de yüzde 27, Almanya'da yüzde 18 ve Fransa'da yüzde 17'dir. "Ayda en

17 Kolombiya 2020'de OECD'ye katılmış ve böylece OECD'nin üye sayısı 37'ye çıkmıştır.

azından birkaç kere işyerinden çok yorgun geliyorum” diyenlerin oranı ise Türkiye’de yüzde 80’dir. Türkiye bu oranla da Avrupa’da ilk üçtedir. Bu oran, İngiltere, Fransa ve Almanya’da sırasıyla yüzde 66, 64 ve 48’dir.

“Ayda en azından birkaç kere işte geçirilen zaman nedeniyle ailevi sorumluluklarımı yerine getirmekte sıkıntı yaşıyorum” diyenlerin oranında ise Türkiye (yüzde 71) Avrupa’da ilk sıradadır. Bu oran, İngiltere, Fransa ve Almanya’da sırasıyla yüzde 37, 36 ve 31’dir.

Türkiye “ailevi sorumluluklarım nedeniyle işe konsantre olmakta zorlanıyorum” diyenlerin oranında (yüzde 60) da Avrupa’da birinci sıradadır. Diğer Avrupa ülkeleri bu oranda genel olarak yüzde 10’lar ve 20’ler ile Türkiye’nin epey gerisindedir.¹⁸

Bu olumsuz tablo çalışanların daha stresli ve daha mutsuz olmalarına neden olduğu gibi verimlilik düzeylerini de negatif etkilemektedir. Yani bu durumdan sadece çalışanlar değil, aynı zamanda işverenler de zararlı çıkmaktadır. Bu kaybet-kaybet durumunun kazan-kazan durumuna çevrilebilmesi için ise hem doğru politikaların uygulanması hem de toplumsal normların doğru yönde değişmesi gerektirmektedir.

5. Tartışma ve Politika Önerileri

Bir toplumda cari olan istihdam politikaları ve toplumsal normlar o toplumda iş-yaşam dengesinin ne ölçüde sağlandığı ve işgücüne katılımın ne seviyede gerçekleştiği hususlarında kritik öneme sahiptir. Türkiye’de genel olarak hem erkekler hem de kadınlar için çalışma süreleri uzun, zorlayıcı ve yıpratıcıdır. Ayrıca, kadınlar için doğum/annelik izin süreleri yetersizdir. Bu durum da Türkiye’de iş-yaşam dengesinin sağlanma düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

İş-yaşam dengesinin çalışan bazında değil, hanehalkı bazında değerlendirilmeye çalışılması gerektiği unutulmamalıdır. Bu durum hem erkeğin hem de kadının çalıştığı hanehalkı tipinin sayısında ve oranında ciddi bir artış olan Türkiye için hassaten önemlidir. Türkiye’deki mevcut istihdam yapısı bir taraftan bu tip ha-

nehalkı bireylerinin refah düzeylerini ciddi oranda düşürme eğilimindedir. Diğer taraftan da tam da bu hanehalkı tipinin sayısında/oranında yaşanan yükselişi özellikle bekârlık lehine sınırlandırmaktadır.

Türk istihdam piyasasının normalleşebilmesi, yüksek işgücüne katılım oranlarına sahip olabilmesi ve çalışanların genel olarak iş-yaşam dengesini sağlayabildiği bir zemine ulaşabilmesi noktasında a) çalışma sürelerinin ve iş yoğunluğunun “normal” düzeye gerilemesi, b) kısmi süreli işlerin iyi ve güçlü bir alternatif haline gelmesi ve c) doğum/annelik izin sürelerinin (hem ücretli hem ücretsiz bazda) artması gerekmektedir.¹⁹ Bu değişimlerin yaşanabilmesi için hem gerekli politik adımların atılması hem de mevcut toplumsal normların değişmesi gerekmektedir.

İlk olarak, Türkiye 47. ILO Sözleşmesini imzalamalı ve haftalık resmi çalışma süresini 45 saatten 40 saate düşürmelidir. Buna ek olarak haftalık fiili çalışma sürelerinin de normal düzeye gerileyebilmesi için firmaların ilgili yasal sınırlara uymaları güçlü bir şekilde sağlanmaya çalışılmalıdır. Türkiye’de oldukça yaygın olan aşırı çalışmanın kabul edilebilir seviyelere geriletebilmesi noktasında toplumsal normların da değişmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için ise, diğer birçok kanalın yanı sıra, kamu spotu gibi imkanların kullanılması ve çeşitli işçi/işveren örgütleri ve STK’lar ile çalışmaların/çalıştayların yapılması faydalı olacaktır.

İkinci olarak, kadınların çalışmak istedikleri süre erkeklere kıyasla daha az olma eğilimindedir. Bu durumun arka planında kadınların genel olarak ev idaresi ve çocuk bakımı gibi ücretsiz işlere daha çok vakit harcamaları bulunmaktadır. Evlilik ve çocuk sahibi olmak her iki cinsin sorumluluklarında ciddi bir artışa neden olmakla birlikte kadınların daha çok “idare/bakım sorumluluğunu”, erkeklerin de daha çok “finansal sorumluluğu” üstlerine alma eğiliminde olduğu görülmektedir (Hochschild & Machung, 2012). Bu nedenle istihdam piyasasının kadınların ihtiyaç duyduğu olanakları ve esnekliği sağlaması elzemdir.

19 Bunlara ek olarak, çalışan annelere belirli bir büyüklüğün üzerindeki şirketlerde kreş imkanının sağlanması da iyi olacaktır.

Bir anne doğum öncesi sekiz haftalık izninin beş haftasını²⁰ doğumdan sonra kullansa dahi işini koruyarak izinli kalabileceği ve bebeğiyle ilgilenebileceği süre toplamda 39 haftadır (yaklaşık 9 ay) ki bunun da sadece 16 haftası (yaklaşık 4 ay) ücretlidir. Kadınların işgücüne katılımının artırılmaya çalışıldığı bir atmosferde bu sürelerin yeterli olmadığı söylenebilir. Örneğin, Almanya’da annelerin toplam ücretli izin süresi 58 hafta ile bir yıldan fazladır ve toplam izin süresi de 148 hafta ile yaklaşık üç yıldır. Şu hâlde Türkiye’de ilgili kanun ve yönetmeliklerin daha “anne dostu” hale gelmesi hem iş-yaşam dengesinin sağlanabilmesi hem de kadınların işgücüne katılımının desteklenebilmesi noktasında elzemdir. Bu çerçevede, Almanya’da olduğu gibi anneler için ücretli izin süresinin yaklaşık bir yıl, toplam izin süresinin de yaklaşık üç yıl olması şeklinde bir politika benimsenebilir.²¹

Bu şartların sağlanmaması durumunda ise kadınlar hayatlarıyla ilgili zor kararlar vermek durumunda kalacaktır. Kadınlar için çalışmanın hayata tercih edilmesi durumunda evlilik ve çocuk sahibi olma ertelenecek, toplumda evlenme ve çocuk sahibi olma düzeyi de bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Bu durum uzun iş saatleriyle birleştiğinde ise ortaya özellikle olumsuz bir tablo çıkacaktır.

Bu nedenlerden ötürü kadınların a) bebek bakım sürecinde yeterli düzeyde ücretli/ücretsiz doğum ve annelik iznine sahip olması ve b) diğer zamanlarda anlamlı ve güçlü bir şekilde kısmi süreli işlerde çalışma alternatifine sahip olması gerekmektedir.²² Bu şartların sağlanması durumunda kadınların işgücüne katılımının arzu edilen düzeylere gelmesi yolunda ciddi bir adım atılmış olacaktır.

İş-yaşam dengesini sadece gün gün insanların çalışma ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamamaları olarak görmemek gerekmektedir. İş-yaşam dengesi

20 “Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik” uyarınca anneler doktor raporu almak kaydıyla doğumdan önceki üç haftaya kadar çalışmaya devam edebilir. Erken doğum durumunda ise doğum öncesi iznin tamamı doğum sonrasına aktarılabilir. Şu halde, normal şartlar altında anneler doğum öncesi izin sürelerinin ancak beş haftasını doğum sonrasına aktarabilmektedir.

21 Yeni annelerin dilerlerse 60, 90 veya 120 günlüğüne kısmi süreli olarak çalışabilecekleri şeklindeki hüküm de doğru yönde atılmış bir adımdır. Fakat burada da sürenin ciddi şekilde uzatılması elzemdir.

22 Kısmi süreli işler en çok kadınlar arasında yaygın olmakla birlikte gençler ve yaşlılar arasında da görece yaygındır. Bu nedenle kısmi süreli işlerin sadece kadınlar değil, aynı zamanda gençler ve yaşlılar için de önemli ve güçlü bir alternatif olması istihdam piyasasının sağlıklı bir yapıya sahip olması ve iş-yaşam dengesinin sağlanması açısından önemlidir.

aynı zamanda hayatla ilgili uzun vadeli kararlarda insanların yeterli “otonomiye” sahip olmalarını da içermektedir. Şu hâlde evlenme ve çocuk sahibi olma gibi çok önemli kararları verme noktasında istihdam piyasasının kadınlara ve erkeklere yeterli düzeyde bir otonomi sağlamaması durumunda sadece kısa vadede değil, aynı zamanda uzun vadede hayattan elde edilen tatmin düzeyi görece düşük olacaktır. Bu da ciddi bir toplumsal sorun olarak ekonomi de dahil olmak üzere her boyutuyla ülkeyi olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

1. Anxo, D., & Karlsson, M. (2019). Overtime work: A review of literature and initial empirical analysis. International Labour Organization. Geneva.
2. Bond, J. T., Galinsky, E., & Swanberg, J. E. (1997). The National Study of the Changing Workforce, 1997. No. 2: ERIC.
3. Booth, A. L., & Van Ours, J. C. (2013). Part-time jobs: What women want? *Journal of Population Economics*, 26(1), 263-283.
4. Brooks–Gunn, J., Han, W. J., & Waldfogel, J. (2002). Maternal employment and child cognitive outcomes in the first three years of life: The NICHD study of early child care. *Child development*, 73(4), 1052-1072.
5. Buddelmeyer, H., Mourre, G., & Ward, M. (2008). Why Europeans work part-time? A cross-country panel analysis. *Research in Labor Economics*, 28(08), 81-139.
6. Buehler, C., & O'Brien, M. (2011). Mothers' part-time employment: associations with mother and family well-being. *Journal of Family Psychology*, 25(6), 895.
7. Burger, A. S. (2015). Extreme working hours in Western Europe and North America: A new aspect of polarization. LEQS Paper(92).
8. Chang, H.-J. (2012). 23 things they don't tell you about capitalism: Bloomsbury Publishing USA.
9. Cowan, R. S. (1983). More work for mother: Basic Books.

10. Delsen, L. (1998). When do men work part-time. *Part-Time Prospects: An International Comparison of Part-Time Work in Europe, North America, and the Pacific Rim*. London: Routledge, 57-76.
11. Duzgun Oncel, B., & Eris Dereli, B. (2015). Why Do Women Prefer Part-Time Employment In Turkey? *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 17.
12. Fagan, C., & O'Reilly, J. (1998). Conceptualising Part-Time Work: the Value of an Integrated Comparative Perspective. In J. O'Reilly & C. Fagan (Eds.), *Part-Time Prospects: An international comparison of part-time work in Europe, North America and the Pacific Rim*. London and New York: Routledge.
13. Feldman, D. C. (2002). Managers' propensity to work longer hours: A multilevel analysis. *Human Resource Management Review*, 12(3), 339-357.
14. Gerhardt, S. (2006). *Why love matters: How affection shapes a baby's brain*. London and New York: Routledge.
15. Gibbs, B. G., Forste, R., & Lybbert, E. (2018). Breastfeeding, parenting, and infant attachment behaviors. *Maternal and Child Health Journal*, 22(4), 579-588.
16. Goldin, C. (2006). The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *American economic review*, 96(2), 1-21.
17. Greenwood, J., Seshadri, A., & Yorukoglu, M. (2005). Engines of liberation. *The Review of Economic Studies*, 72(1), 109-133.
18. Hakim, C., Bradley, K., Price, E., & Mitchell, L. (2008). *Little Britons: financing childcare choice*. Policy Exchange, London.
19. Heikkilä, K., Sacker, A., Kelly, Y., Renfrew, M. J., & Quigley, M. A. (2011). Breast feeding and child behaviour in the Millennium Cohort Study. *Archives of disease in childhood*, 96(7), 635-642.
20. Hochschild, A., & Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home*: Penguin.
21. Huberman, M., & Minns, C. (2007). *The times they are not changin'*:

Days and hours of work in Old and New Worlds, 1870–2000. *Explorations in Economic History*, 44(4), 538-567.

22. ILO. (1919). C001 - Hours of Work (Industry) Convention, 1919 (No. 1).
23. ILO. (1930). C030 - Hours of Work (Commerce and Offices) Convention, 1930 (No. 30).
24. ILO. (1935). C047 - Forty-Hour Week Convention, 1935 (No. 47).
25. ILO. (2005). *Hours of Work: From Fixed to Flexible?* Cenevre: ILO Yayınları.
26. Jacobs, J. A., & Gerson, K. (2004). *The time divide*: Harvard University Press.
27. Komlosy, A. (2018). *Work: The last 1,000 years*: Verso Books.
28. Lebergott, S. (2014). *Pursuing happiness: American consumers in the twentieth century* (Vol. 161): Princeton University Press.
29. Lombardi, C. M., & Coley, R. L. (2017). Early maternal employment and children's academic and behavioral skills in Australia and the United Kingdom. *Child development*, 88(1), 263-281.
30. Mitchell, S. (1996). *Daily Life in Victorian England*: Greenwood Publishing Group.
31. OECD. (2008). *Gender and sustainable development: Maximising the economic, social and environmental role of women*: OECD Publishing.
32. OECD. (2010). *OECD employment outlook 2010: Moving beyond the jobs crisis*: Organisation for Economic Co-operation and Development.
33. Padavic, I., Ely, R. J., & Reid, E. M. (2020). Explaining the persistence of gender inequality: The work–family narrative as a social defense against the 24/7 work culture. *Administrative Science Quarterly*, 65(1), 61-111.
34. Parent-Thirion, A., Biletta, I., Cabrita, J., Vargas, O., Vermeylen, G., Wilczynska, A., & Wilkens, M. (2016). *Sixth European working conditions survey: Overview report*: Eurofound (European Foundation for the Improvement of Living and Working

35. Rubinow, I. M. (1906). The problem of domestic service. *Journal of Political Economy*, 14(8), 502-519.
36. Simonton, D. (1998). *A history of European women's work: 1700 to the present*: Taylor & Francis US.
37. Slaughter, A.-M. (2016). *Unfinished business: Women men work family*: Random House.
38. Smith, M., Fagan, C., & Rubery, J. (1998). Where and why is part-time work growing in Europe. In J. O'Reilly & C. Fagan (Eds.), *Part-time prospects: An international comparison of part-time work in Europe, North America, and the Pacific Rim* (ss. 35-56). London and New York: Routledge.
39. Tatlıyer, M. (2020). *İstihdamı Paylaşmak: İşsizliğin Nedenleri ve Çözümü*: SETA Yayınları.
40. Thistle, S. (2006). *From marriage to the market: The transformation of women's lives and work*: Univ of California Press.
41. Todd, S. (2009). Domestic service and class relations in Britain 1900–1950. *Past and Present*, 203(1), 181-204.
42. Waldfogel, J., Han, W.-J., & Brooks-Gunn, J. (2002). The effects of early maternal employment on child cognitive development. *Demography*, 39(2), 369-392.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

İKTİSAT VE AİLE

Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ*

ÖZET

Aile, insanlığın oluşumundan beri, varoluşunu değiştirerek devam ettirmektedir. Toplumun temel taşı olan ailenin yapısı ve fonksiyonları zaman içerisinde değişmektedir. Başlangıçta barınma üretim, tüketim ve sosyalleşme ihtiyaçları doğrultusunda gerekliliği olan ailenin fonksiyonu sürekli değişime maruz kalmıştır. Fakat her dönemde aile, sağlıklı ve nitelikli nesillerin oluşumu ve değerlerin aktarımı için sahip olduğu önemi devam ettirmiştir. Zaman içerisinde değişen şartlar ve talepler doğrultusunda aile fertlerinin üretim sürecine katılma şartları oluşmuştur. Örneğin iki yüzyıl önce 10 yaş üstü çocukların düşük gelire sahip babalarını desteklemek amaçlı çalışırken, evin annesi ise ev işleri meşgul olmaktadır. Yaşadığımız çağda ise kadın artık iş gücüne etkin olarak katılmaktadır. Sağlıklı ve nitelikli nesiller yetiştirmeyi başaran topluluklar ise ekonomik kalkınmayı diğerlerine göre daha hızlı gerçekleştirmişlerdir.

Anahtar kelimeler: aile, aile ekonomisi, kapalı ekonomi, kalkınma

Giriş

Aile, avcı toplayıcılardan yirmi birinci yüzyıl internet çağına kadar bildiğimiz tüm toplumlarda mevcut olan, belki de en eski, evrensel bir kurumdur ve yüzyıllar boyunca büyük bir esneklik ve direnç göstermiştir (Hill 2012). Aile; üretim, tüketim ve yaşam tarzı olarak birçok alanda belirleyici olduğu gibi iktisadi açıdan da oldukça önemli bir yere sahiptir. İktisat kavramı en temel anlamıyla sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklardan teminidir. Diğer yönden iktisat, ihtiyaçları karşılama yönetimidir. İnsanlığın ortaya çıkışı ile birlikte ihtiyaçları karşılama rolü

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

büyük ölçüde aileye kalmıştır. Dolayısıyla insanlığın var oluşundan günümüze evrensel bir kurum olarak varlığını sürdüren aile, iktisadi açıdan ihtiyaçları karşılamada kullanılan en eski ve geleneksel yapı olarak bugün dahi değişen yapısına rağmen güçlü rolünü korumaktadır.

Ailenin iktisadi olarak bir diğer önemli rolü ise toplumun taşıdığı değerleri nesilden nesile taşımasıdır. Toplumsal değerler aynı zamanda aile davranışlarını ve üretim tüketim kalıplarını etkilemektedir. Toplumların üretkenlikleri ve tasarruf eğilimleri bu yönden toplumları oluşturan ailelerin yapısına bağlıdır. Kimi toplumlar tasarruf eğilimine daha çok eğilimli iken bazıları bu toplumlar tasarruf noktasında pek yüksek oranlara sahip değillerdir. Yine aynı şekilde ülkelerin kalkınmasında ailelerin aldığı kararlarda önemlidir. Nitekim aileler sürekli olarak karar alırlar ve aldıkları kararların birçoğu iktisadi kaygı içermektedir. Alınan kararların doğruluğu toplumların gelişmişlik düzeylerini doğrudan etkilemektedir. Ekonomik ve demografik kararlar (Çocuk sayısı ve eğitimi gibi.) aile içinde geleneksel olarak alınmaktadır. Alınan bu kararlar toplumun en temel taşı olarak ailenin toplumsal açıdan rolünü göstermektedir. Şöyle ki, devletinde kendi ölçeğinde aile yapısını yansıttığı düşünülür. Geleneksel olarak güç ve gelir kaynağı olarak görülen baba rolü devlet yöneticiliğin de kendisini göstermekteydi. Örneğin, devletin genellikle aile ilişkilerini yansıttığı düşünülür: Fransız mutlakiyetçi krallar ve Çin imparatorları kendilerini tebaalarının ‘babası’ olarak görüyorlardı (Carmichael and Zanden 2016, s 2).

Ailenin rolü her dönem devam etmekle birlikte değişime uğramıştır. Bu değişim ailenin ekonomideki yerini de etkilemiştir. Kapalı, uzmanlaşmamış ve kendi kendine yeten kapalı ekonomilerden, uzmanlaşmanın gerçekleştiği çekirdek ailelere kadar her forma aile esnek ve dirençli bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ekonomik aktör olarak halen günümüz modern ekonomisinde hane halkı olarak aile varlığını devam ettirmektedir. Hane halkı, firmalar ve devlet basit bir ekonomide ekonomik aktörler olarak yer almaktadır. Dolayısıyla aile sahip olduğu değer ve vermiş olduğu kararlar ile iktisadi olarak toplumların gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Ailenin İktisadi olarak önemi ve Dönüşümü

Ailenin fonksiyonu sürekli olarak değişmektedir. En eski aile yapılarında aile sosyalleşme, barınma, korunma ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği güçlü bir kurumdur. İktisadi açıdan ise bu durumu kapalı ekonomi olarak adlandırmak mümkündür. Aile ekonomisi ilk başta uzmanlaşmanın olmadığı kapalı ekonomi durumundadır. Kapalı aile ekonomisinde mal ve hizmetlerin üretimi aile içerisinde gerçekleştirilir ve aynı şekilde tüketiminde aile içerisinde gerçekleştirilir (Aytekin ve Kalaycı 2016, s 91). Aile içerisinde verilen birçok karar iktisadi bir amaca yöneliktir. Dolayısıyla ailelerin karar alma sürecini incelenmesi birçok açıdan iktisatçılara kalmıştır. Nitekim karar alma sürecinde rasyonel olan birey veyahut bahsi geçen geleneksel aile, fayda maliyet analizi yapmakta ve iktisadi açıdan en iyi sonu elde etmek istemektedir. Amartya Sen (1983), insanların aile içerisinde verdikleri birçok kararın sosyal ve ekonomik etkisinin daha derin anlaşılabilmesi için iktisatçıları teşvik etmiştir. Benzer şekilde, hane halkı yapısı (özellikle çocuk sayısı) ile beşeri sermaye oluşumu arasındaki bağlantıyı vurgulayan “Miktar-Kalite dengesi” argümanı hane halkını en önemli karar alma birimi olarak vurgulamaktadır (Diebolt ve Perrin 2013). Artan kanıtlar da aileye hem sosyoekonomik hem de politik açıdan kalkınmanın önemli bir belirleyicisi olarak işaret ediyor. Örneğin Greif&Tabellini (2010) ve Greif (2006), Batı Avrupa’daki çekirdek ailenin loncalar ve üniversiteler, muhafazakâr aile türleri gibi toplum genelinde daha güçlü kurumların ortaya çıkmasına neden olduğunu iddia ediyor. Duranton, Rodríguez-Pose ve Sandall (2009) çeşitli kalkınma sonuçlarının belirlenmesinde Avrupa’daki bölgesel aile yapılarının çeşitliliğinin rolü hakkında kanıtlar sunmaktadır (Örneğin, kişi başına GSYİH, eğitim başarısı, doğurganlık.) Alesina ve Giuliano (2010) aile bağlarının kadının işgücüne katılımının güçlü bir tahminicisi olduğunu gösterirken, Galasso ve Profeta (2010) aile düzeni ile emeklilik sistemleri arasında paralellikler olduğunu göstermektedir.

Kapalı aile ekonomisi’nde temel mantık ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmet üretmek ve aile içerisinde bunu tüketmektir. Geleneksel olarak ailenin temel ihtiyaçlarını karşılama rolü evin babasına ait olmakla birlikte artan çocuk sayısı ile çocuklar da 10 yaşından itibaren üretim sürecine katılmaktadırlar. 19. yüzyılda geleneksel Amerikan ailesinde üç yolla gelir elde etmek

mümkündü, bunlar eşlerin çalışması, çocukların çalışması ve yatılı ağırlamadır. Sürekli gelir ve tasarruf ihtiyacı ABD geleneksel ailesinde oldukça önemliydi. Çünkü babanın ölümü veya işsiz kalma durumunda aile ekonomisi ve sürdürülebilirlik için oldukça tasarrufa ihtiyaç vardır. Dolayısıyla geleneksel ABD aileleri gelir getirici stratejiler geliştirmek durumundaydılar. Gelir getirici stratejiler sadece ABD’de değil dünyanın birçok yerinde uygulanmak zorunda kalınan bir stratejiydi modernleşme öncesi dünyada. Sürdürülebilirlik açısından aile fertlerinin mal ve hizmet üretimine katılmaları oldukça önemliydi. 10 yaşının üzerindeki çocuklar üretim sürecine katılmaktaydılar ve sadece yetişkin bir erkeğin üçte biri kadar ücret almaktaydılar. Böylelikle gelir getirici stratejiler ile aile fertleri düşük maaş alan evin babasını desteklemekteydiler ve bu destekle finansal riskleri minimize etme çabası içerisindeydiler. Diğer tüm geleneksel aile yapılarında olduğu gibi kadın ev içi bakımda rol almakta ve çok fazla üretim sürecine katılmamaktaydı. Çocukların yetiştirilmesi, belli bir yaşa getirilmesi ve sonunda çocukların üretim sürecine katılmasıyla kadın iktisadi olarak güçlü bir role sahipti. Çocukların üretim sürecine katılması önemliydi çünkü yaşın artması ile birlikte maliyetleri de artmaktaydı. Haines’in (1979) 1889-90 yıllarındaki çalışan aileler üzerine yaptığı çalışmada, çocukların iş gücüne katılım oranı ve barınma yaşlanan aile yapısı ve düşen gelirle birlikte artmaktadır. Yine, Goldin’in 1981 yılında yaptığı çalışma göstermektedir ki ailelerin sahip oldukları ekonomik şartlar çocukların iş hayatına girişini doğrudan etkilemektedir. Ailenin yaşlanması ile çocukların iş hayatına katılması arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. (Tony Fahey 1993, s 50)

Aile bazlı üretim sadece ABD’de değil tüm dünyada 20. yüzyıl modernleşme dönemine kadar devam etmiştir. Öte yandan ailenin, sanayi ve hizmet sektöründeki girişimci yönü, batının gerçekleştirdiği ekonomik modernleşmede oldukça önemli role sahiptir. Ailelerin başını çektiği ekonomik modernleşme örneklerini en iyi şekilde İtalya ve Japonya’da görmek mümkündür. Halen bu ülkelerde binlerce ufak aile iş gücünde istihdam edilmektedirler ve imalat ve perakende sektörlerinde önemli yere sahiptirler. Böylelikle bugün dahi aile piyasa aktörü olarak gücünü korumaktadır. Gelişmiş ülkeler bu dönemde aile ekonomilerini koruyucu yönde politikalar uygulamaktaydılar. Bu politikalar ile ekonomik olarak ailenin gücü korunmakta dolaylı olarak aile fertlerine sosyal koruma sağlanmaktaydı (Carmichael and Zanden 2016, s 2).

Sanayileşme süreci ile birlikte üretim teknikleri değişti ve gelişti. Üretim tekniklerinin gelişmesi ile birlikte uzmanlaşma arttı. Kitle üretim sürecinin gerçekleşmesi ile birlikte sermaye ve emek, kentlere yani üretim merkezlerine kaydı. Sanayileşme her ne kadar 18. yüzyılın ikinci yarısında başlasa da 19. yüzyıla gelindiğinde sanayileşmenin etkileri en tepe noktaya ulaşmıştır. Endüstrileşme hareketlerinin sonucu olarak nüfusun kentlerde yoğunlaşmaya başladığı bu dönemde, sanayileşmenin ilk başladığı yer olan İngiltere'nin 1890 yılında kentlerde yaşayan nüfusun oranı %49, 1900 yılında Almanya'da %56,1, Fransa'da %41 ve Amerika'da %39,7 olarak karşımıza çıkmaktadır (İsbir, 2017, s.13). Sanayileşmenin getirdiği kentleşme ile birlikte aile yapısı da değişmiştir. Kapalı ekonomiye dayalı aile yapısı değişime uğramıştır. Kentlerde artık aile fertleri sahip oldukları niteliğe ve üretim faktörlerine göre kitle üretim sürecine katkıda bulunmaktaydılar. Sermaye sahibi iseler, sermayenin getirisi karşılığında üretim sürecine katılmaktaydılar. Toprak sahibi iseler, rant karşılığı sahip oldukları üretim faktörünü üretim sürecine sağlamaktaydılar. Emek sahibi iseler, ücret karşılığı üretim sürecine katılmaktaydılar. Esasında bu üretim sürecindeki uzmanlaşma sanayileşme öncesi de mevcuttu fakat sanayileşme sürecinde olduğu kadar derin değildi.

Kentleşme ile birlikte geleneksel tarım üretimine dayalı aile yapısı da değişime uğramıştır. Geleneksel tarıma dayalı aile ekonomilerinin değişiminin nedenlerinden biri ise kırsal nüfusun artması ve dolayısıyla tarımsal iş gücü arzının artması ve talepte meydana gelen büyük artışla tarımsal kapitalizm oluşmuştur. Fakat hemen yirminci yüzyıl öncesi tarımsal ürün fiyatları düşmeye başlamıştır ve tarıma dayalı aile ekonomileri büyük değişime maruz kalarak kentleşme sürecine katılmaları hızlanmıştır.

Kentleşme ile birlikte kapalı aile ekonomisi yerine, üretim ve tüketim işlerinin birbirinden ayrıldığı şehir ekonomisi gelmiştir. Şehir ekonomisinde “büyük aile” yerine “çekirdek aile” oluşmuştur. Geleneksel kapalı ailelerde, aile fertlerinin katkılarına bakılmazsınız herkese yiyecek ve barınma sağlanırdı. Çalışan aile fertlerinin gelirleri tüm ailenin faydası için kullanılırdı. Geleneksel aile ekonomileri bir arada yaşadıklarında coğrafi hareketlilikler ve dolayısıyla göçte engellenmiş olurdu. Bu bir çeşit sigortadır. Nitekim gelişmiş ülkeler, ailenin bu özelliğinden dolayı aile ekonomilerini desteklemiştir. Kentleşme ile birlikte ise fertler üretim ve

tüketimde özgür hale gelmişlerdir. Kentlerin sanayileşme ile artan cazibesi kırdan kente göçü hızlandırmıştır.

Ailenin Kalkınmadaki Rolü

İnsanlığın varoluşundan beri aile güçlü ve esnek yapısı ile varlığını her alanda olduğu gibi ekonomide de devam ettirmektedir. Aile, sahip olduğu değerlerin aktarımı açısından önemlidir. Nitelikli ve iktisadi anlama dayalı değerlerin aktarımı aile refahını artırdığı gibi mensubu bulunduğu toplumun ve devletin de refahını artırmaktadır. Şöyle ki gerekli sermaye birikimine sahip aileler girişimci özellikleri ile birlikte sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve sahip oldukları değerler ve yönlendirmeler ile birlikte nitelikli insan sermayesinin oluşumunda etkili rol oynamışlardır. Aile, ekonomik ve politik olarak toplumların gelişiminde oldukça önemli role sahip olmuştur ve birçok kuruluş, üniversite ve lonca gibi ailenin etkisiyle oluşmuştur.

Günümüzde küreselleşme süreci ve uzmanlaşma ailenin ekonomideki rolünü baskılamaktadır. Bireysel uzmanlaşma ve bireysel gelirin ailede tüm fertler tarafından sağlanması ve güçlü bürokratik kurumların oluşumu geleneksel aile ekonomisi açısından sınırlayıcı etkenler olarak görülmektedir. Yaşadığımız yüzyılda kadının üretim sürecine katılarak ekonomik bağımsızlığını kazanması ve üretim ve tüketim tercihlerinde aile fertlerinin farklı tercihlerde bulunmaları büyük ve tarıma dayalı ekonomiden çekirdek şehir ailelerine hatta fertlere dönüşümü hızlandırmaktadır. Bu süreçte dahi aile varlığını devam ettirerek değişen şartlara ayak uydurmaktadır. Sosyal güvenlik çalışma şartlarındaki iyileşme artan ihtiyaçlar ile birlikte kadının üretim sürecine katılarak geleneksel rolünün değişmesi de yine ailenin esnek yapısının önemini göstermektedir.

Aile, kadınların konumu veya eşitlik kavramları gibi ekonomik, politik ve sosyal sonuçlar için önemli olan normların, inançların ve değerlerin aktarılmasında kilit bir rol halen oynamaktadır (Lytton ve Romney 1991). Örneğin, Marks, Bun ve McHale'de (2009, 2) tartışıldığı gibi, ebeveynler çocuklarına öğretim, rehberlik ve eğitim sağlayarak cinsiyet hakkındaki inançlarını doğrudan etkilemektedirler. Yani ekonomiler politik, ekonomik ve sosyal açıdan sağladıkları eğitim ile toplumların refahı için gerekli olan insan sermayesinin oluşumunda etkili rol

oynamaktadırlar. Kadınların geleneksel rolünün yanı sıra üretim sürecine katılması ile ailenin üretim sürecine katılma dinamikleri ve boyutu değişmiştir.

Hem doğurganlık geçişi hem de beşeri sermayeye yatırım için, kadınların evdeki karar alma gücü özellikle önemlidir (Jejeebhoy 1995). Literatürden elde edilen kanıtlar, kadınların eşleriyle daha eşit bir temelde olduğu toplumların daha yüksek eğitim düzeyi ile karakterize olduğu gerçeğini ifade etmektedir (Todd 1987). Erkeklerin ve kadınların davranışları arasındaki farklılıkların bir sonucu olarak, kadınlar erkeklere kıyasla çocuklara daha fazla kaynak aktarımı yapmaktadır. Kadınların ailede daha güçlü söz haklarının olması “miktar”dan (çocuk sayısı) “kalite”ye (eğitim) mükemmel geçişi kolaylaştırmaktadır (Diebolt&Perrin 2013). Geleneksel aile yapısında birçok ülkede kadınlar mülk sahibi değillerdi ve mirastan pay dahi alamazlardı. Bunun yanı sıra piyasa ekonomisine katılamazlardı. Oysaki ekonomik kalkınma aynı zamanda nitelikli insan sermayesinin üretim sürecine etkili katılımı ile mümkündür. Kadınların piyasaya katılımının sağlanmaması nüfusun yarısının süreç dışı kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Dünya Bankası’nın (2011) raporuna göre kadınlara daha fazla özerklik ve “mülkiyet hakları” vermek “akıllı ekonomi” olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan aile kurumunun yavaş gelişiminin kalkınma üzerinde olumsuz etkisi olduğunu savunanlarda vardır. Lotte van der Vleuten, yirminci yüzyılın ikinci yarısında aile sistemlerinin eğitim üzerindeki etkisini ve özellikle orta ve düşük gelirli ülkelerde cinsiyet eğitimi eksikliğini araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, eğitimde cinsiyet eşitliğinin önemli bir kalkınma hedefi haline geldiğine dikkat çekerken, öte yandan dünyanın bazı bölgelerinde bu hedefin başarılmasının aile kurumunun yavaş değiştiğinden dolayı daha zor olduğunu belirtmektedir.

Women, Work and the Family: Is Southeast Asia different?’ adlı çalışmada Anne Booth, 10 Güneydoğu Asya ülkesinde kadınların konumunu belirlemede tarihsel koşulların geçerliliğini ve daha yeni sosyal dönüşümlerin (örneğin kentleşme) rolünü değerlendirmektedir. Çalışması, Güneydoğu Asya’da Filipinler ve Myanmar gibi bazı ülkelerin tarihsel olarak daha az ataerkil olduğunu ve Asya’nın diğer bölgelerine göre işgücüne katılım açısından yüksek cinsiyet eşitliği ile nitelediğini göstermektedir. Booth, son on yıllardaki hızlı ekonomik büyümenin ve

yapısal dönüşümlerin kadınların bölgedeki konumunu önemli ölçüde değiştirdiğini gözlemliyor. Örneğin, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeler tarihsel olarak güçlü ataerkil değerler ile nitelenirken, toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru hızlı ilerleme kaydetmişlerdir. Ancak ekonomik kalkınmanın cinsiyet eşitliğine dönüşmediği yerler olduğu da gözlemlenmektedirler. Bölgede çok yüksek gelir düzeyine sahip bir ülke olan Singapur, cinsiyet eşitliği söz konusu olduğunda hala alt sıralarda yer almaktadır. Cinsiyet eşitliğine noktasında ilerleme kaydeden batı ülkeleri ise ekonomik gelişmişliğin yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç

İnsanlığın varoluşundan beri aile kurumu esnek ve dirençli yapısı ile varlığını devam ettirmiştir. Aile kurumu bu süreçte iktisadi olarak da fonksiyonunu değişen şartlara göre değiştirerek varlığını devam ettirmiştir. Başlangıçta tarıma dayalı olarak oluşan kapalı aile ekonomileri üretimde ve tüketimde beraber hareket etmekteydiler. Barınma, güvenlik ve üretim hakkını eşit bir şekilde fertlere sağlayan bu sistem varlığını yüzyıllarca devam ettirdi. Bu süreçte aile içerisinde alınan birçok karar iktisadi amaç gütmektedir. Alınan kararlar ve bu kararların niteliği toplumsal değişimlerin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu alınan kararlar sanayi devrimi ve küreselleşme sürecinde etkili olmuş ve sonrası çıkan sonuçlar ile aileyi etkilemiştir. Aile kurumu ise dinamik yapısı ile değişerek şartlara ayak uydurmuştur.

Sanayi devrimi ve kentleşme ile birlikte ailenin yapısı da değişmeye başlamıştır. Artan kent nüfusu ve modern devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte daha önceden ailenin temel fonksiyonların bir kısmı güçlü bürokratik kurumlarca güvence altına alınmıştır. Bunlardan bazıları; çalışma hakkı ve güvenliği, sigorta sistemi ve sosyal devlet anlayışıdır. Bu sürecin devamında artık aile bireyleri tüketimde ve üretimde daha bağımsız hale gelmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte tercihler de değişmiştir. Fakat tüm bu değişimlere rağmen nitelikli insan sermayesinin oluşumunda önemli bir role sahip olan aile kurumunun niteliği ekonomik kalkınma için de önemliden devam ettirmiştir. Çekirdek ailenin oluşumu ve sermayenin küreselleşmesi ülke içi ve ülkeler arası insan göçünü de artırmıştır.

Aile bir deyişle hane halkı üretim sürecine emek, sermaye ve toprak ile katılarak ücret, getiri ve rant elde eder. Toplumun en temel birimi olarak üretim faktörlerinin sahibi olan aile bu üretim faktörlerinin kullanımını etkin yapması ekonomik kalkınma için önemlidir. Ailenin sahip olduğu nitelik üretim faktörlerinin katma değerini artırarak ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Çalışma alışkanlıkları, tasarruf eğilimleri ve eğitim önceliği aileyi ve daha sonra toplumu değiştirmektedir.

Kaynakça

1. Aytekin B ve Kalaycı İrfan .KAPALI AİLE EKONOMİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ: İktisat Sosyolojisi açısından bir Değerlendirme Eurasian Journal Researches in Social and Economics ISSN:2148-9963
2. Diebolt, C & Perrin, F, 2013. From Stagnation to Sustained Growth: The Role of Female Empowerment. The American Economic Review 103(3), 545–549.
3. Duranton, G, Rodríguez-Pose, A & Sandall, R, 2009. Family Types and the Persistence of Regional Disparities in Europe. Economic Geography 85(1), 23–47.
4. Galasso, V & Profeta, P, 2010. When the State Mirrors the Family: The Design of Pension Systems. Netspar Discussion Papers. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=106633>.
5. İsbir, E., G. (2017). Kentleşme ve Kentleşmenin Nedenleri. B. Açma, (Ed.), Kentleşme ve Konut Politikaları içinde (2-30). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları,
6. Hill, SA, 2012. Families: A Social Class Perspective. Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA. Jejeebhoy, SJ, 1995. Women's Education, Autonomy, and Reproductive Behaviour: Experience from Developing Countries. Clarendon Press, Oxford.

7. Sarah G. Carmichael, Selin Dilli & Jan Luiten van Zanden 2016. Introduction: Family Systems and Economic Development ISSN: 2078-0389 (Print) 2078-0397 (Online) Journal homepage: <http://www.tandfonline.com/loi/rehd20>
8. Sen, A, 1983. Economics and the Family. Asian Development Review 1(2), 14–21
9. Lytton, H & Romney, DM, 1991. Parents' Differential Socialization of Boys and Girls: A Meta-Analysis. Psychological Bulletin 109(2), 267.
10. Todd, E, 1985. The Explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems. Basil Blackwell, Oxford
11. Tony Fahey 1993. The Family Economy in the Development of Welfare Regimes: A Case Study European Sociological Review , Vol. 18, No. 1 (Mar., 2002), pp. 51-64 Published by: Oxford University Press
12. Robert V. Robinson Economic Necessity and the Life Cycle in the Family Economy of Nineteenth-Century Indianapolis The University of Chicago Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2781955> Accessed: 23-05-2016 03:12 UTC

Aile Kongresi
Youtube Yayını

SOSYAL POLİTİKALARDA AİLE: BİR CHB OKUMASI¹

Doç. Dr. Faruk TAŞÇI*

ÖZET

Sosyal politika, dar anlamıyla çalışma hayatı ile ilgili iken geniş anlamıyla çalışma hayatı dışı alanları ele almaktadır, ulus-ötesi anlamıyla da çalışma hayatını ve çalışma hayatı dışını içerecek şekilde ülke sınırlarını da aşan çerçeveye denk gelmektedir. Aile konusu da sosyal politikanın hem dar anlamı hem geniş anlamı hem de ulus-ötesi anlamı ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle aileyi konuşmak, sosyal politikanın tüm yönlerini birlikte konuşmak da demektir. Bu bağlamda tebliğde, sosyal politika perspektifinden aile meselesi, üç argüman etrafında ele alınmaktadır. Buna göre i) aile, cinsiyet odaklı bir yapı değildir, ii) aile, hak odaklı bir yapı değildir ve iii) aile, parçalı bir yapı değildir. Bu üç argümanın anlamlandırılması, tarihsel, ideolojik, dini veya başka dayanak noktalarına göre değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politika, aile, hak, cinsiyet.

1. Giriş

Muhterem izleyiciler, hepinizi hürmetlerimle selamlıyorum. Ayrıca Kongre organize heyetine de ayrı ayrı teşekkürlerimi iletiyorum.

Tebliğimi üç başlık etrafında anlatmaya çalışacağım. Öncelikle bir genel çerçeve çizeceğim. Sonrasında basit temel argümanlarımı takdim edeceğim ve nihayetinde ana sonuç ile konuşmamı bağlayacağım.

Oturumun ana başlığı “İktisat Politikaları Ve Aile” olsa da sosyal politika, bazen iktisat politikasının altında, bazen yanında bazen içinde bazen de çok kısmen

1 16 Ağustos 2020 tarihli Kongre sunumu, yetkililer tarafından deşifre metin haline getirilmiş; deşifre metin daha sonra yazar tarafından Kongre sunumunun ana hatları korunmak suretiyle düzenlemeler yapılarak elinizdeki son metne dönüştürülmüştür.

* İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi

de olsa önünde yer alabiliyor. Bu durum, biraz da sosyal politikanın disiplinlerarası yönüyle ilgilidir.² Dinleyiciler arasında belki sosyal politikanın tam mahiyetini bilmeyenler vardır veya eksik bilenler vardır diye kısaca sosyal politikayı aktarmak icap eder. Sosyal politikanın bir dar anlamı var. Bu, çalışma hayatıyla ilgilidir yani çalışma hayatında işçi-işveren ilişkisi veya genel anlamda çalışan-işveren ilişkisi ile ilgili bütün düzenlemeleri, politikaları ve uygulamaları kapsar. Aslında bu durum, Kongre'nin iki günü boyunca yapılan tebliğlerin içerisinde ve bu oturumda kısmen Mevlüt hocamızın tebliğinde görülebiliyor. Mevlüt hocamız iş-yaşam dengesini anlatırken aslında dar anlamda sosyal politikaya değinmiş oldu. Geniş anlamda sosyal politika ise çalışma hayatı dışı ile ilgilidir, yani içinde bir kısım yaşlıları barındıran, bir kısım kadını/anneyi barındıran, belki bir kısım çocukları barındıran, bir kısım babaları/erkekleri de barındırabilen, engellerin bir kısmını da barındırabilen bir alan. Dolayısıyla geniş anlamda sosyal politika daha genel, sosyal dezavantajlılıkla ilgili çerçeve çiziyor bize. Son olarak, bir de son dönemde Türkiye'de de görmeye başladığımız bazı kaynaklarda küresel sosyal politika, uluslararası sosyal politika diye geçen ulus-ötesi sosyal politika var; bir ülke ile sınırlı olmayacak şekilde “çalışma hayatı ile çalışma hayatı dışını” birlikte ele alan veya “çalışma hayatı ile çalışma hayatı dışını ikili olarak ayrı ayrı ele alabilen” bir çerçeveye sahip bir alan var.³ Bütün bunlar içerisinde ister çalışma hayatı bağlamında ister çalışma hayatı dışı bağlamda ister ulus-ötesi anlamda olsun, aile meselesinin sosyal politikalarda kesinlikle karşılığı vardır; hem genel olarak aile kavramı açısından hem de ailenin müntesipleri açısından sosyal politika kaçınılmaz bir alanda duruyor.

Aile meselesine, sosyal politika bağlamında veya diğer bağlamda konuşma adına elbette birçok çerçeve çizilebilir. Bu çerçeve, nereye dayandığınıza göre değişebilir. Dayandığınız yere göre konuşacağınız şeyler şekillenebilir. Açıkçası akademide objektifliğin olduğunu kabul etmeyenlerdenim. Çünkü bir şey ortaya koyarken, aslında bir şeye bağlı veya bağımlı konuşulur. Bu durumu, açıkça ortaya koymak ahlaklılık, gizlemek kanaatimce ahlak dışı bir tavidir. Bu noktada Sabahattin Zaim'in söylediği üzere, “değerleri imalı tutmak, onları gizlemek ve sonra da objektif olarak ve değer-nötr olarak görünmek bilimsellik değildir”⁴ çizgisinde devam ediyorum.

2 Sabahattin Zaim (2005), Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı, 2. bs, İstanbul, İşaret Yayınları, s. 52.

3 Faruk Taşçı (2017), Sosyal Politika Ahlakı, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 35-36.

4 Sabahattin Zaim (1992), İslâm-İnsan-Ekonomi, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, s. 47.

Peki bağlı/bağımlı olduğum yer nedir? Burada dayanak olarak dayandığım yer Batı değil, dayanak olarak bağlı olduğum yer Doğu da değil, gelenek de değildir. “Neye bağlısınız?” diye bir soru gelecek elbette. Bu tebliği yaparken ortaya koyacağım üçlü argüman için söylüyorum: Bir kere, Batı’nın, Doğu’nun ve geleneğin tarihsel olarak problemleri var. Tarih metinleri veya tarihsel dayanaklar bir anakronizm içerebilir, yani bilmeyenler için söylemiş olalım: Günümüz kafasıyla geçmişin anlama çabası zor bir çabadır. Günümüz algıları başka, geçmiş algılar başkadır. İkincisi, tarihle ilgili bu üçünde de var, Batı, Doğu ve gelenek meselesinde: Bir övgü veya sövgü gibi ifrat-tefrit noktaları mümkün olabiliyor. Bu açıdan da problemli yönleri var. Topyekûn tarih reddiyesi değil söylediğim, ama tarihsel perspektif sahibi olmak dışında tarihe bağlı konuşmak benim için problem. Tarihsel perspektife ihtiyaç var ama. Batı, Doğu ve geleneğin sorunları var. Batı’da, sosyal politika için konuşuyorum, sorun Antik Yunan’a kadar götürülebilir çok rahatlıkla. Antik Yunan’da örneğin aile meselesini konuştuğumuz zaman ailedeki annenin/kadının, evden dışarı çıkamama problematiği üst düzeydir. Dışarı çıkabilmesi izinlere tabidir. Aynı dönemde Aristo’nun metinlerine bakarsanız kadın için susmanın en büyük erdem olduğunu söyler. Bu benim dayanak alamayacağım yerin bir gerekçesi; birçok gerekçesi bulunabilir. Roma’ya gelirsek başka şeyler çıkar. Roma’da mutlak manada yaşlı babanın/erkeğin hâkimiyeti, yarı ilah pozisyonu var. Orada ailenin diğer fertlerinin esamisi okunmaz ya da aile demek yaşlı baba demektir; bir kutsiyet atfedilir babaya. Roma hukukunun da karışmadığı bir kutsiyet atfedilir. Ataerkillik kavramı da oradan gelir. Doğu’yu da dayanak olarak alamam, çünkü Doğu’da bir Çin, bir Hint, bir Fars örnekleri var. Bir Çin’de, mesela metinlere bakarsanız, kadın/anne için isimler ile değil de numaralandırma ile hitap etme var; 1, 2, 3, 4 diye çağırırlar. Burada zikredemeyeceğim bir hayvan sıfatı üzerinden konumlandırılırlar. Hint için de geçerli, Fars diyarında da başka ağır şablonlar var, burada zikretmeyi uygun görmem.⁵ Gelenek için de sorunlarımız var; bu illa bizim gelenek anlamında söylemiyorum, Batı veya Doğu geleneği veya Batı’dan ve Doğu’dan bağımsız bir gelenek için de. Gelenekteki her şeyin olumlanması gibi, geleneğin içinde problemlerin ayıklanmadan sunulması gibi hastalıklar var. Şöyle söyleyelim; yaşlı erkeğin/babanın yanında, biraz alt yaştaki

5 Faruk Taşçı (2018), Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulamalar, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 96-100.

babanın hükümsüzlüğü gelenek içinde uygulanabiliyor; konuşamaması bile bunun göstergesidir. Bunun yansımaları günümüzde de gözükabilir.

2. Aile Meselesini Sosyal Politika Perspektifinden Anlamaya Çalışmak: Bir CHB Okuması

Dayanaklarımın ne olmadığını akılda tutmak kaydıyla, sosyal politikanın üç argüman etrafında aile meselesinde şekillendiğini düşünüyorum. Burada, uygulamalar üzerinden konuşmayacağım, uygulamalardan zaman zaman istifade ederek üç temel noktadan yola çıkarak bir argüman sunmaya çalışacağım.

2.1. Aile, Cinsiyet Odaklı Bir Yapı Değildir

Öncelikle; kanaatimce aile cinsiyet odaklı bir yapı değildir. Buradan kastettiğim nedir? İki şey kastediyorum. Birincisi aile dediğimiz yapı, cinsiyeti merkeze almaz, yani bir aile tanımı yapacaksak kadın ve erkek üzerinden bir tanım yapamayız. İki; aile dediğimiz yapı, cinsiyetsizlik de değildir. O halde aile dediğimiz yapı nedir? Anne-baba, varsa çocuk, varsa yaşlı baba ve yaşlı anneden müteşkil bir yapıdır. Aile dediğimiz yapı, erkek-erkekte ya da kadın-kadından oluşan yapı değildir. Erkek-erkek, kadın-kadın şeklindeki yapılar ile ilgili söyleyeceğimiz en hafif ifade hanedir, evdir; başka bir şey de söyleyebilirsiniz, ama aile diyemeyiz.

Dolayısıyla cinsiyet odaklı bir yaklaşım üzerine yola çıkarsanız bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal politika uygulamaları başka olur, cinsiyet odaklı değil dersiniz aile ile ilgili sosyal politikalar başka olur. Peki, erkek ve kadın yok mudur? Vardır; toplumda vardır. Yani bu erkeği ve kadını dışlayıcı bir tavır değildir, ancak erkek ve kadın toplumda nerede vardır? İşyerinde vardır, kurumlarda vardır, toplumun genelinde vardır.

Bunun sosyal politikaya yansımalarına baktığımız zaman; bir ailede annelik veya anne zarar göreceksa o zaman sosyal politika müdahalesi, örneğin Mevlüt Hoca'nın sunumu üzerine konuşacak olursak, iş-yaşam dengesi bağlamında anneliği koruyacak adım atılması açısından mühimdir. Yine bir ailede varsa yaşlı baba veya yaşlı anne ve de çocukları eğer yaşlılık döneminde annesi ve babasını gözetmiyorsa, bu çocuklara yaptırım uygulaması açısından bir müdahale gerekebilir.

Çocukları bakamıyorsa kurum bakımı alması açısından müdahale gereklidir. Buraya engelli konusunu da dâhil edebiliriz, hatta kısmen babalık konusu da buraya girer. Çocuk konusu da buraya girebilir. Bunlar artırılabilir.

2.2. Aile, Hak Odaklı Bir Yapı Değildir

İkincisi; aile, hak odaklı bir yapı değildir. Bu da ters gelebilir bazılarına. Ne demek istiyorum? Çok bariz bir şey söylemek istiyorum: Tersinden başlayım, son dönemlerde “yaşlı hakları” gibi şeyler konuşuluyor. Türkiye’de kısmen yavaş yavaş görücüye çıktı. “Çocuk hakları” meselesi yaşlı haklarına göre biraz daha önce ve önde konuşulmaya başlandı. “Anne hakları” zikredilmiyor pek ama “kadın hakları” üzerinden de çokça 1970’lerden beri gelen bir şey Batı dünyasında ve son dönemlerde Türkiye’de.

Bizim söylediğimiz şey şu: Aile dediğimiz yapı hak odaklı bir yapı değildir, “hak ve sorumluluk” odaklı bir yapıdır. Eğer siz “anne/kadın hakları ve sorumlukları” demezsiniz, “baba hakları ve sorumlukları” demezseniz, “çocuğun hakları ve sorumlulukları” demezseniz, varsa ailenizde “yaşlı baba, yaşlı anne hakları ve sorumlulukları” demezseniz iki sonuçla muhatap olursunuz, yani sadece hak söyleminden giderseniz ve sorumluluğu kenara atarsanız iki tane sonuç olur: Bir tanesi, ailedeki fertler/üyeler arasında kaçınılmaz bir çatışma olur. Aile üyeleri, birbirinin alanlarını göremez olurlar, sorumluluk kenarda olduğu için. Bunun da iki kavram yansıması var. Çokça tartışılan, tartışacak değilim, “şiddet” ve az tartışılan “kuşaklar arası çatışma”. Örneğin ABD’de yılda 2 milyon küsur yaşlı baba ve yaşlı anne kuşaklar arası çatışma kapsamında çocukları tarafından şiddete maruz kalıyor. İki bine yakını da öldürülüyor.

Eğer hak ve sorumluluk demezsek yani sadece hak odaklı yapı dersek “çocuk hakkı kaçınılmazdır, çocuk hakkı önemlidir, yaşlı hakkı önemlidir, kadın hakkı ve anne hakkı önemlidir” deyip sorumluluğu işin içine dâhil etmezsek ikinci bir sonuçla karşı karşıya kalırız. Sorumluluk varsa sosyalleşme olur. Eğer sorumluluğu kaldırırsanız sosyalleşme de ailede problemlili olacağı için bu aile fertleri topluma çıktığı zaman ya aşağılık kompleksi ya da kompleks çerçevesinde bol bol problematik doğuracaklardır. Bu da ciddidir.

Özetle; sosyal politika açısından bu anlamda hak ve sorumluluk birlikte gitmediği için (gitmezse), örneğin huzur evi meselesi bolca karşınıza çıkabilir. Eğer sorumluluk kısmı ciddiye üzere devam etmiş olsaydı, huzurevinin sayısını arttırmanın bir övgü meselesi olduğunu konuşmazdık; biraz durur ve düşünürdük.

2.3. Aile, Parçalı Bir Yapı Değildir

Üçüncüsü; aile, parçalı bir yapı değildir. Buradan kastettiğim nedir? Bütüncül yapıya biz aile deriz. Bütüncül yapı dediğimiz şey, anne ve babanın varlığıdır; yani anne ve baba şarttır ailenin var olması için. Bir aile için konuşacaksak anne-baba yoksa aile denmez buna “hane” denir, “ev” denir. Anne-babadan biri yoksa literatürde kullanılan kavramı söyleyeyim, “tek ebeveynli aile” deniyor. Bu kullanım Türkçe’ye de uygun değil aslında. Kısmen de literatürde “yalnız anneler” deniyor. Tek ebeveynli aile, yalnız aile kavramları da problem. Çünkü ailenin bütünlüğü yok oluyor, yani bütün olan aile kalmıyor ki artık söz konusu aile değil de kişi/lerden oluşan haneler/evler kalmış oluyor.

Çözüm olarak ne düşünmek gerekiyor? Örneğin eğer bir boşanma varsa, bir ölüm varsa bir anne için; eğer evlenecekse yeniden evlenene kadar baba ocağı vardır. “Baba ocağı” kelimesi elbette erkeklik üzerinden gelişen bir tanımlama değildir, doğduğu ve evlenene kadar geçirdiği aile anlamında daha bir niteliksel tanımlamadır. Dolayısıyla yine bir aile kurgusu söz konusudur, yani tek bırakılamaz hiç kimse. Aynı şey bir babanın/erkeğin, hanımı vefat etmesi veya hanımından boşanması durumunda, yeniden evlenene kadar baba ocağı vardır. Bununla birlikte, eğer bu baba ocağı mümkün değilse, bazı tehlikelerden dolayı veya mesela bazılarının büyük aile fertleri olmayabilir, o zaman dış müdahale, dış destek yani devlet desteği önemlidir. Eğer baba ocağı varken devlet desteği olursa Türkiye’de iki sorunlu örnek zikredilebilir. Bir tanesi, çok fazla gündeme gelen, nafaka konusudur; bir sürü istismar görürsünüz. Diğeri de bir proje olarak ortaya konmuştu; eşi vefat etmiş dul kadınlara dönük sosyal yardımlar. Bu da aynı problemi karşımıza çıkarıyor, birçok istismar gözüküyor.

3. Sonuç Yerine

Birçok sonuçtan bahsedebilmek de nihayetinde söyleyeceğim temel sonuç şu: Sosyal politikalarda aile meselesi sizin dayanak noktanıza göre şekil alır.

Hangi tarihsel perspektifiniz, kabulünüz ya da reddiyeniz var? Sizin için önemli olan Batı mı, Doğu mu, gelenek mi ya da başka bir şey mi; buna göre konuşacağınız şeyler değişir.

Hangi kavramları kullanıyorsunuz? Rahmetli Sabahaddin Zaim, Ayhan Son-
gar'dan atıfla şöyle derdi: Mefhumlar, derdi kavramlar demezdi. “Mefhumlar çok önemlidir, dikkat edin çünkü mefhumlar ilkeleri belirler, ilkeler sizin uygulamalarınızı ve çözümlerinizi belirler” derdi.⁶ Yani örneğin “cinsiyet”, “hak” gibi kavramları kullanmak zorunda değilim veya “aile içi istihdam” diyebilirim, belki “meşgale” denebilir mesela.⁷ Yine bu nedenle “bütüncüllük” dedim, parçalı bir ilkeden bahsetmedim.⁸

Son olarak eğer bu üçü kendimize ait bir dayanaksa, yani aile güçlü olursa, bu dayanakların gücü üzerinden sosyal politikaya aslında pek de ihtiyaç kalmaz. Başka bir deyişle, bir ülkede aile meselesinde sosyal politika çok konuşuluyorsa aslında bu, dayanakların zayıflaması ile ilgilidir. Son bir örnekle bunu perçinlemiş olayım. Ian Gough diye alanında etkin bir Batılı akademisyen var. Özetle şunu yazıyor: Türkiye’de kamu (kurumsal) sosyal yardımları zayıftır diyor, çünkü Türkiye’de aile mekanizması hâlâ çok güçlüdür. Çözüm olarak da aileyi zayıflatırsanız kamu sosyal yardımları güçlenecek ve devam edecektir.⁹

Teşekkür ederim.

Kaynakça

1. Gough, Ian (2006), “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım,” Sosyal Politika Yazıları, Eds. Ayşe Buğra & Çağlar Keyder, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 231-260.

6 Faruk Taşçı (2019), Sabahattin Zaim ile İktisat, Toplum ve Siyaset, İstanbul, İktisat Yayınları, s. 4.

7 Örneğin Sabahattin Zaim bu hususta şöyle demektedir: “Batı modelinde istihdam sadece gelir açısından ve ferdî planda ele alınmıştır. Çalışma arzu ve iktidarında olup da iş arayanlar işgücüne dâhil edilmiş, çalışma gücünde veya arzusunda olmayanlar işgücü dışında tutulmuştur. İşgücüne dâhil olanlardan ücret ve istihdam şartları içinde uygun iş bulamayanlar işsiz sayılmış ve toplum ve devlet ancak bunlara karşı sorumluluk üstlenmiştir.” Bkz. Sabahattin Zaim (2014), İslâm Ekonomisinin Temelleri, Der. Adem Esen vd., İstanbul, İZU Yayınları, s. 42.

8 Burada, Sabahattin Zaim’in adaleti “sosyal, iktisadi, siyasi vb” parçalı değil de bir “kül/bütün” olarak ele alması örneği akla gelebilir. Bkz. Mustafa Şentop vd. (2006), “İştip’ten İstanbul’a Kaymakamlıktan ‘Hocaların Hocası’na..” Sosyal Politikalar Dergisi, Sayı 1, s. 20.

9 Ian Gough (2006), “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım,” Sosyal Politika Yazıları, Eds. Ayşe

2. Şentop, Mustafa vd. (2006), “İştip’ten İstanbul’a Kaymakamlıktan ‘Hocaların Hocası’na.” Sosyal Politikalar Dergisi, Sayı 1, ss. 12-21.
3. Taşçı, Faruk (2019), Sabahattin Zaim ile İktisat, Toplum ve Siyaset, İstanbul, İktisat Yayınları.
4. Taşçı, Faruk (2018), Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulamalar, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
5. Taşçı, Faruk (2017), Sosyal Politika Ahlakı, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
6. Zaim, Sabahattin (2014), İslâm Ekonomisinin Temelleri, Der. Adem Esen vd., İstanbul, İZU Yayınları.
7. Zaim, Sabahattin (2005), Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı, 2. bs, İstanbul, İşaret Yayınları.
8. Zaim, Sabahattin (1992), İslâm-İnsan-Ekonomi, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

VERGİ POLİTİKALARI VE AİLE

Dr. Mehmet Fatih ÖZTEK*

ÖZET

Dünya genelinde medeni durum ve çocuk sayısı vergilendirme politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ihmal edilen bu durumu OECD ülkeleri arası karşılaştırmalı analizle ortaya koymak ve vergilendirme politikalarında aileye dikkat çekmektir. Türkiye bekârları en fazla vergilendiren ülkeler sıralamasında 14’üncü sırada yer alırken çocuklu aileleri en yüksek oranda vergilendiren ülkeler sıralamasında ikinci konumdadır. Geliri doğrudan belirleme gücüne sahip vergilendirme kapsamında uygulanan politikalar ile Türkiye’de çocuklu ailelere sağlanan gelir desteği aylık %3,75 seviyesindedir. Bu oran Almanya’da %42, ABD’de ise %22’dir. Türkiye, OECD ülkeleri arasında çocuklu ailelerin en az desteklendiği ülke konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Politikaları, Optimal Vergilendirme, Aile

Vergi, devlet ile vatandaş arasında alacak-verecek ilişkisi oluşturan anayasal bir düzenlemedir. Toplumsal olarak tahakkuk etmiş vergi borcunun ödenmesi vatandaşlık görevleri arasında en asli olanı olarak değerlendirilmektedir. Devletin; kamu düzeni, iç-dış güvenlik ve adalet gibi yapılması gereken hayati işler, eğitim, sağlık ve şehircilik gibi sunması gereken temel hizmetler ve toplumsal adalet, toplumsal barış ve gelir adaleti gibi gözetmesi gereken genel ilkeler sebebiyle devlet harcamaları oluşmaktadır. Devlet olmanın bir gereği olarak oluşan bu devlet harcamalarının finansmanı devlet gelirleriyle sağlanmakta ve devlet gelirlerinin en önemli kalemini vatandaş tarafından ödenen vergiler oluşturmaktadır.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

Artan devlet harcamalarının karşılanması için devletin vergileri arttırması veya borçlanma yapması gerekmektedir. Bugün borçlanarak vergi gelirlerinin üzerinde ihtiyaçların karşılanması, gelecekte geri ödenecek borç nedeniyle vergi gelirlerinden daha az ihtiyacın karşılanmasına dolayısıyla nesiller arası adaletin bozulmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla, devlet harcamaları ile devlet gelirlerini denk tutabilecek vergilendirme politikaları takip edilmelidir. Vergilendirme politikaları vatandaşın gelir seviyesini ve hayat standardını doğrudan etkilemekte, daha doğru ifadeyle doğrudan belirlemektedir.

Ücret politikalarının sonucu oluşan ücret gelirleri ile emek sahibi çalışanın eline geçen net maaş (harcanabilir maaş) arasındaki fark vergilendirme politikaları aracılığıyla doğrudan devlet tarafından belirlenmektedir. Vergilendirme politikaları; vergi istisnası, vergi dilimi, vergi oranı, vergi iadesi ve sosyal politika transfer ödemeleri gibi enstrümanlar ile vatandaşın vergi yükünü belirlemektedir. Bu enstrümanlar ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, amacına bağlı olarak miktar ve oran olarak çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin genel olarak dünya genelinde gelir adaletinin sağlanması amacıyla gelir seviyesi arttıkça vergi yükü artmaktadır. Yüksek gelire sahip olanlar gelirlerinin daha fazla oranını vergi olarak ödemektedirler. Bu amaçla vergi dilimleri (basamakları) oluşturulmakta ve farklı vergi dilimleri için farklı vergi oranları belirlenmektedir. Vergi dilimlerinin sayısı ve baremi (aralığı) ve her vergi dilimine uygulanacak vergi oranı ülkelerin gelir seviyesine ve gelir dağılımına bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Çalışan nüfus arasında açlık sınırının altında gelire sahip vatandaşların oranının sadece %5 seviyesinde olduğu bir ülkede açlık sınırına kadar olan gelirin vergilendirilmemesi uygun bir politika olabilirken açlık sınırı altında gelire sahip çalışanların oranının %50 olduğu başka bir ülkede böyle bir vergilendirme politikasının uygulanması neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Dolayısıyla tek tip, genel geçer, her şart altında ideal bir vergilendirme politikasından bahsetmek mümkün değildir. Yapılması gereken hizmete erişimde ve aynı zamanda hizmetin maliyetine katılımda (vergi ödemeleri) adalet ve eşitliğin sağlanmasıdır. Bu ilke zaman içerisinde değişen şartlara bağlı olarak dinamik bir yapı içerisinde revizyonlarla sürekli muhafaza edilmelidir.

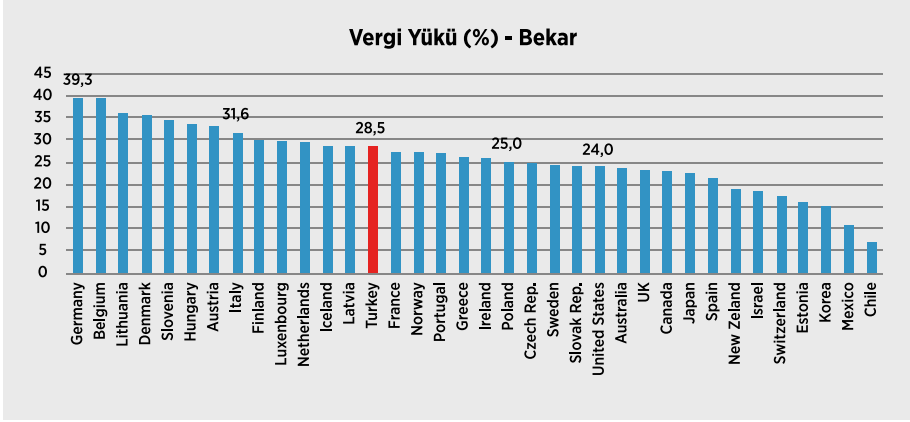
Gelir seviyesi gibi vatandaşların medeni durumu ve çocuk sayısı da dünya genelinde vergilendirme miktarını (diğer ifadesiyle vergi yükünü) belirleyen faktörlerden biridir. Medeni durum ve çocuk sayısı yatay eşitliğin (aynı gelir seviyesine sahip vatandaşlar arasında) ve dikey eşitliğin (farklı gelir seviyesine sahip vatandaşlar arasında) sağlanabilmesi için göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Aynı gelir seviyesine sahip çocuklu bir aile ile bekar bir vatandaşın vergilendirme politikası bağımlı kişi sayısındaki artışın doğal sonucu olarak ortaya çıkacak hayat standardındaki azalışı önleyebilecek şekilde kurgulanmalıdır. Aynı şekilde, vergilendirme politikaları farklı gelir grubundaki medeni durumu ve çocuk sayısı aynı vatandaşların dikey eşitliğini yoksulluğu önleme noktasında sağlayabilecek şekilde kurgulanmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, dünya genelinde yaygın kullanıma sahip fakat Türkiye’de vergilendirme politikalarında doğrudan hesaba katılmayan, pek göz önüne alınmayan medeni duruma ve çocuk sayısına göre farklılaşan vergilendirme uygulamalarına karşılaştırmalı analizle dikkat çekmek ve teorik optimal vergilendirme literatürü tarafından ortaya koyulmuş olan en uygun vergilendirmede medeni durumun ve çocuk sayısının hesaba katılması gerekliliği üzerine Türkiye’de de teorik ve uygulamalı literatürün oluşmasına katkıda bulunmaktır.

Medeni durum ve vergi yükü

OECD ülkelerinde medeni duruma ve çocuk sayısına göre değişen vergi yükleri Grafik-1, Grafik-2 ve Grafik-3 de gösterilmektedir. Almanya OECD ülkeleri arasında bekârlara %39,3 ile en ağır vergi yükü uygulayan ülke konumundadır (Grafik-1). Türkiye %28,5 ile OECD ortalamasının (%25,9) üzerinde bekâr vatandaşlarını vergilendirmekte ve en fazla vergi alan ülkeler sıralamasında 36 OECD¹ ülkesi arasında 14’üncü sırada yer almaktadır. Avrupa Birliği’nin gelişmekte olan ülkelerinden olan Polonya’da bekârların vergi yükü %25, ABD’de ise bekârların vergi yükü %24’dür. Bu oranla ABD en fazla vergi alan ülkeler sıralamasında 24’üncü sırada yer almaktadır.

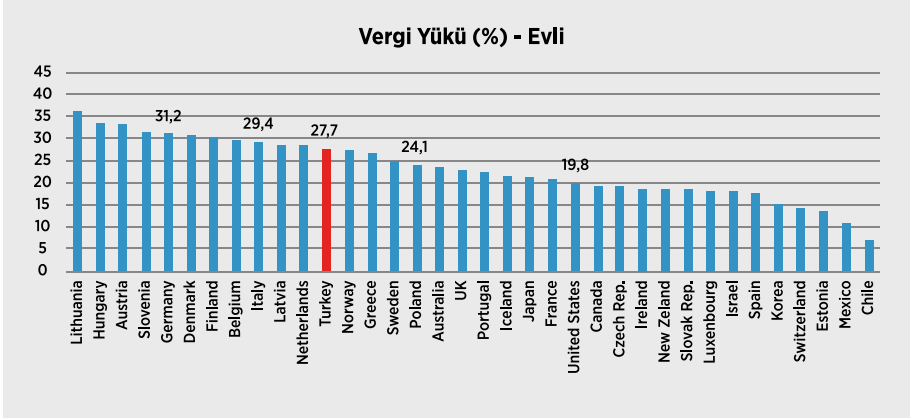
1 OECD ülkesi Kolombiya için OECDStat veri bankasında ilgili vergilendirme verileri mevcut olmadığından bu çalışmada Kolombiya kapsam dışı tutulmuştur.

Grafik-1: OECD ülkelerinde bekar çalışanların toplam vergi yüğü (%)

(Kaynak: OECD.stat)

OECD ülkelerinde evli (çocuksuz) vatandaşların ödemekle sorumlu oldukları vergi yüğü Grafik-2’de gösterilmektedir. Almanya’da %39,3 vergi ödemek durumunda olan bekârların evlenmeleri durumunda ödemek zorunda oldukları vergi yüğü %31,2’ye düşmektedir. Bir diğer ifadesiyle Almanya evlilere vergi oranında 8,1 puan ıskonto uygulamaktadır. Türkiye yine OECD ortalamasının (%23,2) üzerinde evli vatandaşlarını %27,7 oranında vergilendirmektedir. Bu oranla Türkiye OECD ülkeleri arasında evli vatandaşlarından en yüksek oranda vergi alan 12’nci ülke konumuna gelmektedir. Türkiye’nin uyguladığı vergi oranları ile OECD ortalaması arasındaki makas medeni duruma göre açılmaktadır. ABD evlenen vatandaşlarının vergi yükünü %24’den %19,8’e indirmekte, evlenenlere 4,2 puan vergi indirimi uygulamaktadır. OECD ortalamasında evli vatandaşlara 2,7 puan ıskonto yapılırken, Türkiye’de evli vatandaşlara uygulanan vergi indirimi 0,8 puandır. Dolayısıyla Türkiye’de aile vergilendirme politikaları kapsamında OECD ülkeleri kadar göz önünde bulundurulmamakta, desteklenmemektedir. Doğrusal olarak tek başına OECD ortalamasının referans alınması durumunda Türkiye’de evli vatandaşların ödemek zorunda olduğu vergi yüğü %27,7’ye değil %25,5’e indirilmeli, yüzde olarak 3 puan vergi indirimi yapılmalıdır.

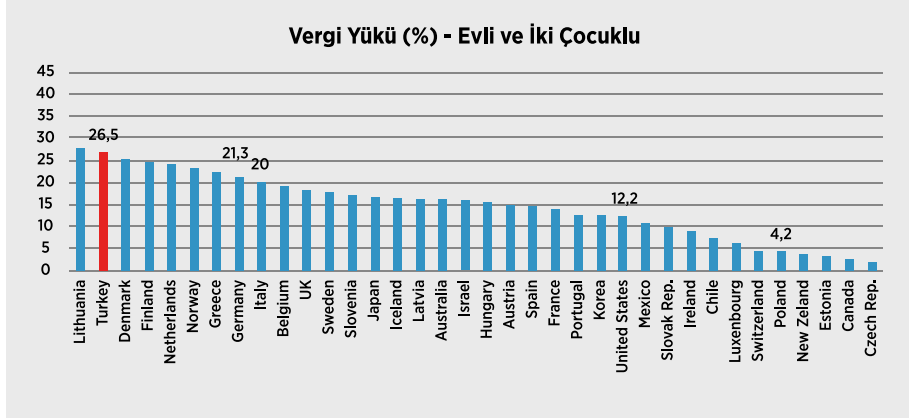
Grafik-2: OECD ülkelerinde çocuksuz evli çalışanların toplam vergi yüğü (%)

(Kaynak: OECD.stat)

Evli ve iki çocuklu vatandaşların vergi yüğü incelendiğinde Türkiye OECD ortalamasının (%14,6) oldukça üstünde %26,5 vergi oranıyla OECD ülkeleri arasında en yüksek vergi oranı uygulayan 2'nci ülke olduğu görülmektedir (Grafik-3). Türkiye'de evli ve iki çocuklu vatandaşlara sağlanan vergi indirimi sadece 2 puan iken OECD ortalamasında uygulanan indirim oranı 11,3 puandır. OECD ortalamasında ödemesi gereken vergi oranı %25,9 olan bekâr vatandaşların evli ve iki çocuklu olmaları durumunda vergi yükleri %14,6'ya düşmektedir. Evli ve iki çocuklu vatandaşların vergi yüğü bekârlara kıyasla Almanya'da 39,3'den 21,3'e, ABD'de %24'den %12,2'ye ve Polonya'da %23'den %4,2'ye inmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de çocuklu aileler vergilendirme politikaları kapsamında OECD ülkelerinin çok altında desteklenmektedir.

OECD ortalamasının referans alınması durumunda Türkiye'de evli ve iki çocuklu ailelerin vergi yüğü %26,5 yerine %16,1 olmalıdır. Almanya'da uygulanan vergilendirme politikasının referans alınması durumunda Türkiye'nin evli ve çocuklu vatandaşlar için uygulaması gereken oran %15,4, ABD'nin referans alınması durumunda ise %14,5 olması gerekmektedir. Bu durumda Türkiye'deki evli ve çocuklu vatandaşların yıllık geliri OECD ortalaması referans alındığında 2,5 ABD

referans alındığında ise 3 net maaş kadar artacaktır. Bir başka ifadesiyle evli ve çocuklu vatandaşların aylık net gelirleri %21 ile %25 arası değişen oranda artmış olacaktır.

Grafik-3: OECD ülkelerinde evli ve iki çocuklu çalışanların toplam vergi yükü (%)

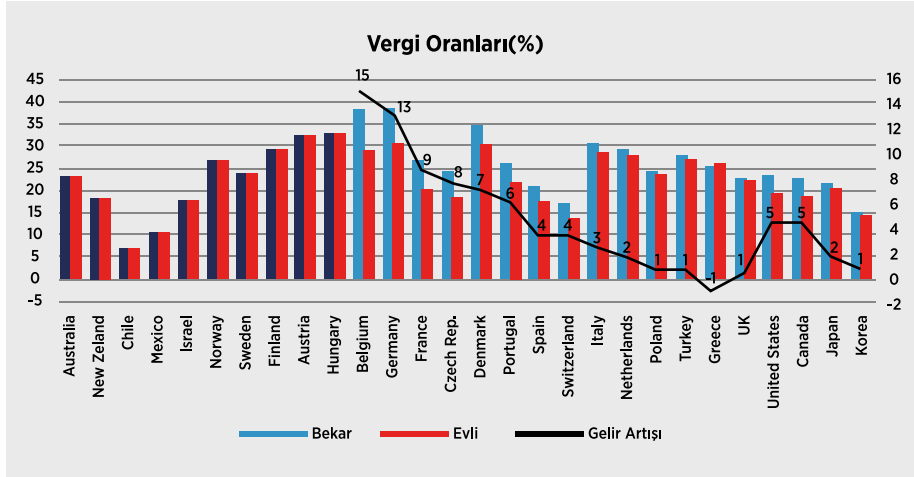
(Kaynak: OECD.stat)

OECD ülkelerinde bekâr ve evli (çocuksuz) vatandaşlara uygulanan vergi oranları birlikte ülke içi karşılaştırmalı olarak Grafik-4'de gösterilmektedir. Avusturya ve Yeni Zelanda'da, Şili ve Meksika'da, İsrail'de, İskandinav ülkeleri Norveç, İsveç ve Finlandiya'da ve AB ülkeleri arasında sadece Avusturya ve Macaristan'da sadece evlilik bağının kurulması uygulanan vergi oranını değiştirmemektedir. Diğer AB ülkelerinde ise çeşitli oranlarda değişmekle birlikte medeni durum vergilendirme politikalarında göz önünde tutulmakta ve aile desteklenmektedir.

Vergi indirimleri yöntemiyle aileye yapılan desteğin sağladığı gelir artışı aynı grafikte (Grafik-4) siyah doğruyla sağ ekseninde gösterilmektedir. Buna göre OECD ülkeleri arasında ailenin en fazla desteklendiği ülke %15 ile Belçika'dır. Belçika'da çocuksuz ailelerin yıllık net gelirleri bekârların yıllık net gelirlerinden yıllık brüt gelirin %15'i kadar fazladır. Aileyi ikinci ve üçüncü en fazla destekleyen ülkeler sırasıyla %13 ve %9 ile Almanya ve Fransa'dır. ABD ve Kanada'nın

uygulamış olduğu vergilendirme politikaları ile aileye sağlanan gelir desteği %5 seviyesindedir. Türkiye’de sağlanan gelir desteği ise maalesef sadece %1 mertebesinde. Bu destek oranı çalışanların net maaşında %1,4 gibi çok cüzi bir artışa tekabül etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de ailenin vergilendirme politikalarında olması gerektiği kadar hesaba katıldığını söylemek mümkün değildir.

Eğer Türkiye’de de ailelere Belçika’da olduğu gibi %15 oranında gelir artışı sağlayacak vergilendirme politikaları uygulanmış olsa, ailelere yıllık 2,5 net maaş kadar yıllık gelir artışı sağlanmış olacaktır. Yani, ailelerin aylık net maaşı %21 oranında artmış olacaktır. Fransa’daki uygulama takip edilse, Türkiye’de ailelerin yıllık geliri 1,5 net maaş kadar artacaktır. Bir diğer ifadeyle aileler yılda 12 değil 13,5 maaş almış olacak ve böylece aylık net maaşları %12,5 artacaktır. Türkiye vergilendirme politikalarında ABD’deki uygulamayı örnek alsa ailelerin (çocuk-suz) aylık net maaşları %7 oranında yükselecektir.

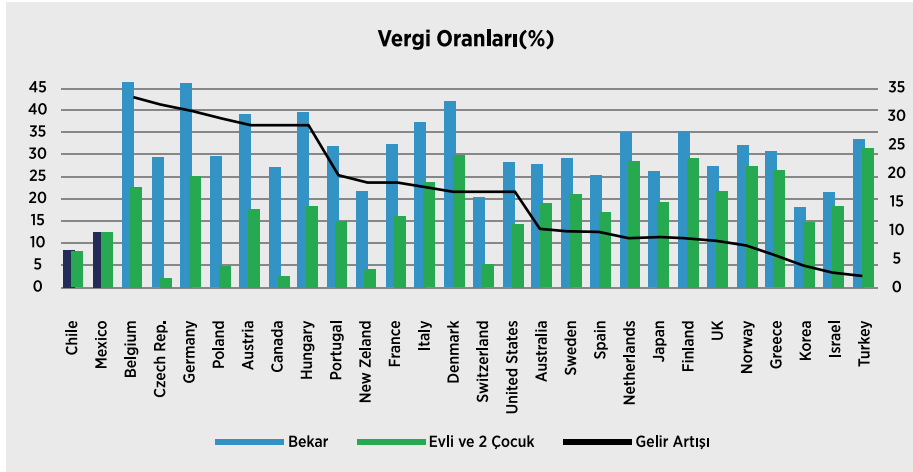
Grafik-4: OECD ülkelerinde bekar ve evli (çocuksuz) çalışanların toplam vergi yükü karşılaştırması (% , sol eksen) ve evli çalışanlara sağlanan gelir artışı (% , sağ eksen)

(Kaynak: OECD.stat)

Ailenin çocuklu olması durumunda Şili ve Meksika hariç OECD ülkelerinin tamamı aileyi vergilendirme politikaları kapsamında desteklemektedir (Grafik-5). OECD ülkeleri arasında ailenin en az göz önünde bulundurulduğu ülke maalesef Türkiye'dir. Uygulanan vergi indirimleriyle Belçika'da çocuklu ailelere sağlanan gelir artışı oranı %33 iken, bu oran Türkiye'de sadece %2,7 mertebesinde.

Çocuklu ailelere sağlanan desteğin en az Türkiye'de olması, Türkiye'yi OECD ülkeleri arasında çocuklu aileleri en fazla vergilendiren 2'nci ülke konumuna getirmektedir. Türkiye'de çocuklu ailelere sağlanan %2,7 oranındaki gelir artışı yarım net maaş bile yapmamakta, aylık net maaşta yaşanan artış %3,75 seviyesinde kalmaktadır. Oysa Türkiye'de vergilendirme politikalarında Belçika referans alınsa çocuklu ailelere sağlanan yıllık gelir artışı 5,5 net maaş kadar olacaktır. Böylece çocuklu ailelerin aylık net maaşları %45'den fazla yükselmiş olacaktır.

Çocuksuz ailelerin desteklenmediği Avusturya ve Macaristan'da uygulanan vergilendirme politikaları sonucu çocuklu ailelere %27 gelir artışı sağlanmaktadır. Bu politika Türkiye'de de uygulansa çocuklu ailelerin yıllık geliri 4,5 net maaş kadar fazla olacak ve aylık net maaşları %37,5 artacaktır. Bu oran Türkiye mevcut uygulanan politikanın sağladığı gelir artışı oranının 10 katına denk gelmektedir.

Grafik-5: OECD ülkelerinde bekar ve evli (iki çocuklu) çalışanların toplam vergi yükü karşılaştırması (% , sol eksen) ve evli çalışanlara sağlanan gelir artışı (% , sağ eksen) (Kaynak: OECD.stat)

Sonuç ve Öneriler

Dünya genelinde vergilendirme politikalarının belirlenmesinde medeni durum ve çocuk sayısı hesaba katılan en önemli başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Fakat bu durum Türkiye’de ihmal edilmektedir. Ailenin toplumun yapı taşı olma niteliği taşıdığı ve sağlam aile olmadan sağlam toplum inşa etmenin imkânsız olduğu düşünülen Türkiye’de aile OECD ülkeleri kadar vergilendirme politikaları kapsamında desteklenmemektedir. Çocuklu aileler Türkiye’de OECD ortalamasının 1/6’sı, Almanya’nın ise 1/11’i kadar doğrudan gelir artışı ile desteklenmektedir.

Vergilendirme politikaları kapsamında uygulanacak vergi indirimleri yöntemi yerine Türkiye’de aile sosyal politikalar kapsamında yapılan doğrudan yardımlar ile yoksulluğu önlemek amacıyla desteklenmeye çalışılmaktadır. Fakat bu durum iş gücü piyasasını olumsuz etkilemekte, vatandaşların işgücüne katılım kararlarını verimsizleştirmekte, kayıt dışı istihdamın ve çocuk istihdamının önlenmesine zarar vermekte, vergilendirme politikalarının suiistimal edilmesine sebep olmakta ve doğrudan yardımların dağıtımında yaşanan zorluklara bağlı olarak toplumsal adalet ve barışı zedelemektedir.

Türkiye’de vergilendirme politikaları içerisinde medeni durumun ve çocuk sayısının rolü gözden geçirilmeli ve etkisi en az OECD ülkeleri seviyesine yükseltilmelidir. Sosyal politika kapsamında yapılan yardımlar yerine, geliri doğrudan etkileyen vergilendirme politikaları kapsamında aile desteklenmelidir. Devlet gelirleri ve giderleri arasında eşitlik gözetilerek en uygun vergi oranları aile ve çocuk sayısı göz önünde bulundurularak yeniden tespit edilmelidir.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

aile

KONGRESİ -1

DISİPLİNERARASI YAKLAŞIMLA AİLE

14-16 Ağustos 2020

**SEKİZİNCİ OTURUM:
ÇALIŞMA HAYATI
VE AİLE**

BÜTÜNDEN PARÇAYA BAKMAK: TOPLUM'DAN AİLE'YE

Prof. Dr. Celal TÜRER*

ÖZET

Sağlıklı bir toplumun oluşturulması nasıl işlevsel bireylerin yetiştirilmesine bağlı ise sağlıklı bir aile kurumunun oluşturulması da aile üyelerinin sosyal bir organizasyon olarak aile kurumunda yer alması, ortak değer ve çözümler ekseninde işlevlerini yerine getirmelerine bağlıdır. Bütünden parçaya yönelen böyle bir yaklaşımın aile kurumunu öncelikle nasıl ele alacağımıza, söz konusu organizasyonu nasıl etkin kılacağımıza ya da “yapılması gerekenlerin neler?” olduğuna dair hususları göstereceğini umabiliriz. Artık kadim dönemdeki gibi aile yapısından ve onun işlevlerinden bahsetmek; görevler üzerinden üyelere rol biçmek ya da aileye dair güzellemler yapmak sorunlarımızı çoğu zaman çözmemektedir. Oysa yeni duruma sebep olan hususları fark ettiğimizde bir kurum olarak aileyi tahkim etmek ya da sorunlarına çözümler üretmek için farklı girişimlerde bulunabiliriz. Bu açıdan kuşatıcı ve güçlü bir ritme göre gelişen yapıları esas alma ekseninde, bütünden parçalara gidişin yetkinleşme anlamında aileye dair öz-bilincin toplumsal öz-bilinç ekseninde kavranmasına götüreceğini varsayabiliriz. Bununla beraber hiçbir parçanın analitik olarak ait olduğu bütünü veya bütünün diğer bölümlerini içermeyeceğini de kabul etmeliyiz. Zira geleneksel felsefenin temel yanılgısı parçanın bütünü yansıttığı; parçayı tahkim ettiğimizde bütünün tahkim edileceği şeklinde olmuştur. Bugün söz konusu ilişkileri “organik” bir zeminde karşılıklı ve gidimli olarka ele almanın aileye dair yaklaşımımıza bir anlama ufku oluşturacağını; meseleleri bu perspektiften kavramanın analiz ve çözümlere daha fazla yer açacağını ön görebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Toplum, aile, sosyal organizasyon, birlik, işlevsellik.

* Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Giriş

Günümüz düşüncesi birey ve toplum meselelerinde on sekizinci yüzyıldan itibaren başlayan ve etkilerini halen devam ettiren hatalara karşı bir hesaplaşma içindedir. Söz gelimi yeni psikolojik doktrinlerin çoğunun bireye aşırı vurgu yapmadan; insanın doğal olarak ben merkezli olduğu ve yalnızca kişisel çıkarları için hareket ettiği düşüncesinden uzaklaştığı görülmektedir. Yine insanın kendi kendine yeterli olduğu; mutluluğu ve mükemmelliği için sadece arkadaşlarının saldırı ve zulmünden uzak kalması gerektiği düşüncesi de terk edilmiştir. Bu hususların telafisinin sempati, taklit, sokulganlık ve ebeveyn içgüdüleri ile birlik organizasyonları ve kurumsal kontrol gibi anlayışlar üzerinden sağlanabileceği fikrinde ısrar edilmiştir. Böylece yeni doktrinler, eski düşünme biçimini düzeltmek ve devamında bir bütün haline getirmek adına “grup-akıl”, “toplumsal bilinç” ve “kolektif irade” gibi anahtar sözcükler üretmiştir.¹ Tüm bu girişimler son iki yüzyılda özellikle sosyal bilimin muazzam çalışmalarıyla toplumun nasıl bir varlık türü olduğu ve organizasyonlarını nasıl geliştirdiği hususlarıyla bizi karşılaştırmıştır. Biz, toplumu oluşturan sosyal yapının ne Emile Durkheim düşüncelerinde görüldüğü üzere, “kolektif kişilik” ve “nevi şahsına münhasır özne” anlayışıyla ne de Alfred Espinas gibi, insanın niteliklerini topluma yansıtma ekseninde “birey gibi yaşayan bir varlık” şeklinde ele alınmasıyla doğrudan ilgilenmeyeceğiz.² Hatta ele alacağımız meselenin topluma atfedilecek bir sorun olmaktan çok toplumun sağlayacağı değer ve işlev meselesinde düğümlendiğini söyleyebiliriz. Bu itibarla toplumların amaçlarının insanların amaçlarından ayırt edilemeyeceği ve bazı gerekçelerle tüm birlik organizasyonlarına etki edeceği hususiyetini vurgulayacağız. Bu yüzden makale bütünden parçaya doğru yönelerek; sosyal organizasyon mekanizmasının bütün-parça ilişkilerinde işlevsel olarak görülmesi gerektiğini ve yetkinleşmemizin ancak böyle bir yolla gerçekleşeceğini savlayacaktır.

Bir Organizasyon olarak Toplum

Toplumun doğası, çok derin kökleri olan ve bir problem olarak çözümü çoğu zaman onu araştıran kişinin mantığı ve temel felsefesine bağlı olarak gelişen bir

1 Ralph Barton Perry, *General Theory of Value*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1950, s. 400-401.

2 Ralph Barton Perry, *General Theory of Value*, s. 402; T. B. Bottomore, *Toplumbilim*, s. 119-124.

mefhum olarak tebarüz eder. Bu tehlikelere rağmen yapılacak analizde onun bireylerden ve söz konusu bireylerin karmaşık ilişkilerinden oluşan bir birlik olduğu görülecektir.³ Söz konusu birlikte öne çıkan ana husus ise birleştirici ilişkilerin karmaşık olduğu ve birliğin tezahürünün pek çok şeyi vurguladığı, onları aştığı ya da gizlediği gerçeğidir. Buna göre toplum, büyük ölçüde bireylerde kendini gösteren, yine de kendi başına bir gerçekliğe sahip olan dinamik bir ruh ya da sosyal etkileşim halini yansıtır. Ancak toplum statik açıdan bakıldığında insanlardan ayırt edilen basit bir aşkın varlık değil; fakat insanların bir bileşimi veya ilişkisi olarak karşımıza çıkar. Dinamik açıdan bakıldığında ise o, yine insanların faaliyetlerini yöneten ya da etkide bulunan aşkın bir güç değildir, fakat bunların sonucu ya da etkileşim alanıdır. Her iki açıdan da toplum, insan/lar dolayısıyla analiz edilebilen tezahürler toplamı ya da işlevleri olarak görülebilir. Söz konusu tezahürler bir yandan kişisel özelliklere işaret ederken; diğer taraftan çevrenin birey üzerindeki etkisini ve gücünü yansıtan unsurları ifade eder.

Toplumun dinamik sosyal bir etkileşim olarak düşünülmesi onun bir yandan bireyler arası bir sosyalleşme kurumu, yani sosyal organizasyon oluşuna diğer yandan ise bireyin tamamen kendisinden ne beklenebileceğiyle karakterize edilen bir enerji birliğine, enerji akışına gönderme yapar. Söz konusu organizasyon ve enerjiler, bireyde gizlenen ve alana girdiğinde harekete geçmeye hazır olan “kalıcı güçler”e gönderme yapar. Nitekim büyük tarihsel olayların pek çok nedeninin toplumda ve dolayısıyla bireyde mevcut oluşunun temel sebebi söz konusu kalıcı güçlere katılmak, onun sorumluluğunu paylaşmak olarak gösterilir. Gustave Le Bon Devrimlerin Psikolojisi adlı eserinde “bu kadar büyük ve hayranlık uyandıran olayların herhangi bir insanın iradesine bağlı olamayacağını, ancak etkilerinin ortaya çıktığı güne kadar yavaşça biriken derinde oturmuş, kendi içinde birikmiş uzak ve yakın çeşitli nedenlerden kaynaklandığını” ifade eder.⁴ Bu durum, bir çığırın derin ve oturmuş kütlesinin “yavaşça yığılmasına” rağmen onu başlatan şeyin hafif bir itişten kaynaklanmasıyla örneklendirilebilir. Bu çerçevede bir toplumdaki insan ilişkileri, bir devrimi tetikleyebilecek veya bir çığır açabilecek bir güç dengesi veya bir geçiş anı gibi stratejik hususlara ya da duraklara işaret eder.

3 T. B. Bottomore, Toplumbilim, çev. Dr. Ünsal Oksay, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977, s. 3-18.

4 Gustave Le Bon, Psychology of Revolution, çev. B. Miall, 1913, s. 126-130; Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 412-413

Günümüzde modern toplumun karmaşık organizasyonu söz konusu stratejik noktaları çoğaltırken, diğer taraftan etkinlik yarıçaplarını daraltma eğilimindedir. Bununla birlikte toplumun “organik” karakteri de bireyin gücünü azaltmamakta; aksine onu artırmaktadır. Hatta bireyin eylem gücü sadece artırılmakla kalmaz, aynı zamanda dış ajanslar tarafından kontrolünün ötesinde değiştirilir veya manipüle edilerek başka hususlara yönlendirilir bir hale getirilir. Böylece sonuçlar genellikle işaret edilen yön ve genişliğin ötesine taşar.⁵ Bu husus bize toplumun birbirini içine alan sayısız kuvvetlerce çevrildiğini; yekpare halde “bir bütün olarak çalışan güç” yerine bileşen kuvvetlerin işleyişiyle hareket eden karmaşık güçler topluluğu olduğunu gösterir. Bu noktada toplumun genel doğasının insani bileşenlerin arkasında, üstünde, altında veya içinde bir şey ifade etmesi, ona atfedebileceğimiz hiçbir şeyin bu temel gerçekle çelişmediğini gösterir.

İnsanların çok çeşitli ilişkilerle ya da ilişki kipleriyle bir araya geldiği ve yeni bir şeyler oluşturdukları hepimizin malumudur. Bu çerçevede toplumun bir bütün olarak farklı ilişkilerin dinamik bir bileşkesi olduğu ve onun bütünlüğüne şu ya da bu şekilde etki eden yapıların mevcut olduğu açıktır.⁶ Ancak söz konusu etkinin bütünü tümüyle oluşturduğu söylemek güçtür. Zira toplum insanların birleşik özemleri ve çabalarını yansıtsa da mezkûr insanların bir yekûnundan ibaret dedegildir. O halde bütünü anlarken bazı unsurları ön plana çıkarabilir hatta bazılarını kurucu unsur ya da uygun öğeler olarak belirlesek de unsurlar arasında kurulacak ilişki her daim birden çok amaca bağlı ve dinamik bir karakterde olacaktır. Hatta amacımıza bağlı olarak oluşturacağımız ilişkiler, bütüne her zaman farklı şekillerde etki edecektir. Dolayısıyla tüm bunlar toplumun süreç içinde ortaya çıkacak sosyal gerçeklerin bir etkileşim ve kompozisyonu, onu oluşturanların ötesinde dinamik ve gayeli bir bütün ya da birlik olduğunu vurgular. Bu vurgu, toplumun üyelerinin her daim bir şeyler oluşturduklarını ve birbirlerine göre hareket ettiklerini ve böylece birbirlerini etkilediklerini ifşa eder.⁷

Toplumun diğer bir önemli vasfı bir bütün olarak ona bağlananlara varlık, yani bir ontoloji kazandırmasıdır. Bu husus hem birtakım ilkeler ve kurallara hem

5 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 414.

6 Ralph Barton Perry, Realms of Values: A Critique of Human Civilisation, Harvard University Press, 1954, s. 138-139.

7 Ralph Barton Perry, Realms of Values: A Critique of Human Civilisation, s. 140-148.

de kaygılara, teorik ve pragmatik beklentilere uygun olarak gerçekleşir. Açıkthat ki insanların bir araya gelmesi ya da küme oluşturmaları onların belli bir düzen tesis etmelerini her zaman sağlamaz; ama toplum üyelerini tıpkı enerjiler gibi her daim bir şekilde akışa dâhil eder; onlara belli bir muhteva kazandırır. Söz konusu muhteva toplumun üyelerini aidiyet ve etkileşimleriyle koşullandırması, yönetmesi veya değıştirmesiyle gerçekleşir. Bir insanın bir gruptaki ya da kalabalıktaki davranışı ile yalnız başına olduğundaki davranışından tamamen farklı olduğunu göz önüne aldığımızda toplumun gizil olarak bu güce ya da etkiye sahip olduğunu görebiliriz.⁸ Aynı şekilde toplum, değer ve beklentilerini üyelerine farklı ton ve şekillerde aktarır. Bu husus toplumun bazı karakterleri daha büyük ölçekte çoğalttığı, bazılarını ise bünyesine uyduğu müddetçe tolere ettiği anlamına gelir. Buna göre toplum üyelerinin tümünün karakterini çoğaltmaz; yalnızca ilgili, istekli, düşünen, öz-bilinçli, özgür, sorumlu ve mutlu insanların ayrıcalıklı ilişkilerini ve kararlılık biçimlerini çoğaltarak, onların niteliklerini yükseltir; diğerlerini ise söz konusu tümellikte anlam ve değer bulmalarına yardım ederek bünyede tutar. Bu durum, toplum kendini yeniliklere uyarladığı, hedef ve enerjisinin yanı sıra üyelerini aynı akışa yöneltmeyi sağladığı müddetçe devam eder.⁹

Toplumun karmaşık bir yapıya ve organizasyona sahip olması, çıkarlar ile ilginin kişiler arasında daimi değışimini dikkate almayı gerektirir. Zira çıkarların kişisel ve sosyal entegrasyonu, yansıtıcı anlaşma ilkesini ve ‘ahlakî’ olarak belirlenen örgütlenme biçimini bütünü her parçasında hissettirmesi gerekir. Türün antropolojik benzerlikleri üyelerinin çıkarlarındaki benzerliği yansıtısa da bir toplumda çıkarların farklılığı kaçınılmaz olarak çatışmayı beraberinde getirir. Bu noktada çıkarların sosyal gerçekler zemininde bütünleşmesi ya da onların yeniden düzenlenmesi fark edilmesi gereken bir düzlemi/ekseni yansıtır. Öyle ki bütünleşik çıkarlar farklı konuların çıkarları olduğunda, birleştirme ilkelerinin özellikle çalışma biçimini dikkate almak gerekir.¹⁰ Söz gelimi çıkar topluluklarının, anlaşmalarda ve ortaklıklarda olduğu gibi rekabete ve mücadelelere dayandıklarını fark ettiğimizde; rakiplerin aynı karmaşık gerçeğin iki parçasını temsil ettiğini; her birinin ortak düzlemin bir parçasını oluşturduğunu ve birbirlerine koruma veya gerekli

8 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 461.

9 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 422-428.

10 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 468.

yaşam koşullarını sağladığını göz ardı etmemek gerekir. Zira söz konusu fark ediş, ortak anlamlarla iletişim kurulması ve ortak bir geçmişte ve şimdide birleşilmesi anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında toplumda çıkarlarımızı bütünleştirecek en belirgin ilkeler ikiye indirgenebilir: İlki, çıkarların ortak nesnelere sahip olduğu “ilgi ilkesi”, ikincisi ise birbirlerine nesneler olarak sahip oldukları “karşılıklı karşılıklılık ilkesi”. Söz konusu iki ilkeyi, çıkar ilişkisiyle toplumun arabuluculuğu ve çıkar topluluğuyla karşılıklı ilişkinin arabuluculuğu şeklinde özetleyebiliriz. Bu türev ilkeler, ortak akıbetin her birinin diğerinin nesnesi olarak değerlendirildiği ve her birinin ortak bir organizasyonun üyesi olarak diğeri tarafından değerlendirildiği ortaklığı yansıtır. Bu doğrultuda üyelerin çıkarlarının objektif kesişimiyle entegre edilecek husus; a) ortak nesneleri/ilgi alanlarını çoğaltmak, b) birbirlerine nesne/ler ol/un/ması ve c) birbirlerine aracılık etmeleridir.¹¹ Zira toplumun biçimsel özelliklerini yansıtan organizasyonlarda çıkarların kesişmesi, uzayın ve zamanın yakınlığı, nedensel yolların entegrasyonu, sosyal bağların dinamizmi, acil ve kaçınılmaz etkinin zeminde işlediği bir zihin bütünleşmesi oluşturur. Söz konusu bütünleşme yeniden düzenlemeler veya yapıcı çözümlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Geldiğimiz bu noktada bir toplumda yeniden yapılanmada en güçlü teşvikin çatışma olgusu olduğu ve söz konusu durumun kısa ya da uzun vadede daha hayırlı, daha incelikli birlikler haline gelmeyle sonuçlanacağı umulabilir. Bu paradoksal durum her ilişkinin ya da her temasın bir fark vesilesiyle yeni biçimler alacağını ve yeni ortak yaratıcı yapılar oluşturulacağını ifade eder.¹²

Toplumun ortak taleplerini seslendiren ahlaki duygular, üyelerini tatmin edecek ve onları zorlayacak nihai bir başvuruyu ima eden iyilik veya hoşnutsuzluk belirtileridir. Söz konusu ortak talep ve sosyal amaçlar, geçmişte mitler ve inanışlar ekseninde kamuoyunun endişesi altında gerçekleşirken, günümüzde gelenek tarihsel eleştiriye güçlü bir şekilde direnen geçmişin ortak bir yorumunda yer almadığı için yerini kişisel özgürlükle bireye özgü olanın içerildiği dinamik kültür akışına bırakmıştır. Bugün kültür, kümelerin birbirlerinden karakteristik farklılıklarında veya karakteristik iç ilişkilerinde ortak amaçların tümü için bir isim olarak kullanılmaktadır. Buna göre bir toplumun kültürel rasyonalizasyonu ya da yapıcı entegrasyonu sadece sosyal hayatın faydalarının artırıldığı ve maliyetin azaldığı

11 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 475.

12 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 479

düzeltilici bir süreç değil; aksine iyi yaşamın toplumsal şekli olarak karşımıza çıkar. Herkesin ve tekil olarak her bireyin iyiliğinin uyumlu olacağı bir İyî'nin ortak amaçları düzenlemesi ya da ayarlaması; bir yandan herkesin benimsediği bir yaşam planında özerk kalabileceği bir Birliği ima ederken, diğer taraftan ortaklaşa bir amaç olan işbölümünün etkin bir şekilde koordinasyonunu seslendirir.

Toplumda herkesin yaşam planında özerk kalabileceği bir Birlik ile ortak taleplerine aracılık edecek gerçek bir işbölümünün oluşturulması her katılımcının söz konusu ortak amaçlar uğruna kendi görevlerini kabul etmesiyle ve başkalarının görevini onaylamasıyla gerçekleşir.¹³ Ancak yukarıda sözü edilen hususların ortak bir amacın motivasyonu altında, etkileşim yoluyla öğrenildiği hatta çoğu zaman uzun sürdüğü bir gerçektir. O halde ilkin kişilerin özünün, bileşenlerinin bütünlüğünü bozmadan korunması kişilerarası bir bütünleşme için gerek şarttır. Bu şartın kontrolü, herhangi bir denetim iradesinde veya yargısında değil; üyeler arasındaki mutabakatta yatar. İkinci olarak ortak amaç nedeniyle “işbölümü”, bölücü bir ilişki değil aksine birleştirici hatta bütünleştirici bir ilişkidir. İşbölümünde ortak bir nedenden ötürü birleştirilen kişilerin çabaları sadece bir araya getirilmez, aynı zamanda birbirlerini tamamlayıcı olur. Seçim, beceri veya yetenek farklılıklarıyla işbirliği, toplumdaki birleşik çabaları geliştirir, çeşitli ihtiyaçları ziyadesiyle üretir ve böylece her bireyin sosyal sitemin kendisini düzenleyecek mimarlar olması sağlanır. Bu noktada yardımseverlik, hem işbirliği olasılıklarına, hem de insanoğlunun yapıcı bir şekilde bütünleşmesine ve birleşik eyleminin kişilik farklılıklarıyla uzlaştırmasına aracılık eder ve aralarındaki mesafeleri kısaltır.

Toplumun değişen çıkar ve ilgiler sahnesi oluşu, yaşamının tüm unsurlarının hareket ettiğini ve birbirlerine göre tepki gösterdiğini, böylece birinin değişiminin geri kalan her şeyin değişimini içerdiğini gösterir. Öyleyse insanın ilgi ve çıkarlarının değişimi, kişisel ve sosyal yaşamın temasları yoluyla küçük dalgalanmaların yanı sıra daha büyük değişimlerin iletileceği bir zemini ifşa eder. Bu ilgi ve çıkar hareketliliğinin doğal ve tarihsel süreçlerle arttığını ve geleceğin şimdikinden daha farklı olacağına inanmak için birçok neden görünmektedir. Bu husus daha geniş toplumsal ve tarihsel değişimlerin zeminini ortaya koyar, bu tür kapsamlı değişikliklerin bireylerin davranışlarındaki değişikliklerle kendilerini gösterdiğini,

13 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 441.

dolayısıyla bunların açıklama ve kontrolünün, insan birimlerinin yoğun analizinde aranacağını gösterir. Öyleyse doğal ve tarihsel değişikliklerin bireyin bilişsel ortamını değiştirmesiyle, ilgi ve değer yüklü yaşamın meselelerini farklı şekillerde algılayacağını ve yorumlayacağını fark etmek gerekir. Sözelimi Einstein'ın teorisinin Newton'un yerine ikamesi, söz konusu keşfin zaten doğanın bir parçası olan insan tepkisini değiştirdiği anlamına gelir. Şöyle ki doktrinler arasındaki fark sadece güneşin ısı kaybı, doğanın aralıklarla geçtiği gibi değişiklikler değil; aynı zamanda hayal gücünün ve spekülatif düşüncenin değişimiyle öznenin ilgilerinin seçici bir kararlılıkla farklılaşacağını gösterir. Bu doğrultuda tüm değişimlerin “amaçlar ve şahsi olmayan gerçekler krallığına”, yani idealar ve anlamlar küresine hizmet edeceğini düşünebiliriz.¹⁴

Günümüzde bilişsel çevreyi değiştirdiği ve zenginleştirdiği düşünülen tüm faktörlerin modern yaşamda giderek daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bilişsel ortamın değişiklikleri sadece yeni uygun nesneleri tanıtmakla kalmıyor, aynı zamanda eski nesneleri kaldırıyor veya bir zamanlar uygun görülmeyen nesneleri tedavüle sokuyor. Buna ilaveten değişen beklentilerin, ilgi alanlarını farklılaştırması ve onlara çeşitli şekillerde hitap etmesi cevapların anlamını değiştiriyor ve yöneten eğilimlerle uyumlarını yok ediyor. İnsanlığın orijinal anlamları bile deneyimlerden etkileniyor; gölgeler şu anda çekiciliğini yitiriyor ve günümüz nesilleri onları kayıtsızlıkla görüyor ya da hiç fark etmiyor. Oysa mevcut bir ilgi, uygun niteliklere sahip bir nesne tarafından oyuna çağrıldığında, tüketildiği çevresel eylemleri asimile ederek özelleşmiş olarak karşımıza çıkar. Sonuçta orijinal ilgi genişlemiş; kendine özgü olana ve daha fazlasına ilişkin bir ilgi yaratılmış olur. Zira herhangi bir ilgi ve çıkarın en önemli telafi mekanizması, yardımcı menfaatlerin üretilmesi veya zorunlu kılınmasıyla farklı çıkarın karşılıklı bağımlılığına veya dayanışmasına dönüşmesidir. Bu çerçevede toplumun ortak değerleri, mutasyonun bu yönünü düzenleyen basit ve açık ilkeleri tanımlamasa da tüm ilgi ve çıkarların değiştirilebilir hatta çelişkili menfaatlerin kimliklerini kaybetmeden bir şekilde uzlaştırılabileceğini görmemiz gerekir.

Toplumun ortak ilgi ve çıkarlarının zemininde hareket eden ahlakın/iyi yaşamın esasen yapıcı bir idealin takip edildiği inanç ve umut anlamına geldiği açıktır. Bu noktada yapıcı bir idealin takibi ortak taleplerin gözetildiği, bunun yanı sıra

14 Ralph Barton Perry, *General Theory of Value*, s. 485.

kişinin çeşitli çıkarlarının ahlaki idealin içinde emildiği ve nesne olmayacak kadar tamamen kalıcı olduğu bir durumu yansıtır. Ahlaki davranışın en iyi örnekleri, idealin duygusal çekiciliğinin güçlendirildiği ve entegrasyonun gerçek bir karakter dönüşümü sağladığı durumlardır.¹⁵ Böyle bir kişiliğe ulaşıldığı sürece uyum bir tesadüf değil; aksine garantidir. Böyle bir durumda irade, gönüllü ve hevesli olarak ilgi ve çıkarlarını kısıtlar; aşırıya yönelmez ve her daim hoşgörü arar. Buna ilaveten akılcı hedefler, insanın isteklerini tutarlı olduğu ölçüde bir noktaya odaklar; akıl, onları karşılıklı tutarsızlıktan arındırarak, bir yaşam sisteminde katkıda bulunan unsurlar haline getirir. Uyumlu kişiliğin elde edilmesi özellikle iki arabuluculuk moduna; ilkin ilginin başka bir çıkar tarafından aracılık edildiği, ikinci olarak ise bir ilginin bir çıkar yargısına aracılık ettiği moda bağlanır. İlk kip çoğu kez boyun eğmeye, ikincisi ise sevginin özel bir durum oluşuna gönderme yapar. Benlik, sevgi ekseninde kişisel entegrasyon yeteneğiyle ya parça parça veya bir bütün olarak çıkarlar toplamına ve bir organizmaya tabi olur. İkincisi ise başka iradelere saygı gösterilmesini diyalogun ancak ahlaki kaygıların devreye girdiği pratik bir zeminde yürütülebileceğine işaret eder.¹⁶

Günümüz toplumunda ahlaki öznenin değerler arasında ayırım yapabilmesi ve bu yönde melekesinin geliştirilmesi daha yüksek değerlerin ayırt edilmesi için kullanılan ‘rasyonel’ ve ‘nesnel’ terimlerinin yaygınlaşmasına bağlıdır. Tüm değerlerin, ilgi ve çıkar yargısına bağlı olmakla birlikte, değer yargılarından veya ilgili yargılardan bağımsız olduğunun gösterilmesi, epistemolojik göreceliğin itibarsız etkilerinden arınmaya, ‘kapsayıcılık’ ilkesinin üstünlüğüne rağbet edilmesine sevk edecektir. Zira bir bütün içinde ilişkiler vasıtasıyla var olduğunu, salt biçimsel düzlemde kendine yeterli olamayacağının farkına varan özne, ‘tercih edilen’ veya ‘daha iyi’ ilişkisini bir yandan geliştirerek ama diğer yandan karşılaştırma aralığını genişleterek iyilikleri çoğaltmayı seçecektir. Ancak bu, hedonistik bir seçim ya da Mill’in değer ölçütünü benimseme değil; değerler arasındaki seçimlerimizi araştırmanın bitip tükenmediği bir “doğruluk soruşturmasına”, ilgi ve çıkarların “yönlük derecesine”, iyerinin gözetildiği “tercih skalasına” ve insanlık skalasındaki “kapsayıcılık” ilkelerine göre yapılabilecektir.¹⁷

15 Charles Taylor, Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin İnşası, Çev. Selma Aygül Baş-Bilal Baş, Küre Yayınları, İstanbul. 2008, s. 20- 21.

16 Celal Türer, “Ahlaktan Eğitime: Yine Ahlak” Felsefe Dünyası, Sayı 60, 2014, s. 19.

17 Ralph Barton Perry, General Theory of Value, s. 615.

Bir Organizasyon Olarak Aile

Günümüzde sağlıklı bir toplumun oluşturulması nasıl işlevsel bireylerin yetiştirilmesine bağlı ise sağlıklı aile kurumunun oluşturulması da aile üyelerinin sosyal bir organizasyon olarak aile kurumunda yer alması, ortak değerler ve çözümler ekseninde işlevlerini yerine getirmelerine bağlıdır. Böyle bir yaklaşımın aile kurumunu öncelikle nasıl ele alacağımızı, söz konusu organizasyonu nasıl etkin kılacağımızı ya da “yapılması gerekenlerin neler?” olduğunu göstereceğini umabiliriz. Artık kadim dönemdeki gibi aile yapısından ve onun işlevlerinden bahsetmek; görevler üzerinden üyelere rol biçmek ya da aileye dair güzellemler yapmak sorunlarımızı çözmemektedir. Oysa yeni duruma sebep olan hususları fark ettiğimizde bir kurum olarak aileyi tahkim etmek ya da sorunlarına çözümler üretmek için farklı girişimlerde bulunabiliriz. Bu hususu (şimdilik esas amacımız olmadığı için) bir başka yazıya bırakarak, aile kurumunun toplum ekseninde nasıl bir sosyal organizasyon olduğunu incelemeye girişebiliriz. Zira Hegelci yaklaşımın kuşatıcı ve güçlü bir ritme göre gelişen yapıları esas almasına benzer şekilde, bütünden parçalara gidişin yetkinleşme anlamında aileye dair öz-bilincin toplumsal öz-bilinç ekseninde kavranmasına götüreceğini öngörebiliriz.¹⁸ Bununla beraber hiçbir parçanın analitik olarak ait olduğu bütünü veya bütünün diğer bölümlerini içermeyeceğini kabul etmeliyiz. Bu çerçevede parçanın bütünlü ilişkisi, bütünün parçayla olan ilişkisi ile aynı değildir. Nitekim geleneksel felsefenin temel yanılgısı bir bütünü, daima kendi parçasının bir parçası olarak görmesinden gelir ve bu tez tamamen reddedilmelidir. Nitekim J. E. Moore ise ‘organik’ terimini bir bütünün, parçalarının değerlerinin toplamından farklı olarak kendine özgü bir değeri olduğunu belirtmek anlamında kullanır. Çünkü iki şeyin bir bütün halinde olduğu yerde, bütünün değerinin, yalnızca bu iki şeyin değerlerinin toplamı şeklinde varsayılmasının oldukça yanıltıcı olduğunu beyan eder. Bu yüzden yaklaşımımızın bir anlama ufku oluşturacağını; meseleleri bu perspektiften kavramanın analize ve çözümlere daha fazla yer açacağını ön görebiliriz.

Aile’nin ilk topluluklardan beri var olagelen, kan ya da evlilik gibi bağlarla bir araya gelmiş küçük bir birliğin adı olduğu konusunda fikir birliği vardır.¹⁹ Modern

18 G.W.F. Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 4. Basım, İstanbul. [177] s. 80.

19 T. B. Bottomore, *Toplum Bilim*, çev. Dr. Ünal Oskay, Doğan Yayınevi, Ankara, s. 185.

dönemin aksine oldukça kalabalık olabilen söz konusu birlik, ona tabi olan bireyler arasındaki karmaşık ilişkiler bütünüü ifade etmektedir.²⁰ Toplum gibi ailenin de bireylerin üstünde yer alan, ilişkilerini belirleyen aşkın bir alanı tanımlamaktan ziyade üyelerinin birleşimi, ilişkisi ya da tezahürlerin toplamı anlamına geleceğini düşünebiliriz. Bu açıdan aile ne kutsal ne de sıradan bir yapı değil; aksine işlevini yerine getirdiğinde çok değerli bir birlik ya da organizasyonu temsil eder. Modernlikle birlikte evlilik ve aile anlayışında yaşanan büyük değişim, geleneksel aile düzeninin çökmesine ve bireysel özgürlükler zemininde mahremiyet düzenlerindeki yeni oluşumlara sebep olsa da, söz konusu birlik pratik zeminde farklı işlevleri yerine getirmeyi bırakmamıştır. Kadim dünyada hayat, aile etrafında; dini bağlılıklar ekseninde tamamlayıcılıklar ilişkisinde devam etse de, modern dönemde pratik hayatın kurgulanmış iş bölümünde ve özgürlükler ekseninde işlevini yerine getirmeye devam etmiştir. Bu noktada karşılaştığımız sorun, kadim dönemdeki ontolojik ve hiyerarşik yapılara modern işleyişleri eklemleyerek amorf yapılar elde etmemizdir. Bu durumu fark eden gelişmiş toplumlar, insan üzerine araştırma yapan her bilimi işe koşarak, aileyi çeşitli yönlerden incelemeye ve bu suretle sosyal yaşamın kuvvet ve sağlığının zinde olmasını arzularlar. Çünkü onlar, aile organizasyonunun zayıflamasının toplumsal yaşamın dayanma gücünü temellerinden yıkacağını ön görerek, aileyi korumaya yönelik tedbirler almaya ve stratejiler geliştirmeye devam etmektedir.

Tıpkı toplum gibi aile de dinamik açıdan sosyal bir etkileşim aracı şeklinde tezahür ederken, statik açıdan ise sosyal bir ruha göndermede bulunur. Ailenin sosyal etkileşim zemini oluşu, en darından en genişine kadar tüm sosyal ilişkilere ortam olmasını yansıtır. Bu ortam vasıtasıyla toplumun her kurum ve yapısına yönelen ilişkiler gelişir. Ancak aile kendisinin dışındaki yerlerde belirlenmiş bulunan değerleri aktarmakta temel ve yönetici bir kurum değil; “vekil” bir organizasyondur. Toplumsal güçlerin etkilerini aile gibi birincil gruplarda çok daha kolay inceleyebilirken; daha karmaşık organizasyon ve güçleri incelemek ve davranışlarını açıklamak zor ve olanaksızdır. Ailenin statik olarak sosyal bir ruh oluşu, toplumu oluşturan bağlara ve kalıcı güçlere gönderme yapar. Gelenek ya da örf ve adetlere bağlılığın önemli kabul edildiği toplumlarda aile içinde bu kalıcı güçlere katılma-

nın ve onun sorumluluğunu paylaşmanın asli görev ya da amaç olduğunu hatırladığımızda, söz konusu bağlılıklara ve güçlere katılmanın toplum ilişkilerinde ne kadar değerli olduğu görülebiliriz. Tam da bu noktada gittikçe küçülen modern ailenin yukarıda ifade edilen güçlere katılıp, ideallere bağlanmasının ne denli zor olduğuna şahit olabiliriz. Ama diğer taraftan modern ailenin organik yönü, “kendi başına birey” anlayışını geliştirerek toplumsal organizasyonu yeni bir aşamaya sevk etmiştir. Bu yüzden ailenin hem statik hem dinamik açıdan işaret edilen yönünden daha fazlasını içerdığını belirtebiliriz.

Toplum kadar olmasa da aile içinde de farklı ilişki kipleri bir araya gelir. Buna rağmen bir amaç birliğini hedefler. Amaçlar arasında fikir birliğini gözetmek ailenin dinamik bir yapıda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Toplum bu birliği sağlamak adına oluşturulacak bilinci sonradan inşa ederken, aile bu konuda bir kabulle başlar. Aynı şekilde toplum birliği bir süreç içinde kazanırken, aile en baştan itibaren bu birliği asgari seviyede de olsa hazır bulur; ancak bununla birlikte “aile olma” tıpkı toplumdaki gibi süreç içinde öğrenilir ve gerçekleştirilir. Bu süreçte ön plana çıkan gayeyi haiz/telosa sahip bir bütünlük ya da birlik arayışındır. Söz konusu gayeye göre bireyler birlikte hareket eder; birbirlerinin amaçlarına, davranışlarına uyarlar.

Aile toplum gibi kendisine bağlı olanlara varlık kazandırır. Modern döneme kadar bireylerin kendisini tanımlamada bir teminat ya da güvence görevi üstlenen aile, onlara kimlik kazandırmada da en önemli yapı olmuştur. Oysa modern dönemde kimlikler bireyin aidiyetlerle değil, inşa ile geliştirdiği hususlara dönüşmüştür. Bu çerçevede aile kişisel özgürlüğün ve özerk yapıların taşıyıcısı olma işlevini göstererek, aidiyet merkezli yapıları değiştirmiştir. Nitekim aile, üyelerine varlık kazandırırken bunu birtakım ilkelere, kurallara ve kaygılara uygun bir şekilde yapmaya devam etmiştir. Zaten bir kabul/rıza ilişkisi ile başlayan ailenin; söz konusu kaygıyı, ilke ve kurallara uyarak gerçekleştirilmesi düzen ve birliği de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden aile tıpkı toplum gibi üyelerinin enerjisini denetlemeye, düzenlemeye, kontrol etmeye ve bir akışa dâhil etmeye mecburdur.

Aile içerisindeki farklı düşünceler, çeşitli beklentiler ve karmaşık ilişkiler bireyleri ilgi ve çıkar çatışmasına sevk edebilir. Ancak söz konusu çıkar farklılıklarının

sosyal zeminde bir araya getirilmesi ve düzenlenmesi gerekir. Toplumda olduğu gibi ailede de önemli olan; çıkarların çatışmaya dayandığını; ne kadar farklı olsalar da aynı gerçekliğin çeşitli boyutlarını temsil ettiğini fark etmektir. Bu farkındalıkla ortak bir zemin inşa edilebilirse aile kendi davranış, değer ve beklentilerini oluşturmuş, sağlıklı bir işleyiş kazanmış olur. Bu çerçevede ailedeki ahlaki duygular, iyiliğin veya hoşnutsuzluğun belirtileri olarak görülebilir. Bu belirtiler eski toplumlarda mitler ve toplumun genel görüşlerinden etkilenirken, modern toplumda etkili olan kişisel özgürlük ve bireye özgü olanın içerildiği dinamik kültürdür. Aile, bugün için ortak amaçların tümü anlamına gelen kültürden bağımsız olarak düşünülemez. Bu açıdan aileyi de rasyonalize etmek iyi bir yaşamın kapısını aralayacaktır. Bu iyi yaşamın niteliklerinden biri olan “uyum”, aile bireylerinin hem kendi arasında hem de toplum içinde bütünü bozmadan kendi varlığını korumasına ve ortaklaşa bir amaç uğruna işbölümü yapabilmesine olanak sağlayacaktır.

Ailede dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de bileşenlerin özerk yapılarının korunmasıdır. Bu durumun gerçekleşebilmesi için üyeler arasında bir anlaşma olmalıdır. Nasıl ki bir toplumda aynı kültür çatısı altında yaşıyor olsalar bile bireylerin aynı olması beklenmiyorsa, ailede de söz konusu bu durum geçerli olmalıdır. Topluma göre daha dar bir mekân paylaşmak ya da daha sıkı bağlarla birbirine bağlı olmak aile üyelerinin tek tip olması gerektiği ya da olacağı anlamına gelmez. Esas olan bütünlüğü göz önünde bulundurarak bireysel farklılıkları ve özerklikleri korumaktır. Bu noktada “bütünlüğün nasıl sağlanacağı” sorusu zor ve güç bir arayışı temsil eder. Bir ailede bütünlük ancak parçanın hem kendindeliğini koruması hem de bütüne uyum sağlaması, onunla bir ahenk oluşturması ile gerçekleşir. Bu ise çoğu zaman hayat içerisinde öğrenilen sürece karşılık gelir. Bu açıdan toplumun ve ailenin bireyden beklediği bilinç ve enerjiler, ayrıştırıcı değil birleştirici bir nitelik sergilemeli ve bir araya gelmenin ötesinde birbirini tamamlayacak aşamaya geçmesi gerekir. Bu husus aileyi geliştirdiği ve çoğalttığı gibi toplumun gelişmesine de kapı açar.

Bugün aileyi hayatımıza dair “düzen” ve “organizasyon” oluşturan bir ahlak okulu olarak kabul etmek pekâlâ mümkündür. Zira aile, içerdiği taahhüt ve onu belirleyen ahlaki düsturlarla üzerimizde bir birlik ya da bütünlük etkisi sağlar. Aile taşıdığı bu düzen marifetiyle üyeleri ile toplum arasında bir köprü vazifesi görerek

toplumsal hayatı düzene sokar. İnsan hayatının en derin ve en anlamlı seviyelerinin aile içinde yaşandığını kabul ettiğimizde, aile hayatının işleyişini sürdürme ve geliştirmenin toplumsal işleyişin en önemli unsuru olduğunu kabul edebiliriz. Bu kabul altında yetişen yeni nesiller, manevi, kültürel ve evrensel değerleri aile kurumundan öğrenerek, toplumsal hayata aktarabilir. Nitekim Türk toplumunun tarih boyunca dünyanın dört bir yanına dağılmasına rağmen varlıklarını korumaları, aileye verdikleri önemin göstergesidir. Türk toplumunda tüm kurumlar aileyi desteklemiş, bir tür geniş aile mahiyetinde var olmuşlardır. Ailenin tarihimizde bu derece önemli olmasını, başka hiçbir toplumda olmayan akrabalık nüanslarının üretilmesiyle de kanıtlayabiliriz. Hatta medeniyetimizin aile üzerine ve onun üzerinden kurulduğu dahi iddia edebiliriz.

Kaynakça

Celal Türer, “Ahlaktan Eğitime: Yine Ahlak” Felsefe Dünyası, Sayı 60, 2014.

Charles Taylor, Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin İnşası, Çev. Selma Aygül Baş-Bılal Baş, Küre Yayınları, İstanbul. 2008.

G.W.F. Hegel, Tinin Görüngübilimi, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 4. Baskım, İstanbul, 2016.

Gustave Le Bon, Psychology of Revolution, çev. B. Miall, 1913.

Ralph Barton Perry, General Theory of Value, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1950.

Ralph Barton Perry, Realms of Values: A Critique of Human Civilisation, Harvard University Press, 1954.

T. B. Bottomore, Toplumbilim, çev. Dr. Ünsal Oksay, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977.

MOBBING (İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ)

Ceylan Güliz BOZDEMİR*

ÖZET

İşyeri bağlantılı psikolojik bir sorundan kaynaklanan 'işyerinde psikolojik taciz', belli bir kişiyi veya grubu hedef alan ve sistemli olarak tekrarlanan etik dışı, rahatsız edici tutum ve davranışları ifade eder. Çalışma hayatında herkesin karşılaşılabileceği bir sorun olan psikolojik taciz, tüm işkollarında ve tüm örgütlerde görülebilir. Bireysel ve/veya örgütsel faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik taciz, kurbanı fiziksel ve ruhsal olarak etkiler. Örgütsel açıdan ise örgüt barışının bozulması sonucunda verimlilik düşüşüne ve işten ayrılmalara sebep olarak ciddi ekonomik kayıplar yaratır.

Anahtar Sözcükler: İşyerinde psikolojik taciz, Mobbing, İşyeri Şiddeti.

Giriş

Çalışma hayatı, farklı eğitim seviyelerine, düşüncelere, beklentilere, yaşam planlarına, deneyimlere ve kişiliklere sahip, birbirinden farklı insanları bir araya getirir. Günümüzde insanlar zamanlarının büyük kısmını işyerinde, birlikte çalıştıkları insanlar ile geçirmektedir. Birbirinden farklı özelliklere ve bakış açılarına sahip insanların bir araya gelmeleri kimi zaman istenmeyen sonuçların ve uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çalışanlar arasında oluşan uyuşmazlıklar zamanla çatışmaya dönüşebilmektedir. Bu durum hem çalışanları hem de örgütü ciddi boyutlarda tehdit eden psikolojik tacizin artmasına neden olur. İşyerinde psikolojik taciz sadece tacize maruz kalan çalışanı değil, işyerini, iş arkadaşlarını, işvereni, çalışanın ailesini ve makro boyutta da tüm toplumu tehdit eden bir süreçtir.

* ÇAŞGEM ÇSG Eğitim Uzmanı

Çalışanlar iş yaşamında, örgütsel hayatın birer parçasıdır. Örgütsel yaşam çeşitli kurallar üzerine şekillenmiştir, çalışma eylemi bu kurallar içerisinde gerçekleşir. Çalışanlar işyerindeki sosyal ortama uyum sağlamak durumundadır. Bu uyumu sağlayamayan çalışanlar zaman içerisinde, diğer bireylere nazaran daha fazla sorunla karşılaşabilirler. Çalışanların işyerindeki sosyal hayata katılmaları ve uyum sağlamaları her zaman kolay olmayabilir. İnsan ilişkileri içinde çatışma kaçınılmaz olarak yer alır, her insan aynı konu hakkında farklı düşüncelere sahip olabilir çünkü her insan farklı aile, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılardan gelebileceği gibi farklı eğitim süreçlerinden de geçmiş olabilir.

Psikolojik taciz işyerinde gerçekleşen bir yıpratma sürecidir. Kişiyi iş yaşamından dışlamak için kasıtlı olarak yapılan psikolojik taciz davranışının sürekliliği ya da sıklığının etkisi psikolojik tacizin tanımında olduğu gibi ülkelere ve bölgelere göre farklılık göstermektedir (Hancı, 2011). İşyerinde bir veya birden fazla çalışanın, diğer bir çalışana karşı, tekrar eden ve belli süre devam eden olumsuz davranışlarla ifade edilen işyerinde psikolojik taciz olgusu hakkında ilgili yazında ortak bir tanım olmamakla birlikte bu olguyu karşılamak için pek çok terim kullanılmaktadır (Karatuna, vd. 2010: 7). Bu şiddet türü fiziksel olarak değil psikolojik olarak gerçekleşmektedir. Yani fiziksel saldırıları ve fiziksel şiddeti içermez.

Psikolojik taciz ile sürekli devam eden hakaret ve gözdağı vermeyi amaçlayan davranışlar, psikolojik saldırılarda bulunmak ve kasıtlı cezalar vermek ve bu yolla hedef alınan kişinin kendisini kötü hissetmesini sağlamak; tehdit ederek, dışlayarak ve düşmanca davranışlar sergileyerek bireyin kendisine olan güvenini zedelemek ve dolayısıyla mağdur üzerinde baskı kurmak amaçlanmaktadır.

İşyerinde tekrar eden ve süregelen olumsuz davranışlara maruz kalma durumlarını içine alan işyerinde psikolojik taciz olgusunun adlandırılması ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Psikolojik taciz olgusu İskandinav ülkelerinde ve Almanca konuşulan ülkelerde ‘düzensiz, karışıklık yaratan, gürültülü insan kalabalığı’ anlamına gelen ‘mob’ sözcüğünden türeyen ve orijinalinde hayvan saldırıları ve sürü davranışlarını tanımlamak için kullanılan, İngilizce kökenli ‘mobbing’ sözcüğü ile ifade edilir. İngilizce konuşulan ülkelerde ise işyeri zorbalığı anlamına gelen ‘workplacebullying/ bullying at work’ sözcükleri tercih edilmektedir. ‘Bullying’

yani zorbalık işyerinde, evde, silahlı kuvvetlerde, hapishaneler ve okullar gibi güç ilişkilerinin olduğu yerlerde görülmekte ve kullanılmaktadır.

Psikolojik taciz, bir saldırdır. Kişinin saygısız ve zararlı bir davranışın hedefi olmasıyla başlayan bir süreci kapsar. Bir kişinin, diğer insanları kendi rızalarıyla ya da rızaları dışında başka bir kişiye karşı etrafında toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketlerde bulunma, ima, alay ve karşısındakinin toplumsal itibarını düşürme gibi yollarla, saldırgan bir ortam yaratarak onu işten çıkmaya zorlamasıdır (Davenson, Schwartz, Elliot, 2003:15).

Psikolojik taciz kavramı literatüre yeni giren bir kavram olduğu için Türkçe- siyle ilgili henüz net bir kullanım bulunmamaktadır. Uzmanlar psikolojik taciz olgusunu tek bir kelime ile açıklamakta zorlandıkları için psikolojik taciz yerine farklı sözcükler türetmişlerdir. Örnek olarak işyerinde psikolojik taciz (yıldıрма) yerine, bullying (zorbalık), victimization (zulüm), aggression at workplace (işyerinde saldırı), moral harassment (duygusal saldırı, duygusal taciz), emotional abuse (duygusal taciz) gibi terimler de kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar psikolojik taciz yerine düzeyi yükseltilmiş nezaketsizlik terimini de kullanmaktadır. Psikolojik taciz kavramının karşılığı olarak Fransızlar 'harclement morale' kelimesinden çevrilen ve aynı zamanda 'mobbing' olarak bilinen 'morale harassment', İsveç'te 'harresment', İtalya da 'mobbing' olarak kullanılmakta, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de 'bullying' olarak kullanılmaktadır. Bu terime karşılık olarak şimdilik işyerinde psikolojik taciz, ofis içinde dışlamak, psikolojik baskı kurmak, hakların gasp edilmesi, kötü davranma, tahakküm etme, duygusal saldırı, işyerinde yıldıрма, duygusal taciz, işyeri sendromu, eziyet, psikolojik şiddet, baskı, kuşatma, işyerinde psikolojik azap, yalıtma, ruhsal taciz, rahatsız etme, sıkıntı verme, bıkırtma, aşağılama, örgütsel taciz gibi terimler kullanılmaktadır.

İşyerinde psikolojik taciz kavramının çeşitli kaynaklarda farklı tanımları bulunmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) 1998 yılında yapmış olduğu tanıma göre psikolojik taciz bir ya da bir grup çalışana yönelik kinci, zalim, kötü niyetli ve küçük düşürücü saldırgan davranışlardır (Work of World, 1998: 7).

Leymann ise psikolojik tacizi, 'bir veya birkaç kişinin çoğunlukla belirli bir kişiye karşı sistematik bir şekilde uyguladıkları düşmanca ve ahlaki olmayan

davranışlar' olarak tanımlar. Leymann'a göre bu durum kişiyi savunmasız ve çaresiz bir pozisyona iter ve devam eden taciz davranışlarıyla da bu durumdan kurtulması engellenir. Söz konusu davranışlar oldukça sıklıkla yinelenir (istatistiksel tanım: en az haftada bir kez) ve belirli bir süreçte (istatistiksel tanım: en az altı ay) devam etmektedir (Leymann, 2009).

Psikolojik taciz olarak adlandırılan davranışların süresi de bu davranışların psikolojik taciz olup olmadığını belirlemekte bir diğer dikkate alınması gereken husustur. Çalışana kısa süreli olarak yapılan olumsuz davranışlar (azarlama, uzak durma, görmezden gelme, iş vermeme, aşırı iş verme, dışlama) psikolojik taciz davranışı kapsamına girmemektedir. Genellikle bir davranışın psikolojik taciz sayılması için ilişkilerin normale dönmemesi, kötü davranışların giderek artması bazı uzmanlara göre en az üç ile altı ay sürmesi gerekmektedir.

Psikolojik taciz her ne kadar fiziksel olmayan saldırıları içerse de kaba davranışlarla ve saygısızlıkla karıştırılmamalıdır. Psikolojik taciz davranışları çoğunlukla bilinçli ve belli bir amaç için yapılmaktadır. Elbette kaba ya da saygısız bir davranışa maruz kalan birey de rahatsızlık duyacaktır. Ancak bu rahatsızlık kişiye zarar verecek boyutta olmayacaktır. Oysa bilinçli ve sürekli olarak psikolojik taciz davranışlarına maruz kalan kişi sadece rahatsız olmakla kalmayacak bu durum aynı zamanda psikolojik ve fiziksel sağlığını da etkileyecektir.

Psikolojik taciz davranışı olarak alaycı ifadeler kullanmak, küçük düşürme, azarlama, hakaret etme sayılabilir. Bunlar dışında kişinin dış görünüşü ile dalga geçme, tehdit de psikolojik taciz davranışı olarak sayılabilir. Tabi bunlar açık sayılabilecek tutum ve davranışlardır. Bunların dışında her zaman açık olmayanlar da vardır. Birçok durumda saldırgan mağduru fazla belirgin olmayan yöntemlerle yıldırmaya çalışır. Görmezden gelme, iş performansını her fırsatta eleştirme, ulaşamayacak hedefler verme, dışlama bu yöntemlerden sayılabilir. Tüm bu tutum ve davranışlarına kurum içi rekabetin, iyi yönetilemeyen kurumsal çatışmaların ve zayıf iletişimin neden olduğu söylenebilir.

Psikolojik tacizin tanımında dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar vardır. Bu unsurları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. Psikolojik taciz davranışı bir kişi tarafından uygulanabileceği gibi bir grup tarafından da uygulanabilir.
2. Bu saldırıların birçok nedeni olabilir.
3. Psikolojik taciz amaçlı yapılan bu saldırılar her zaman açık açık yapılmamaktadır bu davranışlar gizlice de yapılabilmektedir.
4. Psikolojik taciz aynı işyerinde çalışan birine karşı yapılmaktadır.
5. Saldırıları sistemli ve sürekli olarak yapılmaktadır.
6. Saldırıların her zaman sözlü olarak yapılması gerekmez bu davranışlar sözsüz olarak da yapılabilir.
7. Mağdur bu saldırılar sonucunda psikolojik olarak negatif etkilenmektedir.

Psikolojik tacizle ilgili farklı tanımlamalar olsa da varılan sonuç aynıdır. Psikolojik tacizin çalışanlar üzerinde çok ciddi etkileri vardır. Psikolojik tacizin etkilerini sadece çalışanlarla sınırlamak kavramın anlaşılması bakımından eksiklik yaratır. Psikolojik tacize uğramış ve bundan etkilenmiş bireyler zaman içerisinde işyerini de ciddi şekilde etkileyecek olumsuz pek çok sonuca neden olacaktır. Bu yüzden psikolojik taciz üzerinde hassasiyetle durulması ve çalışılması gereken bir konudur.

1. Psikolojik Tacizin Nedenleri

İşyerlerinde sıkça karşılaşılan psikolojik taciz olgusu tek bir nedene bağlanamayacak kadar karışıktır. Yapılan araştırmalar psikolojik tacizin pek çok farklı nedeni olduğunu göstermektedir.

Leymann, işyerinde psikolojik taciz uygulayanların bu davranışlara başvurma nedenlerini düşmanlıktan hoşlanmak, kişiyi grup kuralını kabul etmeye zorlamak, önyargılar, can sıkıntısı gibi psikolojik nedenlere bağlasa da bazı uzmanlar psikolojik tacize başvuru nedenlerini bunlarla sınırlamayıp kötü kişilik, ilahi hak gibi kavramlardan da bahsetmektedir (Leymann, 2006).

Davenport ise organizasyon kültürü ve yapısı, kötü yönetim, yoğun stresli iş ortamı, monotonluk, yöneticilerin inanmaması ve inkarı, ahlakdışı uygulamalar, yatay organizasyonlar, küçülme, yeniden yapılanma, şirket evlilikleri gibi başlıkların da işyerinde psikolojik tacize yol açabileceğini söylemektedir (Davenport vd., 2003).

Ayrıca çoğu araştırma psikolojik tacizi rol çatışması, iş kontrolü, ağır iş yükü, gergin ve stresli çalışma ortamı, rekabetçi çevre, otokratik/liberal yönetim, örgütsel yapılanma ve bunun sonucu olarak düşük doyum gibi iş çevresinin özellikleri ile ilişkilendirmektedir.

Her ne kadar yapılan araştırmalar ve çalışmalar psikolojik tacizin pek çok farklı nedeni olduğunu söylese de bu nedenleri aşağıdaki gibi üç başlık altında toplamak mümkündür.

1.1. Bireysel Faktörler

1. İtibarı, özgüveni korumak amacıyla uygulanan psikolojik taciz: özgüven insan davranışlarını ciddi şekilde etkileyen bir itici güçtür. Aşırı özgüven veya özgüvensizlik insanlarda çeşitli rahatsızlıklara yol açabildiği gibi psikolojik tacize de sebep olabilmektedir. Kişiler itibarlarının sarsılacağı endişesiyle saldırgan davranışlara başvurabilir ve tacizci haline gelebilir.
2. Sosyal ilişkilerde başarısızlığı nedeniyle uygulanan psikolojik taciz: bu grupta yer alan tacizciler sosyal ilişkiler konusunda zayıf ve başarısız kişilerdir. Sinirlerini kontrol edemeyen ve her sinirlendiğinde bunu çalışanlarından çıkartan yöneticiler veya patronlar işyerinde psikolojik tacize neden olabilirler. Bu gruptaki tacizciler davranışlarının mağduru nasıl etkilediğinin çoğu zaman farkında olmayabilirler.
3. Hedeflere ulaşma arzusu ile uygulanan psikolojik taciz: bu gruptaki tacizciler çalıştıkları kurumdaki pozisyonlarını korumak ya da yükselmek için psikolojik taciz davranışı sergileyebilirler. Bu tür davranışlar genellikle orta ve üst düzey yönetim kadrolarında çalışanlar tarafından sergilenir. Yöneticiler bu tip durumlarda yetkilerini kötüye kullanmış olurlar.

1.2. Örgütsel Faktörler

- Aşırı hiyerarşik yapı,
- Tacizin örgüt içi disiplinin sağlanması, verimin arttırılması ve buna bağlı olarak şartlı reflekslerin oluşturulmasında bir araç olarak kullanılması,
- İnsan kaynaklarına yapılan harcamaların azaltılması,
- Örgüt içi iletişim mekanizmalarının iyi çalışmaması,
- Örgütte çatışma çözme yeteneğinin zayıflığı,
- Zayıf liderlik,
- Takım çalışmasının azlığı ya da hiç olmaması,
- Eğitim farklılığının dikkate alınmaması,
- Kötü yönetim,
- Kapalı kapı politikası,
- Yoğun stresli işyeri,
- Monotonluk,
- Yöneticilerin psikolojik tacizin varlığına inanmaması,
- Ahlak dışı uygulamalar,
- Küçülme, yeniden yapılanma vb. nedenler,
- Hatalı personel seçimi ve işe alım süreci,
- Günah keçisi bulma eğiliminin yüksek olması.

Örgütleri psikolojik taciz uygulamaya iten çeşitli sebepleri aşağıdaki gibi saymak mümkündür.

- Örgüt içinde istenmeyen bir kişiden kurtulmak istendiğinde,
- Örgüt içinde istenen değişime ayak uyduramayanlar olduğunda,
- Çalışanların güncel bilgi ve teknolojiye değişikliğe ayak uyduramaması durumunda,
- Küçülme politikası nedeniyle istihdamın daraltılması istendiğinde,
- İşgücünün genç çalışanlardan oluşturulması istendiğinde,
- Çalışanların örgütün yeni amaçlarını benimsemedikleri durumlarda,

- Herhangi bir konuda örgütsel başarının artırılması istendiğinde,
- Örgütün yönetim kademelerinde radikal değişiklikler olduğunda,
- Örgütün liderlerinin duygusal zekâdan yoksun olmaları durumunda,
- Örgüt yönetimi örgüt içindeki alt gruplar arasında yaşanan güç
- Çekişmelerinde gruplardan birinin yanında tavır takındığında,
- Örgütün maliyet bazlı düşünerek daha pahalı olan eski personeli daha ucuz olan yenisiyle değiştirmek istemesi.

Psikolojik taciz, Türkiye’de daha çok işverenin, çalışanın kendiliğinden işten ayrılmasını sağlamak için başvurduğu bir yöntem olarak görülmektedir. Bu yargı kamuoyunda neredeyse işverenleri haklı çıkartacak bir anlayış olarak yerleşmiştir.

1.3. Taciz Mağdurları

Psikolojik taciz süreci farklı işyerlerinde farklı şekillerde ortaya çıksa da benzer bir yol izler. Mağdurun görevleri kendisinden habersiz başkalarına verilir, kendisiyle iletişim kesilir, kendisine haber verilmesi gereken şeyler bildirilmez, çeşitli eleştirilere maruz kalır, kınanır, tüm bu olumsuzluklardan etkilenen birey hastalanır ve bir süre işe gelemmez (Tınaz, 2011: 102).

Genel olarak kabul edilen bir yanlış kanıya göre psikolojik taciz mağdurları zayıf psikolojik koşullara sahip, düşük profilli çalışanlardır. Ancak bu konuda yapılmış olan çalışmalar bu kişilik özelliklerinin kurbanlarda travma sonrası stres bozukluğuna bağlı olarak psikolojik taciz sürecinin başlaması ve bitinden sonra ortaya çıktığını göstermektedir (Altuntaş, 2010: 3002).

Her ne kadar bir genelleme yapmak mümkün olmasa da çalışmalar bize mağdurların profilleri konusunda ipucu vermektedir. Yapılan bazı araştırmalara göre bu kişiler işyerlerine yüksek düzeyde bağlıdırlar. Başarılı bir kariyerleri olmasa da kendilerini işyerleriyle tanımlarlar.

Kurban, kurban olduğunu hisseden kişidir. Aslında bu durum gerçeğe de uygundur. Çünkü psikolojik tacize uğrayan kişi psikolojik açıdan harap olmuştur ve depresyon yaşamaktadır. Süreç içerisinde kurbanın yaşadıklarını Tınaz şöyle sıralamıştır (Tınaz, 2011:103):

- Bireyde hastalık belirtileri ortaya çıkar, hastalanır, işe gelmez, işine son verilir,
- Stres yaşar ve buna bağlı olarak psikosomatik semptomlar ortaya çıkar. Bazen ağır bir depresyon yaşar, intiharı düşünebilir ve hatta intihar girişiminde bulunabilir.
- Rolünü, geri rol olarak tanımlar ve ‘beni aralarına almıyorlar’ der.
- Bir yandan suçu olmadığına inanır.
- Diğer taraftan her şeyi her zaman yanlış yaptığına inanır.
- Kendine güveni olmadığı gibi, genel bir kararsızlık içindedir.
- İçinde bulunduğu durumdan dolayı her türlü sorumluluğu reddeder veya her şeyden kendini sorumlu tutar.

Her ne kadar psikolojik taciz olgusunda kurban rolündeki kişilere ait bir tiplendirme bulunmasa da bu rolü oynamaya aday kişiler mevcuttur (Tınaz, 2011: 104-105).

- Yalnız Bir Kişi: Bu kişi, erkeklerin yoğun olarak çalıştığı işyerlerinde çalışan tek bir kadın veya kadınların yoğun olarak çalıştığı işyerlerinde çalışan tek bir erkek çalışan olabilir.
- Acayip Bir Kişi: Burada söz konusu olan kişi diğerlerinden farklı olan ve başkalarıyla kolaylıkla kaynaşamayan kişilerdir. Bu grup içerisinde farklı tarzda giyinen bir kişi olabileceği gibi engelli veya yabancı bir kişi de olabilir. Ayrıca azınlık bir gruba dahil olan kişiler de psikolojik tacize uğramaya adaydır.
- Başarılı Bir Kişi: İşyerinde önemli bir başarı göstermiş, patronun ya da amirinin takdirini kazanmış ya da bir müşteri tarafından övülmüş olan bir kişi çalışma arkadaşları tarafından kıskanılabilir. Bu tür bireylerin arkasından çeşitli oyunlar oynayabilir, dedikodu yapabilir veya çalışmalarını sabote edebilir.
- Yeni Gelen Kişi: Daha önce o pozisyonda çalışan kişinin çalışma arkadaşları tarafından çok seviliyor olması o kişinin psikolojik taciz kurbanı olma riskini arttırabilir. Ayrıca işyerine yeni gelen kişinin orada çalışanlardan daha fazla özelliğe sahip olması da riski arttırmaktadır. Kişinin daha kaliteli olmasının yanı sıra daha genç ya da daha güzel olması bile riski arttırabilir.

2. Psikolojik Tacizin Maliyeti

ETKİ ALANI	PSİKOLOJİK MALİYETLER		PARASAL MALİYETLER	
BİREYLER	Stres, Kazalar, Sakatlıklar, Tecrit edilme, Ayrılık acıları,	Duygusal Rahatsızlıklar, Fiziksel rahatsızlıklar, Mesleki kimlik kayıbı, Arkadaşlıkların kayıbı, İntihar/cinayet	Terapi, İşsizlik, İş arama, Taşınma, Kaza masrafları,	İlaçla ayakta tedavi, Doktor, hastane faturaları Sigorta primleri, Avukat ücretleri, Kapasite altı çalışma,
AİLELER	Ayrılık/ boşanma acı,ı, Çocuklara etkileri.	Çaresiz kalma acı,ı, Karmaşa ve çatışmalar,	Ailenin gelir kayıbı, Terapi,	Ailenin gelir kayıbı, Terapi, Ayrılma/ boşanma masrafları
ÖRGÜTLER	Anlaşmazlıklar, Hastalıklı Şirket Kültürü.	Düşük moral, Kısıtlanmış yaratıcılık.	Hastalık izinlerinin artması, Yüksek işgücü devri, Düşük verim, Düşük iş kalitesi, Uzmanlık kayıbı.	Çalışanların tazminatı, İşsizlik maliyetleri, Yasal işlem, Erken emeklilik, Yükselen personel yönetim maliyetleri.
TOPLUM	Mutsuz bireyler.		Sağlık masrafları, Sigorta masrafları, İşsizlik veya kapasite altı çalıştırılmadan doğan vergi kayıpları.	Kamu yardım programlarına talebin artması Zihinsel sağlık problemlerine talebin artması, Malulen emeklilik taleplerinin artması.

Davenport vd., 2003, 146-148, Mercanlioğlu, 2010,41.

1.1. Psikolojik Tacizin Etkileri

İşyerinde karşılaşılan psikolojik tacizin bireysel, toplumsal ve psikolojik açıdan pek çok etkisi vardır. Her ne kadar psikolojik taciz olgusunun pek çok sonucu olduğu bilinse de, bu olgunun tespit edilmesinin zorluğu etkilerinin tam olarak ortaya konulmasını da zorlaştırmaktadır.

1.1.1. Bireye Etkileri

Psikolojik taciz sürecinden tüm taraflar (saldırgan, mağdur, seyirciler, toplum, örgüt vs.) etkilense de en yıkıcı etki mağdur üzerinde meydana gelir. Bu süreç mağduru sağlığını etkilediği gibi, mağdur üzerinde ekonomik ve sosyal açıdan da zararlara neden olur.

Kasıtlı ve sistemli olarak tekrarlanan psikolojik tacizin etkileri, birey üzerinde yavaş yavaş oluşan birikimli zararlar olarak ortaya çıkar (Tınaz, 2011:157). Psikolojik taciz kendisini ilk etapta ruhsal olarak göstermektedir. Psikolojik taciz sürecinde saldırganla olan etkileşim önemli bir stres kaynağıdır. Bu stres uzun dönemde ruh ve akıl sağlığında bozulmalara ve stresle ilgili somatik semptomlara neden olmaktadır (Merecz, Drabek ve Moscicka, 2009:243).

Herhangi bir şiddet olayına maruz kalma, çalışanların stres, depresyon, kaygı, tükenmişlik düzeylerinin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca bunların yanı sıra iş tatmini, işe bağlılık, örgütsel bağlılıkta da azalmaya neden olmaktadır (Kaya ve Özdevecioğlu, 2009). Öyle ki uzun süre psikolojik tacize maruz kalan bireylerin ciddi sağlık sorunları yaşadığı ve hatta intihara teşebbüs ettikleri bilinmektedir.

İşyerinde psikolojik taciz sürecinin etkileri ele alındığında, mağdurun çok ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaştığı görülmektedir. Örneğin Finlandiya'da yapılan bir araştırmada psikolojik tacize maruz kalanların uykusuzluk, çeşitli gerginlik belirtileri, melankoli, apati, konsantrasyon eksikliği ve sosyal fobi gibi sağlık sorunları yaşadığı gösterilmiştir (Karatuna ve Tınaz, 2010: 70-71). İşyerinde psikolojik tacize uğrayan bireyin önce stres yaşaması ardından da depresyona girmesi çok doğaldır. Ancak psikolojik taciz stresle tanımlanacak kadar basit bir olgu değildir. Psikolojik tacize uğrayan kişi ciddi psikolojik travmalara maruz kalır (Rayner, vd., 1999:11).

İşyerinde psikolojik tacize uğrayan bireyler diğer bireylere nazaran kendilerini daha kötü hissettiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca bu kişiler kendilerine daha az saygı duyduklarını, uyku problemi ve uyku bozuklukları yaşadıklarını, endişeli oldukları ve depresyon belirtileri gösterdiklerini de belirtmişlerdir (Karatuna ve Tınaz, 2010: 71).

İşyerinde psikolojik tacize maruz kalanlarda psikopatolojik, psikosomatik ve davranışsal hastalıklar tetiklenmektedir. Kişinin psikolojik taciz sonucunda hastalanmasında, kişinin psikolojik durumu, sürecin devamlılığı ve iş ortamındaki stresin yoğunluğu etkili olmaktadır. Elbette psikolojik tacizin davranışlar sonuçları da oldukça çeşitlidir. Bu sonuçlar arasında düzensiz yiyememe, yüksek oranda alkol veya ilaç alımı, yüksek oranda sigara kullanımı, uykuya dalmada güçlük, karabasan görme, sabah rahat uyanamama, çok erken uyanma, gece aniden uyanıp bir daha uyuyamama sayılabilir (Toker Gökçe, 2008: 61).

Leymann psikolojik tacizin mağdurları üzerindeki etkileri yedi grupta toplamıştır. Bu bulguları Amerikan Psikologlar Derneği (APD) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yayınlanan psikiyatrik sendromlarla karşılaştırmış ve bunları travma sonrası stres bozuklukları ve genel kaygı bozuklukları olarak adlandırmıştır (Yaman, 2009: 40, Gün, 2009 : 80).

- Bilişsel Bozukluklar: Hatırlama zorlukları, konsantrasyon bozuklukları, isteksizlik, moral bozukluğu, hissizlik, kolay sinirlenme, huzursuzluk, saldırganlık, güvensizlik duygusu, yenilgi duygusu.
- Fiziksel ve ruhsal Stres Belirtileri: Gece kâbusları, karın ve mide ağrısı, ishal, kusma, halsizlik, iştah kaybı, boğaz kuruluğu, ağlama, yalnızlık duygusu, kendini değersiz hissetme.
- Otonom Sinir Sistemi ve Stres Hormonlarının Üretimiyle İlgili Belirtiler: Göğüs ağrısı, ağız kuruluğu, terleme, kalp çarpıntısı, nefes alamama, tansiyon değişikliği.
- Kas Gerginliği: Sırt ağrısı, boyun ağrısı, kas ağrısı.
- Uygu Problemleri: Uykuya dalmada zorluk, aralıklı uyku, erken uyanma.
- Hareket Zorluğu: Bacaklarda güçsüzlük, zayıflık, baygınlık, titreme.

Nitekim İsveç’ de yapılan bir araştırmada 64 psikolojik taciz mağduruyla görüşülmüş ve katılımcıların %81’i her gün ya da haftada bir kez bu tür davranışlarla karşılaştıklarını ve sonucunda da uykuya dalma, uyanamama, gece sık sık uyanma, kabus görme, sabahları yorgun uyanma ya da çok erken uyanma, huzursuz uyuma gibi problemler yaşadıklarını söylemiştir.

Almanya’da yapılan bir başka klinik araştırmada psikolojik tacize maruz kalmış olan hastaların depresyon, obsesiflik, heyecan, doğru algılayamama, istenmeyen tekrarlanan düşünceler, huzursuzluk, iç huzursuzluk, aşırı kontrolsüz uyku hali ve intihara eğilim belirtileri gözlenmiştir (Karatuna ve Tınaz, 2010: 72).

Amerika Western Üniversitesi profesörlerinden, sosyal psikolog Gary Nami’e göre psikolojik taciz kurbanlarının %41i bunalıma girerken, kadınların %31’i, erkeklerinse %21’i travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB) maruz kalıyor ve bir kez daha işyerine dönemiyor (Gün, 2009: 84).

İşyerinde psikolojik tacize uğrayan kişilerin, görmüş oldukları ruhsal işkence sonrasında travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdiği bilinmektedir.

Gemzoe-Mikkelsen tarafından yapılan güncel bir çalışmada psikolojik tacize uğrayan kişilerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği kullanılarak, kısmi ya da tam engellilik durumu da tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların %80’inin verdiği cevaba göre; işyerinde uğradıkları psikolojik tacizden daha olumsuz bir tecrübeyle karşılaşmadıkları tespit edilmiştir (Lewis, 2003: 66).

Psikolojik taciz süreci mağdurun kişilik özelliklerini ve tavırlarını da etkilemektedir. Uğramış olduğu taciz sonrasında mağdur farklı davranışlar ve kişilik özellikleri gösterebilmektedir. Öyle ki psikolojik tacize maruz kalmadan önce işini ve işyerini seven mağdur işinden soğuyabilir ve performansı etkilenebilir.

Çalışanın işyerinde maruz kaldığı psikolojik taciz süreci mağdurun özgüvenini, özsaygısını kaybetmesine, sosyal ilişkilerinde başarısız olmasına, iletişim sorunları yaşamasına, imajının zedelenmesine, kendini daha az sevmesine, saldırgan tavırlar sergilemesine, suçluluk ve utanç duygularına kapılmasına, mizah anlayışını kaybetmesine, alınganlaşmasına veya kendini değersiz hissetmesine yol açabilmektedir.

Bankacılık sektöründe yapılmış bir araştırma da benzer sonuçları vermiştir (Akgeyik, vd., 2006:39). Araştırmaya katılan katılımcılar psikolojik taciz sonucunda bir takım psikolojik, duygusal ve fiziksel sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

1.1.1.1. Psikolojik Tacizin Psikolojik ve Fizyolojik Sonuçları

	Psikolojik Tacize Maruz Kalanlar (%)	Psikolojik Tacize Uğramayanlar (%)
Mizah Yeteneğini Kaybetme	25	21
Huzursuzluk	73	37
Migren Ağrıları	27	21
Göğüs Ağrıları	18	8
Güven Kaybı	36	20
Tahammülsüzlük	84	43
Uykusuzluk	48	37
Sürekli Bitkinlik	59	44
İşe Gitmeme İsteği	49	24
Karın Ağrıları	19	11

(Akgeyik, vd., 2006:39)

Mağdurun bu süreçte yalnızca akıl ve beden sağlığı etkilenmemekte aynı zamanda sosyal ve ekonomik açılardan da olumsuz etkilenmektedir. İşyerinde psikolojik tacize maruz kalan bireyin iş performansı da düşüş göstermekte ve bu yüzden işini kaybedebilmektedir. Bu da mağdur için ciddi bir ekonomik kayıp anlamına gelmektedir. Ayrıca işi beraberinde sağlığını da kaybeden mağdurun ciddi boyutlarda ilaç ve tedavi masrafları da olacaktır.

Birleşik Krallıkta yapılan bir araştırmada 1.400 insan kaynakları departmanı çalışanının %17'sinin işyerlerinde karşılaştıkları psikolojik taciz nedeniyle doktora gittikleri saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların %26'sının psikolojik tacizle mücadelede hukuksal danışmanlık hizmeti aldığı saptanmıştır (Karatuna, Tınaz, 2010: 78).

Ulusal İşyeri Güvenliği Enstitüsü Raporuna göre, ABD’de işyeri şiddetinin çalışanlara toplam maliyeti 1992 yılında 4 milyar dolardan fazladır.

Psikolojik tacize uğrayan mağdurlara yardım edebilmek adına yakın çevrelerinin aşağıdaki davranışlara dikkat etmeleri çok önemlidir (Yaman, 2009: 43);

- İşte yaşanan olumsuz davranışlarla ilgili sürekli yakınmalar, şikâyet etmeler ve kendisine yapılan davranışlarla ilgili ifadeler takıntı derecesinde artış gösterdiyse,
- Kişiliği, tepkisi, suskun, sessiz bir hale dönüşmeye başladıysa,
- Olaylara aşırı olumsuz bakış açısı ile bakmaya ve olumsuz yorumlar geliştirmeye başladıysa,
- Tedirginlik, endişe, korku hali ve şaşkınlık ifadelerinde artış varsa,
- Aniden parlamak diyebileceğimiz hiddet, öfke ve saldırganlık davranışlarında gözle görülür artış varsa,
- Kendisini açmamak, yardım talebini reddetmek tarzında davranışlar sergiliyorsa,
- Çalıştığı işe ya da konuya odaklanmada konsantrasyon bozukluğu yaşadığı gözlemleniyorsa,
- Uyku problemleri yaşamaya başladıysa,
- Aşırı temizlik, aşırı hassasiyet gibi obsesif davranışlar sergilemeye başladıysa,
- Dikkatsizlik göstermeye başladıysa,
- Moral çöküntüsü içerisinde olmaya başladıysa,
- Alınganlık göstermelerde bir artış varsa,
- Ağlama-gülme nöbetleri gibi tepkiler vermeye başladıysa,
- Yaşadığı durumlar hakkında bir uzmana, mentora danışma ihtiyacı hissetmek ve yapılanlar karşısında çözüm bazında fikir almak istiyorsa.

1.1.2. Örgüte Etkileri

İşyerlerinde karşılaşılan psikolojik tacizin birey üzerinde olduğu kadar örgüt üzerinde de oldukça olumsuz ve yıkıcı etkileri vardır. Ancak çoğu zaman işveren

ya da yönetici bu etkilerin ve yarattığı kayıpların farkında olmaz. Zira psikolojik taciz sürecinin örgüte vermiş olduğu zararları algılayabilse mutlaka onunla mücadele etmek için tüm imkânlarını kullanırlardı.

İşveren açısından ortaya çıkan hasarlar öncelikli olarak ekonomik boyutta olacaktır. Ancak bunun yanı sıra çok ciddi sosyal sonuçları da mevcuttur (Tınaz, 2011:161).

İşyerinde meydana gelecek olan bir psikolojik taciz vakası çeşitli masraflara yol açacaktır. Bu masraflar arasında şikâyetlerin incelemeye alınması, soruşturmaların ilgili personelce incelenmesi, evrak ve raporlama işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve mahkeme masrafları gibi doğrudan hesaplanabilenler sayılabilir. Tabi bunlar görülebilen masraflardır bunların dışında görülmeyen ve hesaplanamayan pek çok başka masrafta vardır. Birleşik Krallıkta yapılan bir araştırmada psikolojik tacizin yasal maliyetinin 100.000 GBP olduğu öne sürülmüştür. Mağdurun fiziksel zarar görmesi durumunda ise bu maliyet 1 milyona çıkabilmektedir (Karatuna, Tınaz, 2010: 80-81).

İstihdam, üretimin üç unsurundan en önemlisidir. Örgütlerde tek bir çalışanın bile emek gücünden yeterince yararlanılmadığında uzun vadede büyük kayıplar söz konusu olur. Tüm çalışanların verimli bir şekilde örgüte katkı sağlaması çok önemlidir. Ayrıca üretimin en önemli girdisi olan insan gücünün kalitesi verimliliği doğrudan etkiler. Moral düzeyi yüksek çalışanların haliyle verimliliği de yüksek olacaktır. Ancak işyerinde psikolojik tacize maruz kalan mağdurun verimliliğinden söz edilemez. Zaman içerisinde bu çalışan kaybedilir.

Psikolojik taciz süreci örgütlerde çeşitli görünmeyen masraflara yol açar. Bunlar arasında psikolojik tacize maruz kalan ya da tanık olanların düşük verimle çalışmaları, artan devamsızlıklar ve hatalar, düşük moralin yol açtığı sıkıntılar, zayıf iletişim, düşük iş doyumu ve kuruma azalan güvenle birlikte verimin azalması ve hizmetlerin kötüleşmesi sayılabilir. Psikolojik taciz süreci çalışanların hastalık izni alarak, devamsızlık yapmalarına neden olarak da kurumu olumsuz etkiler (Karatuna, Tınaz, 2010: 81).

Örgüt çalışanları çalışma koşullarından memnun olmadıklarında veya taciz edici davranışlara uğradıklarında bunu örgüt dışında da konuşmaya başlarlar ve örgütün adının lekelenmesine sebep olurlar. Ayrıca bu süreç sonunda örgütler kilit insanlarını kaybederler ve işgücü devir oranı artar (Özkul ve Çarıkçı, 2010, 496). Buna bağlı olarak da örgütün eğitim masrafları artar. Ayrıca süreç yüzünden dikkati dağılmış olan çalışanlar dikkatleri örgütün amaçlarından ve kendi görevlerinden uzaklaşır (Tınaz, 2011:162).

Söz konusu ekonomik ve psikolojik maliyetlerini tam olarak hesaplamak mümkün değildir. Psikolojik tacizin örgüte maliyetini ancak görünür olan maliyetler boyutunda hesaplamak mümkündür.

Psikolojik tacizin, örgütlere yüklemiş olduğu ekonomik ve psikolojik maliyetlerden bazıları aşağıdaki gibidir (Tınaz, 2011:164).

Psikolojik Tacizin Örgütlere Psikolojik Maliyeti

- Bireyler arası anlaşmazlıklar ve çatışmalar
- Olumsuz örgüt iklimi
- Örgüt kültürü değerlerinde çöküş
- Güvensizlik ortamı
- Genel saygı duygularında azalma
- Çalışanlarda isteksizlik nedeniyle yaratıcılığın kısıtlanması

Psikolojik Tacizin Örgütlere Ekonomik Maliyetleri

- Hastalık izinlerinin artması
- Yetişmiş uzman çalışanların işten ayrılmaları
- İşten ayrılmaların artmasıyla yeni çalışan alımının getirdiği maliyet
- İşten ayrılmaların artmasıyla eğitim etkinliklerinin maliyeti
- Genel performans düşüklüğü

- İş kalitesinde düşüklük
- Çalışanlara ödenen tazminatlar
- İşsizlik maliyetleri
- Yasal işlem ve/veya mahkeme masrafları
- Erken emeklilik ödemeleri

KAYNAKÇA

1. Davenport, N.;Schwartz, R. D. ve Elliot, G. P. (2003). Mobbing, İşyerinde Psikolojik Taciz, İstanbul, Sistem Yayıncılık.
2. Gün, Hüseyin (2009) Çalışma Ortamında Psikolojik Taciz, Ankara, Lazer Yayınları.
3. Hancı, Hamit (2011) Mobbing Mücadele Sempozyumu Kapanış Bildirgesi, Mobbing Mücadele Sempozyumu, TOBB ETÜ Hukuk Fakültesi – Adli Bilimciler Derneği, TOBB ETÜ.
4. International LabourOrganization (ILO). (yy). World of Work, WhenWorkingBecomesHazardous, No:26, 6-10
5. Karatuna, I. ve Tınaz, P. (2010). İşyerinde Psikolojik Taciz: Sağlık Sektöründe Kesitsel Bir Araştırma. Ankara.
6. Kaya, Yasemin ve Mahmut Özdevecioğlu (2008) Organizasyonlarda Algılanan Mağduriyetin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma,Afyon Kocatepe Üniversitesi, D.D.B.F. Dergisi, Sayı.10, Cilt.1, 19-37.
7. Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work, EuropeanJournal of WorkandOrganizationalPsychology, Vol.5, No.2, 164-184.
8. Leymann, H. (2006). The Definition of Mobbing at Workplaces, The Mobbing Encyclopedia.
9. Lewis, Duncan (2003) Voices in theSocial Construction of Bullying at

Work: Exploring Multiple Realities in Further and Higher Education, International Journal Management and Decision Making, Vol.4, No.1, 65-81.

10. Mercanhoğlu, Çiğdem (2010) Çalışma Hayatında Psikolojik Tacizin (Mobbing) Nedenleri, Sonuçları ve Türkiye'deki Hukuksal Gelişimi, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt.2, Sayı.2, 37-46.

11. Merecz, Dorota, Drabek, Marcin ve Agnieszka Mościcka (2009) Aggression at the Workplace-Psychological Consequences of Abusive Encounter with Coworkers and Clients, International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health, Sayı.22, Cilt.3, 243-260.

12. Özkul, Burcu ve İlker H. Çarıkcı (2010) Mobbing ve Türk Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt.15, Sayı.1, 481-499.

13. Rayner, Charlotte; Sheehan, Micheal ve Micheele Barker (1999) Theoretical Approaches to the Study of Bullying at Work, Emerald Group Publishing Limited, International Journal of Manpower, Vol.20, No.1/2, 11-15.

14. Yaman, Erkan (2009) Yönetim Psikolojisi Açısından İşyerinde Psikoşiddet, Mobbing, Ankara, Nobel.

15. Tınaz, Pınar (2011) İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), 3. Basım, İstanbul: Beta Yayınları.

16. Toker Gökçe, Asiye (2008) Mobbing: İşyerinde Yıldırma: Nedenleri ve Başa Çıkma Yöntemleri, Ankara, Pegem Akademi.

AİLEYİ TEHDİT EDEN İSTİHDAM SÖZLEŞMELİLİK

Hacı Bayram TONBUL*

ÖZET

Bireylerin vazgeçilmezi, toplumun temeli olan aile, kültürel kimliğin oluşmasında, insanı değerlerin, örf ve âdetin tarihi aktarıcılığının yaşatılmasındaki en önemli konudur. Çalışma hayatından ekonomiye, örf ve adetten insanı değerlere, kültürel kimlikten toplumsal huzura her konunun asli muhatabı olan aile, sözleşmelilik konusunda da ele alınması gereken en önemli ve hassas konudur. “Sözleşmeli personel istihdamı” ise aile yapısını bozan, tehdit eden, değerlerimizi yıpratıcı bir çalışma biçimidir. Sözleşmelilik, aile kelimesinin etimolojisine aykırı bir anlayış ve uygulamanın yanında hem aileyi, hem iş barışını, hem de çalışma ortamını bozmaktadır. Bu yazıda; kültürümüzün, mirasımızın ve değerlerimizin aileye verdiği önemi dikkate alarak, çalışma hayatını ve aile yapısını yakından ilgilendiren “Sözleşmelilik” konusuyla birleştirilerek, oluşturduğu sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, 23 Şubat 2019 tarihinde, Memur-Sen Konfederasyonu bünyesinde akademisyenler, uzmanlar, kamu görevlileri, bürokratlar ve sözleşmeli personelinde yer aldığı “Sözleşmeliliğe Son Şurası” raporumuzun da üzerinde durarak sözleşmeliliğin oluşturduğu sorunları ve tehditleri ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Aile, Sözleşmelilik, İstihdam, Kamu Görevlisi

Aile; toplumun temeli, bireyin vazgeçilmezidir. Bu nitelikleriyle toplumlarda kültürel kimliğin, insani değerlerin, örf ve âdetin yaşatıcısı ve tarihi aktarıcılığın koruyucusu olmak vasfıyla da evrensel kurumdur. Arapça kökenli aile, Türkçe karşılığı bağımlılar “eiala” kelimesinden alıntılanarak destek-dayanak anlamında da kullanılmaktadır. Kelime etimolojisinden de anlaşıldığı üzere eşler bir evin

* Enerji-Bir-Sen Genel Başkanı

çatısı gibi birbirlerine dayanak ve destek olarak birbirlerine bağlı bir hayat geçirmektedir. Aileyi ayakta tutan; eşlerin birlikteliği, kültürel mirasımızı ileri taşıyan ise; çocuklar, ortak irade, ortak hedef, ortak ikametgâhtır. Aileyi sadece eşler üzerinden ele almak ve çalışma hayatıyla ilişkilendirmekte yetersiz olacaktır. İnsani değerlerin, örf ve adetlerin, kültürel kimliğin aktarıcısı ve taşıyıcısı olan çocuklar, aile içerisinde tutumların ve tavırların belirlendiği, yaşayarak öğrendiği kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu veriler dikkate alındığında ailenin temelini, hem fonksiyonel hem de organik açıdan birliktelik, ortaklık, dayanışma, ortaklaşma, el ele gibi kavramlardan ayırıştırarak, birliktelikten yoksun, kopuk insanlar arası çerçeve olarak tanımlamak güç ve imkânsızdır.

Birçok toplum çekirdek aile modeline geçmişken ülkemizde hala taşra ve merkezde geniş aile “büyük aile” modeli yer almaktadır. Toplumsal değerlerin, örfün-âdetin, tarihsel çerçevemizin, kadim değerlerimizin merkeze aldığı aile bütün bunların ortak yansıması olarak Anayasa’da da toplumun temeli olarak tanımlanmış, devlete de ailenin korunması, huzur ve refahın sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması belirtilmiştir. Ülkemizin ve toplumumuzun, ailenin korunması için verdiği değer ve uluslararası bakışımız da ortadadır. Bizim bu noktada Avrupa’dan ya da Asya’dan dünyanın herhangi bir ülkesinden alacağımız örnek ya da tavsiye; değerlerimizden, geleneklerimizden, kadim ilkelerimizden üstün değildir.

Peki, biz neden aile konusunu sözleşmelilikle beraber ele alıyoruz? Kamu personel sistemimizde ve kamu görevlileri arasında sözleşmeli istihdam neye tekabül ediyor? Aile temelini esastan sarsan, kimliğini ve birliğini bozan her türlü sözleşme ve sözleşmelilik bizim değerlerimizle bağdaştırılamaz ve toplumumuzda yeri yoktur. Sözleşmeli personel istihdamı da ailenin varlığını, birliğini, kimliğini, disiplinini ve aidiyetini zedeleyen unsurların başında yer alıyor. En önemlisi sözleşmeli memuriyet, kadrolu memuriyetten farklı hak ve uygulamalara neden olarak, ikinci sınıf bir insan muamelesine sebebiyet veriyor. Bir anne ve babanın çocuklarına aynı ihtiyaçlar için farklı tutarda para vermesi nasıl yanlışsa, bir devletin de aynı işi farklı isimlerle yaptırması, farklı ücretler vermesi, farklı haklar tanınması tıpkı anne ve babanın tavrı ve tutumu gibi yanlıştır. Anne ve baba çocuklarına adil davranmak zorundayken, devlet, hem adil hem eşit davranmak zorundadır. Devlet; uygulaması eşit, sonucu adil olacak tutum ve davranışlar sergilemelidir.

İzmir'den Diyarbakır'a bir öğretmen atayıp o sınıftaki 20 öğrenciyi sevindiren devlet, ailesi İzmir'de kalan öğretmeni, İzmir'de babasından ayrı kalan evladını da düşünmeli.

Sözleşmeli personel istihdamı, tek çeşit olmamakla birlikte, çeşitli hizmet kollarına yönelik pek çok farklılık gösterebilmektedir. Kırka yakın sözleşmeyle çeşitlilik gösteren sözleşmeli istihdamı, ne uygulamada eşitlik ne de adil sonuç doğuracak bir istihdam modelidir. Bu itibarla sözleşmeli personel istihdamı aile yapısını bozmakta ve tehdit etmektedir. Şöyle bir gerçek var ki; sözleşmeli personel de kadrolu memur da işe girerken belli özellikleri, şartları, gereksinimleri barındıran vasıflı insanlardır. Fakat söz konusu özlük hakları, mali haklar, sosyal haklar olduğunda; aynı işi yapan kamu görevlileri arasında tamamen birbirinden farklı hüküm uygulanmakta. Mevzuata bakıldığında kamu personel sistemimiz kariyer ve liyakat üzerine kurulmuştur. Fakat son yıllarda artan sözleşmeli personel istihdamı, kamuda kademe ve derece ilerlemesinin, kariyer sisteminin gerekmediği algısı üretilmektedir. Eğer sözleşmeli personelseniz; iş güvencesinden, kademe ve derece ilerlemesinden, görevde yükselmeden, kullanılmayan izinlerinizin bir sonraki yıla devretmesinden ve bunun dışında pek çok mali, sosyal ve özlük haklardan yoksunsunuz. Bu şekilde aynı odada farklı isimler ve sıfatlarla istihdam edilen çalışma ortamında iş barışı olur mu? Olmadığı gibi sözleşmelilik, aile kelimesinin etimolojisine aykırı bir anlayış ve uygulamanın yanında hem aileyi, hem iş barışını, hem de çalışma ortamını bozmaktadır.

İşe başlama noktasında sözleşme imzalayan kamu görevlileri rastgele bir sözleşme imzalamış olmuyor. Bu sözleşmeyi imzalayan personel; kamu görevlisi olmanın yanında, çocuklarını özlememeyi, hukuken evli olsa bile fiilen bekâr ya da boşanmış gibi yaşamayı, aile kültüründen uzak olmayı, izin günlerini çocuklarını görmek için yollarda geçirmeyi de onaylamış oluyor. Onlarca çocuğa ders veren öğretmen kendi çocuğundan yoksun kalıyor. Onlarca kişiye sağlık alanında hizmet veren sağlıkçılar, çocuklarından mahrum kalarak hem kendilerinin hem çocuklarının psikolojisini bozuyor. Bu şekilde oluşan kopuk aile yapısının ileride oluşturacağı sosyal maliyet hesaplanamayacak kadar büyük olmanın yanında devletin egemenliğini de riske atıyor. Sözleşmeli personel istihdamının aklın, hukukun, ahlaken anlatılabilir ve kabul edilebilir bir yanı yoktur.

Bu çerçevede 23 Şubat 2019 tarihinde, Memur-Sen Konfederasyonu bünyesinde akademisyenler, uzmanlar, kamu görevlileri, bürokratlar ve sözleşmeli personelinde yer aldığı “Sözleşmeliliğe Son Şurası” raporumuzda sözleşmeliliğin oluşturduğu sorunlar üzerinde durduk. “Kamu personel sistemi sözleşmeli istihdamdan kurtarılmalı” iradesiyle 2011 ve 2013 yıllarında sözleşmeli personelin kadroya geçiş hakkını elde eden de, “Geçici Personel” istihdamını yani 4/C’yi kamu personel sisteminin dışına iten, modern kölelik uygulamasına son veren de Memur-Sen’dir... Sözleşmeli personelin 2011 ve 2013 yıllarında kadroya geçirilmesiyle devlete oluşan mali külfet yok denecek kadar azdır. Bu karardan ne devlet ne de sözleşmeli personel zararlı çıkmıştır. Artan sözleşmeli personel istihdamının sosyal maliyetini hesaplamak bir tarafa, karşılamak zordur.

Kadrolu istihdam, sadece aileyi tehdit eden çalışma şeklini ortadan kaldırmaz. Güvenceli kamu görevlisi, güçlü devletin teminatı, büyük devletin sermayesidir. 15 Temmuz, Gezi Olayları, Çukur Terörü, pandemi süreci ve hatta son yerel seçimlerden sonra yaşananlar göstermiştir ki; emeğin teminatı, kamu görevlisinin güvencesi yoksa, kamu hizmetinin, kamu yönetiminin ve egemen devlet pratiklerinin söz konusu dahi olması imkansız hale getirilme riski içermektedir. Aile devletin en önemli teminatıdır. Sözleşmelilik ise, hem aile temelini esastan sarsmakta hem de egemenliğimize zarar verecek sonuçlar doğurmaktadır. Bu vesileyle sözleşmeli personel istihdamı belirli görevlerle sınırlı olmak ve istisnai nitelikte ve toplam kamu görevlisi sayısının %1’inden fazla olmamak kaydıyla dar kapsamlı olmalı. Aile yapısını bozacak, devletimizin egemenliğini tehlikeye düşürecek, örf ve adetlerimizi yok sayacak birliğimizi, diriliğimizi yıkacak, kimliğimizden ayrıştırarak her türlü SÖZLEŞMEYE de SÖZLEŞMELİLİĞE de karşı durmak, BÜYÜK ve GÜÇLÜ TÜRKİYE yolunda atılacak en önemli adımlardan biridir.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

POZİTİF AYRIMCILIĞIN AİLE HAYATINA ETKİLERİ

Dr. Refia KAYA*

ÖZET

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı toplumda sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı konumda bulunan bireylerin “pozitif ayrımcılık” olarak adlandırılan uygulamalar ile konumlarının diğer bireylerle eşitlenmesini teşvik etmektedir. Bildirimiz kadınlar lehine geliştirilen pozitif ayrımcılık politikalarının uygulamasının aile hayatına potansiyel etkileri üzerine eleştirel bir değerlendirme yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: Eşitlik, pozitif ayrımcılık, aile.

1- Giriş

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, sosyal ve ekonomik eşitliğin mutlak anlamda sağlanabilmesi için sosyal ve ekonomik anlamda dezavantajlı kabul edilen bireylerin ve grupların “pozitif ayrımcılık” politikaları ile desteklenmesini teşvik etmektedir. Uygulamada kadın lehine pozitif ayrımcılık politikalarının özellikle gündeme geldiğini görmekteyiz. İlgili politikalar, örneğin, kadına aile hayatının yüklediği biyolojik veya gelenek temelli sorumlulukların kadının iş hayatına dâhil olmasını zorlaştıran etkisini telafi etmeye odaklanır. Hamile, loğusa veya emzikli kadın çalışanlar lehine tanınan izinler ve kadın çalışanlara açılan kotalar sıklıkla kullanılan pozitif ayrımcılık uygulamalarıdır. Benzer uygulamalar kadının iş ve aile hayatındaki konumu hakkında belirleyici olmaktadır.

Bildirimiz, pozitif ayrımcılık politikalarının uygulamasının aile hayatına potansiyel etkileri üzerinde duracaktır. Bildirimizin konusu Avrupa Birliği (AB) Hukuku ile sınırlandırılmıştır. Bunun temel nedeni Avrupa Adalet Divanı (AAD)

* Louvain Üniversitesi, Belçika

önünde pozitif ayrımcılık politikalarının uygulaması hakkında yerleşmiş kabul edilebilecek bir yaklaşımın hâlihazırda mevcut olmasıdır. Pozitif ayrımcılık politikalarının uygulaması konusunda AB Hukuku'ndan beslenen ulusal hukukumuz için AAD'nin yaklaşımı önemli bir örnektir. Amacımız AAD'nin yaklaşımının aile hayatına olumlu ve olumsuz etkilerini eleştirel olarak ele almaktır. Bildirimiz pozitif ayrımcılık politikalarının ulusal hukukumuzda aile kurumu ile çatışmadan, aile kurumunu destekleyerek uygulanmasının her alanda eşitliği sağlamadaki katkısı üzerinde duracaktır.

2- Pozitif Ayrımcılık Uygulamasının Amacı

Türk Dil Kurumu pozitif ayrımcılığı “toplumdaki diğer kişiler ile eşit koşullarda yaşamadığı düşünülen belli gruplara çeşitli ayrıcalıklar tanıyarak onları destekleme” olarak tanımlamaktadır.¹ Özellikle ekonomik eşitlik üzerine yoğunlaşan AB mevzuatı, cinsiyet temelinde yapılan pozitif ayrımcılığı şöyle tanımlamaktadır: “Uygulamada kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik sağlamak için eşitlik ilkesi üye devletleri cinsiyete bağlı dezavantajları önlemede veya telafi etmede özel tedbirler sürdürmeden veya almadan alıkoymamalıdır.”² Söz konusu madde pozitif ayrımcılık uygulamasının mevcut olan veya geçmişte oluşmuş eşitsizliğin giderilmesi ve potansiyel eşitsizliğin engellenmesi fonksiyonu üzerinde durur.

AB eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı mevzuatında pozitif ayrımcılık uygulamasının doğrudan aile hayatını iyileştirme gibi bir hedefi yoktur. Uygulamanın temel hedefi ekonomik alanda kadın ve erkek eşitliğini sağlamaktadır ve sosyal eşitliği sağlamak ekonomik eşitlik hedefine hizmet ettiği ölçüde kabul görür. Örneğin, çocuk yetiştirmeye dair sorumlulukların kadın erkek arasında paylaşımı sosyal anlamda eşitliğe hizmet edebileceği için değil, böyle bir paylaşım kadının ekonomik hayata eşit şartlarda dâhil olmasını kolaylaştıracığı için teşvik edilir. Bunun altında yatan bir neden AB'nin bir ekonomi birliği olarak oluşması ve eşitlik ilkesinin iş hayatındaki eşitlik çerçevesinde gündeme gelmesidir. Bu açıdan

1 <https://sozluk.gov.tr/>

2 Pozitif ayrımcılık başlıklı madde 6: “With a view to ensuring full equality in practice between men and women, the principle of equal treatment shall not prevent any Member State from maintaining or adopting specific measures to prevent or compensate for disadvantages linked to sex.” Direktif 2004/113/EC, OJ 2004 L 373/37.

pozitif ayrımcılık politikaları kadının ötekileştirilmesi, ücret eşitsizliği, iş hayatı ve sosyal hayat arasındaki dengesizlik ve özel sektörde ve kamu sektöründe kadınların daha az temsil edilmesi, daha az güç ve sorumluluk sahibi olması gibi sorunların giderilmesine hizmet etmektedir.³

Pozitif ayrımcılığın ekonomik eşitlik odaklı oluşunu bildirimizde AAD kararlarına dayanarak temellendirilmektedir. Bunun aile hayatına olumlu ve olumsuz etkilerini değerlendirmektedir.

3- Pozitif Ayrımcılık Uygulamasının Aile Hayatına Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Pozitif ayrımcılığın aile hayatına olumlu etkisi kadınların iş ve aile hayatı arasında bir denge sağlamasını kolaylaştırmasıdır. Bu bağlamda iki tür davayı örnek göstereceğiz. İlk olarak, AB hukuku hamile, loğusa veya emzikli kadın çalışanlar lehine ücretli ve ücretsiz izinleri teşvik etmektedir. Kadınların bu izinleri kullanmasını kolaylaştırmak için AB hukuku kadınların izinden döndüklerinde izin öncesi bulundukları pozisyona denk bir pozisyonda çalışmalarını ve diğer çalışanların yararlandığı haklardan izinde olan kadınların mahrum bırakılmamasını zorunlu kılmaktadır.⁴

AAD önüne gelen Evelyne Thibault davası bu prensibin uygulamasına güzel bir örnektir. Davacı Evelyne Thibault doğum izindeyken işyerindeki çalışanların yıllık performans takibi yapılmış ve bunun sonunca bazı çalışanlar terfi edilmiştir. Evelyne Thibault, işe aktif halde devam eden çalışanların faydalanabildiği bu terfiden kendisinin doğum izninde olmasından kaynaklı olarak mahrum kaldığını ve bunun bir ayrımcılık olduğunu iddia etmiştir. AAD iddiayı kabul etmiştir. AAD'ye göre davacı yıllık performans değerlendirilmesi hakkından ve terfi edilme fırsatından doğum izni sebebiyle mahrum kaldığı için doğrudan cinsiyet ayrımcılığına uğramıştır. AAD, yetkililerin davacının doğum izni almadan önceki

3 Christopher McCrudden, 2019, "Gender-based positive action in employment in Europe" (Avrupa'daki istihdamda cinsiyet temelli pozitif ayrımcılık), Publication Office European Union, sf 201.

4 İstihdam ve Çalışma Konusunda Kadınlar ve Erkekler Arasında Fırsat Eşitliği ve Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 2006/54 sayılı Direktif, Direktif 2006/54/EC, OJ 2006 L 204/23, giriş, 25. paragraf.

seneki iş performansını esas alarak davacıyı değerlendirmeye katmaları gerektiğine hükmetmiştir.⁵

Öncelikle bu dava bir pozitif ayrımcılık davasıdır. İzinde olan diğer işçilere karşı davadakine benzer bir uygulama mevcut değildir. Söz konusu uygulama doğum izninde olan kadınlara yöneliktir. İkinci olarak bu uygulamanın çalışan kadınların aile hayatını geliştirmesine olumlu etkileri olacaktır. Çünkü bu uygulamanın kadının işe geri dönüşteki konumuna dair kaygıları sebebiyle aile hayatına katkı sunmaktan geri durmamasını sağlama potansiyeli vardır. AAD'nin bu konuda kadını rahatlatmaya yönelik içtihadı benzer davalarla genişlemiştir.⁶

İkinci pozitif ayrımcılık örneğimizde AAD, kısmi süreli çalışan işçilerin tam zamanlı çalışan işçilerle aynı oranda maaş almasını savunmaktadır. AAD önüne gelen Jenkins davası bu içtihadın olduğu davadır. Davacı kısmi süreli çalışanlara yapılan saatlik ödemenin tam zamanlı çalışanlara yapılan saatlik ödemeden az olmasının kadına yönelik bir ayrımcılık olduğunu iddia etmiştir. Zira aile hayatı sorumluluklarından ötürü kısmi süreli çalışanların çoğu kadınlardır ve kısmi süreli çalışanlara daha az ödeme yapılması kadın-erkek arasında bir gelir adaletsizliği/eşitsizliği doğurmaktadır. AAD bu davada ve bunu takip eden benzer davalarda kısmi süreli çalışanlar ile tam zamanlı çalışanlar arasındaki ödenen ücret farklılığının ayrımcılık olarak nitelendirilemeyeceğini, lakin ücret farklılığı ağırlıklı olarak kadınları mağdur ediyorsa ayrımcılık kabul edileceğine hükmetmiştir.⁷

Bu davanın pozitif ayrımcılık davası olmasının sebebi AAD'nin kısmi süreli çalışanlar ile tam zamanlı çalışanların gelir farklılığını sorunlu görmemesine rağmen kadınlar aleyhine bir mağduriyetin oluşması durumunda farklı bir tutum almasıdır. Bu tutumun aile hayatına olan olumlu etkisi kısmi süreli çalışmayı cazip

5 C-136/95, Caisse Nationale d'Assurance Vieillesse des Travailleurs Salariés (CNAVTS) v. Evelyne Thibault, ECLI:EU:C:1998:178.

6 Örneğin, C-7/12, Nadežda Riežniece v Zemkopības ministrija, Lauku atbalsta dienests, ECLI:EU:C:2013:410 ve C-595/12, Loredana Napoli v Ministero della Giustizia – Dipartimento dell'Amministrazione penitenziaria, ECLI:EU:C:2014:128.

7 “...a difference in pay between full-time workers and part-time workers does not amount to discrimination...unless it is in reality merely an indirect way of reducing the pay of part-time workers on the ground that that group of workers is composed exclusively or predominantly of women.” Bakınız: C-96/80, J.P. Jenkins v. Kingsgate (Clothing Productions) Ltd, ECLI:EU:C:1981:80 ve C-187/00, Helga Kutz-Bauer v Freie und Hansestadt Hamburg, ECLI:EU:C:2003:168.

hale getirerek ailevi sorumluluklar üstlenmeyi tercih eden kadınların zamanlarını iş ve aile arasında paylaştırabilmesini kolaylaştırabilmesidir.

Pozitif ayrımcılık uygulaması dolaylı olarak aile hayatına örneklenen davalarda olduğu gibi olumlu katkılar sunmaktadır. Çünkü aile bireylerinin ailevi sorumluluklar üstlenme isteğinin aile ortamı dışında bir haksızlığa uğramadan karşılanması, bireyin aileyi çalışma isteğine bir engel olarak görmemesini sağlar. Özellikle aile veya iş hayatı odaklı yaşamak yerine ikisi arasında bir denge sağlamak isteyen bireyler, pozitif ayrımcılık ile iki hayatın da içinde olumlu bir yaklaşımla var olma fırsatı bulur.

Pozitif ayrımcılık uygulamasının aile hayatına katkı sunma potansiyeli bir rastlantı mıdır yoksa bilinçli bir politika mıdır? AAD önüne gelen davalarda bunun bir rastlantı olduğu fikri ağır basmaktadır. Bir başka deyişle, pozitif ayrımcılık uygulaması sadece iş hayatında eşitlik sağlamaya yönelik kullanılarak aile hayatına katkı sunma potansiyelini göz ardı edilebilmektedir. Bunun aile hayatına olumsuz etkisi, iş hayatında eşitliği daha öncelikli bir hedef kabul eden pozitif ayrımcılık uygulamasının aile ve iş hayatına dengeli ve bütüncül yaklaşımı engelleyebilmesidir.

AAD önüne gelen Commission v. Poland davası bu argümanımızla ilişkili bir örnektir. Dava, Polonya Cumhuriyeti'nde erkeklere ve kadınlara farklı emeklilik yaşı öngören yasal düzenleme hakkındadır. Düzenleme kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yaparak emeklilik yaşını erkekler için 65 kadınlar için ise 60 olarak öngörmekteydi. Polonya devleti bu düzenlemeyi şöyle savunmuştur:

“Kadınların annelik ve çocuk yetiştirme ile ilgili sosyal rolleri, kadınların sürekli olarak profesyonel kariyer yapmasını ve terfi edilmesini zorlaştırmaktadır. Kamu menfaati terfi edilmek için gerekli kriterlerin yüksek ve yeknesak olmasını gerektirdiğinden kadınların kariyer yapmasındaki zorluklara cevap vermek için daha esnek kriterlerin kabul edilmesi imkânsız olmaktadır. Bu bağlamda kadınlara erken emeklilik fırsatının sunulması kadınların karşılaştığı zorluklar karşısında onlara dolaylı bir telafi teşkil etmektedir.”⁸

8 C-192/18, Commission v Poland, ECLI:EU:C:2019:924, parag. 57. İngilizce aslından tercüme edilmiştir.

Görüldüğü üzere Polonya devleti, erken emeklilik fırsatını kadınların karşılaştıkları zorlukları telafi etmek için kadınlar lehine bir pozitif ayrımcılık olarak kabul etmiştir. Bu kabulün arkasında kadınların iş hayatında ve aile hayatında karşılaştıkları zorlukları bir bütün olarak gören bir bakış açısı vardır. AAD Polonya devletinin bu uygulamasının eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına aykırı olduğuna karar vermiştir. AAD'nin gerekçesi ise Polonya devletinin öngördüğü “telafi”nin kadınların iş hayatına eşit şekilde katılımını sağlamayacağı, bu sebeple söz konusu telafinin meşru bir pozitif ayrımcılık uygulaması kabul edilemeyeceğidir. AAD, kadınların emeklilik yaşını düşürmeye yönelik olan telafinin meşruluğunu sadece bu telafinin iş hayatında eşitliği sağlama potansiyeli üzerinden değerlendirmiştir. AAD karar gerekçesinde söz konusu telafiyi kapsamlı olarak hem iş hem aile hayatına potansiyel etkileri açısından incelememiştir. Benzer davalar AAD'nin bu içtihadını desteklemektedir. AAD kadınlara ve erkeklere kadınlar lehine farklı emeklilik yaşı öngören düzenlemeleri eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına aykırı bulmaktadır.⁹

Bu dava, kadınların iş ve aile hayatı arasında bir denge sağlama mücadelesinde karşılaştıkları zorlukların esasen bütünsel olarak yaklaşılmadığını, pozitif ayrımcılık uygulamasının iş hayatına yönelik bir eşitlik sağladığı ölçüde meşru kabul edildiğini göstermektedir. Bu bakış açısı pozitif ayrımcılık uygulamasının aile hayatına olumsuz etkileri olsa da eğer belirli bir uygulama iş hayatında eşitliğe katkı sunuyorsa aile hayatının göz ardı edilmesi sonucunu doğurabilir. Sonuç olarak, pozitif ayrımcılık uygulamasının aile hayatına olumlu etkileri olabilir fakat uygulama iş hayatında eşitliği sağlama odaklıdır. Bildirimizin sonuç ve öneriler kısmında bu konuda eleştirel değerlendirmelerimize yer verilecektir.

4- Sonuç ve Öneriler

Bildirimizde pozitif ayrımcılık uygulamasının yaygın olarak kadın erkek arasında sosyal ve ekonomik anlamda mutlak anlamda bir eşitlik sağlamak için teşvik edildiği açıklanmıştır. Bu bağlamda pozitif ayrımcılık uygulaması kadınların lehine bir takım ayrıcalıklar getirebilmektedir. Bildirimizde, AAD davaları

⁹ Benzer davalar için bakınız: C-366/99, Joseph Griesmar v. Ministre de l'Économie, des Finances et de l'Industrie, Ministre de la Fonction publique, de la Réforme de l'État et de la Décentralisation, ECLI:EU:C:2001:648; C-46/07, Commission v Italy, ECLI:EU:C:2008:618.

bağlamında söz konusu uygulamanın aile hayatına olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Ulaştığımız sonuç ise, pozitif ayrımcılık uygulamasının aile hayatına olumlu etkileri olsa da, uygulamanın temel hedefinin iş hayatında eşitliği sağlamak olduğudur.

Kanımcı pozitif ayrımcılık politikalarının uygulamasında en büyük problem ilgili otoritelerin ekonomik eşitliği sağlamaya yoğunlaşıp sosyal ve ekonomik eşitliği sağlamakta aciz oluşudur. Başka bir ifadeyle pozitif ayrımcılık uygulamasının sorunu “bütünsel bir fayda” sağlama odaklı olmamasıdır. Kadınların lehine ekonomik eşitliği sağlamaya yönelik pozitif ayrımcılık politikaları uygulamada sadece ekonomik dezavantajı gidermeye yoğunlaşırsa aile hayatı başta olmak üzere çalışan kadınların dezavantajlı konumda olduğu sosyal alanlara kayıtsız kalabilmektedir. Bu durumda kadının ekonomik anlamda avantajlara sahip olup bütünsel anlamda daha dezavantajlı duruma düşmesi ve toplumdaki durumunun kötüleşmesi gibi istenmeyen sonuçlarla karşılaşılabilir. Söz konusu çelişki ve dengesizlik kadına olduğu kadar aile kurumuna da zarar verir. Bu bakış açısının yaratabileceği olumsuzluklar ev kadınlarına ücret ödenmesi ve yapay rahim tartışmaları ile örneklenebilir.

Feminist literatürde ev kadınlarına karşılıksız ücret ödenerek kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yapılması konusunda geniş bir tartışma vardır. Ev kadınlarına ücret ödenmesine karşı çıkan geniş bir kitle vardır. Bunun nedeni, kadınların iş hayatına girmeden alacağı ücretin kadınların iş değil aile hayatında aktif olmaları sonucunu doğurabileceği ve sonuç olarak iş hayatında kadınların eşit şekilde temsil edilemeyeceğidir.¹⁰ Söz konusu düşünceye karşı çıkan akademisyenlerin temel argümanı kadının genel refahını desteklemenin kadının iş hayatında temsilinden daha öncelikli olduğudur.¹¹ Bu bağlamda cevaplanması gereken temel sorular sırf kadın iş hayatında daha fazla temsil edilecek diye kadının aile hayatı içindeki çalışmasını aile hayatı dışındaki çalışmasından daha değersiz görmek adil midir? Aile içinde çalışan kadına ücret ödenmesine karşı çıkmak kadına aile hayatı sorumluluğu yerine iş hayatı sorumluluğu dayatmak değil midir?

10 Anca Gheaus, 2020, “The feminist argument against supporting care” (Ailevi bakımı desteklemeye karşı feminist argüman), *The Journal of Practical Ethics* Vol 8.No.1, sf. 1-27.

11 Ibid.

Bir başka tartışma ise yapay rahim teknolojisinin potansiyel uygulamasına yöneliktir. Yapay rahim teknolojisi solunum cihazına bağlanamayacak ölçüde pre-matüre doğan bebeklerin yapay olarak yaratılan bir rahim ortasında gelişimlerini tamamlamasını sağlamaktadır. Bu teknoloji insan üzerinde aktif bir şekilde uygulanmaya başlamamasına rağmen şimdiden birçok tartışma doğurmuştur. Zira bu teknolojinin kadının hamilelik süreci geçirmek zorunda kalmadan bebeğini yapay rahimde büyütme tercih etmesini mümkün kılacaktır. Böyle bir tercihin kadının iş hayatında daha fazla sorumluluk yüklemesini kolaylaştırarak cinsiyet eşitliğine hizmet edebileceğini savunan akademisyenler vardır.¹² Bu bakış açısına karşı çıkanlar şu soruları sormaktadır:” Ne olursa olsun cinsiyet eşitliğini sağlamak için her türlü yolu mubah mı sayacağız? Kadının böyle bir tercih yapması çocuklara bir haksızlık değil midir? Yapay rahimde yetişmiş bir çocuğun psikolojisi nasıl olur? Bu aile hayatını nasıl etkiler? Toplum tamamen cinsiyetsizleştirilmiş, aile hayatının temelleri sarsılmış olmaz mı?

Açıklanan gerilimleri anlamlandırmak için kadının ve ailenin iş gücünü arttırma odaklı kapitalist düzen içinde nasıl algılandığını anlamak gerekir.¹³ Buna karşı, sosyal adalete uygun bir kadın ve aile algısı oluşturmak pozitif ayrımcılık uygulamasının bütünsel bir fayda sağlamasını destekleyecektir. Hâlihazırdaki pozitif ayrımcılık uygulaması bildirimizin sonuç kısmında bahsedilen tartışmalı mevzularda aile hayatını destekleyici bir denge sağlamaktan uzaktır.

12 İlgili tartışma için bakınız: Julia Hermann, 2019, “More gender justice through the artificial womb?” (Yapay rahim aracılığıyla daha fazla cinsiyet adaleti?), <http://justice-everywhere.org/gender/the-artificial-womb/>

13 Bu konuda temel kabul edilebilecek bir makale için bakınız: Nancy Holmstrom, 1981, ””Women’s work,” the family and capitalism” (Kadınların çalışması, aile ve kapitalizm), Science & Society Science & Society Vol. 45, No. 2, sf 186-211.

AİLENİN DÖNÜŞ/TÜRÜL/MESİNDE MEDYANIN ETKİSİ

Doç. Dr. Yusuf ÖZKIR*

ÖZET

Bu metinde medyanın toplum ve bireyler üzerindeki dönüştürme etkisi yeni iletişim ortamları arasında belirleyici bir yer edinen Netflix bağlamında ele alınmaktadır. Kitle iletişim araçlarının özellikle 20. Yüzyılın başından itibaren elde ettiği konum üzerine yapılan araştırmalarda medyanın etkisi defalarca ispatlanmış ve bu çerçevede pek çok alanı kapsayan içerikler ortaya konulmuştur. Tüketim alışkanlıklarından siyasal alana uzanan bu güçlü etki vurgusu günümüzde de yeni formlar aracılığıyla devam etmektedir. Yeni iletişim araçları olarak toplumsal yaşamda yer edinen platformlar bu kapsamda toplumun ve ailenin dönüştürülmesinde rol oynamaktadır. Bu metinde vurgulandığı şekilde Netflix içerik üretimi ve ürettiği içerikleri politik bir ajandanın unsuru olarak sunması bağlamında dönüştürücü bir aygıt olarak irdelenmektedir. Toplumsal normlara ve değerlere aykırı olan eşcinsel ve pedofili türündeki yapımlar Netflix içeriklerinde belirgin bir yere sahiptir. Bu türden yapımların yoğun şekilde tüketime sunulmasıyla hem bir normleştirme süreci dizayn edilmekte hem de ailenin ilgili politik hedefler doğrultusunda dönüşümü sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu metinde de vurgulandığı üzere farklı toplumsal ve siyasal alanlarda planlama yapılırken Netflix tarzı yeni medya ve genel olarak medya içeriklerinin güçlü etkisi dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Aile, Netflix, Toplum, Etki, Dönüşüm

GİRİŞ

Latincedeki “communis” kelimesinden türetilmiş olan iletişim, “communication” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. İletişim terimi temel olarak

* İstanbul Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi

“communication” sözünün kökeninde bulunan toplumsallaşma boyutunu öne çıkarmaktadır.¹ Gazetelerin öncülü sayılabileceği kitle iletişimi süreç içinde radyo, televizyon ve diğer araçlarla birlikte bugünkü aşamasına erişmiştir. Kitle iletişimi yüz yüze iletişimden farklı olarak çeşitli içeriklerin çok geniş kitlelere aktarılması şeklinde tezahür etmektedir. Böylece içerikle birlikte kültürel yaklaşımlar da izleyici veya dinleyiciye aktarılır.² İnternet ve yeni iletişim mecraları ile birlikte kitle iletişiminde tek boyutlu aktarım yerine görece daha etkileşimli bir şekillenme yaşanmıştır.³

Kitle iletişim araçlarının (KİA) toplum ve birey üzerindeki güçlü etkisi konusunda büyük ölçüde ortak bir kanaat vardır. 20. yüzyılın başından itibaren geliştirilen teorik yaklaşımların çoğunda KİA sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve psikolojik düzlemlerde etki eden özne konumunda değerlendirilmektedir.

İnsan ve toplum davranışlarının yönlendirilmesinde KİA etkisinin zayıf olduğuna vurgu yapan yaklaşımlar da bulunmakla birlikte ağırlıklı vurgunun güçlü etki yönünde olduğu görülmektedir. Dönemsel olarak dile getirilen zayıf etki yaklaşımı hızlı bir şekilde yerini yine güçlü etki vurgusuna bırakmıştır. KİA etkisinin salt tarihsel bir durum değil yaşadığımız zaman dilimi bakımından da geçerli olduğu ise bir realitedir. KİA bağlamında araçlar değişmiş fakat temel varsayım geçerliliğini korumuştur.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde medyanın merkezinde yer alan yeni iletişim platformları olarak sosyal medya mecraları ve Netflix tarzı içerik sunucuları güçlü etki yaklaşımını destekleyecek bir noktada durmaktadır. Netflix yayınları bağlamında ortaya çıkan güncel tartışmalarda özellikle aile, çocuk ve gençler konusundaki yayınların oluşturduğu tereddütler dile getirilmekte ve sunulan içeriklerin negatif etkilerinin toplum ve ailenin dönüştürülmesinde rol oynadığı görülmektedir. Netflix içeriklerinin belirli bir zihinsel ve tarihsel durumun ürünü olduğu ve aslında politik olarak tasarlandığı varsayıldığında negatif yayınların salt Netflix ile sınırlı olmadığına tespitini de eklemek gerekmektedir.

1 Ünsal Oskay, XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 309-310.

2 Metin Işık, İletişim Bilimine Giriş, Eğitim Yayınevi, Konya, 2017, s. 67-68.

3 Oya Tokgöz, Temel Gazetecilik, İmge Yayınları, Ankara, 2015, s.105-111.

Bu metinde LGBT bağlamındaki yayınlardaki yoğunluğu nedeniyle Netflix platformu örneklerle işlenmektedir. KİA'ların etki kapasitesini ortaya koyan teorik yaklaşımlara ve medyanın toplumdaki temel işlevlerine vurgu yapılarak bunun genel olarak medya ve özel olarak da Netflix bağlamında devam eden bir olgu olduğu belirtilmektedir. Kuşkusuz aile de bu süreçte etkiye en fazla maruz kalan bir yapı olarak görünmektedir.

KİA'nın Güçlü Etkisi

Kitle iletişim araçları, toplumlar için çeşitli fonksiyonlar icra ederken kültür, dil, iletişim ve düşünce arasında kendine özgü bir etkileşim ortaya çıkartmaktadır.⁴

Tüm bu özellikleriyle kitle iletişim araçları uzun zamandır iletişimin hem ayrılmaz parçaları hem de yönlendiricileri durumuna gelmiştir. Bu elektronik iletişim araçları, kurduğu haberleşme ağıyla kültürü de yaygınlaştırmış; dünyamızı 'küresel bir köy'e dönüştürmüştür. Bundan dolayı, Kitle iletişim araçları, 'kitlesele bir boyutta ileti dağıtabilen araçlar' olarak tanımlanabilmektedir.⁵

Turgay Yerlikaya'nın Muhafazakar Düşünce dergisinde yayınlanan "Niyazi Berkes ve Daniel Lerner'da Türkiye Modernleşmesi: Karşılaştırmalı bir İnceleme" başlıklı makalesinde kitle iletişim araçları ve modernleşme ilişkisi üzerinden toplumsal dönüşüm meselesini ele almaktadır. Söz konusu makale, kitle iletişim araçları ile modernleşme tarihi arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ve KİA'ların bu anlamda oldukça etkili araçlar olduğu ifade edilmektedir. KİA'lar ve 1960'ların etkin aracı olarak radyo toplumun mevcut kültürel değerlerinin değişmesi ve dönüştürülmesinde aracı bir formdur.⁶ Özellikle Lerner'in Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri bağlamında ortaya koyduğu radyonun modernleştirici bir aygıt pozisyonu, KİA ve etki kapasitesi bağlamındaki çalışmalarda belirleyici bir yere sahiptir.

Lerner'in radyo düzleminde vurguladığı gerçeklik günümüzde de kitle iletişim araçlarının yeni formları bağlamında devam etmektedir. Radyonun yerini Netflix benzeri içerik sağlayıcı platformlar ve diğer sosyal medya mecraları büyük

4 Şengül Özerkan, Medya, Dil ve İletişim, Martı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17-34.

5 Ertuğrul Özkök, İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü, Tan Yayınları, Ankara, 1985, s. 93.

6 Turgay Yerlikaya, "Niyazi Berkes ve Daniel Lerner'da Türkiye Modernleşmesi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Muhafazakâr Düşünce 56, Ocak- Haziran 2019, s. 284.

ölçüde doldurmakta hem toplumların hem de özel olarak ailenin dönüştürülmesinde ciddi bir rol oynamaktadır. Lerner'in radyo bağlamında altını çizdiği medya etkisi meselesi aslında genel olarak modern iletişim araçları tarihinin de merkezini oluşturmaktadır. Aşağıda Netflix, eşcinsellik ve pedofili bağlamındaki incelemeye geçmeden önce medya etkisinin gücü konusundaki bazı teorik yaklaşımları ana hatlarıyla sunmak karşı karşıya bulunulan tablonun hiç de hafife alınacak bir tarafının olmadığını göstermesi bakımından bir perspektif sunacaktır.

Kitle iletişim araçları, günümüzde toplumsal hayatın her alanında yaşanan değişimlerin öncüsü konumundadır. Özellikle son dönemlerde meydana gelen teknolojik ilerlemeler KİA'nın öncülük rolünü pekiştirmektedir.⁷ Bütün kitle iletişim araçlarının temel hedefi, toplumdaki insanların düşüncelerini etkileyerek, belli bir senteze ulaştırmak ve ortak bir davranış biçimi kazandırmaktır.⁸

Tarihsel olarak bakıldığında kitle iletişim araçları üzerine ilk çalışmaların yapılmaya başlandığı 20. yüzyılın başından beri bu yaklaşım güçlüdür. İtalyan toplumbilimci Scipo Sighele henüz 20. yüzyılın başında basın-toplum ilişkisini irdelerken ikisi arasındaki durumu tasvir etmek için çarpıcı bir ifade kullanmıştı. Ona göre gazeteci bir elebaşıdır. Okuyucusu da onun elinin izini bıraktığı ıslak bir alçıdır. Sighele henüz 20. Yüzyılın başında oldukça güçlü bir KİA etkisinden bahsetmektedir.⁹

Siyaset bilimci Harold Lasswell de 1927 yılında 'Dünya Savaşında Propaganda Teknikleri' isimli eserini yayınlar. Ona göre propaganda, bundan böyle demokrasiye yaklıdır ve propaganda kitlelerin katılımını sağlayacak tek araçtır. Ayrıca şiddetten, rüşvetten ya da bu türden yönetim tekniklerinden daha ekonomiktir. Yalın bir araç olarak 'bir su pompası manivelasından' daha ahlaklı veya daha ahlaksız değildir. İyi amaçlarla olduğu gibi kötü amaçlarla da kullanılabilir. Lasswell'in bu araçsal bakış açısında medya 'etkili simgelerin dolaşımını sağlayan' sınırsız güç olarak görülür. Lasswell tarafından geliştirilen hipodermik şırınga modeli KİA etkisinin güçlü yönünü en iyi açıklayan ilk yaklaşımlardan biridir.

7 Erol Mutlu, Televizyonu Anlamak, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 197.

8 Taylan Kara, Görsel Medyanın Aile Bireyleri Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Araştırma, T.C. Başbakanlık, Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK Uzmanlık Tezi, Manisa, 2011, s. 5.

9 Armand Mattelart, Michele Mattelart, İletişim Kuramları Tarihi (Çev: Merih Zillioğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.19.

Bazı formlar değişse de bu modelde anlatılmak istenen anlam dünyası aslında değişmemiş durumda. Lasswell henüz 1920’lerde bu modelinde KİA içeriklerinin bir şırınga ile insan vücuduna verilen ilaç kadar güçlü etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰ Böylece bireyler arasındaki ilişki ve etkileşim, azalmış ve zayıflamıştır.¹¹

İletişim alanının kurucu isimlerinden Marshall McLuhan’ın 1960’lardaki yaklaşımı medya etkisinin boyutuna ışık tutmaktadır. Onun alana en önemli katkılarından biri olan “araç mesajın kendisidir” yaklaşımı medya etkisinin aynı zamanda araçla da iç içe geçtiğini belirtmektedir. McLuhan’ın “insanlar küresel köyde ‘tek bir deneyimi’ yaşamaktadır ve sonuçta ‘küresel köy ve tek bir bilinç’ durumu ortaya çıkmaktadır” yaklaşımı ile araç mesajın kendisidir yaklaşımı bir arada düşünüldüğünde kültür ve tarihsel birikim ile teknolojik araç arasında bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. İçerik üreticileri olarak küre ölçeğinde farklı kültürlerle ulaşan üretici konumundaki Batı kökenli içeriklerin bu bağlamda tek bilincin veya tek bir tecrübenin yaşanmasını hazırladığı söylenebilir.¹² McLuhan’a göre, yazının icadıyla insanoğlunun birinci dönemdeki sessiz ve sakin hayatı değişmeye uğramıştır. Bu icat, beraberinde büyük bir dönüşümü getirmiştir. İlk dönemde egemen olan işitme duyusu yerini yavaş yavaş gözün hâkim olduğu bir iletişim biçimine bırakacaktır. İletişim alanında duyunun değişmesi ile beraber düşünce örgütlenmesi, uygarlık ve tarih de değişecektir.¹³

Bu bağlamda hala devam eden içerik akışındaki yoğunluğunun batıdan doğuya ve kuzeyden güneye doğru olması yeni iletişim platformlarıyla farklı boyutlar kazanarak devam etmektedir. Netflix, twitter, facebook ve instagram başta olmak üzere yeni iletişim mecralarının Batı merkezli olması, mevcut iletişim akışındaki tek boyutlu durumun büyük ölçüde devam ettiğini göstermektedir. Benzer bir durum kitle iletişiminin şekillendiği ilk dönemlerdeki küresel haber ajansları ve medya kuruluşları bağlamında da yaşanmıştır.¹⁴ Bu bağlamda CNN tarafından

10 Mattelart, Mattelart, a.g.e, s. 28-30.

11 Gökhan Savaş, “Kitle İletişim Araçlarına Eleştirel Bir Yaklaşım”, Journal of Human Sciences, 1(1), 2004, s. 3.

12 Mattelart, Mattelart, a.g.e., s.100.

13 Özkök, a.g.e., s. 165.

14 Yusuf Özkır, Örneklerle Uluslararası Medyada Türkiye Karşıtlığı, Pruva Yayınları, Ankara, 2020, s.162-163.

yapılan yayınlarda ABD'nin çıkarları ile uyumlu bir yayın akışı ve söylemi tercih edildiği de örnek olarak gösterilebilir.¹⁵ Bu olgu ise McLuhan'ın televizyon bağlamında ortaya koyduğu tek kültür tek tecrübe vurgusunun yeni formlar aracılığıyla da sürdürüldüğünü göstermektedir.

Medya içeriklerinin etkisi doğrudan ve hızlıca olması gerekmemektedir. Alman sosyal bilimci Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilen birikmiş etkiler teorisi medya etkisinin zayıf ya da gerçek dışı olduğu iddialarına karşı kullanılmıştır. Ona göre medya insanlar üzerinde etkilidir ve bu etki bazen hemen görünmese bile zaman içinde birikerek bir süre sonra kendini gösterir.

Ani ve hızlı etkiyi bir kenara not edersek birikmiş etkiler teorisi KİA bağlamında insanların medya içeriklerinden etkilenme boyutlarını süreklilik içinde gerçekleşen bir olgu şeklinde ortaya koymaktadır. Çünkü özellikle adli vakalarda görülen artışların ve benzeşmelerin arka planında medya içeriklerinden öğrenilen davranış biçimlerinin yer aldığı görülmektedir. Cinayetlerdeki ve terör olaylarındaki tek tipleşme güçlü bir medya etkisini birikmiş etkiler teorisi bağlamında doğrulamaktadır.¹⁶ Olayların KİA tarafından aktarılma süreçlerinde yapılan hikayeleştirme, tasvir çabasıyla sıfat kullanımının artması ve dikkat çekme (satabilme, izlenebilme vb) güdüsüyle girilen uygulamalar en dikkat çekici olanı daha yoğun şekilde kullanılan bir yöntemle dönüştürmektedir. Böyle olunca gazeteciliğin temel mottolarından birisi olan köpek insanı ısırınca haber olmaz, fakat insan köpeği ısırınca haber olur anlatısındaki vurgu kalıcı bir türe dönüşmektedir. Bu yüzden birikmiş etki yaklaşımı süreklilik içinde medya etkisinin gücünü ortaya koymaktadır.

Siyasal düzlemde de pek çok etki araştırmasından bahsetmek mümkündür. KİA etkisinin irdelenmesinde siyasal düzlemde en fazla vurgulanan model ise Mccombs ve Shaw tarafından geliştirilen gündem belirleme yaklaşımıdır. 1968 ABD seçimleri üzerine yapılan ve 1972 yılında yayınlanan çalışmanın ana fikri: 'Medya sizin ne düşüneceğiniz konusunda belki etkin olmayabilir ama sizin ne hakkında nasıl düşüneceğiniz konusunda çok etkilidir' ifadesiyle özetlenir. Yani

15 Yusuf Özkır, *Militan Gazetecilik*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s.37-41.

16 Medya-terör ilişkisini bu bağlamda ele alan bir çalışma için bkz. Turgay Yerlikaya (ed), *Terörün Medyatikleştirilmesi*, SETA Yayınları, İstanbul, 2020.

modele göre medya insanların gündemini belirleyerek onları belirli bir doğrultuda hareket etmeye manipüle etmektedir.¹⁷

Medyanın siyasal aktörler tarafından kullanımını merkeze alan çalışmalar arasındaki Noam Chomsky'nin propaganda modeli, Jürgen Habermas'ın devletin ideolojik aygıtları yaklaşımı veya Foucault'un Panoptikon merkezli anlatısı gibi çalışmalar da siyaset-medya-toplum üçgenindeki etkileşimi irdellemektedir. Genel olarak bakıldığında medyanın etki araştırmaları siyasal düzlemde, sosyal ve ekonomik bağlamda ve tüketim düzleminde bir çıktı ortaya koymaktadır.

Medyanın Temel İşlevleri ve Etki Üretme Alanları

Medya, farklı açılardan insan hayatının içindedir. Medya tarafından sağlanan içerik olumlu veya olumsuz bir çerçevede değerlendirilebilir. Bunun hangi bağlamda ele alınacağı kişiden kişiye değişebilir. Genel olarak bakıldığında medyanın temel işlevlerini birkaç başlıkta sayabilmek mümkündür. Bunlar sıralandığında haberleşmenin sağlanması, bilginin aktarılması, eğitime dair çeşitli içerikleri farklı platformlar aracılığıyla sunabilmesi, tüketim kültürüne aracılık ederek özendirme ve boş zaman geçirmek isteyenler için içerik sunarak eğlence alanına dair bir ortam oluşturması gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu listeye reklam ve ilan verenler için medyanın aktarıcı bir mecra olduğunu ve reklam verenlerin de medya içeriklerinin şekillenmesinde belirli bir paya sahip olduğunu eklemek gerekir.¹⁸

Çünkü ulusal veya küresel pek çok şirket reklam ve pazarlama aracılığıyla piyasaya girmek veya yerini büyütmek için medyayı kullanmaktadır. Bu doğrultuda ciddi bütçelerin ayrıldığı bilinen bir gerçektir. Tatil alışkanlıkları, yeme-içme davranışları, yeni ürünlerin ön plana çıkartılması gibi pek çok başlıkta KİA etkisi belirleyicidir. Buna yine medyada yoğun şekilde yer bulan ünlü isimlerin pozitif veya negatif yönde sağladığı özendirmeyi de eklemek gerekir. Ünlü isimlerin sunulma biçimleri de her açıdan popüler tüketim kültürünün bir parçası olarak

17 Banu Terkan, 'Türkiye'de Basın ve Siyaset İlişkisi: Basın Gündemi ve Siyasal Gündemin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Gündem Belirleme Çalışması, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005, s.18-22.

18 Hediyeullah Aydeniz, Medyayı Kavramak, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, İstanbul, 2012, s. 22-32.

gündelik hayata etki etmektedir. Burada altı çizilmesi gereken diğer önemli bir konuyu ise negatif özendirmenin yansıma alanlarından biri olan şiddet ve kadına şiddet konusu oluşturmaktadır. Benzer biçimde kişisel verilerin elde edilmesi aracılığıyla seçmenlerin tercihlerinin yönlendirilmesi (Cambridge Analytica olayı) konusunda da sosyal medya araçları oldukça önemli bir yere sahiptir.¹⁹ Televizyon dizileri başta olmak üzere ekrandan yansıyan içeriklerde taciz, tecavüz, cinayet, işkence, rüşvet, dolandırıcılık, ahlaki yozlaşma ve çürümüşlük gibi şiddetin her türlü yaygın şekilde kullanılmakta; sonuçta hem toplumsal şiddet artmakta hem de kadına, çevreye ve tarihi mirasa yönelik şiddet konusunda artış yaşanmaktadır. Dolayısıyla bir taraftan siyasal ve sosyal düzlemde iyi insan mottosu hedeflenirken diğer taraftan iyi insanın önüne yoğun bir şiddet türü ve değerler bakımından gayri meşru içerik KİA tarafından konulmaktadır.

Pozitif düzlemde bakıldığında ise medyanın işlevi birey ve toplumların hayatında haberleşme ve bilgi dolaşımının sağlanması bağlamında gerçekleşir. Eğitime yönelik çeşitli imkanlar sağlaması bakımından öne çıkar. Kültürel aktarımı gerçekleştiren eski ile yeni arasında entegrasyona katkı sunması bakımından belirleyici bir işleve sahiptir. Sosyal problemler karşısında ortak bilinç ve duygu birliği oluşabilmesinde medya aracılık rolünü üstlenir. Uluslararası siyasi problemler esnasında milli duyguların üretilmesinde ve dolayısıyla ülke merkezli bir bakış açısının şekillenmesinde medyanın pozitif etkisi vardır. Deprem, sel ve çeşitli felaketler karşısındaki toplumsal duyarlılıkların şekillenmesinde ve yardım kampanyalarında KİA toparlayıcı bir etkiye sahiptir.

Medyanın Aileye Etkisi

Toplumanın en küçük yapı taşı olan aile, bütün toplumlarda mevcut olan temel sosyal kurumlar arasında yer alır.²⁰ Bu yer alışı neden; oluşum, fonksiyon, zaman içerisinde yaşanan dönüşüm, ona atfedilen önem bakımından kısmi farklılıklar gösterse de bütün toplumlar için ailenin o toplumun bir nüvesi ve modeli olduğundandır. Toplumsal eğitimin verildiği ve toplumun değerleriyle uyumun

19 Turgay Yerlikaya, "Social Media and Fake News in the Post-Truth Era: The Manipulation of Politics in the Election Process", *Insight Turkey*, 22(2), 2020, s. 177-196

20 Anthony Giddens, *Sosyoloji* (Çev. Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s. 147-180.

sağlandığı bir okul ve kültürel hafızanın taşıyıcı kurumu²¹ olan ailenin; neslin devamının sağlanmak ve yeni kuşakların sosyalleştirilmesi çerçevesinde biyolojik-psikolojik-eğitsel, ekonomik, dini fonksiyonları yerine getirmek gibi görevleri vardır.²²

Modern zamanlarda, toplumun temel yapı taşı olan aile sistemi değişim halindedir. Ailenin değişmesinin arka planında nüfusun şehirlere kayması, cemaatsel yapının çözülmesi, bireyci bir sosyal yapının oluşması, insanların çabuk değer üreten faaliyet alanlarına atılma mecburiyetleri, kadınların ailenin dışındaki hayata girmeleri ve kitle iletişim araçları ve sosyal medya gibi faktörler bulunmaktadır. Bundan dolayı aile kurumunun bir kriz ve çözülme içinde olduğu söylenebilir.²³ Bununa beraber aile, medya etkisinin hedef kitlesi konumundadır. Kitle iletişim araçlarının aile bireyleri tarafından yoğun şekilde kullanılmaya başlanması ev içi etkileşimi ve bunun sonucu olarak da sorunlar karşısında duygu birliğinin sağlanamamasına neden olmaktadır. Türkiye’de aile kurumu, son dönemlerde başta televizyon ve internet olmak üzere yaygınlaşan kitle iletişim araçlarının meydana getirdiği değişim sürecinden fazlasıyla etkilenmektedir. Ailenin bölünmesi, parçalanması, tek ebeveynli ailelerin giderek artması, uyuşturucu kullanımı, metropollerde sokak çocukları olgusunun ortaya çıkması ve giderek çoğalmasıyla bireysel, toplumsal ve aile içi şiddetin yaygınlaşması bu etki ve değişimin sonucudur.²⁴

Bununla beraber aile içinde geçirilen zamanlarda iletişim araçlarının gelişim süreciyle doğru orantılı olarak merkezi konumu iletişim araçlarının elde etmiş olması bilgilendirme, etkilenme ve görüş kazanma gibi konularda da iletişim araçlarını merkeze yerleştirmiştir. Kitle iletişim araçlarının, aile içi iletişimin çözülmesinde hatta kişiler arası ilişkilerin sıradanlaşmasında oldukça etkin olduğu yadsınamayacak bir gerçektir.²⁵

21 Ramazan Akkır, Türkiye’de Muhafazakarlık, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 41-44.

22 Beyhan Zabun, “Temel Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin Sosyoloji Öğretim Programlarında Yer Alış Durumu”, Aile ve Toplum, Yıl: 11 Cilt: 5 Sayı: 17 Nisan-Mayıs-Haziran 2009, s. 98.

23 Nedim Öz, “Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019/2, cilt: 6, sayı: 11, s. 801.

24 Ali Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013/2 yıl: 4 cilt: IV sayı: 8, s. 44.

25 Enderhan Karakoç, Onur Taydaş, “Toplumsal Dönüşüm Bağlamında Sosyal Medya ve Değişen Aile Kavramı”, Sosyal Medya Araştırmaları I, edit: Ali Büyükaslan, Ali Murat Kırık, Çizgi Kitabevi, 2013, s. 208.

Son yüzyılda teknoloji, büyük bir hızla ve tüm dünyayı etkisi altına alacak bir biçimde bireylerin ve toplumların hayatını kuşatmış durumdadır. Özellikle radyo, televizyon, bilgisayar, cep telefonu, internet veya daha genel bir ifade ile kitle iletişim araçları aile yapısı ve aile içi ilişkileri etkilemektedir. Bu ürünlerin aile kurumuna etkisi genel itibariyle olumsuz olmuştur.²⁶ Bu bağlamda McLuhan'ın içerik üretimi ve tek kültür-tekrar vurgusu yeni iletişim platformlarının egemen olduğu günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Örneğin aşağıda değinileceği üzere Netflix platformundaki içeriğin önemli bir kısmı, aileye toplumsal kodlar ve değerler manzumesi etrafında bakanlar için yabancılaştırıcı ve tehdit edici bir konumdadır. Ayrıca kentleşmenin getirdiği yeni toplum tipinde ailelerde çocuklara ve gençlere gerekli sosyalleşme imkanının sağlanamaması yeni bir tür çaresizlik durumunu da ortaya çıkartmış durumdadır. Bu tablo içinde çocuklar, gençler ve hatta orta yaşta kişiler de sosyalleşmesini akıllı cep telefonları aracılığıyla girdikleri yeni iletişim ortamlarında gidermektedir. Bu bağlamda kitle iletişim araçları bireyin yaşadığı toplumla yabancılaşmasına neden olabilmektedir.²⁷

Yeni iletişim platformlarının sağladığı içerik akışına Netflix bağlamında bakıldığında bunun en temel öğelerinden birinin ise LGBT vurgulu ürünler olduğu görülmektedir. Şirketin resmi internet hesabında konuyla ilgili “farklı yapımlar içeren bu koleksiyon; gay, lezbiyen, biseksüel, transeksüel temalı öyküler sunuyor. Şimdi ücretsiz izleyin”²⁸ ifadeleri ile ilgili içeriğin sunumu yapılmaktadır.

Bu türden içeriklerin yoğunlaşması tıpkı adli meselelerde ortaya çıkan şiddet içeriklerindeki alışkanlığa benzer bir sonucu üretme kapasitesine sahiptir. Son yıllardaki eleştiri ve sessizlik ikilemindeki yaklaşım bu alışma biçiminin kabullenışı olarak okunabilir.

Netflix'in Politik Duruşunun Yansıması Olarak LGBT İçerikleri

Netflix şirketi web sitesinde kendisini; “Çok çeşitli ödüllü dizileri, filmleri, belgeselleri ve dahafazlasını müşterilerimizin internete bağlı binlerce cihaz üzerinden

26 Fatma Yaşar Ekici, “Türk Aile Yapısının Değişim Ve Dönüşümü Ve Bu Değişim Ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi”, JASS: The Journal of Academic Social Science Studies 30, 2014, s. 218.

27 Karakoç, Taydaş, a. g. e., s. 212.

28 LGBTQ Filmleri, Netflix İnternet Sitesi, <https://www.netflix.com/tr/browse/genre/100010>, 21 Eylül 2020

izlemesini sağlayan bir yayın hizmetidir” şeklinde tanımlıyor. ABD’de kurulduğu 1997 yılından bu yana yapısal sürekliliğini koruyarak mevcut formuna kavuşan Netflix internet üzerinden ücretli aboneliğe dayalı içerik akışı sağlamaktadır. Gelişen noktada film ve dizi üretimi konusunda pek çok televizyon şirketini geride bırakmıştır. Platforma abone olanlar film ve dizilerden oluşan zengin bir arşivi internet üzerinden izleyebilmektedir. 190 civarında ülkede abonesi bulunan Netflix’in abone sayısı ise 200 milyon civarında ve her geçen gün artma eğilimindedir. Netflix’in Türkiye’de yayılmaya başladığı 2016 yılından bu yana Netflix içerikleri konusunda kamuoyunda pek çok tartışma yaşanmış ve bazı içeriklerin aile ve toplum yapısına uygun olmadığı ve dolayısıyla gösterimden kaldırılması gerektiği yönünde yoğun kamuoyu oluşmuştur. Bu doğrultuda iki başlık dikkat çekmektedir. Birincisi eşcinsel içeriklerin yer aldığı yayınlar diğeri ise pedofili bağlamında çocukların cinsel meta olarak sunulduğu yayınlardır. Fakat bu alandaki örneklerle geçmeden önce platformun bu türden içeriği politik bir duruşun yansıması olarak kullandığını ve savunduğunu en iyi gösteren örneklerden birini aktarmak gerekmektedir.

Netflix’in içerik tercihlerinde planlı, programlı ve bunu belli bir politika kapsamında yaptığını gösteren örneklerden biri de şirketin tepe ismi tarafından Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed Bin Selman (MBS) hakkındaki belgeselin gösterimden kaldırılması bağlamında yaptığı açıklamada görülmektedir.

Türkiye kamuoyuna 15 Eylül 2020’de yansıyan haberlerde şirketin CEO’su Reed Hasting MBS ile yapılan pazarlık sonucunda onun aleyhine içeriğe sahip Hasan Minhaj’ın sunduğu Patriot Act isimli bir programın eşcinsel ve pedofili içerikli yayınların Suudi Arabistan’da yayınlanmasına izin verilmesi karşılığında 2019’da kaldırıldığını belirtmektedir. Hasting’in CNN’de yayınlanan röportajındaki ifadelerinde yer alan “Patriot Act’in ilgili bölümünü yayından kaldırmanın karşılığında, “Queer Eye,” “Sex Education” ve “Orange is the New Black” gibi programları Suudi Arabistan’da yayınlama şansını yakaladık. Bu tedirgin edici bir tavizdi, bunu onaylamamız kolay olmadı ama bu adımın iyi olduğunu düşünüyoruz”²⁹ yönündeki ifadeleri aslında eşcinsel içeriklerin dolaşımında olmasının kurum tarafından önemine işaret etmektedir.

29 “Suudi Arabistan İstemiş Netflix Yayından Kaldırmıştı Çirkin Pazarlık”, Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/netfixten-suudi-arabistandaki-cemal-kasikci-sansurune-iliskin-itiraf-41612329>, 15 Eylül 2020.

Burada konuyu detaylandırmakta fayda var. Suudi Arabistanlı gazeteci Cemal Kaşıkçı bu ülkenin İstanbul'daki Başkonsolosluğunda 2 Ekim 2018 tarihinde Suudi istihbaratçılar tarafından öldürülmüş ve cesedi de yok edilmişti. Türkiye'nin yoğun çabaları cinayetin üzerinin örtülmesini engellemiş, küresel ölçekte belirli bir kamuoyu oluşmasını sağlamış fakat her türlü şeffaf ve dayanışmacı çabaya rağmen Suudi Arabistan cinayetin aydınlatılması konusunda iş birliğinden kaçınılarak dava karartılmıştır.³⁰

Kamuoyuna yansıyan bilgilere göre Suudi Arabistan yönetiminin gazeteci cinayetini aydınlatmak yerine davayı ört bas etmesinin gerekçelerinden birisi cinayeti işleyen ekip ile MBS arasındaki yakın ilişkidir. Uluslararası düzlemde de bilinen bu realiteden dolayı gazeteci Kaşıkçı cinayeti sonrasında MBS'ye yönelik eleştirilerin alanı genişlemiştir. MBS ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi destekçileri tarafından küresel ölçekte yapılan lobi faaliyetleriyle Kaşıkçı cinayetinin üzerinin örtülmesi konusunda bir arka kapı diplomasisinin işletildiği ve bu doğrultuda milyar dolarlar harcadığı yine kamuoyuna yansımıştır. Netflix CEO'su tarafından CNN televizyonunda yapılan açıklama bu türden girişimlerin sadece lobi faaliyetleri ile sınırlı kalmadığını aynı zamanda yayınları kapsayacak şekilde geniş bir alanda yürütüldüğünü göstermektedir. Bizim konumuz açısından altı çizilmesi gereken esas meselenin ise bir içerik paylaşımcısı platformun elindeki içerikleri siyasi bir ajanda doğrultusunda kullanıyor olmasıdır. Medyanın kendi ajandasını dayatabilmek için bir silah olarak kullanıldığı yönündeki tezi doğrulayan bu tutum Netflix tarafından eşcinsel içerik talebi öne çıkartılarak uygulanmıştır.

Netflix ilgili belgeseli kaldırması karşısında Suudi Arabistan'da eşcinsel içeriklere sahip içeriklerin yayınlarına izin verilmesini istemiş ve bu doğrultuda bir anlaşma ile ilgili belgeseli Suudi Arabistan kataloğundan çıkartmıştır. Netflix'in LGBT, eşcinsel ve pedofili gibi içeriklere sahip yayınların dolaşımını önceleme ve bunu bir gazetecinin cinayetinin örtülmesine alet olacak şekilde yapmış olması platformun ilgili içeriklerin taşıyıcılığı konusunda ne kadar istekli ve politik pazarlığa açık olduğunu göstermektedir.

30 "Dünyanın Beklediği Cemal Kaşıkçı Davasında Adalet Karartıldı", Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyanin-bekledigi-cemal-kasikci-davasinda-adalet-karartildi/1966549>, 8 Eylül 2020.

Eşcinsel ve Pedofili İçeriklerinin Normalleştirilmesi

Netflix tarafından hazırlanan içerikler net bir şekilde platformun LGBT propagandası yapan yayınlara yoğun şekilde yer verdiğini göstermektedir. Paylaşımlara ve ürünlere bakıldığında yeni medya içeriklerini yöneten kurumlar ve kişilerin de bu konuda LGBT yanlısı bir yerde olduğunu görülmektedir. Burada bir hegemonyadan bahsetmek abartı sayılmaz. Hatta bunu bir hegemonya olarak tanımlamanın bile bu çevrelerde dışlayıcılık için bir aparat sayıldığını belirtmek gerek.

Bu yüzden 15-20 yıl önce herhangi bir medya içeriğinde rastlanıldığında yadırganan, tuhaf karşılanan veya reddedilen eşcinsel içerikler şimdilerde normalin bir parçası olarak film-dizi-oyunlara eklenmiş durumda. Eşcinsel içerik bombardımanının süreç içinde izleyici-kullanıcı bakımından da normalleşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Başlangıçta tepki gösterilen bu türden içerikler ekranların ayrılmaz bir parçası haline getirilince izleyici için de yeni bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Mesela dünyada en çok izlenen dizilerden House of Cards ve La Casa de Papel gibi diziler bu bağlamda zikredilebilir. İki dizide de eşcinsel ilişkiler senaryonun akışı içinde olağanın bir parçası olarak sunulmaktadır. Netflix yayın kataloğu geçmişe doğru incelendiğinde bu bağlamda pek çok içeriğin ismini sayabilmek mümkündür.

Pedofili konusunda da Netflix ısrarcı bir yayın sürecine sahiptir. Çocukların cinsel obje olarak sunulduğu Cuties (Minnoşlar) dizisi örneklerden birini oluşturmaktadır. Çocukların yer verildiği dizinin tanıtım fragmanı ve broşürü ilk yayınlandığında belirgin bir kamuoyu tepkisi olmasına rağmen şirket diziyi yayınlamıştır. Fakat burada Türkiye kararlı bir tutum sergileyerek küresel ölçekteki bu maruz bırakılma durumundan kendisini ayırabilmiştir.

Türkiye Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) 3 Eylül 2020’de gerçekleştirdiği toplantıda Netflix tarafından 9 Eylül 2020’de yayına sokulması planlanan Minnoşlar (Cuties) isimli dizi filmin yayıncı platform tarafından Türkiye kataloğundan çıkartılması gerektiğine oy birliği ile karar vererek Netflix’e yayın ilkesi ihlali cezası verdiğini kamuoyu ile paylaşmıştır.³¹ Bu kararın alınmasında hem ilgili

31 RTÜK’ten Netflix’e Ceza, RTÜK İnternet Sitesi, <https://www.rtuk.gov.tr/haberler/3787/8383/rtukten-netflixce-pedofili-cezasi.html>, 3 Eylül 2020.

RTÜK uzmanı tarafından hazırlanan raporun esas alınmış olması hem de farklı siyasi görüşlere sahip kurul üyelerinin tamamının onayı ile kararın verilmiş olması dikkate değerdir. Nitekim Netflix de RTÜK'ün bu kararından sonra diziyi Türkiye kataloğundan çıkartmıştır.³² Özellikle çocukların korunması ve aile mefhumu bağlamında değerleri aşındırıcı içeriklerin kitle iletişim araçları vasıtasıyla aktarılabilir olmaması gerektiği yönündeki ortak kanaat belirli bir sınırı göstermesi bakımından sonraki süreçte de etki edecektir.

RTÜK tarafından alınan kararın arkasında diziyi dair yayınlanan fragman ve fragmanın sunumunda yer verilen yazılı metnin içeriğindeki ifadeler kalkış noktasını oluşturmaktadır. 11 yaşındaki kız çocukların görsellerinden oluşan film afişinde “11 yaşındaki kız çocuğunun bir dans grubuna katılarak dişiliğini keşfettiği” yönünde ifadeler yer alıyordu. 11 yaşındaki çocukların oynatıldığı filmin artı 18 yaş için gösterime sokulacağını ilan edilmesi de diğer problemli noktayı oluşturmaktadır.³³ Diziyi dair detaylardan diğeri de 11 yaşında evindeki baskıdan kaçarak dans grubuna katılan ve dişiliğini keşfederek aile geleneklerine meydan okuduğu yönünde sunulan kız çocuğunun Müslüman bir ailenin çocuğu olarak sunulmasıdır.

Bu senaryo tipik batıcı oryantalist yaklaşımın bir tezahürü olarak değerlendirilse bile genel anlamda teorik düzlemde değerlendirildiğinde Daniel Lerner'in KİA vasıtasıyla Müslüman toplumların modernleştirilmesi-dönüştürülmesi tezi- nin sürekliliğine ve güncelliğine işaret etmektedir. Filmde çocuk bedeninin cinsel bir obje olarak sunulması aslında genel olarak tüm dünyada pedofili kapsamında değerlendirilen bir suç da barındırmaktadır. Netflix eleştirilerinin genelinde de pedofili vurgusunun olduğunu görmek mümkün. Netflix yönetimi ise küresel ölçekte filmi gösterimden kaldırmak yerine ilgili afiş görselini ve metni değiştirerek yaklaşımını kormuş durumda.

32 Netflix Cuties (Minnoşlar) dizi filmini kaldırdı, Sabah Gazetesi İnternet Sitesi, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/09/07/son-dakika-netflix-minnoslar-dizi-filmini-kaldirdi>,

33 Cuties (Minnoşlar): Netflix'te yayımlanması planlanan film için bakanlık RTÜK'e başvurdu, BBC Türkçe İnternet Sitesi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53864240>, 21 Ağustos 2020.

Sonuç

Kitle iletişim araçlarının yakın tarihi üzerine yapılan akademik çalışmaların ortak vurgusu “etki etme gücü” konusunda büyük ölçüde uzlaşma içinde olmasıdır. Sadece akademik çalışmalarda değil konuyu güncel tartışmalar bağlamında ele alan analiz düzeyindeki yaklaşımlarda da KIA etkisinin insanların düşünme biçimlerini, davranışlarını ve genel olarak gündelik hayatını etkilediği konusunda güçlü bir kanı bulunmaktadır. Dolayısıyla medyanın taşıyıcı bir araç olarak içinde bulunduğu herhangi bir meselenin tartışılması veya değerlendirilmesi süreçlerinde medya olgusu dışarıda bırakılarak yaklaşımda bulunmak temel bir eksikliğe daha doğrusu meselenin bâm telinin kaçırılmasına neden olmaktadır.

Bu yüzden aile gibi medya içeriklerine maruz kalmasından dolayı bütün toplumlarda temel kurucu değer ve birim olan bir toplumsal yapının konuşulduğu düzlemlerde medya etkisinin gücü dikkate alınmalı ve medya içeriklerinin dönüştürücü yönü bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

Netflix, birçok film ve dizisinde LGBT karakterlere sık sık yer veren bir platform ve bu konudaki küresel kampanyanın merkezi mecralarının başında gelmektedir. Pek çok içeriğinde pedofiliye ve eşcinsel ilişkilere yer vermektedir. İlk başlarda belirli tepkiler olsa da içinde olduğumuz süreçte kamusal düzleme yanlış olarak akıntıyı tersine çevirecek aleyhte bir kampanya oluşturacak güçlü bir tepkiden bahsetmek zordur. Genelde bireysel tepkilerle sınırlı eleştirilere rastlandığı görülmektedir.

Öte yandan medya-aile ilişkisinde dönüşüm kavramından bahsederken salt LGBT, eşcinsel ilişki ve pedofili gibi kavramlar akla gelmemektedir. Geleneksel medya aygıtları gazete, dergi ve televizyon ile on yıllar önce başlayan bu etkileşim sonucunda özellikle şiddetin her türlüşünün kanıksanması, şiddetin ve kadına şiddetin özendirilmesi, kadın bedeninin cinselliğe indirgenerek piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda metalaştırılması var olan etkiyi örneklemektedir.

Öte yandan yeni medya mecraları ile yukarıda zikredilen LGBT ve pedofili tarzı içeriklerin yaygınlaşması arasında bir eşzamanlılığın görüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla böyle bir etki tartışması yapılırken bireyselleşen iletişim aracı

kullanımını da göz ardı etmemek gerekir. Medyanın etkisi başlangıcından bu yana büyük ölçüde üzerinde uzlaşılan bir konudur. Gerek toplumsal gerekse siyasi düzlemde bu bir realite olarak kabul edilmektedir. Aileyi toplumsal akıştan ve zamanın ruhundan yalıtılmış bir yerde konumlandırmak mümkün olmadığına göre bu etki çeşitli yönleriyle aileye de yansımıştır. Bu etki seviyesinin negatif-pozitif yönde değerlendirilmesi toplumdan topluma değişse de medyanın yoğun şekilde işlediği içeriklerin kanıksanmasında bir alışkanlık olduğu ise örneklerle sabittir. Özellikle şiddete dair içerikler burada vurgulanabilir. Dolayısıyla aile de tüm fertleriyle birlikte medyanın merkezinde yer aldığı küresel içerik akışına maruz kalmakta ve bunun sonucunda çeşitli düzlemlerde etkilenmekte ve bu doğrultuda ailenin dönüş/türül/mesi sancısı devam etmektedir.

KONGRE PROGRAMI

1. Gün - 14 Ağustos Cuma

Açılış Konuşmaları

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

Sıdika AYDIN - Memur-Sen ve Eğitim-Bir-Sen Kadınlar Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

Ali YALÇIN - Memur-Sen ve Eğitim-Bir-Sen Genel Başkanı

Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ - AK Parti Genel Başkanvekili | İstanbul Milletvekili

Açılış Oturumu

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

Konuşmacılar

Prof. Dr. Kemal SAYAR - Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi “Modern Zamanlarda Ailenin Dönüşümü”

Prof. Dr. Hakan TÜRKÇAPAR - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi “Ailenin Ruh Sağlığı”

“Değer Olarak Aile I” I. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Nevzat TARHAN - Üsküdar Üniversitesi Öğretim Üyesi

Konuşmacılar

Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ - Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi “İnsancılık Dünya Görüşlerinde Ailenin Anlamı”

Prof. Dr. Nevzat TARHAN - Üsküdar Üniversitesi Öğretim Üyesi “Gelenek ve Modernizm Arasında Aile”

“Prof. Dr. Zekiye DEMİR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi Aile Kurumunda Sabiteler ve Değişkenler”

15:30-15:45 - Müzakere

“Değer Olarak Aile II” II. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Erdiç YAZICI - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi

Konuşmacılar

Prof. Dr. Zekeriya AKMAN - Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi “Aile Reisi Olarak Hz. Peygamberin Örnekliliği”

Prof. Dr. Şamil ÖCAL - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi “Yeni Bir Aile Yaklaşımı Denemesi: Ailenin Fıkından Ailenin Hikmetine”

Doç. Dr. İslam CAN - Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi “Çekirdek Aile Çerezleşiyor mu? - Ailenin Geleceğine Dair Sosyolojik Mülâhazalar”

Doç. Dr. Muhammet Enes KALA - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi “Ferdin Bânisi, Toplumun Vitrini ve Alemin Aynası Olarak Aile”

17:15-17:30 - Müzakere

2. GÜN - 15 Ağustos Cumartesi

“Aile ve Kültür I” III. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Şamil ÖCAL - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Konuşmacılar

Doç. Dr. Emir KAYA - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi “Devlet Gölgesinde Aile”

Dr. Ahmet GÖKÇEN - Muş Alparslan Üniversitesi “Tarihsel Perspektifte Ailenin Dönüşümü: Alternatif Bir Okuma”

11:00-11:15 Müzakere

“Aile ve Kültür II” IV. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Bülent KENT - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Konuşmacılar

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM - Marmara Üniversitesi “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Söylemi Karşısında Aile”

12-Dr. Yasemin KAHYA - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi “Ebeveynlikte Son Dönem Dönüşümler: Aile Sisteminde Ortak Ebeveynliğin Bağlanma İlişkileri Üzerindeki Etkileri”

13-Dr. Mehmet KAYA - Sakarya Üniversitesi “Aile Dayanıklılığı”

12:45-13:00 Müzakere

“Aile ve Kültür III” V. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Akif KİREÇCİ - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Konuşmacılar

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi “Aileye İdeolojik Yaklaşımlar”

Prof. Dr. Celal TÜRER - Bütünden Parçaya Bakmak: Toplumdan Aileye

Prof. Dr. Alev ERKİLET - İbn Haldun Üniversitesi “Gelenek ve Modernite Arasında Aile”

Prof. Dr. Refik KORKUSUZ - Dokuz Eylül Üniversitesi “BM Sözleşmelerinde Ailenin Korunması”

Merve AKKUŞ GÜVENDİ - İstanbul Medeniyet Üniversitesi – Bildirisi “Türkiye’de Aile Politikaları”

15:30-15:45 Müzakere

“Aile ve Hukuk” VI. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Zekeriya AKMAN - Kırıkkale Üniversitesi

Konuşmacılar

Dr. Neşe YILDIZ - Karabük Üniversitesi Uluslararası Kuruluşların Sözleşmelerinde “Aile”ye Bakış

Dr. Cem TİNTİN - SESRIC Araştırma Görevlisi “İslam İşbirliği Teşkilatı ve Aile Politikaları”

Dr. Ümmühan KAYA - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi “Toplumsal Değerlerin Türk Aile Hukukundaki Yansımaları”

Dr. Ayşe Emel AKALIN - ILO Türkiye Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Diyalog Yöneticisi “Çalışma Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin ILO Sözleşmesi”

17:15-17:30 Müzakere

3. GÜN - 16 Ağustos Pazar

“İktisat Politikaları ve Aile” VII. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM - Marmara Üniversitesi

Konuşmacılar

Doç. Dr. Mevlüt TATLIYER - İstanbul Medipol Üniversitesi “İş-Hayat Dengesi ve İstihdam”

Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi “İktisat ve Aile”

Doç. Dr. Faruk TAŞÇI - İstanbul Üniversitesi “Sosyal Politikalarda Aile”

Dr. M. Fatih ÖZTEK - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi “Aile ve Vergi Politikaları”

11:00-11:15 - Müzakere

“Çalışma Hayatı ve Aile” VIII. Oturum

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Celal TÜRER - Ankara Üniversitesi

Konuşmacılar

Ceylan Güliz BOZDEMİR - ÇASGEM ÇSG Eğitim Uzmanı - Mustafa Çevik “Çalışma Hayatında Mobbing ve Şiddet”

Hacı Bayram TONBUL - Memur-Sen Genel Başkan Yardımcısı “Sözleşmelilik ve Aile”

Dr. Refia KAYA - Belçika Louvain Üniversitesi “Pozitif Ayrımcılığın Aile Hayatına Etkileri”

Doç. Dr. Yusuf ÖZKIR - İstanbul Medipol Üniversitesi “Ailenin Dönüş/ tütöl/meşinde Medyanın Etkisi”

“Kapanış Oturumu”

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Rektörü

Ali YALÇIN - Memur-Sen ve Eğitim-Bir-Sen Genel Başkanı

Ailenin korunması evrensel bir hak, emeğin, neslin, geleceğin korunmasının teminatıdır. Memur-Sen Konfederasyonu olarak kadim aile geleneğimizi korumak ve aile kurumumuzun geleceğe güçlü bir şekilde tevarüsünü sağlamayı misyonumuzun bir gereği olarak görüyoruz.

Bu kitap 14-16 Ağustos 2020 tarihleri arasında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Memur-Sen Konfederasyonunun ortaklaşa düzenlediği Disiplinlerarası Yaklaşımla Aile Kongresi'nde sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Kongrede Aile kurumu hukuk, iktisat, kültür ve çalışma hayatı bağlamında tartışılmış, farklı disiplinlerin bakış açısıyla ele alınmıştır.

DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLA AİLE AİLE KONGRESİ BİLDİRİLER KİTABI

